TEMEL BRITANNICA

CİLT 16 SOVYET

Hürriyet

TEMEL BRITANNICA

TEMEL EĞİTİM VE KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

TEMEL BRITANNICA

TEMEL EĞİTİM VE KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

CİLT 16

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE
ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE
YAYIMLANMAKTADIR

TEMEL BRITANNICA'NIN 1993 BASKISINA İLİŞKİN NOT

TEMEL BRITANNICA Temel Eğitim ve Kültür Ansiklopedisi'nin 1993 baskısı hazırlanırken, ansiklopedide yer alan maddeler tek tek gözden geçirildi. Her ciltteki maddelerle ilgili olarak, ilk yayımlandıkları tarihten bu yana ortaya çıkan gelişmeler ve yeni bilgiler ile değişiklik geçirmiş haritalar, o cildin sonundaki ek bölümde alfabetik sırayla verildi. Ansiklopediye eklenen yeni maddeler de bu eklerde yer aldı. Ayrıca, her cildin sonundaki eklerle ilgili dizin bilgileri ve dizin cildine eklenen yeni kısa maddeler, *TEMEL BRITANNICA*'nın 20. cildindeki **Dizin**'in ekinde toplandı.

Ansiklopedinize eklenen yeni bilgilere kolayca ulaşabilmeniz için, her cildin ekinde yer alan bilgilerin ilgili olduğu maddelerin listesi o cildin başında verilmektedir.

Temel Britannica'nın 16. Cildinin Ekinde Yer Alan Bilgilerin İlgili Olduğu Maddeler

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
Spor
Sri Lanka
Sudan
Surinam
Suriye
Suudi Arabistan
Svaziland
Şanlıurfa
Şırnak
Şili
Tacikistan
Tanzanya

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ. Sovyetler Birliği olarak da bilinen SSCB, dünyanın en büyük ülkesidir. 22.403.000 km²'lik yüzölçümüyle dünya topraklarının yaklaşık yedide birini kaplar. SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyet, Kanada, ABD, Meksika ve Orta Amerika'nın toplamından daha geniş bir alana yayılmıştır.

Tarım yapılabilecek topraklar bakımından çok zengin bir ülke olan SSCB'de 287 milyondan fazla insan yaşar. Çoğunlukla resmi dil olan Rusça'nın yanında kendi dilini de konuşan 100'ün üzerinde değişik halk bulunur. En kalabalık topluluk Ruslar'dır. Rusya, 15 cumhuriyetin en büyüğüdür.

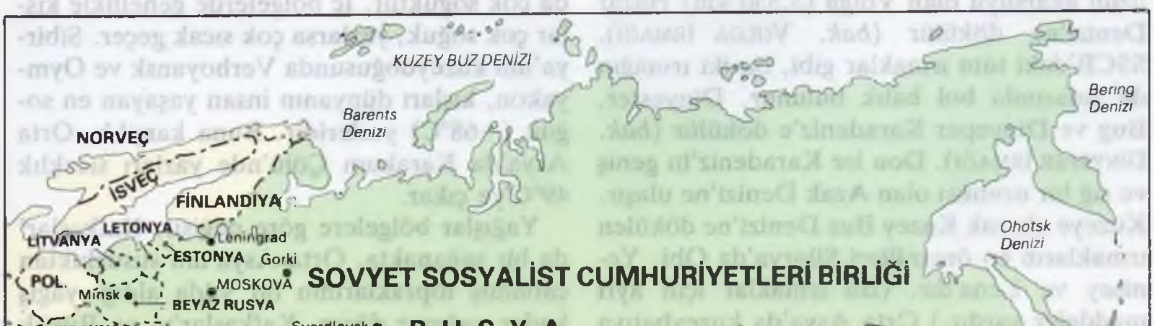
SSCB'nin hem Avrupa, hem de Asya'da toprakları vardır. SSCB'nin toplam yüzölçümünün dörtte biri, toplam nüfusunun ise dörtte üçü Avrupa kesimindedir. Avrupa kesimindeki bu topraklar kuzeyde Beyaz Deniz ve Kuzey Buz Denizi'nden, güneyde Karadeniz'e ve Kafkas Dağları'nın hemen kuzeyine kadar uzanır. Kafkaslar ve İran-Türkiye sınırı arasında kalan topraklar Transkafkasya olarak bilinir ve bu bölge SSCB'nin Asya bölümündedir (*bak.* KAFKAS DAĞLARI; KARADENIZ). SSCB batıda Norveç, Finlandiya, Polonya, Çekoslovakya, Macaristan ve Romanya ile sınır komşusudur.

Doğal Yapı

Alçak dağ sıralarından oluşan Urallar SSCB'nin Avrupa toprakları ile Asya topraklarını birbirinden ayırır. Bu sıradağlar ülkenin uçsuz bucaksız ovalarını bölen başlıca engebedir (*bak.* URAL DAĞLARI). Asya bölümünde ise Pamir ve Tanrı dağları arasında, dorukları 6.700 metreyi aşan dört yüksek dağ bulunur. Bunlardan 7.495 metreye ulaşan Komünizm Doruğu SSCB'nin en yüksek noktasıdır. Sibirya ve daha doğudaki bölgeler 4.000 metreyi bulan dağ sıraları ile Avrupa bölümüne göre daha engebelidir. Kafkaslar arasındaki Elbruz Dağı 5.633 metreye ulaşır. Bu dağlarda 5.000 metreyi aşan başka doruklar da vardır. Ama alçak Ural Dağları dışında kalan tüm bu yüksek bölgeler SSCB'nin çevresinde yer alır.

SSCB'nin Asya topraklarında Sibirya, Kazakistan, Orta Asya'nın ülke sınırları içinde kalan bölümündeki cumhuriyetler ve Transkafkasya bulunur. Sibirya Urallar'dan Büyük Okyanus'a kadar uzanır (*bak.* SİBİRYA). Sibirya'nın güneydoğusunda yer alan Orta Asya bölümü, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti ve Moğolistan, güneyde Afganistan ve İran, batıda ise Hazar Denizi ile çevrelenmiştir (*bak.* HAZAR DENİZİ).

SSCB'nin ırmakları ülkenin orta bölgele-

SSCB'YE İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 22.403.000 km².
NÜFUS: 287.800.000 (1989).
YÖNETİM: Federal sosyalist cumhuriyet.
BAŞKENT: Moskova.
DOĞAL YAPI: SSCB'de geniş iç ovalar vardır. Kuzey Kutup bölgesine açık olan bu ovalar, güneyde, batıda ve doğuda yüksek dağlarla kuşatılmıştır. Avrupa ile Asya toprakları Ural Dağları'yla birbirinden ayrılır. Afganistan ve Çin sınırında bulunan Tanrı ve Pamir dağları ile Karadeniz ve Hazar Denizi arasında kalan Kafkas Dağları'nda ülkenin en yüksek tepeleri yer alır. Başlıca akarsuları Obi, Volga, Neva, Lena, Amur, Yenisey, Dinyeper ve Don'dur. Hazar Denizi'nden başka Aral Gölü, Baykal, Balkaş, Ladoga ve Onega gibi gölleri vardır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Buğday, arpa, yulaf, çavdar, sebze, mısır, üzüm, şekerpancarı, patates, pamuk, keten, kenevir, ayçiçeği, tütün, balık, koyun, sığır, domuz, keçi, at, kümes hayvanları; demir cevheri, fosfat, potas, boksit, manganez, magnezit, çinko, bakır, nikel, asbest, kurşun; demir-çelik, çimento, gübre, sülfürik asit, et, şeker, kâğıt, konserve, balık, reçine, plastik, ham petrol ve petrol ürünleri, makine ve ulaştırma donanımları, doğal gaz, kereste ve kâğıt ürünleri.
ÖNEMLİ KENTLER: Moskova, Leningrad, Kiev, Bakû, Harkov, Gorki, Taşkent, Kuybışev, Novosibirsk, Sverdlovsk, Donetsk, Tiflis, Çelyabinsk, Odessa, Dinyepropetrovsk, Kazan.
EĞİTİM: 7-17 yaşları arasında zorunlu ve parasızdır.

rinden doğarak kuzeye ve güneye akanlar olmak üzere iki ana gruba ayrılır. Güneye akanlardan sığ Ural Irmağı ile Avrupa'nın en uzun akarsuyu olan Volga (3.530 km) Hazar Denizi'ne dökülür (*bak.* VOLGA IRMAĞI). SSCB'deki tüm ırmaklar gibi, bu iki ırmağın da sularında bol balık bulunur. Dinyester, Bug ve Dinyeper Karadeniz'e dökülür (*bak.* DİNYEPER IRMAĞI). Don ise Karadeniz'in geniş ve sığ bir uzantısı olan Azak Denizi'ne ulaşır. Kuzeye akarak Kuzey Buz Denizi'ne dökülen ırmakların en önemlileri Sibirya'da Obi, Yenisey ve Lena'dır. (Bu ırmaklar için ayrı maddeler vardır.) Orta Asya'da kuzeybatıya doğru akan Amu Derya ve Sir Derya, Aral Gölü'ne dökülür. Ayrıca bölgede Balkaş Gölü'ne dökülen İli Irmağı ile çölün ortasında kaybolan sayısız akarsu vardır. Büyük Okyanus'a dökülen önemli tek ırmak Amur'dur. 4.444 km uzunluğundaki Amur Irmağı'nın büyük bölümü Çin Halk Cumhuriyeti ile SSCB arasında doğal sınır oluşturur.

Bu ırmakların yanı sıra SSCB'de büyük

Frank Spooner

SSCB'nin kuzeyindeki sularda buzlar arasında kalmış bir gemi.

göller de vardır. Ladoga, Onega ve Peipus gölleri Baltık Denizi kıyısına yakındır. Orta Asya'daki Aral Gölü kapladığı alan bakımından dünyada dördüncü, Sibirya'daki Baykal Gölü ise derinlik bakımından birincidir.

İklim

SSCB'nin değişken doğal yapısı iklimine de yansır ve iklim Kuzey Kutbu'nun acı soğuğu ile Orta Asya'nın neredeyse tropik denebilecek iklimi arasında değişir. Çok geniş bir alana yayılan SSCB toprakları, okyanus akıntılarından ya da denizden esen rüzgârlardan etkilenmez. Bu yüzden iklim ya çok sıcak ya da çok soğuktur. İç bölgelerde genellikle kışlar çok soğuk, yazlarsa çok sıcak geçer. Sibirya'nın kuzeydoğusunda Verhoyansk ve Oymyakon, kışları dünyanın insan yaşayan en soğuk (−68°C) yerleridir. Buna karşılık, Orta Asya'da Karakum Çölü'nde yazları sıcaklık 49°C'ye çıkar.

Yağışlar bölgelere göre değişir. Kafkaslar'da bir sağanakta, Orta Asya'nın susuzluktan çatlamış topraklarının bir yılda aldığı yağış kadar yağmur düşer. Kafkaslar'ın ve Büyük Okyanus kıyılarının bazı yerleri 1.500 milimetreden fazla yağış alır. Kuzeybatıda yıllık ortalama yağış miktarı 450 milimetredir. Güneydoğuya gidildikçe bu miktar azalır ve kumluk topraklarda 125 milimetreye düşer.

Bitki Örtüsü ve Hayvan Varlığı

İklim ve yağışlardaki bu değişkenlik bitki örtüsünü de etkiler. Kuzey Kutup Bölgesi'n-

de göz alabildiğine, ağaçsız, soğuk tundralar uzanır. Toprak, yüzeyin altında sürekli donmuş durumdadır. Asya'da tundralar kuru ve çoraktır. Batıya doğru yağış arttıkça yosun, liken, bodur çalılar ve bazı çiçekler görülür (*bak.* TUNDRA). Tundraların güneyinde taygalar başlar. İğneyapraklı ağaçlardan oluşan bu orman kuşağı Finlandiya Körfezi'nden Urallar'ın güneyine, buradan da doğuda Büyük Okyanus kıyılarına kadar düzensiz bir yol izler. Bu ormanlar SSCB'nin yaklaşık beşte ikisini kaplar (*bak.* TAYGA).

Kuzeydeki ormanlar arasında bataklıklara, turbalıklara ve sığ göllere rastlanır. Bunun güneyindeki engebeli alanda dar bir kuşak biçiminde meşe ve dişbudak gibi genişyapraklı ağaçlardan oluşan ormanlar uzanır. Daha güneyde ise bozkır ya da step denen geniş ağaçsız ovalar başlar (*bak.* BOZKIR). Tarım yapılmayan yerlerde toprak göz alabildiğine otlar ve çiçeklerle örtülüdür. Bu verimli bozkırlar dünyanın en önemli tahıl üretim alanlarındandır.

Hayvan yaşamı da iklime bağlı olarak değişir. Kuzey Kutup Bölgesi'nde foklar, kutup ayıları ve tilkileri ile rengeyikleri yaşar. Taygada çok sayıda görülen samur, tilki, gelincik, mink ve sincap gibi kürk hayvanlarının yanı sıra kurt, ayı ve yaban domuzu da bulunur. Orta bölgelerde tavşan, marmot, araptavşanı ve başka küçük hayvanlar çokça görülür. Ama tarımsal üretimin yaygınlaşması daha büyük hayvanların yerlerini terk etmele-

John Massey Stewart

Sürüngenlerle dolu bir çöl olan Repetek Devlet Doğal Koruma Alanı'ndaki kumullar ve yavşanlar. Bu alan SSCB'nin güneyindeki Türkmenistan'da Karakum Çölü'nün bir bölümünü kaplar.

Sovfoto

Kayaklar üzerinde atış eğitimi yapan SSCB askerleri. SSCB topraklarının büyük bölümünde kışlar uzun ve çok soğuk geçer.

rine yol açmıştır. Bataklıklarda ördekler, kazlar gibi çeşitli yabanıl su kuşları barınır. Göllerde ve ırmaklarda bol balık vardır.

SSCB Halkları

SSCB'nin Avrupa'daki topraklarında, İÖ 1. yüzyıldan çok önce de insanlar yaşamıştı. Bunlar, Eski Yunan döneminde İskitler, İS 3. yüzyılda Gotlar ve 4. yüzyılda Hunlar gibi çoğunlukla göçebe topluluklardı. İlk kez 9. yüzyılda daha yerleşik bir halk olan Hazarlar Volga ve Don ırmaklarının aşağı kesimlerine gelerek kentler kurdular. Kuzeydeki ve batıdaki ormanlık alanlarda ise Finliler, Litvanyalılar ve Slavlar yaşardı.

Slavlar. Slavlar Orta Avrupa halklarına, özellikle de Gotlar'a yakındılar. 6. yüzyılda güneye doğru yayılmaya başlayan Slavlar, 9. yüzyıla kadar kuzeyde Novgorod'a, güneyde ise Karadeniz kıyılarına ulaşmışlardı. Kültürleri Avrupa halklarından çok geriydi. Genellikle avcılıkla geçinen bu insanların çok küçük bir bölümü tarımla uğraşıyordu.

Ormanların açılması ve ticaretin gelişmesiyle birlikte kentler de kuruldu. Dinyeper Irmağı üzerindeki Kiev kenti bunların en önemlisiydi. Kiev dolaylarına Rus denilmekteydi. 9. yüzyılda kurulan krallığa da aynı ad verildi. 10. yüzyılda Kiev Büyük Prensi I. Vladimir (Aziz) Hıristiyanlık'ın Ruslar arasında yayılmasını sağladı.

10. ve 11. yüzyıllarda doğudan sürekli saldırıya uğrayan Kiev, 1068'de Türk soyun-

Sovfoto

Kazakistan'da bir devlet çiftliği.

dan Kıpçaklar'a yenildi. Bundan sonra önemini hızla yitirdi. 1169'da Rostov-Suzdal Prensi I. Andrey'in eline geçti. I. Andrey başkenti Moskova'nın kuzeydoğusundaki Vladimir'e taşıdı. Ülke bu tarihten sonra Rusya olarak tanındı.

Rusya 1238'de doğudan gelen Moğollar'ın saldırısına uğradı. Cengiz Han'ın torunu Batu Han, Vladimir ve Kiev'i yakıp yıktı. Rusya Moğollar'ın egemenliği altına girdi (*bak*. CENGİZ HAN). Aynı dönemde Litvanyalılar da kuzeyde bazı toprakları ele geçirdiler. Moğol

John Massey Stewart

Kazak askerler ve yapımına 1891'de başlanan Trans-Sibirya Demiryolu.

egemenliği altında bile Novgorod ve Moskova gibi bazı prenslikler gelişmesini sürdürdü. 1380'de Moskova'nın önderliğindeki Rus prenslikleri Moğollar'ı yendi. 16. yüzyılın sonunda Rusya yitirdiği toprakların tamamını geri almıştı.

Bugün SSCB nüfusunun yüzde 50'sini Ruslar, yüzde 15'ini Ukraynalılar, geri kalanını ise Slav olmayan halklar oluşturur.

Slav Olmayan Halklar. Bu grup içindeki en kalabalık topluluk Orta Asya'daki Türk kökenli halklardır. Aralarında Özbekler, Kazaklar, Kırgızlar ve Türkmenler'in bulunduğu bu grup, İran kökenli Tacikler'le birlikte Hazar Denizi ile Çin sınırı arasındaki bölgede yaşar. Kafkaslar'da yaşayan Gürcüler, Ermeniler ve anadili Türkçe olan Azeriler ikinci büyük grubu oluşturur. SSCB'nin batısında Slav olmayan çeşitli halklar yaşar. Bunların arasında Romenler'le ilintisi olan Moldavyalılar ve Estonya, Letonya, Litvanya'daki Baltık cumhuriyetleri halkları, kuzeyde Karelya'daki Finliler ile daha az sayıdaki Polonyalılar ve Yunanlılar sayılabilir. Ayrıca Sovyetler Birliği'nin çeşitli yerlerine dağılmış 2 milyonu aşkın Yahudi ile yaklaşık aynı sayıda Alman da vardır.

Tarım ve Sanayi

Ekime elverişli çok geniş topraklara sahip olan Rusya'da, tarım yüzyıllardan beri insanların başlıca uğraşlarından biri olmuştur. SSCB'nin güneyindeki bozkırlarda, Ukrayna'nın verimli kara toprakları ile Don ve Kuban vadilerinin bereketli toprakları bulunur (*bak.* UKRAYNA). Bozkırların başlıca ürünü buğdaydır. Ayrıca büyük miktarlarda çavdar, arpa, yulaf, mısır, şekerpancarı, soyafasulyesi, keten, kenevir ve patates de yetiştirilir. Kırım'ın güneyindeki ılıman bölge ile Orta Asya'nın ve Kafkaslar'ın bir bölümünde pamuk, çay, tütün ve meyve üretilir. Avrupa ve Orta Asya bölgelerinde sığır, domuz, koyun, keçi ve at beslenir.

SSCB'deki ormanlar ABD'nin yüzölçümünden daha geniş bir alanı kaplar. Dünyadaki ağaçların yaklaşık üçte birinin bulunduğu SSCB'de kereste çok boldur ve büyük bir bölümü dışarıya satılır. Ülkenin bir başka zenginlik kaynağı ise kürktür. Sincap, kutup tilkisi, mink ve ermin kürkleri dışarıya satılır. Balıkçılık da çok önemlidir. SSCB dünyada elde edilen balık ürünlerinin altıda birini sağlar.

Ülke yeraltı kaynakları bakımından da çok zengindir. 1917'den önce giderek artan miktarlarda elde edilen kömür, demir ve petrolün üretimi 1917 Ekim Devrimi'nden sonra bir süre yavaşladı. Nedeni ise uzun süren iç savaşla sanayi yönetiminde ortaya çıkan aksaklıklardı.

Madencilik 1928'den başlayarak, hükümetin hazırladığı bir üretim programı uyarınca hızla gelişti. SSCB'de kömür, demir, doğal gaz ve petrolün yanı sıra, zengin bakır, kalay, kurşun, nikel, krom, cıva, altın ve alüminyum elde etmekte kullanılan boksit yatakları vardır. SSCB sanayi üretiminde ABD'den sonra dünyada ikincidir.

Moskova ve çevresi, Leningrad ve Ukrayna'da Krivoy Rog demir yataklarının bulunduğu bölge en eski sanayi bölgeleridir (*bak.* LENİNGRAD; MOSKOVA). Buralarda başlıca sanayiler dokuma, çelik ve makinedir. SSCB'nin daha yeni sanayi bölgeleri Asya'da kurulmuştur. Ural Dağları'nın doğu yamaçlarındaki Sverdlovsk, Çelyabinsk ve Magnitogorsk büyük sanayi merkezleridir. Bir başka büyük merkez de, Batı Sibirya'da Novosibirsk, Novokuznetsk, Kemerovo, Belovo ve Leninsk-Kuznetski gibi sanayi kentlerini içine alan Kuznetsk kömür yatakları bölgesinde kurulmuştur (*bak.* NOVOSİBİRSK). Batı Sibirya'da Omsk ve Orta Asya'da Taşkent de büyük sanayi kuruluşlarının bulunduğu merkezlerdendir. En son kurulan sanayi bölgesi Sibirya'da İrkutsk'tur. Yakınında, Yenisey ve Angara ırmakları üzerinde kurulu barajlarda dünyanın en büyük hidroelektrik santralları bulunur. Buralarda elde edilen elektrik enerjisi çevredeki kömür, demir, boksit, asbest, mika ve öbür madenlere dayalı sanayiler için kullanılır. SSCB'de ayrıca çok sayıda nükleer enerji santralı da vardır.

Frank Spooner

SSCB'nin kuzeyinde yer alan Sibirya'da zengin kömür ve mineral yatakları vardır.

Frank Spooner

SSCB'nin önde gelen gaz üretim bölgesi olan Özbekistan'da bir doğal gaz üretim tesisi.

İletişim ve Ulaşım

SSCB'de ulaşım ve iletişimdeki eksiklikler

ülkenin daha hızlı gelişmesinin önündeki engellerden biridir. Yeni demiryolları yapılmakla birlikte, yük taşımacılığının büyük bölümünün gerçekleştirildiği bu yollar yeterli olmamaktadır. Yenisey Irmağı'nın doğusunda, Doğu Sibirya'ya ve Büyük Okyanus kıyısına yolcu ve yük taşımacılığı Trans-Sibirya Demiryolu ile yapılır (*bak.* TRANS-SİBİRYA DEMİRYOLU).

BAM (Baykal-Amur Demiryolu) ise Lena ve Amur ırmakları arasında 3.200 km boyunca uzanır. Asya'nın kuzeyinde demiryolu azdır. Karayolları da çağdaş standartların altındadır. Ama özellikle yeni sanayi merkezlerinde, ulaşım sorunları göz önüne alınarak yol yapımına hız verilmiştir. Moskova birçok yerle bağlantısı bulunan karayolları ağının merkezindedir. Büyük kentlerin çoğuna yolcu otobüsleri işler.

SSCB'de gemi ve mavnaların işleyebildiği ırmakların toplam uzunluğu 100.000 kilometreyi aşar. 1965'te açılan Baltık-Hazar Suyolu, kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Hazar Denizi'ni Baltık Denizi'ne ve Beyaz Deniz'e bağlar. Gemiler buzkıranların öncülüğünde, kutup buzları ile kuzey kıyıları arasında dar bir geçit olan Kuzey Deniz Yolu'nu izleyerek, büyük Sibirya ırmaklarının ağızlarında kurulmuş limanlara ulaşabilir. Nükleer enerji ile çalışan buzkıranlar bu kuzey yolunu her yıl 160 gün ulaşıma açık tutmayı başarmaktadır. Hava ulaşımı çok önemlidir. Başlıca kentler arasında uçak seferleri yapılır. Moskova iç ve dış hatlarda büyük bir hava ulaşım merkezidir. Devlet havayolu işletmesi olan Aeroflot dünyanın en büyük havacılık kuruluşudur.

II. Dünya Savaşı'ndan (1939-45) önce SSCB'nin birkaç limanı vardı. 1940'larda yeni limanlar yapıldı. Bu limanlar savaştan sonra başka ülkelerle daha fazla deniz ticareti yapılabilmesini sağladı. Kuzey Buz Denizi'nde Peçenga ve Murmansk limanları buz tutmaz. Leningrad'ın dışında Baltık Denizi'ndeki limanlar da böyledir. Baltık limanlarının en önemlileri Tallinn (eskiden Revel), Riga, Klaipeda (eskiden Memel) ve Kaliningrad'dır (eskiden Königsberg). Asya kıyılarında Vladivostok limanı kışları buzkıranların yardımıyla açık kalır (*bak.* VLADİVOSTOK). En önemlileri Odessa ve Batum olan Karadeniz'deki limanlardan İstanbul ve Çanakkale boğazları yoluyla Akdeniz'e ulaşılır.

Doğal gaz ve petrol boruhatları SSCB için çok önemlidir. Kuybışev yakınlarındaki Tuymazi petrol alanından doğuya doğru 6.500 km uzanan bir boruhattı İrkutsk'a ulaşır. "Comecon" boruhattı ise SSCB petrolünü Ukrayna'da Brody'den Polonya, Almanya, Çekoslovakya ve Macaristan'a taşır.

Toplumsal Yaşam

Eğitim. Rusya'da çarlık döneminde eğitime önem verilmemişti. 1900'de nüfusun ancak üçte biri okuma yazma biliyordu. 1914'te ise okul çağındaki çocukların ancak dörtte biri okula gidebiliyordu. Ekim Devrimi'nin ilk yıllarında iç savaş koşulları ve ülkenin coğrafyası, eğitimin hızla genelleştirilmesinin önündeki başlıca engellerdi. Seyrek nüfuslu Orta Asya çölleri ile kutup yöresine ulaşmak çok zordu. Moskova ve Leningrad gibi kentlerde öğ-

Novosti

Satranç SSCB'de okullarda çok küçük yaşlarda öğretilir.

retmen bulmak kolayken, uzak yerlerde sorun oluyordu.

Devrimden sonra, çarlığın yıkıntılarından çağdaş bir toplum yaratmak için eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca yeni yönetimin kalkınmak için eksikliği duyulan mühendisleri, teknisyenleri, bilim adamlarını yetiştirmesi gerekiyordu. Devrimin ilk yıllarında eğitim alanında yeni deneyler uygulandıysa da, 1930'dan sonra sanayi alanında yapılan atılımlara paralel olarak artan eğitimli işgücü gereksinmesini karşılamak için yeniden klasik yöntemlere dayalı öğrenime dönüldü. Yetişkinler için başlatılan okuma yazma kampanyasıyla 1939'a kadar okuryazar oranı yüzde 90'a ulaştı.

SSCB'de eğitim 7-17 yaşları arasında zorunlu ve parasızdır. Küçük çocuklar için kreş ve gündüz bakımevleri vardır. SSCB eğitimde mühendislik ve öbür bilim dallarına ağırlık verir. Ama güzel sanatlar, özellikle de bale ve müzik eğitimi de çok önemlidir. Sosyalizm ve ilkeleri okullarda ders programları çerçevesinde öğretilir. Spor çalışmaları da desteklenir, gençler spor yapmaya özendirilir. Ülkede çok sayıda yetişkin yükseköğrenimini gece okullarında ya da mektupla sürdürmektedir. Eski Moskova, Leningrad ve Kiev üniversiteleri geliştirilmiş ve çok sayıda yeni üniversite açılmıştır.

Değişik gelenek, kültür ve dili olan 100'den fazla ulusun yaşadığı SSCB'de eğitim her halkın anadilinde yapılır, ama okullarda resmi dil olan Rusça da öğretilir. Eğitim, azınlık gruplarından ve değişik uluslardan milyonlarca çocuğun SSCB yurttaşı olarak yetiştirilmesini öngörür.

Din. 1917'den önce çarlık döneminde devletin resmi dini Ortodoksluk'tu. Devrimden sonra yeni yönetim din ve devlet işlerini birbirinden ayırdı. Okullardan din dersleri kaldırıldı. Rus Ortodoks Kilisesi'nin malvarlığına el kondu. Birçok kilise müzeye dönüştürüldü. Kilisenin gücü eskisine oranla azaldıysa da, etkinliklerini sürdürmesine izin verildi.

SSCB'de Litvanya'da Katolik, Estonya'da Protestan kiliseleri, başka Hıristiyan grupları, Museviler ve Asya kesiminde büyük Müslüman toplulukları vardır.

Yemek. Rus sofrasının baş yiyeceği "kara ekmek"tir. Öteki geleneksel yemekler arasında lahana çorbası *şçi*, tahıl çorbası *kaşa*, küçük kıymalı börek *piroşki*, gözleme *blini*, kırmızı pancar çorbası *borç* ile çeşitli krema ve yoğurt türleri sayılabilir. SSCB'nin değişik yörelerine özgü çok çeşitli yemekler vardır. Mersinbalığı yumurtası olan havyar, dünyanın en pahalı ve ender yiyeceklerinden biridir.

Spor. Devrimle birlikte SSCB'de spora büyük önem verildi. Atletler gerek olimpiyatlar-

Novosti

Üstte: Harkov'da bir bale sınıfı. **Altta**: Buz hokeyi SSCB'nin önde gelen sporlarından biridir.

da, gerek başka uluslararası yarışmalarda elde ettikleri şampiyonluklarla kendilerini kanıtladılar. Devlet sporcular için pistler, çalışma alanları ve kapalı spor salonları sağlar. En sevilen sporlar atletizm, jimnastik, futbol, buz hokeyi, kayak ve buz pateni ile basketbol ve voleyboldur. Satranç, geleneksel bir masa başı oyunu olarak hem kapalı, hem de açık yerlerde oynanır. SSCB'li oyuncular dünya satranç şampiyonluğunda ön sıralarda yer alırlar.

Sanat. Rus mimarlığının en çarpıcı örnekleri, 17. yüzyıla kadar ülkenin en önemli yapıları olan kiliselerde görülebilir. İlk kiliseler ahşaptı. Bu ahşap kiliselerin kare zeminleri, çadıra benzer görünümleri ve soğan kubbeleri sonradan bazı taş kiliselerde de kullanıldı. Novgorod'da bu kiliselerden çok güzel örnekler vardır. Moskova'daki çok kubbeli Pokrovski Katedrali dünyaca ünlüdür.

Ekim Devrimi'nden sonra mimarlık alanında Yapımcılık adı verilen yeni denemelere girişildi. Yapımcılık, 20. yüzyıl başlarında SSCB'de ortaya çıkan yeni bir sanat ve mimarlık akımıdır. Yapımcılar, insan yapımı gereçlere ağırlık vererek işlevsel, modern yapılar kurdular. Sonraları sıradan, ama özellikle Stalin döneminde bir hayli gösterişli yapılar yapıldı. Günümüzde mimarlar konut sorununu kısa sürede ve en ekonomik biçimde çözmek için yalın ve işlevsel tasarımlar uygularlar.

The Hutchison Library

Moskova'nın en büyük mağazalarından GUM'da alışveriş edenler. Bu zarif yapı Ekim Devrimi öncesinden kalmadır.

15. yüzyıl dinsel resimleri ve ikonaları Rus resim sanatının özgün örnekleridir (*bak.* İKONA). I. Petro'nun (Büyük Petro) Rusya'yı batılılaştırma çabaları Ruslar'a özgü bu sanat dalının yok olmasına neden oldu. Daha sonraki ressamların büyük çoğunluğu farklı üslupları benimseyerek Batı Avrupa ülkelerindeki sanat akımlarını izlediler.

Ruslar'ın geleneksel halk müziği çok zengindir. 18. yüzyıldan beri bu müzik bir Rus telli çalgısı olan *balalayka* ile çalınır. 19. yüzyılda Mihail İvanoviç Glinka (1804-57) bir konser müziği besteleyerek gerçek anlamda ilk batı müziği bestesini yaptı. Glinka'nın *Ruslan ve Lyudmila* operası ile Rus müziğinde yeni bir dönem başladı. Peter İliç Çaykovski (1840-93), Mili Balakirev (1837-1910), Aleksandr Borodin (1833-87), Modest Mussorgski (1839-81) ve Nikolay Rimski-Korsakov (1844-1908) bugün dünyanın hemen her yerinde çalınan ve dinlenen yapıtlarıyla, klasik müzikte Rus geleneğinin önemli temsilcileridir.

20. yüzyılın önde gelen bestecileri ise, Sergey Rachmaninoff (1873-1943), Modernizm Akımı'nın en yetkin sanatçılarından biri olan İgor Stravinski (1882-1971) ve Sergey Prokofyev'dir (1891-1953). Modern SSCB bestecilerinin en ünlülerinden biri de Dmitri Şostakoviç'tir (1906-75). Şostakoviç ve Prokofyev'in SSCB yönetimiyle sorunları olmuş, ama Stalin'in ölümünden sonra düşün ve sanat yapıtları üzerindeki denetim büyük ölçüde kalkınca, her iki bestecinin yapıtları da yaygın biçimde çalınmaya başlanmıştır.

Çarlık döneminde kurulan ünlü Rus Çarlık Balesi (bugün Kirov Balesi) SSCB hükümetinden de gördüğü destekle başarısını sürdürmektedir. Bale tarihinin en yetenekli dansçı-

Novosti

Üstte: Vera Muhina'nın *İşçi ve Çiftçi Kadın* (1937) adlı büyük, paslanmaz çelikten heykeli. **Sağda üstte**: İlya Yefimoviç Repin'in *Volgalı Mavnacılar* adlı yapıtı (1870). **Sağda**: *Prenses Davidova ve Matmazel Rjevskaya* (1776) adlı bu yapıtı Dimitri Levitski yapmıştır. **En sağda**: Orest Kiprenski'nin *Albay Evgraf Davidov* adlı tablosu (1809).

ları arasında Anna Pavlova (1881-1931), Vaslav Nijinski (1890-1950) ve Galina Ulanova (doğumu 1910) sayılabilir. Sergey Diaghilev (1872-1929) zamanının en değerli dansçılarını, ressamlarını, besteci ve şarkıcılarını bir araya getirerek, tüm yaratıcılıklarını ortaya koydukları olağanüstü bale gösterilerini sahneye koymuştur. Bolşoy Balesi ve Tiyatrosu dünyaca ünlüdür (*bak*. BALE).

İlk büyük Rus yazarı Mihail Vasilyeviç Lomonosov'dur (1711-65). Lomonosov, Rus konuşma dili ile daha önce yazı dili olarak kullanılan Eski Slavca'dan, yeni bir edebiyat dili yarattı. Rus düzyazı biçimi daha sonra tarihçi Nikolay Mihayloviç Karamzin (1766-1826) tarafından daha da sadeleştirilerek geliştirildi. Rus edebiyatının altın çağı 19. yüzyıldır. Bu dönemin ünlü şairleri Aleksandr Puşkin (1799-1837), Mihail Lermontov (1814-41) ve Fyodor İvanoviç Tyutçev'dir (1803-73). Oyun yazarları arasında Aleksandr Sergeyeviç Griboyedov (1795-1829), Nikolay Gogol (1809-52), Aleksandr Nikolayeviç Ostrovski (1823-86) ve Anton Pavloviç Çehov (1860-1904) sayılabilir.

Rus yazarları içinde Avrupa'da ilk tanınan İvan Sergeyeviç Turgenyev (1818-83) oldu. Unutulmaz *Oblomov*'u ile İvan Gonçarov (1812-91), *Savaş ve Barış, Anna Karenina, Diriliş, Kazaklar* gibi romanlarıyla Lev Tols-

John Massey Stewart

Moskova'da Kızıl Meydan'da Kremlin (sağda) ve geride Vasili Blajenni Katedrali.

toy (1828-1910), *Budala, Karamazov Kardeşler, Suç ve Ceza* adlı romanlarıyla Fyodor Dostoyevski (1821-81) Rus edebiyatının ve romancılığının en önemli temsilcilerindendir. Çağdaş SSCB yazarları içinde Maksim Gorki (1868-1936), İlya Ehrenburg (1891-1967), Mihail Şolohov (1905-84), Osip Emilyeviç Mandelstam (1891-1938), Boris Pasternak (1890-1960), Aleksandr Soljenitsin (doğumu 1918) sayılabilir. Anna Ahmatova (1889-1966) ve Yevgeni Aleksandroviç Yevtuşenko (doğumu 1933) dünyaca tanınmış SSCB şairlerindendir (*bak.* RUS EDEBİYATI).

SSCB'de sinema çok tutulan bir sanat dalıdır. 20. yüzyılın başlarında Sergey Ayzenştayn, aralarında dünya sinema klasiklerinden sayılan *Potemkin Zırhlısı*'nın (1925) da bulunduğu birçok film çevirmiştir.

Yönetim

Rusya'da, ülke tarihinin başlangıcından beri değişik dil, kültür ve gelenekleri olan halklar birlikte yaşamıştır. Çarlık döneminde zorla bir bayrak altında toplanan bu halkların bir bölümü 1917 Ekim Devrimi'nin ardından bağımsızlıklarını ilan ettiler. Bunlar, Polonya ve Finlandiya ile üç Baltık cumhuriyeti olan Estonya, Letonya ve Litvanya'ydı. Başlangıçta yeniden Rusya'nın egemenliğine girmek istemeyen öbür halklar da Sibirya'da, Ukrayna'da ve Kafkasya'da özerk bölgeler ve cumhuriyetler kurdular. Ama Sovyet yönetimi tüm uluslara, ırklara ve ayrı dil konuşan topluluklara eşit haklar tanıyan yeni bir anayasa önerdi ve 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği adıyla çokuluslu yeni bir federasyon kuruldu.

Yeni birlik 1923'te Rusya, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Transkafkasya cumhuriyetlerinin birleşmesiyle gerçekleşti. Zamanla, öbür bölgeler ve cumhuriyetler de bu birliğe katıldı. Bugün SSCB'yi oluşturan 15 birlik cumhuriyeti Rusya, Ermenistan, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan, Özbekistan, Estonya, Letonya, Litvanya, Moldavya ve Ukrayna Sovyet Sosyalist cumhuriyetleridir. (Bu cumhuriyetler için ayrı maddeler vardır.) Ayrıca ülkede 20 özerk cumhuriyet ile yerel yönetim düzeyinde özerk birimler de yer alır. Bunların tümü federal yönetim sisteminin denetimi altındadır.

SSCB'de uzun yıllar Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) yönetiminde tek partili bir sosyalist yönetim biçimi yürürlükte kaldı. Yapılan son değişikliklerle, çok adaylı seçimler kabul edildi. Ayrıca, parlamentonun denetim gücü artırıldı; devlet başkanı daha güçlü bir konuma getirildi ve Komünist Partisi ile devlet yönetimi bir ölçüde birbirinden ayrıldı.

Yeni düzenlemeye göre, en üst yönetim organı beş yılda bir seçilen SSCB Halk Temsilcileri Kongresi'dir. 2.250 üyeden oluşan bu kongrenin temel görevi, bilinen anlamda parlamento işlevini üstlenen SSCB Yüksek Sovyeti'ni seçmektir. Kongre, Yüksek Sovyet'in 542 üyesini kendi üyeleri arasından seçer. Birlik Sovyeti ve Uluslar Sovyeti olarak iki meclisten oluşan Yüksek Sovyet yılda iki kez toplanır ve 3-4 aylık sürelerle çalışır. Yüksek Sovyet'in toplanmadığı sürelerde görev yapan Yüksek Sovyet Prezidyumu, yeni uygulamalarda eski önemini yitirmiştir.

Birlik Sovyeti ekonomik ve toplumsal sorunlar, dış politika, iç ve dış güvenlik gibi genel konularla ilgilenir. Uluslar Sovyeti ise değişik halkların karşılıklı hak ve özgürlükleri ile birbirleriyle olan ilişkilerini düzenler.

Devlet başkanı, Halk Temsilcileri Kongresi tarafından beş yıl için seçilir. Son değişikliklerle yetkileri genişletilmiş olan devlet başkanının birçok konuda kendi başına karar alabilme olanağı vardır.

Yürütme görevini üstlenen bakanlar konseyi Yüksek Sovyet tarafından seçilir. Bakanlar konseyinin altında birçok komite ve kuruluş görev yapar.

SSCB'nin 15 cumhuriyetinde de merkezdekine benzer bir sistem uygulanır. Her cumhuriyette tek meclisli bir Yüksek Sovyet ve bu kuruluşun atadığı bakanlar konseyi vardır.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin yönetim üzerindeki etkisi hâlâ çok güçlüdür. Partinin en üst organı Merkez Komitesi Politbürosu'dur. Komünist gençlik örgütü Komsomol partinin gençlikle bağını sağlar.

Tarih

Bugün SSCB toprakları olarak bilinen yerlere ilk yerleşenler Elbe Irmağı dolaylarından gelmiş olan Doğu Slavları idi. İS 8. yüzyılın sonlarına doğru Kuzey Avrupalı ve Ortadoğulu tüccarlar bu topraklara geldiler. Bu sıralarda Doğu Slavları Asya'dan gelen göçebe kabilelerin saldırılarına karşı korunmak için yerleşim yerlerini surlarla çevirdiler.

9. yüzyılda kuzeyli kabileler Batı Avrupa'yı yağmalar ve yakıp yıkarken, Vikingler de gruplar halinde Baltık Denizi'ni aştılar ve ırmakları izleyerek güneyde Karadeniz kıyılarına kadar geldiler. Bunların amacı yağma değil, Konstantinopolis (bugün İstanbul) ile ticaret yapmaktı. Bu silahlı İskandinav tüccarların önderleri Doğu Slavları'nı yönetimleri altına alarak, Rus prensliklerine damgalarını vurdular.

Efsaneye göre Viking önderlerinden Rurik 862'de Novgorod'a yerleşti. 882'de Rurik'in kardeşi Oleg bu dönemde büyük bir ticaret merkezi olan Kiev'i ele geçirdi. 11. yüzyıla gelindiğinde Doğu Slavları'nın tümü Kiev prensinin egemenliğini kabul etmişti. Hıristiyanlık da Rusya'da ticaret yollarını izleyerek yayıldı. Kiev Büyük Prensi I. Vladimir 987'de Bizans imparatorunun kız kardeşi ile evlenince Hıristiyan oldu ve Rusya'da Hıristiyanlık'ın yayılması için çaba gösterdi. Böylece Doğu Slavları Ortodoks Kilisesi'ne bağlandılar. Konstantinopolis'i hem dinsel, hem de ticari ve kültürel merkez olarak benimsediler. Rusya ile Konstantinopolis arasında uzun dönemli bir ilişki başlarken, Batı Avrupa'nın dinsel ve kültürel merkezi Roma'nın etkisi zayıfladı. 11. ve 12. yüzyıllarda Kiev Avrupa ile ilgili olaylarda etkin bir rol oynadı. Rus prensleri evlilik yoluyla Avrupa'daki krallıklarla bağ kurdular. Kiev ve öteki prensliklerin Avrupa ile olan bağlantıları Moğol istilasıyla kesintiye uğradı.

Kiev ve dolaylarında yerleşmiş olan Slavlar sık sık Asyalı kabilelerin saldırısına uğradılar. 13. yüzyılın başlarında Moğollar Asya'nın doğusunda güçlü bir devlet kurmuştu. Cengiz Han'ın önderliğinde Avrupa'ya korku saldılar (*bak.* CENGİZ HAN). 1238'de Cengiz Han'ın torunlarından Batu Han'ın yönetimindeki Altınordu kuvvetleri Kiev'i yakıp yıkarak Rusya'nın neredeyse tamamını ele geçirdiler. Moğol egemenliği 300 yıl sürdü. Sona erdiğinde ise Rusya artık Avrupa'dan kopmuş ve Avrupa'nın gelişmişlik düzeyinin gerisinde kalmıştı. Rusya bu dönemden sonra ekonomik, toplumsal ve askeri bakımlardan Avrupa'ya erişme çabasına girdi.

Moğol istilası sırasında güçlenen Moskova Prensliği, istila sona erdiğinde Rusya'yı yönetmeye başladı. Moğollar ele geçirdikleri ülkelerde en güçlü prenslerle anlaşır, haraç toplanmasından onları sorumlu tutarlardı. (Haraç, işgal altındaki ülke halkının işgalcilere ödedikleri paradır.) Moskova prensleri kısa zamanda Moğollar'ın desteğini kazandılar. 1353'te II. İvan'ın tüm Rusya prensleri üzerinde egemenlik hakkı Moğollar'ca da kabul edildi. Böylece coğrafi açıdan merkezi bir konumda olmasından da yararlanan Moskova, ülkenin siyasal, 1453'te Osmanlılar'ın Konstantinopolis'i ele geçirmesinden sonra da dinsel merkezi oldu.

Çarlık Yönetimi

1462-1505 arasında III. İvan Moskova Büyük Prensliği'nin egemenlik alanını genişleterek gücünü artırdı. 1480'de Moğol egemenliğine kesin olarak son verdi ve Rusya'yı bağımsızlığına kavuşturdu. 1533'te tahta geçen IV. İvan kendini tüm Rusya'nın çarı (imparatoru) ilan etti. IV. İvan, uzun süren yönetimi sırasındaki acımasız tutumu nedeniyle Korkunç İvan olarak anıldı (*bak.* KORKUNÇ İVAN). Korkunç İvan'ın yönetiminin ilk yıllarında Kazan ve Astrahan Rus topraklarına katıldı.

1584'te İvan'ın ardından başa geçen oğlu

I. Fyodor'un 1598'de ölümünden sonra 15 yıl süren sorunlu bir dönem başladı. Zekâ özürlü I. Fyodor'un yerine Boris Godunov çar oldu. Yetenekli bir yönetici olmasına, iç ve dış siyasetteki başarılarına karşın, 1605'te rakipleri tarafından zehirlenerek öldürülen Godunov'un ardından tahta Düzmece Dmitri geçti. Düzmece Dmitri olarak anılmasının nedeni Korkunç İvan'ın oğlu olduğunu iddia etmesiydi. Dmitri ölünce Rusya kargaşaya sürüklendi ve Polonyalılar ile İsveçliler'in işgaline uğradı. Moskova'yı ele geçiren işgalciler kenti yaktı. Bu olay üzerine birleşme gereğini duyan Ruslar, işgalcileri ülkelerinden kovdular. Moskova'da, ülkenin her kesiminden gelen temsilcilerden oluşan bir meclis toplandı ve 1613'te Mihail Fyodoroviç Romanov çar olarak seçildi. Mihail Fyodoroviç 1917 Ekim Devrimi'ne kadar iktidarda kalan Romanov hanedanının ilk çarıydı.

Tarihte Büyük Petro olarak bilinen ve 1682-1725 arasında ülkeyi yöneten I. Petro, Rusya'yı her alanda Avrupa ile eşit düzeye getirmek için çalıştı. Rusya'yı Avrupa'da güçlü bir devlet konumuna yükselten I. Petro, imparatorluğun gelişmesi için uğraştı. İsveç Kralı XII. Karl'ı II. Kuzey Savaşı denen uzun süren bir mücadele sonunda yenilgiye uğratarak Baltık bölgesinin doğusunu alması Rusya'nın gücünü artırdı. St. Petersburg'da (bugün Leningrad) yeni bir başkent kurdu. Orduyu ve donanmayı güçlendirdi. Ülke sanayisini geliştirmek ve halkı eğitmek amacıyla Batı Avrupa'dan mühendis ve teknisyenler getirdi. Devlet yönetiminde de önemli reformlar yaptı ve kiliseyi çarlığın yönetimine soktu. Madencilik, silah, gemi yapımı ve öbür sanayileri destekleyen Petro, dış ticareti geliştirmek için de uğraştı. Petro döneminde devlet eğitim alanına da girdi. Batıdan örnek alınan birçok kurum bu dönemde Rusya'nın kültür yaşamında önemli gelişmelere yol açtı. Temeli Petro döneminde atılan Bilimler ve Sanatlar Akademisi (bugün SSCB Bilimler Akademisi) bu gelişmelerde öncü rol oynadı. Rusya'da olağanüstü değişiklikler gerçekleştiren Petro, uzun süren yönetimi sırasında, acımasız tutumuyla birçok insanın yaşamını yitirmesine de neden oldu. Halkın önemli bir kesimini oluşturan toprağa bağlı serflerin durumu daha da kötüleşti. Toprak sahiplerinin serfler üzerindeki haklarını genişleten Petro, vergi düzeninde yaptığı değişikliklerle serflik sisteminin koşullarını daha da ağırlaştırdı (*bak.* PETRO I). Rusya'nın önemli yöneticilerinden biri de 1762-96 arasında hüküm süren ve Büyük Katerina olarak bilinen Çariçe II. Katerina'dır. Bir Alman prensesi olan Katerina Rus tahtına evlilik yoluyla geçti. Katerina Polonya'dan aldığı topraklarla Rusya'yı daha da genişletti. Osmanlılar'a karşı kazandığı zaferlerle Karadeniz'in kuzeyindeki topraklar bütünüyle Rusya'ya geçti. 1783'te Kırım'ı alan Rusya, Balkanlar'da etkili olmaya başladı. Fransız sanat ve kültürüne hayranlık duyan Katerina, Rusya'yı Avrupa ve Fransız etkisine biraz daha açtı, ama 1789 Fransız Devrimi'nin yeni düşüncelerinin Rus-

Novosti

1764'te II. Katerina tarafından yaptırılan Ermitaj Müzesi Leningrad'dadır. Rus çarlarının paha biçilmez sanat yapıtlarını barındıran bu yapıda, bugün dünyanın en zengin sanat koleksiyonlarından biri yer alır.

ya'ya girmesi için herhangi bir çaba göstermedi. Tersine, hükümdarlık yetkilerini güçlendirerek, tüm yönetim kadrolarını kendi denetimine aldı (*bak.* KATERİNA).

Katerina döneminde serflik kurumuna karşı giderek artan hoşnutsuzluk köylü ayaklanmalarına yol açtı. Bunlardan en önemlisi, 1773'te Yemelyan İvanoviç Pugaçov önderliğinde serfliğe karşı başlatılan ayaklanmadır. Ülkenin tüm doğu bölgelerini saran bu ayaklanma çarlık ordusunca bastırıldı, ama daha sonraki köylü ayaklanmalarına örnek oldu.

I. Aleksandr döneminde (1801-25) Napolyon Bonapart'ın orduları Rusya'yı işgal etti. Moskova'yı ele geçiren Napolyon terk edilmiş bir kentle karşılaştı. Fransızlar görüşme yapacak kimseyi bulamayınca, sert kış koşullarında açlıkla yüz yüze geldiler ve bozguna uğradılar. Napolyon'un Moskova yenilgisi Ruslar'ın dünyadaki saygınlığını artıran önemli bir etken oldu (*bak.* NAPOLYON SAVAŞLARI).

I. Petro döneminde başlatılan eğitim atılımıyla okullaşma arttı, kültür düzeyi yükseldi. Batıdan gelen yeni düşünce akımları Rusya'da, özellikle aydınlar arasında çarlık yönetimine ve serflik kurumuna karşı eleştirilerin doğmasına yol açtı.

I. Aleksandr tahta geçtiği zaman okullar ve üniversiteler açtı. Toprağa bağlı serflerin özgürleştirilmesi için 1803'te çıkardığı yasa ise umulanı vermedi. Bu yasadan yaklaşık 47 bin serf yararlanabildi. Bu ise ülkede yaşayan serflerin ancak çok küçük bir bölümüydü.

Rusya'da devrimci düşünceler giderek yayılıyor ve hoşnutsuzluk büyüyordu. Reformların gerçekleştirilmesi için genellikle soylu aydınlardan oluşan gizli topluluklar kuruldu. 1825'te I. Nikolay tahta geçince, bu aydınlar tarihte Dekabrist Ayaklanması olarak bilinen bir ayaklanma başlattılar. Çarlık güçleri bu başkaldırıyı bastırdı. Önderlerinden beşi idam edildi, öbürleri hapse atıldı ya da Sibirya'ya sürüldü. Ama özgürlükçü düşüncenin serpilip gelişmesinin önü alınamadı.

Nikolay halk arasında giderek yaygınlaşan reform isteklerini dikkate almadı. Tersine, yönetimi elinde tutabilmek için gittikçe sertleşti. Bu dönemde Dekabristler'le çalıştığından ya da gizli örgüt üyesi olduğundan kuşku duyulanlar hemen Sibirya'ya sürüldü.

I. Nikolay dönemi Kırım Savaşı (1853-56) ile sona erdi (*bak.* KIRIM SAVAŞI). Rusya'nın Kırım Savaşı'nda yenilmesi ülkedeki hoşnutsuzluğu artırdı. Bu savaş Rusya'nın yetersiz gelişmesini ve modern teknikler karşısında geri kalmışlığını açıkça ortaya çıkardı.

Rusya'nın yenilgisi bir dizi reformun yapılmasına yol açtı. I. Nikolay'dan sonra başa geçen II. Aleksandr döneminde (1855-81) yaşama geçirilen bu reformlardan en önemlisi 1861'de serflerin özgürlüklerine kavuşturulmasıydı. Ama bu reform oldukça gecikmişti ve serfler artık özgürlüklerinin yanı sıra toprak sahibi olmayı da istiyorlardı.

Aleksandr ayrıca mahkemelerde de reform yaparak yargı sistemini modernleştirdi. Seçimle işbaşına gelen yerel yönetim meclisleri oluşturdu. Sanayinin gelişimini hızlandıracak girişimlerde bulundu. Aleksandr döneminde Rusya'da üretim üç katına çıktı ve yeni demiryolları yapıldı.

Bu reformlara karşın ülkede huzur sağlanamadı. Köylüler bu kez de yaşamak için yeterli toprağa sahip olamadıklarından ayaklanıyorlardı. Birçoğu kentlere göç ederek yeni açılan fabrikalara girdi. Bu fabrikalarda çalışma koşulları çok kötü ve ücretler de çalışanların açlıktan ölmemesine yetecek kadardı. Topraksız köylüler yaşamlarını sürdürebilmek için bu koşullarda çalışmak zorunda bırakıldılar. Böylece hızla gelişen sanayi ve serflerin özgürleştirilmesi Rusya'da düzenden hoşnut olmayan işçi sınıfının doğmasına yol açtı. Çarlık

Popperfoto

1917 Ekim Devrimi'nden önce yoksulların çoğu zenginlerin geniş topraklarında çalışır ve çok kötü koşullarda yaşardı.

polisinin uyguladığı baskı ve yasaklara karşın, işçiler arasında gizli sendikal örgütlenmeler başladı ve grevler yaygınlaştı.

Kentlerde yoksulluğun ve çarlık baskısının neden olduğu hoşnutsuzluk, Avrupa'dan gelen sosyalist düşüncelerle birleşince, devrimci hareketler gelişmeye başladı ve yeni siyasal örgütlenmeler ortaya çıktı (*bak.* SOSYALİZM). 1870'lerde özellikle gençler arasında, köylüleri siyasal propaganda yaparak ayaklandırma girişimleri yaygınlık kazandı. Narodnikler olarak adlandırılan bu örgütün eylemlerini, çarlık polisinin yaygın tutuklamaları ve sürgünler izledi. Baskıların artmasıyla bu gizli örgütlerin bir bölümü bombalama ve suikast gibi şiddet eylemlerine yöneldi. Bu sırada II. Aleksandr 1881'de şiddet yanlısı bir örgütün bombalı saldırısı sonucu öldürüldü.

Tahta geçen II. Aleksandr, babasının halkın yönetimde bir ölçüde söz hakkı olmasını sağlayacak meşruti yönetime geçme tasarılarından tümüyle vazgeçti; çarların mutlak egemenlik yetkileri olduğunu ileri sürdü. Son 80 yılda oldukça yerleşmiş ilerici düşünceleri kesinlikle onaylamayan III. Aleksandr gerici bir siyaset izledi. Kargaşa ve teröre son vermek için baskıcı önlemler aldı. Kendisine karşı olan kişi ve grupları susturdu. Bu dönemde binlerce siyasal tutuklu Sibirya'ya sürüldü. İlerici gruplara ve Yahudiler'e ağır baskılar uygulandı. III. Aleksandr dönemi (1881-94), bu baskıcı tutumuyla, Rusya'da devrim koşullarının olgunlaşmasını sağladı.

1894'te tahta geçen Çar II. Nikolay, yönetimin her kademesini titizlikle izleyen otoriter III. Aleksandr'a göre daha yumuşaktı. Hükümetin üzerindeki etkisi de zayıftı. II. Nikolay döneminde (1894-1917) Trans-Sibirya Demiryolu'nun açılmasıyla insanlar Sibirya'da yaşamaya özendirildi. Büyük Okyanus kıyısında, günümüzde Çin sınırları içinde bulunan Port Arthur (bugün Lüshun) ve Dairen limanları açıldı. Rusya'nın Büyük Okyanus'a doğru yayılması Japonya ile çatışmasına yol açtı. 1904-05 Rus-Japon Savaşı, Rusya'nın ağır yenilgisi ve donanmasının hemen tümüyle yok olmasıyla sonuçlandı.

İki Devrim

Rus-Japon Savaşı halk tarafından başlangıçta

Popperfoto

1904-05 Rus-Japon Savaşı sırasında Mançurya cephesinde bir Rus topçu bataryası.

da benimsenmemişti. Bir de bu savaşın yitirilmesi ülkede durumun ne kadar kötüye gittiğini tüm açıklığı ile gösterdi. Çar demokratik siyasal partilerin kurulması önerisini reddedince, toplumda huzursuzluk daha da arttı. Birçok yerde bir dizi grev ve ayaklanma baş gösterdi.

22 Ocak 1905 Pazar günü, sonradan çarlık polisinin bir ajanı olduğu ortaya çıkan papaz Gapon'un öncülüğündeki büyük bir işçi topluluğu isteklerini çara sunmak üzere ellerinde haçlarla, ilahiler söyleyerek Kışlık Saray'a doğru yürüdüler. Polis yürüyüşü durdurmak için işçilerin üzerine ateş açtı. 100'ün üzerinde göstericinin öldüğü bu olay tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçti. Kanlı Pazar'ın ardından Rusya'da birçok kentte grevler, kırsal bölgelerde köylü ayaklanmaları ve askerler arasında isyanlar görüldü. 1905 Devrimi olarak adlandırılan bu toplumsal hareketler Rusya'da meşruti monarşinin kurulmasında etkili oldu. Bu başkaldırıların en ünlülerinden biri de Potemkin zırhlısında baş gösteren isyandır. Bu isyan daha sonra Sergey Ayzenştayn'ın ünlü filmine de konu olmuştur.

1905 Devrimi sonunda çarlık güçlerince bastırıldı, ama Çar II. Nikolay, askeri diktatörlükle halka bazı haklar tanıyacak bir reform programı arasında bir seçim yapmak zorunda kaldı. "Ekim Manifestosu" olarak bilinen yazılı bir metinle söz ve düşünce özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğü gibi belirli bazı hakları tanıdığını açıkladı. Ayrıca bu manifestoda, çarın yasa yapma

yetkisini paylaşacak Duma adında bir meclisin kurulması da öngörülüyordu. 1906'da seçilen ilk Duma'da sol muhalefet ve reform yanlıları çoğunluğu alınca, çarlık yönetimiyle çatışma kaçınılmaz oldu ve Duma iki ay içinde dağıtıldı. II. Duma da aynı biçimde, üç ay içinde dağıtıldı. Çar ve bakanları Duma'nın seçimi ile ilgili kuralları değiştirerek ve yetkisini kısıtlayarak, etkin bir biçimde çalışmasını engellediler. Daha sonra seçilen III. ve IV. Duma'lar çarlık yönetimini destekledi. Gene de, Duma Rusya'da demokratik yönetime doğru atılmış bir adım oldu. Tanınan haklar da siyasal partilere, sendika ve dernekler ile basına görece özgür bir ortam sağladı.

1905-17 arası hoşnutsuzluğun sürdüğü yıllar oldu. Devrim söylentileri yaygınlaştı. Çarlık yönetiminin Rus olmayan halklara ve özellikle Yahudiler'e uyguladığı baskı yoğunlaştı. Sanayide hızlı bir gelişmenin olduğu bu yıllarda Sibirya'da yerleşim yaygınlaştı. Ama 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı çarlık yönetiminin çöküşünü hazırlayan temel nedenlerden biri oldu.

Rusya I. Dünya Savaşı'nda Almanya'ya karşı İtilaf Devletleri ile birleşti. Donanım ve erzak eksikliği Rus ordusunun savaşta ağır yenilgiler almasına yol açtı. Osmanlı ordusunun Almanya ve Avusturya yanında savaşa girmesiyle Kafkasya'da yeni bir cephe açmak zorunda kalan ve boğazların kapanmasıyla aldığı destek büyük ölçüde azalan Rusya, art arda yenilmeye başladı. 1916'ya gelindiğinde ordunun insan kaybı 1 milyonu aşmıştı. Kötü yönetimden büyük zarar gören ordunun savaşma gücü kalmamıştı. Halk arasında savaşa karşı hoşnutsuzluk giderek arttı. Askerler isyana ve birliklerini terk etmeye başladılar. Petrograd'da (bugün Leningrad) ve Moskova'da çarlık yönetiminin önleyemediği grevler ve gösteriler hızla yayıldı. Fabrikalarda işçiler, cephede askerler ve kırsal alanda köylüler *sovyet* adı verilen yerel örgütler kurdular ve örgütlendiler.

Savaşın ve ekonominin kötü gidişi basında ve Duma'da yeni bir hükümet kurulması isteğinin gündeme gelmesine yol açtı. Mart 1917'de Petrograd'da işçi ve askerlerin temsilcilerinden oluşan sovyetlerin önderliğinde başlayan ayaklanma Moskova ve öbür kentlere de yayıldı. Şubat Devrimi olarak adlandırılan bu devrimle çar tahttan çekildi ve yönetim kurulan Geçici Hükümet'in eline geçti.

Askerlerinin desteğini yitiren çar 1918'de kurşuna dizildi. Bu arada Rusya'da etkinlik gösteren sosyalistler çalışmalarını çeşitli örgütlerin içinde ayrı ayrı sürdürüyor, belirli olaylarda birlikte hareket ediyorlardı. 1898'de işçi ve aydınlarca kurulan Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi 1912'de Bolşevikler (çoğunluk) ve Menşevikler (azınlık) olarak iki ayrı partiye bölünmüştü. Bu iki parti ile öbür sosyalist parti ve gruplar Rusya'nın siyasal yaşamında giderek önemli bir yere sahip oldular. Şubat Devrimi'nden sonra Rusya'nın hemen her önemli kent ve bölgesinde işçi, köylü ve askerler arasında giderek yaygınlaşan sovyetlerin içinde güçlendiler.

Bolşevikler'in önderi V. İ. Lenin, Şubat Devrimi'nin ardından Almanya'dan Rusya'ya döndü. Savaşı sona erdirmeyen, işçi, köylü ve askerlerin istemlerini karşılayamayan Geçici Hükümet'e karşı halkın büyüyen hoşnutsuzluğunu da dikkate alarak, devrimin sürdürülmesini ve bütün iktidarın sovyetlere geçmesini savundu. Devrimin önderlerinden Lev Troçki ve bazı Menşevikler'i de yanlarına alan Bolşevikler, geniş bir propaganda çalışması başlattılar; sovyetlerin içinde giderek güçlendiler; "Barış, Toprak ve Ekmek" sloganıyla geniş halk kesimlerini kendi yanlarına çektiler. Bu arada başarısız bir sağ darbe girişimi, sovyetlerin devrime sahip çıkması gerekliliğini ortaya çıkardı. Eylül 1917'de Petrograd ve Moskova sovyetleri seçimlerini kazanan Bolşevikler, Lenin'in önerisiyle 7-8 Kasım gecesi Geçici Hükümet'i devirerek yönetimi ellerine geçirdiler (*bak.* EKİM DEVRİMİ; LENİN, VLADİMİR İLYİÇ). Ardından toplanan kongrede tüm iktidar Sovyet Merkezi Yürütme Komitesi'ne bırakıldı. Hükümet görevi de Lenin'in başkanı olduğu Halk Komiserleri Konseyi'ne verildi.

Sovyet Devleti

Lenin, Rusya'da gerçekleştirilen sosyalist devrimin Avrupa'daki düzeni sarsacağını ve bir dizi devrimin ilki olduğunu düşünmüştü. Oysa Avrupa'da beklenen sosyalist devrimler gerçekleşmedi ve Lenin tüm gücüyle, tam an-

lamıyla sanayileşmemiş bir ülkede sosyalizmi gerçekleştirmek için çalışmaya başladı. Sıkı disiplinli Komünist Parti yönetimi, Çarlık Rusya'sının merkezi otoritesinin yerini aldı. Bu yönetimin temel görevi, bir tarım ülkesi, dolayısıyla da oldukça yoksul bir ülke olan Rusya'yı modern ve sanayileşmiş bir güç yapmaktı.

Komünist öğreti, 19. yüzyıl felsefe, ekonomi ve siyaset kuramcısı Karl Marx'ın düşüncelerinden kaynaklanır. Batı sanayi toplumlarını inceleyen Marx, bu toplum biçiminin yarattığı haksızlıklara karşı çıkarak kapitalizmin yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu, yerine komünist sistemin kurulacağını savunmuştur. Marksizm'in temel öğretilerinden biri de, bir ülkenin toprak, maden, fabrika ve banka gibi tüm zenginlik kaynaklarının halkın denetiminde kamu mülkiyetine geçmesi gerekliliğidir. Böylece, herkes bu zenginliklerden adil biçimde yararlanabilecektir (*bak.* KOMÜNİZM; MARX, KARL; SOSYALİZM).

Lenin, hem ülkeyi Marksizm'in ilkelerine göre yönetmek, hem de sanayinin gelişimini hızlandırmak gibi çifte görevle karşı karşıya kaldı. Devrimle komünist toplum arasında bir geçiş döneminin, yani sosyalizm aşamasının yaşanması gerektiğini savunan Lenin, bu ara dönemde ülke yönetiminin proletaryanın (işçi sınıfının) elinde olacağını söyledi. Sosyalizm aşamasında "herkesin yeteneğine göre çalışması ve herkese çalışmasına göre ödeme yapılması" ilkesi geçerli olacaktı.

Ülke yeterince zenginleşince, "herkes yeteneğine göre çalışacak, ama üretimden gereksindiği kadar pay" alacaktı. Bu gerçek komünist toplumda, artık gereksizleşen devlet ve devletin ordu, polis gibi kurumları ortadan kalkacaktı.

Devrim Sonrası

Devrimden sonra, Lenin ve arkadaşlarının karşılaştığı en acil sorun Almanya ile savaşa son verilmesiydi. Yeni yönetimin ilk uygulamaları arasında tüm toprakların kamulaştırılması ve köylülere dağıtılması, bankaların devletleştirilmesi, fabrikalarda işçi denetiminin yerleştirilmesi, kadın erkek eşitliğini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması sayılabilir. Bu arada Alman birlikleri Rusya topraklarında ilerliyordu. Ordusu dağılmış ve yeni sistemi henüz oturtamamış olan Rusya'da toplumsal ve siyasal ortam da oldukça karışıktı. Bu nedenle, kendi partisi içinde bile sert karşı çıkışlar olmasına karşın, Lenin Almanya ile Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasını sağladı (1918). Bu antlaşmayla yeni yönetim Baltık bölgesi, Polonya, Ukrayna ve Kafkasya'dan çekilmeyi kabul etti.

Devrimden sonra Rusya'nın bazı bölgeleri Sovyet sistemini benimsemişti. Yeni yönetim de, Rusya'daki tüm halklara eşit haklar tanıyan, kendi kaderini belirleme, ayrılma ve bağımsız devlet oluşturma hakkı veren bir kararı onaylamıştı. Ukrayna ile Don ve Volga ırmakları çevresinde yaşayan Kazaklar Sovyet sistemini reddettiler. Ukrayna Moskova'dan bağımsızlığını ilan etti. Brest-Litovsk Antlaşması'yla da Sovyet birlikleri Ukrayna'dan çıktı.

Yeni yönetimin iktidarını pekiştirme çabaları Mayıs 1918'de çıkan iç savaşla yeniden kesintiye uğradı. Eski çarlık generallerince yönetilen karşıdevrimci Beyaz Ordu, Mart 1918'de Rus Komünist Partisi adını alan Bolşevikler'e karşı olan bazı gruplar ile İngiltere, Fransa ve ABD gibi batılı devletler Sovyet yönetimine karşı savaşmaya başladılar. İtilaf Devletleri Bolşevikler'i devirmek ve Rusya'yı yeniden Almanya'ya karşı savaşa sokmak için Arhangelsk, Murmansk ve Vladivostok'a asker çıkardılar. I. Dünya Savaşı'ndan sonra da batılı devletler para, silah ve erzak yardımıyla Beyaz Ordu'yu desteklediler.

Sovyet yönetimi Lev Troçki'yi, Kızıl Ordu olarak bilinen yeni orduyu örgütlemekle görevlendirdi. 1919'dan başlayarak Petrograd'a yürüyen karşı kuvvetler Troçki'nin önderliğindeki Kızıl Ordu tarafından püskürtüldü. Ukrayna, Beyaz Rusya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Sovyet yönetimine girdi. Baltık cumhuriyetleri Letonya, Litvanya ve Estonya İtilaf Devletleri'nin desteğiyle bağımsızlıklarını korudular. Polonya'ya karşı sürdürülen savaş başarılı olamadı ve Ukrayna ile Beyaz Rusya'nın bir bölümü Polonya'ya bırakıldı. İç savaş 1920'nin sonlarına doğru bitti. Bu savaş 100 binden fazla kişinin ölümüne ve yaklaşık 2 milyon kişinin ülkeden kaçmasına yol açtı.

Savaş döneminde Rus Komünist Partisi ik-

1917 Ekim Devrimi'nin önderi Lenin, 1 Mayıs 1919'da Kızıl Meydan'da konuşurken.

tidara tek başına egemen oldu, muhalefet susturuldu, parti içinde merkeziyetçilik ve disiplin temel alındı. İç savaş sırasında "savaş komünizmi" uygulaması adı altında sanayi, ticaret ve hizmet sektöründe sıkı bir devlet denetimi uygulandı. Savaş koşulları nedeniyle köylüye para ödenemeyince, fazla ürünlerine parasız el kondu. İşçi ücretleri ürün ya da karne ile ödenmeye başlandı. Bu zorunlu uygulamalar, art arda yaşanan I. Dünya Savaşı, devrim ve iç savaşın ülkede yarattığı yıkımla birleşince, Rusya yoksulluğun ve kıtlığın eşiğine geldi. Tarımsal üretim düşmüş, sanayi felce uğramıştı.

Lenin 1921'deki parti kongresinde, Yeni Ekonomi Politikası (NEP) adını verdiği bir programın uygulanmasını kabul ettirdi. NEP, tarımda zorla alım yerine yeni bir vergi sistemi getiriyor, özel mülkiyete, kapitalist yönetim tekniklerinden yararlanmaya ve piyasa ekonomisine bir ölçüde izin veriyordu. NEP uygulaması tarım ve sanayi üretimini artırdı, ekonomi kısa sürede savaş öncesi durumuna geldi. 1921'de uygulanmaya konan NEP, Lenin'in ölümünden sonra 1928'e kadar sürdürüldü.

NEP dönemi aynı zamanda Troçki ve Josef Stalin'in Komünist Parti içinde süren çekişmelerinin de doruğa çıktığı dönem oldu. Lenin'in sağlık nedeniyle parti ve devlet işlerinden uzak durduğu 1922-24 arasında, Troçki 1922'de parti genel sekreteri olan Josef Stalin karşısında gücünü yitirdi. Lenin'in ölümünü izleyen dönemde iktidarını pekiştiren Stalin muhalefeti sindirme yolunu seçti. 1926'da Troçki ve öbür muhalifler partiden ve devlet görevlerinden uzaklaştırıldı. Troçki 1929'da ülke dışına sürgüne gönderildi.

1928'den sonra partiyi ve devlet yönetimini kesin denetimine alan Stalin beş yıllık planlarla büyük çapta bir sanayileşme girişimini başlattı. Bunun yanı sıra tarımın kolektifleştirilmesi gündeme geldi. Ekim Devrimi'nden sonra köylüye toprak dağıtılmıştı. Ama toprak devletin mülkiyetindeydi. Tarımda üretimin artırılması için, her aileye küçük bir tarla vermek yerine, 150-300 ailenin çalıştığı *kolhoz* adı verilen çiftlikler kuruldu. Kolhozun üret-

tiği ürünler devlete satılıyor, toprak ve tarım araçları kolhoz tarafından devletten kiralanıyordu. Başlangıçta kolhoz uygulaması ciddi karşı çıkışlara, kıtlıklara ve aksaklıklara yol açtı, ama 1936'da bütün köylere yayıldı.

1941'e gelindiğinde, 24 milyon dolayında insan yeni açılan fabrikalarda çalışmak üzere köylerden kentlere göç etmişti. 26 milyon küçük çiftlik yerine, neredeyse tarım yapılan alanların tamamını kapsayan 242 bin kolhoz vardı. Bunlar daha sonra yeniden birleştirilerek sayıları 44 bine indirildi. Ayrıca 7.000 *sovhoz* (devlet çiftliği) kuruldu.

Beş yıllık planlarla her ana sanayi kolunun görevleri ve üretimde ulaşması gereken hedefler belirlendi. 1929-32 arasında uygulanan ilk beş yıllık plan özellikle ağır sanayinin kurulmasını öngörüyordu. Bu dönemde çok zor koşullarda çalışıldı ve sonuç çok başarılıydı. İkinci beş yıllık plan (1933-37) ilkinin devamı niteliğindeydi ve SSCB giderek büyük bir sanayi ülkesi durumuna geldi. Üçüncü beş yıllık plan II. Dünya Savaşı'nın çıkması ile yarıda kaldı.

1939'da SSCB ile Almanya 10 yıllık bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Bu antlaşma, Almanya'yı hem doğuda, hem de batıda savaşa sokmak istemeyen Hitler'in düşüncesiydi. II. Dünya Savaşı Almanya'nın 1 Eylül'de Polonya'ya saldırısıyla başladı. 17 Eylül'de SSCB güçleri Doğu Polonya'yı işgal etti. Ardından Estonya, Letonya, Litvanya'ya giren SSCB, bu ülkeleri kendi sınırlarının içine kattı. Kısa bir savaştan sonra Finlandiya'dan da bazı bölgeler alındı. Bu harekât, bir bakıma SSCB ile Almanya arasında "tampon" bir bölge oluşturmayı amaçlıyordu. Bu önlemlere karşın 1941'de Almanya SSCB'ye saldırdı ve kısa sürede ülkenin doğu bölümünün büyük kesimini ele geçirdi.

SSCB savaş sırasında fabrikalarını Urallar'ın gerisine taşımak gibi olağanüstü zor bir işi gerçekleştirerek, hem üretimin tümüyle aksamasını önledi, hem de savaş için gerekli gereçlerin üretilmesini sağladı. 1941'de Moskova yakınlarına kadar gelen Almanlar, Müttefikler'den askeri destek alan ve moral olarak da toparlanan Kızıl Ordu'nun savunması karşısında çekilmek zorunda kaldılar. Bir yıl sonra, Almanlar Kafkasya'daki zengin petrol yataklarını ve Stalingrad (bugün Volgograd) sanayi bölgesini ele geçirmek amacıyla yeni bir saldırı başlattı. Stalingrad aylarca kuşatma altında kaldı. Halk yardım gelinceye kadar kenti savundu. Sonunda büyük bir bozguna uğrayan Alman ordusu geri çekilmeye başladı. 1943'ün sonunda Alman işgalindeki toprakların üçte ikisi kurtarılmıştı. 1944'te Doğu Avrupa'da ilerleyen SSCB ordusu Alman topraklarına girdi.

II. Dünya Savaşı SSCB'nin de içinde bulunduğu Müttefik Devletler'in zaferiyle sona erdi, ama savaş ve Nazi işgali milyonlarca insanın ölümüne ve büyük yıkıma neden oldu. Savaşta SSCB yaklaşık 20 milyon insanını yitirdi (*bak.* İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI).

Savaştan sonra yapılan beş yıllık planlar bu yıkımı onarmaya yönelikti. Ayrıca SSCB güçlü bir ordu da beslemek durumundaydı. Alman işgalinden kurtardığı Doğu Avrupa ülkelerinin denetimini de elinde tutuyordu. Orduları, uyduları ve komşu sosyalist ülkelerle birlikte SSCB en güçlü ülkelerden biri oldu.

Beş yıllık planlar ayrıca, SSCB'nin Kutup Bölgesi topraklarının geliştirilmesini ve yeni sanayiler için gerekli dev hidroelektrik santralların kurulmasını da öngörüyordu. 1936'ya kadar Komünist Parti ve devlet yönetiminde tek otorite olarak iktidarını pekiştiren Stalin, parti içinde ve halk arasında yükselebilecek her türlü muhalefeti baskıcı yöntemlerle susturdu. "Büyük Temizlik" olarak adlandırılan uygulamalarla, eski Bolşevik önderlerin çoğu Stalin'e karşı çıktıkları için düzmece gerekçeler ve delillerle tutuklandı, hapse atıldı ya da idam edildi. Partide ve devlet kademelerinde çalışanlardan Stalin karşıtı olanlar yargılandı, sürgün edildi ya da görevden alındı. Binlerce kişi halk düşmanı ilan edilerek çalışma kamplarına gönderildi. 1953'te Stalin'in ölümünden sonra Nikita Kruşçev ve Georgi Malenkov yönetime seçildiler. 1955'te Malenkov'un yerini Nikolay Bulganin aldı. SBKP'nin 1956'da yapılan 20. Kongresi'nde ilk kez Stalin'in putlaştırılması yerildi, yöntem ve uygulamaları eleştirildi. Kongrede ayrıca "barış içinde bir arada yaşama" ilkesi kabul edildi. Bu ilkeye uygun olarak, 1957'de yönetimin en güçlü kişisi olan Kruşçev'in döneminde ABD ve öbür batılı ül-

Popperfoto

Kızıl Meydan'da her yıl 1 Mayıs törenleri düzenlenir.

kelerle ilişkilerin geliştirilmesine çaba harcandı. Yerel yönetim birimlerine ağırlık verilirken merkezi yönetimin yetkisi azaltıldı.

1964'te Kruşçev görevden alınarak, yerine Sovyetler Birliği Komünist Partisi birinci sekreterliğine Leonid İlyiç Brejnev, başbakanlığa da Aleksey Nikolayeviç Kosigin getirildi. Bu dönemde merkezi yönetimin otoritesi yeniden güçlendirildi. 1966'da genel sekreterliğe, 1977'de ise Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığına getirilen Brejnev ülkenin iç ve dış ilişkilerini belirleyen en güçlü adamı oldu.

1957'de ilk yapma uydu *Sputnik*, 1961'de ise Rusça'da "evren gezgini" anlamına gelen ilk *kozmonot* uzaya gönderildi. SSCB Ortadoğu'da, Afrika'da ve Orta Amerika'da etkin bir rol oynamaya başladı. Ama bir zamanlar çok iyi olan SSCB-Çin Halk Cumhuriyeti ilişkileri ciddi biçimde bozuldu. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çeşitli uluslararası çelişkiler dünyanın iki büyük gücü olan SSCB ve ABD çevresinde gelişti. Kore Savaşı (1950-53), Küba Bunalımı (1962), Vietnam Savaşı, Afganistan ve Nikaragua sorunları bunlardan en önemlileriydi. Gene de 1971 sonrasında geliştirilen yumuşama siyaseti sonucu, 1972'de ABD ile Stratejik Silahların Sınırlandırılması Görüşmeleri (SALT) başlatıldı.

Leonid Brejnev 1982'de öldü. Yerine seçilen Yuri Andropov SSCB'nin güçlü haber alma örgütü KGB'nin başkanıydı. Andropov ekonomiyi geliştirmek ve ülkede bir yenilenme hareketi başlatmak istiyordu. Ama bunları gerçekleştiremeden öldü. Konstantin Çernenko 1984'te görevi devraldığı zaman 73 yaşındaydı. O da ancak bir yıl görevde kaldıktan sonra ölünce, bu kez Politbüro'nun genç ve dinamik üyelerinden Mihail Gorbaçov işbaşına geçti. Gorbaçov, SSCB'de yürürlükte olan sistemi yeniden düzenlemekte kararlıydı. Parti ve devlet kademelerinde büyük değişiklikler yapmakla işe başlayan Gorbaçov 1986'da *perestroyka* (yeniden yapılanma) ve *glasnost* (açıklık) ilkelerini açıkladı ve parti içinde onaylanmasını sağladı. Perestroyka, SSCB'de sanayi ve tarımdan, tiyatro ve çevre sorunlarına bakışa kadar yaşamın tüm alanlarının yeniden biçimlendirilmesi anlamını taşıyordu. Glasnost ise, SSCB'de sistemin aksayan yönlerini göstermeyi amaçlıyordu.

Gorbaçov aynı zamanda, SSCB'de sistemin demokratikleştirilmesinden yanaydı. Sıradan insanların siyasal yaşama daha fazla katılmasını ve görevlileri rahatlıkla eleştirebilmesini istiyordu. Komünist Parti'nin ekonominin günlük işleyişine daha az karışmasını, devlet aygıtındaki rolünün azaltılmasını, yerel meclislere (sovyetler) daha fazla yetki verilmesini ve güçlendirilmesini, Komünist Parti'nin yerel düzeydeki etkisinin azaltılmasını da savunuyordu. Bu görüşleri Komünist Parti içinde de destek buldu ve ülkede yeni bir döneme girildi.

1989'da Yüksek Sovyet Prezidyumu başkanlığına getirilen Gorbaçov, 1990'da daha geniş yetkiler tanınarak aynı göreve seçildi. Gorbaçov yönetimi, ABD ve öbür batılı ülkelerle ilişkilerin yumuşatılması ve Çin'le ilişkilerin düzeltilmesi konularında önemli adımlar attı. Özellikle silahlanma yarışını durdurma ve ABD ile orta menzilli nükleer füzelerin kaldırılmasına ilişkin görüşmelerde önemli gelişmeler oldu. Merkezi otoritenin daha demokratik bir yapıya kavuşturulmasıyla birlikte, SSCB'de yaşayan çeşitli halkların merkezi yönetimle ve birbiriyle olan çelişkileri de su yüzüne çıktı. Kafkasya'daki olaylar ile Baltık cumhuriyetleri olan Letonya, Estonya ve Litvanya'nın bağımsızlık kararları birbirini izledi. Haziran 1990'da Rus Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti de aldığı egemenlik kararı ile SSCB'den ayrılma hakkını saklı tutarak merkezi hükümetle olan bağlarını gevşetti. Bu olaylar sonunda SSCB'de yapısal değişik-

liklerin hangi düzeyde gerçekleşeceği henüz belirginlik kazanmadı.

Gorbaçov öbür Doğu Avrupa ülkelerinin komünist partileri ve yönetimleri üzerindeki SSCB denetimini kaldırınca, 1989'dan başlayarak bu ülkelerde de önemli siyasal ve toplumsal değişimler yaşandı.

SOYAFASULYESİ, fasulye, bakla ve bezelye gibi baklagiller familyasında yer alan bir tarım bitkisidir. Yağ ve proteince zengin tohumlarından (tanelerinden) ötürü değerli bir besin kaynağı olan bu bitki (*Glycine max*) ekonomik açıdan baklagillerin en önemli üyesi sayılır. Soyafasulyesi anayurdu olan Çin ve Japonya'da 5.000 yılı aşkın bir süredir yiyecek maddesi olarak kullanılmaktadır. Dünyanın başka yörelerine de yayılarak değer kazanması ise 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Günümüzde en önde gelen soyafasulyesi üreticisi ABD' dir; onu Brezilya ve Çin izler. Soyafasulyesi üretiminin giderek arttığı ülkemizde ise yıllık 250 bin tona varan ürünün büyük bölümü Adana, geri kalanı ise İçel, Hatay, Samsun, Antalya, Kahramanmaraş, Malatya ve Ordu illerinden sağlanır.

Soyafasulyesi 2 metreye kadar boylanabilen biryıllık dik bir bitkidir. Sık dallı gövdesinde tüylü ve üç parçalı bileşik yapraklar bulunur. Gövde boyunca salkımlar halinde açan çiçekleri beyaz ya da açık mordur.

Badıç biçimindeki meyvelerinin içinde birden dörde kadar değişen sayıda tohum bulunur. Rengi yeşilin değişik tonlarında, bazı çeşitlerde ise siyah, kahverengi, sarı ya da alacalı olabilen taneleri yüzde 63 kadar bol proteinli katı madde, yüzde 17 kadar da yağ içerir.

Çeşitli toprak tiplerine kolaylıkla uyum sağlayabilen soyafasulyesi en iyi ılıman iklimli yerlerde yetişir. Ürün yapraklar döküldükten ve taneler iyice olgunlaşıp kuruduktan sonra elle ya da makinelerle toplanır.

Tohumlardan sıvı yağ ve margarin halinde kullanılan yemeklik bir yağ çıkarılır; geriye kalan katı artıklar öğütülerek elde edilen un ise çeşitli unlu gıda ürünlerine katılır, sosis gibi bazı yiyeceklerin yapımında et yerine kullanılır ya da çiftlik hayvanlarına yedirilir. Soya fasulyesi yağından ayrıca sabun, kozmetik ürünleri, gliserin, boya, vernik, yer muşambası ve yapay kauçuk yapımında yararlanılmakta, posası ile birlikte plastik sanayisinde değerlendirilmektedir.

A-Z Collection
Soyafasulyesinin meyveleri bitkinin gövdesinde öbekler oluşturur.

SOYİNKA, Wole (doğumu 1934). 1986 Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan Nijeryalı oyun yazarı, şair, romancı ve eleştirmen Wole Soyinka, yapıtlarını İngilizce yazar.

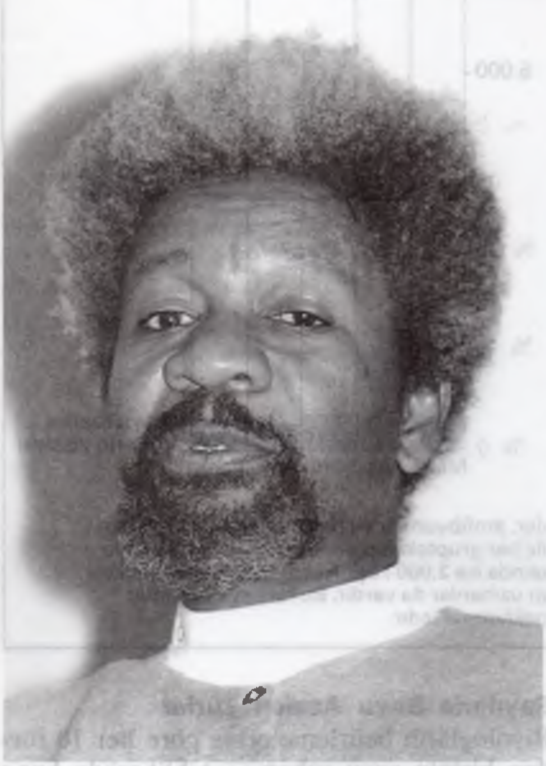
Yoruba kabilesinden olan Soyinka öğrenimine İbadan'da başladı. Burada devlet okullarında orta ve yükseköğrenimini tamamladıktan sonra İngiltere'de Leeds Üniversitesi' ne giderek İngiliz Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. İngiltere'de eğitimini bitirerek Nijerya'ya dönen Soyinka burada, sonradan Orisun Tiyatrosu adını alacak olan 1960 Maskları adlı ulusal bir tiyatro kurdu.

1960-64 arasında *Black Orpheus* adlı bir edebiyat dergisinin yayın yönetmenliğini üstlenen Soyinka 1960'tan sonra edebiyat ve tiyatro dersleri verdi. Bu arada Nijerya'nın İbadan, İfe ve Lagos kentlerindeki üniversitelerde tiyatro topluluklarını yönetti.

Soyinka oyun yazarı olarak değişik konuları işledi. Bağımsızlığını kazanan Nijerya'nın doğuşu, genç Nijerya Devleti'nin yönetim aksaklıkları, batılılaştıkları için kendilerini

ayrıcalıklı sayan öğretmenler, cemaatlerini sömürerek kazanç sağlayan din adamları gibi konuları eleştirici ve alaycı bir dille, gülmece anlayışı içinde yazdı. 1959'da sahnelenen *The Lion and the Jewel* (1963; "Aslan ve Mücevher"), *The Trials of Brother Jero* (1960; "Rahip Jero'nun Çilesi"), *A Dance of the Forests* (1963; "Ormanların Dansı"), *Jero's Metamorphosis* (1972; "Jero'nun Değişimi") bu tür

ABC Ajansı

Nijeryalı yazar Wole Soyinka 1986 Nobel Edebiyat Ödülü'nü almıştır.

oyunlardandır. *The Strong Breed* (1963; "Güçlü Soy") ve *Kongi's Harvest* (1965; "Kongi'nin Hasadı") gibi oyunlarında ise Afrika'daki baskıcı yönetimleri eleştirdi ya da Nijerya'nın toplumsal yaşamındaki aksaklıklar karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu dile getirdi. Soyinka oyunlarında batı tiyatrosunun bazı teknikleri ile Yoruba folkloru ve dininde yerleşmiş konuları ve tiyatro tekniklerini ustaca bağdaştırır. Oyunlarında Sembolist (Simgeci) bir anlatım, geriye dönüşler ve ustaca kurgulanmış zengin bir dramatik yapı vardır. Yapıtlarında usta bir gülmece ve yerginin yanı sıra şiirsel bir anlatım göze çarpar.

Soyinka ilk romanını 1965'te yayımladı. *The Interpreters* ("Yorumcular") adlı bu romanında yazar, kendilerine çevrelerindeki dünyanın içinde yer arayan bir grup genç aydını anlatır. İkinci romanı *Season of Anomy* ("Aykırılık Mevsimi") 1973'te yayımlandı. Şiirlerini ise *Idanre and Other Poems* (1967; "Idanre ve Öbür Şiirler") ile *Poems from Prison* (1969; "Hapishaneden Şiirler") adlı kitaplarında topladı. İkinci şiir kitabındaki şiirlerinin büyük bölümünü Biafra'nın Nijerya'dan ayrılması için çalıştığı gerekçesiyle hapse atıldığı 1967-69 arasında yazdı. Hapishanede geçirdiği yılları ve tutuklanışıysa *The Man Died* (1972; "Adam Öldü") adlı yapıtında dile getirdi. Soyinka'nın birçok yapıtı başta ABD olmak üzere batı ülkelerinde sahneye konmuştur. Bunlardan, ilk kez 1975'te sergilenen ve Yoruba toplumunun geleneksel değerleriyle sömürge yönetiminin değerleri arasındaki çatışmayı ele alan *Death and the King's Horseman* ("Ölüm ve Kralın Atlısı") ABD'de çok beğenilmiştir.

SOYU AZALAN TÜRLER. Karasinekler ve papatyalar gibi çok bol bulunan bazı hayvan ve bitkiler hiç olmazsa günümüzde, yok olma tehlikesiyle karşı karşıya değildir. Ama sayıları son derece azalmış birçok hayvan ve bitki türü vardır. Bu canlılar soyu azalan ya da soyu tükenme tehlikesi gösteren türler olarak bilinir.

Yaşamın başladığı günden bu yana her zaman soyu azalan türler olmuştur. Bu, evrimin doğal bir yönüdür (*bak.* EVRİM). Bazen ender bulunan türler yeniden çoğalarak yok olmaktan kurtulurken bazı türler de yeryüzünden tümüyle silinmiştir (*bak.* SOYU TÜKENMİŞ HAYVANLAR). Eskiden beri az bulunduğu bilinen bazı bitki ve hayvanlar ise yok olmanın eşiğindedir.

Günümüzün sorunu gittikçe daha çok türün var olma savaşı vermesi ve yok olmasıdır. Bu durum temel olarak bizim suçumuzdur. İnsanlar çoğaldıkça ve yeteneklerini doğal dengeleri gözetmeden kullandıkça yok olan hayvan ve bitki sayısı artmıştır.

Temiz hava, toprak ve su çoğu canlının

ULUSLARARASI DOĞA VE DOĞAL KAYNAKLARI KORUMA BİRLİĞİ'NİN SOYU AZALAN HAYVANLAR İÇİN UYGULADIĞI SINIFLANDIRMA

SOYU TÜKENMEK ÜZERE OLAN HAYVANLAR: Artık yok olmanın eşiğine gelmiş türler.

SOYU TÜKENME TEHLİKESİ GÖSTEREN HAYVANLAR: Henüz yok olma tehlikesini yaşamayan, ama hemen önlem alınmazsa yok olmanın eşiğine gelecek türler.

ENDER BULUNAN HAYVANLAR: Toplam sayıları tehlikeli ölçüde azalan türler.

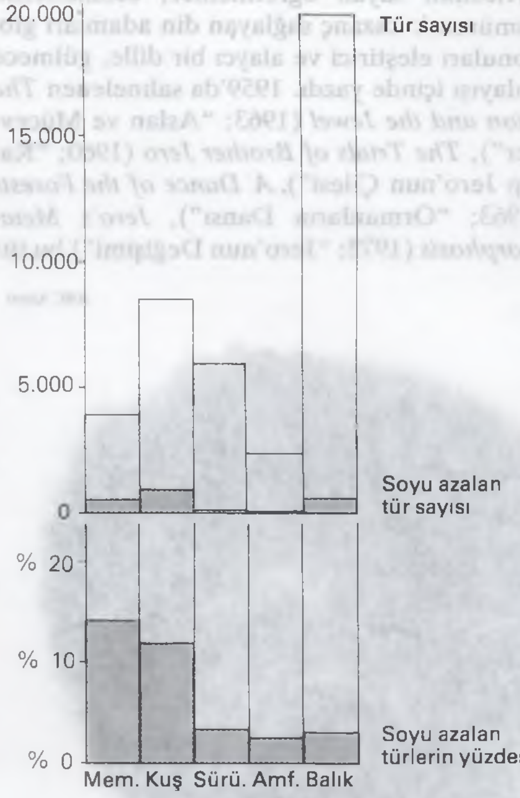
DURUMU BELİRSİZ HAYVANLAR: İlk üç gruptan birine girdiğinin anlaşılmasına karşın bilgi yetersizliği nedeniyle kesin sınıflandırılması yapılamayan türler.

DURUMU KUŞKU YARATAN HAYVANLAR: İlk üç gruptan birine girebileceği sanılan türler.

TİCARİ BAKIMDAN SOYU AZALAN HAYVANLAR: Aşırı avlanan türler.

SOYU TÜKENMİŞ HAYVANLAR: Son 50 yıl boyunca doğada hiç rastlanmayan türler.

SOY TÜKENMESİNİN HIZI: İnsanın ortaya çıkmasından önce ortalama soy tükenmesi oranını araştıran bilim adamları her 100 yılda bir türün yok olduğunu belirtmektedirler. İnsanların etkisiyle bu oranın 20. yüzyıl başında günde bir türe kadar ulaştığı sanılıyordu. 1990'da ise artan bilgilerin ışığında soy tükenmesinin gerçek oranı ve omurgasız türlerinin toplam sayısına ilişkin daha güvenilir değerler bulunmuş, saatte bir türün yok olma noktasına geldiği görüşü ağırlık kazanmıştır.

Grafiklerde beş büyük grup (memeliler, kuşlar, sürüngenler, amfibyumlar ve balıklar) altında toplanan omurgalı hayvanların toplam ve soyu azalan tür sayıları ile her gruptaki toplam tür sayısına göre soyu azalan türlerin yüzdesi gösterilmiştir. Omurgasızların arasında ise 2.000'i aşkın türün yok olma tehlikesi yaşadığı sanılmaktadır. Bu sayıyı 200 bine kadar yükselten uzmanlar da vardır. Bu farklı yaklaşımlar omurgasızlara ilişkin bilgilerin çok eksik olmasından kaynaklanmaktadır.

temel gereksinimlerini oluşturur. Ama çöplerimiz, fabrika atıklarımız, motorlu taşıtlarımızla çevremizi kirletiyoruz (*bak.* ÇEVRE KİRLİLİĞİ). Bitki ve hayvanların da yaşayacak yere gereksinimleri vardır. Ama hızla artan nüfusumuzun yarattığı baskıyla doğal alanları yollara, tarlalara, fabrikalara ve kentlere dönüştürüyoruz. Geliştirdiğimiz güçlü makineler, yol açtığımız yangınlar ormanları, bataklıkları ve öbür doğal ortamları barındırdıkları canlı varlıklarla birlikte yok etmektedir.

Bazı hayvan ve bitkiler de yalnız "anı" değeri için, "süs" ya da "spor" olsun diye kırıma uğratılmaktadır. İnsanlar hâlâ ender bulunan memelilerin postlarından yapılmış kürkleri giymekte, doğada pek az kalmış çiçek ve kelebekleri koleksiyon tutkusuyla toplamaktadırlar.

Sayılarla Soyu Azalan Türler

Biyologların belirlemelerine göre her 10 türden birinin soyu tükenme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu da en azından 1 milyon hayvan ve bitki türünün tükenmek üzere olduğunu gösterir. Birçoğu öylesine az üremektedir ki, onları kurtarmak olanaksızdır. Yeryüzünde her gün en azından bir türün yok olduğu, birçoğunun ise yok olmanın eşiğine geldiği sanılmaktadır.

Doğada hayvan ve bitkiler ayrı ayrı değil, karşılıklı ilişkiler içinde yaşar (*bak.* ÇEVREBİLİM). Bir ağaç türünün azalması besin ve barınak olarak ondan yararlanan tüm canlıların da yaşamını tehdit eder.

Balina, gergedan ve timsah gibi 2.000'i aşkın iri yapılı hayvan türünün soyu azalmaktadır. Ama soyu azalan küçük yapılı türlerin

sayısı çok daha kabarıktır. Üstelik tüm bu canlıları saptamaya yetecek ne zaman, ne de uzman vardır. Bazı bitki ve hayvan türleri bilim adamları tarafından tanımlanıp adlandırılmadan azalmakta ya da yok olmaktadır.

Soyu tükenen birçok canlı türünün, eğer yeterli zaman ve olanak bulunsaydı, yaşamsal önemdeki gereksinimlerimizi karşılayabileceğini bilmek, içine düştüğümüz acıklı durumu belki de en çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır.

Soyu Azalan Türlere İlişkin Bilgilerin Derlenmesi

1948'de kurulan ve merkezi İsviçre'de bulunan Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği soyu azalan türler hakkında bilgi toplamakta ve listeler düzenlemektedir. *Red Data Book* ("Kırmızı Veri Kitabı") adı verilen bu ayrıntılı listeler memeliler, kuşlar, amfibyumlar, sürüngenler, omurgasızlar ve bitkilerden oluşur. Listelerdeki canlılar, hemen etkin önlem alınmazsa soyu tükenmek üzere olanlardan, aşırı avlanma nedeniyle giderek soyu azalan türlere kadar değişen gruplar halinde sınıflandırılmaktadır.

Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakları Koruma Birliği'nin ender bulunan bitki ve hayvanlar ile mercan resifleri, bataklıklar ve yağmur ormanları gibi değişik yaşama ortamlarına ilişkin çeşitli yayınları da vardır.

Soyu Azalan Bitkiler

Yeryüzünün en iri çiçeklerini veren *Rafflesia arnoldii* aynı zamanda en az bulunan bitkilerden biridir. Malezya'da yetişen bu bitki içinde yaşadığı yağmur ormanlarının önce kereste, sonra da tarla açma, hayvan otlatma ve ev yapma amacıyla büyük ölçüde yok edilmesi nedeniyle iyice azalmıştır. Dönenceler arasında uzanan öbür ormanlar insanların yıkıcı etkisi altında kalmakla birlikte, henüz yeryü-

NHPA/Michael Tweedie

Yağmur ormanlarının yok edilmesinin kurbanı olan *Rafflesia arnoldii*, çapı 1 metreye ulaşabilen dev çiçeğiyle ünlüdür.

zünün en zengin bitki ve hayvan yaşamını barındırmayı sürdürmektedirler.

Doğal ortamında neredeyse bulunmayacak ölçüde yok olan afrikamenekşesi (*Saintpaulia ionantha*), biraz değişikliğe uğratılmış çeşitleriyle evlerin en gözde süs bitkileri arasına girmiştir. Bilim dünyasının çok geç farkına vardığı bambu sikası (*Ceratozamia hildae*) yalnız Meksika'daki iki küçük bölgede yetişiyordu. Böylesine ender bulunan bir türün özenle korunması gerekirken insanlar bu bitkileri kökleyip koleksiyonculara satmaya başladılar. Öte yandan görünüşünden ötürü canlı kaya (*Ariocarpus* cinsi) denen kaktüsler gibi Meksika çöllerinde yaşayan birçok bitki türü de tehlikeli ölçüde azaldı. Bu ilginç bitkiler son derece yavaş büyümeleri nedeniyle doğada çoğalamamakta, toplandıkça sayıları azalmaktadır.

Avrupa'da doğal ortamlarından koparılan birçok orkide türünün de soyu tükenme tehlikesi göstermektedir. Kır çiçeklerini koparmak yerine oldukları yerde bırakmak bu bitkilerden çok daha fazla insanın zevk almasını sağlar. Anadolu'dan dış ülkelere süs bitkisi olarak satılan kardelenler (*Galanthus* cinsi) aşırı söküm sonucu önemli ölçüde azalmıştır. Bu güzel çiçeklerden gelecek kuşaklara yalnız fotoğraflarının kalması istenmiyorsa etkili önlemlerin alınması zorunludur.

Soyu Azalan Hayvanlar

Gergedan gibi iri hayvanların sayılarını belirlemek görece kolaydır. Örneğin Afrika'da yaşayan beyaz gergedanın kuzeyde yaşayan alttürü (*Ceratotherium simum cottoni*) son derece azalmıştır. Zaire'deki Garamba Ulusal Parkı'nda sayıları yaklaşık 10 dolayında kalan bu hayvanların belki birkaçı da yakın çevrede bulunmaktadır. Gene hızla tükenen türlerden Sumatra gergedanının (*Didermocerus sumatrensis*) toplam sayısı 500'ün altına inmiştir. Kanat açıklığı 3 metreyi aşan California kondoru (*Gymnogyps californianus*) ise artık yabanıl ortamdan tümüyle silinmiştir.

Bazı doğal yaşamı koruma uzmanları yok olmanın eşiğine gelen türlerin hayvanat bahçelerinde ya da gerekiyorsa laboratuvarlarda bakılıp üretilmesini savunmaktadırlar (*bak.* DOĞAYI KORUMA).

NHPA/E.Hanumantha Rao

Hindistan gergedanı, özellikle boynuzu için avlanarak tüketilen ve günümüzde toplam sayısı 2.000'e bile ulaşmayan bir türdür.

Avustralya'da soyu azalan birçok tür yaşamaktadır. Bunların büyük bölümü yeryüzünün başka hiçbir yerinde bulunmayan keselilerden (*bak.* KESELİLER) oluşur. Örneğin birçok keselifare türünün soyu tükenmek üzeredir. Soyu tükendiği sanılan bir keselifare türünün (*Antechinus apicalis*) ise 1967'de Batı Avustralya'daki Albany yakınlarında hâlâ yaşadığı anlaşılmıştır.

Avustralya hayvanları uzun dönemler boyunca yeryüzünün öbür bölgelerinden yalıtılmış olarak yaşadıklarından çok büyük sorunlarla karşı karşıyadır. İlk Avrupalı göçmenlerle birlikte gelen kedi, tilki, köpek gibi etçillerle rekabet edemeyen bu hayvanlar önemli ölçüde yok olmuştur. Değişik amaçlarla daha önce bulunmadıkları yerlere götürülen hayvanların birçoğu da benzer biçimde doğal dengeleri bozarak zararlı olabilmektedir.

Memelilerin en irisi olan balinalar ile en küçüklerinden yarasalar soyu azalan türler arasında yer alır (*bak.* BALİNA; YARASA). Orangutanlar, Papua Yeni Gine'de yaşayan en iri kelebekler, Hawaii'deki ağaç salyangozları, üremek için Afrika'dan Türkiye'nin tek bir yöresine gelen kel aynaklar iyice azalmış ya da yok olma noktasına gelmiştir. Daha binlercesinin eklenebileceği bu liste her gün uzamaktadır.

Soyu Azalan Türleri Kurtarma Çabaları

Ender hayvan ve bitkilere nasıl yardım edile-

bileceği DOĞAYI KORUMA maddesinde anlatılmıştır. Bunlar arasında yaşama ortamlarını korumak, doğal koruma alanları oluşturmak ve hayvanların öldürülmesini engellemek sayılabilir. Doğal yaşamı koruma grupları ve devletler soyu azalmakta olan türlere ilişkin listeleri halka duyurmakta, çıkarılan yasalara dayanarak bu hayvanları yaşadıkları bölgelerle birlikte korumaya çalışmaktadırlar. Ayrıca soyu tükenen türlerin ölü ya da canlı olarak uluslararası ticaretini yasaklayan anlaşmayı 100'e yakın ülke imzalayarak ender hayvanların yakalanıp satılmasını önemli ölçüde engellemiştir.

SOYU TÜKENMİŞ HAYVANLAR. Tümüyle yok olmuş hayvan türlerine soyu tükenmiş denir. Bu türlerin artık Dünya üstünde yaşayan örnekleri yoktur.

Yaşamın başlamasıyla birlikte türlerin çeşitlenmesine türlerin yok oluşu eşlik etmiştir. Bu durum doğal evrim sürecinin bir parçasıdır. Türler değiştikçe bazen yaşadıkları çevrelere daha iyi uyarlanmış ve aynı zamanda çevre tarafından değişikliğe uğratılmışlardır. Bu türler varlıklarını sürdürürken, çevreye iyi uyum sağlayamayanlar ise var olma savaşında yenik düşüp yeryüzünden silinmişlerdir.

Bu bilgiler fosillerin incelenmesi sayesinde edinilmiştir (*bak.* FOSİL). Fosiller uzun yıllar önce ölmüş canlıların sertleşmiş kalıntılarıdır. Günümüzde varlığını sürdüren canlı türlerinin fosillerine de rastlanır. Ama fosiller çoğu kez soyu tükenmiş türlerden kalmıştır. Örneğin 65 milyon yıl öncesinden kalan fosillere göre yeryüzünde yüzlerce dinozor türü yaşıyordu. Bunların tümü 1 milyon yıldan kısa bir süre içinde yok olmuştur. Yapılan araştırmalar çağlar boyunca birçok kez kitlesel soy tükenmesi olayının gerçekleştiğini göstermektedir. Bilim adamlarına göre Dünya'da yaşamın başlamasından bu yana ortaya çıkan tüm hayvan türlerinin yüzde 90'ı aşan bölümü yok olmuştur.

Ann Ronan Picture Library

Afrika'nın güneyinde yaşayan bir zebra çeşidi avcılar tarafından kırıma uğratıldı ve 1883'te tümüyle yok oldu.

Soy tükenmesine yol açan nedir? Bunun birçok nedeni vardır. Bazen iklim ve çevre koşulları değişir ve bu değişime canlılar ayak uyduramaz. Belki dinozorlar da değişen iklim koşullarının kurbanı olmuş, dondurucu soğuklara dayanamayarak yeryüzünden silinmişlerdir (*bak.* DİNOZOR).

Bazen bir hayvan türü evrimleşen yeni ve daha başarılı türlerin rekabetine dayanamaz. Örneğin, milyonlarca yıl boyunca kıtalar Dünya'nın yüzeyinde yavaş yavaş sürüklendi (*bak.* DÜNYA; JEOLOJİ). Bu sürüklenme sonucu, Güney Amerika öbür kıtalardan milyonlarca yıl uzak kalmış, bu dönem boyunca keseliler rahatça gelişip çeşitlenme fırsatı bulmuştu. Ama Kuzey Amerika ile Güney Amerika birbirlerine bağlanınca daha üstün yapılı olan eteneli memeliler kuzeyden güneye yayıldılar. Keseliler bu rekabete dayanamadılar ve kılıç dişli keselikedi (*Thylacosmilus* cinsi) gibi birçok türün soyu tükendi (*bak.* KESELİLER).

Günümüzde Soyu Tükenen Hayvanlar

Soy tükenmesi doğal bir süreçtir. Ama sorun günümüzdeki bitki ve hayvan türlerinin çok daha hızlı bir biçimde tükenmesinden doğmaktadır. İnsanın ortaya çıkışından beri dev tembelhayvan, dev sığın ve mamut gibi birçok iri yapılı hayvan türü ortadan kalktı. İnsanlar tarafından avlanmaları belki de bu hayvanların yok olmasına yol açan temel etkendi.

Doğal yaşamı koruma uzmanlarına göre, günümüzde her gün en azından bir hayvan ya da bitki türünün soyu tükenmekte, birçoğunun da soyu tükenme tehlikesi göstermektedir. Bunun nedeni büyük ölçüde toprak, su ve hava kirliliği; besin ve hammadde edinmek amacıyla yapılan avlanma; konut ya da yol yapmak amacıyla ormanların yok edilmesi ve bataklıkların kurutulmasıdır. Ayrıca insanlar

Ann Ronan Picture Library

Yenmek için avlanan göçmen güvercinler toplu halde tünedikleri yerlerde öldürülüyordu ve 1914'te bu kuşların soyu tükendi. Üstteki resim 1836'da yayımlanan bir dergiden alınmıştır.

doğal dengelere zarar veren birçok gelişmeden sorumludurlar (*bak.* ÇEVRE KİRLİLİĞİ).

Adı çok duyulan soyu tükenmiş hayvanlardan biri de dododur (*bak.* DODO). Uçamayan bu iri kuşların sonuncusu 1681'de öldürüldü. Dodo zamanla soy tükenmesinin bir simgesi haline geldi ve son yıllarda binlerce başka hayvan türü de aynı yazgıyı paylaşarak yeryüzünden silindi. 1911'de, Newfoundland kurdu avlanma sonucu yok edildi. 1937'de Bali kaplanı da avcıların kurbanı oldu. Jamaika ağaç yılanının soyu 1960'ta insanlar tarafından avlanma ve adaya getirilen kuyruksüren-

Ann Ronan Picture Library

Tasmanyakurdunun artık yaşadığı çok kuşkuludur. Bu keseli memeliler koyunlara saldırdıkları için öldürülmüşlerdi.

ler nedeniyle tükendi. Birçok böcek, örümcek ve öbür küçük hayvan türleri bilim adamlarının haberi bile olmadan yok olmaktadır. Bu hayvanları kurtarmak için etkin önlemler alınmazsa 2000 yılı geldiğinde her gün 100 türün soyu tükenecektir. Sıranın *Homo sapiens*'e, yani varlığını sürdürebilen tek insan türü olan bize gelmesini istemiyorsak geriye kalan bitki ve hayvanları yaşatacak köklü çözümler bulmalıyız (*bak.* DOĞAYI KORUMA).

SÖĞÜT. Süs, gölge ve kereste ağacı olarak dikilen söğütlerin doğada kendiliğinden yetişen 300 kadar türü vardır. Hepsi de kuzey yarıküreye dağılmış olan bu çalı ya da ağaç yapısındaki bitkiler söğütgiller (*Salicaceae*) familyasının *Salix* cinsinde yer alır.

Birkaç ayrıksı örnek dışında kışın genellikle yapraklarını döken bu türlerin kenarları dişli, ince uzun ve şeritsi yaprakları vardır. Ayrı ağaçlar üzerinde bulunan erkek ve dişi çiçekleri "tırtıl" denen başaklarda toplanmıştır. Bazı türlerde, kızıl kahverengi zarsı bir kılıfın içinden çıkan çiçek tomurcukları grimsi yumuşak tüylerle kaplıdır. Tomurcuklar açtıktan sonra çiçektozları rüzgârın yardımıyla erkek çiçeklerden dişi çiçeklere taşınır. Ayrıca, çiçektozlarının taşınmasına başta arılar olmak üzere çeşitli böcekler de yardımcı olur.

Döllenmeden sonra oluşan küçük yeşil kılıfların (meyve) içinde tohumlar gelişir. Olgunlaşarak yarılan bu kılıflardan dökülen tohumlar kuyruk biçimindeki tüyleri sayesinde rüzgârda uçuşarak uzak yerlere dağılır. Eğer tohumlar çimlenip gelişebileceği nemli bir toprağa düşmezse kısa sürede ölür. Söğütler en iyi sulak yerlerde, akarsu ve göl kenarlarında yetişir. Tohumları son derece dayanıksız olduğundan söğütler çelikle ya da kök sürgünleriyle çoğaltılır.

En yaygın söğüt türlerinden biri olan ak söğüt (*Salix alba*) Avrupa ve Kuzeybatı Afrika ile Asya'nın güney ve batı kesimlerini de içine alan çok geniş bir alanda olduğu gibi Türkiye'nin de hemen her yerinde yetişir. Esnek ve sağlam odunu İngiltere'de kriket sopası yapımında kullanılır, ayrıca odunkömürü elde edilir. Türkiye'de yerli 22 söğüt türünden biri olan sepetçi söğüdünün (*Salix*

viminalis) esnek körpe dallarından ise sepet yapılır. Kuzey Amerika'da yaygın bir tür olan kara söğüdün (*Salix nigra*) odunundan ambalaj malzemesi yapımında yararlanılır. Bazı türlerin kabuğundan da ilaç olarak kullanılan ağrı kesici bir madde özütlenir.

Hemen herkesin çok iyi tanıdığı salkım söğüt (*Salix babylonica*) ise dünyaya anayurdu olan Çin'den yayılmıştır. Yerlere kadar sarkan, sık yapraklı ince dallarıyla çok zarif bir görünüm sergileyen bu söğüt türü hem öbür ülkelerde, hem de ülkemizde özellikle göl, havuz gibi su kenarlarında süs ve gölge ağacı olarak yetiştirilir.

SÖMÜRGECİLİK VE EMPERYALİZM. İnsanların kabileler halinde yaşadığı çok eskiçağlarda, savaşlarda zafer kazananlar yenilenleri önce öldürmüş, daha sonraları köle gibi kullanmaya başlamıştı. Eski devletlerin, krallıkların ve imparatorlukların kurulduğu dönemlerde güçlü devletler güçsüzleri egemenlikleri altına almış; bazen de farklı uygarlıkların karşı karşıya gelmesinden, egemenlik ilişkisi olmadan yeni uygarlıklar doğmuştu. Ama çağdaş anlamda sömürgecilik Avrupa'da ulusal devletlerin ortaya çıktığı ve coğrafi keşiflerin gerçekleştiği 15. yüzyılda başlamıştır. "Sömürgecilik" ve "emperyalizm" sözcükleri bir devletin başka devletleri ya da halkları siyasal ve ekonomik olarak egemenliği altına alıp etki alanını genişletmesi anlamına gelir. Sömürgecilik sözcüğü 15.-19. yüzyıllar arasındaki dönem için, emperyalizm sözcüğü ise 19.-20. yüzyıllar için kullanılagelmiştir. Bu iki sözcük temelde aynı anlamı içermekle birlikte aralarında bazı farklar da vardır. Sömürgecilik daha çok, zora dayanarak bir devletin başka halklar üstünde siyasal ve ekonomik egemenlik kurması; emperyalizm ise güçlü devletlerin daha az güçlü olanları, çoğu kez onların siyasal bağımsızlığına dokunmadan, siyasal ve ekonomik olarak denetimleri altına alması anlamında kullanılır.

15. ve 16. yüzyıllarda gerçekleşen coğrafi keşifler yeni kıtaların Avrupa ülkelerince sömürgeleştirilmelerine yol açtı. İlk coğrafi keşifler ile sömürgeci yayılma Portekiz ve İspanya krallarının ayrıcalık tanıdığı ticari şirketler aracılığıyla gerçekleşti. 1494'te papa yeni keşfedilen toprakları Portekiz ile İspanya arasında paylaştırdı. Afrika kıyıları, Hindistan ve Brezilya Portekiz'e, geri kalan yerler İspanya'ya bağışlandı (*bak.* KEŞİFLER).

Sömürgecilik yöntemlerini daha da geliştiren İspanya, Afrika'nın insanlarını köleleştirerek Amerika'daki kolonilerde (Avrupa'dan göç edenlerin kurduğu yerleşim birimleri) çalıştırılmak üzere sattı. Köle ticaretinin sürdüğü 400 yıl boyunca Afrika 75-90 milyon arasında genç erkeğini yitirdi. Bu dönemde Amerika'ya 15 milyon köle getirildi. Aradaki fark kölelerin yolda ya da bekleme depolarında ölmesinden kaynaklanmaktadır.

Sömürgecilik 17. yüzyılda Fransa ve Hollanda'nın, 18. yüzyılda Fransa ve İngiltere'nin, 19. yüzyılda ise İngiltere'nin egemenliğinde sürdü. 20. yüzyılın başında dünyanın önemli bir bölümü Avrupa ülkelerinin arasında paylaştırılmıştı.

1914'te Sömürgeci Ülkelere Göre Sömürgelerin Dağılımı

Sömürgeci Ülke	Sömürge Sayısı	Sömürgeci Ülkenin Nüfusu (milyon)	Sömürgelerin Nüfusu (milyon)
İngiltere	55	46	392
Fransa	29	39	62
Almanya	10	64	13
Belçika	1	7	15
Portekiz	8	6	10
Hollanda	8	6	37
İtalya	4	35	1,5
Rusya	8	163	13

II. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgelerin çoğu siyasal bağımsızlığını kazandı. Ama baş-

ta ABD olmak üzere zengin ve güçlü ülkeler azgelişmiş ülkeleri ticari ilişkiler, yatırımlar, askeri ve parasal yardımlarla kendi etki alanları içinde tutma siyaseti gütmüşlerdir.

Yüzyıllar süren sömürgecilik döneminde Avrupa'da sanayileşme yaygınlaşırken, sömürgeler Avrupa'daki fabrikalara hammadde ve Avrupalılar'a ucuz tarımsal ürünler sağlamak zorunda bırakılmıştır. Böylece sömürgelerin kendi sanayilerini kurmalarının engellenmesi, bugünkü gelişmiş-azgelişmiş ülkeler ayrımının ortaya çıkmasında da önemli bir öğe olmuştur.

SÖRF. Uzun bir tahtanın yardımıyla dalgaların üstünde kıyıya doğru kayarak yapılan sörf, çok sevilen bir su sporudur. Derin sulardaki büyük dalgaların kıyıdan 90-900 metre açıkta, kayaların ya da kumun oluşturduğu bir sığlıkta kırılarak kıyıya doğru hareket ettiği her yerde sörf yapılabilir.

Sörf yapmaya en uygun kumsallar ABD'nin batı kıyılarında, özellikle California'da,

Promotion Australia

Avustralya'da sörfçüler. Büyük Okyanus'un güneyinde sörf geleneksel bir spordur.

Hawaii, Peru, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika kıyılarındadır. Kaptan James Cook daha 1777'de Tahitililer'in uzun tahtalar ve kanolarla sörf yaptıklarını görmüştü. Ama, 1912 ve 1920 Olimpiyat Oyunları yüzme şampiyonu Hawaiili Duke Kahanamoku, 1915'te Sydney yakınlarındaki Freshwater kumsalında sörf yapana kadar bu bir spor haline gelmemişti. Kahanamoku, bundan beş yıl sonra Hawaii'nin ünlü kumsalı Waikiki'de ilk sörf kulübünü kurdu.

Sörfçülerin çoğu, *malibu* denen ve uzunluğu 1,8 metre ile 2,25 metre arasında değişen ince uzun bir tahtayla sörf yapar. Camyünüyle kaplanmış balsa odunundan yapılan malibunun yanı sıra, el tahtası denen kısa tahtalarla da sörf yapılır. Bazı sörfçüler hafif kanolar kullanır. Vücutlarını gererek hiç tahta kullanmadan sörf yapanlar da vardır. Sörfçü, malibu ile kırılan dalgaların arasından yüzerek, dik dalgaların oluştuğu bölgenin sonuna kadar gider. Önce malibunun üstünde yüzüstü yatan ya da çömelen sörfçü, uygun bir dalganın yaklaştığını görünce elleriyle kürek çekerek hızla dalgaya doğru gider. Dalgaya kapılınca ayağa kalkıp dalga kumsalda kaybolana kadar dalganın üstünde, dalgayla birlikte gider. Usta bir sörfçü, iyi koşullarda bir dalganın üstünde 800 metre yol alabilir. Dalganın üstünde kayarken ağırlığını sörf tahtasının farklı yerlerine vererek durmadan hızını ve yönünü değiştirebilir.

Sörf yarışlarında hakemler alınan yolun uzunluğuna, sörf yapılan dalgada kaymanın zorluk derecesine ve sörfçünün gerçekleştirdiği hareketlere göre değerlendirme yaparlar. Yarışmada genellikle her biri için iki puan verilen 10 kayma gerçekleştirilir. Yerel yarışmaları ulusal sörfçülük kuruluşları denetler. 1962'de kurulan ve merkezi Peru'nun Lima kentinde olan Uluslararası Sörf Federasyonu 1964'ten beri her yıl düzenlenen dünya şampiyonalarını ve öbür uluslararası karşılaşmaları denetler.

Rüzgâr Sörfü

Yelkenli olan rüzgâr sörfü, sörf gibi büyük dalgaların kırıldığı özel kumsallar gerektirmez; bu nedenle de çok yaygın olarak yapılır. 1970'lerde bir spor olarak kabul edilen rüzgâr

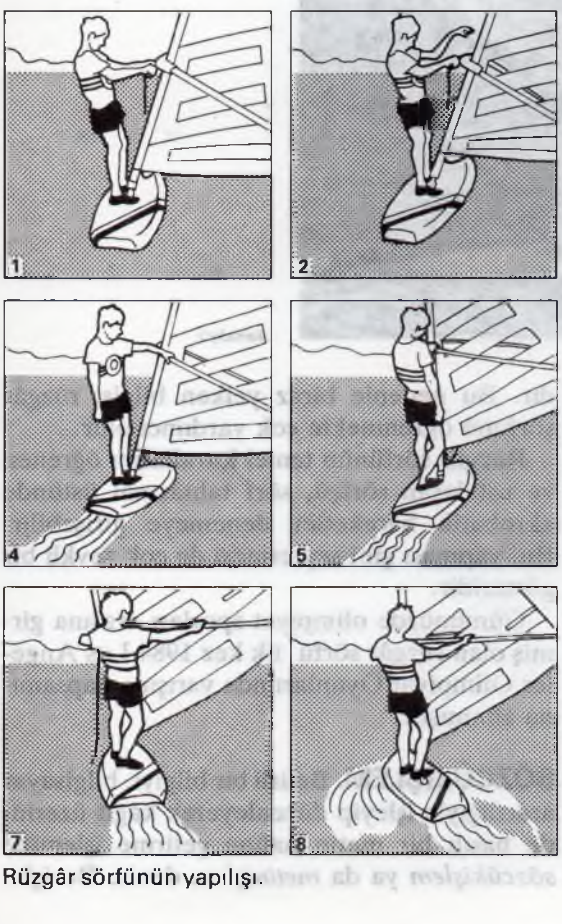
sörfünü ilk kez kimin bulduğu bilinmiyor. Ama, bu heyecanlı ve hareketli sporun öncülüğünü 1968'de California'da Henry Hoyle Schweitzer ve Jim Drake yapmıştır.

Rüzgâr sörfü birçok nedenle yaygın bir spor olmuştur. Sörf tahtasına çıkıp düşmeden yelkeni kaldırarak rüzgârla kaymaya başlamak, bu spora yeni başlayanlar için çok heyecan vericidir. Ne var ki, kolay görünen bu sporda ilerlemek çok çalışma ve sabır gerektirir. Yeni başlayanlar düşmekten yılmamalıdır. Deneyim kazandıkça dengenin ve ustalığın sürekli olarak artması bu sporun heyecanının sürmesini sağlar. Büyük bir hızla dalgaların üstünde uçar gibi gitmek çok zevklidir.

Rüzgâr sörfünde, sörf tahtasına takılan yelken üç ana bölümden oluşur: Bunlar yelken direği, yelken ve tutma çatalıdır. Sörf tahtası polyester ya da polietilen gibi sert bir maddeden yapılır. Plastik bir köpükle doldurularak suda yüzecek biçimde hafif ve güçlü olması sağlanmıştır. Tahtanın üst yüzü sörfçünün ayağının kaymaması için pürüzlü, arka yüzü ise suda hızlı gidebilmesi için pürüzsüz bir yapıdadır. Tahtanın altında ortada, denge kanatçığının takıldığı bir yarık vardır. Tahtanın arka tarafında da sörfü yönlendirmeye yardımcı olan dümen kanatçığı bulunur. Sörf tahtasının üst yüzünde ise yelken direğinin girdiği bir delik vardır.

Genellikle alüminyumdan ya da camyününden yapılan yelken direği çok esnektir. İçine su girmemesi için üst ucu kapalı olan direğin alt ucunda direğe çok büyük hareketlilik veren eklemli bir ayak vardır.

Genellikle 5-6 m^2 büyüklükteki yelken sert polyesterden yapılır. Güneş ışığına ve neme karşı dirençlidir. Bazı yelkenlerde, yelkeni güçlendirmek için içine çubuklar geçirilen cepler vardır. Alüminyumdan yapılan tutma çatalı, kaygan olmaması için kauçukla kaplan-

1 Kendinizi dengelemek için ayaklarınızı yelken direğinin her iki yanına koyun. Dizlerinizi kırarak yelkeni çekip sudan çıkarın.
2 Yelkenin ipini sağ elinizle tutun.
3 Sol elinizi sağ elinizin üstünden geçirip çatalı tutun.
4 İpi bırakıp sol elinizle çatalı tutarak yelken direğini denetleyin.
5 Direği kendinize doğru çekerek dik durmasını sağlayın.
6 Aynı anda vücudunuzu tahtanın önüne doğru hafifçe çevirip ayaklarınızı rahat bir konuma getirin.
7 Sağ elinizle de çatalı tutarak hafifçe içeri doğru çekin. (Çatalı tutan ellerinizin birbirinden uzaklığı omuz genişliği kadar olmalıdır.)
8 Rüzgârın yelkeni doldurduğunu hissedince yelkeni rüzgâra doğru çevirin.
9 Çatalı suya paralel ve direği suya dik tutmaya çalışın. İşte rüzgâr sörfü yapıyorsunuz.

Rüzgâr sörfünün yapılışı.

1960'larda ABD'de gelişen rüzgâr sörfü günümüzde uluslararası bir spordur ve 1984'ten beri Olimpiyat Oyunları'nın kapsamındadır.

Barnaby's

mıştır. Çatalı oluşturan iki kıvrık çubuk, uçlarından yelkene tutturulmuştur. Suya yattığı zaman yelkeni çekip kaldırmaya yarayan ip, çatalın önüne bağlıdır.

Rüzgâr sörfünü öğrenmenin en iyi yolu bir sörf okuluna gitmektir. Bu sporun geliştiği ülkelerdeki okulların çoğunda, karada bulunan ve özel bir sistemin yardımıyla su yüzündeymiş gibi kullanılan sörf donanımı vardır. Bunların yardımıyla, ıslanma korkusu olmadan sörf öğrenilebilir. Öğrencinin yanında bulunan öğretmen kuralları öğretir ve yapılan yanlışları hemen düzeltir. Böylece rüzgâr sörfünün kuralları çabucak öğrenilir.

Rüzgâr yönü, akıntı, ağırlık kullanımı konularındaki kurallar yelken sporundaki gibidir. Bu nedenle biraz yelken bilgisi rüzgâr sörfünü öğrenmekte çok yardımcı olur.

Rüzgâr sörfünün temel kurallarını öğrenen ve ustalaşan sörfçü, sörf tahtasının üstünde akrobatik hareketler denemeye girişebilir. Bu, yapması gibi seyretmesi de çok zevkli bir gösteridir.

Günümüzde olimpiyat sporları arasına girmiş olan rüzgâr sörfü, ilk kez 1984 Los Angeles Olimpiyat Oyunları'nda yarışma kapsamına alınmıştır.

SÖZCÜKİŞLEM. Belirli bir bilgiyi, bilgisayar aracılığıyla işleyip düzenleyerek kâğıt üzerinde basılı bir metin haline getirme işlemine *sözcükişlem* ya da *metinişlem* denir. Bu işle-

min gerçekleştirildiği donanım ise sözcükişlemci olarak adlandırılır. Modern yazı makinelerinin (daktilo) bazılarında bu tür bir işlemi yapmak olanaklıdır, ama bugün sözcükişlemciler büyük ölçüde yazı makinelerinin yerini almıştır (*bak*. YAZI MAKİNESİ). Bir sözcükişlemcinin başlıca parçaları şunlardır: Yazı makinesindekine benzeyen, ama daha çok tuşu bulunan bir *klavye*; yazılanı göstermeye yarayan bir *görüntü birimi* ya da ekran; metnin kâğıt üzerine basılmasına yarayan bir *yazıcı* (printer); metnin ve başka bilgilerin yüklenmesi ve saklanmasında kullanılan bir ya da daha çok *disk sürücü*. Bilgisayar genellikle klavye içine yerleştirilir, ama bazı donanımlarda göstericinin içinde bulunur. Sözcükişlemcilerle yazı makinesinin tüm işlevleri yerine getirebilir; ama buna ek olarak metin basılı hale getirilmeden önce değiştirilebilir, düzeltilebilir ve ileride kullanılmak üzere magnetik bir diske kaydedilerek saklanabilir. Bilgisayarların nasıl çalıştığı BİLGİSAYAR maddesinde anlatılmıştır.

Sözcükişlemcilerin bazıları yalnızca sözcükişlem için kullanılabilir; ama başka işlemler için de kullanılabilen bilgisayarlara yüklenen bir programla işleyen sözcükişlemciler de vardır. Piyasada çok çeşitli sözcükişlem programı vardır; evlerde ve küçük işyerlerinde, mikrobilgisayarlara yüklenen bu programlardan yararlanılır. Yalnızca sözcükişlem işlevi gören makinelerin belleği çoğunlukla daha geniştir ve bu makineler daha hızlı işler, dolayısıyla çok daha pahalıdır. Bu tür makineler genellikle büyük işyerlerinde kullanılır.

Sözcükişlemci kullanılırken, klavyenin tuşlarına basarak yazılan sözcükler ekranda görülür. Yazım sırasında metnin üzerinde gerekli düzeltmeler, değişiklikler ve düzenlemeler yapılabilir; örneğin, yeni sözcükler eklenebilir ya da çıkartılabilir, belirli bir yazı parçası metnin bir yerinden alınıp bir başka yerine taşınabilir ya da disk üzerinde saklı bulunan başka bir metne eklenebilir. Bu işlemleri gerçekleştirmek için önce değişiklik yapılacak noktanın seçilmesi gerekir. Bunun için klavye üzerindeki özel tuşların yardımıyla *imleç* (yanıp sönen nokta) ekran üzerinde hareket ettirilir ve metnin ekran üzerindeki görüntüsü aşağı yukarı kaydırılabilir. İmleç istenen noktaya getirildikten sonra, komut ya da *işlev* tuşlarına basılarak gerekli değişiklikler yapılır. Metne belirli bir sayfa düzeni de kazandırılabilir. Eğer yazılan metin bir sayfadan daha uzunsa, makine her yeni sayfaya bir başlık koyacak ve sayfaları otomatik olarak numaralandıracak biçimde programlanabilir. Yazılan sözcüklerin yazım kurallarına uygunluk denetiminden geçirilebilmesi için bazı sistemlere binlerce sözcük içeren bir sözlük yüklenebilir.

Metin istenen biçimde yazıldıktan sonra bir dosya halinde magnetik bir diskte saklanabilir ve istendiğinde bir yazıcı yardımıyla kâğıt üzerine aktarılabilir. Sözcükişlem programında yazıcıyı denetleyen komutları içeren ek bir dosya bulunur. Nokta matrisli yazıcılarda, her harf ya da karakter küçük noktalar halinde oluşturularak yazılır. Uygun komutlar verilerek, karakterler değişik boyutlarda ve biçimlerde, örneğin **bold** ya da *italik* yazılabilir. Nokta matrisli yazıcılar çok hızlı çalışır ve saniyede 600 harflik bir yazma hızına kadar çıkılabilir.

Bugün artık gazetelerin ve kitapların çoğu sözcükişlemcilerle yazılmakta ve dizilmektedir. Bu makineler, metin düzeltme ve değiştirme gibi kolaylıklar sağlamanın yanı sıra, telefon hatlarıyla uzak yerlere de bağlanabilmekte ve herhangi bir metin bu olanaktan yararlanılarak anında başka yerlere ulaştırılabilmektedir. Gene herhangi bir metin, bugün artık dizgi makinelerinde baştan sona yeniden

Science Photo Library

Evindeki mikrobilgisayara yüklediği sözcükişlem programıyla metin yazan bir öğrenci.

yazılmak yerine, sözcükişlemcilerde bir kez yazıldıktan sonra bunların disketlerinden yararlanılarak, doğrudan doğruya ve çok az bir işle basılı hale getirilebilmektedir.

SÖZCÜK TÜRLERİ. İnsanı öbür canlılardan ayıran temel farklardan biri de konuşmasıdır. Bu bakımdan dil, insanlar arasında bir iletişim aracıdır. Dilin bir özelliği de hemen bütün maddi ve manevi kültür değerlerinin sözcük düzleminde taşıyıcısı olmasıdır (*bak.* DİL).

Gerek yazılı dil, gerek sözlü dil "sözcük" adını verdiğimiz birimlerden oluşur. Ama sözcük, dil demek de değildir. Sözcükler kümelenerek ya da öbeklenerek çeşitli anlatım birimlerini oluşturur. Sözcükler ve söz öbekleri de belli kurallara göre sıralanarak cümle kurulur (*bak.* CÜMLE; SÖZDİZİMİ).

Geleneksel dilbilgisi kitaplarında sözcükler anlam ve görevleri açısından çeşitli biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Türkçe'nin sözcükleri de dilbilgisi açısından anlam ve görevlerine göre 8 türe ayrılmıştır: *İsim* (*ad*), *sıfat, zarf* (*belirteç*), *zamir* (*adıl*), *edat* (*ilgeç*), *bağlaç, ünlem, fiil* (*eylem*). Ama bu ayrım kesin değildir, çünkü sözcükler anlatım örgüsü içinde çeşitli türlere dönüşebilmektedir. Sözgelimi bir sıfat, bir cümle içinde sıfat olarak kullanıldığı gibi isim, fiil, ünlem, zarf olarak da kullanılabilir: "Dün akşam *güzel* (sıfat) bir yemek yedik." "Türkiye *güzeline* (isim) film teklifleri yağıyor." "*Güzel* (ünlem)! Şimdi fırsat bizim elimize geçti." "Yemek *güzel miydi* (ek-fiil, yüklem)?" "Milli takım son maçında *güzel* (zarf) oynadı". Ayrıca Türkçe'de birtakım yapım ekleriyle, bazen de çekim ekleriyle sözcüklerin türleri de değişebilmektedir. Sözgelimi: *Aç* (sıfat); *aç-lık* (isim)/*anmak* (fiil); *an-ı* (isim) / *açık* (sıfat); *açık-tan* (zarf) / *seçmek* (fiil); *seç-enek* (isim) / *ah* (ünlem); *ahlamak* (fiil) / *boş* (sıfat); *boş-a-mak* (fiil) / *ben* (zamir); *benlik* (isim).

Uzmanlar sözcükleri sınıflandırırken, çeşitli öneriler getirmişlerdir; ama bunların tümü tartışmalıdır. Bununla birlikte bazı ortak noktalar da bulunmaktadır. Bütün canlı ve cansız varlıkları belirten sözcüklere "isim"; nitelikleri tanımlayanlara "sıfat"; durum, oluş gibi eylemlere karşılık olanlara "fiil"; yargının durumunu, biçimini, yerini, zamanını gösterenlere "zarf" denmektedir. Bağlaçlar, zamirler, edatlar ise sözcük türleri ve cümleler arasında mantıksal ilişkileri sağlamaktadır. Ayrıca bu tür sözcüklerin başlı başına birer anlamları da yoktur. Bu açıklayıcı bilgilere göre sözcük türleri ikiye ayrılır: a) *İçeriksel sözcükler* (isim, sıfat, zarf, fiil), b) *işlevsel* ya da *yapısal sözcükler* (zamir, edat, bağlaç, ünlem).

Ayrıca bak. BAĞLAÇ; EDAT; FİİL; İSİM; SIFAT; ÜNLEM; ZAMİR; ZARF.

SÖZDİZİMİ. Sözcükler bir söylem içinde belli bir düzene göre dizilerek söz birliklerini oluşturur. Bu dizimsel yapıya "sözdizimi" ya da "sözdizim", bu yapıyı inceleyen dilbilim dalına da gene *sözdizimi* denmektedir. Sözdizimi terimi yerine bazı dilciler "cümle (tümce) bilgisi", "dizimbilim", "sentaks" da demektedir. Sözdiziminde bir dizimi oluşturan dilsel birimler arasındaki ilişkiler ele alınır. Başka bir deyişle, sözdizimi sözcüklerin ve sözcük öbeklerinin cümle içindeki konumlarını, işlevlerini incelemektedir.

Sözdizimini "söz öbekleri" ve "cümleler" diye iki ana bölümde incelemek yararlı olacaktır.

Söz Öbekleri

Çeşitli sözcük türlerinin cümle örgüsünde değişik söz öbekleri oluşturduğu bilinmektedir. Bunların bir bölümü bağımsızlaşarak sözvarlığı içinde sözlüksel bir birim olarak yer alır, bir bölümü ise yargının tam olarak gerçekleşmesine katkıda bulunur.

Söz öbeklerinin başında tamlamalar gelmektedir. Bir tamlayanla bir tamlanandan oluşan dizime genel olarak "tamlama" adını veriyoruz. İki ya da daha çok isimden kurulmuş tamlamalara "isim tamlaması" denmektedir; sözgelimi, *Ahmet'in okulu* (belirtili isim tamlaması); *televizyon sehpası* (belirtisiz isim tamlaması); *taş duvar* (eksiz isim tamlaması); *banka müdürünün karısının kardeşi* (zincirleme isim tamlaması). Sıfatların, birlikte kullanıldıkları ismi belirterek ya da niteleyerek oluşturdukları tamlama türüne de "sıfat tamlaması" adı verilmektedir; sözgelimi, *mavi gökyüzü; güzel kadın; üçüncü yıl; yuvarlak masa; yüzde kırk indirim.*

Bileşik sözcükler de söz öbekleri arasında

yer alır. İki ya da daha çok sözcükten oluşan ve anlamlı tek bir birim işlevi gören sözcüklere genel olarak "bileşik sözcük" adını veriyoruz. Bileşik sözcüklerin yazımında birtakım farklılıklar görülmektedir. Bazı bileşik sözcükler bitişik yazılır: *Başbakan; içgüdü; gökbilim; denizaşırı; ağustosböceği; tahtakurusu; tanksavar* gibi. Bazı bileşik sözcükler ise ayrı yazılır: *Terk etmek; gözyaşı dökmek; baş göz etmek; zehir olmak* gibi.

Anlama güç katmak amacıyla bazen bir birimi yineleriz ya da aralarında benzerlik bulunan birimleri arka arkaya söyleriz. Böylelikle de "ikileme" adını verdiğimiz söz öbeklerini oluştururuz. İkilemeler kalıplaşmış anlatımlardandır; sözgelimi, *bağ bahçe; kış kıyamet; akça pakça; çarpık çurpuk; gürül gürül; şırıl şırıl; özene bezene; bıkmak usanmak; er geç; süklüm püklüm; apayrı; upuzun; sipsivri; kılık kıyafet; hısım akraba; çocuk mocuk; sepet mepet* gibi.

Çeşitli sözcük türlerinin sözdiziminde farklı öbekleşmeler oluşturduğu da dikkati çeker: İsim (ad) öbekleri (*eşine bağlı; ikide bir; içten pazarlıklı; bini aşkın; canı tez*), fiil öbekleri (*pireyi deve yapmak; şafak sökmek; ucuz kurtulmak*), edat öbekleri (*şimdiye kadar; denize nazır; roman hakkında; melek gibi; bana göre*), zarf öbekleri (*daha güzel eşyalar; en güzel kitap*), bağlaç öbekleri (*özgürlük ve bağımsızlık; kedi ile köpek; ben de, sen de, o da*), ünlem öbekleri (*hey arkadaş; yapma be birader*).

Cümleler

Bir ya da daha çok sözcükten oluşan yargılı anlatımlara genel olarak "cümle" adını veriyoruz. Cümlede sözcükler görev ve anlam ilgisiyle bir araya getirilmektedir. Bu bakımdan sözcükler ancak cümle bağlamında bir anlam kazanmaktadır.

Türkçe'de "yüklem", cümlenin temel öğesidir. Türkçe'de sözdizimini oluşturan öğeler genellikle özne-tümleç(ler)-yüklem sıralanışına uygundur. Yüklem dışındaki öğelere "yardımcı" ya da "açıklayıcı öğeler" adı da verilmektedir (*bak.* CÜMLE).

SÖZLEŞME. İki ya da daha fazla kişi arasında yapılan ve koşullarına uyulması yasayla desteklenmiş olan anlaşmalara sözleşme ya da akit denir.

Tarafların birbirine uygun irade açıklamalarıyla yapılan bir hukuki işlem olan sözleşmenin genel olarak belirli bir biçimde yapılması zorunlu değildir. Ama bazı tür sözleşmelerin belirli bir biçimde yapılması yasalarda öngörülmüştür. Örneğin, kira sözleşmesinin yazılı olarak yapılması, taşınmaz malların satış sözleşmesinin resmi biçimde yapılması zorunludur. Sözleşmenin yazılı biçimde yapılması anlaşmazlık durumunda kanıtlamayı kolaylaştırmak için de yararlıdır.

Sözleşme, taraflardan birinin yaptığı bir önerinin karşı taraf ya da öteki taraflarca benimsenmesiyle oluşur. Bir sözleşmede tarafların karşılıklı çıkarları bulunur. Örneğin herhangi bir malı satın alırken yapılan iş sözlü bir sözleşmedir. Alıcı mala karşılık bir fiyat önerir; satıcı bu öneriyi kabul ederse parayı alıp malı teslim eder. Bu durumda sözleşme yapılmış ve sözleşme koşulları yerine getirilmiştir. Alıcının sağladığı çıkar, almış olduğu maldır. Satıcının çıkarı da almış olduğu paradır.

Bir sözleşmenin geçerli olması için tarafların sözleşmeyi özgür iradeleriyle ve bilinçli olarak yapmış olmaları gereklidir. Taraflardan birinin zorlanması, korkutulması ya da aldatılması yoluyla yapılan sözleşmeler geçersizdir. Yasalara göre ergin sayılmayanlar, akıl hastaları, çocuklar sözleşme yapamaz. Konusu yasalara ya da ahlaka aykırı sözleşmeler yapılamaz.

Sözleşmenin taraflarından biri sözleşmede belirtilmiş olan yükümlülüklerini yerine getirmezse karşı taraf mahkemeye başvurabilir. Mahkeme haksız tarafı yükümlülüğünü yerine getirmeye zorlar ya da sözleşmeye uyulmamasından doğan zararın ödenmesine karar verir. Tazminat denen bu ödemeye karar verilmesi için zarar gören taraf zararını kanıtlar (*bak.* TAZMİNAT).

SÖZLÜK. Bir dilin belli bir çağda ya da bütün çağlarda kullanılan sözvarlığını alfabe sırasına göre ve tanımlarıyla birlikte veren, gerektiğinde de örnek cümlelerle bu tanımları pekiştiren yapıtlara *sözlük* adı verilmektedir. Bir dilin sözvarlığı sözcükler, deyimler, kalıp

kullanımlar, özel deyişler, terimler, atasözlerinden oluşur. Eski dilde sözlük için "lügat" (lugat) ve "kamus" sözcükleri kullanılmıştır.

Sözlüklerin kullananlara, yararlanabilme becerilerine göre çok yönlü yararları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar genel olarak "biçimsel yararlar" ve "içeriksel yararlar" olmak üzere iki bölümde toplanabilir. Sözlüklerin biçimsel yararlarının başında sözvarlığındaki yerli (anadil) ve yabancı sözcüklerin doğru yazımlarını vermesi gelmektedir. Bir sözcüğün nasıl yazılacağı konusunda sözlüğe bakılarak sözcüğün doğru yazılışı öğrenilir; sözgelimi, *Yalnış* mı, *yanlış* mı?/ *Bağzen* mi, *bazen* mi?/ *Yanlız* mı, *yalnız* mı?/ *Greyfurt* mu, *greypfurt* mu? gibi. Sözcüklerin doğru yazılması kadar doğru söylenişi (telaffuz edilmesi) de önemlidir. Bu konuda da söyleniş özelliklerini veren sözlüklere başvurulur. Bu tür sözlüklerde ince, uzun ve vurgulu okunuşları vermek için özel işaretler kullanılarak sözcüklerin nasıl söyleneceği gösterilmektedir. Sözlüklerin içeriksel yararları arasında da ön sırayı, sözlüklerin tanımları almaktadır. Bir sözcüğün düz ve yan anlamları vardır. Bir metni okurken karşılaşılan ve anlamı tam olarak çıkarılamayan bir sözcük ya da söz öbeği, deyim, terim sözlüklerin yardımıyla anlaşılabilir. Ayrıca gene sözlüklerin yardımıyla eşanlamlı (anlamdaş) ya da karşıt anlamlı sözcüklerin anlam farklılıkları sezilebilir. Sözgelimi, *akılsız/ahmak/aptal/gabi/bön/sersem* gibi kavramlar arasındaki ince ayrım fark edilebilir.

Sözlükler okurun sözvarlığını, yani sözdağarcığını genişletir, kendi dilinin sözvarlığını daha yakından tanıma olanağı verir.

Özellikle genel sözlükler, bir dilin dökümünü verirken o dille yaratılan, o dile aktarılan kültürün niteliğini ve özelliğini de göz önüne sererler. Bir dilin sözlüğünü dikkatle gözden geçiren bir kimse, o dili kullanan toplumun kültürü, sanatı, yaşama biçimi konusunda belirli bir bilgiye sahip olabilir.

Sözlüklerin Türleri

Sözlükler amaçları, kapsamları ve nitelikleri yönünden çeşitli türlere ayrılırlar. Bir dilin sözvarlığını işliyorsa *tekdilli sözlük* (bir dilin sözvarlığını içerir) ya da birden çok dilin sözvarlığını işliyorsa *ikidilli* ve *çokdilli sözlük* (birden çok dilin sözvarlığını konu edinir); alfabe sırasını temel alıp almamasına göre *alfabetik* (abecesel) *sözlük, kavram* (kavram alanı) *sözlüğü*; konu olarak işlenen sözvarlığının niteliğine göre *genel sözlük, lehçebilim* (yöre dili) *sözlüğü, eşanlamlı* ya da *karşıt anlamlı sözcükler sözlüğü, yabancı sözcükler sözlüğü, tarihsel sözlük, etimoloji* (kökenbilim) *sözlüğü, terim sözlüğü, argo sözlüğü, deyimler sözlüğü, atasözleri sözlüğü, yanlış yerleşmiş sözcükler sözlüğü, sanatçılar* (yazarlar, ressamlar, müzikçiler gibi) *sözlüğü* gibi adlar alır. Ayrıca cins isimlerin tanımlarını, içerdikleri kavramların ayrıntılı açıklamalarını özel isimlerle birlikte veren *ansiklopedik sözlükler* de vardır. Yabancı dil öğretimi ve çeviri alanlarında kullanılan ikidilli sözlükler iki ayrı dilin sözvarlığını içerirler. Sözgelimi İngilizce-Türkçe bir sözlük bu türdendir. Böyle bir sözlükte İngilizce (yabancı dil) sözcüklerin Türkçe (anadil) karşılıkları yer alır. Türkçe-İngilizce bir sözlükte ise bunun tersi olur ve Türkçe (anadil) sözcüklerin İngilizce (yabancı dil) karşılıkları verilir.

Sözlük ve Sözlükçülüğün Tarihi

Dünyada ilk sözlüğü kimin, nerede, ne zaman hazırladığı konusunda bilgimiz yoktur. Bazı kaynaklarda İskenderiye Kütüphanesi görevlisi Aristophanes'in (İÖ 257-180) hazırladığı kitap ilk sözlük olarak kabul edilmektedir. İskenderiyeli Pamphilus'un Yunanca sözlüğü ile Latin Marcus Verrius Flaccus'un sözlüğü ilk örnekler arasında sayılmaktadır.

John Garland, Latince bir sözcük olan *dictionarium*'u ilk kez 1225'te "sözlük" anlamında kullanmıştır. Dünya sözlükçülüğünde doğulu ulusların da payı büyüktür. Ebu Nasr İsmail Cevheri'nin (ölümü 1010) *Sıhah-ı Cevheri* diye de bilinen *Tacü'l-Luga ve Sıhahü'l-Arabiye*'si ("Arapça Gerçek Sözlük Kitabı") Arapça sözlükler arasında özel bir yer tutar. İran asıllı Arap dilcisi Ebu Tahir Muhammed bin Yakub Firuzabadi'nin (1329-1415) kısaca *Kamusü'l-Muhit* adıyla tanınan Arapça sözlüğü de ünlüdür.

Alman gezgin Peter Simon Pallas (1741-1811) ilk çokdilli sözlük örneğini ortaya koy-

du: *Linguarum Totius Orbis, Vocabularia Comparativa* (1787; "Dünyanın Bütün Dillerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü").

Sözlük çalışmalarında özellikle 19. yüzyılda büyük gelişmeler oldu. Alman Jacob Grimm ve kardeşi Wilhelm Grimm Alman dilinin en büyük sözlüğünü hazırlamaya giriştiler. Bu çabanın sonucunda 16 ciltlik *Deutsches Wörterbuch* (1854-1960; "Almanca Sözlük") ortaya çıktı. Bu bağlamda Fransız dilci Émile Littré'nin (1801-81) *Dictionnaire de la langue française* (1863-73; "Fransızca Sözlük"), Pierre Larousse'un (1817-75) *le Grand dictionnaire universel du XIXe siècle* (1866-76; "19. Yüzyılın Büyük Evrensel Sözlüğü"), Paul Robert'in (1910-80) *Grand Robert de la langue française* (1950-64; "Fransız Dilinin Büyük Robert'i"), ABD'li dilci Noah Webster'in (1758-1843) ABD'de konuşulan İngilizce'yi göz önüne alarak hazırladığı *American Dictionary of the English Language* (1828; "İngiliz Dilinin Amerikan Sözlüğü") adlı sözlükleri ve 1879-1928 arasında tamamlanan *The Oxford English Dictionary* ("Oxford İngilizce Sözlüğü") adlı sözlük özellikle belirtilmelidir. Bugün dünyada konuşulan hemen bütün dillerin sözlükleri yapılmış durumdadır. Ayrıca yabancı dil öğretimine katkıda bulunmak için de ikidilli ya da çokdilli sözlükler yaygınlaşmıştır.

Türk Sözlükçülüğü

İlk Türk sözlüğü Kaşgarlı Mahmud'un Araplar'a Türkçe'yi tanıtmak amacıyla 1072-74 arasında hazırladığı *Divanü Lugati't-Türk* adlı çalışmasıdır (*bak.* KAŞGARLI MAHMUD). Bu yüzyıldan sonra hazırlanan sözlükler çeşitli Türk lehçeleriyle ilgilidir. Ebülkasım Zemahşeri'nin (1075-1144) *Mukaddimetü'l-Edep*'i ("Edebiyata Giriş"); Ebu Hayyan'ın (1256-1345) *Kitabü'l-İdrak li Lisâni'l-Etrâk*'i (1312; "Türkler'in Dilini Öğrenme Kitabı"); *İbn Mühenna Lugati* ve *Codex Cumanicus* (13. yüzyıl) Kıpçakça sözlüklerdir. Ali Şir Nevai'nin *Muhakemetü'l-Lugateyn*'i (1499; "Sözcüklerin İncelenmesi"), *Abuşka Lugati* (16. yüzyıl), Mirza Mehdi Han'ın (18. yüzyıl) *Senglah*'ı, Şeyh Süleyman Efendi'nin (1822-90) *Lugat-i Çağatay ve Türki-i Osmani*'si (1880) Çağatayca sözlüklerdir. Osmanlıca sözlükler daha çok Arap sözlükçülüğünün etkisinde hazırlanmıştır. Arapça ve Farsça'nın öğretimi için hazırlanan bu sözlüklerin bir bölümü manzumdur. Mustafa Ahteri'nin (16. yüzyıl) *Ahteri-i Kebir* (1545), Vankulu Mehmed Efendi'nin (16. yüzyıl) Cevheri'nin Arapça *Sıhah-ı Cevheri* adlı sözlüğünden, çevirdiği *Vankulu Lugati*, Sünbülzade Vehbi'nin (ölümü 1809) *Tuhfe-i Vehbi* (Farsça'dan Türkçe'ye manzum çeviri), Mütercim Asım'ın (1755-1819) *Burhan-ı Kaatı'* (Tebrizli Hüseyin bin Halef'in aynı adlı Farsça sözlüğünden) ve *el-Okyanusü'l-Basit fi Tercemeti'l-Kamusü'l-Muhit* (Firuzabadi'nin *Kamusü'l-Muhit* adlı sözlüğünden, 1805-10), Ahmed Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmani* (1876), Sir James William Redhouse'ın *Kitabı Maaniü'l-Lehçe* (2 bölüm, 1884-90), Muallim Naci'nin *Lügat-ı Naci* (1890) adlı yapıtları bunların başlıcalarıdır.

Türk sözlükçülüğünde bir dönüm noktası olan *Kamus-ı Türki* (1899-1900) Tanzimat dönemi edebiyatçılarından Şemseddin Sami'nindir. Bu sözlükte 19. yüzyılın sonunda, özellikle yazı dilinde kullanılan Türkçe sözcüklerin ve yabancı dillerden alınan sözcüklerin tanımları, hangi dilden geldikleri, yer yer kullanım örnekleriyle birlikte verilmektedir. Şemseddin Sami yabancı bir sözcüğün yerine, yaygın olmasa bile Türkçe karşılığının kullanılmasından yanaydı. Bu dönemin *Kamus-ı Türki*'yi izleyen sözlükleri arasında Ali Seydi'nin (1870-1933) *Resimli Kamus-ı Osmani*'sini (1906-09) ve Raif Necdet (1881-1936) ile Hasan Bedreddin'in (1870-1926) *Resimli Türkçe Kamus*'unu (2. baskı 1928) anabiliriz. Son dönemlerde yeni harflerle basılan Osmanlıca sözlüklerin arasında Mustafa Nihat Özön'ün (1896-1980) *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*'ünü (1952), Ferit Devellioğlu'nun (1906-85) *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'ını (1962) saymak gerekir.

Türkiye'de 1928'de Latin alfabesinin benimsenmesinden sonra sözlüklerin önemi daha da arttı. Yazı değişimiyle birlikte gündeme gelen dili yalınlaştırma ve "arı Türkçe" kullanma eğilimi yeni sözlüklerin hazırlanmasını zorunlu kılıyordu. Latin alfabesine geçtikten hemen sonra hazırlanan ilk sözlükler arasında M. Bahaeddin'in *Yeni Türkçe Lügat*'ini

(1928), Ali Seydi'nin *Resimli Yeni Türkçe Lügat*'ini (1929-30), İbrahim Alâaddin Gövsa'nın (1889-1949) başkanlığında hazırlanan *Yeni Türk Lügati*'ni (1930) özellikle anabiliriz. Ünlü dilcimiz Hüseyin Kâzım Kadri (1870-1934) de *Büyük Türk Lügati*'ni (1. ve 2. ciltler Arap harfleriyle, 1927-28; 3. ve 4. ciltler Latin harfleriyle, 1943-45) hazırlamış, yapıtta Osmanlıca'da kullanılan Arapça, Farsça sözcüklerin yanı sıra Uygur, Çağatay, Kazan, Azeri, Koybal, Yakut, Altay, Çuvaş ve Kırgız lehçelerinin sözcüklerine de yer vermiştir.

Türk sözlükçülüğü, 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti adıyla kurulan ve 1936'da Türk Dil Kurumu adını alan kuruluşun bilimsel yayınlarıyla çağdaş bir kimlik kazandı. Türk Dil Kurumu Türkçe'nin sözvarlığının tam bir dökümünü elde edebilmek için çok yönlü çalışmalara girişti. Anadolu ağızları derlendi, eski Türkçe yazmalar tarandı, çağdaş Türkçe sözlük ve terim sözlükleri hazırlandı. Türk Dil Kurumu'nda uzman olarak çalışan Mehmet Ali Ağakay'ın (1893-1965) hazırladığı ve sonraki baskılarını dilcilerin geliştirdiği *Türkçe Sözlük* (1. baskı, 1945; 7. baskı, 2 cilt, 1983) ilk önemli çalışmalardan biri oldu. 1983'ten sonra Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu yapısı içinde çalışmalarını sürdüren Türk Dil Kurumu bu sözlüğü bazı değiştirme ve düzeltmelerle "yeni baskı" olarak yayımladı (2 cilt, 1988). *Tarama Sözlüğü* (8 cilt, 1963-77) ve *Derleme Sözlüğü* (12 cilt, 1963-82) öteki önemli ürünlerdir. Kişilerin ve özel kurumların hazırladığı hemen hemen bütün sözlüklerde Türk Dil Kurumu'nun *Türkçe Sözlük*'ü temel alınmış ya da pek az eklemeler ve düzeltmelerle yinelenmiştir. Bunların başlıcaları Mustafa Nihat Özön'ün *Resimli Türk Dil Sözlüğü* (1967), *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedi* (12 cilt, 1969-73), Pars Tuğlacı'nın *Okyanus Ansiklopedik Sözlük* (10 cilt, 1974-83), Kemal Demiray'ın *Temel Türkçe Sözlük* (1982) adlı çalışmalarıdır. Bunların dışında *Resimli Ansiklopedik Büyük Sözlük* (10 cilt, 1982), *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (20 cilt, 1986-89) gibi kapsamlı çalışmaları da saymak gerekir. Bütün bu önemli çalışmalara karşın bugün elimizde Türkiye Türkçe'sinin sözvarlığını tümüyle içeren, sözcüklerin düz ve yan anlamlarının tanımına özen gösteren, etimoloji açıklamaları bilimsel olan, tanımları ve bunlara uygun kullanım örnekleri yetkin bir sözlüğümüz bulunmamaktadır. Üniversitelerimizde sözlükbilim anabilim dalının olmaması da böyle bir çalışmaya engeldir.

Yabancı dil öğretimi ve çeviri etkinlikleri için hazırlanan ikidilli ya da çokdilli sözlüklerin sayısında özellikle son yıllarda büyük artışlar gözlenmektedir: İngilizce-Türkçe, Almanca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, İtalyanca-Türkçe sözlükler sayıca kabarıktır. 1980'lerde bunlara İspanyolca-Türkçe, Rusça-Türkçe, Japonca-Türkçe, İsveççe-Türkçe, Yunanca-Türkçe, Sırpça-Türkçe sözlükler eklenmiştir.

Türkçe'nin bugüne kadar tam bir etimolojik sözlüğü yapılamamıştır. Bu konudaki başlıca çalışmalar Bedros Kerestecіyan Efendi' nin (1840-1909) *Quelques matériaux pour un dictionnaire étymologique de la langue turque* (1912; "Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü İçin Bazı Malzemeler"), Martti Räsänen'in (1893-1976) *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen* (1969; "Türk Dilleri İçin Bir Etimolojik Sözlük Denemesi"), Sir Gerard Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (1972; "13. Yüzyıl Öncesi Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü"), Abdullah Skaljic'in *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku* (1966), E. V. Sevortyan'ın *Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov* (1974), İsmet Zeki Eyuboğlu' nun *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü* (1988) adlı yapıtlarıdır.

Türkçe'nin tarihsel sözlüğü de bugüne kadar hazırlanabilmiş değildir. Türk Dil Kurumu böyle bir çalışma başlatmışsa da 1983'teki yapı değişikliğinden sonra bu çalışma yarım kalmıştır.

SÖZ SANATLARI. Şiirde ve düzyazıda, sözün daha etkili olabilmesi, duyguların, düşüncelerin, izlenimlerin, durumların, olayların günlük dil kullanımından farklı bir dil kullanımıyla anlatılmak istenmesi, dilin çeşitli olanaklarının harekete geçirilmesiyle sağlanabilmektedir. İşte bu nedenle edebiyatçılar "edebi sanatlar" ya da "edebiyat sanatları" da denen birtakım söz ve anlam sanatlarına başvururlar. Bunlar dilin bütün olanaklarıyla

ve yetkin kullanımını sağlar. Yazarlar söz ve anlam sanatlarını daha çok bir araç olarak görürler. Ama bu sanatlar bazen bir amaç olmuştur. Edebiyat metinlerinin iyi anlaşılabilmesi için söz sanatlarının çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Söz sanatlarını inceleyen kitaplarda bu sanatlar "mecazlar", "anlamla ilgili sanatlar", "sözle ilgili sanatlar" olmak üzere üç bölümde ele alınmaktadır.

Mecazlar

Mecaz (değişmece) sanatları sözcükleri gerçek anlamları dışında kullanarak yapılan sanatlardır. Böylelikle dile canlılık, güç ve etkililik kazandırılmaktadır. Okuyucular üzerinde de bu sanatlar etkili olabilmektedir. Türkçe'nin mecaz yönünden zengin olması sanatçıların bu sanatı bolca kullanmalarına olanak sağlamıştır.

Mecazlar ana başlığı altında şu sanatları inceleyebiliriz:

Teşbih (benzetme), sözü daha etkili bir duruma getirmek için aralarında türlü yönlerden ilgi bulunan iki şeyden, benzerlik bakımından güçsüz durumda olanı nitelikçe daha üstün olana benzetmek demektir. Teşbihte dört öğe vardır: Benzetilen, kendisine benzetilen, benzetme yönü, benzetme edatı (aracı).

Koca kız,	çocuk	gibi	oyuncaklarla oynuyor.
Benzetilen	Kendisine benzetilen	Benzetme edatı	Benzetme yönü

Ama bütün teşbihlerde bu dört öğe kullanılmaz; benzetme yönü ya da benzetme edatı söylenmeyebilir.

Teşbih sanatına örnekler:

Yanmış bir tavan gibi çöken akşam altında,
Dinleriz, haykırarak kaçışan kargaları.

Ziya Osman Saba

"Akşam" "yanmış bir tavan"a benzetiliyor.

Altın kemerler gibi
Hatıralar önümüzde...

Behçet Necatigil

"Hatıralar" "altın kemerler"e benzetiliyor.

İstiare (eğretileme), bir şeyi kendi adının dışında, türlü yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anma demektir. İstiarenin birçok türü olmakla birlikte yaygın olarak kullanılan iki türü vardır: *Açık istiare* ve *kapalı istiare*. Açık istiare "kendisine benzetilen" ile yapılır. Örnekler:

Gümüş bir dumanla kapandı her yer

Ömer Bedrettin Uşaklı

"Gümüş bir duman" ile "sis" anlatılmış.

Sarı, yeşil ve mavi fanuslar iç içedir
Ve hepsinin içinde kıpkızıl bir portakal

Fazıl Hüsnü Dağlarca

"Portakal" söyleniyor, güneş söylenmiyor.

Kapalı istiare yalnız "benzetilen" ile yapılır. Örnekler:

Siyah selvi divan durur
Başucunda bütün gece

Orhan Seyfi Orhon

"Siyah selvi" söyleniyor, "insan" söylenmiyor.

Yapraktan saçını yerlere yaymış
Sonbahar ağlıyor ayaklarında

Necip Fazıl Kısakürek

"Sonbahar söyleniyor", "genç kız, sevgili" söylenmiyor.

Mecaz-ı mürsel (düz değişmece), bir sözü gerçek anlamının dışında, benzetme amacı gütmeden kullanma demektir. Örnekler:

Dalgalan sen de şafaklar gibi ey şanlı hilal

Mehmet Akif Ersoy

"Bayrak" yerine "hilal" deniyor.

Deli eder insanı bu dünya
Bu gece, bu yıldızlar, bu koku
Bu tepeden tırnağa çiçek açmış ağaç

Orhan Veli Kanık

"Bahar" yerine "çiçek açmış ağaç" deniyor.

Kinaye, bir sözü gerçek anlamının dışında, benzetme amacı gütmeden mecazlı anlamda kullanma demektir. Örnekler:

Gönlüm gibi ey nâme gidip yârda kaldın
Baş üzre yerin var, ham-ı destârda kaldın

Naili-i Kadim

"Baş üzre yerin var" sözü, "çok değerlisin" anlamında kullanılmış.

Ey benim sarı tamburam
Sen ne için inilersin
İçim oyuk, derdim büyük
Ben anınçün inilerim

Pir Sultan Abdal

"İçim oyuk" sözü "dertliyim" anlamında kullanılmıştır.

Tariz (dokundurma), bir sözü üstü kapalı söyleyerek ya da tersini kastederek bir kimseyi kınama, iğneleme sanatıdır. Örnekler:

Bir yetim görünce döktür dişini
Bozmağa çabala halkın işini
Günde yüz adamın vur kır dişini
Bir yaralı sarmak için yeltenme

Huzuri

On kadın dövse yorulmaz benim İhsan Beyim
Bilirim ben ne tosundur...

Mehmet Akif Ersoy

Kışlalar sâye-i şâhânede cennet gibidir
Bir giren sonra içinden gâvur olsa çıkamaz

Eşref

Teşhis ve *intak* (kişileştirme ve konuşturma), insan dışındaki canlı ya da cansız varlıkları insan kişiliğinde gösterme ve insan gibi konuşturma sanatıdır. Örnek:

İçmiş gibi geceyi bir yudumda,
Göğün mağrur bakışlı bulutları.

Baki Süha Ediboğlu

"Bulutlar"ın insan gibi bakışlarından söz ediliyor.

Anlamla İlgili Sanatlar

Sözcüklerin gerçek anlamıyla, bazen nükteli söyleşiye de başvurularak yapılan sanatlar anlamla ilgili sanatlardır.

İlham (andırış), iki ya da daha çok anlamı olan bir sözcüğü, bir dize ya da beyitte bütün anlamlarını kastederek kullanma sanatıdır. Örnekler:

Görmedim kimsede câna senin ânın gibi ân
Severim cân ü gönülden seni ben ânın için

Zati

Ânın, "güzelliğin" ve "onun" anlamlarında kullanılmıştır.

Dedim dilber niçin sararıp soldun
Dedi çekdiceğim dil yâresidir

Gevherî

Dil yâresi, "gönül yarası" ve "dilin (sözün) yol açtığı yara" anlamlarında kullanılmıştır.

Tevriye (artsama), iki ya da daha çok anlamı olan bir sözcüğün yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kasdetmek demektir. Örnek:

Gül gülse dâim ağlasa bülbül aceb değül
Zîrâ kimine ağla demişler kimine gül

Zati

Gül, "gül!" (gülmek fiilinden) ve "gül adı verilen çiçek" anlamlarında kullanılmıştır.

Tenasüp (oranlama), birbiriyle konu, anlam ya da başka yönlerden ilgili sözcükleri bir arada bulundurma sanatıdır. Örnekler:

Akla yelken edip urdukça kıyıda küreği
Anafor suların akıntı gibi çağlattık

Sururi

"Yelken, kıyı, kürek, anafor, su, akıntı, çağlatmak" sözcükleri.

Küçüktüm, küçücüktüm
Oltayı attım denize
Bir üşüşüverdi balıklar
Denizi gördüm

Orhan Veli Kanık

"Deniz, olta, balık" sözcükleri.

Leff ü neşr (dür-yay), genellikle bir beyit içinde, birinci dizede önce iki ya da daha çok şeyden söz edip, ikinci dizede bunlarla ilgili benzerlikleri ve karşılıkları vermektir. Örnekler:

Bâğda zülf ü ruhun andıkça bu kimdür deyü
Sünbül ü gül birbirinden sual eyler beni

Nedim

(*Zülf* ile *yanak* ve *sünbül* ile *gül*)

Şekerdir leblerin, incidir dişin
Cevherdir gözlerin, hilâldir kaşın

Gevheri

(*Leb* ile *diş* ve *göz* ile *kaş*)

Tecahül-i arif (bilmezlikten gelme), bilinen bir şeyi bilmiyormuş ya da başka türlü biliyormuş gibi göstererek anlatmaktır. Örnek:

Ey şuh Nedimâ ile bir seyrin işittik
Tenhâca varıp Göksuya bir işret var içinde

Nedim

Şair sevgilisiyle gezmeye çıkıyor, ama bunu başkasından işitmiş gibi davranıyor.

Hüsn-i ta'lil (güzel neden gösterme), herhangi bir olayın meydana gelişini, hayali ve güzel bir nedene bağlamak demektir. Örnekler:

Görünen yıldız değil yer yer delinmiştir felek
Gün yüzünün hasretiyle tir-i âhımdan benim

Necati

(*Felek*: gökyüzü; *tir-i âh*: ah oku)

Niçin sık sık bakarsın öyle mir'at-i mücellâya
Meğer sen dahi kendi hüsnüne hayran mısın kâfir

Nedim

(*Mir'at-i mücella*: ayna; *hüsn*: güzellik, yüz güzelliği)

Mübalağa (abartma), sözün etkisini güçlendirmek amacıyla bir şeyi olduğundan büyük ya da az göstermektir. Örnekler:

Yazılıp ermeye pâyânına dek nâme-i şevk
Hep ağaçlar kalem olsa kamu yaprak kâğıd

Necati

Bütün ağaçların kalem, bütün yaprakların kâğıt olarak kullanılmak istenmesi abartmadır.

Ölüm indirmede gökler, ölü püskürmede yer
O ne müthiş tipidir: Savrulur enkaz-ı beşer

Mehmet Akif Ersoy

Savaşın korkunçluğunu anlatmak için abartmaya başvurulmuş.

Tezat (karşıtlık), iki şey arasındaki terslikleri, karşıtlıkları söyleme sanatıdır. Örnekler:

Dil gitti gerçi yerine kondu hezâr gam
Biri gider biri gelir oldu belâlıların

Şeyhülislam Yahya

(Gitmek-gelmek)

İşkence yaptıkça bana gülerdi
Benim sâdık yârim kara topraktır

Âşık Veysel

(İşkence yapmak-gülmek)

Tekrir (yineleme), anlatımı ve ses güzelliğini güçlendirmek amacıyla bazı sözcüklerin yinelenmesidir. Örnek:

Büyüksün ilâhî büyüksün büyük
Büyüklük yanında kalır pek küçük

Ali Haydar Bey

Rücu (dönüş), söylenen bir sözü geri çevirip onun yerine daha güçlü bir düşünceyi söylemek demektir. Örnekler:

Severim seni cân gibi hata dedim maazallah
Ne mikdarı ola canın ki benzeden sana cânı

Hoca Dehhani

Ferda senin dedim, beni alkışladın, hayır
Her şey vediadır sana, ey genç...

Tevfik Fikret

(*Ferda*: yarın, gelecek; *vedia*: emanet)

Kat (kesme), etkisini artırmak amacıyla sözü, arkası kendiliğinden anlaşılacak biçimde yarıda bırakmak demektir. Örnekler:

Ey kimsesiz, avare çocuklar ... hele sizler
Hele sizler...

Tevfik Fikret

Desem ki: "Ben seni ..." yok, dinlemez ki, hiddet eder
Niçin? Bu sözde ne var? Sanki hiddet etse, ne der?

Orhan Seyfi Orhon

Terdit (beklenmezlik), sözü beklenmedik çarpıcı bir sonuçla belirtmektir. Örnekler:

Hele var ki bir tablo
Görse şaşar Anibal:
Ördeklerden bir filo
Bir de kazdan amiral

Fazıl Ahmet Aykaç

Neler yapmadık şu vatan için
Kimimiz öldük
Kimimiz nutuk söyledik

Orhan Veli Kanık

İltifat (okşayış), söz arasında, o an hemen uyanıveren bir coşku ile sözü birine ya da bir şeye yönelterek seslenmek demektir. Örnek:

Vurulup tertemiz alnından uzanmış yatıyor
Bir hilâl uğruna ya Rab ne güneşler batıyor
Ey bu topraklar için toprağa düşmüş asker
Gökten ecdad inerek öpse o pak alnı değer

Mehmet Akif Ersoy

Telmih (anıştırma), söz arasında ünlü bir olayı, bir atasözünü, bir şiir parçasını, bir özdeyişi anımsatmak demektir. Örnekler:

Gökyüzünde İsa ile, Tur dağında Musa ile
Elimdeki asa ile çağırayım Mevlam seni

Yunus Emre

İsa'nın göğe yükselişi, Musa'nın Tur Dağı'nda yaşamışlığı söz konusu ediliyor.

Acımak
Gel etme karınca kardeş,
Ağustos böceğine acı
Kabahat onun mu sanki
Şarkı söylediyse bütün yaz?

Muzaffer Tayyip Uslu

La Fontaine'in "Ağustosböceği ile Karınca" adlı öyküsü anımsatılıyor.

Irsal-i mesel (atasözü kullanma), bir düşünceyi atasözleri, özdeyişler ekleyerek güçlendirmek demektir. Örnekler:

Balık baştan kokar bunu bilmemek
Seyrani gafilin ahmaklığından

Seyrani

(Balık baştan kokar.)

Kirpikleri uzundur, yârin hayale sığmaz
Meşhur bir meseldir mızrak çuvala sığmaz

Havai

(Mızrak çuvala sığmaz.)

Sözle İlgili Sanatlar

Sözle ilgili sanatlarda sözcüğün anlamı hemen hiçbir biçimde dikkate alınmaz, yalnızca yapısına, söylenişine ve yazılışına bakılır.

Cinas, söylenişleri bir, anlamları ayrı olan sözcükleri bir arada kullanmak demektir. Örnek:

Ben âşıkım el göğüste yüz yerde
El efendim del sinemi yüz yerde

Gevheri

(*Yüz*: surat, çehre; *yüz*: 100 sayısı)

Kalb (evirmece), bir sözcüğün harflerinin yerlerini değiştirerek başka sözcükler yapma demektir. Örnek:

Belin nişânını sordum lebinden eydür kim
Dilin tut eyleme kâli ki bunda sığmaz kıl

Şeyhi

(*Bel*: bel; *leb*: dudak)

Akis (çaprazlama), bir dizede ya da cümlede iki sözcük ya da tamlamayı aynı ya da başka tümcede yeri değiştirilmiş olarak yinelemek demektir. Örnekler:

Kalem böyle çalınmıştır yazıma
Yazım kışa uymaz kışım yazıma
Gevheri

Hem yürüsem hem söylesem
Hem söylesem hem yürüsem
Arif Damar

Leb değmez (dudak değmez), içinde *b, m, f, p, v* gibi dudak ünsüzleri kullanılmadan yazılan şiire denir.

Burada tanımlanan ve örneklendirilen söz ve anlam sanatları çoğunlukla Divan şiirinde kullanılmıştır. Çünkü Divan şairi "hüner ve marifet göstermek" amacını taşımaktadır (*bak.* DİVAN EDEBİYATI). Divan şairleri kadar olmasa da, halk şairleri de söz ve anlam sanatlarından yararlanmışlardır. Tanzimat'tan günümüze kadar gelen Türk şiir geleneğinde de söz ve anlam sanatlarından hayli yararlanılmış olduğunu görmekteyiz. Burada özet olarak anlatılan söz ve anlam sanatları, şiir dışındaki edebiyat ürünlerinde, hatta günlük konuşma dilinde de anlatımı zenginleştirmek üzere sıkça başvurulan öğelerdendir.

SPARTA. Eski Yunan uygarlığında Atina sanat, devlet yönetimi, siyaset, edebiyat, felsefe, eğitim ve bilim alanlarında ün kazanmıştı. Sparta ise savaşçılıkta önde geliyordu.

İlk Spartalılar 3.000 yılı aşkın bir süre önce Korint Körfezi'ni geçen Dorlar'dı. Yunanistan'ın güney ucundaki Peloponnesos (Mora) Yarımadası'nda, Evrótas Irmağı vadisinde köyler kurarak buraya Lakonia adını verdiler. Eskiden Lakedaimon olarak bilinen Sparta kentini de başkent yaptılar. Sparta'nın gücünü Lykurgos adlı bir yasa koyucuya borçlu olduğu kabul edilir. İÖ 8. yüzyıl dolaylarında Lykurgos'un, sonradan Sparta adını alacak olan askeri bir devlet modelini oluşturduğu söylenir. Herodot ve pek çok başka tarihçiye göre, Sparta'da anayasayı hazırlama, yasalar koyma, toprak dağıtımı gibi birçok düzenlemeyi Lykurgos gerçekleştirmiştir. Ne var ki, bunun doğruluğunu kanıtlayan hiçbir belge yoktur. Lykurgos, öncelikle güçlü bir askeri örgütlenmeye dayanan Sparta kent devletinin kurucusu olarak tanınır. Bu devleti, İÖ 6. yüzyıldan başlayarak iki kral, beş yargıçtan oluşan *ephoros* ve 30 üyeli bir yaşlılar kurulu olan *gerousia* ile birlikte yönetti.

Lykurgos ayrıca katı bir eğitim sistemi de kurmuştu. Buna göre devlet bireyden çok daha önemliydi. Sağlıklı ve güçlü doğan Spartalı erkek çocukların yaşamları devlete adanırken, sağlıksız bebekler dağlarda ölüme bırakılıyordu. Ana babalar yedi yaşına kadar oğlan çocuğun bakımından sorumluydu. Çocuklar bu yaştan 12 yaşına kadar, 15 kişilik bir ekibin üyesi olur, kurallara uymakta başarı gösterenler önderliğe seçilirdi. Hep birlikte yaşanır, çocuklar yalınayak yürüyüp, çıplak gezerek vücutlarını güçlendirir, savaşa hazırlanırlardı. 12 yaşına gelince yeniden ekiplere ayrılır, her ekip 20 yaşında bir önderin yönetimine verilirdi. Sıkı bir beslenme düzenleri vardı. Daha çok yemek isteyen bunu ancak çalarak elde edebilirdi. Çocuklar sadece uzun kollu, kısa bir tunik giyerler, kendi yaptıkları kamıştan sert yataklarda yatarlardı. Spora büyük önem verilir, koşu, güreş, atlama ve atış eğitimi yapılırdı. Okuma yazma önemli sayılmaz, müzik ve edebiyata pek ilgi duyulmazdı.

Çocukluktan çıkıp erişkin yaşa geldiklerinde herkesin aynı masada oturup yemek yediği, bir örnek giyindiği 15'er kişilik birlikler oluşturulurdu. Birliklerinde eşlerinden ve ailelerinden ayrı yaşarlardı. Avlanır, askeri eğitime katılır ve savaşırlardı. Savaşta başlarına yaban domuzu dişi kakılmış demir tolgalar giyer, ayaklarına tozluk takarlardı. Ancak önderliğe seçilirlerse siyasetle ilgilenirlerdi.

Bir Spartalı 30 yaşına geldiğinde yetişkin bir yurttaş sayılırdı; yaklaşık 60 yaşına kadar askerlikten başka uğraşı olmazdı. Bu yaştan sonra ya eğitim ya da kamu hizmetlerinde görev alırdı.

Sparta yurttaşlarının (*Spartiates*) el emeğine dayanan işlerde çalışmaları yasaktı. Zanaat ve ticaretle ilgili işlerle *perioikhos* adı verilen ve köle ile yurttaş arası sayılan insanlar uğraşırdı. Bunlar Evrótas vadisinin yerli halkının torunlarıydı. Tarımda ya da el emeğine dayanan işlerde *helot*'lar (köleler) kullanılırdı. Bunlar Spartalılar'ın İÖ 8. yüzyılda fethettiği komşu Messenia topraklarının halkıydı. İÖ 7. yüzyılda Messenia halkı başkaldırınca, Spartalılar bu isyanı acımasızca bastırarak onları köleleştirmişlerdi.

Spartalılar'ın yaşamları çok sadeydi; her türlü lüksü küçümserlerdi. Para olarak gümüş

ve altın yerine demir çubuklar kullandılar. Bunlarla alışveriş etmek ve biriktirmek oldukça zordu.

Spartalılar İÖ 6. yüzyılda Eski Yunan'da büyük bir güç durumuna gelerek Peloponnesos Yarımadası'nın tümünü ele geçirdiler. Ne var ki, dar görüşlülükleri ve demokratik olmayan yönetimleri yüzünden Yunanistan'ın tümüne önderlik edemediler. Pers Savaşları sırasında Sparta, yandaşlarından çok kendi topraklarını savundu. Atinalılar Pers ordusunu yenerek büyük bir zafer kazandılar (*bak.* ATİNA). Sparta Kralı Leonidas ise İÖ 480'de komutasındaki küçük bir birlikle, güçlü Pers ordusuna karşı Thermopilai Geçidi'ni üç gün elinde tutmayı başardı. Son askeri ölünceye kadar geçidi bırakmadı (*bak.* THERMOPİLAİ SAVAŞI).

Sparta ve Atina arasında zorlu bir rekabet başlamıştı. Peloponnesos Savaşı'nda Spartalılar Atinalılar'ı yendi. Böylece Sparta Eski Yunan'ın en güçlü devleti durumuna geldi (*bak.* PELOPONNESOS SAVAŞI). Ama, öbür Yunan kent devletlerine karşı acımasız tutumuyla bu devletlerin başkaldırısına neden oldu. Sparta İÖ 371'deki Leuktra Çarpışması'nda kesin bir yenilgiye uğradı. Bu savaşın sonucu olarak, tüm Yunanistan Thebai kent devletinin egemenliği altına girdi.

Leuktra Çarpışması'ndan sonra *helot*'lar özgürlüğüne kavuştu. Lykurgos'un katı kuralları artık neredeyse tümüyle göz ardı ediliyordu. Gene de Sparta, Makedonya Kralı II. Philippos'a boyun eğen son Yunan kent devletlerinden biri oldu. Sparta'nın son Kralı Nabis eski disiplini geri getirerek İÖ 2. yüzyıldaki Roma saldırılarına karşı kenti ayakta tutmayı başardı. Nabis'in öldürülmesiyle birlikte Sparta Romalılar'ca işgal edildi ve İÖ 146'da tarihin karanlıklarına gömüldü.

Modern Sparta kenti 1834'te eski kentin yakınında bir yerde kuruldu. Eski kentten ayırmak amacıyla Néa Sparti (Yeni Sparta) adıyla anılır. Bugün Yunanistan'da turunçgillerin yetiştiği bir bölgenin merkezidir.

SPARTAKÜS (ölümü İÖ 71). Önderlik yeteneğiyle dikkati çeken Trakyalı bir köle olan Spartaküs, bir olasılığa göre Roma ordusundan kaçmış, haydutluk yaparken yakalanmış ve köle olarak satılmıştı. Spartaküs İÖ 73'te kendisiyle birlikte Capua'daki gladyatör okulundan kaçan 77 arkadaşıyla Vezüv Yanardağı'na sığındı. Küçük bir Roma ordusunca kuşatılan kaçaklar, bir uçurumdan aşağı inerek Romalı askerleri şaşırtıp kaçmayı başardılar. Spartaküs, kendisine katılan ve sayıları 100 bine ulaşan kaçak köle ve gladyatörlerle Lucania'ya doğru yürüdü. Amansız bir çatışma sonucunda Publius Varinius'u yendi ve Thuria ile Metapontion kentlerini yağmaladı.

Spartaküs artık Güney İtalya'ya egemen olmuştu. Roma Senatosu birden tehlikenin farkına vardı. İÖ 72'de iki konsülün yönetimindeki güçler Spartaküs'ün üzerine gönderildi. Spartaküs onları yendikten sonra kuzeye, Alpler'e doğru yürüyüşe geçti. Gallia Cisalpina valisi onu durdurmaya çalıştıysa da, yenilgiye uğradı. Köle ordusu artık Alpler'i geçebilir ve güvenlik içinde dağılabilirdi. Ne var ki, kimse İtalya'dan ayrılmak istemedi. Spartaküs, ister istemez yeniden güneye yürümek durumunda kaldı.

Lucania'ya geri dönen ordu, orada ilk kez Marcus Crassus'a yenildi. Spartaküs, Sicilya'ya geçmeyi tasarlayarak Messina'ya çekildi. Onları kaçırmaya söz veren korsanlar sözlerinde durmadı. Crassus köleleri kuşattıysa da, Spartaküs kuşatmayı yararak çekildi. Daha sonra, İÖ 71'de, savaşmakta direnen köleler Romalılar'ca kılıçtan geçirildi. Spartaküs, Crassus'a saldırmak üzere ilerlerken öldürüldü. Romalı general Pompeius, Spartaküs'ün ordusundaki çok sayıda kaçağı yakalayıp öldürdü. 6.000 kişiyi tutsak alan Crassus, Appia Yolu boyunca tümünü çarmıha gerdirdi.

SPENSER, Edmund (1552-1599). İngiliz edebiyat tarihinde Geoffrey Chaucer'dan (yaklaşık 1341-1400) sonra 200 yıl boyunca, kalıcı değer taşıyan hiçbir şiir yazılmamış, Fransızca ve İtalyanca'ya göre İngilizce değersiz bir dil sayılarak kullanılmamıştı (*bak.* İNGİLİZ EDEBİYATI). Şair Edmund Spenser, Kraliçe I. Elizabeth döneminin düşünce yapısını yansıtan ve biçimsel yetkinliğe ulaşan şiirleriyle İngilizce şiir dilini önemli ölçüde zenginleştirdi.

Spenser yoksul bir ailenin çocuğu olarak Londra'da doğdu. Merchant Taylors Oku-

lu'nda Latince, İbranice, Yunanca ve müzik öğrenimi gördü. Daha sonra gittiği Cambridge Üniversitesi'nde okurken, okul giderlerini karşılayabilmek için bir yandan da çeşitli işlerde çalıştı. Bu üniversitede aldığı eğitim, Eski Yunan ve Roma klasiklerinin yanı sıra, eski ve çağdaş İtalyan, Fransız ve İngiliz ede-

Mansell Collection

16. yüzyıl İngiliz şairi Edmund Spenser.

biyatını da tanımasını sağladı. *The Shepherdes Calendar* ("Çoban Takvimi") adlı şiir kitabı 1579'da yayımlandı. Eski İngilizce'yi kullandığı bu yapıtında Spenser yaşam ve aşk konusundaki düşüncelerini dile getirir. Değişik ölçülü 12 şiirden oluşan bu kitap Rönesans dönemi İngiliz edebiyatının ilk yapıtı sayılır.

Spenser, daha sonra İrlanda kral vekilinin sekreteri olarak İrlanda'ya gitti ve İngiltere'deyken başladığı destan şiiri *Faerie Queene*'i (1590; "Periler Kraliçesi") burada yazmayı sürdürdü. *Faerie Queene* büyük coşkuyla karşılandı. Spenser, hayali bir ülkede geçen *Faerie Queene*'i Kraliçe Elizabeth'i ve İngiltere'yi yüceltmek için kaleme almıştı. Ertesi yıl eski şiirleriyle birlikte yayımladığı, saray yaşamı üzerine bir yergi olan hayvan öyküsü "Prosopopoia or Mother Hubberd's Tale" ("Prosopopoia ya da Hubberd Ana'nın Öyküsü") toplatıldı ve Spenser'ın gözden düşmesine neden oldu.

Spenser yeniden İrlanda'ya döndü ve ikinci evliliğini Elizabeth Boyle ile 1594'te gerçekleştirdi. *Epithalamion* (1594; "Evlilik Gecesi") ve *Amoretti* (1595) başlıklı derlemelerde yer alan sonelerinde evlilikle sonuçlanan mutlu aşkını dile getirdi. Sonraki yıl, yaşamı boyunca şiirlerinde sık sık yer verdiği Sir Philip Sidney'in ölümü üzerine, "Astrophel" olarak bilinen bir ağıt yazdı. 1595'te *Faerie Queene*'in üç cildi daha yayımlandı. 1598'deki İrlanda Ayaklanması'nda Kilcolman'daki şatosu yandı. Bunun üzerine Cork'a yönetici atanan Spenser, İrlanda'daki durum konusunda bilgi vermek için gittiği Londra'da öldü ve Westminster Abbey'ye gömüldü.

SPINOZA (1632-1677). Benedictus (Baruch) Spinoza, Tanrı, bilim ve ahlak üzerine kuramları ile kendinden sonraki düşünürleri önemli ölçüde etkilemiş olan Hollandalı bir düşünürdür.

Hıristiyanlık'ı kabul etmeye zorlandıkları için asıl yurtları Portekiz'i terk ederek o dönemin en hoşgörülü ülkelerinden biri olan Hollanda'ya yerleşen varlıklı bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak Amsterdam'da dünyaya geldi. Amsterdam'da din adamı yetiştiren bir Yahudi okuluna gönderildi. Ama bu okuldaki eğitimden memnun kalmayan Spinoza, Aydınlanma Çağı'nın düşünürlerinin yapıtlarını inceledi. Francis Bacon, Thomas Hobbes, René Descartes gibi yeni filozofların düşüncelerini benimsemiş olan Hıristiyan aydınların çevresine girdi. Yahudi inanç ve görüşlerinin dışına çıkması üzerine Yahudi din adamlarınca sorguya çekildi. Susacağına ve dinine bağlı kalacağına yemin etmek koşuluyla kendisine maaş bağlanacağını vaat ettiler. Spinoza bu koşullara razı olmayınca 1656'da Yahudi cemaatinden çıkarıldı. Bu olay Spinoza'nın yaşamında bir dönüm noktası oldu ve bundan sonra hiçbir dini benimsemedi. Lahey'de kendisini bilimsel çalışmalarına verdi. Kendisine yapılmak istenen yardımları kabul etmeyen Spinoza, ondan sonra yaşamını mercek yaparak kazandı.

Netherlands Information Service, New York

17. yüzyılda özgürlük ve hoşgörülü bir ortam yaratmak için savaşanların arasında Hollandalı düşünür Spinoza'nın önemli bir yeri vardır.

Din özgürlüğünü savunduğu *Tractatus Theologico-Politicus*'un (1670; "İlahiyat ve Siyaset İncelemesi") dinci çevrelerde uyandırdığı tepki üzerine bundan böyle hiçbir şey yayımlamamaya karar verdi. Gerçekten de, bu yapıtın yanı sıra Descartes üzerine yayımladığı küçük bir kitaptan başka hiçbir yapıtı kendisi yaşarken yayımlanmadı. Yaşadığı günlerde peşini bırakmayan din bağnazlığı ölümünden sonra da sürdü; dinsizliğin bir örneği olarak damgalandı ve gerçek değeri ölümünden 100 yıl sonra anlaşıldı.

Geometri yöntemlerini kullanarak felsefi sorunlara yaklaşan Spinoza, Mistisizm'i akılcı bir yöntemle açıklamaya çalışır (*bak.* MİSTİSİZM). Ona göre geometrinin şekilleri için mekân ne ise, tek tek nesneler için de Tanrı odur. Spinoza'ya göre insanı güçlü ve dolayısıyla erdemli kılan, özgürlüğe ulaştıran gerçek bilgi Tanrı'yı bilmek ve her şeyin onun özünden zorunlu olarak türediğini kavramaktır. Tanrı'yı bilmek, Tanrı'yı sevmekle aynı şeydir.

17. yüzyılda özgürlük ve hoşgörülü bir ortam için savaşanların arasında Spinoza'nın önemli bir yeri vardır. Ona göre devlet düşünme, konuşma, yazma özgürlüğünü baskı altına alırsa amacından sapmış olur.

SPOR. Hayvanların çoğu oyun oynar, atlar, sıçrar ve tırmanır ama yalnız insan spor yapar. İnsanlar da, tarih boyunca koştular, tırmandılar, ağır nesneleri kaldırdılar, yüzdüler. Ne var ki, bu fiziksel etkinlikleri her zaman spor amacına yönelik ve yarışma biçiminde olmadı. Çocukların, ilkçağlardan bu yana oyunlarında koşular düzenleyerek yarıştıkları ya da güreştikleri söylenebilir. Büyükler arasında ise, fiziksel yarışma anlamında sporun ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir.

Arkeolojik buluntular Eski Çin'de top oyunlarının yaygın biçimde oynandığını göstermiştir. Eğer bu oyunlar dinsel bir gösteri değil de bir yarışma özelliği taşıyorsa, sporun ilk biçimlerinden biri olarak ele alınabilir. Eski Yunan ve Roma'da da top oyunları boş zamanların sağlıklı bir biçimde değerlendirilmesi amacıyla oynanırdı.

Eski Mısır'da spor oldukça yaygındı. Firavunlar, ülkeyi yönetecek yetenekte olduklarını, avcılıkta ve ok atmadaki üstünlüklerini göstererek kanıtlardı. Böyle gösterilerde firavunlar bir başka kişiye karşı yarışmazdı. Bu nedenle olağanüstü başarıları yalnızca birer efsane de olabilir. Kutsal nitelik taşımayan sıradan Mısırlılar ise atlama, güreş, sırık dövüşü ve top oyunları gibi bugün hâlâ görülen sporlarla da ilgilendiler.

Eski Yunan ve Girit'te spor gösterileri hem dinsel, hem din dışı amaçlarla gerçekleştirilirdi. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* adlı yapıtlarında bu iki tip spor etkinliğinden de söz edilir. Din ve sporun birleştirildiği en ünlü spor etkinliği, başlangıcı İÖ 776 olarak belirlenen, ama geçmişi büyük olasılıkla daha eski tarihlere uzanan Olimpiyat Oyunları'dır. Eski Yunan'da benzer kutsal oyunlar Delfi, Korint ve Nemea kentlerinde de düzenlenirdi. Bu dört kentteki oyunlarda başarılı olan atletler büyük bir ün ve onur kazanmanın yanı sıra, çeşitli maddi ödüller de alırdı. Yunanlılar dindışı sporlarla da yakından ilgiliydiler. *Gymnasion*'u olmayan kent devletlerinin tam

Eski Yunan'da top oyuncuları. Bugün Atina'daki Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde bulunan, yaklaşık İÖ 510'dan kalma bu kabartma bir heykel kaidesi üzerindedir.

Athens National Archaeological Museum, TAP Service

bir toplum olamadıkları düşünülürdü. Bu *gymnasion*'larda atletler eğitilir ve yarıştırılırdı. Eski Yunan'da, askeri disiplinin çok önemli olduğu Sparta dışında, kadınlar spor etkinliklerine katılmaz ve Olimpiyat Oyunları'na alınmazlardı. Bu genel uygulama dışında kalan tek örnek tanrıça Hera onuruna düzenlenen yarışmalardı.

Eski Roma'da savaş arabası yarışları en yaygın spor gösterilerindendi. Ama atletizm, boks, güreş, cirit ve disk atma gibi sporlara da ilgi gösterilirdi. Roma'da savaş arabası yarışları 250 bin kişi tarafından izlenen büyük gösteriler biçiminde düzenlenirdi. Bu sayı Colosseum'da gladyatörlerin gösterilerini izlemeye gelenlerin yaklaşık beş katıydı. Bunun bir nedeni de, gladyatör kiralamanın ve dövüştürmenin oldukça pahalıya mal olmasıydı. Gladyatör dövüşlerinde ya insan insana karşı ya da insanlar hayvanlara karşı mücadele ederdi. Neron döneminde arenada kadın gladyatörler de dövüştürülmeye başlandı. Araba yarışları, gladyatör dövüşlerinin Hıristiyanlar'ın tepkisi ve ağır maliyetler nedeniyle İS 5. yüzyılın başlarında sona erdirilmesinden çok sonra da sürdürüldü. Araba yarışları oldukça modern yarışlardı. Yarışçılar Yeşiller ve Maviler gibi ayrı takımlarda toplanır, bu da taraftarlarının bağlılıklarını güçlendirir, ilgilerini ayakta tutardı.

Ortaçağda sporun daha az örgütlü olduğu görülür. Panayırlar ve mevsim şenliklerinde erkekler ağır taş ve tahıl çuvalları kaldırma yarışmaları yaparlardı. Kırsal kesimde en yaygın spor, hemen hiçbir kuralı olmayan halk futboluydu. Evlilerin bekârlara ya da bir köyün başka bir köye karşı oynadığı bu oldukça vahşi oyun İngiltere ve Fransa'da 19. yüzyıla kadar sürdü.

Ortaçağın soyluları arasında okçuluk en gözde spordu. Bazen bir şenliğe dönüşer okçuluk yarışmaları aylar öncesinden tasarlanırdı. Kasabalar arası yarışmalardaki törenlerde okçular, sporun koruyucu azizlerinin resimleri ve heykellerinin ardında yürürlerdi. Kasaba halkı, soylular arasında düzenlenen bu okçuluk turnuvalarına alınmaz, yalnızca izleyici olabilirdi. Genellikle, yarışmaları izlemeye gelen halk için koşu, atlama ve güreş karşılaşmaları da düzenlenirdi.

Ortaçağda köylü kadınlar koşulara ve top oyunlarına serbestçe katılırdı. Soylu kadınlar da ava çıkar ve şahin beslerdi.

Rönesans döneminde spor artık tümüyle dinsel amaçların dışına çıkmıştı. 15. ve 16. yüzyılların soyluları ve aydınları dansı spora yeğlediler. Bale Fransa'da bu dönemde gelişti. Atlar ise zarif hareketlerle yürümeleri için eğitildi. Bu dönemde sporcular arasındaki mücadeleden çok, görünümlerinin soyluluğu ve incelikli davranışlarıyla ilgilenildi.

Avrupa'da sporun günümüzdeki biçimini alması 17. yüzyılın sonlarında başladı. İngiltere'de sırık dövüşü gibi geleneksel sporlar yerini kriket gibi daha örgütlü oyunlara bıraktı. Boks sporu 18. yüzyıl boyunca yaygınlaştı ve bu sporu daha uygar kılmak üzere kurallar geliştirildi.

18. ve 19. yüzyıllarda spor giderek uzmanlık dallarına ayrıldı. Kurulan ulusal örgütler standart kurallar koydu. 1863'te İngiltere'de ortaçağın halk futbolundan kaynaklanan yeni tip futbolu geliştirmek üzere Futbol Birliği kuruldu. ABD'de ragbi ve Amerikan futbolu gelişti. Modern sporlar bu iki ülkeden dünyaya yayıldı. İngiltere, başlangıcı Rönesans Fransa'sına dayanan tenis gibi, kökenleri başka ülkelerde olan sporları da modernleştirdi. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Uluslararası Olimpiyat Komitesi

(1894), Uluslararası Futbol Federasyonu (1904) ve Uluslararası Amatör Atletizm Federasyonu (1912) gibi örgütler kuruldu.

Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleri, Asya ve Afrika'yı sömürgeleştirdikleri dönemlerde, yerli sporların yerine kendi sporlarını geçirdiler (*bak.* SÖMÜRGECİLİK VE EMPERYALİZM). Batılı olmayan ülkelerden Japonya'da, geleneksel bir spor olan *sumo* (Japon güreşi) halk arasında yaygın ve sevilen bir spor olma özelliğini korudu. Gene Japonya, modern Olimpiyat Oyunları'na judo gibi bir sporla katkıda bulunan ve batılı olmayan sayılı ülkelerden biri oldu.

Modern sporlara geçişin ardında Sanayi Devrimi'nce desteklenen bilimsel gelişmeler yatar. Bu dönemden sonra, atletler, fiziksel olarak en yüksek düzeylerine ulaştırılmak üzere sistemli bir biçimde çalıştırıldı. Basketbol, voleybol gibi yeni sporlar, pazara sürülen yeni bir mal gibi, istenen özellikleri karşılayacak biçimde özel olarak geliştirildi. Kapitalist girişimcilik, sporların pazarlanabilir bir ürün olarak modernleştirilmesinde önemli bir rol oynadı. Boş zamanı değerlendirmek için oynanan geleneksel oyunların modern spor dallarına dönüştürülmesinde okulların ve üniversitelerin de önemli katkıları oldu. Modern futbol İngiltere'de Victoria döneminde seçkin gençler tarafından geliştirildi. Kürek sporu ile pist ve alan atletizmi ise modern biçimlerini İngiliz ve ABD üniversitelerinde aldı.

Bireysel bir spor olan jimnastik kara Avrupa'sında gelişti. Kökenlerini 18. ve 19. yüzyılda Almanya ve İskandinav ülkelerinden alan jimnastik, rekabete dayanmayan farklı bir spor olarak ortaya çıktı. Günümüzün bireysel jimnastik sporu bu eski spordan gelişmiştir.

Türkler'de Spor

Eski Türkler'de ilkel sporların İÖ 5000'lerde, dinsel törenlerin bir parçası olarak başladığı söylenebilir. Orta Asya'daki ilk Türk kavimlerinde görülen ve daha sonra da sürdürülen başlıca sporlar okçuluk, binicilik, kılıç oyunları, ağırlık kaldırma ve atma ile koşu ve güreştir. Kırgızlar, çocukların doğumunu kutlamak için kadın ve çocukların da katıldığı koşular düzenlerdi. Avcılık yapan göçebe kabileler arasında atlı sporlar gelişti. Bu oyunlar bugün hâlâ Anadolu'nun bazı yörelerinde oynanır.

Bu sporlar Osmanlılar döneminde de varlığını korudu. İstanbul'da Atmeydanı, Okmeydanı, Okçular Tekkesi gibi semtler eski sporların sürdürüldüğü yerlerdi. Güreş bazı padişahların da yakından ilgilendiği bir spordu.

Osmanlılar'da ilk beden eğitimi dersleri, 1868'de İstanbul'da Mekteb-i Sultani'nin (bugün Galatasaray Lisesi) açılmasıyla başlatıldı. Gene İstanbul'da 1901'de ilk futbol takımı kuruldu. 1905'te açılan Galatasaray Spor Kulübü'nü, Fenerbahçe, Vefa, Beykoz ve Beşiktaş kulüpleri izledi.

Türkiye'de modern sporların geliştirilmesinde İsveç'te eğitim gören Selim Sırrı Tarcan'ın önemli katkıları oldu. 1908'de Osmanlı Milli Olimpiyat Komitesi'ni kuran Selim Sırrı, jimnastik ve futbol gibi sporların halk arasında yaygınlaşması için çalıştı. 1912'de yelken, 1913'te atıcılık, 1915'te kayak, 1919'da voleybol, 1920'de basketbol, 1922'de atletizm kulüpleri kuruldu. Daha sonra futbol, atletik sporlar ve güreş federasyonları oluşturuldu.

1938'de kurulan Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü okullarda ve okul dışında gençlerin spor etkinliklerini düzenlemek ve yönlendirmekle görevlendirildi. Bu kuruluş 1942'den sonra çalışmalarını Milli Eğitim Bakanlığı içinde sürdürdü. İlk spor akademisi 1974'te Ankara'da açıldı. Bir yıl sonra İstanbul ve Manisa'da iki spor akademisi daha kuruldu. 1989'da milli eğitim ve spor birbirlerinden ayrıldı ve spor etkinlikleri başbakanlığa bağlı bir genel müdürlüğe bağlandı.

Modern sporlara ilişkin ayrıntılı bilgileri AMERİKAN FUTBOLU, ATICILIK, ATLETİZM, BASKETBOL, BİSİKLET SPORU, BOKS, BOVLİNG, BUZ HOKEYİ, ÇİM HOKEYİ, DUVAR TENİSİ, ESKRİM, GOLF, GÜREŞ, JİMNASTİK, JUDO, KAYAK, KÜREK SPORU, MARATON, MASATENİSİ, OKÇULUK, OTOMOBİL YARIŞI, PATEN, SATRANÇ, TENİS, VOLEYBOL, YELKEN SPORU, YÜZME VE DALMA maddelerinde bulabilirsiniz. Çeşitli spor dallarında yapılan dünya şampiyonluklarının ve önemli yarışmaların sonuçlarına ilişkin bilgiler izleyen sayfalarda tablolar biçiminde verilmiştir.

KISALTMALAR

Kısaltma	Anlamı
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
Arj.	Arjantin
Avus.	Avusturya
Avustr.	Avustralya
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti, bugün Mısır
Bah.	Bahamalar
Bar.	Barbados
Bel.	Belçika
Bre.	Brezilya
Bul.	Bulgaristan
Cez.	Cezayir
Çek.	Çekoslovakya
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
da	dakika
Dan.	Danimarka
Dom. Cum.	Dominik Cumhuriyeti
Eti.	Etiyopya
FIFA	Uluslararası Futbol Federasyonu
FITA	Uluslararası Okçuluk Federasyonu
Fil.	Filipinler
Fin.	Finlandiya
Fr.	Fransa
G. Af.	Güney Afrika
Gua.	Guatemala
Hol.	Hollanda
İng.	İngiltere
İr.	İran
İrl.	İrlanda
İsk.	İskoçya
İsp.	İspanya
İsvi.	İsviçre
İt.	İtalya
Jam.	Jamaika
Jap.	Japonya
Kan.	Kanada
Ken.	Kenya
kg	kilogram
K. İrl.	Kuzey İrlanda
Kol.	Kolombiya
Kore Cum.	Kore Cumhuriyeti
Kore DHC	Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti
km	kilometre
Liech.	Liechtenstein
Lüks.	Lüksemburg
m	metre
Mac.	Macaristan
Mek.	Meksika
Moğ.	Moğolistan
Mor.	Moritanya
Nij.	Nijerya
Nik.	Nikaragua
Nor.	Norveç
Pan.	Panama
Par.	Paraguay
Pol.	Polonya
Po. Ri.	Porto Riko
Por.	Portekiz
Rom.	Romanya
sa	saat
Sen.	Senegal
sn	saniye
Som.	Somali
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
Tanz.	Tanzanya
Tayl.	Tayland
Tri. ve Tob.	Trinidad ve Tobago
Tun.	Tunus
Tür.	Türkiye
Uga.	Uganda
Ur.	Uruguay
Ven.	Venezuela
Vir. Adl.	Virgin Adaları
WBA	Dünya Boks Birliği
WBC	Dünya Boks Konseyi
Yug.	Yugoslavya
Yun.	Yunanistan
Y.Z.	Yeni Zelanda

ATLETİZM

Dünya Kupası Şampiyonluğu—erkekler

	100 m	*200 m*	*400 m*
1977	S. Williams (ABD)	C. Edwards (ABD)	A. Juantorena (Amerika Kıtası)
1979	J. Sanford (ABD)	S. Leonard (Amerika Kıtası)	K. Hassan (Afrika)
1981	A. Wells (Avrupa)	M. Lattany (ABD)	C. Wiley (ABD)
1985	B. Johnson (Amerika Kıtası)	R. Caetano da Silva (Amerika Kıtası)	M. Franks (ABD)
1989	L. Christie (İng.)	R. Caetano da Silva (Amerika Kıtası)	R. Hernandez (Amerika Kıtası)

	800 m	*1.500 m*	*5.000 m*
1977	A. Juantorena (Amerika Kıtası)	S. Ovett (Avrupa)	M. Yifter (Afrika)
1979	J. Maina (Afrika)	T. Wessinghage (Avrupa)	M. Yifter (Afrika)
1981	S. Coe (Avrupa)	S. Ovett (Avrupa)	E. Coghlan (Avrupa)
1985	S. Koskei (Afrika)	O. Khalifa (Afrika)	D. Padilla (ABD)
1989	T. McKean (İng.)	A. Bile (Afrika)	S. Aouita (Afrika)

	10.000 m	*3.000 m engelli*	*110 m engelli*
1977	M. Yifter (Afrika)	M. Karst (AFC)	T. Munkelt (ADC)
1979	M. Yifter (Afrika)	K. Rono (Afrika)	R. Nehemiah (ABD)
1981	W. Schildhauer (ADC)	B. Maminski (Avrupa)	G. Foster (ABD)
1985	W. Bulti (Afrika)	J. Kariuki (Afrika)	T. Campbell (ABD)
1989	S. Antibo (Avrupa)	J. Kariuki (Afrika)	R. Kingdom (ABD)

	400 m engelli	*4×100 m bayrak*	*4×400 m bayrak*
1977	E. Moses (ABD)	ABD	AFC
1979	E. Moses (ABD)	Amerika Kıtası	ABD
1981	E. Moses (ABD)	Avrupa	ABD
1985	A. Phillips (ABD)	ABD	ABD
1989	D. Patrick (ABD)	ABD	Amerika Kıtası

Dünya Kupası Şampiyonluğu—erkekler (devam)

	Üç adım atlama	*Yüksek atlama*	*Sırıkla atlama*
1977	J. de Oliveira (Amerika Kıtası)	R. Beilschmidt (ADC)	M. Tully (ABD)
1979	J. de Oliveira (Amerika Kıtası)	F. Jacobs (ABD)	M. Tully (ABD)
1981	J. de Oliveira (Amerika Kıtası)	T. Peacock (ABD)	K. Volkov (SSCB)
1985	W. Banks (ABD)	P. Sjoberg (Avrupa)	S. Bubka (SSCB)
1989	M. Conley (ABD)	P. Sjoberg (Avrupa)	P. Collet (Avrupa)

	Uzun atlama	*Gülle atma*	*Disk atma*
1977	A. Robinson (ABD)	U. Beyer (ADC)	W. Schmidt (ADC)
1979	L. Myricks (ABD)	U. Beyer (ADC)	W. Schmidt (ADC)
1981	C. Lewis (ABD)	U. Beyer (ADC)	A. Lemme (ADC)
1985	M. Conley (ABD)	U. Timmerman (ADC)	G. Kolnootçenko (SSCB)
1989	L. Myricks (ABD)	U. Timmerman (ADC)	J. Schult (ADC)

	Çekiç atma	*Cirit atma*	*Takım*		*Maraton*
1977	K.-H. Riehm (AFC)	M. Wessing (AFC)	ADC	1985	A. Salah (Cibuti)
1979	S. Litvinov (SSCB)	W. Hanisch (AFC)	ABD	1987	A. Salah (Cibuti)
1981	Yu. Sedih (SSCB)	D. Kula (SSCB)	Avrupa	1989	K. Metateria (Eti.)
1985	Yu. Tamm (SSCB)	U. Hohn (ADC)	ABD		
1989	H. Weis (Avrupa)	S. Backley (İng.)	ABD		

Dünya Kupası Şampiyonluğu—bayanlar

	100 m	*200 m*	*400 m*
1977	M. Oelsner (ADC)	I. Szewinska (Avrupa)	I. Szewinska (Avrupa)
1979	E. Ashford (ABD)	E. Ashford (ABD)	M. Koch (ADC)
1981	E. Ashford (ABD)	E. Ashford (ABD)	J. Kratochvílová (Avrupa)
1985	M. Göhr (ADC)	M. Koch (ADC)	M. Koch (ADC)
1989	S. Echols (ABD)	S. Moller (ADC)	A. Quirot (Amerika Kıtası)

	800 m	*1.500 m*	*3.000 m*
1977	T. Petrova (Avrupa)	T. Kazankina (SSCB)	G. Waitz (Avrupa)
1979	N. Shtereva (Avrupa)	C. Wartenburg (ADC)	S. Ulmasova (SSCB)
1981	L. Veselkova (SSCB)	T. Sorokina (SSCB)	A. Zauber (ADC)
1985	C. Wachtel (ADC)	H. Korner (ADC)	U. Bruns (ADC)
1989	A. Quirot (Amerika Kıtası)	P. Ivan (Avrupa)	Y. Murray (Avrupa)

	10.000 m	*100 m engelli*	*400 m engelli*
1977	—	G. Rabsztyn (Avrupa)	yarışma yapılmadı
1979	—	G. Rabsztyn (Avrupa)	B. Klepp (ADC)
1981	—	T. Anisimova (SSCB)	E. Neumann (ADC)
1985	A. Cunha (Avrupa)	C. Oschkenat (ADC)	S. Busch (ADC)
1989	K. Ullrich (ADC)	C. Oschkenat (ADC)	S. Farmer-Patrick (ABD)

	4×100 m bayrak	*4×400 m bayrak*	*Yüksek atlama*
1977	Avrupa	ADC	R. Ackermann (ADC)
1979	Avrupa	ADC	D. Brill (Amerika Kıtası)
1981	ADC	ADC	U. Meyfarth (Avrupa)
1985	ADC	ADC	S. Kostadinova (SSCB)
1989	ADC	Amerika Kıtası	S. Costa (Amerika Kıtası)

	Uzun atlama	*Gülle atma*	*Disk atma*
1977	L. Jacenko (Okyanusya)	H. Fibingerová (Avrupa)	F. Melnik (SSCB)
1979	A. Stukane (SSCB)	I. Slupianek (ADC)	E. Jahl (ADC)
1981	S. Ulbricht (ADC)	I. Slupianek (ADC)	E. Jahl (ADC)
1985	H. Daute Drechsler (ADC)	N. Lisovskaya (SSCB)	M. Optiz (ADC)
1989	G. Çistyakova (SSCB)	Zhihong Huang (Asya)	I. Wyludda (ADC)

	Cirit atma	*Takım*		*Maraton*
1977	R. Fuchs (ADC)	Avrupa	1985	K. Dörre (ADC)
1979	R. Fuchs (ADC)	ADC	1987	Z. İvanova (SSCB)
1981	A. Todorova (Avrupa)	ADC	1989	S. Marchiano (ABD)
1985	O. Gavrilova (SSCB)	ADC		
1989	P. Felke (ADC)	ADC		

Dünya Atletizm Şampiyonluğu—erkekler

dal	1983	1987
100 m	C. Lewis (ABD)	B. Johnson (Kan.)
200 m	C. Smith (ABD)	C. Smith (ABD)
400 m	B. Cameron (Jam.)	T. Schoenlebe (ADC)
800 m	W. Wülbeck (AFC)	B. Konchellah (Ken.)
1.500 m	S. Cram (İng.)	A. Bile (Som.)
5.000 m	E. Coghlan (İrl.)	S. Aouita (Mor.)
10.000 m	A. Cova (İt.)	P. Kipkoech (Ken.)
3.000 m engelli	P. Ilg (AFC)	F. Panetta (İt.)
110 m engelli	G. Foster (ABD)	G. Foster (ABD)
400 m engelli	E. Moses (ABD)	E. Moses (ABD)
maraton	R. de Castella (Avustr.)	D. Wakihuru (Ken.)
20 km yürüyüş	E. Canto (Mek.)	M. Damilano (İt.)
50 km yürüyüş	R. Weigel (ADC)	H. Gauder (ADC)
4×100 m bayrak	ABD (E. King, W. Gault, C. Smith, C. Lewis)	ABD (L. McRae, L. McNeil, H. Glance, C. Lewis)
4×400 m bayrak	SSCB (S. Lovaçev, A. Trosçilo, N. Çernetski, V. Markin)	ABD (D. Everett, R. Haley, A. McKay, H. Reynolds)
yüksek atlama	G. Avdeyenko (SSCB)	P. Sjoberg (İsveç)
sırıkla atlama	S. Bubka (SSCB)	S. Bubka (SSCB)
uzun atlama	C. Lewis (ABD)	C. Lewis (ABD)
üç adım atlama	Z. Hoffman (Pol.)	C. Markov (Bul.)
gülle atma	E. Sarul (Pol.)	W. Guenther (İsvi.)
disk atma	I. Bugár (Çek.)	J. Schult (ADC)
çekiç atma	S. Litvinov (SSCB)	S. Litvinov (SSCB)
cirit atma	D. Michel (ADC)	S. Raty (Fin.)
dekatlon	D. Thompson (İng.)	T. Voss (ADC)

Dünya Atletizm Şampiyonluğu—bayanlar

dal	1983	1987
100 m	M. Göhr (ADC)	S. Gladisch (ADC)
200 m	M. Koch (ADC)	S. Gladisch (ADC)
400 m	J. Kratochvílová (Çek.)	O. Brizgina (SSCB)
800 m	J. Kratochvílová (Çek.)	S. Wodars (ADC)
1.500 m	M. Decker (ABD)	T. Samolenko (SSCB)
3.000 m	M. Decker (ABD)	T. Samolenko (SSCB)
10.000 m*		I. Kristiansen (Nor.)
100 m engelli	B. Jahn (ADC)	G. Zagorçeva (Bul.)
400 m engelli	Ye. Fesenko (SSCB)	S. Busch (ADC)
maraton	G. Waitz (Nor.)	R. Mota (Por.)
10 km yürüyüş*		İ. Strahova (SSCB)
4×100 m bayrak	ADC (S. Gladisch, M. Koch, M. Göhr, I. Auerswald)	ABD (A. Brown, D. Williams, F. Griffith, P. Marshall)
4×400 m bayrak	ADC (K. Walther, D. Rubsam, M. Koch, S. Busch)	ADC (D. Neubauer, K. Emmelmann, P. Mueller, S. Busch)
yüksek atlama	T. Bikova (SSCB)	S. Kostadinova (Bul.)
uzun atlama	H. Daute (ADC)	J. Joyner-Kersee (ABD)
gülle atma	H. Fibingerová (Çek.)	N. Lisovskaya (SSCB)
disk atma	M. Opitz (ADC)	M. Hellmann (ADC)
cirit atma	T. Lillak (Fin.)	F. Whitbread (İng.)
heptatlon	R. Neubert (ADC)	J. Joyner-Kersee (ABD)

* İlk kez 1987'de yapıldı.

Dünya Kros Şampiyonluğu—erkekler (12.000 m)

yıl	bireysel	takım
1903	A. Shrubb (İng.)	İngiltere
1904	A. Shrubb (İng.)	İngiltere
1905	A. Aldridge (İng.)	İngiltere
1906	C.J. Straw (İng.)	İngiltere
1907	A. Underwood (İng.)	İngiltere
1908	A.J. Robertson (İng.)	İngiltere
1909	A.E. Wood (İng.)	İngiltere
1910	A.E. Wood (İng.)	İngiltere
1911	J. Bouin (Fr.)	İngiltere
1912	J. Bouin (Fr.)	İngiltere
1913	J. Bouin (Fr.)	İngiltere
1914	A.H. Nicholls (İng.)	İngiltere
1915-19	yarışma yapılmadı	
1920	J. Wilson (İsk.)	İngiltere
1921	W. Freeman (İng.)	İngiltere
1922	J. Guillemot (Fr.)	Fransa
1923	C.E. Blewitt (İng.)	Fransa
1924	W.M. Cotterell (İng.)	İngiltere
1925	J.E. Webster (İng.)	İngiltere
1926	E. Harper (İng.)	Fransa
1927	L. Payne (İng.)	Fransa
1928	H. Eckersley (İng.)	Fransa
1929	W.M. Cotterell (İng.)	Fransa
1930	T. Evenson (İng.)	İngiltere
1931	T.F. Smythe (İrl.)	İngiltere
1932	T. Evenson (İng.)	İngiltere
1933	J.T. Holden (İng.)	İngiltere
1934	J.T. Holden (İng.)	İngiltere
1935	J.T. Holden (İng.)	İngiltere
1936	W.E. Eaton (İng.)	İngiltere
1937	J.C. Flockhart (İsk.)	İngiltere
1938	C.A.J. Emery (İng.)	İngiltere
1939	J.T. Holden (İng.)	Fransa
1940-45	yarışma yapılmadı	
1946	R. Pujazon (Fr.)	Fransa
1947	R. Pujazon (Fr.)	Fransa
1948	J. Doms (Bel.)	Belçika
1949	A. Mimoun (Fr.)	Fransa
1950	L. Theys (Bel.)	Fransa
1951	G.B. Saunders (İng.)	İngiltere
1952	A. Mimoun (Fr.)	Fransa
1953	F. Mihalic (Yug.)	İngiltere
1954	A. Mimoun (Fr.)	İngiltere
1955	F.D. Sando (İng.)	İngiltere
1956	A. Mimoun (Fr.)	Fransa
1957	F.D. Sando (İng.)	Belçika
1958	S.E. Eldon (İng.)	İngiltere
1959	F. Norris (İng.)	İngiltere
1960	A. Rhadi (Mor.)	İngiltere
1961	B.B. Heatley (İng.)	Belçika
1962	G. Roelants (Bel.)	İngiltere
1963	H.R. Fowler (İng.)	Belçika
1964	F. Arizmendi (İsp.)	İngiltere
1965	J. Fayolle (Fr.)	İngiltere
1966	A. el-Gazi (Mor.)	İngiltere
1967	G. Roelants (Bel.)	İngiltere
1968	M. Gammoudi (Tun.)	İngiltere
1969	G. Roelants (Bel.)	İngiltere
1970	M.J. Tagg (İng.)	İngiltere
1971	D.C. Bedford (İng.)	İngiltere
1972	G. Roelants (Bel.)	İngiltere
1973	P. Paivarinta (Fin.)	Belçika
1974	E. de Beck (Bel.)	Belçika
1975	I. Stewart (İsk.)	Yeni Zelanda
1976	C. Lopes (Por.)	İngiltere
1977	L. Schots (Bel.)	Belçika
1978	J. Treacy (İrl.)	Fransa
1979	J. Treacy (İrl.)	İngiltere
1980	C. Virgin (ABD)	İngiltere
1981	C. Virgin (ABD)	Etiyopya
1982	M. Kedir (Eti.)	Etiyopya
1983	B. Debele (Eti.)	Etiyopya
1984	C. Lopes (Por.)	Etiyopya
1985	C. Lopes (Por.)	Etiyopya
1986	J. Ngugi (Ken.)	Kenya
1987	J. Ngugi (Ken.)	Kenya
1988	J. Ngugi (Ken.)	Kenya
1989	J. Ngugi (Ken.)	Kenya
1990	K. Skah (Fas)	Kenya

Dünya Kros Şampiyonluğu—bayanlar (5.000 m)

yıl	bireysel	takım
1967	D. Brown (ABD)	İngiltere
1968	D. Brown (ABD)	ABD
1969	D. Brown (ABD)	ABD
1970	D. Brown (ABD)	İngiltere
1971	D. Brown (ABD)	İngiltere
1972	J. Smith (İng.)	İngiltere
1973	P. Cacchi (İt.)	İngiltere
1974	P. Cacchi (İt.)	İngiltere
1975	J. Brown (ABD)	ABD
1976	C. Valero (İsp.)	SSCB
1977	C. Valero (İsp.)	SSCB
1978	G. Waitz (Nor.)	Romanya
1979	G. Waitz (Nor.)	ABD
1980	G. Waitz (Nor.)	SSCB
1981	G. Waitz (Nor.)	SSCB
1982	M. Puica (Rom.)	SSCB
1983	G. Waitz (Nor.)	ABD
1984	M. Puica (Rom.)	ABD
1985	Z. Budd (İng.)	ABD
1986	Z. Budd (İng.)	İngiltere
1987	A. Sergent (Fr.)	ABD
1988	I. Kristiansen (Nor.)	SSCB
1989	A. Sergent (Fr.)	SSCB
1990	L. Jennings (ABD)	SSCB

Boston Maratonu

yıl	erkekler*	sa:da:sn
1897	J.J. McDermott	2:55:10
1898	R.J. McDonald (Kan.)	2:42:00
1899	L.J. Brignoli	2:54:38
1900	J.J. Caffrey (Kan.)	2:39:44
1901	J.J. Caffrey (Kan.)	2:29:23
1902	S.A. Mellor	2:43:12
1903	J.C. Lorden	2:41:29
1904	M. Spring	2:39:04
1905	F. Lorz	2:38:25
1906	T. Ford	2:45:45
1907	T. Longboat (Kan.)	2:24:24
1908	T.P. Morrissey	2:25:43
1909	H. Renaud	2:53:36
1910	F.L. Cameron (Kan.)	2:28:52
1911	C.H. DeMar	2:21:39
1912	M.J. Ryan	2:21:18
1913	F. Carlson	2:25:14
1914	J. Duffy (Kan.)	2:25:01
1915	E. Fabre (Kan.)	2:31:41
1916	A.V. Roth	2:27:16
1917	W.K. Kennedy	2:28:37
1918	kurallara uygun yarışma olmadı	
1919	C.W.A. Linder	2:29:13
1920	P. Trivoulides (Yun.)	2:29:31
1921	F. Zuna	2:18:57
1922	C.H. DeMar	2:18:10
1923	C.H. DeMar	2:23:47
1924	C.H. DeMar	2:29:40
1925	C.L. Mellor	2:33:06
1926	J.C. Miles (Kan.)	2:25:40
1927	C.H. DeMar	2:40:22
1928	C.H. DeMar	2:37:07
1929	J.C. Miles (Kan.)	2:33:08
1930	C.H. DeMar	2:34:48
1931	J.P. Hennigan	2:46:45
1932	P. deBruyn	2:33:36
1933	L. Pawson	2:31:01
1934	D. Komonen (Kan.)	2:32:53
1935	J.A. Kelley	2:32:07
1936	E.M. Brown	2:33:40
1937	W. Young (Kan.)	2:33:20
1938	L. Pawson	2:35:34
1939	E.M. Brown	2:28:51
1940	G. Cote (Kan.)	2:28:28
1941	L. Pawson	2:30:38
1942	J. Smith	2:26:51
1943	G. Cote (Kan.)	2:28:25
1944	G. Cote (Kan.)	2:31:50
1945	J.A. Kelley	2:30:40
1946	S. Kyriakides (Yun.)	2:29:27
1947	Suh Yun Bok (Kore Cum.)	2:25:39
1948	G. Cote (Kan.)	2:31:02
1949	K.G. Leandersson (İsveç)	2:31:50
1950	Ham Kee Yong (Kore Cum.)	2:32:39
1951	Tanaka S. (Jap.)	2:27:45
1952	D. Flores (Gua.)	2:31:53
1953	Yamada K. (Jap.)	2:18:51
1954	V.L. Karanen (Fin.)	2:20:39
1955	Hamamura H. (Jap.)	2:18:22
1956	A. Viskari (Fin.)	2:14:14

yıl	erkekler	sa:da:sn
1957	J.J. Kelley	2:20:05
1958	F. Mihalic (Yug.)	2:25:54
1959	E. Oksanen (Fin.)	2:22:42
1960	P. Kotila (Fin.)	2:20:54
1961	E. Oksanen (Fin.)	2:23:39
1962	E. Oksanen (Fin.)	2:23:48
1963	A. Vandendriessche (Bel.)	2:18:58
1964	A. Vandendriessche (Bel.)	2:19:59
1965	Şigematsu M. (Jap.)	2:16:33
1966	Kimihara K. (Jap.)	2:17:11
1967	D. McKenzie (Y.Z.)	2:15:45
1968	A. Burfoot	2:22:17
1969	Unetani Y. (Jap.)	2:13:49
1970	R. Hill (İng.)	2:10:30
1971	A. Mejia (Kol.)	2:18:45
1972	O. Suomalainen (Fin.)	2:15:30
1973	J. Anderson	2:16:03
1974	N. Cusack	2:13:39
1975	B. Rodgers	2:09:55
1976	J. Fultz	2:20:19
1977	J. Drayton (Kan.)	2:14:46
1978	B. Rodgers	2:10:13
1979	B. Rodgers	2:09:27
1980	B. Rodgers	2:12:11
1981	Seko T. (Jap.)	2:09:26
1982	A. Salazar	2:08:51
1983	G.A. Meyer	2:09:00
1984	G. Smith (İng.)	2:10:34
1985	G. Smith (İng.)	2:14:05
1986	R. de Castella (Avustr.)	2:07:51
1987	Seko T. (Jap.)	2:11:50
1988	I. Hussein (Ken.)	2:08:43
1989	A. Mekonnen (Eti.)	2:09:06
1990	G. Bordin (İt.)	2:08:19

yıl	bayanlar*	sa:da:sn
1972	N. Kuscsik	3:10:26
1973	J. Hansen	3:05:59
1974	M. Gorman	2:47:11
1975	L. Winter (AFC)	2:42:24
1976	K. Merritt	2:47:10
1977	M. Gorman	2:46:22
1978	G. Barron	2:44:52
1979	J. Benoit	2:35:15
1980	J. Gareau (Kan.)	2:34:28
1981	A. Roe (Y.Z.)	2:26:46
1982	C. Teske (AFC)	2:29:33
1983	J. Benoit	2:22:42
1984	L. Moller (Y.Z.)	2:29:28
1985	L. Larsen	2:34:06
1986	I. Kristiansen (Nor.)	2:24:55
1987	R. Mota (Por.)	2:25:21
1988	R. Mota (Por.)	2:24:30
1989	I. Kristiansen (Nor.)	2:24:33
1990	R. Mota (Por.)	2:25:24

* Ülkesi belirtilmeyen koşucular ABD'lidir.

New York Maratonu

yıl	erkekler*	sa:da:sn	bayanlar*	sa:da:sn
1970	G. Muhrcke	2:31:38	kimse bitiremedi	
1971	N. Higgins	2:22:54	B. Bonner	2:55:22
1972	S. Karlin	2:27:52	N. Kuscsik	
1973	T. Fleming	2:21:54	N. Kuscsik	2:57:07
1974	N. Sander	2:26:30	K. Switzer	3:07:29
1975	T. Fleming	2:19:27	K. Merritt	2:46:14
1976	B. Rodgers	2:10:09	M. Gorman	2:39:11
1977	B. Rodgers	2:11:28	M. Gorman	2:43:10
1978	B. Rodgers	2:12:12	G. Waitz (Nor.)	2:32:30
1979	B. Rodgers	2:11:42	G. Waitz (Nor.)	2:27:33
1980	A. Salazar	2:09:41	G. Waitz (Nor.)	2:25:41
1981	A. Salazar	2:08:13	A. Roe (Y.Z.)	2:25:29
1982	A. Salazar	2:09:29	G. Waitz (Nor.)	2:27:14
1983	R. Dixon	2:08:59	G. Waitz (Nor.)	2:27:00
1984	O. Pizzolato	2:14:53	G. Waitz (Nor.)	2:29:30
1985	O. Pizzolato	2:11:34	G. Waitz (Nor.)	2:28:34
1986	G. Poli (İt.)	2:11:06	G. Waitz (Nor.)	2:28:06
1987	I. Hussein (Ken.)	2:11:01	P. Welch (İng.)	2:30:17
1988	S. Jones (Galler)	2:08:20	G. Waitz (Nor.)	2:28:07
1989	J. Ikangaa (Tanz.)	2:08:01	I. Kristiansen (Nor.)	2:25:30
1990	D. Wakiihuri (Ken.)	2:12:39	W. Panfil (Pol.)	2:30:45

* Ülkesi belirtilmeyen koşucular ABD'lidir.

Manny Millan—Sports Illustrated

1979 Dünya Kupası Şampiyonluğu'nda ABD'li Evelyn Ashford ADC'li Marlies Göhr'ü geçerek birinci oldu.

Amerika Maratonu/Chicago

yıl	erkekler*	sa:da:sn	bayanlar*	sa:da:sn
1977	D. Cloeter	2:17:52	D. Doolittle	2:50:47
1978	M. Stanforth	2:19:20	L. Larson	2:59:00
1979	D. Cloeter	2:23:20	L. Michalak	3:15:45
1980	F. Richardson	2:14:04	S. Peterson	2:45:03
1981	P. Coppess	2:16:13	T. Gandy	2:49:39
1982	G. Meyer	2:10:59	N. Conz	2:33:23
1983	J. Nzau (Ken.)	2:09:45	R. Mota (Por.)	2:31:12
1984	S. Jones (İng.)	2:08:05	R. Mota (Por.)	2:26:01
1985	S. Jones (İng.)	2:07:13	J. Benoit Samuelson	2:21:21
1986	Seko T. (Jap.)	2:08:27	I. Kristiansen (Nor.)	2:27:08
1987	yarışma yapılmadı			
1988	A. Cruz (Mek.)	2:08:57	L. Weidenbach (ABD)	2:29:17
1989	P. Davies-Hale (İng.)	2:11:25	L. Weidenbach (ABD)	2:28:15

* Ülkesi belirtilmeyen koşucular ABD'lidir.

BASKETBOL

Dünya Amatör Basketbol Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1936*	ABD	Kanada
1948*	ABD	Fransa
1950	Arjantin	ABD
1952*	ABD	SSCB
1954	ABD	Brezilya
1956*	ABD	SSCB
1959	Brezilya†	ABD
1960*	ABD	SSCB
1963	Brezilya	Yugoslavya
1964*	ABD	SSCB
1967	SSCB	Yugoslavya
1968*	ABD	Yugoslavya
1970	Yugoslavya	Brezilya
1972*	SSCB	ABD
1974	SSCB	Yugoslavya
1976*	ABD	Yugoslavya
1978	Yugoslavya	SSCB
1980*	Yugoslavya	İtalya
1982	SSCB	ABD
1984*	ABD	İspanya
1986	ABD	SSCB
1988*	SSCB	Yugoslavya

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † Hükmen.

Dünya Amatör Basketbol Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	şampiyon	rakibi
1953	ABD	Şili
1957	ABD	SSCB
1959	SSCB	Bulgaristan
1964	SSCB	Çekoslovakya
1967	SSCB	Kore Cum.
1971	SSCB	Çekoslovakya
1975	SSCB	Japonya
1976*	SSCB	ABD
1979	ABD	Kore Cum.
1980*	SSCB	Bulgaristan
1983	SSCB	ABD
1984*	ABD	Kore Cum.
1986	ABD	SSCB
1988*	ABD	Yugoslavya

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

Focus on Sports

Boston Celtics takımından Larry Bird (solda) 1986'da Houston Rockets ile yaptıkları karşılaşmada Ralph Sampson'ı engellemeye çalışıyor.

Ulusal Basketbol Birliği (NBA) Şampiyonluğu

sezon	şampiyon	rakibi	sonuç
1946-47	Philadelphia Warriors	Chicago Stags	4-1
1947-48	Baltimore Bullets	Philadelphia Warriors	4-2
1948-49	Minneapolis Lakers	Washington Capitols	4-2
1949-50	Minneapolis Lakers	Syracuse Nationals	4-2
1950-51	Rochester Royals	New York Knickerbockers	4-3
1951-52	Minneapolis Lakers	New York Knickerbockers	4-3
1952-53	Minneapolis Lakers	New York Knickerbockers	4-1
1953-54	Minneapolis Lakers	Syracuse Nationals	4-3
1954-55	Syracuse Nationals	Fort Wayne Pistons	4-3
1955-56	Philadelphia Warriors	Fort Wayne Pistons	4-1
1956-57	Boston Celtics	St. Louis Hawks	4-3
1957-58	St. Louis Hawks	Boston Celtics	4-2
1958-59	Boston Celtics	Minneapolis Lakers	4-0
1959-60	Boston Celtics	St. Louis Hawks	4-3
1960-61	Boston Celtics	St. Louis Hawks	4-1
1961-62	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-3
1962-63	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-2
1963-64	Boston Celtics	San Francisco Warriors	4-1
1964-65	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-1
1965-66	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-3
1966-67	Philadelphia 76ers	San Francisco Warriors	4-2
1967-68	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-2
1968-69	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-3
1969-70	New York Knickerbockers	Los Angeles Lakers	4-3
1970-71	Milwaukee Bucks	Baltimore Bullets	4-0
1971-72	Los Angeles Lakers	New York Knickerbockers	4-1
1972-73	New York Knickerbockers	Los Angeles Lakers	4-1
1973-74	Boston Celtics	Milwaukee Bucks	4-3
1974-75	Golden State Warriors	Washington Bullets	4-0
1975-76	Boston Celtics	Phoenix Suns	4-2
1976-77	Portland Trail Blazers	Philadelphia 76ers	4-2
1977-78	Washington Bullets	Seattle SuperSonics	4-3
1978-79	Seattle SuperSonics	Washington Bullets	4-1
1979-80	Los Angeles Lakers	Philadelphia 76ers	4-2
1980-81	Boston Celtics	Houston Rockets	4-2
1981-82	Los Angeles Lakers	Philadelphia 76ers	4-2
1982-83	Philadelphia 76ers	Los Angeles Lakers	4-0
1983-84	Boston Celtics	Los Angeles Lakers	4-3
1984-85	Los Angeles Lakers	Boston Celtics	4-2
1985-86	Boston Celtics	Houston Rockets	4-2
1986-87	Los Angeles Lakers	Boston Celtics	4-2
1987-88	Los Angeles Lakers	Detroit Pistons	4-3
1988-89	Detroit Pistons	Los Angeles Lakers	4-0
1989-90	Detroit Pistons	Portland Trail Blazers	4-1

BİSİKLET

Fransa Turu

yıl	şampiyon	km	yıl	şampiyon	km
1903	M. Garin (Fr.)	2.428	1952	F. Coppi (İt.)	4.807
1904	H. Cornet (Fr.)	2.388	1953	L. Bobet (Fr.)	4.479
1905	L. Trousselier (Fr.)	2.975	1954	L. Bobet (Fr.)	4.469
1906	R. Pottier (Fr.)	4.637	1955	L. Bobet (Fr.)	4.855
1907	L. Petit-Breton (Fr.)	4.488	1956	R. Walkowiak (Fr.)	4.496
1908	L. Petit-Breton (Fr.)	4.487	1957	J. Anquetil (Fr.)	4.686
1909	F. Faber (Lüks.)	4.507	1958	C. Gaul (Lüks.)	4.319
1910	O. Lapize (Fr.)	4.474	1959	F. Bahamontes (İsp.)	4.355
1911	G. Garrigou (Fr.)	5.344	1960	G. Nencini (İt.)	4.173
1912	O. Defraye (Bel.)	5.319	1961	J. Anquetil (Fr.)	4.397
1913	P. Thys (Bel.)	5.387	1962	J. Anquetil (Fr.)	4.274
1914	P. Thys (Bel.)	5.405	1963	J. Anquetil (Fr.)	4.137
1915-18	yarışma yapılmadı		1964	J. Anquetil (Fr.)	4.504
1919	F. Lambot (Bel.)	5.560	1965	F. Gimondi (İt.)	4.183
1920	P. Thys (Bel.)	5.519	1966	L. Aimar (Fr.)	4.303
1921	L. Seieur (Bel.)	5.484	1967	R. Pingeon (Fr.)	4.780
1922	F. Lambot (Bel.)	5.375	1968	J. Janssen (Hol.)	4.662
1923	H. Pélissier (Fr.)	5.386	1969	E. Merckx (Bel.)	4.110
1924	O. Bottecchia (İt.)	5.425	1970	E. Merckx (Bel.)	4.366
1925	O. Bottecchia (İt.)	5.430	1971	E. Merckx (Bel.)	3.689
1926	L. Buysse (Bel.)	5.745	1972	E. Merckx (Bel.)	3.846
1927	N. Frantz (Lüks.)	5.341	1973	L. Ocana (İsp.)	4.140
1928	N. Frantz (Lüks.)	5.377	1974	E. Merckx (Bel.)	4.098
1929	M. De Waele (Bel.)	5.286	1975	B. Thévenet (Fr.)	4.000
1930	A. Leducq (Fr.)	4.818	1976	L. Van Impe (Bel.)	4.050
1931	A. Magne (Fr.)	5.095	1977	B. Thévenet (Fr.)	4.098
1932	A. Leducq (Fr.)	4.520	1978	B. Hinault (Fr.)	3.920
1933	G. Speicher (Fr.)	4.395	1979	B. Hinault (Fr.)	3.719
1934	A. Magne (Fr.)	4.363	1980	J. Zoetemelk (Hol.)	3.948
1935	R. Maes (Bel.)	4.338	1981	B. Hinault (Fr.)	3.765
1936	S. Maes (Bel.)	4.442	1982	B. Hinault (Fr.)	3.489
1937	R. Lapébie (Fr.)	4.415	1983	L. Fignon (Fr.)	3.568
1938	G. Bartali (İt.)	4.694	1984	L. Fignon (Fr.)	3.880
1939	S. Maes (Bel.)	4.224	1985	B. Hinault (Fr.)	4.100
1940-46	yarışma yapılmadı		1986	G. LeMond (ABD)	4.091
1947	J. Robic (Fr.)	4.640	1987	S. Roche (İri.)	4.100
1948	G. Bartali (İt.)	4.922	1988	P. Delgado (İsp.)	3.300
1949	F. Coppi (İt.)	4.808	1989	G. LeMond (ABD)	3.215
1950	F. Kubler (İsvi.)	4.775	1990	G. LeMond (ABD)	
1951	H. Koblet (İsvi.)	4.697			

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler[□]

yıl	sürat (amatör)	sürat (profesyonel)	bireysel takip (amatör)
1893*	A. Zimmerman (ABD)		
1893†	A. Zimmerman (ABD)		
1894*	A. Lehr (Almanya)		
1894‡	J. Eden (Hol.)		
1895	J. Eden (Hol.)	R.T.C. Protin (Bel.)	
1896	H. Reynolds (İrl.)	P. Bourrilon (Fr.)	
1897	E. Schrader (Dan.)	W. Arend (Almanya)	
1898	P. Albert (Almanya)	G.A. Banker (ABD)	
1899	T. Summersgill (İng.)	Major Taylor (ABD)	
1900	A. Didier-Nauts (Bel.)	E. Jacquelin (Fr.)	
1901	E. Maitrot (Fr.)	T. Ellegaard (Dan.)	
1902	C. Piard (Fr.)	T. Ellegaard (Dan.)	

[□] Notlar için 62. sayfaya bakınız.

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler (devam)

yıl	sürat (amatör)	sürat (profesyonel)	bireysel takip (amatör)
1903	A.L. Reed (İng.)	T. Ellegaard (Dan.)	
1904	M. Hurley (ABD)	I. Lawson (ABD)	
1905	J.S. Benyon (İng.)	G. Poulain (Fr.)	
1906	F. Verri (İt.)	T. Ellegaard (Dan.)	
1907	J. Devoissoux (Fr.)	E. Friol (Fr.)	
1908	V.L. Johnson (İng.)	T. Ellegaard (Dan.)	
1909	W.J. Bailey (İng.)	V. Dupre (Fr.)	
1910	W.J. Bailey (İng.)	E. Friol (Fr.)	
1911	W.J. Bailey (İng.)	T. Ellegaard (Dan.)	
1912	D. MacDougall (ABD)	F.L. Kramer (ABD)	
1913	W.J. Bailey (İng.)	W. Rutt (Almanya)	
1914-19	yarışma yapılmadı	yarışma yapılmadı	
1920	M. Peeters (Hol.)	R. Spears (Avustr.)	
1921	B. Andersen (Dan.)	P. Moeskops (Hol.)	
1922	H.T. Johnson (İng.)	P. Moeskops (Hol.)	
1923	L. Michard (Fr.)	P. Moeskops (Hol.)	
1924	L. Michard (Fr.)	P. Moeskops (Hol.)	
1925	J. Meyer (Hol.)	E. Kauffman (İsvi.)	
1926	A. Martinetti (İt.)	P. Moeskops (Hol.)	
1927	M. Engel (Almanya)	L. Michard (Fr.)	
1928	W.F. Hansen (Dan.)	L. Michard (Fr.)	
1929	A. Mazairac (Hol.)	L. Michard (Fr.)	
1930	L. Gerardin (Fr.)	L. Michard (Fr.)	
1931	H. Harder (Dan.)	W.F. Hansen (Dan.)	
1932	A. Richter (Almanya)	J. Scherens (Bel.)	
1933	J. van Egmond (Hol.)	J. Scherens (Bel.)	
1934	B. Pola (İt.)	J. Scherens (Bel.)	
1935	T. Merkens (Almanya)	J. Scherens (Bel.)	
1936	A. van Vliet (Hol.)	J. Scherens (Bel.)	
1937	J. van der Vijver (Hol.)	J. Scherens (Bel.)	
1938	J. van der Vijver (Hol.)	A. van Vliet (Hol.)	
1939	J. Derksen (Hol.)	yarışma yapılmadı	
1940-45	yarışma yapılmadı		
1946	O. Plattner (İsvi.)	J. Derksen (Hol.)	R. Rioland (Fr.)
1947	R. Harris (İng.)	J. Scherens (Bel.)	G. Messina (İt.)
1948	M. Ghella (İt.)	A. van Vliet (Hol.)	G. Messina (İt.)
1949	S. Patterson (Avustr.)	R. Harris (İng.)	K.E. Anderson (Dan.)
1950	M. Verdeun (Fr.)	R. Harris (İng.)	S. Patterson (Avustr.)
1951	E. Sacchi (İt.)	R. Harris (İng.)	N. de Rossi (İt.)
1952	E. Sacchi (İt.)	O. Plattner (İsvi.)	P. van Heusden (Hol.)
1953	M. Morettini (İt.)	A. van Vliet (Hol.)	G. Messina (İt.)
1954	C. Peacock (İng.)	R. Harris (İng.)	L. Faggin (İt.)
1955	G. Ogna (İt.)	A. Maspes (İt.)	N. Sheil (İng.)
1956	M. Rousseau (Fr.)	A. Maspes (İt.)	E. Baldini (İt.)
1957	M. Rousseau (Fr.)	J. Derksen (Hol.)	C. Simonigh (İt.)
1958	V. Gasparella (İt.)	M. Rousseau (Fr.)	N. Sheil (İng.)
1959	V. Gasparella (İt.)	A. Maspes (İt.)	R. Altig (AFC)
1960	S. Gaiardoni (İt.)	A. Maspes (İt.)	M. Delattre (Fr.)
1961	S. Bianchetto (İt.)	A. Maspes (İt.)	H. Nydam (Hol.)
1962	S. Bianchetto (İt.)	A. Maspes (İt.)	K. Jensen (Dan.)
1963	P. Sercu (Bel.)	S. Gaiardoni (İt.)	J. Walschaerts (Bel.)
1964	P. Trentin (Fr.)	A. Maspes (İt.)	T. Groen (Hol.)
1965	O. Fakadze (SSCB)	G. Beghetto (İt.)	T. Groen (Hol.)
1966	D. Morelon (Fr.)	G. Beghetto (İt.)	T. Groen (Hol.)
1967	D. Morelon (Fr.)	P. Sercu (Bel.)	G. Bongers (Hol.)
1968	L. Borghetti (İt.)	G. Beghetto (İt.)	M. Frey-Jensen (Dan.)
1969	D. Morelon (Fr.)	P. Sercu (Bel.)	X. Kurmann (İsvi.)
1970	D. Morelon (Fr.)	G. Johnson (Avustr.)	X. Kurmann (İsvi.)
1971	D. Morelon (Fr.)	L. Loeveseijn (Hol.)	M. Rodriguez (Kol.)
1972	§	R. Van Lancker (Bel.)	§
1973	D. Morelon (Fr.)	R. Van Lancker (Bel.)	K. Knudsen (Nor.)
1974	A. Tkac (Çek.)	P. Pedersen (Dan.)	H. Lutz (AFC)
1975	D. Morelon (Fr.)	J. Nicholson (Avustr.)	T. Huschke (ADC)
1976	§	J. Nicholson (Avustr.)	§

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler (devam)

yıl	sürat (amatör)	sürat (profesyonel)	bireysel takip (amatör)
1977	H.J. Geschke (ADC)	Nakano K. (Jap.)	N. Durpisch (ADC)
1978	A. Tkac (Çek.)	Nakano K. (Jap.)	D. Macha (ADC)
1979	L. Hesslich (ADC)	Nakano K. (Jap.)	N. Marakov (SSCB)
1980	§	Nakano K. (Jap.)	§
1981	S. Kopilov (SSCB)	Nakano K. (Jap.)	D. Macha (ADC)
1982	S. Kopilov (SSCB)	Nakano K. (Jap.)	D. Macha (ADC)
1983	L. Hesslich (ADC)	Nakano K. (Jap.)	V. Kupovets (SSCB)
1984	§	Nakano K. (Jap.)	§
1985	L. Hesslich (ADC)	Nakano K. (Jap.)	V. Ekimov (SSCB)
1986	M. Hübner (ADC)	Nakano K. (Jap.)	V. Ekimov (SSCB)
1987	L. Hesslich (ADC)	Tawara N. (Jap.)	G. Umaras (SSCB)
1988	L. Hesslich (ADC)	S. Pate (Avustr.)	G. Umaras (SSCB)
1989	B. Huck (ADC)	C. Golinelli (İt.)	V. Ekimov (SSCB)
1990	B. Huck (ADC)	M. Hübner (ADC)	E. Berzin (SSCB)

* 1 mil yarışı. † 10 mil yarışı. ‡ 10 km yarışı. § Olimpiyat Oyunları nedeniyle yapılmadı.

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler

yıl	bireysel takip (profesyonel)	motor artçısı (amatör)	motor artçısı (profesyonel)
1893*		L.S. Meintjes (G. Af.)	
1894*		W. Henie (Nor.)	
1895		M. Cordang (Hol.)	J. Michael (İng.)
1896		F. Ponscarme (Fr.)	A.A. Chase (İng.)
1897		E. Gould (İng.)	J.W. Stocks (İng.)
1898		A.J. Cherry (İng.)	R. Palmer (İng.)
1899		J.A. Nelson (ABD)	H. Gibson (Kan.)
1900		L. Bastien (Fr.)	C. Huret (Fr.)
1901		Sievers (Almanya)	T. Robl (Almanya)
1902		A. Gornemann (Almanya)	T. Robl (Almanya)
1903		A. Audemars (İsvi.)	P. Dickentmann (Hol.)
1904		L. Meridith (İng.)	R. Walthour (ABD)
1905		L. Meridith (İng.)	R. Walthour (ABD)
1906		M. Bardonneau (Fr.)	L. Darragon (Fr.)
1907		L. Meridith (İng.)	L. Darragon (Fr.)
1908		L. Meridith (İng.)	F. Ryser (İsvi.)
1909		L. Meridith (İng.)	G. Parent (Fr.)
1910		H. Hens (Bel.)	G. Parent (Fr.)
1911		L. Meridith (İng.)	G. Parent (Fr.)
1912		yarışma yapılmadı	G. Wiley (ABD)
1913		L. Meridith (İng.)	P. Guignard (Fr.)
1914-19		C. Blekemolen (Hol.)	yarışma yapılmadı
1920		1920-70 arasında yapılmadı	G. Seres (Fr.)
1921			V. Linart (Bel.)
1922			L. Vanderstuyft (Bel.)
1923			P. Suter (İsvi.)
1924			V. Linart (Bel.)
1925			R. Grassin (Fr.)
1926			V. Linart (Bel.)
1927			V. Linart (Bel.)
1928			W. Sawall (Almanya)
1929			G. Paillard (Fr.)
1930			E. Moller (Almanya)
1931			W. Sawall (Almanya)
1932			G. Paillard (Fr.)
1933			C. Lacquehay (Fr.)
1934			E. Metze (Almanya)
1935			C. Lacquehay (Fr.)
1936			A. Raynaud (Fr.)
1937			W. Lohmann (Almanya)

* 1 mil yarışı.

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler (devam)

yıl	bireysel takip (profesyonel)	motor artçısı (amatör)	motor artçısı (profesyonel)
1938			E. Metze (Almanya)
1939			yarışma yapılmadı
1940-45	yarışma yapılmadı		
1946	G. Peters (Hol.)		E. Frosio (İt.)
1947	F. Coppi (İt.)		R. Lesueur (Fr.)
1948	G. Schulte (Hol.)		J.-J. Lamboley (Fr.)
1949	F. Coppi (İt.)		E. Frosio (İt.)
1950	A. Bevilacqua (İt.)		R. Lesueur (Fr.)
1951	A. Bevilacqua (İt.)		J. Pronk (Hol.)
1952	S. Patterson (Avustr.)		A. Verschueren (Bel.)
1953	S. Patterson (Avustr.)		A. Verschueren (Bel.)
1954	G. Messina (İt.)		A. Verschueren (Bel.)
1955	G. Messina (İt.)		G. Timoner (İsp.)
1956	G. Messina (İt.)		G. French (Avustr.)
1957	R. Rivière (Fr.)		P. De Paepe (Bel.)
1958	R. Rivière (Fr.)		W. Bucher (İsvi.)
1959	R. Rivière (Fr.)		G. Timoner (İsp.)
1960	R. Altig (AFC)		G. Timoner (İsp.)
1961	R. Altig (AFC)		K. Marcell (AFC)
1962	H. Nydam (Hol.)		G. Timoner (İsp.)
1963	L. Faggin (İt.)		L. Proost (Bel.)
1964	F. Bracke (Bel.)		G. Timoner (İsp.)
1965	L. Faggin (İt.)		G. Timoner (İsp.)
1966	L. Faggin (İt.)		R. DeLoof (Bel.)
1967	T. Groen (Hol.)		L. Proost (Bel.)
1968	H. Porter (İng.)		L. Proost (Bel.)
1969	F. Bracke (Bel.)		J. Oudkerk (Hol.)
1970	H. Porter (İng.)		E. Rudolph (AFC)
1971	D. Baert (Bel.)	H. Gnas (AFC)	T. Verschueren (Bel.)
1972	H. Porter (İng.)	H. Gnas (AFC)	T. Verschueren (Bel.)
1973	H. Porter (İng.)	H. Gnas (AFC)	C. Stam (Hol.)
1974	R. Schuiten (Hol.)	J. Breuer (AFC)	C. Stam (Hol.)
1975	R. Schuiten (Hol.)	G. Mineboo (Hol.)	D. Kemper (AFC)
1976	F. Moser (İt.)	G. Mineboo (Hol.)	W. Peffgen (AFC)
1977	G. Braun (AFC)	G. Mineboo (Hol.)	C. Stam (Hol.)
1978	G. Braun (AFC)	R. Podlesch (AFC)	W. Peffgen (AFC)
1979	B. Oosterbosch (Hol.)	M. Pronk (Hol.)	M. Venix (Hol.)
1980	A. Doyle (İng.)	G. Mineboo (Hol.)	W. Peffgen (AFC)
1981	A. Bondue (Fr.)	M. Pronk (Hol.)	R. Kos (Hol.)
1982	A. Bondue (Fr.)	G. Mineboo (Hol.)	M. Venix (Hol.)
1983	S. Bishop (Avustr.)	R. Podlesch (AFC)	B. Vicino (İt.)
1984	H.-H. Oersted (Dan.)	J. de Nijs (Hol.)	H. Schütz (AFC)
1985	H.-H. Oersted (Dan.)	R. Dotti (İt.)	B. Vicino (İt.)
1986	T. Doyle (İng.)	M. Gentili (İt.)	B. Vicino (İt.)
1987	H.-H. Oersted (Dan.)	M. Gentili (İt.)	M. Huerzeler (İsvi.)
1988	L. Piasecki (Pol.)	V. Colamartino (It.)	D. Clark (Avustr.)
1989	C. Sturgess (İng.)	R. Königshofer (Avus.)	G. Renosto (İt.)
1990	V. Ekimov (SSCB)	R. Königshofer (Avus.)	W. Brugna (It.)

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—bayanlar (amatör)

yıl	sürat	3 km bireysel takip
1958	G. Yermolayeva (SSCB)	L. Koçetova (SSCB)
1959	G. Yermolayeva (SSCB)	B. Burton (İng.)
1960	G. Yermolayeva (SSCB)	B. Burton (İng.)
1961	G. Yermolayeva (SSCB)	Y. Reynders (Bel.)
1962	V. Savina (SSCB)	B. Burton (İng.)
1963	G. Yermolayeva (SSCB)	B. Burton (İng.)
1964	İ. Kriçenko (SSCB)	Y. Reynders (Bel.)
1965	V. Savina (SSCB)	Y. Reynders (Bel.)
1966	İ. Kriçenko (SSCB)	B. Burton (İng.)
1967	V. Savina (SSCB)	T. Garkuşina (SSCB)

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—bayanlar (amatör) (devam)

yıl	sürat	3 km bireysel takip
1968	A. Baguinyantz (SSCB)	R. Obodovskaya (SSCB)
1969	G. Zaryova (SSCB)	R. Obodovskaya (SSCB)
1970	G. Zaryova (SSCB)	T. Garkuşina (SSCB)
1971	G. Zaryova (SSCB)	T. Garkuşina (SSCB)
1972	G. Yermolayeva (SSCB)	T. Garkuşina (SSCB)
1973	S. Young (ABD)	T. Garkuşina (SSCB)
1974	T. Pilşçikova (SSCB)	T. Garkuşina (SSCB)
1975	S. Novarra (ABD)	K. van Oosten-Hage (Hol.)
1976	S. Young (ABD)	K. van Oosten-Hage (Hol.)
1977	G. Zaryova (SSCB)	V. Kuznetsova (SSCB)
1978	G. Zaryova (SSCB)	K. van Oosten-Hage (Hol.)
1979	G. Zaryova (SSCB)	K. van Oosten-Hage (Hol.)
1980	S. Novarra-Reber (ABD)	N. Kibardina (SSCB)
1981	S. Young-Ochowicz (ABD)	N. Kibardina (SSCB)
1982	C. Paraskevin (ABD)	R. Twigg (ABD)
1983	C. Paraskevin (ABD)	C. Carpenter (ABD)
1984	C. Paraskevin (ABD)	R. Twigg (ABD)
1985	I. Nicoloso (Fr.)	R. Twigg (ABD)
1986	C. Rothenburger (ADC)	J. Longo (Fr.)
1987	E. Salumyae (SSCB)	R. Twigg-Whitehead (ABD)
1988	E. Salumyae (SSCB)	J. Longo (Fr.)
1989	E. Salumyae (SSCB)	J. Longo (Fr.)
1990	C. Young (ABD)	L. van Moorsel (Hol.)

Dünya Bisiklet Yol Yarışı Şampiyonluğu

yıl	erkekler (amatör)	erkekler (profesyonel)	bayanlar (amatör)
1921	G. Skold (İsveç)		
1922	D. Marsch (İng.)		
1923	L. Ferrario (İt.)		
1924	A. Leducq (Fr.)		
1925	H. Hoevanaers (Bel.)		
1926	O. Dayen (Fr.)		
1927	J. Aerts (Bel.)	A. Binda (İt.)	
1928	Grandi (İt.)	G. Ronsse (Bel.)	
1929	P. Bertolassi (İt.)	G. Ronsse (Bel.)	
1930	G. Martano (İt.)	A. Binda (İt.)	
1931	H. Hansen (Dan.)	P. Guerra (İt.)	
1932	G. Martano (İt.)	A. Binda (İt.)	
1933	P. Egli (İsvi.)	G. Speicher (Fr.)	
1934	K. Pellenaars (Hol.)	K. Kaers (Bel.)	
1935	I. Mancini (İt.)	J. Aerts (Bel.)	
1936	E. Buchwalder (İsvi.)	A. Magne (Fr.)	
1937	A. Leoni (İt.)	E. Meulenberg (Bel.)	
1938	H. Knecht (İsvi.)	M. Kint (Bel.)	
1939-45	yarışma yapılmadı		
1946	H. Aubry (Fr.)	H. Knecht (İsvi.)	
1947	A. Ferrari (İt.)	T. Middelkamp (Hol.)	
1948	H. Snell (İsveç)	A. Schotte (Bel.)	
1949	H.J. Faanhof (Hol.)	H. Van Steenbergen (Bel.)	
1950	J. Hoobin (Avustr.)	A. Schotte (Bel.)	
1951	G. Ghidini (İt.)	F. Kubler (İsvi.)	
1952	L. Ciancola (İt.)	H. Müller (AFC)	
1953	R. Filippi (İt.)	F. Coppi (İt.)	
1954	E. van Cautier (Bel.)	L. Bobet (Fr.)	
1955	S. Ranucci (İt.)	S. Ockers (Bel.)	
1956	F. Mahn (Hol.)	R. Van Steenbergen (Bel.)	
1957	L. Proost (Bel.)	R. Van Steenbergen (Bel.)	
1958	G. Schur (ADC)	E. Baldini (İt.)	E. Jacobs (Lüks.)
1959	G. Schur (ADC)	A. Darrigade (Fr.)	Y. Reynders (Bel.)
1960	B. Eckstein (ADC)	R. Van Looy (Bel.)	B. Burton (İng.)
1961	J. Jourden (Fr.)	R. Van Looy (Bel.)	Y. Reynders (Bel.)

Dünya Bisiklet Yol Yarışı Şampiyonluğu (devam)

yıl	erkekler (amatör)	erkekler (profesyonel)	bayanlar (amatör)
1962	R. Bongioni (İt.)	J. Stablenski (Fr.)	M.R. Gaillard (Bel.)
1963	F. Vicentini (İt.)	B. Beheyt (Bel.)	Y. Reynders (Bel.)
1964	E. Merckx (Bel.)	J. Janssen (Hol.)	E. Sonk (SSCB)
1965	J. Botherel (Fr.)	T. Simpson (İng.)	E. Eicholz (ADC)
1966	E. Dolman (Hol.)	R. Altig (AFC)	Y. Reynders (Bel.)
1967	G. Webb (İng.)	E. Merckx (Bel.)	B. Burton (İng.)
1968	V. Marcelli (İt.)	V. Adorni (İt.)	K. Hage (Hol.)
1969	L. Mortensen (Dan.)	H. Ottenbros (Hol.)	A. McElmury (ABD)
1970	J. Schmidt (Dan.)	J. Montseré (Bel.)	A. Konkina (SSCB)
1971	R. Ovion (Fr.)	E. Merckx (Bel.)	A. Konkina (SSCB)
1972	*	M. Basso (İt.)	G. Gambillon (Fr.)
1973	R. Szurkowski (Pol.)	F. Gimondi (İt.)	N. Van Den Broeck (Bel.)
1974	J. Kowalski (Pol.)	E. Merckx (Bel.)	G. Gambillon (Fr.)
1975	A. Gevers (Hol.)	H. Kuiper (Hol.)	T. Fopma (Hol.)
1976	*	F. Maertens (Bel.)	K. van Oosten-Hage (Hol.)
1977	C. Corti (İt.)	F. Moser (İt.)	J. Bost (Fr.)
1978	G. Glaus (İsvi.)	G. Knetemann (Hol.)	B. Habetz (AFC)
1979	G. Giacomini (İt.)	J. Raas (Hol.)	P. de Bruin (Hol.)
1980	*	B. Hinault (Fr.)	B. Heiden (ABD)
1981	A. Vedernikov (SSCB)	F. Maertens (Bel.)	U. Enzenauer (AFC)
1982	B. Drogan (ADC)	G. Saronni (İt.)	A. Jones (İng.)
1983	U. Raab (ADC)	G. LeMond (ABD)	M. Berglund (İsveç)
1984	*	C. Criquelion (Bel.)	*
1985	L. Piasecki (Pol.)	J. Zoetemelk (Hol.)	J. Longo (Fr.)
1986	U. Ampler (ADC)	M. Argentin (İt.)	J. Longo (Fr.)
1987	R. Vivien (Fr.)	S. Roche (İrl.)	J. Longo (Fr.)
1988	O. Ludwig (ADC)	M. Fondriest (İt.)	M. Knol (Hol.)
1989	J. Halupczok (Pol.)	G. LeMond (ABD)	J. Longo (Fr.)
1990	M. Gualdi (İt.)	R. Dhaenens (Bel.)	C. Marsal (Fr.)

* Olimpiyat Oyunları nedeniyle yapılmadı.

John Pierce—All-Sport USA

Bisiklet pist yarışlarında dünya profesyonel sürat şampiyonluğu unvanını en uzun süre (10 yıl) elinde tutan Nakano Koiçi 1985'teki bir yarışta.

BOKS

Dünya ağır sıklet şampiyonları—ağırlık sınırı yok

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

John L. Sullivan (ABD; 29/8/1885)
James J. Corbett (ABD; 7/9/92)
Bob Fitzsimmons (ABD*; 17/3/97)
James J. Jeffries (ABD; 9/6/99)
  1905'te boksu bıraktı
Marvin Hart (ABD; 3/7/1905)
Tommy Burns (Kan.; 23/2/06)
Jack Johnson (ABD; 26/12/08)
Jess Willard (ABD; 5/4/15)
Jack Dempsey (ABD; 4/7/19)
Gene Tunney (ABD; 23/9/26)
  1928'de boksu bıraktı
Max Schmeling (Almanya; 12/6/30)
Jack Sharkey (ABD; 21/6/32)
Primo Carnera (İt.; 29/6/33)
Max Baer (ABD; 14/6/34)
James J. Braddock (ABD; 13/6/35)
Joe Louis (ABD; 22/6/37)
  1949'da boksu bıraktı
Ezzard Charles (ABD; 27/9/1950)
Jersey Joe Walcott (ABD; 18/7/51)
Rocky Marciano (ABD; 23/9/52)
  1956'da boksu bıraktı
Floyd Patterson (ABD 30/11/56)
Ingemar Johansson (İsveç; 26/6/59)
Floyd Patterson (ABD; 20/6/60)
Sonny Liston (ABD; 25/9/62)
Cassius Clay (sonra Muhammed Ali, ABD; 25/2/64)
  1965'te WBA unvanı geri alındı; 1967'de WBC unvanı geri alındı; unvan tartışmalı
Joe Frazier (ABD; 16/2/70)
George Foreman (ABD; 22/1/73)
Muhammed Ali (ABD; 30/10/74)
Leon Spinks (ABD 15/2/78)
  1978'de WBC unvanı geri alındı

* Daha önce İngiliz uyruklu.

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Muhammed Ali (ABD; 15/9/1978) 1979'da boksu bıraktı	Ken Norton (ABD; 18/3/1978)
John Tate (ABD; 20/10/79)	Larry Holmes (ABD; 9/6/78) 1983'te unvanı bıraktı
Mike Weaver (ABD; 21/3/80)	Tim Witherspoon (ABD; 9/3/84)
Michael Dokes (ABD; 10/12/82)	Pinklon Thomas (ABD; 31/8/84)
Gerrie Coetzee (G. Af.; 23/9/83)	Trevor Berbick (Kan.; 22/3/86)
Greg Page (ABD; 1/12/84)	Mike Tyson (ABD; 22/11/86)
Tony Tubbs (ABD; 29/4/85)	
Tim Witherspoon (ABD; 17/1/86)	
James Smith (ABD; 12/12/86)	
Mike Tyson (ABD; 7/3/87)	

Dünya kruvazör (cruiser) sıklet şampiyonları—üst sınır 88,45 kg*

WBA† (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Ossie Ocasio (Po. Ri.; 13/2/1982)	Marvin Camel (ABD; 31/3/1980)
Piet Crous (G. Af.; 1/12/84)	Carlos de León (Po. Ri.; 25/11/80)
Dwight Muhammad Qawi (ABD; 27/7/85)	S.T. Gordon (ABD; 27/6/82)
Evander Holyfield (ABD; 12/7/86) 1988'de unvanı bıraktı	Carlos de León (Po. Ri.; 17/7/83)
Taoufik Belbouli (Fr.) 1989'da bu unvanın boş olduğu açıklandı	Alfonso Ratliff (ABD; 6/6/85)
	Bernard Benton (ABD; 21/9/85)
	Carlos de León (Po. Ri.; 22/3/86)
	Evander Holyfield (ABD; 9/4/88) 1988'de unvanı bıraktı
	Carlos de León (Po. Ri.; 17/5/89)

* 1982'ye kadar üst sınır 82 kg. † Kruvazör sıkleti WBA ilk olarak 1982'de tanıdı.

Dünya yarı ağır sıklet şampiyonları—üst sınır 79 kg

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)
Jack Root (Avus.; 22/4/1903)
George Gardner (İrl.; 4/7/03)
Bob Fitzsimmons (ABD*; 25/11/03)
Philadelphia Jack O'Brien (ABD; 20/12/05)
1912'de boksu bıraktı
Jack Dillon (ABD; 28/4/14)
Battling Levinsky (ABD; 24/10/16)
Georges Carpentier (Fr.; 12/10/20)
Battling Siki (Louis Phal, Sen.; 24/9/22)
Mike McTigue (İrl.; 17/3/23)
Paul Berlenbach (ABD; 30/5/25)
Jack Delaney (Kan.; 16/7/26)
1927'de unvanı bıraktı
Tommy Loughran (ABD; 12/12/27)
1929'da unvanı bıraktı
Maxie Rosenbloom (ABD; 14/7/32)
Bob Olin (ABD; 16/11/34)
John Henry Lewis (ABD; 31/10/35)
1939'da boksu bıraktı
Gus Lesnevich (ABD; 14/5/46)
Freddie Mills (İng.; 26/7/48)
Joey Maxim (ABD; 24/1/50)
Archie Moore (ABD; 17/12/52)
1962'de unvanı geri alındı
Harold Johnson (ABD; 12/5/62)
Willie Pastrano (ABD; 1/6/63)
José Torres (Po. Ri.; 30/3/65)
Dick Tiger (Nij.; 16/12/66)
Bob Foster (ABD; 24/5/68)
1970'te WBA unvanı geri alındı

* Daha önce İngiliz uyruklu.

AP/Wide World Photos

Arjantinli Víctor Galíndez (geride) 1975'te Jorge Ahumada'yı (önde) nakavt ederek dünya yarı ağır sıklet şampiyonluğu unvanını korudu.

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Vicente Rondon (Ven.; 27/2/1971)	Bob Foster (ABD; 24/5/1968)
Bob Foster (ABD; 7/4/72)	1974'te boksu bıraktı
1974'te boksu bıraktı	John Conteh (İng.; 1/10/74)
Víctor Galíndez (Arj.; 7/12/74)	1977'de unvanı geri alındı
Mike Rossman (ABD; 15/9/78)	Miguel Cuello (Arj.; 21/5/77)
Víctor Galíndez (Arj.; 14/4/79)	Mate Parlov (Yug.; 7/1/78)
Marvin Johnson (ABD; 30/11/79)	Marvin Johnson (ABD; 2/12/78)
Eddie Gregory (sonra Eddie Mustafa Muhammed, ABD; 31/3/80)	Matthew Franklin (sonra Matthew Saad Muhammed, ABD; 22/4/79)
Michael Spinks (ABD; 18/7/81)	Dwight Braxton (sonra Dwight Muhammad Qawi, ABD; 19/12/81)
1985'te unvanı bıraktı	Michael Spinks (ABD; 18/3/83)
Marvin Johnson (ABD; 9/2/86)	1985'te unvanı bıraktı
Leslie Stewart (Tri. ve Tob.; 23/5/87)	J.B. Williamson (ABD; 10/12/85)
Virgil Hill (ABD; 5/9/87)	Dennis Andries (İng.; 30/4/86)
	Thomas Hearns (ABD; 7/3/87)
	1987'de unvanı bıraktı
	Don Lalonde (Kan.; 27/11/87)
	Sugar Ray Leonard (ABD; 7/11/88)
	1988'de unvanı bıraktı
	Dennis Andries (İng.; 2/89)
	Jeff Harding (Avustr.; 24/6/89)

Dünya orta sıklet şampiyonları—üst sınır 72,5 kg*

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Jack ("the Nonpareil") Dempsey (ABD; 30/7/1884)
Bob Fitzsimmons (İng.†; 14/1/91) 1895'te unvanı bıraktı
Tommy Ryan (ABD; 24/10/98) 1907'de boksu bıraktı
Stanley Ketchel (ABD; 9/5/1908)
Billy Papke (ABD; 7/9/08)
Stanley Ketchel (ABD; 26/11/08) 1910'da öldü
George Chip (ABD; 11/10/13)
Al McCoy (ABD; 6/4/14)
Mike O'Dowd (ABD; 14/11/17)
Johnny Wilson (ABD; 6/5/20)
Harry Greb (ABD; 31/8/23)
Tiger Flowers (ABD; 26/2/26)
Mickey Walker (ABD; 3/12/26) 1931'de unvanı bıraktı; unvan tartışmalı
Tony Zale (ABD; 28/11/1941)
Rocky Graziano (ABD; 16/7/47)
Tony Zale (ABD; 10/6/48)
Marcel Cerdan (Fr.; 21/9/48)
Jake La Motta (ABD; 16/6/49)
Sugar Ray Robinson (ABD; 14/2/51)
Randy Turpin (İng.; 10/7/51)
Sugar Ray Robinson (ABD; 12/9/51) 1952-54'te boksu bıraktı
Carl Olson (ABD; 21/10/53)
Sugar Ray Robinson (ABD; 9/12/55)
Gene Fullmer (ABD; 2/1/57)
Sugar Ray Robinson (ABD; 1/5/57)
Carmen Basilio (ABD; 23/9/57)
Sugar Ray Robinson (ABD; 25/3/58) 1959'da NBA‡ (sonra WBA) unvanı geri alındı
Dick Tiger (Richard Ihetu, Nij.; 10/8/63
Joey Giardello (ABD; 7/12/63)
Dick Tiger (Nij.; 21/10/1965)
Emile Griffith (ABD; 25/4/66)
Nino Benvenuti (İt.; 17/4/67)
Emile Griffith (ABD; 29/9/67)
Nino Benvenuti (İt.; 4/3/68)
Carlos Monzón (Arj.; 7/11/70) 1974'te WBC unvanı geri alındı
Carlos Monzón (Arj.; 26/6/76) 1977'de boksu bıraktı
Rodrigo Valdés (Kol.; 5/11/77)
Hugo Corro (Arj.; 22/4/78)
Vito Antuofermo (İt.; 30/6/79)
Alan Minter (İng.; 16/3/80)
Marvin Hagler (ABD; 27/9/80) 1987'de unvanı geri alındı
Sugar Ray Leonard (ABD; 6/4/87)
Sumbu Kalambay (İt.; 23/10/87; WBA) 1989'da unvanı geri alındı
Thomas Hearns (ABD; 29/10/87; WBC)
Iran Barkley (ABD; 6/6/88; WBC)
Roberto Duran (Pan.; 24/2/89; WBC)
Mike McCallum (Jam.; 13/5/89; WBA)

* 1915'e kadar üst sınır 71 kg. † Daha sonra ABD vatandaşı oldu. ‡ Ulusal Boks Birliği.

Dünya yarı orta sıklet şampiyonları—üst sınır 70 kg

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Dennis Moyer (ABD; 20/10/1962)
Ralph Dupas (ABD; 29/4/63)
Sandro Mazzinghi (İt.; 7/9/63)
Nino Benvenuti (İt.; 18/6/65)
Kim Ki Soo (Kore Cum.; 25/6/66)
Sandro Mazzinghi (İt.; 25/5/68) 1969'da unvanı geri alındı
Freddie Little (ABD; 17/3/69)
Carmelo Bossi (İt.; 9/7/70)
Vacima Koiçi (Jap.; 31/10/71)
Oscar Albarado (ABD; 3/6/74)
Vacima Koiçi (Jap.; 21/1/75)
Yuh Jae Do (Kore Cum.; 7/6/75)
Vacima Koiçi (Jap.; 17/2/1976)
José Durán (İsp.; 18/5/76)
Miguel Castellini (Arj.; 8/10/76)
Eddie Gazo (Nik.; 5/3/77)
Kudo Masaşi (Jap.; 9/8/78)
Ayub Kalule (Dan.; 24/10/79)
Sugar Ray Leonard (ABD; 25/6/81) 1981'de unvanı bıraktı
Mihara Tadaşi (Jap.; 7/11/81)
Davey Moore (ABD; 2/2/82)
Roberto Durán (Pan.; 16/6/83) 1984'te unvanı bıraktı
Mike McCallum (Jam.; 19/10/84)
Julian Jackson (Vir. Adl., ABD; 21/11/87)

WBC

Miguel de Oliveira (Bre.; 7/5/1975)
Elisha Obed (Bah.; 13/11/75)
Eckhard Dagge (AFC; 18/6/76)
Rocco Mattioli (İt.; 6/8/77)
Maurice Hope (İng.; 4/3/79)
Wilfred Benítez (Po. Ri.; 3/5/81)
Thomas Hearns (ABD; 3/12/82) 1986'da unvanı bıraktı
Duane Thomas (ABD; 5/12/86)
Lupe Aquino (Mek.; 12/7/87)
Gianfranco Rosi (İt.; 2/10/87)
Donald Curry (ABD; 8/7/88)
René Jacquot (Fr.; 11/2/89)
John Mugabi (Uga.; 8/7/89)

Dünya velter sıklet şampiyonları—üst sınır 66,5 kg*

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Paddy Duffy (ABD; 30/10/1888) 1890'da öldü
Mysterious Billy Smith (ABD; 14/12/92)
Tommy Ryan (ABD; 26/7/94) 1898'de unvanı bıraktı
Mysterious Billy Smith (ABD; 25/8/98)
Jim ("Rube") Ferns (ABD; 15/1/1900)
Matty Matthews (ABD; 16/10/1900)
Jim ("Rube") Ferns (ABD; 24/5/1901)
Joe Walcott (Bar.; 18/12/01) 1904'ten sonra unvanı tartışmalıdır
Ted ("Kid") Lewis (İng.; 31/8/15)
Jack Britton (ABD; 24/4/16)
Ted ("Kid") Lewis (İng.; 25/6/17)
Jack Britton (ABD; 17/3/19)
Mickey Walker (ABD; 1/11/22)

* Yaklaşık 1909'a kadar üst sınır 66 kg.

Dünya velter sıklet şampiyonları—üst sınır 66,5 kg* (devam)

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Pete Latzo (ABD; 20/5/26)
Joe Dundee (ABD; 3/6/27)
1928'de NBA (sonra WBA) unvanı geri alındı
Jackie Fields (ABD; 25/7/29)
Young Jack Thompson (ABD; 9/5/30)
Tommy Freeman (ABD; 5/9/30)
Young Jack Thompson (ABD; 14/4/31)
Lou Brouillard (Kan.; 23/10/31)
Jackie Fields (ABD; 28/1/32)
Young Corbett III (Rafelle Giordano, ABD; 22/2/33)
Jimmy McLarnin (Kan.; 29/5/33)
Barney Ross (ABD; 28/5/34)
Jimmy McLarnin (Kan.; 17/9/34)
Barney Ross (ABD; 28/5/1935)
Henry Armstrong (ABD; 31/5/38)
Fritzie Zivic (ABD; 4/10/40)
Freddie ("Red") Cochrane (ABD; 29/7/41)
Marty Servo (ABD; 1/2/46)
1946'da boksu bıraktı
Sugar Ray Robinson (ABD; 20/12/46)
1951'de unvanı bıraktı
Kid Gavilan (Küba; 18/5/51)
Johnny Saxton (ABD; 20/10/54)
Tony DeMarco (ABD; 1/4/55)
Carmen Basilio (ABD; 10/6/55)
Johnny Saxton (ABD; 14/3/56)
Carmen Basilio (ABD; 12/9/56)
1957'de unvanı bıraktı
Virgil Akins (ABD; 6/6/58)
Don Jordan (ABD; 5/12/58)
Benny ("Kid") Paret (Küba; 27/5/60)
Emile Griffith (ABD; 1/4/61)
Benny ("Kid") Paret (Küba; 3/9/61)
Emile Griffith (ABD; 24/3/62)
Luis Rodriguez (Küba; 21/3/63)
Emile Griffith (ABD; 8/6/63)
1966'da unvanı bıraktı
Curtis Cokes (ABD; 28/11/66)
José Nápoles (Mek.; 18/4/69)
Billy Backus (ABD; 3/12/70)
José Nápoles (Mek.; 4/6/71)
1975'te WBA unvanı geri alındı

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Ángel Espada (Po. Ri.; 28/6/1975)
Pipino Cuevas (Mek.; 17/7/76)
Thomas Hearns (ABD; 2/8/80)
Sugar Ray Leonard (ABD; 16/9/81)
Donald Curry (ABD; 13/2/83)
Lloyd Honeyghan (İng.; 27/9/86)
1986'da unvanı bıraktı
Mark Breland (ABD; 6/2/87)
Marlon Starling (ABD; 22/8/87)
Tomas Molinares (Kol.; 29/7/88)
Mark Breland (ABD; 4/2/89)

WBC

John Stracey (İng.; 6/12/1975)
Carlos Palomino (ABD; 22/6/76)
Wilfred Benitez (Po. Ri.; 14/1/79)
Sugar Ray Leonard (ABD; 30/11/79)
Roberto Durán (Pan.; 20/6/80)
Sugar Ray Leonard (ABD; 25/11/80)
Milton McCrory (ABD; 13/8/83)
Donald Curry (ABD; 6/12/85)
Lloyd Honeyghan (İng.; 27/9/86)
Jorge Vaca (Mek.; 28/10/87)
Lloyd Honeyghan (İng.; 29/3/88)
Marlon Starling (ABD; 4/2/89)

* Yaklaşık 1909'a kadar üst sınır 66 kg.

Dünya yarı velter sıklet şampiyonları—üst sınır 63,5 kg

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Myron Mitchell (ABD; 9/7/1923)
Mushy Callahan (ABD; 21/9/26)
Jack ("Kid") Berg (İng.; 18/2/30)
Tony Canzoneri (ABD; 24/4/31)
Johnny Jadick (ABD; 18/1/32)
Battling Shaw (Mek.; 20/2/33)
Tony Canzoneri (ABD; 21/5/33)
Barney Ross (ABD; 23/6/33)
1935'te unvanı bıraktı; unvan sahipsizdir
Tippy Larkin (ABD; 29/4/46)
1946'dan sonra unvan sahipsizdir
Carlos Ortiz (Po. Ri.; 12/6/1959)
Duilio Loi (İt.; 1/9/60)
Eddie Perkins (ABD; 14/9/62)
Duilio Loi (İt.; 15/12/62)
1963'te boksu bıraktı
Eddie Perkins (ABD; 15/6/63)
Carlos Hernandez (Ven.; 18/1/65)
Sandro Lopopolo (İt.; 29/4/66)
Paul Takeshi Fujii (ABD; 30/4/67)

Dünya yarı velter sıklet şampiyonları—üst sınır 63,5 kg (devam)

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Nicolino Loche (Arj.; 12/12/1968)	Pedro Adigue (Fil.; 14/12/1968)
Alfonso Frazer (Pan.; 10/3/72)	Bruno Arcari (İt.; 31/1/70)
Antonio Cervantes (Kol.; 28/10/72)	1974'te unvanı bıraktı
Wilfred Benítez (Po. Ri.; 6/3/76)	Perico Fernandez (İsp.; 21/9/74)
1976'da unvanı geri alındı	Saensak Muangsurin (Tayl.; 15/7/75)
Antonio Cervantes (Kol.; 25/6/77)	Miguel Velasquez (İsp.; 30/6/76)
Aaron Pryor (ABD; 2/8/80)	Saensak Muangsurin (Tayl.; 29/10/76)
1983'te boksu bıraktı	Kim Sang Hyun (Kore Cum.; 30/12/78)
Johnny Bumphus (ABD; 22/1/84)	Saoul Mamby (ABD; 23/2/80)
Gene Hatcher (ABD; 1/6/84)	Leroy Haley (ABD; 26/6/82)
Ubaldo Sacco (Arj.; 21/7/85)	Bruce Curry (ABD; 18/5/83)
Patrizio Oliva (İt.; 15/3/86)	Bill Costello (ABD; 29/1/84)
Juan Martin Coggi (Arj.; 4/7/87)	Lonnie Smith (ABD; 21/8/85)
	René Arredondo (Mek.; 6/5/86)
	Hamada Tsuyoşi (Jap.; 24/7/86)
	René Arredondo (Mek.; 22/7/87)
	Roger Mayweather (ABD; 12/11/87)
	Julio César Chávez (Mek.; 13/5/89)

Dünya hafif sıklet şampiyonları—üst sınır 61 kg*

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

George ("Kid") Lavigne (ABD; 1/6/1896)
Frank Erne (ABD; 3/7/99)
Joe Gans (ABD; 12/5/1902)
Battling Nelson (ABD; 4/7/08)
Ad Wolgast (ABD; 22/2/10)
Willie Ritchie (ABD; 28/11/12)
Freddie Welsh (İng.; 7/7/14)
Benny Leonard (ABD; 28/5/17)
1925'te boksu bıraktı
Jimmy Goodrich (ABD; 13/7/25)
Rocky Kansas (ABD; 7/12/25)
Sammy Mandell (ABD; 3/7/26)
Al Singer (ABD; 17/7/30)
Tony Canzoneri (ABD; 14/11/30)
Barney Ross (ABD; 23/6/33)
1933'te unvanı bıraktı
Tony Canzoneri (ABD; 10/5/35)
Lou Ambers (ABD; 3/9/36)
Henry Armstrong (ABD; 17/8/38)
Lou Ambers (ABD; 22/8/1939)
Lew Jenkins (ABD; 10/5/40)
Sammy Angott (ABD; 19/12/41)
1942'te boksu bıraktı
Ike Williams (ABD; 4/8/47)
Jimmy Carter (ABD; 25/5/51)
Lauro Salas (Mek.; 14/5/52)
Jimmy Carter (ABD; 15/10/52)
Paddy DeMarco (ABD; 5/3/54)
Jimmy Carter (ABD; 17/11/54)
Wallace ("Bud") Smith (ABD; 29/6/55)
Joe Brown (ABD; 24/8/56)
Carlos Ortiz (Po. Ri.; 21/4/62)
Ismael Laguna (Pan.; 10/4/65)
Carlos Ortiz (Po. Ri.; 13/11/65)
Carlos Teo Cruz (Dom. Cum.; 29/6/68)
Armando Ramos (ABD; 18/2/69)
Ismael Laguna (Pan.; 3/3/70)
1970'te WBC unvanı geri alındı

* 1912'ye kadar genellikle 60 kg, ama bazen 63,5 kilograma kadar çıkıyordu.

Focus on Sports

Sugar Ray Leonard (sağda) 1981'de Thomas Hearns'i (solda) 14. rauntta teknik nakavtla yenerek dünya velter sıklet şampiyonu oldu.

Dünya hafif sıklet şampiyonları—üst sınır 61 kg* (devam)

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Ken Buchanan (İng.; 26/9/1970)	Rodolfo Gonzáles (Mek.; 10/11/1972)
Roberto Durán (Pan.; 26/6/72)	Suzuki İşimatsu (Jap.; 11/4/74)
1979'da unvanı bıraktı	Esteban de Jesus (Po. Ri.; 8/5/76)
Ernesto España (Ven.; 16/6/79)	Roberto Durán (Pan.; 21/1/78)
Hilmer Kenty (ABD; 2/3/80)	1979'da unvanı bıraktı
Sean O'Grady (ABD; 12/4/81)	Jim Watt (İng.; 17/4/79)
1981'de unvanı geri alındı	Alexis Argüello (Nik.; 20/6/81)
Claude Noel (Tri. ve Tob.; 12/9/81)	1983'te unvanı bıraktı
Arturo Frias (ABD; 5/12/81)	Edwin Rosario (Po. Ri.; 1/5/83)
Ray Mancini (ABD; 8/5/82)	José Luis Ramírez (Mek.; 3/11/84)
Livingstone Bramble (Vir. Adl., ABD; 1/6/84)	Hector Camacho (Po. Ri.; 10/8/85) 1987'de unvanı geri alındı
Edwin Rosario (Po. Ri.; 26/9/86)	José Luis Ramírez (Mek.; 19/7/87)
Julio César Chávez (Mek.; 21/11/87)	Julio César Chávez (Mek.; 29/10/88)
1989'da unvanı bıraktı	1989'da unvanı bıraktı
Edwin Rosario (Po. Ri.; 9/7/89)	Pernell Whitaker (ABD; 20/8/89)

* 1912'ye kadar genellikle 60 kg, ama bazen 63,5 kilograma kadar çıkıyordu.

Dünya yarı hafif sıklet şampiyonları—üst sınır 59 kg
(Süper tüy sıklet olarak da bilinir)

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBA	WBC
Johnny Dundee (ABD; 18/11/1921)	Alfredo Marcano (Ven.; 29/7/1971)	Rene Barrientos (Fil.; 15/2/1969)
Jack Bernstein (ABD; 30/5/23)	Ben Villaflor (Fil.; 25/4/72)	Numata Yoşiaki (Jap.; 5/4/70)
Johnny Dundee (ABD; 17/12/23)	Şibata Kuniaki (Jap.; 12/3/73)	Ricardo Arredondo (Mek.; 10/10/71)
Steve ("Kid") Sullivan (ABD; 20/6/24)	Ben Villaflor (Fil.; 17/10/73)	Şibata Kuniaki (Jap.; 28/2/74)
Mike Ballerino (ABD; 1/4/25)	Samuel Serrano (Po. Ri.; 16/10/76)	Alfredo Escalera (Po. Ri.; 5/7/75)
Tod Morgan (ABD; 2/12/25)	Uehara Yasutsune (Jap.; 2/8/80)	Alexis Argüello (Nik.; 28/1/78) 1980'de unvanı bıraktı
Benny Bass (ABD; 20/12/29)	Samuel Serrano (Po. Ri.; 9/4/81)	Rafael Limón (Mek.; 11/12/80)
Kid Chocolate (Eligio Sardinias, Küba; 15/7/31)	Roger Mayweather (ABD; 19/1/83)	Cornelius Boza-Edwards (Uga.; 8/3/81)
Frankie Klick (ABD; 25/12/33) 1934'ten sonra unvan sahipsizdir	Rocky Lockridge (ABD; 26/2/84)	Rolando Navarette (Fil.; 29/8/81)
Sandy Saddler (ABD; 6/12/49) 1951'den sonra unvan sahipsizdir	Wilfredo Gómez (Po. Ri.; 19/5/85)	Rafael Limón (Mek.; 29/5/82)
Harold Gomes (ABD; 20/7/59)	Alfredo Layne (Pan.; 24/5/86)	Bobby Chacon (ABD;11/12/82) 1983'te unvanı geri alındı
Gabriel ("Flash") Elorde (Fil.; 16/3/60)	Brian Mitchell (G. Af. 27/9/86)	Hector Camacho (ABD; 7/8/83) 1984'te unvanı bıraktı
Numata Yoşiaki (Jap.; 15/6/67)		Julio César Chávez (Mek.; 13/9/84) unvanı bıraktı
Kobayaşi Hiroşi (Jap.; 14/12/67) 1969'da WBC unvanı geri alındı		Azumah Nelson (Gana; 29/2/88)

Dünya tüy sıklet şampiyonları—üst sınır 57 kg*

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)		
George Dixon (Kan.; 27/6/1892) 1897'den sonra unvan tartışmalıdır	Johnny Dundee (ABD; 26/7/1923) 1924'te unvanı bıraktı	Willie Pep (ABD; 7/6/1946)
Terry McGovern (ABD; 1/2/1900)	Louis ("Kid") Kaplan (ABD; 2/1/25) 1927'de unvanı bıraktı	Sandy Saddler (ABD; 29/10/48)
Young Corbett (William Rothwell, ABD; 28/11/01) 1904'te unvan sahipsiz	Tony Canzoneri (ABD; 10/2/28)	Willie Pep (ABD; 11/2/49)
Brooklyn Tommy Sullivan (ABD; 13/10/04) 1905'ten sonra unvan sahipsiz	André Routis (Fr.; 28/9/28)	Sandy Saddler (ABD; 8/9/50) 1957'de boksu bıraktı
Abe Atell (ABD; 22/2/06)	Battling Battalino (ABD; 23/9/29) 1932'de unvanı bıraktı	Hogan Bassey (Nij.; 24/6/57)
Johnny Kilbane (ABD; 22/2/12)	Henry Armstrong (ABD; 29/10/37) 1938'de unvanı bıraktı	Davey Moore (ABD; 18/3/59)
Eugène Criqui (Fr.; 2/6/23)	Joey Archibald (ABD; 18/4/39) 1940'tan sonra unvan tartışmalıdır	Sugar Ramos (Küba; 21/3/63)
		Vicente Saldivar (Mek.; 26/9/64) 1967-70'te boksu bıraktı

* 1901'e kadar 52-55 kg arasında.

Dünya tüy sıklet şampiyonları—üst sınır 57 kg* (devam)

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Raoul Rojas (ABD; 28/3/1968)	Johnny Famechon (Avustr.; 21/1/1969)
Saico Şozo (Jap.; 28/9/68)	Vicente Saldivar (Mek.; 9/5/70)
Antonio Gómez (Ven.; 2/9/71)	Şibata Kuniaki (Jap.; 11/12/70)
Ernesto Marcel (Pan.; 19/8/72)	Clemente Sânchez (Mek.; 19/5/72)
1974'te boksu bıraktı	José Legra (İsp.; 16/12/72)
Rubén Olivares (Mek.; 9/7/74)	Eder Jofre (Bre.; 5/5/73)
Alexis Argüello (Nik.; 23/11/74)	1974'te unvanı geri alındı
1976'da unvanı bıraktı	Bobby Chacon (ABD; 7/9/74)
Rafael Ortega (Pan.; 15/1/77)	Rubén Olivares (Mek.; 20/6/75)
Cecilio Lastra (İsp.; 17/12/77)	David Kotey (Gana; 20/9/75)
Eusebio Pedroza (Pan.; 15/4/78)	Danny López (ABD; 5/11/76)
Barry McGuigan (K.İrl.; 8/6/85)	Salvador Sánchez (Mek.; 2/2/80)
Steve Cruz (ABD; 23/6/86)	1982'de öldü
Antonio Esparragoza (Ven.; 6/3/87)	Juan LaPorte (Po. Ri.; 15/9/82)
	Wilfredo Gómez (Po. Ri.; 31/3/84)
	Azumah Nelson (Gana; 8/12/84)
	1988'de unvanı bıraktı
	Jeff Fenech (Avustr.; 7/3/88)

* 1901'e kadar 52-55 kg arasında.

Dünya yarı tüy sıklet şampiyonları—üst sınır 55 kg*
(süper horoz sıklet olarak da bilinir)

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Hong Soo Hwan (Kore Cum.; 26/11/1977)	Rigoberto Riasco (Pan.; 3/4/1976)
Ricardo Cardona (Kol.; 7/5/78)	Kobayaşi Kazuo (Jap.; 10/10/76)
Leo Randolph (ABD; 4/5/80)	Yum Dong Kyun (Kore Cum.; 24/11/76)
Sergio Palma (Arj.; 9/8/80)	Wilfredo Gómez (Po. Ri.; 21/5/77)
Leonardo Cruz (Dom. Cum.; 12/6/82)	1983'te unvanı bıraktı
Loris Stecca (İt.; 22/2/84)	Jaime Garza (ABD; 15/6/83)
Victor Callejas (Po. Ri.; 26/5/84)	Juan Meza (Mek.; 3/11/84)
1986'da unvanı geri alındı	Guadalupe Pintor (Mek.; 18/8/85)
Louie Espinoza (ABD; 16/1/87)	Samart Payakaroon (Tayl.; 18/1/86)
Julio Gervacio (Dom. Cum.; 28/11/87)	Jeff Fenech (Avustr.; 8/5/87)
Bernardo Pinango (Ven.; 5/3/88)	1988'de unvanı bıraktı
Juan José Estrada (Mek.; 28/5/88)	Daniel Zaragoza (Mek.; 29/2/88)
Jesus Salud (ABD; 11/12/89)	

* Bu sıkleti ilk olarak yalnız WBC tanıdı.

AP/Wide World Photos

Sugar Ray Robinson (solda) 1 Mayıs 1957'de Gene Fullmer'ı (sağda) nakavt ederek yeniden dünya orta sıklet şampiyonu oldu.

Dünya horoz sıklet şampiyonları—üst sınır 53,5 kg*

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Terry McGovern (ABD; 12/9/1899)
1900'de unvanı bıraktı
Harry Harris (ABD; 18/3/1901)
1901'de unvanı bıraktı
Harry Forbes (ABD; 2/4/01)
Frankie Neil (ABD; 13/8/03)
Joe Bowker (İng.; 17/10/04)
1905'te unvanı bıraktı; unvan tartışmalı
Kid Williams (ABD; 9/6/14)
Pete Herman (ABD; 9/1/17)
Joe Lynch (ABD; 22/12/20)
Pete Herman (ABD; 25/7/21)
Johnny Buff (ABD; 23/9/21)
Joe Lynch (ABD; 10/7/22)
Abe Goldstein (ABD; 21/3/24)
Eddie Martin (ABD; 19/12/24)
Charlie Rosenberg (ABD; 20/3/25)
1927'de unvanı geri alındı; unvan tartışmalı
Panama Al Brown (Pan.; 18/6/29)
1934'te NBA (sonra WBA) unvanı geri alındı; unvan tartışmalı
Sixto Escobar (Po. Ri.; 31/8/36)
Harry Jeffra (ABD; 23/9/1937)
Sixto Escobar (Po. Ri.; 20/2/38)
1939'da unvanı bıraktı
Lou Salica (ABD; 13/1/41)
Manuel Ortiz (ABD; 7/8/42)
Harold Dade (ABD; 6/1/47)
Manuel Ortiz (ABD; 11/3/47)
Vic Toweel (G. Af.; 31/5/50)
Jimmy Carruthers (Avustr.; 15/11/52)
1954'te boksu bıraktı; unvan tartışmalı
Alphonse Halimi (Cez.; 6/11/57)
José Becerra (Mek.; 8/7/59)
1961'de boksu bıraktı
Eder Jofre (Bre.; 18/1/62)
Harada Maşiko (Jap.; 17/5/65)
Lionel Rose (Avustr.; 26/2/68)
Rubén Olivares (Mek.; 22/8/69)
Chucho Castillo (Mek.; 16/10/70)
Rubén Olivares (Mek.; 3/4/71)
Rafael Herrera (Mek.; 19/3/72)
Enrique Pinder (Pan.; 30/7/72)
1972'de WBC unvanı geri alındı

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Romeo Anaya (Mek.; 20/1/1973)
Arnold Taylor (G. Af.; 3/11/73)
Hong Soo Hwan (Kore Cum.; 3/7/74)
Alfonso Zamora (Mek.; 14/3/75)
Jorge Luján (Pan.; 19/11/77)
Julian Solis (Po. Ri.; 29/8/80)
Jeff Chandler (ABD; 14/11/80)
Richie Sandoval (ABD; 7/4/84)
Gaby Canizales (ABD; 10/3/86)
Bernardo Pinango (Ven.; 4/6/86)
1987'de unvanı bıraktı
Takuyama Muguruma (Jap.; 29/3/87)
Prak Chan-Young (Kore Cum.; 24/5/87)
Wilfredo Vasquez (Po. Ri.; 4/10/87)
Khaokor Galaxy (Tayl.; 9/5/88)
Moon Sung Kil (Kore Cum.; 14/8/88)
Khaokor Galaxy (Tayl.; 9/7/89)
Luisita Espinosa (Fil.; 18/10/89)

WBC (ülke; unvanı kazandığı tarih)

Rafael Herrera (Mek.; 15/4/1973)
Rudolfo Martínez (Mek.; 7/12/74)
Carlos Zárate (Mek.; 8/5/76)
Guadalupe Pintor (Mek.; 3/6/79)
1983'te unvanı geri alındı
Alberto Davila (ABD; 1/9/83)
1985'te unvanı geri alındı
Daniel Zaragoza (Mek.; 4/5/85)
Miguel Lora (Kol.; 9/8/85)
Raul Pérez (Mek.; 29/10/88)

* 1920'ye kadar 48,5-52,5 kg arasında.

AP/Wide World Photos

1977'de dünya tüy sıklet şampiyonu ABD'li Danny López (solda), Meksikalı José Torres'i (sağda) yenerek unvanını korudu.

Dünya yarı horoz sıklet şampiyonları—üst sınır 52 kg (süper sinek sıklet olarak da bilinir)

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Gustavo Ballas (Arj.; 12/9/1981)	Rafael Orono (Ven.; 1/2/1980)
Rafael Pedroza (Pan.; 5/12/81)	Kim Chul Ho (Kore Cum.; 24/1/81)
Vatanabe Ciro (Jap.; 8/4/82)	Rafael Orono (Ven.; 28/11/82)
1984'te unvanı geri alındı	Payao Poontarat (Tayl.; 27/11/83)
Kaosai Galaxy (Tayl.; 21/11/84)	Vatanabe Ciro (Jap.; 5/7/84)
	Gilberto Román (Mek.; 30/3/86)
	Santos Laciar (Arj.; 16/5/87)
	Jesús Rojas (Kol.; 9/8/87)
	Gilberto Román (Mek.; 8/4/89)
	Nana Konadu (Gana; 7/11/89)

Dünya sinek sıklet şampiyonları—üst sınır 51 kg

Tartışmasız şampiyonlar (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBA	WBC
Jimmy Wilde (İng.; 18/12/1916)	Berkrerk Chartvanchai (Tayl.; 14/4/	Chartchai Chionoi (Tayl.; 20/3/1970)
Pancho Villa (Francisco Guilledo,	1970)	Erbito Salavarria (Fil.; 7/12/70)
Fil.; 18/6/23)	Ohba Masao (Jap.; 22/10/70)	1971'de unvanı geri alındı
1925'te öldü	1973'te öldü	Betulio González (Ven.; 20/11/71)
Fidel La Barba (ABD; 21/1/27)	Chartchai Chionoi (Tayl.; 17/5/73)	Venice Borkorsor (Tayl.; 29/9/72)
1927'de boksu bıraktı;	Hanagata Susumu (Jap.; 18/10/74)	1973'te unvanı bıraktı
unvan tartışmalı	Erbito Salavarria (Fil.; 1/4/75)	Betulio González (Ven.; 4/8/73)
Benny Lynch (İng.; 19/1/37)	Alfonso López (Pan. 27/2/76)	Oguma Şoci (Jap.; 1/10/74)
1938'de unvanı bıraktı;	Gustavo Espadas (Mek.; 2/10/76)	Miguel Canto (Mek.; 8/1/75)
unvan tartışmalı	Betulio González (Ven.; 12/8/78)	Park Chan Hee (Kore Cum.; 18/3/79)
Jackie Paterson (İng.; 19/6/43)	Luis Ibarra (Pan.; 17/11/79)	Oguma Şoci (Jap.; 18/5/80)
1947'den sonra unvan tartışmalı	Kim Tae Shik (Kore Cum.; 16/2/80)	Antonio Avelar (Mek.; 12/5/81)
Rinty Monaghan (İri.; 23/3/48)	Peter Mathebula (G. Af.; 13/12/80)	Prudencio Cardona (Kol.; 20/3/82)
1950'de boksu bıraktı	Santos Laciar (Arj.; 28/3/81)	Freddie Castillo (Mek.; 24/7/82)
Terry Allen (İng.; 25/4/50)	Luis Ibarra (Pan.; 6/6/81)	Eleoncio Mercedes (Dom. Cum.;
Dado Marino (Hawaii; 1/8/50)	Juan Herrera (Mek.; 26/9/81)	6/11/82)
Şirai Yoşio (Jap.; 19/5/52)	Santos Laciar (Arj.; 1/5/82)	Charlie Magri (İng.; 15/3/83)
Pascual Pérez (Arj.; 26/11/54)	1985'te unvanı bıraktı	Frank Cedeno (Fil.; 27/9/83)
Pone Kingpetch (Tayl.; 16/4/60)	Hilario Zapata (Pan.; 5/10/85)	Kobayaşi Koci (Jap.; 18/1/84)
Harada Masahiko (Jap.; 10/10/62)	Fidel Bassa (Kol.; 13/2/87)	Gabriel Bernal (Mek.; 9/4/84)
Pone Kingpetch (Tayl.; 12/1/63)	Jesús Rojas (Ven.; 30/9/89)	Sot Chitalada (Tayl.; 8/10/84)
Ebihare Hiroyuki (Jap.; 18/9/63)		Kim Young Kang (Kore Cum.;
Pone Kingpetch (Tayl.; 23/1/64)		24/7/88)
Salvatore Burruni (İt.; 23/4/65)		Sot Chitalada (Tayl.; 6/89)
1965'ten sonra unvan tartışmalı		

Dünya yarı sinek sıklet şampiyonları—üst sınır 50 kg

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)	WBC
Jaime Ríos (Pan.; 23/8/1975)	Franco Udella (İt.; 4/4/1975)
Juan Guzmán (Dom. Cum.; 1/7/76)	1975'te unvanı geri alındı
Guşiken Yoko (Jap.; 10/10/76)	Luis Alberto Estaba (Ven.; 13/9/75)
Pedro Flores (Mek.; 8/3/81)	Freddie Castillo (Mek.; 19/2/78)
Kim Hwan Jin (Kore Cum.; 19/7/81)	Netrnoi Sor Vorasingh (Tayl.; 6/5/78)
Tokaşiki Katsuo (Jap.; 16/12/81)	Kim Sung Jun (Kore Cum.; 30/9/78)
Lupe Madera (Mek.; 10/7/83)	Nakacima Şigeo (Jap.; 3/1/80)
Francisco Quiroz (Dom. Cum.; 19/5/84)	Hilario Zapata (Pan.; 24/3/80)
Joey Olivo (ABD; 29/3/85)	Amado Ursua (Mek.; 6/2/82)
Yuh Myung Woo (Kore Cum.; 8/12/85)	Tomori Tadaşi (Jap.; 13/4/82)
	Hilario Zapata (Pan. 20/7/82)
	Chang Jung Koo (Kore Cum.; 26/3/83)
	German Torres (Mek.)
	Lee Yul Woo (Kore Cum.)
	Humberto Gonzales (Mek.; 6/89)

BUZ HOKEYİ

Dünya Amatör Buz Hokeyi Şampiyonluğu

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1930	Kanada	1954	SSCB	1972†	Çekoslovakya
1931	Kanada	1955	Kanada	1973	SSCB
1932*	Kanada	1956*	SSCB	1974	SSCB
1933	ABD	1957	İsveç	1975	SSCB
1934	Kanada	1958	Kanada	1976	Çekoslovakya
1935	Kanada	1959	Kanada	1977	Çekoslovakya
1936*	İngiltere	1960*	ABD	1978	SSCB
1937	Kanada	1961	Kanada	1979	SSCB
1938	Kanada	1962	İsveç	1980*	ABD
1939	Kanada	1963	SSCB	1981	SSCB
1940-46	yarışma yapılmadı	1964*	SSCB	1982	SSCB
1947	Çekoslovakya	1965	SSCB	1983	SSCB
1948*	Kanada	1966	SSCB	1984*	SSCB
1949	Çekoslovakya	1967	SSCB	1985	Çekoslovakya
1950	Kanada	1968*	SSCB	1986	SSCB
1951	Kanada	1969	SSCB	1987	İsveç
1952*	Kanada	1970	SSCB	1988*	SSCB
1953	İsveç	1971	SSCB	1989	SSCB
				1990	SSCB

* Olimpiyat şampiyonları aynı zamanda dünya şampiyonu sayıldı. † İlk kez 1972'de ayrı bir dünya şampiyonası düzenlendi.

BUZ PATENİ

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—erkekler

yıl	şampiyon
1896	G. Fuchs (Almanya)
1897	G. Hügel (Avus.)
1898	H. Grenander (İsveç)
1899	G. Hügel (Avus.)
1900	G. Hügel (Avus.)
1901	U. Salchow (İsveç)
1902	U. Salchow (İsveç)
1903	U. Salchow (İsveç)
1904	U. Salchow (İsveç)
1905	U. Salchow (İsveç)
1906	G. Fuchs (Almanya)
1907	U. Salchow (İsveç)
1908	U. Salchow (İsveç)
1909	U. Salchow (İsveç)
1910	U. Salchow (İsveç)
1911	U. Salchow (İsveç)
1912	F. Kachler (Avus.)
1913	F. Kachler (Avus.)
1914	G. Sandahl (İsveç)
1915-21	yarışma yapılmadı
1922	G. Grafström (İsveç)
1923	F. Kachler (Avus.)
1924	G. Grafström (İsveç)
1925	W. Böckl (Avus.)
1926	W. Böckl (Avus.)
1927	W. Böckl (Avus.)
1928	W. Böckl (Avus.)
1929	G. Grafström (İsveç)
1930	K. Schäfer (Avus.)

Focus on Sports

Artistik patende üst üste dört yıl dünya birincisi olan Scott Hamilton (ABD) 1984 Olimpiyat Oyunları'nda yarışırken.

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—erkekler (devam)

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1931	K. Schäfer (Avus.)	1955	H. Jenkins (ABD)	1973	O. Nepela (Çek.)
1932	K. Schäfer (Avus.)	1956	H. Jenkins (ABD)	1974	J. Hoffmann (ADC)
1933	K. Schäfer (Avus.)	1957	D. Jenkins (ABD)	1975	S. Volkov (SSCB)
1934	K. Schäfer (Avus.)	1958	D. Jenkins (ABD)	1976	J. Curry (İng.)
1935	K. Schäfer (Avus.)	1959	D. Jenkins (ABD)	1977	V. Kovalev (SSCB)
1936	K. Schäfer (Avus.)	1960	A. Giletti (Fr.)	1978	C. Tickner (ABD)
1937	F. Kaspar (Avus.)	1961	yarışma yapılmadı*	1979	V. Kovalev (SSCB)
1938	F. Kaspar (Avus.)	1962	D. Jackson (Kan.)	1980	J. Hoffmann (ADC)
1939	G. Sharp (İng.)	1963	D. McPherson (Kan.)	1981	S. Hamilton (ABD)
1940-46	yarışma yapılmadı	1964	M. Schnelldorfer (AFC)	1982	S. Hamilton (ABD)
1947	H. Gerschwiler (İsvi.)	1965	A. Calmat (Fr.)	1983	S. Hamilton (ABD)
1948	R. Button (ABD)	1966	E. Danzer (Avus.)	1984	S. Hamilton (ABD)
1949	R. Button (ABD)	1967	E. Danzer (Avus.)	1985	A. Fadeyev (SSCB)
1950	R. Button (ABD)	1968	E. Danzer (Avus.)	1986	B. Boitano (ABD)
1951	R. Button (ABD)	1969	T. Wood (ABD)	1987	B. Orser (Kan.)
1952	R. Button (ABD)	1970	T. Wood (ABD)	1988	B. Boitano (ABD)
1953	H. Jenkins (ABD)	1971	O. Nepela (Çek.)	1989	K. Browning (Kan.)
1954	H. Jenkins (ABD)	1972	O. Nepela (Çek.)	1990	K. Browning (Kan.)

* ABD takımının tüm üyeleri bir uçak kazasında öldü ve şampiyona iptal edildi.

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—bayanlar

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1906	M. Syers (İng.)	1955	T. Albright (ABD)
1907	M. Syers (İng.)	1956	C. Heiss (ABD)
1908	L. Kronberger (Mac.)	1957	C. Heiss (ABD)
1909	L. Kronberger (Mac.)	1958	C. Heiss (ABD)
1910	L. Kronberger (Mac.)	1959	C. Heiss (ABD)
1911	L. Kronberger (Mac.)	1960	C. Heiss (ABD)
1912	M. Horvath (Mac.)	1961	yarışma yapılmadı*
1913	M. Horvath (Mac.)	1962	S. Dijkstra (Hol.)
1914	M. Horvath (Mac.)	1963	S. Dijkstra (Hol.)
1915-21	yarışma yapılmadı	1964	S. Dijkstra (Hol.)
1922	J. Szabó-Planck (Avus.)	1965	P. Burka (Kan.)
1923	J. Szabó-Planck (Avus.)	1966	P. Fleming (ABD)
1924	J. Szabó-Planck (Avus.)	1967	P. Fleming (ABD)
1925	J. Szabó-Planck (Avus.)	1968	P. Fleming (ABD)
1926	J. Szabó-Planck (Avus.)	1969	G. Seyfert (ADC)
1927	S. Henie (Nor.)	1970	G. Seyfert (ADC)
1928	S. Henie (Nor.)	1971	B. Schuba (Avus.)
1929	S. Henie (Nor.)	1972	B. Schuba (Avus.)
1930	S. Henie (Nor.)	1973	K. Magnussen (Kan.)
1931	S. Henie (Nor.)	1974	C. Errath (ADC)
1932	S. Henie (Nor.)	1975	D. de Leeuw (Hol.)
1933	S. Henie (Nor.)	1976	D. Hamill (ABD)
1934	S. Henie (Nor.)	1977	L. Fratianne (ABD)
1935	S. Henie (Nor.)	1978	A. Pötzsch (ADC)
1936	S. Henie (Nor.)	1979	L. Fratianne (ABD)
1937	C. Colledge (İng.)	1980	A. Pötzsch (ADC)
1938	M. Taylor (İng.)	1981	D. Biellmann (İsvi.)
1939	M. Taylor (İng.)	1982	E. Zayak (ABD)
1940-46	yarışma yapılmadı	1983	R. Sumners (ABD)
1947	B. Scott (Kan.)	1984	K. Witt (ADC)
1948	B. Scott (Kan.)	1985	K. Witt (ADC)
1949	A. Vrzáňova (Çek.)	1986	D. Thomas (ABD)
1950	A. Vrzáňova (Çek.)	1987	K. Witt (ADC)
1951	J. Altwegg (İng.)	1988	K. Witt (ADC)
1952	J. du Bief (Fr.)	1989	İto M. (Jap.)
1953	T. Albright (ABD)	1990	J. Trenary (ABD)
1954	G. Busch (Almanya)		

* ABD takımının tüm üyeleri bir uçak kazasında öldü ve şampiyona iptal edildi.

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—çiftler

yıl	şampiyonlar
1908	A. Hübler, H. Burger (Almanya)
1909	J. Johnson, J. Johnson (İng.)
1910	A. Hübler, H. Burger (Almanya)
1911	L. Eilers, W. Jakobsson (Fin.)
1912	J. Johnson, J. Johnson (İng.)
1913	N. Engelmann, K. Mejstrik (Avus.)
1914	W. Jakobsson, W. Jakobsson (Fin.)
1915-21	yarışma yapılmadı
1922	N. Engelmann, A. Berger (Avus.)
1923	W. Jakobsson, W. Jakobsson (Fin.)
1924	N. Engelmann, H. Berger (Avus.)
1925	J. Szabó-Planck, L. Wrede (Avus.)
1926	A. Joly, P. Brunet (Fr.)
1927	J. Szabó-Planck, L. Wrede (Avus.)
1928	A. Joly, P. Brunet (Fr.)
1929	L. Scholz, O. Kaiser (Avus.)
1930	A. Brunet, P. Brunet (Fr.)
1931	E. Rotter, L. Szollas (Mac.)
1932	A. Brunet, P. Brunet (Fr.)
1933	E. Rotter, L. Szollas (Mac.)
1934	E. Rotter, L. Szollas (Mac.)
1935	E. Rotter, L. Szollas (Mac.)
1936	M. Herber, E. Baier (Almanya)
1937	M. Herber, E. Baier (Almanya)
1938	M. Herber, E. Baier (Almanya)
1939	M. Herber, E. Baier (Almanya)
1940-46	yarışma yapılmadı
1947	M. Lannoy, P. Baugniet (Bel.)
1948	M. Lannoy, P. Baugniet (Bel.)
1949	A. Kekessy, E. Kiraly (Mac.)
1950	K. Kennedy, P. Kennedy (ABD)
1951	R. Baran, P. Falk (AFC)
1952	R. Falk, P. Falk (AFC)
1953	J. Nicks, J. Nicks (İng.)
1954	F. Dafoe, N. Bowden (Kan.)
1955	F. Dafoe, N. Bowden (Kan.)
1956	E. Schwarz, K. Oppelt (Avus.)
1957	B. Wagner, R. Paul (Kan.)
1958	B. Wagner, R. Paul (Kan.)
1959	B. Wagner, R. Paul (Kan.)
1960	B. Wagner, R. Paul (Kan.)
1961	yarışma yapılmadı*
1962	M. Jelinek, O. Jelinek (Kan.)
1963	M. Kilius, H. Bäumler (AFC)
1964	M. Kilius, H. Bäumler (AFC)
1965	L. Belusova, O. Protopopov (SSCB
1966	L. Belusova, O. Protopopov (SSCB
1967	L. Belusova, O. Protopopov (SSCB
1968	L. Belusova, O. Protopopov (SSCB
1969	İ. Rodnina, A. Ulanov (SSCB)
1970	İ. Rodnina, A. Ulanov (SSCB)
1971	İ. Rodnina, A. Ulanov (SSCB)
1972	İ. Rodnina, A. Ulanov (SSCB)
1973	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1974	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1975	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1976	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1977	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1978	İ. Rodnina, A. Zaytsev (SSCB)
1979	T. Babilonia, R. Gardner (ABD)
1980	M. Çerkasova, S. Şahray (SSCB)
1981	İ. Vorobyova, İ. Lisovski (SSCB)
1982	S. Baess, T. Thierbach (ADC)
1983	E. Valova, O. Vasilyev (SSCB)
1984	B. Underhill, P. Martini (Kan.)
1985	E. Valova, O. Vasilyev (SSCB)
1986	Y. Gordeyeva, S. Grinkov (SSCB)
1987	Y. Gordeyeva, S. Grinkov (SSCB)
1988	E. Valova, O. Vasilyev (SSCB)
1989	Y. Gordeyeva, S. Grinkov (SSCB)
1990	Y. Gordeyeva, S. Grinkov (SSCB)

* ABD takımının tüm üyeleri bir uçak kazasında öldü ve şampiyona iptal edildi.

Steve Powell—All-Sport

Sovyetler Birliği'nden İrina Rodnina ile Aleksandr Zaytsev çifti, artistik patende üst üste altı yıl dünya birinciliğini kazandı.

Dünya Buz Dansı Şampiyonları

yıl	şampiyonlar	yıl	şampiyonlar
1950	L. Waring, M. McGean (ABD)	1971	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)
1951	J. Westwood, L. Demmy (İng.)	1972	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)
1952	J. Westwood, L. Demmy (İng.)	1973	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)
1953	J. Westwood, L. Demmy (İng.)	1974	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)
1954	J. Westwood, L. Demmy (İng.)	1975	İ. Moiseyeva, A. Minenkov (SSCB)
1955	J. Westwood, L. Demmy (İng.)	1976	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)
1956	P. Weight, P. Thomas (İng.)	1977	İ. Moiseyeva, A. Minenkov (SSCB)
1957	J. Markham, C. Jones (İng.)	1978	N. Liniçuk, G. Karponosov (SSCB)
1958	J. Markham, C. Jones (İng.)	1979	N. Liniçuk, G. Karponosov (SSCB)
1959	D. Denny, C. Jones (İng.)	1980	K. Regöczy, A. Sallay (Mac.)
1960	D. Denny, C. Jones (İng.)	1981	J. Torvil, C. Dean (İng.)
1961	yarışma yapılmadı*	1982	J. Torvil, C. Dean (İng.)
1962	E. Romanová, P. Roman (Çek.)	1983	J. Torvil, C. Dean (İng.)
1963	E. Romanová, P. Roman (Çek.)	1984	J. Torvil, C. Dean (İng.)
1964	E. Romanová, P. Roman (Çek.)	1985	N. Bestemyanova, A. Bukin (SSCB)
1965	E. Romanová, P. Roman (Çek.)	1986	N. Bestemyanova, A. Bukin (SSCB)
1966	D. Towler, B. Ford (İng.)	1987	N. Bestemyanova, A. Bukin (SSCB)
1967	D. Towler, B. Ford (İng.)	1988	N. Bestemyanova, A. Bukin (SSCB)
1968	D. Towler, B. Ford (İng.)	1989	M. Klimova, S. Ponomarenko (SSCB)
1969	D. Towler, B. Ford (İng.)	1990	M. Klimova, S. Ponomarenko (SSCB)
1970	L. Pahomova, A. Gorşkov (SSCB)		

* ABD takımının tüm üyeleri bir uçak kazasında öldü ve şampiyona iptal edildi.

Dünya Kombine Sürat Pateni Şampiyonları—erkekler

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1893	J. Eden (Hol.)	1915-21	yarışma yapılmadı
1894	*	1922	H. Strom (Nor.)
1895	J. Eden (Hol.)	1923	C. Thunberg (Fin.)
1896	J. Eden (Hol.)	1924	R. Larsen (Nor.)
1897	I.K. McCullock (Kan.)	1925	C. Thunberg (Fin.)
1898	P. Ostlund (Nor.)	1926	I. Ballangrud (Nor.)
1899	P. Ostlund (Nor.)	1927	B. Evensen (Nor.)
1900	E. Engelsaas (Nor.)	1928	C. Thunberg (Fin.)
1901	F. Wathen (Fin.)	1929	C. Thunberg (Fin.)
1902	*	1930	M. Staksrud (Nor.)
1903	*	1931	C. Thunberg (Fin.)
1904	S. Mathisen (Nor.)	1932	I. Ballangrud (Nor.)
1905	C.C.J. de Koning (Hol.)	1933	H. Engnestangen (Nor.)
1906	*	1934	B. Evensen (Nor.)
1907	*	1935	M. Staksrud (Nor.)
1908	O. Mathisen (Nor.)	1936	I. Ballangrud (Nor.)
1909	O. Mathisen (Nor.)	1937	M. Staksrud (Nor.)
1910	N. Strunnikoff (Rusya)	1938	I. Ballangrud (Nor.)
1911	N. Strunnikoff (Rusya)	1939	B. Wasenius (Fin.)
1912	O. Mathisen (Nor.)	1940-46	yarışma yapılmadı
1913	O. Mathisen (Nor.)	1947	L. Parkkinnen (Fin.)
1914	O. Mathisen (Nor.)	1948	O. Lundberg (Nor.)

* Puan sisteminden önce, dört daldan üçünü kazanan yarışmacı kombine sürat pateni şampiyonu kabul ediliyordu.

Dünya Kombine Sürat Pateni Şampiyonları—erkekler (devam)

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1949	K. Pajor (Mac.)	1970	A. Schenk (Hol.)
1950	H. Andersen (Nor.)	1971	A. Schenk (Hol.)
1951	H. Andersen (Nor.)	1972	A. Schenk (Hol.)
1952	H. Andersen (Nor.)	1973	G. Claeson (İsveç)
1953	O. Gonçarenko (SSCB)	1974	S. Stensen (Nor.)
1954	B. Şilkov (SSCB)	1975	H. Kuipers (Hol.)
1955	S. Ericsson (İsveç)	1976	P. Kleine (Hol.)
1956	O. Gonçarenko (SSCB)	1977	E. Heiden (ABD)
1957	K. Johannesen (Nor.)	1978	E. Heiden (ABD)
1958	O. Gonçarenko (SSCB)	1979	E. Heiden (ABD)
1959	J. Jaevinen (Fin.)	1980	H. van der Duim (Hol.)
1960	B. Stenin (SSCB)	1981	A. Sjøbrend (Nor.)
1961	H. van der Grift (Hol.)	1982	H. van der Duim (Hol.)
1962	V. Kosiçkin (SSCB)	1983	R. Falk-Larssen (Nor.)
1963	J. Nilsson (İsveç)	1984	O. Bojiyev (SSCB)
1964	K. Johannesen (Nor.)	1985	H. Vergeer (Hol.)
1965	P. Moe (Nor.)	1986	D. Jansen (ABD)
1966	K. Verkerk (Hol.)	1987	N. Gulyaev (SSCB)
1967	K. Verkerk (Hol.)	1988	E. Flaim (ABD)
1968	F.A. Maier (Nor.)	1989	L. Visser (Hol.)
1969	D. Fornaess (Nor.)	1990	J. O. Koss (Nor.)

Dünya Kombine Sürat Pateni Şampiyonları—bayanlar

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1947	V. Lesche (Fin.)	1969	L. Kauniste (SSCB)
1948	M. İsakova (SSCB)	1970	A. Keulen-Deelstra (Hol.)
1949	M. İsakova (SSCB)	1971	N. Statkeviç (SSCB)
1950	M. İsakova (SSCB)	1972	A. Keulen-Deelstra (Hol.)
1951	J. Huttunen (Fin.)	1973	A. Keulen-Deelstra (Hol.)
1952	L. Selihova (SSCB)	1974	A. Keulen-Deelstra (Hol.)
1953	K. Şçyogoleva (SSCB)	1975	K. Kessow (ADC)
1954	L. Selihova (SSCB)	1976	S. Burka (Kan.)
1955	R. Jukova (SSCB)	1977	V. Brindzey (SSCB)
1956	Z. Kondakova (SSCB)	1978	T. Averina (SSCB)
1957	İ. Voronina (SSCB)	1979	B. Heiden (ABD)
1958	İ. Voronina (SSCB)	1980	N. Petruseva (SSCB)
1959	T. Rilova (SSCB)	1981	N. Petruseva (SSCB)
1960	V. Stenina (SSCB)	1982	K. Busch (ADC)
1961	V. Stenina (SSCB)	1983	A. Schöne (ADC)
1962	İ. Voronina (SSCB)	1984	K. Enke (ADC)
1963	L. Skoblikova (SSCB)	1985	A. Schöne (ADC)
1964	L. Skoblikova (SSCB)	1986	K. Kania (ADC)
1965	İ. Voronina (SSCB)	1987	K. Kania (ADC)
1966	V. Stenina (SSCB)	1988	K. Kania (ADC)
1967	S. Kaiser (Hol.)	1989	C. Moser (ADC)
1968	S. Kaiser (Hol.)	1990	J. Börner (ADC)

Dünya Sürat Pateni Sürat Şampiyonluğu

yıl	erkekler	bayanlar	yıl	erkekler	bayanlar
1972	L. Linkovesi (Fin.)	M. Pflug (AFC)	1982	S. Hlebnikov (SSCB)	N. Petruseva (SSCB)
1973	V. Muratov (SSCB)	S. Young (ABD)	1983	Kuroiva A. (Jap.)	K. Enke (ADC)
1974	P. Bjorang (Nor.)	L. Poulos (ABD)	1984	G. Boucher (Kan.)	K. Enke (ADC)
1975	A. Safronov (SSCB)	S. Young (ABD)	1985	İ. Jelezovski (SSCB)	C. Rothenburger (ADC)
1976	J. Granath (İsveç)	S. Young (ABD)	1986	İ. Jelezovski (SSCB)	K. Kania (ADC)
1977	E. Heiden (ABD)	S. Burka (Kan.)	1987	Kuroiva A. (Jap.)	K. Kania (ADC)
1978	E. Heiden (ABD)	L. Sadçikova (SSCB)	1988	D. Jansen (ABD)	C. Rothenburger (ADC)
1979	E. Heiden (ABD)	L. Poulos-Mueller (ABD)	1989	İ. Jelezovski (SSCB)	B. Blair (ABD)
1980	E. Heiden (ABD)	K. Enke (ADC)	1990	Ki Tae Bac (Kore Cum.)	A. Hauck (ADC)
1981	F. Ronning (Nor.)	K. Enke (ADC)			

ESKRİM

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—erkekler

yıl	bireysel		
	flöre	epe	kılıç
1936*	G. Gaudini (İt.)	F. Riccardi (İt.)	E. Kabos (Mac.)
1937	G. Marzi (İt.)	B. Schmetz (Fr.)	G. Kovács (Mac.)
1938	G. Guaragna (İt.)	M. Pecheux (Fr.)	A. Montano (İt.)
1939-46	yarışma yapılmadı		
1947	C. d'Oriola (Fr.)	E. Artigas (Fr.)	A. Montano (İt.)
1948*	J. Buhan (Fr.)	L. Cantone (İt.)	A. Gerevich (Mac.)
1949	C. d'Oriola (Fr.)	D. Mangiarotti (İt.)	G. Daré (İt.)
1950	R. Nostini (İt.)	M. Luchow (Dan.)	J. Levavasseur (Fr.)
1951	M. di Rosa (İt.)	E. Mangiarotti (İt.)	A. Gerevich (Mac.)
1952*	C. d'Oriola (Fr.)	E. Mangiarotti (İt.)	P. Kovács (Mac.)
1953	C. d'Oriola (Fr.)	J. Sakovits (Mac.)	P. Kovács (Mac.)
1954	C. d'Oriola (Fr.)	E. Mangiarotti (İt.)	R. Kárpáti (Mac.)
1955	J. Gyuricza (Mac.)	G. Anglesio (İt.)	A. Gerevich (Mac.)
1956*	C. d'Oriola (Fr.)	C. Pavesi (İt.)	R. Kárpáti (Mac.)
1957	M. Fulop (Mac.)	A. Movyal (Fr.)	J. Pawlowski (Pol.)
1958	G.C. Bergamini (İt.)	H.W.F. Hoskyns (İng.)	Y. Rilski (SSCB)
1959	A. Jay (İng.)	G. Lafranc (Fr.)	R. Kárpáti (Mac.)
1960*	V. Jdanoviç (SSCB)	G. Delfino (İt.)	R. Kárpáti (Mac.)
1961	R. Parulski (Pol.)	J. Guittet (Fr.)	Y. Rilski (SSCB)
1962	G. Sveşnikov (SSCB)	I. Kausz (Mac.)	Z. Horvath (Mac.)
1963	J.C. Magnan (Fr.)	R. Losert (Avus.)	Y. Rilski (SSCB)
1964*	E. Franke (Pol.)	G. Kriss (SSCB)	T. Pézsa (Mac.)
1965	J.C. Magnan (Fr.)	Z. Nemere (Mac.)	J. Pawlowski (Pol.)
1966	G. Sveşnikov (SSCB)	A. Nikançikov (SSCB)	J. Pawlowski (Pol.)
1967	V. Putyatin (SSCB)	A. Nikançikov (SSCB)	M. Rakita (SSCB)
1968*	I. Drimba (Rom.)	G. Kulcsár (Mac.)	J. Pawlowski (Pol.)
1969	F. Wessel (AFC)	B. Andrejevski (Pol.)	V. Sidyak (SSCB)
1970	F. Wessel (AFC)	A. Nikançikov (SSCB)	T. Pézsa (Mac.)
1971	V. Stankoviç (SSCB)	G. Kriss (SSCB)	M. Maffei (İt.)
1972*	W. Woyda (Pol.)	C. Fenyvési (Mac.)	V. Sidyak (SSCB)
1973	C. Noel (Fr.)	R. Edling (İsveç)	A. Montano (İt.)
1974	A. Romankov (SSCB)	R. Edling (İsveç)	A. Montano (İt.)
1975	C. Noel (Fr.)	A. Pusch (AFC)	V. Nazlımov (SSCB)
1976*	F. dal Zotto (İt.)	A. Pusch (AFC)	V. Krovopuskov (SSCB)
1977	A. Romankov (SSCB)	J. Harmenberg (İsveç)	P. Gerevich (Mac.)
1978	D. Flament (Fr.)	A. Pusch (AFC)	V. Krovopuskov (SSCB)
1979	A. Romankov (SSCB)	P. Riboud (Fr.)	V. Nazlımov (SSCB)
1980*	V. Smirnov (SSCB)	J. Harmenberg (İsveç)	V. Krovopuskov (SSCB)
1981	V. Smirnov (SSCB)	Z. Szekely (Mac.)	M. Wodke (Pol.)
1982	A. Romankov (SSCB)	J. Pap (Mac.)	V. Krovopuskov (SSCB)
1983	A. Romankov (SSCB)	E. Bormann (AFC)	V. Etropolski (Bul.)
1984*	M. Numa (İt.)	P. Boisse (Fr.)	J.-F. Lamour (Fr.)
1985	M. Numa (İt.)	P. Boisse (Fr.)	G. Nebald (Mac.)
1986	A. Borella (İt.)	P. Riboud (Fr.)	S. Mindirgasov (SSCB)
1987	M. Gey (AFC)	V. Fischer (AFC)	J.-F. Lamour (Fr.)
1988*	S. Cerioni (İt.)	A. Schmitt (AFC)	J.-F. Lamour (Fr.)
1989	A. Koch (AFC)	M. Pereira (İsp.)	G. Kriyenko (SSCB)

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—erkekler

	takım		
yıl	flöre	epe	kılıç
1936*	İtalya	İtalya	Macaristan
1937	İtalya	İtalya	İtalya
1938	İtalya	—	—
1939-46	yarışma yapılmadı		
1947	Fransa	Fransa	İtalya
1948*	Fransa	Fransa	Macaristan
1949	İtalya	İtalya	italya
1950	İtalya	İtalya	İtalya
1951	Fransa	Fransa	Macaristan
1952*	Fransa	İtalya	Macaristan
1953	Fransa	İtalya	Macaristan
1954	İtalya	İtalya	Macaristan
1955	İtalya	İtalya	Macaristan
1956*	İtalya	İtalya	Macaristan
1957	Macaristan	İtalya	Macaristan
1958	Fransa	İtalya	Macaristan
1959	SSCB	Macaristan	Polonya
1960*	SSCB	İtalya	Macaristan
1961	SSCB	SSCB	Polonya
1962	SSCB	Fransa	Polonya
1963	SSCB	Polonya	Polonya
1964*	SSCB	Macaristan	SSCB
1965	SSCB	Fransa	SSCB
1966	SSCB	Fransa	Macaristan
1967	Romanya	SSCB	SSCB
1968*	Fransa	Macaristan	SSCB
1969	SSCB	SSCB	SSCB
1970	SSCB	Macaristan	SSCB
1971	Fransa	Macaristan	SSCB
1972*	Polonya	Macaristan	İtalya
1973	SSCB	AFC	Macaristan
1974	SSCB	İsveç	SSCB
1975	Fransa	İsveç	SSCB
1976*	AFC	İsveç	SSCB
1977	AFC	İsveç	SSCB
1978	Polonya	Macaristan	Macaristan
1979	SSCB	SSCB	SSCB
1980*	Fransa	Fransa	SSCB
1981	SSCB	SSCB	Macaristan
1982	SSCB	Fransa	Macaristan
1983	AFC	Fransa	SSCB
1984*	İtalya	AFC	İtalya
1985	İtalya	AFC	SSCB
1986	İtalya	AFC	SSCB
1987	AFC	SSCB	SSCB
1988*	SSCB	Fransa	Macaristan
1989	SSCB	İtalya	SSCB

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	bireysel flöre	takım flöre
1936*	I. Schach-Elek (Mac.)	Almanya
1937	H. Mayer (Almanya)	Macaristan
1938	M. Sediva (Çek.)	—
1939-46	yarışma yapılmadı	
1947	E. Müller-Preis (Avus.)	Danimarka
1948*	I. Elek (Mac.)	Danimarka
1949	E. Müller-Preis (Avus.)	—
1950	R. Garilhe (Fr.)	Fransa
	E. Müller-Preis (Avus.)	
1951	I. Elek (Mac.)	Fransa
1952*	I. Camber (İt.)	—
1953	I. Camber (İt.)	Macaristan
1954	K. Lachmann (Dan.)	Macaristan
1955	L. Domolki (Mac.)	Macaristan
1956*	G. Sheen (İng.)	—
1957	A. Zabelina (SSCB)	İtalya
1958	V. Kiseleva (SSCB)	SSCB
1959	E. Efimova (SSCB)	Macaristan
1960*	H. Schmid (Almanya)†	SSCB
1961	H. Schmid (AFC)	SSCB
1962	O. Orban-Szabo (Rom.)	Macaristan
1963	I. Rejtö (Mac.)	Macaristan
1964*	I. Ujlaki-Rejtö (Mac.)	Macaristan
1965	G. Gorohova (SSCB)	SSCB
1966	T. Samusenko (SSCB)	SSCB
1967	A. Zabelina (SSCB)	Macaristan
1968*	E. Novikova (SSCB)	SSCB
1969	E. Novikova (SSCB)	Romanya
1970	G. Gorohova (SSCB)	SSCB
1971	M.C. Demaille (Fr.)	SSCB
1972*	A. Ragno Lonzi (İt.)	SSCB
1973	V. Nikonova (SSCB)	Macaristan
1974	I. Bobis (Mac.)	SSCB
1975	K. Jencsik-Stahl (Rom.)	SSCB
1976*	I. Schwarczenberger (Mac.)	SSCB
1977	V. Sidorova (SSCB)	SSCB
1978	V. Sidorova (SSCB)	SSCB
1979	C. Hanisch (AFC)	SSCB
1980*	P. Trinquet (Fr.)	Fransa
1981	C. Hanisch (AFC)	SSCB
1982	N. Gilyazova (SSCB)	İtalya
1983	D. Vaccaroni (İt.)	İtalya
1984*	Luan Jujie (ÇHC)	AFC
1985	C. Hanisch (AFC)	AFC
1986	A. Fichtel (AFC)	SSCB
1987	E. Tufan (Rom.)	Macaristan
1988*	A. Fichtel (AFC)	AFC
1989	O. Velyiçko (SSCB)	AFC

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † ADC-AFC ortak takımı.

FUTBOL

FIFA Dünya Kupası

yıl	sonuç			
1930	Uruguay	4	Arjantin	2
1934	İtalya	2	Çekoslovakya	1
1938	İtalya	4	Macaristan	2
1950	Uruguay	2	Brezilya	1
1954	AFC	3	Macaristan	2
1958	Brezilya	5	İsveç	2
1962	Brezilya	3	Çekoslovakya	1
1966	İngiltere	4	AFC	2
1970	Brezilya	4	İtalya	1
1974	AFC	2	Hollanda	1
1978	Arjantin	3	Hollanda	1
1982	İtalya	3	AFC	1
1986	Arjantin	3	AFC	2
1990	AFC	1	Arjantin	0

Avrupa Kupa Galipleri Kupası

sezon	sonuç			
1960-61	Fiorentina (İt.)	2; 2	Glasgow Rangers (İsk.)	0; 1
1961-62	Atlético Madrid (İsp.)	3	Fiorentina (İt.)	0
1962-63	Tottenham Hotspur (İng.)	5	Atlético Madrid (İsp.)	1
1963-64	Sporting Lisbon (Por.)	1	MTK Budapeşte (Mac.)	0
1964-65	West-Ham United (İng.)	2	TSV Munich (AFC)	0
1965-66	Borussia Dortmund (AFC)	2	Liverpool (İng.)	1
1966-67	Bayern Munich (AFC)	1	Glasgow Rangers (İsk.)	0
1967-68	AC Milan (İt.)	2	SV Hamburg (AFC)	0
1968-69	Slovan Bratislava (Çek.)	3	FC Barcelona (İsp.)	2
1969-70	Manchester City (İng.)	2	Gornik Zabrze (Pol.)	1
1970-71*	Chelsea (İng.)	2	Real Madrid (İsp.)	1
1971-72	Glasgow Rangers (İsk.)	3	Moskova Dinamo (SSCB)	2
1972-73	AC Milan (İt.)	1	Leeds United (İng.)	0
1973-74	FC Magdeburg (ADC)	2	AC Milan (İt.)	0
1974-75	Dinamo Kiev (SSCB)	3	Ferencvaros (Mac.)	0
1975-76	Anderlecht (Bel.)	4	West-Ham United (İng.)	2
1976-77	SV Hamburg (AFC)	2	Anderlecht (Bel.)	0
1977-78	Anderlecht (Bel.)	4	FC Avusturya Viyana (Avus.)	0
1978-79	FC Barcelona (İsp.)	4	Fortuna Düsseldorf (AFC)	3
1979-80	Valencia (İsp.)	5	Arsenal (İng.)	4
1980-81	Dinamo Tiflis (SSCB)	2	Carl Zeiss Jena (ADC)	1
1981-82	FC Barcelona (İsp.)	2	Standart Liège (Bel.)	1
1982-83	Aberdeen (İskoçya)	2	Real Madrid (İsp.)	1
1983-84	Juventus (İt.)	2	Porto (Por.)	1
1984-85	Everton (İng.)	3	Rapid Viyana (Avus.)	1
1985-86	Dinamo Kiev (SSCB)	3	Atletico Madrid (İsp.)	0
1986-87	Ajax Amsterdam (Hol.)	1	Lokomotif Leipzig (ADC)	0
1987-88	KV Mechelen (Bel.)	2	Ajax Amsterdam (Hol.)	0
1988-89	FC Barcelona (İsp.)	2	Sampdoria (İt.)	0

* 1-1 biten ilk maçtan sonra yeni maç oynandı.

Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası

sezon	sonuç			
1955-56	Real Madrid (İsp.)	4	Reims (Fr.)	3
1956-57	Real Madrid (İsp.)	2	Fiorentina (İt.)	0
1957-58	Real Madrid (İsp.)	3	AC Milan (İt.)	2
1958-59	Real Madrid (İsp.)	2	Reims (Fr.)	0
1959-60	Real Madrid (İsp.)	7	Eintracht Frankfurt (AFC)	3
1960-61	Benfica (Por.)	3	FC Barcelona (İsp.)	2
1961-62	Benfica (Por.)	5	Real Madrid (İsp.)	3
1962-63	AC Milan (İt.)	2	Benfica (Por.)	1
1963-64	Inter-Milan (İt.)	3	Real Madrid (İsp.)	1
1964-65	Inter-Milan (İt.)	1	Benfica (Por.)	0
1965-66	Real Madrid (İsp.)	2	Partizan Belgrade (Yug.)	1
1966-67	Glasgow Celtic (İsk.)	2	Inter-Milan (İt.)	1
1967-68	Manchester United (İng.)	4	Benfica (Por.)	1
1968-69	AC Milan (İt.)	4	Ajax Amsterdam (Hol.)	1
1969-70	Feyenoord (Hol.)	2	Celtic (İsk.)	1
1970-71	Ajax Amsterdam (Hol.)	2	Panathinaikos (Yun.)	0
1971-72	Ajax Amsterdam (Hol.)	2	Inter-Milan (İt.)	0
1972-73	Ajax Amsterdam (Hol.)	1	Juventus (İt.)	0
1973-74	Bayern Munich (AFC)	4	Atlético Madrid (İsp.)	0
1974-75	Bayern Munich (AFC)	2	Leeds United (İng.)	0
1975-76	Bayern Munich (AFC)	1	Saint-Étienne (Fr.)	0
1976-77	Liverpool (İng.)	3	Borussia Mönchengladbach (AFC)	1
1977-78	Liverpool (İng.)	1	FC Bruges (Bel.)	0
1978-79	Nottingham Forest (İng.)	1	FC Malmö (İsveç)	0
1979-80	Nottingham Forest (İng.)	1	SV Hamburg (AFC)	0
1980-81	Liverpool (İng.)	1	Real Madrid (İsp.)	0
1981-82	Aston Villa (İng.)	1	Bayern Munich (AFC)	0
1982-83	SV Hamburg (AFC)	1	Juventus (İt.)	0
1983-84*	Liverpool (İng.)	1	Roma (İt.)	1
1984-85	Juventus (İt.)	1	Liverpool (İng.)	0
1985-86*	Steaua Bükreş (Rom.)	1	Barcelona (İsp.)	0
1986-87	Porto (Por.)	2	Bayern Munich (AFC)	1
1987-88*	PSV Eindhoven (Hol.)	0	Benfica (Por.)	0
1988-89	AC Milan (İt.)	4	Steaua Bükreş (Rom.)	0

* Sonuç penaltı atışlarıyla belirlendi.

Libertadores de America Kupası (Güney Amerika Kupası)†

yıl	şampiyon	rakibi	sonuçlar
1960	Peñarol (Ur.)	Olimpia (Par.)	1-0, 1-1
1961	Peñarol (Ur.)	Palmeiras (Bre.)	1-0, 1-1
1962	Santos (Bre.)	Peñarol (Ur.)	2-1, 2-3, 3-0
1963	Santos (Bre.)	Boca Juniors (Arj.)	3-2, 2-1
1964	Independiente (Arj.)	Nacional (Ur.)	0-0, 1-0
1965	Independiente (Arj.)	Peñarol (Ur.)	1-0, 1-3, 4-1
1966	Peñarol (Ur.)	River Plate (Arj.)	2-0, 2-3, 4-2
1967	Racing (Arj.)	Nacional (Ur.)	0-0, 0-0, 2-1
1968	Estudiantes (Arj.)	Palmeiras (Bre.)	2-1, 2-3, 0-2
1969	Estudiantes (Arj.)	Nacional (Ur.)	1-0, 2-0
1970	Estudiantes (Arj.)	Peñarol (Ur.)	1-0, 0-0
1971	Nacional (Ur.)	Estudiantes (Arj.)	0-1, 1-0, 2-0
1972	Independiente (Arj.)	Universitario (Peru)	0-0, 2-1
1973	Independiente (Arj.)	Colo Colo (Şili)	0-0, 1-1, 2-1
1974	Independiente (Arj.)	São Paulo (Bre.)	1-2, 2-0, 1-0
1975	Independiente (Arj.)	Unión Española (Şili)	0-1, 3-1, 2-0
1976	Cruzeiro (Bre.)	River Plate (Arj.)	4-1, 1-2, 3-2
1977	Boca Juniors (Arj.)	Cruzeiro (Bre.)	1-0, 0-1, 0-0*
1978	Boca Juniors (Arj.)	Deportivo Cali (Kol.)	0-0, 4-0

† Notlar için 84. sayfaya bakınız.

Libertadores de America Kupası (Güney Amerika Kupası) (devam)

yıl	şampiyon	rakibi	sonuçlar
1979	Olimpia (Par.)	Boca Juniors (Arj.)	2-0, 0-0
1980	Nacional (Ur.)	Internacional (Bre.)	0-0, 1-0
1981	Flamengo (Bre.)	Cobreloa (Şili)	2-1, 0-1, 2-0
1982	Peñarol (Ur.)	Cobreloa (Şili)	0-0, 1-0
1983	Grêmio (Bre.)	Peñarol (Ur.)	1-1, 2-1
1984	Independiente (Arj.)	Grêmio (Bre.)	1-0, 0-0
1985	Argentinos Juniors (Arj.)	América (Kol.)	1-0, 0-1, 1-1*
1986	River Plate (Arj.)	América de Cali (Kol.)	2-1, 1-0
1987	Peñarol (Ur.)	América de Cali (Kol.)	0-2, 2-1, 1-0
1988	Nacional (Ur.)	Newell's Old Boys (Arj.)	0-1, 3-0
1989	Nacional of Medellin (Kol.)	Olimpia (Par.)	0-2, 2-0, 5-4*

* Sonuç penaltı atışlarıyla belirlendi.

GÜREŞ

Dünya Güreş Şampiyonluğu—serbest§

yıl	48 kg	52 kg	57 kg
1951*		A. Yücel (Tür.)	N. Akar (Tür.)
1952†		H. Gemici (Tür.)	İşii S. (Jap.)
1954		H. Akbaş (Tür.)	M. Dağıstanlı (Tür.)
1956†		M. Zalkalamanidze (SSCB)	M. Dağıstanlı (Tür.)
1957		M. Kartal (Tür.)	H. Akbaş (Tür.)
1959		A. Aliyev (SSCB)	H. Akbaş (Tür.)
1960†		A. Bilek (Tür.)	T. McCann (ABD)
1961		A. Aliyev (SSCB)	S. Safepur (İr.)
1962‡		A. Aliyev (SSCB)	H. Akbaş (Tür.)
1963		Y. Kemal (Tür.)	A. Ibragimov (SSCB)
1964†		Yoşida Y. (Jap.)	Uetake Y. (Jap.)
1965		Yoşida Y. (Jap.)	Fukuda T. (Jap.)
1966		Chang Sun Chang (Kore Cum.)	A. Aliyev (SSCB)
1967		Nakata S. (Jap.)	A. Aliyev (SSCB)
1968†		Nakata S. (Jap.)	Uetake Y. (Jap.)
1969	İ. Cayadi (İr.)	R. Sanders (ABD)	Tanaka T. (Jap.)
1970	İ. Cayadi (İr.)	A. R. Alan (Tür.)	Yamagida H. (Jap.)
1971	İ. Cayadi (İr.)	M. Ghorbani (İr.)	Yamagida H. (Jap.)
1972†	R. Dmitriyev (SSCB)	Kato K. (Jap.)	Yamagida H. (Jap.)
1973	R. Dmitriyev (SSCB)	E. Cavadi (İr.)	M. Faravaçi (İr.)
1974	H. Murselov (Bul.)	Takada Y. (Jap.)	V. Yumin (SSCB)
1975	K. Issayev (Bul.)	Takada Y. (Jap.)	Arai M. (Jap.)
1976†	K. Issayev (Bul.)	Takada Y. (Jap.)	V. Yumin (SSCB)
1977	A. Beloglazov (SSCB)	Takada Y. (Jap.)	Sasaki T. (Jap.)
1978	S. Kornilayev (SSCB)	A. Beloglazov (SSCB)	Tomiyama H. (Jap.)
1979	S. Kornilayev (SSCB)	Takada Y. (Jap.)	Tomiyama H. (Jap.)
1980†	C. Pollio (İt.)	A. Beloglazov (SSCB)	S. Beloglazov (SSCB)
1981	S. Kornilayev (SSCB)	Asakura T. (Jap.)	S. Beloglazov (SSCB)
1982	S. Kornilayev (SSCB)	H. Reich (ADC)	A. Beloglazov (SSCB)
1983	Kim Hwan Cher (Kore DHC)	V. Yordanov (Bul.)	S. Beloglazov (SSCB)
1984†	R. Weaver (ABD)	S. Trstena (Yug.)	Tomiyama H. (Jap.)
1985	Kim Chol Hwan (Kore DHC)	V. Yordanov (Bul.)	S. Beloglazov (SSCB)
1986	Y. Li (Kore DHC.)	K. Sik (Kore DHC)	S. Beloglazov (SSCB)
1987	Li Jae Sik (Kore DHC)	V. Yordanov (Bul.)	S. Beloglazov (SSCB)
1988	Kobayaşi T. (Jap.)	Sato M. (Jap.)	S. Beloglazov (SSCB)
1989	J. Kim (Kore Cum.)	V. Yordanov (Bul.)	S. Yeung (Kore DHC)

§ Notlar için 86. sayfaya bakınız.

Dünya Güreş Şampiyonluğu—serbest (devam)

yıl	62 kg	68 kg
1951*	N. Zafer (Tür.)	O. Anderberg (İsveç)
1952†	B. Şit (Tür.)	O. Anderberg (İsveç)
1954	Sasahara S. (Jap.)	D. Tovfighe (İr.)
1956†	Sasahara S. (Jap.)	İ. Habibi (İr.)
1957	M. Dağıstanlı (Tür.)	A. Bestayev (SSCB)
1959	M. Dağıstanlı (Tür.)	V. Sinyavski (SSCB)
1960†	M. Dağıstanlı (Tür.)	S. Wilson (ABD)
1961	V. Rubaşvili (SSCB)	M. Sanatkaran (İr.)
1962‡	Vatanabe O. (Jap.)	E. Valçev (Bul.)
1963	Vatanabe O. (Jap.)	Horiuçi I. (Jap.)
1964†	Vatanabe O. (Jap.)	E. Dimov (Bul.)
1965	S. Safepur (İr.)	A. Mohaved (İr.)
1966	Kaneko M. (Jap.)	A. Mohaved (İr.)
1967	Kaneko M. (Jap.)	A. Mohaved (İr.)
1968†	Kaneko M. (Jap.)	A. Mohaved (İr.)
1969	Morita T. (Jap.)	A. Mohaved (İr.)
1970	S. Abassi (İr.)	A. Mohaved (İr.)
1971	Z. Abdulbekov (SSCB)	D. Gable (ABD)
1972†	Z. Abdulbekov (SSCB)	D. Gable (ABD)
1973	Z. Abdulbekov (SSCB)	L. Keaser (ABD)
1974	I. Zeveg (Moğ.)	N. Nasrullayev (SSCB)
1975	Z. Oydov (Moğ.)	P. Pinigin (SSCB)
1976†	Yang J.M. (Kore Cum.)	P. Pinigin (SSCB)
1977	V. Yumin (SSCB)	P. Pinigin (SSCB)
1978	V. Yumin (SSCB)	P. Pinigin (SSCB)
1979	V. Yumin (SSCB)	M. Haraçura (SSCB)
1980†	M. Abuşev (SSCB)	S. Absaidov (SSCB)
1981	S. Sterev (Bul.)	S. Absaidov (SSCB)
1982	S. Beloglazov (SSCB)	M. Haraçura (SSCB)
1983	V. Alekseyev (SSCB)	A. Fadzayev (SSCB)
1984†	R. Lewis (ABD)	You I.T. (Kore Cum.)
1985	V. Alekseyev (SSCB)	A. Fadzayev (SSCB)
1986	K. İsayev (SSCB)	A. Fadzayev (SSCB)
1987	J. Smith (ABD)	A. Fadzayev (SSCB)
1988	J. Smith (ABD)	A. Fadzayev (SSCB)
1989	J. Smith (ABD)	B. Bovdayev (SSCB)

yıl	74 kg	82 kg	90 kg
1951*	C. Atik (Tür.)	H. Zafer (Tür.)	Y. Doğu (Tür.)
1952†	W. Smith (ABD)	D. Zimakurdze (SSCB)	W. Palm (İsveç)
1954	V. Balavadze (SSCB)	M. Zandi (İr.)	A. Englas (SSCB)
1956†	İkeda M. (Jap.)	N. Nikolov (Bul.)	G.R. Tahti (İr.)
1957	V. Balavadze (SSCB)	N. Sururi (İr.)	N. Stanşev (Bul.)
1959	İ. Habibi (İr.)	G. Shirtladze (SSCB)	G.R. Tahti (İr.)
1960†	D. Blubaugh (ABD)	H. Güngör (Tür.)	İ. Atlı (Tür.)
1961	İ. Habibi (İr.)	M. Savarabadi (İr.)	G.R. Tahti (İr.)
1962‡	İ. Habibi (İr.)	M. Mehdizade (İr.)	A. Medved (SSCB)
1963	G. Sagaradze (SSCB)	P. Gardçev (Bul.)	A. Medved (SSCB)
1964†	İ. Ogan (Tür.)	P. Gardçev (Bul.)	A. Medved (SSCB)
1965	G. Sagaradze (SSCB)	M. Mehdizade (İr.)	A. Ayık (Tür.)
1966	M. Atalay (Tür.)	P. Gardçev (Bul.)	A. Medved (SSCB)
1967	D. Sauton-Robin (Fr.)	B. Gureviç (SSCB)	A. Ayık (Tür.)
1968†	M. Atalay (Tür.)	B. Gureviç (SSCB)	A. Ayık (Tür.)
1969	Z. Beriyaşvili (SSCB)	F. Fozzard (ABD)	B. Gureviç (SSCB)
1970	W. Wells (ABD)	Y. Şahmuradov (SSCB)	G. Straçov (SSCB)
1971	G. Gusov (SSCB)	L. Tediyaşvili (SSCB)	B. Petrov (Bul.)
1972†	W. Wells (ABD)	L. Tediyaşvili (SSCB)	B. Peterson (ABD)
1973	M. Barzegar (İr.)	V. Syuljin (SSCB)	L. Tediyaşvili (SSCB)
1974	R. Aşuraliyev (SSCB)	V. Novojilov (SSCB)	L. Tediyaşvili (SSCB)

Dünya Güreş Şampiyonluğu—serbest (devam)

yıl	74 kg	82 kg	90 kg
1975	R. Aşuraliyev (SSCB)	A. Seger (AFC)	L. Tediyaşvili (SSCB)
1976†	Date J. (Jap.)	J. Peterson (ABD)	L. Tediyaşvili (SSCB)
1977	S. Dziedzic (ABD)	A. Seger (AFC)	A. Prokopçuk (SSCB)
1978	L. Kemp (ABD)	M. Aratsilov (SSCB)	U. Neupert (ADC)
1979	L. Kemp (ABD)	I. Kovacs (Mac.)	K. Ortsuyev (SSCB)
1980†	V. Raitçev (Bul.)	I. Abilov (Bul.)	S. Oganisyan (SSCB)
1981	M. Knosp (AFC)	C. Campbell (ABD)	S. Oganisyan (SSCB)
1982	L. Kemp (ABD)	T. Dzgoyev (SSCB)	U. Neupert (ADC)
1983	D. Schultz (ABD)	T. Dzgoyev (SSCB)	P. Naniyev (SSCB)
1984†	D. Schultz (ABD)	M. Schultz (ABD)	E. Banach (ABD)
1985	R. Cascaret (Küba)	M. Schultz (ABD)	B. Scherr (ABD)
1986	R. Cascaret (Küba)	V. Modozyan (SSCB)	M. Hadartsev (SSCB)
1987	A. Varayev (SSCB)	M. Schultz (ABD)	M. Hadartsev (SSCB)
1988	K. Monday (ABD)	Han Myang Woo (Kore Cum.)	M. Hadartsev (SSCB)
1989	K. Monday (ABD)	E. Jabraylov (SSCB)	M. Hadartsev (SSCB)

yıl	100 kg	+100 kg
1951*	B. Antonsson (İsveç)	
1952†	A. Mekokişvili (SSCB)	
1954	A. Mekokişvili (SSCB)	
1956†	H. Kaplan (Tür.)	
1957	H. Kaplan (Tür.)	
1959	L. Ahmedov (Bul.)	
1960†	W. Dietrich (AFC)	
1961	W. Dietrich (AFC)	
1962‡	A. İvanitski (SSCB)	
1963	A. İvanitski (SSCB)	
1964†	A. İvanitski (SSCB)	
1965	A. İvanitski (SSCB)	
1966	A. İvanitski (SSCB)	
1967	A. Medved (SSCB)	
1968†	A. Medved (SSCB)	
1969	C. Lomidze (SSCB)	A. Medved (SSCB)
1970	V. Gulyutkin (SSCB)	A. Medved (SSCB)
1971	C. Lomidze (SSCB)	A. Medved (SSCB)
1972†	İ. Yarigin (SSCB)	A. Medved (SSCB)
1973	İ. Yarigin (SSCB)	S. Andiyev (SSCB)
1974	V. Gulyutkin (SSCB)	S. Ladislav (Rom.)
1975	K. Bayanmunh (Moğ.)	S. Andiyev (SSCB)
1976†	İ. Yarigin (SSCB)	S. Andiyev (SSCB)
1977	A. Bisultanov (SSCB)	S. Andiyev (SSCB)
1978	H. Buttner (ADC)	S. Andiyev (SSCB)
1979	İ. Mate (SSCB)	S. Hasimikov (SSCB)
1980†	İ. Mate (SSCB)	S. Andiyev (SSCB)
1981	R. Gehrke (ADC)	S. Hasimikov (SSCB)
1982	İ. Mate (SSCB)	S. Hasimikov (SSCB)
1983	A. Hadartsev (SSCB)	S. Hasimikov (SSCB)
1984†	L. Banach (ABD)	B. Baumgartner (ABD)
1985	L. Habelov (SSCB)	D. Gobedjisvili (SSCB)
1986	A. Hadartsev (SSCB)	B. Baumgartner (ABD)
1987	L. Habelov (SSCB)	A. Hadartsev (SSCB)
1988	V. Puscasu (Rom.)	D. Gobedjişvili (SSCB)
1989	A. Atavov (SSCB)	A.R. Süleymani (İran)

* 1962'ye kadar kategoriler, 67 kg, 73 kg, 79 kg, 87 kg ve +87 kilogramdı. † Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. ‡ 1962'den 1969'a kadar kategoriler, 63 kg, 70 kg, 78 kg, 87 kg, 97 kg ve +97 kilogramdı.

Dünya Güreş Şampiyonluğu—grekoromen□

yıl	48 kg	52 kg	57 kg
1950		B. Johansson (İsveç)	M. Hassan (Mısır)
1952†		B. Gureviç (SSCB)	I. Hódos (Mac.)
1953		B. Gureviç (SSCB)	A. Teryan (SSCB)
1955		I. Fabra (İt.)	V. Staşkeviç (SSCB)
1956†		N. Solovyev (SSCB)	K. Virupayev (SSCB)
1958		B. Gureviç (SSCB)	O. Karavayev (SSCB)
1960†		D. Pirvulescu (Rom.)	O. Karavayev (SSCB)
1961		A. Sayadov (SSCB)	O. Karavayev (SSCB)
1962‡		S. Ribalko (SSCB)	İçiguçi M. (Jap.)
1963		B. Vukov (Yug.)	J. Varga (Mac.)
1964†		Hanahara T. (Jap.)	İçiguçi M. (Jap.)
1965		S. Ribalko (SSCB)	I. Chernya (Rom.)
1966		A. Keresov (Bul.)	F. Stange (AFC)
1967		V. Bakulin (SSCB)	I. Baciu (Rom.)
1968†		P. Kirov (Bul.)	J. Varga (Mac.)
1969	G. Berceanu (Rom.)	F. Aluzadeh (İr.)	R. Kasakov (SSCB)
1970	G. Berceanu (Rom.)	P. Kirov (Bul.)	J. Varga (Mac.)
1971	S. Zubkov (SSCB)	P. Kirov (Bul.)	R. Kazakov (SSCB)
1972†	G. Berceanu (Rom.)	P. Kirov (Bul.)	R. Kazakov (SSCB)
1973	V. Zubkov (SSCB)	G. Guergue (Rom.)	J. Lipien (Pol.)
1974	V. Zubkov (SSCB)	P. Kirov (Bul.)	F. Mustafin (SSCB)
1975	V. Zubkov (SSCB)	V. Konstantinov (SSCB)	F. Mustafin (SSCB)
1976†	A. Şumakov (SSCB)	V. Konstantinov (SSCB)	P. Ukkola (Fin.)
1977	A. Şumakov (SSCB)	N. Ginga (Rom.)	P. Ukkola (Fin.)
1978	C. Alexandru (Rom.)	V. Blagidze (SSCB)	S. Serikov (SSCB)
1979	C. Alexandru (Rom.)	L. Racz (Mac.)	S. Serikov (SSCB)
1980†	Z. Uşkempirov (SSCB)	V. Blagidze (SSCB)	S. Serikov (SSCB)
1981	Z. Uşkempirov (SSCB)	V. Blagidze (SSCB)	P. Passarelli (AFC)
1982	T. Kazaraşvili (SSCB)	B. Paşayan (SSCB)	P. Mikhalik (Pol.)
1983	B. Tsenov (Bul.)	B. Paşayan (SSCB)	İto M. (Jap.)
1984†	V. Maenza (İt.)	Miyahara A. (Jap.)	P. Passarelli (AFC)
1985	M. Allahverdiev (SSCB)	J. Ronningen (Nor.)	S. Balov (Bul.)
1986	M. Allahverdiev (SSCB)	S. Dudiayev (SSCB)	E. İvanov (Bul.)
1987	M. Allahverdiev (SSCB)	P. Roque (Küba)	P. Mourier (Fr.)
1988	V. Maenza (İt.)	J. Ronningen (Nor.)	A. Sike (Mac.)
1989	O. Kuçerenko (SSCB)	A. İgnatenko (SSCB)	E. İvanov (Bul.)

yıl	62 kg	68 kg
1950	O. Anderberg (İsveç)	J. Gal (Mac.)
1952†	Y. Punkin (SSCB)	C. Safin (SSCB)
1953	O. Anderberg (İsveç)	K. Freii (İsveç)
1955	I. Polyak (Mac.)	G. Gamarnik (SSCB)
1956†	R. Mäkinen (Fin.)	K. Lehtonen (Fin.)
1958	I. Polyak (Mac.)	R. Doğan (Tür.)
1960†	M. Sille (Tür.)	A. Koridze (SSCB)
1961	H. Mustafia (BAC)	A. Koridze (SSCB)
1962‡	I. Polyak (Mac.)	K. Ayvaz (Tür.)
1963	G. Sapunov (SSCB)	S. Horvat (Yug.)
1964†	I. Polyak (Mac.)	K. Ayvaz (Tür.)
1965	Y. Grigorev (SSCB)	G. Sapunov (SSCB)
1966	R. Rurua (SSCB)	S. Horvat (Yug.)
1967	R. Rurua (SSCB)	E. Tapio (Fin.)
1968†	R. Rurua (SSCB)	Mumemura M. (Jap.)
1969	R. Rurua (SSCB)	S. Popescu (Rom.)
1970	Fucimoto H. (Jap.)	R. Rurua (SSCB)

□ Notlar için 89. sayfaya bakınız.

Dünya Güreş Şampiyonluğu—grekoromen (devam)

yıl	62 kg	68 kg
1971	G. Markov (Bul.)	S. Damyanovic (Yug.)
1972†	G. Markov (Bul.)	S. Hisamutdinov (SSCB)
1973	K. Lipien (Pol.)	S. Hisamutdinov (SSCB)
1974	K. Lipien (Pol.)	N. Davidyan (SSCB)
1975	N. Davidyan (SSCB)	S. Hisamutdinov (SSCB)
1976†	K. Lipien (Pol.)	S. Naibandyan (SSCB)
1977	L. Reczi (Mac.)	H. Wehling (ADC)
1978	B. Kramarenko (SSCB)	S. Rusu (Rom.)
1979	I. Toth (Mac.)	A. Supron (Pol.)
1980†	S. Migiakis (Yun.)	S. Rusu (Rom.)
1981	I. Toth (Mac.)	G. Yermilov (SSCB)
1982	R. Swierad (Pol.)	G. Yermilov (SSCB)
1983	H. Lahtinen (Fin.)	T. Sipila (Fin.)
1984†	Kim W.K. (Kore Cum.)	V. Lisjak (Yug.)
1985	J. Vangelov (Bul.)	S. Negrisan (Rom.)
1986	K. Madjidov (SSCB)	L. Djulfalakyan (SSCB)
1987	J. Vangelov (Bul.)	A. Abayev (SSCB)
1988	K. Madjidov (SSCB)	L. Djulfalakyan (SSCB)
1989	K. Madjidov (SSCB)	C. Passarelli (AFC)

yıl	74 kg	82 kg	90 kg
1950	M. Siimanainen (Fin.)	A. Gronberg (İsveç)	M. Candaş (Tür.)
1952†	M. Szilvási (Mac.)	A. Gronberg (İsveç)	K. Gröndahl (Fin.)
1953	G. Çatvorgyan (SSCB)	G. Kartoziya (SSCB)	A. Englas (SSCB)
1955	V. Maneyev (SSCB)	G. Kartoziya (SSCB)	V. Nikolayev (SSCB)
1956†	M. Bayrak (Tür.)	G. Kartoziya (SSCB)	V. Nikolayev (SSCB)
1958	K. Ayvaz (Tür.)	G. Kartoziya (SSCB)	R. Abaşidze (SSCB)
1960†	M. Bayrak (Tür.)	D. Dobrev (Bul.)	T. Kış (Tür.)
1961	V. Bularca (Rom.)	V. Zenin (SSCB)	I. Gooris (Mac.)
1962‡	A. Kolesov (SSCB)	T. Kış (Tür.)	R. Abaşidze (SSCB)
1963	A. Kolesov (SSCB)	T. Kış (Tür.)	R. Abaşidze (SSCB)
1964†	A. Kolesov (SSCB)	B. Simic (Yug.)	B. Radev (Bul.)
1965	A. Kolesov (SSCB)	R. Bogdanas (SSCB)	J. Anisimov (SSCB)
1966	V. İgumenov (SSCB)	V. Olenik (SSCB)	B. Radev (Bul.)
1967	V. İgumenov (SSCB)	L. Sillai (Mac.)	N. Yakovenko (SSCB)
1968†	R. Vesper (ADC)	L. Metz (ADC)	B. Radev (Bul.)
1969	V. İgumenov (SSCB)	P. Krumov (Bul.)	A. Yurkeviç (SSCB)
1970	V. İgumenov (SSCB)	A. Nazarenko (SSCB)	V. Rezantsev (SSCB)
1971	V. İgumenov (SSCB)	C. Hegedus (Mac.)	V. Rezantsev (SSCB)
1972†	V. Mácha (Çek.)	C. Hegedus (Mac.)	V. Rezantsev (SSCB)
1973	I. Kolev (Bul.)	L. Liberman (SSCB)	V. Rezantsev (SSCB)
1974	V. Mácha (Çek.)	A. Nazarenko (SSCB)	V. Rezantsev (SSCB)
1975	A. Bikov (SSCB)	A. Nazarenko (SSCB)	V. Rezantsev (SSCB)
1976†	A. Bikov (SSCB)	M. Petkovic (Yug.)	V. Rezantsev (SSCB)
1977	V. Mácha (Çek.)	V. Çeboksarov (SSCB)	F. Andersson (İsveç)
1978	A. Niftulayev (SSCB)	I. Draica (Rom.)	S. Nikolov (Bul.)
1979	F. Kocsis (Mac.)§ İ. Çopov (Bul.)§	G. Korban (SSCB)	F. Andersson (İsveç)
1980†	F. Kocsis (Mac.)	G. Korban (SSCB)	N. Nottny (Mac.)
1981	A. Kudriyavtsev (SSCB)	G. Korban (SSCB)	I. Kanigin (SSCB)
1982	S. Rusa (Rom.)	T. Abhasava (SSCB)	R. Anderson (İsveç)
1983	M. Mamiaşvili (SSCB)	T. Abhasava (SSCB)	I. Kanigin (SSCB)
1984†	J. Salomaki (Fin.)	I. Draica (Rom.)	S. Fraser (ABD)
1985	M. Mamiaşvili (SSCB)	B. Daras (Pol.)	M. Houck (ABD)
1986	M. Mamiaşvili (SSCB)	şampiyon yok	A. Malina (Pol.)
1987	J. Salomaki (Fin.)	T. Komaromi (Mac.)	V. Popov (SSCB)
1988	Kim Young Nam (Kore Cum.)	M. Mamiaşvili (SSCB)	A. Komçev (SSCB)
1989	D. Turlihanov (SSCB)	T. Komaromi (Mac.)	M. Bullmann (ADC)

Dünya Güreş Şampiyonluğu—grekoromen (devam)

yıl	100 kg	+ 100 kg
1950	B. Antonsson (İsveç)	
1952†	J. Kotkas (SSCB)	
1953	B. Antonsson (İsveç)	
1955	A. Mazur (SSCB)	
1956†	A. Parfenov (SSCB)	
1958	İ. Bogdan (SSCB)	
1960†	İ. Bogdan (SSCB)	
1961	İ. Bogdan (SSCB)	
1962‡	I. Kozma (Mac.)	
1963	A. Roşçin (SSCB)	
1964†	I. Kozma (Mac.)	
1965	N. Şmakov (SSCB)	
1966	I. Kozma (Mac.)	
1967	I. Kozma (Mac.)	
1968†	I. Kozma (Mac.)	
1969	N. Yakovenko (SSCB)	A. Roşçin (SSCB)
1970	P. Svensson (İsveç)	A. Roşçin (SSCB)
1971	N. Martinescu (Rom.)	P. Svensson (İsveç)
1972†	N. Martinescu (Rom.)	A. Roşçin (SSCB)
1973	N. Balboşin (SSCB)	A. Tomov (Bul.)
1974	N. Balboşin (SSCB)	A. Tomov (Bul.)
1975	K. Losano (Bul.)	A. Tomov (Bul.)
1976†	N. Balboşin (SSCB)	A. Kolçinski (SSCB)
1977	N. Balboşin (SSCB)	N. Dinev (Bul.)
1978	N. Balboşin (SSCB)	A. Kolçinski (SSCB)
1979	N. Balboşin (SSCB)	A. Tomov (SSCB)
1980†	G. Raykov (Bul.)	A. Kolçinski (SSCB)
1981	M. Saladze (SSCB)	R. Memisevic (Yug.)
1982	R. Wroclawski (Pol.)	N. Dinev (Bul.)
1983	A. Dimitrov (Bul.)	E. Arthuine (SSCB)
1984†	V. Andrei (Rom.)	J. Blatnick (ABD)
1985	A. Dimitrov (Bul.)	I. Rostotski (SSCB)
1986	T. Gaspar (Mac)	T. Johansson (İsveç)
1987	G. Guedehorui (SSCB)	İ. Rostotski (SSCB)
1988	A. Wronski (Pol.)	A. Karelin (SSCB)
1989	G. Himmel (AFC)	A. Karelin (SSCB)

* 1962'ye kadar kategoriler 67 kg, 73 kg, 79 kg, 87 kg ve +87 kilogramdı. † Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. ‡ 1962'den 1969'a kadar kategoriler, 63 kg, 70 kg, 78 kg, 87 kg, 97 kg ve +97 kilogramdı. § Birlikte.

JİMNASTİK

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—erkekler‡

yıl	kombine hareketler (takım)	kombine hareketler (bireysel)	barfiks	paralel bar
1950	İsviçre	W. Lehmann (İsvi.)	P. Aaltonen (Fin.)	H. Eugster (İsvi.)
1952*	SSCB	V. Çukarin (SSCB)	J. Günthard (İsvi.)	H. Eugster (İsvi.)
1954	SSCB	V. Muratov (SSCB)	V. Muratov (SSCB)	V. Çukarin (SSCB)
1956*	SSCB	V. Çukarin (SSCB)	Ono T. (Jap.)	V. Çukarin (SSCB)
1958	SSCB	B. Şahlin (SSCB)	B. Şahlin (SSCB)	B. Şahlin (SSCB)
1960*	Jap.	B. Şahlin (SSCB)	Ono T. (Jap.)	B. Şahlin (SSCB)
1962	Jap.	Y. Titov (SSCB)	Ono T. (Jap.)	M. Cerar (Yug.)
1964*	Jap.	Endo Y. (Jap.)	B. Şahlin (SSCB)	Endo Y. (Jap.)
1966	Jap.	M. Voronin (SSCB)	Nakayama A. (Jap.)	S. Diyomidov (SSCB)
1968*	Jap.	Kato S. (Jap.)	M. Voronin (SSCB)† Nakayama A. (Jap.)†	Nakayama A. (Jap.)
1970	Jap.	Kenmotsu E. (Jap.)	Kenmotsu E. (Jap.)	Nakayama A. (Jap.)

‡ Notlar için 90. sayfaya bakınız.

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—erkekler (devam)

yıl	kombine hareketler (takım)	kombine hareketler (bireysel)	barfiks	paralel bar
1972*	Jap.	Kato S. (Jap.)	Tsukahara M. (Jap.)	Kato S. (Jap.)
1974	Jap.	Kasamatsu S. (Jap.)	E. Gienger (AFC)	Kenmotsu E. (Jap.)
1976*	Jap.	N. Andriyanov (SSCB)	Tsukahara M. (Jap.)	Kato S. (Jap.)
1978	Jap.	N. Andriyanov (SSCB)	Kasamatsu S. (Jap.)	Kenmotsu E. (Jap.)
1979	SSCB	A. Dityatin (SSCB)	K. Thomas (ABD)	B. Conner (ABD)
1980*	SSCB	A. Dityatin (SSCB)	S. Delçev (Bul.)	A. Tkaçev (SSCB)
1981	SSCB	Y. Korolyov (SSCB)	A. Tkaçev (SSCB)	A. Dityatin (SSCB)† Guşiken K. (Jap.)†
1983	ÇHC	D. Bilozerçev (SSCB)	D. Bilozerçev (SSCB)	Lou Yun (ÇHC)† V. Artyomov (SSCB)†
1984*	ABD	Guşiken K. (Jap.)	Morisue S. (Jap.)	B. Conner (ABD)
1985	SSCB	Y. Korolyov (SSCB)	Tong Fei (ÇHC)	S. Kroll (ADC)† V. Mogilni (SSCB)†
1987	SSCB	D. Bilozerçev (SSCB)	D. Bilozerçev (SSCB)	V. Artyomov (SSCB)
1988	SSCB	V. Artyomov (SSCB)	V. Artyomov (SSCB)† Y. Lyukin (SSCB)†	V. Artyomov (SSCB)
1989	SSCB	İ. Korobçinski (SSCB)	Li Chunyang (ÇHC)	Li Jing (ÇHC)† A. Artyomov (SSCB)†

yıl	kulplu beygir	halka	atlama beygiri	yer hareketleri
1950	J. Stalder (İsvi.)	W. Lehmann (İsvi.)	E. Gebendinger (İsvi.)	J. Stalder (İsvi.)
1952*	V. Çukarin (SSCB)	G. Şaginyan (SSCB)	V. Çukarin (SSCB)	W. Thoresson (İsveç)
1954	G. Şaginyan (SSCB)	A. Azaryan (SSCB)	L. Sotornik (Çek.)	V. Muratov (SSCB)† Takemoto M. (Jap.)†
1956*	B. Şahlin (SSCB)	A. Azaryan (SSCB)	V. Muratov (SSCB)† H. Bantz (Almanya)†	V. Muratov (SSCB)
1958	B. Şahlin (SSCB)	A. Azaryan (SSCB)	Y. Titov (SSCB)	Takemoto M. (Jap.)
1960*	B. Şahlin (SSCB)† E. Ekman (Fin.)†	A. Azaryan (SSCB)	Ono T. (Jap.)† B. Şahlin (SSCB)†	Aihara N. (Jap.)
1962	M. Cerar (Yug.)	Y. Titov (SSCB)	P. Krbec (Çek.)	Aihara N. (Jap.)† Endo Y. (Jap.)†
1964*	M. Cerar (Yug.)	Hayata T. (Jap.)	Yamasita H. (Jap.)	F. Menichelli (İt.)
1966	M. Cerar (Yug.)	M. Voronin (SSCB)	Matsuda H. (Jap.)	Nakayama A. (Jap.)
1968*	M. Cerar (Yug.)	Nakayama A. (Jap.)	M. Voronin (SSCB)	Kato S. (Jap.)
1970	M. Cerar (Yug.)	Nakayama A. (Jap.)	Tsukahara M. (Jap.)	Nakayama A. (Jap.)
1972*	V. Klimenko (SSCB)	Nakayama A. (Jap.)	K. Koeste (ADC)	N. Andriyanov (SSCB)
1974	Z. Magyar (Mac.)	D. Grecu (Rom.)† N. Andriyanov (SSCB)†	Kasamatsu S. (Jap.)	Kasamatsu S. (Jap.)
1976*	Z. Magyar (Mac.)	N. Andriyanov (SSCB)	N. Andriyanov (SSCB)	N. Andriyanov (SSCB)
1978	Z. Magyar (Mac.)	N. Andriyanov (SSCB)	Şimizu C. (Jap.)	K. Thomas (ABD)
1979	Z. Magyar (Mac.)	A. Dityatin (SSCB)	A. Dityatin (SSCB)	K. Thomas (ABD)† R. Bruckner (ADC)†
1980*	Z. Magyar (Mac.)	A. Dityatin (SSCB)	N. Andriyanov (SSCB)	R. Bruckner (ADC)
1981	Li Xiaoping (ÇHC)† M. Nikolai (ADC)†	A. Dityatin (SSCB)	R. Hemmann (ADC)	Li Yuyijiu (ÇHC)† Y. Korolyov (SSCB)†
1983	D. Bilozerçev (SSCB)	D. Bilozerçev (SSCB)† Guşiken K. (Jap.)†	A. Akopyan (SSCB)	Tong Fei (ÇHC)
1984*	Li Ning (ÇHC)† P. Vidmar (ABD)†	Guşiken K. (Jap.)† Li Ning (ÇHC)†	Lou Yun (ÇHC)	Li Ning (ÇHC)
1985	V. Mogilni (SSCB)	Li Ning (ÇHC)† Y. Korolyov (SSCB)†	Y. Korolyov (SSCB)	Tong Fei (ÇHC)
1987	D. Bilozerçev (SSCB)† Z. Borkai (Mac.)†	Y. Korolyov (SSCB)	S. Kroll (ADC)† Lou Yun (ÇHC)†	Lou Yun (ÇHC)
1988	D. Bilozerçev (SSCB)† Z. Borkai (Mac.)† L. Gueraskov (Bul.)†	H. Behrendt (ADC)† D. Bilozerçev (SSCB)†	Lou Yun (ÇHC)	S. Harkov (SSCB)
1989	V. Mogilni (SSCB)	A. Aguilar (AFC)	J. Behrendt (ADC)	İ. Korobçinski (SSCB)

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † Birlikte.

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—bayanlar‡

yıl	kombine hareketler (takım)	kombine hareketler (bireysel)	denge aleti
1950	İsveç	H. Rakoczy (Pol.)	H. Rakoczy (Pol.)
1952*	SSCB	M. Gorohovskaya (SSCB)	N. Boçarova (SSCB)
1954	SSCB	G. Rudiko (SSCB)	Tanaka K. (Jap.)
1956*	SSCB	L. Latinina (SSCB)	Á. Keleti (Mac.)
1958	SSCB	L. Latinina (SSCB)	L. Latinina (SSCB)
1960*	SSCB	L. Latinina (SSCB)	E. Bosáková (Çek.)
1962	SSCB	L. Latinina (SSCB)	E. Bosáková (Çek.)
1964*	SSCB	V. Čáslavská (Çek.)	V. Čáslavská (Çek.)
1966	Çekoslovakya	V. Čáslavská (Çek.)	N. Kuçinskaya (SSCB)
1968*	SSCB	V. Čáslavská (Çek.)	N. Kuçinskaya (SSCB)
1970	SSCB	L. Turişçeva (SSCB)	E. Zuchold (ADC)
1972*	SSCB	L. Turişçeva (SSCB)	O. Korbut (SSCB)
1974	SSCB	L. Turişçeva (SSCB)	L. Turişçeva (SSCB)
1976*	SSCB	N. Comaneci (Rom.)	N. Comaneci (Rom.)
1978	SSCB	E. Muhina (SSCB)	N. Comaneci (Rom.)
1979	Romanya	N. Kim (SSCB)	V. Cerna (Çek.)
1980*	SSCB	Y. Davidova (SSCB)	N. Comaneci (Rom.)
1981	SSCB	O. Biçerova (SSCB)	M. Gnauck (ADC)
1983	SSCB	N. Yurçenko (SSCB)	O. Mostepanova (SSCB)
1984*	Romanya	M.L. Retton (ABD)	E. Szabo (Rom.)† S. Pauca (Rom.)†
1985	SSCB	Y. Şuşunova (SSCB)† O. Omelyançik (SSCB)†	D. Silivas (Rom.)
1987	Romanya	A. Dobre (Rom.)	A. Dobre (Rom.)
1988	SSCB	Y. Şuşunova (SSCB)	D. Silivas (Rom.)
1989	SSCB	S. Boginskaya (SSCB)	D. Silivas (Rom.)

yıl	asimetrik bar	atlama beygiri	yer hareketleri
1950	T. Kolar (Avus.)† A.-S. Pettersson (İsveç)†	H. Rakoczy (Pol.)	H. Rakoczy (Pol.)
1952*	M. Korondi (Maç.)	Y. Kalinçuk (SSCB)	Á. Keleti (Mac.)
1954	Á. Keleti (Mac.)	A.-S. Pettersson (İsveç)† T. Manina (SSCB)†	T. Manina (SSCB)
1956*	Á. Keleti (Mac.)	L. Latinina (SSCB)	L. Latinina (SSCB)† Á. Keleti (Mac.)†
1958	L. Latinina (SSCB)	L. Latinina (SSCB)	E. Bosáková (Çek.)
1960*	P. Astahova (SSCB)	M. Nikolayeva (SSCB)	L. Latinina (SSCB)
1962	İ. Pervuşina (SSCB)	V. Čáslavská (Çek.)	L. Latinina (SSCB)
1964*	P. Astahova (SSCB)	V. Čáslavská (Çek.)	L. Latinina (SSCB)
1966	N. Kuçinskaya (SSCB)	V. Čáslavská (Çek.)	N. Kuçinskaya (SSCB)
1968*	V. Čáslavská (Çek.)	V. Cáslavská (Çek.)	V. Čáslavská (Çek.)† L. Petrik (SSCB)†
1970	K. Janz (ADC)	E. Zuchold (ADC)	L. Turişçeva (SSCB)
1972*	K. Janz (ADC)	K. Janz (ADC)	O. Korbut (SSCB)
1974	A. Zinke (ADC)	O. Korbut (SSCB)	L. Turişçeva (SSCB)
1976*	N. Comaneci (Rom.)	N. Kim (SSCB)	N. Kim (SSCB)
1978	M. Frederick (ABD)	N. Kim (SSCB)	E. Muhina (SSCB)† N. Kim (SSCB)†
1979	Ma Yanhong (ÇHC)† M. Gnauck (ADC)†	D. Turner (Rom.)	E. Eberle (Rom.)
1980*	M. Gnauck (ADC)	N. Şapoşnikova (SSCB)	N. Comaneci (Rom.)† N. Kim (SSCB)†
1981	M. Gnauck (ADC)	M. Gnauck (ADC)	N. İlenko (SSCB)
1983	M. Gnauck (ADC)	B. Stoyanova (Bul.)	E. Szabo (Rom.)
1984*	J. McNamara (ABD)† Ma Yanhong (ÇHC)†	E. Szabo (Rom.)	E. Szabo (Rom.)
1985	G. Fahnrich (ADC)	Y. Şuşunova (SSCB)	O. Omelyançik (SSCB)
1987	D. Silivas (Rom.)† E. Thuemmler (ADC)†	Y. Şuşunova (SSCB)	Y. Şuşunova (SSCB)† D. Silivas (Rom.)†

‡ Notlar için 92. sayfaya bakınız.

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—bayanlar (devam)

yıl	asimetrik bar	atlama beygiri	yer hareketleri
1988	D. Silivas (Rom.)	S. Boginskaya (SSCB)	D. Silivas (Rom.)
1989	Fan Di (ÇHC)† D. Silivas (Rom.)†	O. Dudnik (SSCB)	S. Boginskaya (SSCB)† D. Silivas (Rom.)†

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † Birlikte.

JUDO

Dünya Judo Şampiyonluğu

yıl	açık sıklet	60 kg	65 kg
1956*	Natsui S. (Jap.)		
1958*	Sone K. (Jap.)		
1961*	A. Geesink (Hol.)		
1965†	İnokuma İ. (Jap.)		Matsuda H. (Jap.)
1967‡	Şinomaki M. (Jap.)		Şigeoka T. (Jap.)
1969‡	Şinomaki M. (Jap.)		Sonoda Y. (Jap.)
1971‡	Şinomaki M. (Jap.)		Kavaguçi T. (Jap.)
1973‡	Ninomiya K. (Jap.)		Minami Y. (Jap.)
1975‡	Uemura H. (Jap.)		Minami Y. (Jap.)
1979	Endo S. (Jap.)	T. Rey (Fr.)	N. Soloduhin (SSCB)
1981	Yamaşita Y. (Jap.)	Morivaki Y. (Jap.)	Kaşivazaki N. (Jap.)
1983	Saito H. (Jap.)	K. Tletseri (SSCB)	N. Soloduhin (SSCB)
1985	Masaki Y. (Jap.)	Hosokava S. (Jap.)	Y. Sololov (SSCB)
1987	Ogava N. (Jap.)	Kim Jae Yup (Kore Cum.)	Yamamoto Y. (Jap.)
1989	Ogava N. (Jap.)	A. Totikaşvili (SSCB)	D. Becanovic (Yug.)

yıl	71 kg	78 kg	86 kg
1965†		Okano İ. (Jap.)	
1967‡	Minatoya H. (Jap.)	Maruki E. (Jap.)	Sato N. (Jap.)
1969‡	Minatoya H. (Jap.)	Sonoda İ. (Jap.)	Sasahara F. (Jap.)
1971‡	Tsuzava H. (Jap.)	Fucii S. (Jap.)	Sasahara F. (Jap.)
1973‡	Nomura T. (Jap.)	Fucii S. (Jap.)	Sato N. (Jap.)
1975‡	V. Nevzorov (SSCB)	Fucii S. (Jap.)	J.-L. Rouge (Fr.)
1979	Katsuki K. (Jap.)	Fucii S. (Jap.)	D. Ultsch (ADC)
1981	Park Chong Hak (Kore Cum.)	N. Adams (Ing.)	B. Tchoullouyan (Fr.)
1983	Nakanişi H. (Jap.)	Hikage N. (Jap.)	D. Ultsch (ADC)
1985	Keun Ahn Byung (Kore Cum.)	Hikage N. (Jap.)	P. Seisenbacher (Avus.)
1987	M. Swain (ABD)	Okada H. (Jap.)	F. Canu (Fr.)
1989	Koga T. (Jap.)	Kim Bying Ju (Kore Cum.)	F. Canu (Fr.)

yıl	95 kg	+ 95 kg
1965†	A. Geesink (Hol.)	
1967‡	W. Ruska (Hol.)	
1969‡	Suma S. (Jap.)	
1971‡	W. Ruska (Hol.)	
1973‡	Takagi C. (Jap.)	
1975‡	Endo S. (Jap.)	
1979	T. Hubuluri (SSCB)	Yamaşita Y. (Jap.)
1981	T. Hubuluri (SSCB)	Yamaşita Y. (Jap.)
1983	A. Preschel (ADC)	Yamaşita Y. (Jap.)
1985	Sugai H. (Jap.)	Chul Cho Yong (Kore Cum.)
1987	Sugai H. (Jap.)	G. Veryiçev (SSCB)
1989	K. Kurtanidze (SSCB)	Ogava N. (Jap.)

* Sıklet ayrımı yapılmadı-yalnızca açık sıklet. † Hafif, orta ve ağır sıklet. ‡ Hafif, yarı orta, orta, yarı ağır ve ağır sıklet.

KAYAK

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu (Kros)—erkekler

yıl	15 km klasik*	30 km klasik	50 km serbest	bayrak†
1924‡	T. Haug (Nor.)		T. Haug (Nor.)	İsviçre
1925	Německý (Çek.)		Donth (Almanya)	
1926	J. Gröttumsbraaten (Nor.)		Raivio (Fin.)	
1927	S.H. Lindgren (İsveç)		S.H. Lindgren (İsveç)	
1928‡	J. Gröttumsbraaten (Nor.)		P. Hedlund (İsveç)	Norveç
1929	V. Saarinen (Fin.)		A. Knuttila (Fin.)	
1930	A. Rustadstuen (Nor.)		S. Utterström (İsveç)	Norveç
1931	J. Gröttumsbraaten (Nor.)		O. Stenen (Nor.)	
1932‡	S. Utterström (İsveç)		V. Saarinen (Fin.)	
1933	N. Englund (Fin.)		V. Saarinen (Fin.)	İsveç
1934	S. Nurmela (Fin.)		E. Viklund (İsveç)	Finlandiya
1935	K. Karppinen (Fin.)		N. Englund (İsveç)	Finlandiya
1936‡	E.-A. Larsson (İsveç)		E. Viklund (İsveç)	İtalya§ Finlandiya§
1937	L. Bergendahl (Nor.)		P. Niemi (Fin.)	Norveç
1938	P. Pitkainen (Fin.)		K. Jalkanen (Fin.)	Finlandiya
1939	J. Kurikkala (Fin.)		L. Bergendahl (Nor.)	Finlandiya
1940-47	yarışma yapılmadı			
1948‡	M. Lundström (İsveç)		N. Karlsson (İsveç)	İsveç
1950	K.E. Aastrom (İsveç)		G. Ericksson (İsveç)	İsveç
1952‡	H. Brenden (Nor.)		V. Hakulinen (Fin.)	Finlandiya
1954	V. Kuzin (SSCB)	V. Kuzin (SSCB)	V. Kuzin (SSCB)	Finlandiya
1956‡	H. Brenden (Nor.)	V. Hakulinen (Fin.)	S. Jernberg (İsveç)	SSCB
1958	V. Hakulinen (Fin.)	K. Hamalainen (Fin.)	S. Jernberg (İsveç)	İsveç
1960‡	S. Brusveen (Nor.)	S. Jernberg (İsveç)	K. Hamalainen (Fin.)	Finlandiya
1962	A. Roennlund (İsveç)	E. Mäntyranta (Fin.)	S. Jernberg (İsveç)	İsveç
1964‡	E. Mäntyranta (Fin.)	E. Mäntyranta (Fin.)	S. Jernberg (İsveç)	İsveç
1966	G. Eggen (Nor.)	E. Mäntyranta (Fin.)	G. Eggen (Nor.)	Norveç
1968‡	H. Groenningen (Nor.)	F. Nones (İt.)	O. Ellefsaeter (Nor.)	Norveç
1970	L. Aslund (İsveç)	V. Vedenin (SSCB)	K. Oikarainen (Fin.)	SSCB
1972‡	S.-Å. Lundbäck (İsveç)	V. Vedenin (SSCB)	P. Tyldum (Nor.)	SSCB
1974	M. Myrmo (Nor.)	T. Magnusson (İsveç)	G. Grimmer (ADC)	ADC
1976‡	N. Bajukov (SSCB)	S. Savelev (SSCB)	I. Formo (Nor.)	Finlandiya
1978	J. Luszczek (Pol.)	S. Savelev (SSCB)	S. Å. Lundbäck (İsveç)	İsveç
1980‡	T. Wassberg (İsveç)	N. Zimyatov (SSCB)	N. Zimyatov (SSCB)	SSCB
1982	O. Braa (Nor.)	T. Eriksson (İsveç)	T. Wassberg (İsveç)	Norveç; SSCB
1984‡	G. Svan (İsveç)	N. Zimyatov (SSCB)	T. Wassberg (İsveç)	İsveç
1985	K. Haerhoenen (Fin.)	G. Svan (İsveç)	G. Svan (İsveç)	Norveç
1987	M. Albarello (İt.)	T. Wassberg (İsveç)	M. DeZolt (İt.)	İsveç
1988	M. Deviatyarov (SSCB)	A. Prokurorov (SSCB)	G. Svan (İsveç)	İsveç
1989	H. Kirvesniemi (Fin.)	V. Smirnov (SSCB)	G. Svan (İsveç)	İsveç

* 1952'ye kadar 18 kilometrelik klasik; 1954'ten bu yana 15 km. † 1939'a kadar askeri bayrak yarışı; 1948'den bu yana 40 km bayrak yarışı.
‡ Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. § Askeri bayrak yarışını İtalya, 40 km bayrak yarışını Finlandiya kazandı.

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—iniş§

yıl	erkekler	bayanlar
1931	W. Prager (İsvi.)	E. Mackinnon (İng.)
1932	yarışma yapılmadı	
1933	W. Prager (İsvi.) H. Hauser (Avus.)*	I. Wersin-Lantschner (Avus.)
1934	D. Zogg (İsvi.)	A. Ruegg (İsvi.)
1935	F. Zingerle (Avus.)	C. Cranz (Almanya)
1936†	yarışma yapılmadı	
1937	E. Allais (Fr.)	C. Cranz (Almanya)

§ Notlar için 94. sayfaya bakınız.

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—iniş (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1938	J. Couttet (Fr.)	L. Resch (Almanya)
1939	H. Lantschner (Almanya)	C. Cranz (Almanya)
1940-47	yarışma yapılmadı	
1948†	H. Oreiller (Fr.)	H. Schlunegger (İsvi.)
1950	Z. Colo (İt.)	T. Beiser-Jochum (Avus.)
1952†	Z. Colo (İt.)	T. Beiser-Jochum (Avus.)
1954	C. Pravda (Avus.)	I. Schopfer (İsvi.)
1956†	A. Sailer (Avus.)	M. Berthod (İsvi.)
1958	A. Sailer (Avus.)	L. Wheeler (Kan.)
1960†	J. Vuarnet (Fr.)	H. Beibl (Almanya)‡
1962	K. Schranz (Avus.)	C. Hass (Avus.)
1964†	E. Zimmermann (Avus.)	C. Hass (Avus.)
1966	J.-C. Killy (Fr.)	E. Schinegger (Avus.)
1968†	J.-C. Killy (Fr.)	O. Pall (Avus.)
1970	B. Russi (İsvi.)	A. Zryd (İsvi.)
1972†	B. Russi (İsvi.)	M.-T. Nadig (İsvi.)
1974	D. Zwilling (Avus.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1976†	F. Klammer (Avus.)	R. Mittermaier (AFC)
1978	J. Walcher (Avus.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1980†	L. Stock (Avus.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1982	H. Weirather (Avus.)	G. Sorensen (Kan.)
1984†	B. Johnson (ABD)	M. Figini (İsvi.)
1985	P. Zurbriggen (İsvi.)	M. Figini (İsvi.)
1987	P. Müller (İsvi.)	M. Walliser (İsvi.)
1988	P. Zurbriggen (İsvi.)	M. Kichl (AFC)
1989	H. Tauscher (AFC)	M. Walliser (İsvi.)

* Özel iniş şampiyonu. † Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.
‡ ADC-AFC ortak takımı.

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu (Kros)—bayanlar

yıl	5 km klasik	10 km klasik	20 km serbest	bayrak*
1952†		L. Wideman (Fin.)		
1954		L. Kozireva (SSCB)		SSCB
1956†		L. Kozireva (SSCB)		Finlandiya
1958		A. Kolçina (SSCB)		SSCB
1960†		M. Gusakova (SSCB)		İsveç
1962	A. Kolçina (SSCB)	A. Kolçina (SSCB)		SSCB
1964†	K. Boyarskih (SSCB)	K. Boyarskih (SSCB)		SSCB
1966	A. Kolçina (SSCB)	K. Boyarskih (SSCB)		SSCB
1968†	T. Gustafsson (İsveç)	T. Gustafsson (İsveç)		Norveç
1970	G. Kulakova (SSCB)	A. Olyunina (SSCB)		SSCB
1972†	G. Kulakova (SSCB)	G. Kulakova (SSCB)		SSCB
1974	G. Kulakova (SSCB)	G. Kulakova (SSCB)		SSCB
1976†	H. Takalo (Fin.)	R. Smetanina (SSCB)		SSCB
1978	H. Takalo (Fin.)	Z. Amosova (SSCB)		Finlandiya
1980†	R. Smetanina (SSCB)	B. Petzold (ADC)		ADC
1982	B. Aunli (Nor.)	B. Aunli (Nor.)	R. Smetanina (SSCB)	Norveç
1984†	M.-L. Hämälainen (Fin.)	M.-L. Hämälainen (Fin.)	M.-L. Hämälainen (Fin.)	Norveç
1985	A. Boe (Nor.)	A. Boe (Nor.)	G. Nykelmo (Nor.)	SSCB
1987	M. Matikainen (Fin.)	A. Jahren (Nor.)	M.-H. Weştin (İsveç)	SSCB
1988	M. Matikainen (Fin.)	V. Ventsene (SSCB)	T. Tihonova (SSCB)	SSCB
1989	yarışma yapılmadı	M. L. Kirvesniemi (Fin.)	yarışma yapılmadı	Finlandiya

* 1974'e kadar 15 km bayrak yarışı; 1976'dan bu yana 20 km. † Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu—kayakla atlama

yıl	atlama*	özel atlama†	kombine
1924‡	J. Tullin Thams (Nor.)		T. Haug (Nor.)
1925	Dick (Almanya)		Německy (Çek.)
1926	T. Thams (Nor.)		J. Gröttumsbraaten (Nor.)
1927	T. Edman (İsveç)		R. Purkert (Çek.)
1928‡	A. Andersen (Nor.)		J. Gröttumsbraaten (Nor.)
1929	S. Ruud (Nor.)		H. Vinjarengen (Nor.)
1930	G. Andersen (Nor.)		H. Vinjarengen (Nor.)
1931	B. Ruud (Nor.)		J. Gröttumsbraaten (Nor.)
1932‡	B. Ruud (Nor.)		J. Gröttumsbraaten (Nor.)
1933	M. Reynolds (İsvi.)		S. Eriksson (İsveç)
1934	K. Johansen (Nor.)		O. Hagen (Nor.)
1935	B. Ruud (Nor.)		O. Hagen (Nor.)
1936‡	B. Ruud (Nor.)		O. Hagen (Nor.)
1937	B. Ruud (Nor.)		S. Roen (Nor.)
1938	A. Ruud (Nor.)		O. Hoffsbakken (Nor.)
1939	J. Bradl (Avus.)		H. Berauer (Çek.)
1940-47	yarışma yapılmadı		
1948‡	P. Hugsted (Nor.)		H. Hasu (Fin.)
1950	H. Bjornstad (Nor.)		H. Hasu (Fin.)
1952‡	A. Bergmann (Nor.)		S. Slättvik (Nor.)
1954	M. Pietikainen (Fin.)		S. Stenersen (Nor.)
1956‡	A. Hyvärinen (Fin.)		S. Stenersen (Nor.)
1958	M. Maatela (Fin.)	J. Karkinen (Fin.)	P. Korhonen (Fin.)
1960‡	H. Recknagel (Almanya)§		G. Thoma (Almanya)§
1962	T. Engan (Nor.)‖	H. Recknagel (ADC) Rto Y. (Jap.)¶	A. Larsen (Nor.)
1964‡	V. Kankkonen (Fin.)	T. Engan (Nor.)	T. Knutsen (Nor.)
1966	B. Wirkola (Nor.)	B. Wirkola (Nor.)	G. Thoma (AFC)
1968‡	J. Raška (Çek.)	V. Belusov (SSCB)	F. Keller (AFC)
1970	G. Napalkov (SSCB)‖	G. Napalkov (SSCB)	L. Rygl (Çek.)
1972‡	Kasaya Y. (Jap.)	W. Fortuna (Pol.)	U. Wehling (ADC)
1974	H.-G. Aschenbach (ADC)	H.-G. Aschenbach (ADC)	U. Wehling (ADC)
1976‡	H.-G. Aschenbach (ADC)	K. Schnabl (Avus.)	U. Wehling (ADC)
1978	M. Buse (ADC)	T. Räisänen (Fin.)	K. Winkler (ADC)
1980‡	A. Innauer (Avus.)	J. Törmänen (Fin.)	U. Wehling (ADC)
1982	A. Kogler (Avus.)	M. Nykänen (Fin.)	T. Sandberg (Nor.)
1984‡	J. Weissflog (ADC)	M. Nykänen (Fin.)	T. Sandberg (Nor.)
1985	J. Weissflog (ADC)	P. Bergerud (Nor.)	H. Weinbach (AFC)
1987	J. Parma (Çek.)	A. Felder (Avus.)	T. Loekken (Nor.)
1988	M. Nykänen (Fin.)	M. Nykänen (Fin.)	H. Kempf (İsvi.)
1989	J. Weissflog (ADC)	J. Puikkonen (Fin.)	T.E. Elden (Nor.)

* 1964'ten bu yana 70 m. † 1964'te 80 m; 1966'dan bu yana 90 m. ‡ Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.
§ ADC-AFC ortak takımı. ‖ 65 m. ¶ 60 m.

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—kombine†

yıl	erkekler	bayanlar	yıl	erkekler	bayanlar
1933	A. Seelos (Avus.)	I. Wersin-Lantschner (Avus.)	1956*	yarışma yapılmadı	
			1958	A. Sailer (Avus.)	F. Danzer (İsvi.)
1934	D. Zogg (İsvi.)	C. Cranz (Almanya)	1960*	yarışma yapılmadı	
1935	A. Seelos (Avus.)	C. Cranz (Almanya)	1962	K. Schranz (Avus.)	M. Goitschel (Fr.)
1936*	F. Pfnür (Almanya)	C. Cranz (Almanya)	1964*	yarışma yapılmadı	
1937	E. Allais (Fr.)	C. Cranz (Almanya)	1966	J.-C. Killy (Fr.)	M. Goitschel (Fr.)
1938	E. Allais (Fr.)	C. Cranz (Almanya)	1968*	yarışma yapılmadı	
1939	J. Jennewein (Almanya)	C. Cranz (Almanya)	1970	W. Kidd (ABD)	M. Jacot (Fr.)
1940-47	yarışma yapılmadı		1972*	G. Thoeni (İt.)	A. Proell (Avus.)
1948*	H. Oreiller (Fr.)		1974	F. Klammer (Avus.)	F. Serrat (Fr.)
1950	yarışma yapılmadı	T. Beiser (Avus.)	1976*	G. Thoeni (İt.)	R. Mittermaier (AFC)
1952*	yarışma yapılmadı		1978	A. Wenzel (Liech.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1954	S. Eriksen (Nor.)	I. Schopfer (İsvi.)			

† Notlar için 96. sayfaya bakınız.

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—kombine (devam)

yıl	erkekler	bayanlar	yıl	erkekler	bayanlar
1980*	yarışma yapılmadı		1987	M. Girardelli (Lüks.)	E. Hess (İsvi.)
1982	M. Vion (Fr.)	E. Hess (İsvi.)	1988	H. Strolz (Avus.)	A. Wachter (Avus.)
1984*	yarışma yapılmadı		1989	M. Girardelli (Lüks.)	T. McKinney (ABD)

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—slalom

yıl	erkekler slalom	erkekler büyük slalom	bayanlar slalom	bayanlar büyük slalom
1931	D. Zogg (İsvi.)		E. Mackinnon (İng.)	
1932	yarışma yapılmadı			
1933	A. Seelos (Avus.)		I. Wersin-Lantschner (Avus.)	
1934	F. Pfnür (Almanya)		C. Cranz (Almanya)	
1935	A. Seelos (Avus.)		A. Ruegg (İsvi.)	
1936*	yarışma yapılmadı			
1937	E. Allais (Fr.)		C. Cranz (Almanya)	
1938	R. Rominger (İsvi.)		C. Cranz (Almanya)	
1939	R. Rominger (İsvi.)		C. Cranz (Almanya)	
1940-47	yarışma yapılmadı			
1948*	E. Reinalter (İsvi.)		G. Fraser (ABD)	
1950	G. Schneider (İsvi.)	Z. Colo (İt.)	D. Rom (Avus.)	D. Rom (Avus.)
1952*	O. Schneider (Avus.)	S. Eriksen (Nor.)	A. Lawrence (ABD)	A. Lawrence (ABD)
1954	S. Eriksen (Nor.)	S. Eriksen (Nor.)	T. Klecker (Avus.)	L. Schmith-Couttet (Fr.)
1956*	A. Sailer (Avus.)	A. Sailer (Avus.)	R. Colliard (İsvi.)	O. Reichert (AFC)
1958	J. Rieder (Avus.)	A. Sailer (Avus.)	I. Bjornbakken (Nor.)	L. Wheeler (Kan.)
1960*	E. Hinterseer (Avus.)	R. Staub (İsvi.)	A. Heggtveit (Kan.)	Y. Ruegg (İsvi.)
1962	C. Bozon (Fr.)†	E. Zimmermann (Avus.)	M. Jahn (Avus.)†	M. Jahn (Avus.)
1964*	J. Stiegler (Avus.)	F. Bonlieu (Fr.)	C. Goitschel (Fr.)	M. Goitschel (Fr.)
1966	C. Senoner (İt.)†	G. Perillat (Fr.)	A. Famose (Fr.)†	M. Goitschel (Fr.)
1968*	J.-C. Killy (Fr.)	J.-C. Killy (Fr.)	M. Goitschel (Fr.)	N. Greene (Kan.)
1970	J. Augert (Fr.)	K. Schranz (Avus.)	I. Lafforgue (Fr.)	B. Clifford (Kan.)
1972*	F. Ochoa (İsp.)	G. Thoeni (İt.)	B. Cochran (ABD)	M.-T. Nadig (İsvi.)
1974	G. Thoeni (İt.)	G. Thoeni (İt.)	H. Wenzel (Liech.)	F. Serrat (Fr.)
1976*	P. Gros (İt.)	H. Hemmi (İsvi.)	R. Mittermaier (AFC)	K. Kreiner (Kan.)
1978	I. Stenmark (İsveç)	I. Stenmark (İsveç)	L. Sölkner (Avus.)	M. Epple (AFC)
1980*	I. Stenmark (İsveç)	I. Stenmark (İsveç)	H. Wenzel (Liech.)	H. Wenzel (Liech.)
1982	I. Stenmark (İsveç)	S. Mahre (ABD)	E. Hess (İsvi.)	E. Hess (İsvi.)
1984*	P. Mahre (ABD)	M. Julen (İsvi.)	P. Magoni (İt.)	D. Armstrong (ABD)
1985	J. Nilsson (İsveç)	M. Wasmaier (AFC)	P. Pelen (Fr.)	D. Roffe (ABD)
1987	F. Woerndl (AFC)	P. Zurbriggen (İsvi.)	E. Hess (İsvi.)	V. Schneider (İsvi.)
1988	A. Tomba (İt.)	A. Tomba (İt.)	V. Schneider (İsvi.)	V. Schneider (İsvi.)
1989	R. Nierlich (Avus.)	R. Nierlich (Avus.)	M. Svet (Yug.)	V. Schneider (İsvi.)

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † Özel slalom.

Kuzey Disiplini Dünya Kupası

yıl	erkekler	bayanlar
1979	O. Braa (Nor.)	G. Kulakova (SSCB)
1981	A. Zavyalov (SSCB)	R. Smetanina (SSCB)
1982	B. Koch (ABD)	B. Aunli (Nor.)
1983	A. Zavyalov (SSCB)	M.-L. Hämälainen (Fin.)
1984	G. Svan (İsveç)	M.-L. Hämälainen (Fin.)
1985	G. Svan (İsveç)	A. Boe (Nor.)
1986	G. Svan (İsveç)	M. Matikainen (Fin.)
1987	T. Mogren (İsveç)	M. Matikainen (Fin.)
1988	G. Svan (İsveç)	M. Matikainen (Fin.)
1989	G. Svan (İsveç)	E. Valbe (SSCB)

Alp Disiplini Dünya Kupası

yıl	erkekler	bayanlar
1967	J.-C. Killy (Fr.)	N. Greene (Kan.)
1968	J.-C. Killy (Fr.)	N. Greene (Kan.)
1969	K. Schranz (Avus.)	G. Gabl (Avus.)
1970	K. Schranz (Avus.)	M. Jacot (Fr.)
1971	G. Thoeni (İt.)	A. Proell (Avus.)
1972	G. Thoeni (İt.)	A. Proell (Avus.)
1973	G. Thoeni (İt.)	A. Proell (Avus.)
1974	P. Gros (İt.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1975	G. Thoeni (İt.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1976	I. Stenmark (İsveç)	R. Mittermaier (AFC)
1977	I. Stenmark (İsveç)	L.-M. Morerod (İsvi.)
1978	I. Stenmark (İsveç)	H. Wenzel (Liech.)
1979	P. Luescher (İsvi.)	A. Moser-Proell (Avus.)
1980	A. Wenzel (Liech.)	H. Wenzel (Liech.)
1981	P. Mahre (ABD)	M.-T. Nadig (İsvi.)
1982	P. Mahre (ABD)	E. Hess (İsvi.)
1983	P. Mahre (ABD)	T. McKinney (ABD)
1984	P. Zurbriggen (İsvi.)	E. Hess (İsvi.)
1985	M. Girardelli (Lüks.)	M. Figini (İsvi.)
1986	M. Girardelli (Lüks.)	M. Walliser (İsvi.)
1987	P. Zurbriggen (İsvi.)	M. Walliser (İsvi.)
1988	P. Zurbriggen (İsvi.)	M. Figini (İsvi.)
1989	M. Girardelli (Lüks.)	V. Schneider (İsvi.)

KÜREK

Dünya Kürek Şampiyonluğu—erkekler‡

yıl	tek çifte	da:sn	iki çifte	da:sn
1962	V. İvanov (SSCB)	7:07,90	R. Duhamel, B. Monnereau (Fr.)	6:33,90
1964*	V. İvanov (SSCB)	8:22,51	C. Tyurin, B. Dubrovski (SSCB)	7:10,66
1966	D.M. Spero (ABD)	7:05,92	M. Buergin, M. Studach (İsvi.)	6:34,98
1968*	J. Wienese (Hol.)	7:47,80	A. Sass, A. Timoşinin (SSCB)	6:51,82
1970	A. Demiddi (Arj.)	7:16,54	J. Engelbrecht, N. Secher (Dan.)	6:28,68
1972*	Y. Malişev (SSCB)	7:10,12	A. Timoşinin, G. Korşikov (SSCB)	7:01,77
1974	W. Hönig (ADC)	7:20,11	H.-U. Schmied, C. Kreuziger (ADC)	6:35,95
1975	P.-M. Kolbe (AFC)	7:10,08	F. Hansen, A. Hansen (Nor.)	6:34,49
1976*	P. Karppinen (Fin.)	7:29,03	F. Hansen, A. Hansen (Nor.)	7:13,20
1979	P. Karppinen (Fin.)	6:58,27	F. Hansen, A. Hansen (Nor.)	6:26,98
1980*	P. Karppinen (Fin.)	7:09,61	J. Dreifke, K. Kroppelien (ADC)	6:24,33
1981	P.-M. Kolbe (AFC)	7:45,32	J. Dreifke, K. Kroppelien (ADC)	6:41,99
1982	R. Reiche (ADC)	7:00,67	R. Thorsen, A. Hansen (Nor.)	6:23,66
1983	P.-M. Kolbe (AFC)	6:49,88	T. Lange, U. Heppner (ADC)	6:20,17
1984*	P. Karppinen (Fin.)	7:00,24	B. Lewis, P. Enquist (ABD)	6:36,87
1985	P. Karppinen (Fin.)	6:48,08	U. Heppner, T. Lange (ADC)	6:15,49
1986	P.-M. Kolbe (AFC)	6:54,09	A. Belgeri, I. Pescialli (İt.)	6:33,64
1987	T. Lange (ADC)	7:36,41	D. Yorddanov, V. Dadev (Bul.)	7:03,33
1988*	T. Lange (ADC)	6:49,86	R. Florijan, N. Rienks (Hol.)	6:21,13
1989	T. Lange (ADC)	6:58,14	R. Thorsen, L. Bjoenness (Nor.)	6:23,40

‡ Notlar için 98. sayfaya bakınız.

Dünya Kürek Şampiyonluğu—erkekler (devam)

yıl	dümencili iki tek	da:sn	dümencisiz iki tek	da:sn
1962	Jordan, Neuss (AFC)	6:29,12	Bender, Z. Keller (Almanya†)	6:54,62
1964*	E. Ferry, C. Findlay (ABD)	8:21,33	G. Hungerford, R.C. Jackson (Kan.)	7:32,94
1966	H. van Nes, J. van de Graaf (Hol.)	7:12,83	P. Kremtz, A. Goehler (ADC)	6:53,96
1968*	P. Baran, R. Sambo (İt.)	8:04,81	J. Lucke, H.J. Bothe (ADC)	7:26,56
1970	Tudor, Ciapura (Rom.)	7:25,30	W. Klatt, P. Gorniv (ADC)	6:57,81
1972*	W. Gunkel, J. Lucke (ADC)	7:17,25	S. Brietzke, W. Mager (ADC)	6:53,16
1974	V. Yeşinov, N. İvanov (SSCB)	7:21,90	J. Landvoigt, B. Landvoigt (ADC)	6:59,09
1975	J. Lucke, W. Gunkel (ADC)	7:16,24	J. Landvoigt, B. Landvoigt (ADC)	7:06,40
1976*	H. Jahrling, F. Ulrich (ADC)	7:58,99	J. Landvoigt, B. Landvoigt (ADC)	7:23,31
1979	J. Pfeiffer, G. Uebeler (ADC)	7:06,35	J. Landvoigt, B. Landvoigt (ADC)	6:42,63
1980*	H. Jahrling, F.-W. Ulrich (ADC)	7:02,54	J. Landvoigt, B. Landvoigt (ADC)	6:48,01
1981	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	7:43,73	J. Pimenov, N. Pimenov (SSCB)	7:15,06
1982	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	6:59,63	M. Grepperud, S. Loken (Nor.)	6:41,98
1983	T. Greiner, U. Diessner (ADC)	6:49,75	C. Ertel, U. Sauerbrey (ADC)	6:35,85
1984*	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	7:05,99	P. Iosub, V. Toma (Rom.)	6:45,39
1985	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	6:53,40	N. Pimenov, Y. Pimenov (SSCB)	6:38,39
1986	A. Holmes, S. Redgrave (İng.)	6:51,66	Y. Pimenov, N. Pimenov (SSCB)	6:42,37
1987	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	7:40,81	S. Redgrave, A. Holmes (İng.)	7:11,20
1988*	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	6:58,79	S. Redgrave, A. Holmes (İng.)	6:36,84
1989	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	6:54,81	T. Jung, U. Kellner (ADC)	6:39,95

yıl	dümencili dört tek	da:sn	dümencisiz dört tek	da:sn	sekiz tek	da:sn
1962	AFC	6:29,12	AFC	6:19,24	AFC	5:50,83
1964*	Almanya†	7:00,44	Danimarka	6:59,30	ABD	6:18,23
1966	ADC	6:29,54	ADC	6:18,41	AFC	5:56,28
1968*	Yeni Zelanda	6:45,62	ADC	6:39,18	AFC	6:07,00
1970	AFC	6:28,55	ADC	6:23,15	ADC	5:36,10
1972*	AFC	6:31,85	ADC	6:24,27	Yeni Zelanda	6:08,94
1974	ADC	6:25,38	ADC	6:19,20	ABD	5:46,37
1975	SSCB	6:31,46	ADC	6:13,81	ADC	5:39,01
1976*	SSCB	6:40,22	ADC	6:37,42	ADC	5:58,29
1979	ADC	6:27,24	ADC	6:00,64	ADC	5:36,41
1980*	ADC	6:14,51	ADC	6:08,17	ADC	5:49,05
1981	ADC	6:36,88	SSCB	6:35,85	SSCB	6:02,30
1982	ADC	6:19,04	İsviçre	6:10,41	Yeni Zelanda	5:36,99
1983	Yeni Zelanda	6:13,89	AFC	5:57,02	Yeni Zelanda	5:34,39
1984*	İngiltere	6:18,64	Yeni Zelanda	6:03,48	Kanada	5:41,32
1985	SSCB	6:07,23	AFC	6:00,19	SSCB	5:33,71
1986	ADC	6:03,81	ABD	6:03,53	Avustralya	5:33,54
1987	ADC	6:41,74	ADC	6:39,70	ABD	5:58,83
1988*	ADC	6:10,74	ADC	6:03,11	AFC	5:46,05
1989	Romanya	6:14,90	ADC	6:06,94	AFC	5:43,88

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † ADC-AFC ortak takımı.

Dünya Kürek Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	tek çifte	da:sn	iki çifte	da:sn
1974	C. Scheiblich (ADC)	3:46,52	G. Yermolayeva, E. Antonova (SSCB)	3:24,00
1975	C. Scheiblich (ADC)	3:55,75	G. Yermolayeva, E. Antonova (SSCB)	3:33,70
1976*	C. Scheiblich (ADC)	4:05,56	S. Otzetova, Z. Yordanova (Bul.)	3:44,36
1977	C. Scheiblich (ADC)	3:34,31	R. Zobelt, A. Borchmann (ADC)	3:16,83
1978	C. Hahn-Scheiblich (ADC)	4:12,49	S. Otzetova, Z. Yordanova (Bul.)	4:01,94
1979	S. Toma (Rom.)	3:35,44	H. Westphal, C. Linse (ADC)	3:15,95
1980*	S. Toma (Rom.)	3:40,69	Y. Hloptseva, L. Popova (SSCB)	3:16,27
1981	S. Toma (Rom.)	3:54,46	M. Kokoreviça, M. Antonina (SSCB)	3:27,06

Dünya Kürek Şampiyonluğu—bayanlar (devam)

yıl	tek çifte	da:sn	iki çifte	da:sn
1982	İ. Fetisova (SSCB)	3:42,83	A. Mahina, E. Bratişko (SSCB)	3:19,47
1983	J. Hampe (ADC)	3:36,51	J. Schenk, M. Schröter (ADC)	3:13,44
1984*	V. Racila (Rom.)	3:40,68	M. Popescu, E. Oleniuc (Rom.)	3:26,75
1985†	C. Linse (ADC)	7:40,37	S. Schwabe, M. Schröter (ADC)	6:58,80
1986	J. Hampe (ADC)	7:29,60	S. Schwabe, B. Schramm (ADC)	6:57,71
1987	M. Georgieva (Bul.)	8:59,26	S. Madina, V. Ninova (Bul.)	7:47,89
1988*	J. Behrendt (ADC)	7:47,19	B. Peter, M. Schröter (ADC)	7:00,48
1989	E. Lipa (Rom.)	7:27,96	J. Sorgers, B. Schramm (ADC)	7:01,71

yıl	dümencisiz iki tek	da:sn	dümencili dört tek	da:sn	sekiz tek	da:sn
1974	C. Neacsu, M. Ghita (Rom.)	3:43,12	ADC	3:28,99	ADC	3:04,82
1975	A. Noack, S. Dahne (ADC)	3:49,83	ADC	3:24,18	ADC	3:14,53
1976*	S. Kelbetçeva, S. Grouitçeva (Bul.)	4:01,22	ADC	3:45,08	ADC	3:33,32
1977	A. Noack, S. Dahne (ADC)	3:27,89	ADC	3:20,59	ADC	3:00,23
1978	C. Bugel, U. Steindorf (ADC)	4:02,65	ADC	3:48,47	SSCB	3:22,00
1979	U. Steindorf, K. Bugel (ADC)	3:27,74	SSCB	3:17,03	SSCB	2:58,09
1980*	U. Steindorf, C. Klier (ADC)	3:30,49	ADC	3:19,27	ADC	3:03,32
1981	I. Rudolph, S. Anders (ADC)	3:45,50	SSCB	3:18,75	SSCB	3:07,58
1982	M. Sandig, S. Fruhlich (ADC)	3:32,44	SSCB	3:17,16	SSCB	2:57,97
1983	M. Gasch, S. Fruhlich (ADC)	3:26,68	ADC	3:11,18	SSCB	2:56,22
1984*	R. Arba, E. Horvat (Rom.)	3:32,60	Romanya	3:19,30	ABD	2:59,80
1985†	R. Arba, E. Florea (Rom.)	7:25,08	ADC	6:50,08	SSCB	6:14,00
1986	R. Arba, O. Homeghi (Rom.)	7:12,20	Romanya	6:43,86	SSCB	6:08,76
1987	R. Arba, O. Homeghi (Rom.)	8:00,73	Romanya	7:30,12	Romanya	6:55,61
1988*	R. Arba, O. Homeghi (Rom.)	7:28,13	ADC	6:56,00	ADC	6:15,17
1989	K. Haaker, J. Zeidler (ADC)	7:26,97	ADC	6:45,81	Romanya	6:07,92

yıl	dört çifte	da:sn
1974	ADC	3:19,81
1975	ADC	3:21,61
1976*	ADC	3:29,99
1977	ADC	3:10,11
1978	Bulgaristan	3:31,16
1979	ADC	3:06,75
1980*	ADC	3:15,32
1981	SSCB	3:19,83
1982	SSCB	3:07,58
1983	SSCB	3:02,48
1984*	Romanya	3:14,11
1985†	ADC	6:22,47
1986	ADC	6:13,91
1987	ADC	6:58,42
1988*	ADC	6:21,06
1989	ADC	6:16,62

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi. † 1985'te parkur 1.000 metreden 2.000 metreye çıkarıldı.

MASATENİSİ

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu—erkekler

yıl	St. Bride Kupası (tekler)	İran Kupası (çiftler)	Swaythling Kupası (takım)
1927	R. Jacobi (Mac.)	R. Jacobi, R. Pesci (Mac.)	Macaristan
1928	Z. Mechlovits (Mac.)	A. Liebster, R. Thum (Avustr.)	Macaristan
1929	F. Perry (İng.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Macaristan
1930	V. Barna (Mac.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Macaristan
1931	M. Szabados (Mac.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Macaristan
1932	V. Barna (Mac.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Çekoslovakya
1933	V. Barna (Mac.)	G.V. Barna, S. Glancz (Mac.)	Macaristan
1934	V. Barna (Mac.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Macaristan
1935	V. Barna (Mac.)	G.V. Barna, M. Szabados (Mac.)	Macaristan
1936	S. Kolář (Çek.)	R.G. Blattner, J.H. McClure (ABD)	Avusturya
1937	R. Bergmann (Avus.)	R.G. Blattner, J.H. McClure (ABD)	ABD
1938	B. Váňa (Çek.)	J.H. McClure, S. Schiff (ABD)	Macaristan
1939	R. Bergmann (Avus.)	R. Bergmann (Avus.), G.V. Barna (Mac.)	Çekoslovakya
1940-46	yarışma yapılmadı		
1947	B. Váňa (Çek.)	B. Váňa, A. Slár (Çek.)	Çekoslovakya
1948	R. Bergmann (İng.)	B. Váňa, L. Stípek (Çek.)	Çekoslovakya
1949	J. Leach (İng.)	F. Tokár, I. Andreadis (Çek.)	Macaristan
1950	R. Bergmann (İng.)	F. Sidó, F. Soos (Mac.)	Çekoslovakya
1951	J. Leach (İng.)	B. Váňa, I. Andreadis (Çek.)	Çekoslovakya
1952	Sato H. (Jap.)	Fucii N., Hayaşi T. (Jap.)	Macaristan
1953	F. Sidó (Mac.)	F. Sidó, J. Koczian (Mac.)	İngiltere
1954	Ogimura İ. (Jap.)	V. Harangozo, Z. Dolimar (Yug.)	Japonya
1955	Tanaka T. (Jap.)	I. Andreadis, L. Stípek (Çek.)	Japonya
1956	Ogimura İ. (Jap.)	Ogimura İ., Tomita Y. (Jap.)	Japonya
1957	Tanaka T. (Jap.)	I. Andreadis, L. Stípek (Çek.)	Japonya
1959	Rong Guoduan (ÇHC)	Ogimura İ., Murakami T. (Jap.)	Japonya
1961	Zhuang Zedong (ÇHC)	Hoşino N., Kimura K. (Jap.)	ÇHC
1963	Zhuang Zedong (ÇHC)	Jiang Shilin, Wang Zhiliang (ÇHC)	ÇHC
1965	Zhuang Zedong (ÇHC)	Zhuan Zedong, Xu Yinsheng (ÇHC)	ÇHC
1967	Hasegava N. (Jap.)	K. Johansson, H. Asler (İsveç)	Japonya
1969	İto S. (Jap.)	K. Johansson, H. Asler (İsveç)	Japonya
1971	S. Bengtsson (İsveç)	T. Klampar, I. Jonyer (Mac.)	ÇHC
1973	Xi Ending (ÇHC)	K. Johansson, S. Bengtsson (İsveç)	İsveç
1975	I. Jonyer (Mac.)	I. Jonyer, G. Gergely (Mac.)	ÇHC
1977	Kono M. (Jap.)	Li Zhenshi, Liang Geliang (ÇHC)	ÇHC
1979	Ono S. (Jap.)	A. Stipancic, D. Surbek (Yug.)	Macaristan
1981	Guo Yuehua (ÇHC)	Cai Zhenhua, Li Zhenshi (ÇHC)	ÇHC
1983	Guo Yuehua (ÇHC)	D. Surbek, Z. Kalinic (Yug.)	ÇHC
1985	Jiang Jialiang (ÇHC)	M. Appelgren, U. Carlsson (İsveç)	ÇHC
1987	Jiang Jialiang (ÇHC)	Chen Longcan, Wei Qingguang (ÇHC)	ÇHC
1989	J.-O. Waldner (İsveç)	J. Rosskopf, S. Fetzner (AFC)	İsveç

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	G. Geist Ödülü (tekler)	W.J. Pope Kupası (çiftler)	Corbillon Kupası (takım)
1927	M. Mednyanszky (Mac.)		
1928	M. Mednyanszky (Mac.)	E. Metzger, E. Ruester (Almanya)	
1929	M. Mednyanszky (Mac.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	
1930	M. Mednyanszky (Mac.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	
1931	M. Mednyanszky (Mac.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	
1932	A. Sipós (Mac.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	
1933	A. Sipós (Mac.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	
1934	M. Kettnerová (Çek.)	M. Mednyanszky, A. Sipós (Mac.)	Almanya
1935	M. Kettnerová (Çek.)	M. Kettnerová, M. Smídová (Çek.)	Çekoslovakya
1936	R.H. Aarons (ABD)	V. Depetrisová, V. Votrubcová (Çek.)	Çekoslovakya

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu—bayanlar (devam)

yıl	G. Geist Ödülü (tekler)	W. J. Pope Kupası (çiftler)	Corbillon Kupası (takım)
1937	unvan sahipsiz	V. Depetrisová, V. Votrubcová (Çek.)	ABD
1938	T. Pritzi (Avus.)	T. Pritzi, D. Bussnann (Avus.)	Çekoslovakya
1939	V. Depetrisová (Çek.)	yarışma yapılmadı	Almanya
1940-46	yarışma yapılmadı		
1947	G. Farkas (Mac.)	T. Pritzi (Avus.)-G. Farkas (Mac.)	İngiltere
1948	G. Farkas (Mac.)	V. Thomas, P. Franks (İng.)	İngiltere
1949	G. Farkas (Mac.)	H. Elliot (İng.)-G. Farkas (Mac.)	ABD
1950	A. Roseanu (Rom.)	D. Beregi, H. Elliot (İng.)	Romanya
1951	A. Roseanu (Rom.)	D. Rowe, R. Rowe (İng.)	Romanya
1952	A. Roseanu (Rom.)	Naşimura T., Narahara S. (Jap.)	Japonya
1953	A. Roseanu (Rom.)	A. Roseanu (Rom.)-G. Farkas (Mac.)	Romanya
1954	A. Roseanu (Rom.)	D. Rowe, R. Rowe (İng.)	Japonya
1955	A. Roseanu (Rom.)	A. Roseanu, E. Zeller (Rom.)	Romanya
1956	Okava T. (Jap.)	A. Roseanu, E. Zeller (Rom.)	Romanya
1957	Eguçi F. (Jap.)	L. Mosoczy, A. Simon (Mac.)	Japonya
1959	Matsuzaki K. (Jap.)	Namba T., Yamaizumi K. (Jap.)	Japonya
1961	Jiu Zhonghui (ÇHC)	M. Alexandru, G. Pitica (Rom.)	Japonya
1963	Matsuzaki K. (Jap.)	Matsuzaki K., Seki M. (Jap.)	Japonya
1965	Fukazu N. (Jap.)	Liu Huijing, Zheng Minjin (ÇHC)	ÇHC
1967	Morisava S. (Jap.)	Morisava S., Hirota S. (Jap.)	Japonya
1969	Kovada T. (Jap.)	Z. Rudnova, S. Grinberg (SSCB)	SSCB
1971	Liu Huijing (ÇHC)	Liu Huijing, Zheng Minjin (ÇHC)	Japonya
1973	Hu Youlan (ÇHC)	M. Alexandru (Rom.)-Hamada M. (Jap.)	Kore Cum.
1975	Pak Yung Sun (Kore DHC)	M. Alexandru (Rom.)-Takahaşi S. (Jap.)	ÇHC
1977	Pak Yung Sun (Kore DHC)	Pak Yong Ok (Kore DHC)-Yang Ying (ÇHC)	ÇHC
1979	Ge Xinai (ÇHC)	Zhang Deying, Zhang Li (ÇHC)	ÇHC
1981	Tong Ling (ÇHC)	Cao Yanhua, Zhang Deying (ÇHC)	ÇHC
1983	Cao Yanhua (ÇHC)	Shen Jianping, Dai Lili (ÇHC)	ÇHC
1985	Cao Yanhua (ÇHC)	Dai Lili, Geng Lijuan (ÇHC)	ÇHC
1987	He Zhili (ÇHC)	Hyun Jung Hwa, Yang Young Ja (Kore Cum.)	ÇHC
1989	Qiao Hong (ÇHC)	Qiao Hong, Deng Yaping (ÇHC)	ÇHC

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu—karışık

yıl	Heydusek Ödülü
1927	Z. Mechlovits, M. Mednyanszky (Mac.)
1928	Z. Mechlovits, M. Mednyanszky (Mac.)
1929	I. Kelen, A. Sipós (Mac.)
1930	M. Szabados, M. Mednyanszky (Mac.)
1931	M. Szabados, M. Mednyanszky (Mac.)
1932	G.V. Barna, A. Sipós (Mac.)
1933	I. Kelen, M. Mednyanszky (Mac.)
1934	M. Szabados, M. Mednyanszky (Mac.)
1935	G.V. Barna, A. Sipós (Mac.)
1936	M. Hamr, G. Kleinova (Çek.)
1937	B. Váña, V. Votrubcová (Çek.)
1938	L. Bellak (Mac.)-W. Woodhead (İng.)
1939	B. Váña, V. Votrubcová (Çek.)
1940-46	yarışma yapılmadı
1947	F. Soos, G. Farkas (Mac.)
1948	R. Miles, T. Thall (ABD)
1949	F. Sidó, G. Farkas (Mac.)
1950	F. Sidó, G. Farkas (Mac.)
1951	B. Váña (Çek.)-A. Roseanu (Rom.)
1952	F. Sidó (Mac.)-A. Roseanu (Rom.)
1953	F. Sidó (Mac.)-A. Roseanu (Rom.)
1954	I. Andreadis (Çek.)-G. Farkas (Mac.)
1955	K. Szepesi, E. Koczian (Mac.)
1956	E. Klein, L.T. Neuberger (ABD)
1957	Ogimura İ., Eguçi F. (Jap.)
1959	Ogimura İ., Eguçi F. (Jap.)

Robert Compton

Çin Halk Cumhuriyeti'nden Jiang Jialing 1987'de St. Bride Kupası'nı kazandı.

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu—karışık (devam)

yıl	Heydusek Ödülü
1961	Ogimura İ., Matsuzaki K. (Jap.)
1963	Kimura K., İto K. (Jap.)
1965	Kimura K., Seki M. (Jap.)
1967	Hasegava N., Yamanaka N. (Jap.)
1969	Hasegava N., Konno Y. (Jap.)
1971	Zhang Shilin, Liu Huijing (ÇHC)
1973	Liang Geliang, Li Li (ÇHC)
1975	S. Gomozkov, T. Ferdman (SSCB)
1977	J. Secretin, C. Bergeret (Fr.)
1979	Liang Geliang, Ge Xinai (ÇHC)
1981	Xie Saike, Huang Junqun (ÇHC)
1983	Guo Yuehua, Ni Xialian (ÇHC)
1985	Cai Zhenhua, Cao Yanhua (ÇHC)
1987	Hui Jun, Geng Lijuan (ÇHC)
1989	Yoo Nam Kyu, Hyung Jung Hwa (Kore Cum.)

Masatenisi Dünya Kupası

yıl	şampiyon
1980	Guo Yuehua (ÇHC)
1981	T. Klampar (Mac.)
1982	Guo Yuehua (ÇHC)
1983	M. Appelgren (İsveç)
1984	Jiang Jialiang (ÇHC)
1985	Chen Xinhua (ÇHC)
1986	Chen Longcan (ÇHC)
1987	Teng Yi (ÇHC)
1988	A. Grubba (Pol.)
1989	Ma Wenge (ÇHC)

OKÇULUK

FITA Dünya Açık Hedef Okçuluğu Şampiyonluğu

yıl	erkekler bireysel		erkekler takım	
	şampiyon	puan	şampiyon	puan
1931	M. Sawicki (Pol.)	*	Fransa	*
1932	L. Reith (Bel.)		Polonya	
1933	D. Mackenzie (ABD)		Belçika	
1934	H. Kjellson (İsveç)		İsveç	
1935	A. van Kohlen (Bel.)		Belçika	
1936	E. Heilborn (İsveç)		Çekoslovakya	
1937	G. de Rons (Bel.)		Polonya	
1938	F. Hadas (Çek.)		Çekoslovakya	
1939	R. Beday (Fr.)		Fransa	
†				
1946	E. Tang Holbek (Dan.)		Danimarka	
1947	H. Deutgen (İsveç)		Çekoslovakya	
1948	H. Deutgen (İsveç)		İsveç	
1949	H. Deutgen (İsveç)		Çekoslovakya	
1950	H. Deutgen (İsveç)		İsveç	
1952	S. Andersson (İsveç)		İsveç	
1953	B. Lundgren (İsveç)		İsveç	
1955	N. Andersson (İsveç)		İsveç	
1957	O.K. Smathers (ABD)	2.231	ABD	6.591
1958	S. Thysell (İsveç)	2.101	Finlandiya	5.936
1959	J. Caspers (ABD)	2.247	ABD	6.634
1961	J. Thornton (ABD)	2.310	ABD	6.601
1963	C.T. Sandlin (ABD)	2.332	ABD	6.887
1965	M. Haikonen (Fin.)	2.313	ABD	6.792
1967	R. Rogers (ABD)	2.298	ABD	6.816
1969	H. Ward (ABD)	2.423	ABD	7.194
1971	J.C. Williams (ABD)	2.445	ABD	7.050
1973	V. Sidoruk (SSCB)	2.185	ABD	6.400
1975	D. Pace (ABD)	2.548	ABD	7.444
1977	R. McKinney (ABD)	2.501	ABD	7.444
1979	D. Pace (ABD)	2.474	ABD	7.409
1981	K. Laasonen (Fin.)	2.541	ABD	7.547
1983	R. McKinney (ABD)	2.617	ABD	7.812
1985	R. McKinney (ABD)	2.601	Kore Cum.	7.660
1987‡	V. Eşeyev (SSCB)	329	AFC	891
1989	S. Zabrotski (SSCB)	332	SSCB	985

FITA Dünya Açık Hedef Okçuluğu Şampiyonluğu (devam)

yıl	bayanlar bireysel		bayanlar takım	
	şampiyon	puan	şampiyon	puan
1931	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)	*		
1932	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)			
1933	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)		Polonya	*
1934	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)		Polonya	
1935	I. Catani (İsveç)		İngiltere	
1936	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)		Polonya	
1937	E. Simon (İng.)		İngiltere	
1938	N. Weston-Martyr (İng.)		Polonya	
1939	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)		Polonya	
†				
1946	P. de Wharton Burr (İng.)		İngiltere	
1947	J. Spychajowa-Kurkowska (Pol.)		Danimarka	
1948	P. de Wharton Burr (İng.)		Çekoslovakya	
1949	B. Waterhouse (İng.)		İngiltere	
1950	J. Lee (ABD)		Finlandiya	
1952	J. Lee (ABD)		ABD	
1953	J. Richards (ABD)		Finlandiya	
1955	K. Wisniowska (Pol.)		İngiltere	
1957	C. Meinhart (ABD)	2.120	ABD	6.187
1958	S. Johansson (İsveç)	2.053	ABD	...
1959	A. Weber Corby (ABD)	2.023	ABD	5.847
1961	N. Vonderheide (ABD)	2.173	ABD	6.376
1963	V. Cook (ABD)	2.253	ABD	6.508
1965	M. Lindholm (Fin.)	2.214	ABD	6.358
1967	M. Maczynska (Pol.)	2.240	Polonya	6.686
1969	D. Lidstone (Kan.)	2.361	SSCB	6.897
1971	E. Gapçenko (SSCB)	2.380	Polonya	6.907
1973	L. Myers (ABD)	2.204	SSCB	6.389
1975	Z. Rustamova (SSCB)	2.465	SSCB	7.252
1977	L. Ryon (ABD)	2.515	ABD	7.379
1979	Kim Jin Ho (Kore Cum.)	2.507	Kore Cum.	7.341
1981	N. Butuzova (SSCB)	2.514	SSCB	7.455
1983	Kim Jin Ho (Kore Cum.)	2.616	Kore Cum.	7.704
1985	İ. Soldatova (SSCB)	2.595	SSCB	7.721
1987‡	Ma Xiangjun (ÇHC)	330	SSCB	884
1989	Kim Soo Nyung (Kore Cum.)	338	Kore Cum.	995

* 1931'den 1957'ye değin yarışmalarda atış yapılan tur sayısı değişmektedir. † Listede yer almayan yıllarda (1940-45, 1951, 1954, 1956) yarışma düzenlenmedi. 1959'dan bu yana yarışmalar iki yılda bir düzenlenmektedir. ‡ Büyük FITA Turnuvası başlatıldı.

OTOMOBİL YARIŞI

Dünya Sürücüler Şampiyonluğu

yıl	sürücü	araba*
1950	G. Farina (İt.)	Alfa Romeo
1951	J. Fangio (Arj.)	Alfa Romeo
1952	A. Ascari (İt.)	Ferrari
1953	A. Ascari (İt.)	Ferrari
1954	J. Fangio (Arj.)	Mercedes & Maserati
1955	J. Fangio (Arj.)	Mercedes
1956	J. Fangio (Arj.)	Lancia/Ferrari
1957	J. Fangio (Arj.)	Maserati

* Şasi ve motorun farklı imalatçılarca yapıldığı durumda önce şasi imalatçısının, sonra motor imalatçısının adı verilmiştir; iki ad bir eğik çizgiyle ayrılmıştır.

Dünya Sürücüler Şampiyonluğu (devam)

yıl	sürücü	araba
1958	M. Hawthorn (İng.)	Ferrari
1959	J. Brabham (Avustr.)	Cooper/Climax
1960	J. Brabham (Avustr.)	Cooper/Climax
1961	P. Hill (ABD)	Ferrari
1962	G. Hill (İng.)	BRM
1963	J. Clark (İng.)	Lotus/Climax
1964	J. Surtees (İng.)	Ferrari
1965	J. Clark (İng.)	Lotus/Climax
1966	J. Brabham (Avustr.)	Brabham/Repco
1967	D. Hulme (Y.Z.)	Brabham/Repco
1968	G. Hill (İng.)	Lotus/Ford
1969	J. Stewart (İng.)	Matra/Ford
1970	J. Rindt (Avus.)	Lotus/Ford
1971	J. Stewart (İng.)	Tyrrell/Ford
1972	E. Fittipaldi (Bre.)	John Player Special/Ford
1973	J. Stewart (İng.)	Tyrrell/Ford
1974	E. Fittipaldi (Bre.)	McLaren/Ford
1975	N. Lauda (Avus.)	Ferrari
1976	J. Hunt (İng.)	McLaren/Ford
1977	N. Lauda (Avus.)	Ferrari
1978	M. Andretti (ABD)	Lotus
1979	J. Scheckter (G. Af.)	Ferrari
1980	A. Jones (Avustr.)	William
1981	N. Piquet (Bre.)	Brabham
1982	K. Rosberg (Fin.)	Williams
1983	N. Piquet (Bre.)	Brabham
1984	N. Lauda (Avus.)	McLaren/Porsche-TAG
1985	A. Prost (Fr.)	McLaren/Porsche-TAG
1986	A. Prost (Fr.)	McLaren/Porsche-TAG
1987	N. Piquet (Bre.)	Williams/Honda
1988	A. Senna (Bre.)	McLaren/Honda
1989	A. Prost (Fr.)	McLaren/Honda

Indianapolis 500

yıl	sürücü	ort. hız km/sa	yıl	sürücü	ort. hız km/sa
1911	R. Harroun	120,060	1934	W. Cummings	168,760
1912	J. Dawson	126,686	1935	K. Petillo	170,977
1913	J. Goux (Fr.)	122,202	1936	L. Meyer	175,529
1914	R. Thomas (Fr.)	132,729	1937	W. Shaw	182,789
1915	R. DePalma	144,583	1938	F. Roberts	188,615
1916*	D. Resta (Fr.)	135,186	1939	W. Shaw	185,131
1917-18	yarışma yapılmadı		1940	W. Shaw	183,911
1919	H. Wilcox	141,703	1941	F. Davis, M. Rose	185,263
1920	G. Chevrolet	142,617			
1921	T. Milton	144,231	1942-45	yarışma yapılmadı	
1922	J. Murphy	152,057	1946	G. Robson	184,785
1923	T. Milton	146,376	1947	M. Rose	187,228
1924	L.L. Corum, J. Boyer	158,092	1948	M. Rose	192,822
			1949	W. Holland	195,257
1925	P. DePaolo	162,748	1950†	J. Parsons	199,562
1926†	F. Lockhart	154,342	1951	L. Wallard	203,170
1927	G. Souders	156,983	1952	T. Ruttman	207,480
1928	L. Meyer	160,101	1953	B. Vukovich	207,187
1929	R. Keech	157,048	1954	B. Vukovich	210,567
1930	W. Arnold	161,655	1955	R. Sweikert	206,332
1931	L. Schneider	155,509	1956	P. Flaherty	206,785
1932	F. Frame	167,603	1957	S. Hanks	218,229
1933	L. Meyer	167,632	1958	J. Bryan	215,316

Indianapolis 500 (devam)

yıl	sürücü	ort. hız km/sa	yıl	sürücü	ort. hız km/sa
1959	R. Ward	218,641	1975†	B. Unser	240,135
1960	J. Rathmann	223,324	1976†	J. Rutherford	239,350
1961	A.J. Foyt	223,910	1977	A.J. Foyt	259,637
1962	R. Ward	225,780	1978	A. Unser	259,689
1963	P. Jones	230,357	1979	R. Mears	255,723
1964	A.J. Foyt	237,137	1980	J. Rutherford	229,914
1965	J. Clark (İsk.)	242,506	1981	B. Unser	223,834
1966	G. Hill (İng.)	232,256	1982	G. Johncock	260,760
1967	A.J. Foyt	243,344	1983	T. Sneva	260,902
1968	B. Unser	246,040	1984	R. Mears	263,308
1969	M. Andretti	252,453	1985	D. Sullivan	246,201
1970	A. Unser	250,654	1986	B. Rahal	274,750
1971	A. Unser	253,850	1987	A. Unser	260,995
1972	M. Donohue	262,262	1988	R. Mears	233,047
1973†	G. Johncock	255,944	1989	E. Fittipaldi	269,696
1974	J. Rutherford	255,224			

* Yarış mesafesi 300 mil olarak belirlenmişti. † Yağmur nedeniyle yarış yarıda kaldı (1926'da 400 milden, 1950'de 345 milden, 1973'te 332,5 milden, 1975'te 435 milden ve 1976'da 225 milden sonra).

ABD Otomobil Kulübü Şampiyonları

yıl	sürücü	yıl	sürücü	yıl	sürücü
1902	H. Harkness	1930	W. Arnold	1961	A.J. Foyt
1903	B. Oldfield	1931	L. Schneider	1962	R. Ward
1904	G. Heath	1932	R. Carey	1963	A.J. Foyt
1905	V. Hemery	1933	L. Meyer	1964	A.J. Foyt
1906	J. Tracy	1934	W. Cummings	1965	M. Andretti
1907	E. Bald	1935	K. Petillo	1966	M. Andretti
1908	L. Strang	1936	M. Rose	1967	A.J. Foyt
1909	G. Robertson	1937	W. Shaw	1968	B. Unser
1910	R. Harroun	1938	F. Roberts	1969	M. Andretti
1911	R. Mulford	1939	W. Shaw	1970	A. Unser
1912	R. DePalma	1940	R. Mays	1971	J. Leonard
1913	E. Cooper	1941	R. Mays	1972	J. Leonard
1914	R. DePalma	1942-45	yarışma yapılmadı	1973	R. McCluskey
1915	E. Cooper	1946	T. Horn	1974	B. Unser
1916	D. Resta	1947	T. Horn	1975	A.J.Foyt
1917	E. Cooper	1948	T. Horn	1976	G. Johncock
1918	R. Mulford	1949	J. Parsons	1977	T. Sneva
1919	H. Wilcox	1950	H. Banks	1978	T. Sneva
1920	T. Milton	1951	T. Bettenhausen	1979	A.J. Foyt
1921	T. Milton	1952	C. Stevenson	1980	J. Rutherford
1922	J. Murphy	1953	S. Hanks	1981/82*	G. Snider
1923	E. Hearne	1954	J. Bryan	1982/83	T. Sneva
1924	J. Murphy	1955	R. Sweikert	1983/84	R. Mears
1925	P. DePaolo	1956	J. Bryan	1984/85	D. Sullivan
1926	H. Hartz	1957	J. Bryan	1985/86	B. Rahal
1927	P. DePaolo	1958	T. Bettenhausen	1986/87	A. Unser
1928	L. Meyer	1959	R. Ward	1987/88	R. Mears
1929	L. Meyer	1960	A.J. Foyt	1988/89	C. Gurney

* Sezon resmi olarak ikiye bölündü; böylece sezonun son yarışı Indianapolis 500 oldu. Sezon mayıs ayından sonraki yılın mayıs ayına kadar sürer.

Uluslararası Formula I Otomobil İmalatçıları Kupası

yıl	araba*	yıl	araba	yıl	araba
1950	Alfa Romeo	1965	Lotus-Ford/Climax	1978	Lotus
1951	Alfa Romeo	1966	Brabham/Repco	1979	Ferrari
1952	Ferrari	1967	Brabham/Repco	1980	Williams/Cos-worth-Ford
1953	Ferrari	1968	Lotus/Ford		
1954	Mercedes-Benz	1969	Matra/Ford	1981	Williams/Cos-worth-Ford
1955	Mercedes-Benz	1970	Lotus/Ford		
1956	Lancia/Ferrari	1971	Tyrrell/Ford	1982	Ferrari
1957	Maserati	1972	John Player Special/Ford	1983	Ferrari
1958	Ferrari			1984	McLaren/Porsche-TAG
1959	Cooper/Climax	1973	John Player Special/Ford		
1960	Cooper/Climax			1985	McLaren/Ferrari
1961	Ferrari	1974	McLaren/Ford	1986	Williams/Honda
1962	BRM	1975	Ferrari	1987	Williams/Honda
1963	Lotus-Ford/Climax	1976	Ferrari	1988	McLaren/Honda
1964	Ferrari	1977	Ferrari	1989	McLaren/Honda

* Şasi ve motorun farklı imalatçılarca yapıldığı durumda, önce şasi imalatçısının, sonra motor imalatçısının adı verilmiştir; iki ad bir eğik çizgiyle ayrılmıştır.

Monte Carlo Rallisi

yıl	araba	sürücüler	yıl	araba	sürücüler
1911	Turcat Méry	H. Rougier	1959	Citroën	Coltelloni, Alexandre
1912	Berliet	J. Beutler	1960	Mercedes	Schock, Moll
1913-23	yarışma yapılmadı		1961	Panhard	Martin, Bateau
1924	Bignan	J. Ledure	1962	Saab	Carlsson, Häggbom
1925	Renault	F. Repusseau	1963	Saab	Carlsson, Palm
1926	A.C.	V. Bruce	1964	Mini-Cooper	Hopkirk, Liddon
1927	Amilcar	Lefèbvre, Despeaux	1965	Mini-Cooper	Makinen, Easter
1928	Fiat	J. Bignan	1966	Citroën	Toivonen, Mikander
1929	Graham Paige	S. Van Eijk	1967	Mini-Cooper	Aaltonen, Liddon
1930	Licorne	H. Petit	1968	Porsche	Elford, Stone
1931	Invicta	D. Healey	1969	Porsche	Waldegaard, Helmer
1932	Hotchkiss	M. Vasselle	1970	Porsche	Waldegaard, Helmer
1933	Hotchkiss	M. Vasselle	1971	Renault	Andersson, Stone
1934	Hotchkiss	Gas, Trevoux	1972	Lancia Fulvia	Munari, Mannucci
1935	Renault	Lahaye, Quatresous	1973	Alpine-Renault	Andruet, Petit
1936	Ford	Zamfirescu, Cristea	1974	yarışma yapılmadı	
1937	Delahaye	Le Begue, Quinlin	1975	Lancia Stratos	Munari, Mannucci
1938	Ford	Schut, Ton	1976	Lancia Stratos	Munari, Maiga
1939	Hotchkiss	Trevoux, Lesurque	1977	Lancia Stratos	Munari, Maiga
	Delahaye	Paul, Contet	1978	Porsche Carrera	Nicolas, Laverne
1940-48	yarışma yapılmadı		1979	Lancia Stratos	Darniche, Mahé
1949	Hotchkiss	Trevoux, Lesurque	1980	Fiat Abarths	Röhrl, Geistdorfer
1950	Hotchkiss	Becquart, Secret	1981	Renault Turbo	Ragnotti, Andrie
1951	Delahaye	Trevoux, Crovetto	1982	Opel Ascona	Röhrl, Geistdorfer
1952	Allard	Allard, Warburton	1983	Lancia Rally	Röhrl, Geistdorfer
1953	Ford Zephyr	Gatsonides, Worledge	1984	Audi Quattro	Röhrl, Geistdorfer
1954	Lancia Aurelia	Chiron, Basadonna	1985	Peugeot 205 Turbo	Vatanen, Harryman
1955	Sunbeam-Talbot	Malling, Fadum	1986	Lancia Martini Delta	Toivonen, Cresto
1956	Jaguar	Adams, Bigger	1987	Lancia Delta HF	Biasion, Siviero
1957	yarışma yapılmadı		1988	Lancia Delta 4WD	Saby, Fauchille
1958	Renault	Monraisse, Feret	1989	Lancia	Biasion, Siviero

ABD Standart Otomobil Yarışı Ulusal Birliği (NASCAR) Winston Kupası Şampiyonları

yıl	sürücü	yıl	sürücü	yıl	sürücü	yıl	sürücü	yıl	sürücü
1949	R. Byron	1957	B. Baker	1965	N. Jarrett	1973	B. Parsons	1981	D. Waltrip
1950	B. Rexford	1958	L. Petty	1966	D. Pearson	1974	R. Petty	1982	D. Waltrip
1951	H. Thomas	1959	L. Petty	1967	R. Petty	1975	R. Petty	1983	B. Allison
1952	T. Flock	1960	R. White	1968	D. Pearson	1976	C. Yarborough	1984	T. Labonte
1953	H. Thomas	1961	N. Jarrett	1969	D. Pearson	1977	C. Yarborough	1985	D. Waltrip
1954	L. Petty	1962	J. Weatherly	1970	B. Isaac	1978	C. Yarborough	1986	D. Earnhardt
1955	T. Flock	1963	J. Weatherly	1971	R. Petty	1979	R. Petty	1987	D. Earnhardt
1956	B. Baker	1964	R. Petty	1972	R. Petty	1980	D. Earnhardt	1988	B. Elliott
								1989	R. Wallace

Le Mans 24 Saat Dayanıklılık Grand Prix'si

yıl	araba	sürücüler
1923	Chenard-Walcker	A. Lagache, R. Léonard
1924	Bentley	J. Duff, F.C. Clément
1925	Lorraine-Dietrich	H. de Courcelles, A. Rossignol
1926	Lorraine-Dietrich	R. Bloch, A. Rossignol
1927	Bentley	J.D. Benjafield, S.C.H. Davis
1928	Bentley	W. Barnato, B. Rubin
1929	Bentley	W. Barnato, H.R.S. Birkin
1930	Bentley	W. Barnato, G. Kidston
1931	Alfa Romeo	E. Howe, H.R.S. Birkin
1932	Alfa Romeo	R. Sommer, L. Chinetti
1933	Alfa Romeo	R. Sommer, T. Nuvolari
1934	Alfa Romeo	L. Chinetti, P. Etancelin
1935	Lagonda	J.S. Hindmarsh, L. Fontés
1936	yarışma yapılmadı	
1937	Bugatti	J.P. Wimille, R. Benoist
1938	Delahaye	E. Chaboud, J. Tremoulet
1939	Bugatti	J.P. Wimille, P. Veyron
1940-48	yarışma yapılmadı	
1949	Ferrari	L. Chinetti, Lord Selsdon
1950	Talbot	L. Rosier, C. Rosier
1951	Jaguar	P.D. Walker, P.N. Whitehead
1952	Mercedes-Benz	H. Lang, F. Riess
1953	Jaguar	A.P.R. Rolt, J.D. Hamilton
1954	Ferrari	J.F. Gonzalez, M. Trintignant
1955	Jaguar	J.M. Hawthorn, I. Bueb
1956	Jaguar	R. Flockhart, N. Sanderson
1957	Jaguar	R. Flockhart, I. Bueb
1958	Ferrari	P. Hill, O. Gendebien
1959	Aston Martin	R. Salvadori, C. Shelby
1960	Ferrari	P. Frère, O. Gendebien
1961	Ferrari	P. Hill, O. Gendebien
1962	Ferrari	P. Hill, O. Gendebien
1963	Ferrari	L. Scarfiotti, L. Bandini
1964	Ferrari	J. Guichet, N. Vaccarella
1965	Ferrari	M. Gregory, J. Rindt
1966	Ford Mk II	B. McLaren, C. Amon
1967	Ford Mk IV	A.J. Foyt, D. Gurney
1968	Ford G.T. 40	P. Rodriguez, L. Bianchi
1969	Ford G.T. 40	J. Ickx, J. Oliver
1970	Porsche	R. Attwood, H. Hermann
1971	Porsche	H. Marko, G. van Lennep
1972	Matra-Simca	H. Pescarolo, G. Hill
1973	Matra-Simca	H. Pescarolo, G. Larrousse
1974	Matra-Simca	H. Pescarolo, G. Larrousse
1975	Gulf-Ford	J. Ickx, D. Bell
1976	Porsche	J. Ickx, G. van Lennep
1977	Porsche	J. Ickx, J. Barth, H. Haywood
1978	Renault-Alpine	J.-P. Jaussaud, D. Pironi

Le Mans 24 Saat Dayanıklılık Grand Prix'si (devam)

yıl	araba	sürücüler
1979	Porsche	K. Ludwig, D. Whittington, B. Whittington
1980	Porsche	J. Rondeau, J.-P. Jaussaud
1981	Porsche	D. Bell, J. Ickx
1982	Porsche	D. Bell, J. Ickx
1983	Porsche	A. Holbert, H. Hayward, V. Schuppan
1984	Porsche	H. Pescarolo, K. Ludwig
1985	Porsche	K. Ludwig, J. Winter, P. Barilla
1986	Porsche	D. Bell, H. Stuck, A. Holbert
1987	Porsche	H. Stuck, D. Bell, A. Holbert
1988	Jaguar	J. Lammers, J. Dumfries, A. Wallace
1989	Mercedes-Benz	J. Mass, M. Reuter, S. Dickens

SATRANÇ

Dünya Satranç Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1866	W. Steinitz (Avus.)	A. Anderssen (Almanya)
1872	W. Steinitz (Avus.)	J.H. Zukertort (Pol.)
1876	W. Steinitz (Avus.)	J.H. Blackburne (İng.)
1886	W. Steinitz (Avus.)	J.H. Zukertort (Pol.)
1889	W. Steinitz (Avus.)	M.İ. Çigorin (Rusya)
1890-91	W. Steinitz (Avus.)	I. Gunsberg (İng.)
1892	W. Steinitz (Avus.)	M.İ. Çigorin (Rusya)
1894	E. Lasker (Almanya)	W. Steinitz (Avus.)
1896-97	E. Lasker (Almanya)	W. Steinitz (Avus.)
1907	E. Lasker (Almanya)	F. J. Marshall (ABD)
1908	E. Lasker (Almanya)	S. Tarrasch (Almanya)
1909	E. Lasker (Almanya)	D. Janowski (Fr.)
1910	E. Lasker (Almanya)	C. Schlechter (Avus.)
	E. Lasker (Almanya)	D. Janowski (Fr.)
1921	J. R. Capablanca (Küba)	E. Lasker (Almanya)
1927	A. Alehin (Fr.)	J.R. Capablanca (Fr.)
1929	A. Alehin (Fr.)	E.D. Bogolyubov (SSCB)
1934	A. Alehin (Fr.)	E.D. Bogolyubov (SSCB)
1935	M. Euwe (Hol.)	A. Alehin (Fr.)
1937	A. Alehin (Fr.)	M. Euwe (Hol.)
1948	M. Botvinnik (SSCB)*	*
1951	M. Botvinnik (SSCB)	D. Bronştein (SSCB)
1954	M. Botvinnik (SSCB)	V. Smislov (SSCB)
1957	V. Smislov (SSCB)	M. Botvinnik (SSCB)
1958	M. Botvinnik (SSCB)	V. Smislov (SSCB)
1960	M. Tal (SSCB)	M. Botvinnik (SSCB)
1961	M. Botvinnik (SSCB)	M. Tal (SSCB)
1963	T. Petrosyan (SSCB)	M. Botvinnik (SSCB)
1966	T. Petrosyan (SSCB)	B. Spasski (SSCB)
1969	B. Spasski (SSCB)	T. Petrosyan (SSCB)
1972	R. Fischer (ABD)	B. Spasski (SSCB)
1975	A. Karpov (SSCB)†	†
1978	A. Karpov (SSCB)	V. Korçnoy (SSCB)
1981	A. Karpov (SSCB)	V. Korçnoy (SSCB)
1984-85	G. Kasparov (SSCB)	A. Karpov (SSCB)
1986	G. Kasparov (SSCB)	A. Karpov (SSCB)
1987	G. Kasparov (SSCB)	A. Karpov (SSCB)

* Alehin 1946'da ölünce dünya şampiyonluğu unvanı boş kaldı; beş oyuncu arasında düzenlenen turnuvada birinci olan Botvinnik şampiyon ilan edildi. † Hükmen. FIDE kurallarına uymayan Fischer'in unvanı elinden alındı ve Karpov yeni dünya şampiyonu ilan edildi.

Dünya Satranç Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	şampiyon	rakibi
1927	V. Menchik (Çek.)	K. Beskow (İsveç)
1930	V. Menchik (Çek.)	P. Wolff-Kalmar (Avus.)
1931	V. Menchik (Çek.)	P. Wolff-Kalmar (Avus.)
1933	V. Menchik (Çek.)	E.C. Price (İng.)
1934	V. Menchik (Çek.)*	S. Graf (Almanya)
1935	V. Menchik (Çek.)	R. Gerlecka (Pol.)
1937	V. Menchik (İng.)†	S. Graf (Almanya)
1939	V. Menchik (İng.)‡	S. Graf (Almanya)
1949-50	L. Rudenko (SSCB)	O. Rubtsova (SSCB)
1953	E. Bikova (SSCB)	L. Rudenko (SSCB)
1956	O. Rubtsova (SSCB)§	L. Rudenko (SSCB) E. Bikova (SSCB)
1958	E. Bikova (SSCB)	O. Rubtsova (SSCB)
1959-60	E. Bikova (SSCB)	K. Zvorikina (SSCB)
1962	N. Gaprindaşvili (SSCB)	E. Bikova (SSCB)
1965	N. Gaprindaşvili (SSCB)	A. Kuşnir (SSCB)
1969	N. Gaprindaşvili (SSCB)	A. Kuşnir (SSCB)
1972	N. Gaprindaşvili (SSCB)	A. Kuşnir (SSCB)
1976	N. Gaprindaşvili (SSCB)	N. Aleksandriya (SSCB)
1978	M. Çiburdanidze (SSCB)	N. Gaprindaşvili (SSCB)
1981	M. Çiburdanidze (SSCB)	N. Aleksandriya (SSCB)
1984	M. Çiburdanidze (SSCB)	İ. Levitina (SSCB)
1986	M. Çiburdanidze (SSCB)	E. Ahmilovskaya (SSCB)
1988	M. Çiburdanidze (SSCB)	N. İoseliani (SSCB)

* Özel olarak düzenlenen ve FIDE'nin onaylamadığı dünya şampiyonluğu unvan maçı. † Özel olarak düzenlenen ve FIDE'nin onayladığı maç. ‡ 1944'te Londra'da, hava saldırısında öldü ve unvan boş kaldı. § Üçlü maç turnuvası.

Uluslararası Takım Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1927	Macaristan	Danimarka
1928	Macaristan	ABD
1930	Polonya	Macaristan
1931	ABD	Polonya
1933	ABD	Çekoslovakya
1935	ABD	İsveç
1937	ABD	Macaristan
1939	Almanya	Polonya
1950	Yugoslavya	Arjantin
1952	SSCB	Arjantin
1954	SSCB	Arjantin
1956	SSCB	Yugoslavya
1958	SSCB	Yugoslavya
1960	SSCB	ABD
1962	SSCB	Yugoslavya
1964	SSCB	Yugoslavya
1966	SSCB	ABD
1968	SSCB	Yugoslavya
1970	SSCB	Macaristan
1972	SSCB	Macaristan
1974	SSCB	Yugoslavya
1976	ABD	Hollanda
1978	Macaristan	SSCB
1980	SSCB	Macaristan
1982	SSCB	Çekoslovakya
1984	SSCB	İngiltere
1986	SSCB	İngiltere
1988	SSCB	İngiltere
1989	SSCB	Yugoslavya

Uluslararası Takım Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	şampiyon	rakibi
1957	SSCB*	Romanya
1963	SSCB	Yugoslavya
1966	SSCB	Romanya
1969	SSCB	Macaristan
1972	SSCB	Romanya
1974	SSCB†	Romanya
1976	İsrail	İngiltere İspanya
1978	SSCB	Macaristan
1980	SSCB	Macaristan
1982	SSCB	Romanya
1984	SSCB	Bulgaristan
1986	SSCB	Macaristan
1988	Macaristan	SSCB

* Berabere bitti. En çok galibiyet almış şampiyon ilan edildi.
† Berabere bitti. Şampiyon *play-off* maçıyla belirlendi.

TENİS

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1877	S.W. Gore (İng.)	
1878	P.F. Hadow (İng.)	
1879	J.T. Hartley (İng.)	
1880	J.T. Hartley (İng.)	
1881	W. Renshaw (İng.)	
1882	W. Renshaw (İng.)	
1883	W. Renshaw (İng.)	
1884	W. Renshaw (İng.)	M. Watson (İng.)
1885	W. Renshaw (İng.)	M. Watson (İng.)
1886	W. Renshaw (İng.)	B. Bingley (İng.)
1887	H.F. Lawford (İng.)	L. Dod (İng.)
1888	E. Renshaw (İng.)	L. Dod (İng.)
1889	W. Renshaw (İng.)	B. Bingley Hillyard (İng.)
1890	W.J. Hamilton (İng.)	L. Rice (İng.)
1891	W. Baddeley (İng.)	L. Dod (İng.)
1892	W. Baddeley (İng.)	L. Dod (İng.)
1893	J. Pim (İng.)	L. Dod (İng.)
1894	J. Pim (İng.)	B. Hillyard (İng.)
1895	W. Baddeley (İng.)	C. Cooper (İng.)
1896	H. Mahony (İng.)	C. Cooper (İng.)
1897	R. Doherty (İng.)	B. Hillyard (İng.)
1898	R. Doherty (İng.)	C. Cooper (İng.)
1899	R. Doherty (İng.)	B. Hillyard (İng.)
1900	R. Doherty (İng.)	B. Hillyard (İng.)
1901	A.W. Gore (İng.)	C. Cooper Sterry (İng.)
1902	L. Doherty (İng.)	M.E. Robb (İng.)
1903	L. Doherty (İng.)	D. Douglass (İng.)
1904	L. Doherty (İng.)	D. Douglass (İng.)
1905	L. Doherty (İng.)	M. Sutton (ABD)
1906	L. Doherty (İng.)	D. Douglass (İng.)
1907	N. Brookes (Avustr.)	M. Sutton (ABD)
1908	A.W. Gore (İng.)	C. Sterry (İng.)
1909	A.W. Gore (İng.)	D. Boothby (İng.)
1910	T. Wilding (Y.Z.)	D. Douglass Lambert Chambers (İng.)
1911	T. Wilding (Y.Z.)	D. Lambert Chambers (İng.)
1912	T. Wilding (Y.Z.)	E.W. Larcombe (İng.)
1913	T. Wilding (Y.Z.)	D. Lambert Chambers (İng.)
1914	N. Brookes (Avustr.)	D. Lambert Chambers (İng.)
1915-18	yarışma yapılmadı	
1919	G. Patterson (Avustr.)	S. Lenglen (Fr.)
1920	B. Tilden (ABD)	S. Lenglen (Fr.)
1921	B. Tilden (ABD)	S. Lenglen (Fr.)
1922	G. Patterson (Avustr.)	S. Lenglen (Fr.)
1923	B. Johnston (ABD)	S. Lenglen (Fr.)
1924	J. Borotra (Fr.)	K. McKane (İng.)
1925	R. Lacoste (Fr.)	S. Lenglen (Fr.)
1926	J. Borotra (Fr.)	K. McKane Godfree (İng.)
1927	H. Cochet (Fr.)	H. Wills (ABD)
1928	R. Lacoste (Fr.)	H. Wills (ABD)
1929	H. Cochet (Fr.)	H. Wills (ABD)
1930	B. Tilden (ABD)	H. Wills Moody (ABD)
1931	S. Wood (ABD)	C. Aussem (Almanya)
1932	E. Vines (ABD)	H. Wills Moody (ABD)
1933	J. Crawford (Avustr.)	H. Wills Moody (ABD)
1934	F. Perry (İng.)	D. Round (İng.)
1935	F. Perry (İng.)	H. Wills Moody (ABD)
1936	F. Perry (İng.)	H. Jacobs (ABD)
1937	D. Budge (ABD)	D. Round (İng.)
1938	D. Budge (ABD)	H. Wills Moody (ABD)

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—tekler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1939	B. Riggs (ABD)	A. Marble (ABD)
1940-45	yarışma yapılmadı	
1946	Y. Petra (Fr.)	P. Betz (ABD)
1947	J. Kramer (ABD)	M. Osborne (ABD)
1948	B. Falkenburg (ABD)	L. Brough (ABD)
1949	T. Schroeder (ABD)	L. Brough (ABD)
1950	B. Patty (ABD)	L. Brough (ABD)
1951	D. Savitt (ABD)	D. Hart (ABD)
1952	F. Sedgman (Avustr.)	M. Connoly (ABD)
1953	V. Seixas (ABD)	M. Connoly (ABD)
1954	J. Drobny (Çek.)	M. Connoly (ABD)
1955	T. Trabert (ABD)	L. Brough (ABD)
1956	L. Hoad (Avustr.)	S. Fry (ABD)
1957	L. Hoad (Avustr.)	A. Gibson (ABD)
1958	A. Cooper (Avustr.)	A. Gibson (ABD)
1959	A. Olmedo (Peru)	M. Bueno (Bre.)
1960	N. Fraser (Avustr.)	M. Bueno (Bre.)
1961	R. Laver (Avustr.)	A. Mortimer (İng.)
1962	R. Laver (Avustr.)	K. Susman (ABD)
1963	C. McKinley (ABD)	M. Smith (Avustr.)
1964	R. Emerson (Avustr.)	M. Bueno (Bre.)
1965	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1966	M. Santana (İsp.)	B.J. King (ABD)
1967	J. Newcombe (Avustr.)	B.J. King (ABD)
1968*	R. Laver (Avustr.)	B.J. King (ABD)
1969	R. Laver (Avustr.)	A. Jones (İng.)
1970	J. Newcombe (Avustr.)	M. Smith Court (Avustr.)
1971	J. Newcombe (Avustr.)	E. Goolagong (Avustr.)
1972	S. Smith (ABD)	B.J. King (ABD)
1973	J. Kodeš (Çek.)	B.J. King (ABD)
1974	J. Connors (ABD)	C. Evert (ABD)
1975	A. Ashe (ABD)	B.J. King (ABD)
1976	B. Borg (İsveç)	C. Evert (ABD)
1977	B. Borg (İsveç)	V. Wade (İng.)
1978	B. Borg (İsveç)	M. Navratilova (Çek.)
1979	B. Borg (İsveç)	M. Navratilova (ABD)
1980	B. Borg (İsveç)	E. Goolagong Cawley (Avustr.)
1981	J. McEnroe (ABD)	C. Evert Lloyd (ABD)
1982	J. Connors (ABD)	M. Navratilova (ABD)
1983	J. McEnroe (ABD)	M. Navratilova (ABD)
1984	J. McEnroe (ABD)	M. Navratilova (ABD)
1985	B. Becker (AFC)	M. Navratilova (ABD)
1986	B. Becker (AFC)	M. Navratilova (ABD)
1987	P. Cash (Avustr.)	M. Navratilova (ABD)
1988	S. Edberg (İsveç)	S. Graf (AFC)
1989	B. Becker (AFC)	S. Graf (AFC)

* 1968'den bu yana açık.

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	yıl	erkekler
1879	L.R. Erskine/H. Lawford	1889	W. Renshaw/E. Renshaw
1880	W. Renshaw/E. Renshaw	1890	J. Pim/F.O. Stoker
1881	W. Renshaw/E. Renshaw	1891	W. Baddeley/H. Baddeley
1882	J.T. Hartley/R.T. Richardson	1892	E.W. Lewis/H.S. Barlow
1883	C.W. Grinstead/C.E. Welldon	1893	J. Pim/F.O. Stoker
1884	W. Renshaw/E. Renshaw	1894	W. Baddeley/H. Baddeley
1885	W. Renshaw/E. Renshaw	1895	W. Baddeley/H. Baddeley
1886	W. Renshaw/E. Renshaw	1896	W. Baddeley/H. Baddeley
1887	H.W. Wilberforce/P.B. Lyon	1897	R. Doherty/L.Doherty
1888	W. Renshaw/E. Renshaw	1898	R. Doherty/L.Doherty

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1899	R. Doherty/L.Doherty	
1900	R. Doherty/L.Doherty	
1901	R. Doherty/L.Doherty	
1902	S. Smith/F. Riseley	
1903	R. Doherty/L.Doherty	
1904	R. Doherty/L.Doherty	
1905	R. Doherty/L.Doherty	
1906	S. Smith/F. Riseley	
1907	N. Brookes/T. Wilding	
1908	T. Wilding/J. Ritchie	
1909	A.W. Gore/R. Barrett	
1910	T. Wilding/J. Ritchie	
1911	A. Gobert/M. Decugis	
1912	R. Barrett/C. Dixon	
1913	R. Barrett/C. Dixon	R. McNair/D. Boothby
1914	N. Brookes/T. Wilding	E. Ryan/A. Morton
1915-18	yarışma yapılmadı	
1919	R. V. Thomas/P. O'Hara Wood	S. Lenglen/E. Ryan
1920	D. Williams/C. Garland	S. Lenglen/E. Ryan
1921	R. Lycett/M. Woosnam	S. Lenglen/E. Ryan
1922	J. Anderson/R. Lycett	S. Lenglen/E. Ryan
1923	L. Godfree/R. Lycett	S. Lenglen/E. Ryan
1924	F. Hunter/V. Richards	H. Wightman/H. Wills
1925	J. Borotra/R. Lacoste	S. Lenglen/E. Ryan
1926	J. Brugnon/H. Cochet	M. Browne/E. Ryan
1927	F. Hunter/B. Tilden	H. Wills/E. Ryan
1928	J. Brugnon/H. Cochet	P. Saunders/P. Watson
1929	W. Allison/J. Van Ryn	P. Saunders Michell/P. Watson
1930	W. Allison/J. Van Ryn	H. Wills Moody/E. Ryan
1931	G. Lott/J. Van Ryn	P. Mudford/D. Barron
1932	J. Borotra/J. Brugnon	D. Metaxa/J. Sigart
1933	J. Borotra/J. Brugnon	E. Ryan/S. Mathieu
1934	G. Lott/L. Stoefen	E. Ryan/S. Mathieu
1935	J. Crawford/A. Quist	F. James/K. Stammers
1936	P. Hughes/R. Tuckey	F. James/K. Stammers
1937	D. Budge/G. Mako	S. Mathieu/B. Yorke
1938	D. Budge/G. Mako	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1939	E. Cooke/B. Riggs	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1940-45	yarışma yapılmadı	
1946	T. Brown/J. Kramer	L. Brough/M. Osborne
1947	B. Falkenburg/J. Kramer	P. Todd/D. Hart
1948	J. Bromwich/F. Sedgman	L. Brough/M. Osborne du Pont
1949	P. Gonzales/F. Parker	L. Brough/M. du Pont
1950	J. Bromwich/A. Quist	L. Brough/M. du Pont
1951	K. McGregor/F. Sedgman	D. Hart/S. Fry
1952	K. McGregor/F. Sedgman	D. Hart/S. Fry
1953	L. Hoad/K. Rosewall	D. Hart/S. Fry
1954	R. Hartwig/M. Rose	L. Brough/M. du Pont
1955	R. Hartwig/L. Hoad	A. Mortimer/A. Shilcock
1956	L. Hoad/K. Rosewall	A. Buxton/A. Gibson
1957	B. Patty/G. Mulloy	A. Gibson/D. Hard
1958	S. Davidson/U. Schmidt	M. Bueno/A. Gibson
1959	R. Emerson/N. Fraser	J. Arth/D. Hard
1960	R. Osuna/D. Ralston	M. Bueno/D. Hard
1961	R. Emerson/N. Fraser	K. Hantze/B.J. Moffitt
1962	B. Hewitt/F. Stolle	B.J. Moffitt/K. Hantze Susman
1963	R. Osuna/A. Palafox	M. Bueno/D. Hard
1964	B. Hewitt/F. Stolle	M. Smith/L. Turner
1965	J. Newcombe/T. Roche	M. Bueno/B.J. Moffitt
1966	K. Fletcher/J. Newcombe	M. Bueno/N. Richey
1967	B. Hewitt/F. McMillan	R. Casals/B.J. Moffitt King
1968	J. Newcombe/T. Roche	R. Casals/B.J. King
1969	J. Newcombe/T. Roche	M. Smith Court/J. Tegart
1970	J. Newcombe/T. Roche	R. Casals/B.J. King

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu— çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1971	R. Emerson/R. Laver	R. Casals/B.J. King
1972	B. Hewitt/F. McMillan	B.J. King/B. Stove
1973	J. Connors/I. Nastase	R. Casals/B.J. King
1974	J. Newcombe/T. Roche	E. Goolagong/P. Michel
1975	V. Gerulaitis/S. Mayer	Kiyomura A./Savamatsu K.
1976	B. Gottfried/R. Ramirez	C. Evert/M. Navratilova
1977	R. Case/G. Masters	H. Gourlay Cawley/J. Russell
1978	B. Hewitt/F. McMillan	K. Reid/W. Turnbull
1979	J. McEnroe/P. Fleming	B.J. King/M. Navratilova
1980	P. McNamara/P. McNamee	K. Jordan/A. Smith
1981	J. McEnroe/P. Fleming	M. Navratilova/P. Shriver
1982	P. McNamara/P. McNamee	M. Navratilova/P. Shriver
1983	J. McEnroe/P. Fleming	M. Navratilova/P. Shriver
1984	J. McEnroe/P. Fleming	M. Navratilova/P. Shriver
1985	H. Gunthardt/B. Taroczy	K. Jordan/E. Smylie
1986	J. Nystrom/M. Wilander	M. Navratilova/P. Shriver
1987	R. Seguso/K. Flach	C. Kohde-Kilsche/H. Sukova
1988	R. Seguso/K. Flach	S. Graf/G. Sabatini
1989	J. Fitzgerald/A. Jarryd	J. Novotna/H. Sukova

Fransa Açık Tenis Şampiyonluğu—teklerϯ

yıl	erkekler	bayanlar	yıl	erkekler	bayanlar
1891	J. Briggs		1934	G. von Cramm (Almanya)	M. Scriven (İng.)
1892	J. Schopfer		1935	F. Perry (İng.)	H. Sperling (Dan.)
1893	L. Riboulet		1936	G. von Cramm (Almanya)	H. Sperling (Dan.)
1894	A. Vacherot		1937	H. Henkel (Almanya)	H. Sperling (Dan.)
1895	A. Vacherot		1938	D. Budge (ABD)	S. Mathieu (Fr.)
1896	A. Vacherot		1939	D. McNeill (ABD)	S. Mathieu (Fr.)
1897	P. Aymé	C. Masson	1940-45	yarışma yapılmadı	
1898	P. Aymé	C. Masson	1946	M. Bernard (Fr.)	M. Osborne (ABD)
1899	P. Aymé	C. Masson	1947	J. Asboth (Mac.)	P. Todd (ABD)
1900	P. Aymé	C. Prévost	1948	F. Parker (ABD)	N. Landry (Bel.)
1901	A. Vacherot	P. Girod	1949	F. Parker (ABD)	M. Osborne du Pont (ABD)
1902	A. Vacherot	C. Masson			
1903	M. Decugis	C. Masson	1950	B. Patty (ABD)	D. Hart (ABD)
1904	M. Decugis	K. Gillou	1951	J. Drobny (Çek.)	S. Fry (ABD)
1905	M. Germot	K. Gillou	1952	J. Drobny (Çek.)	D. Hart (ABD)
1906	M. Germot	K. Fenwick	1953	K. Rosewall (Avustr.)	M. Connolly (ABD)
1907	M. Decugis	M. de Kermel	1954	T. Trabert (ABD)	M. Connolly (ABD)
1908	M. Decugis	K. Fenwick	1955	T. Trabert (ABD)	A. Mortimer (İng.)
1909	M. Decugis	J. Mattey	1956	L. Hoad (Avustr.)	A. Gibson (ABD)
1910	M. Germot	J. Mattey	1957	S. Davidson (İsveç)	S. Bloomer (İng.)
1911	A. Gobert	J. Mattey	1958	M. Rose (Avustr.)	S. Kormoczi (Mac.)
1912	M. Decugis	J. Mattey	1959	N. Pietrangeli (İt.)	C. Truman (İng.)
1913	M. Decugis	M. Broquedis	1960	N. Pietrangeli (İt.)	D. Hard (ABD)
1914	M. Decugis	M. Broquedis	1961	M. Santana (İsp.)	A. Haydon (İng.)
1915-19	yarışma yapılmadı		1962	R. Laver (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1920	A. Gobert	S. Lenglen	1963	R. Emerson (Avustr.)	L. Turner (Avustr.)
1921	J. Samazeuilh	S. Lenglen	1964	M. Santana (İsp.)	M. Smith (Avustr.)
1922	H. Cochet	S. Lenglen	1965	F. Stolle (Avustr.)	L. Turner (Avustr.)
1923	P. Blanchy	S. Lenglen	1966	T. Roche (Avustr.)	A. Haydon Jones (İng.)
1924	J. Borotra	S. Lenglen			
1925*	R. Lacoste (Fr.)	S. Lenglen (Fr.)	1967	R. Emerson (Avustr.)	F. Durr (Fr.)
1926	H. Cochet (Fr.)	S. Lenglen (Fr.)	1968	K. Rosewall (Avustr.)	N. Richey (ABD)
1927	R. Lacoste (Fr.)	K. Bouman (Hol.)	1969	R. Laver (Avustr.)	M. Smith Court (Avustr.)
1928	H. Cochet (Fr.)	H. Wills (ABD)			
1929	R. Lacoste (Fr.)	H. Wills (ABD)	1970	J. Kodeš (Çek.)	M. Court (Avustr.)
1930	H. Cochet (Fr.)	H. Wills Moody (ABD)	1971	J. Kodeš (Çek.)	E. Goolagong (Avustr.)
1931	J. Borotra (Fr.)	C. Aussem (Almanya)			
1932	H. Cochet (Fr.)	H. Wills Moody (ABD)	1972	A. Gimeno (İsp.)	B.J. King (ABD)
1933	J. Crawford (Avustr.)	M. Scriven (İng.)	1973	I. Nastase (Rom.)	M. Court (Avustr.)

ϯ Notlar için 114. sayfaya bakınız.

Fransa Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1974	B. Borg (İsveç)	C. Evert (ABD)
1975	B. Borg (İsveç)	C. Evert (ABD)
1976	A. Panatta (İt.)	S. Barker (İng.)
1977	G. Vilas (Arj.)	M. Jausovec (Yug.)
1978	B. Borg (İsveç)	V. Ruzici (Rom.)
1979	B. Borg (İsveç)	C. Evert Lloyd (ABD)
1980	B. Borg (İsveç)	C. Evert Lloyd (ABD)
1981	B. Borg (İsveç)	H. Mandlikova (Çek.)
1982	M. Wilander (İsveç)	M. Navratilova (ABD)
1983	Y. Noah (Fr.)	C. Evert Lloyd (ABD)
1984	I. Lendl (Çek.)	M. Navratilova (ABD)
1985	M. Wilander (İsveç)	C. Evert Lloyd (ABD)
1986	I. Lendl (Çek.)	C. Evert Lloyd (ABD)
1987	I. Lendl (Çek.)	S. Graf (AFC)
1988	M. Wilander (İsveç)	S. Graf (AFC)
1989	M. Chang (ABD)	A. Sánches Vicario (İsp.)

* 1925'ten bu yana şampiyonaya Fransız olmayan tenisçiler de katılmaktadır.

Fransa Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	
1891	B. Desjoyau/T. Legrand	
1892	D. Albertini/J. Havet	
1893	J. Schopfer/F. Goldsmith	
1894	L. Brosselin/J. Lesage	
1895	A. Vacherot/C. Winzer	
1896	F. Warden/J. Wynn	
1897	P. Aymé/T. Lebreton	
1898	A. Vacherot/X. Casdagli	
1899	P. Aymé/T. Lebreton	
1900	P. Aymé/T. Lebreton	
1901	A. Vacherot/M. Vacherot	
1902	M. Decugis/J. Worth	
1903	M. Decugis/J. Worth	
1904	M. Decugis/M. Germot	
1905	M. Decugis/J. Worth	
1906	M. Decugis/M. Germot	
1907	M. Decugis/M. Germot	
1908	M. Decugis/M. Germot	
1909	M. Decugis/M. Germot	
1910	M. Decugis/M. Dupont	
1911	M. Decugis/M. Germot	
1912	M. Decugis/M. Germot	
1913	M. Decugis/M. Germot	
1914	M. Decugis/M. Germot	
1915-19	yarışma yapılmadı	
1920	M. Decugis/M. Germot	
1921	A. Gobert/W. Laurentz	
1922	J. Brugnon/M. Dupont	
1923	P. Blanchy/J. Samazeuilh	
1924	J. Borotra/R. Lacoste	
1925	J. Borotra/R. Lacoste	S. Lenglen/D. Vlasto
1926	V. Richards/H. Kinsey	S. Lenglen/D. Vlasto
1927	H. Cochet/J. Brugnon-	I. Peacock/E. Heine
1928	J. Borotra/J. Brugnon	P. Watson/E. Bennett
1929	J. Borotra/R. Lacoste	L. de Alvarez/K. Bouman
1930	H. Cochet/J. Brugnon	H. Wills Moody/E. Ryan
1931	G. Lott/J. Van Ryn	E. Whittingstall/B. Nuthall
1932	H. Cochet/J. Brugnon	H. Wills Moody/E. Ryan
1933	G. Hughes/F. Perry	S. Mathieu/E. Ryan
1934	J. Borotra/J. Brugnon	S. Mathieu/E. Ryan

Fransa Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1935	J. Crawford/A. Quist	M. Scriven/K. Stammers
1936	J. Borotra/M. Bernard	S. Mathieu/A. Yorke
1937	G. von Cramm/H. Henkel	S. Mathieu/A. Yorke
1938	B. Destremau/Y. Petra	S. Mathieu/A. Yorke
1939	D. McNeill/C. Harris	S. Mathieu/J. Jedrzejowska
1940-45	yarışma yapılmadı	
1946	M. Bernard/Y. Petra	L. Brough/M. Osborne
1947	E. Fannin/E. Sturgess	L. Brough/M. Osborne
1948	L. Bergelin/J. Drobny	D. Hart/P. Todd
1949	F. Parker/P. Gonzales	L. Brough/M. Osborne du Pont
1950	B. Talbert/T. Trabert	D. Hart/S. Fry
1951	K. McGregor/F. Sedgman	D. Hart/S. Fry
1952	K. McGregor/F. Sedgman	D. Hart/S. Fry
1953	L. Hoad/K. Rosewall	D. Hart/S. Fry
1954	V. Seixas/T. Trabert	M. Connoly/N. Hopman
1955	V. Seixas/T. Trabert	B. Fleitz/D. Hard
1956	D. Candy/R. Perry	A. Buxton/A. Gibson
1957	M. Anderson/A. Cooper	S. Bloomer/D. Hard
1958	A. Cooper/N. Fraser	R. Reyes/Y. Ramirez
1959	N. Pietrangeli/O. Sirola	S. Reynolds/R. Schuurman
1960	R. Emerson/N. Fraser	M. Bueno/D. Hard
1961	R. Emerson/R. Laver	S. Reynolds/R. Schuurman
1962	R. Emerson/N. Fraser	S. Reynolds Price/R. Schuurman
1963	R. Emerson/M. Santana	A. Jones/R. Schuurman
1964	R. Emerson/K. Fletcher	M. Smith/L. Turner
1965	R. Emerson/F. Stolle	M. Smith/L. Turner
1966	C. Graebner/D. Ralston	M. Smith/J. Tegart
1967	J. Newcombe/T. Roche	F. Durr/G. Sheriff
1968	K. Rosewall/F. Stolle	F. Durr/A. Jones
1969	J. Newcombe/T. Roche	F. Durr/A. Jones
1970	I. Nastase/I. Triac	F. Durr/G. Chanfreau
1971	A. Ashe/M. Riessen	F. Durr/G. Chanfreau
1972	B. Hewitt/F. McMillan	B.J. King/B. Stove
1973	J. Newcombe/T. Okker	M. Smith Court/V. Wade
1974	D. Crealy/O. Parun	C. Evert/O. Morozova
1975	B. Gottfried/R. Ramirez	C. Evert/M. Navratilova
1976	F. McNair/S. Stewart	F. Bonicelli/G. Chanfreau Lovera
1977	B. Gottfried/R. Ramirez	R. Marsikova/P. Teeguarden
1978	H. Pfister/G. Mayer	M. Jausovec/V. Ruzici
1979	S. Mayer/G. Mayer	B. Stove/W. Turnbull
1980	V. Amaya/H. Pfister	K. Jordan/A. Smith
1981	H. Gunthardt/B. Taroczy	R. Fairbank/T. Harford
1982	S. Stewart/F. Taygan	M. Navratilova/A. Smith
1983	A. Jarryd/H. Simonsson	R. Fairbank/C. Reynolds
1984	H. Leconte/Y. Noah	M. Navratilova/P. Shriver
1985	M. Edmondson/K. Warwick	M. Navratilova/P. Shriver
1986	J. Fitzgerald/T. Smid	M. Navratilova/A. Temesvari
1987	R. Seguso/A. Jarryd	M. Navratilova/P. Shriver
1988	E. Sánchez/A. Gomez	M. Navratilova/P. Shriver
1989	J. Grabb/J. McEnroe	L. Savçenko/N. Zvereva

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1881	D. Sears (ABD)	
1882	D. Sears (ABD)	
1883	D. Sears (ABD)	
1884	D. Sears (ABD)	
1885	D. Sears (ABD)	
1886	D. Sears (ABD)	
1887	D. Sears (ABD)	E. Hansell (ABD)
1888	H. Slocum (ABD)	B. Townsend (ABD)

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1889	H. Slocum (ABD)	B. Townsend (ABD)
1890	O. Campbell (ABD)	E. Roosevelt (ABD)
1891	O. Campbell (ABD)	M. Cahill (ABD)
1892	O. Campbell (ABD)	M. Cahill (ABD)
1893	R. Wrenn (ABD)	A. Terry (ABD)
1894	R. Wrenn (ABD)	H. Helwig (ABD)
1895	F. Hovey (ABD)	J. Atkinson (ABD)
1896	R. Wrenn (ABD)	E. Moore (ABD)
1897	R. Wrenn (ABD)	J. Atkinson (ABD)
1898	M.D. Whitman (ABD)	J. Atkinson (ABD)
1899	M.D. Whitman (ABD)	M. Jones (ABD)
1900	M.D. Whitman (ABD)	M. McAteer (ABD)
1901	W.A. Larned (ABD)	E. Moore (ABD)
1902	W.A. Larned (ABD)	M. Jones (ABD)
1903	L. Doherty (İng.)	E. Moore (ABD)
1904	H. Ward (ABD)	M. Sutton (ABD)
1905	B. Wright (ABD)	E. Moore (ABD)
1906	W.J. Clothier (ABD)	H. Homans (ABD)
1907	W.A. Larned (ABD)	E. Sears (ABD)
1908	W.A. Larned (ABD)	M. Bargar-Wallach (ABD)
1909	W.A. Larned (ABD)	H. Hotchkiss (ABD)
1910	W.A. Larned (ABD)	H. Hotchkiss (ABD)
1911	W.A. Larned (ABD)	H. Hotchkiss (ABD)
1912	M. McLoughlin (ABD)	M.K. Browne (ABD)
1913	M. McLoughlin (ABD)	M.K. Browne (ABD)
1914	D. Williams (ABD)	M.K. Browne (ABD)
1915	B. Johnston (ABD)	M. Bjurstedt (Nor.)
1916	D. Williams (ABD)	M. Bjurstedt (Nor.)
1917	R.L. Murray (ABD)	M. Bjurstedt (Nor.)
1918	R.L. Murray (ABD)	M. Bjurstedt (Nor.)
1919	B. Johnston (ABD)	H. Hotchkiss Wightman (ABD)
1920	B. Tilden (ABD)	M. Bjurstedt Mallory (ABD)
1921	B. Tilden (ABD)	M. Mallory (ABD)
1922	B. Tilden (ABD)	M. Mallory (ABD)
1923	B. Tilden (ABD)	H. Wills (ABD)
1924	B. Tilden (ABD)	H. Wills (ABD)
1925	B. Tilden (ABD)	H. Wills (ABD)
1926	R. Lacoste (Fr.)	M. Mallory (ABD)
1927	R. Lacoste (Fr.)	H. Wills (ABD)
1928	H. Cochet (Fr.)	H. Wills (ABD)
1929	B. Tilden (ABD)	H. Wills (ABD)
1930	J. Doeg (ABD)	B. Nuthall (İng.)
1931	E. Vines (ABD)	H. Wills Moody (ABD)
1932	E. Vines (ABD)	H. Jacobs (ABD)
1933	F. Perry (İng.)	H. Jacobs (ABD)
1934	F. Perry (İng.)	H. Jacobs (ABD)
1935	W. Allison (ABD)	H. Jacobs (ABD)
1936	F. Perry (İng.)	A. Marble (ABD)
1937	D. Budge (ABD)	A. Lizana (Şili)
1938	D. Budge (ABD)	A. Marble (ABD)
1939	B. Riggs (ABD)	A. Marble (ABD)
1940	D. McNeill (ABD)	A. Marble (ABD)
1941	B. Riggs (ABD)	S. Palfrey Cooke (ABD)
1942	T. Schroeder (ABD)	P. Betz (ABD)
1943	J.R. Hunt (ABD)	P. Betz (ABD)
1944	F. Parker (ABD)	P. Betz (ABD)
1945	F. Parker (ABD)	S. Palfrey Cooke (ABD)
1946	J. Kramer (ABD)	P. Betz (ABD)
1947	J. Kramer (ABD)	L. Brough (ABD)
1948	P. Gonzales (ABD)	M. du Pont (ABD)
1949	P. Gonzales (ABD)	M. du Pont (ABD)
1950	A. Larsen (ABD)	M. du Pont (ABD)
1951	F. Sedgman (Avustr.)	M. Connolly (ABD)

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1952	F. Sedgman (Avustr.)	M. Connolly (ABD)
1953	T. Trabert (ABD)	M. Connolly (ABD)
1954	V. Seixas (ABD)	D. Hart (ABD)
1955	T. Trabert (ABD)	D. Hart (ABD)
1956	K. Rosewall (Avustr.)	S. Fry (ABD)
1957	M. Anderson (Avustr.)	A. Gibson (ABD)
1958	A. Cooper (Avustr.)	A. Gibson (ABD)
1959	N. Fraser (Avustr.)	M. Bueno (Bre.)
1960	N. Fraser (Avustr.)	D. Hard (ABD)
1961	R. Emerson (Avustr.)	D. Hard (ABD)
1962	R. Laver (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1963	R. Osuna (Mek.)	M. Bueno (Bre.)
1964	R. Emerson (Avustr.)	M. Bueno (Bre.)
1965	M. Santana (İsp.)	M. Smith (Avustr.)
1966	F. Stolle (Avustr.)	M. Bueno (Bre.)
1967	J. Newcombe (Avustr.)	B.J. King (ABD)
1968*	A. Ashe (ABD)	V. Wade (İng.) M. Smith Court (Avustr.)
1969*	R. Laver (Avustr.) S. Smith (ABD)	M. Court (Avustr.)
1970	K. Rosewall (Avustr.)	M. Court (Avustr.)
1971	S. Smith (ABD)	B.J. King (ABD)
1972	I. Nastase (Rom.)	B.J. King (ABD)
1973	J. Newcombe (Avustr.)	M. Court (Avustr.)
1974	J. Connors (ABD)	B.J. King (ABD)
1975	M. Orantes (İsp.)	C. Evert (ABD)
1976	J. Connors (ABD)	C. Evert (ABD)
1977	G. Vilas (Arj.)	C. Evert (ABD)
1978	J. Connors (ABD)	C. Evert (ABD)
1979	J. McEnroe (ABD)	T. Austin (ABD)
1980	J. McEnroe (ABD)	C. Evert Lloyd (ABD)
1981	J. McEnroe (ABD)	T. Austin (ABD)
1982	J. Connors (ABD)	C. Evert Lloyd (ABD)
1983	J. Connors (ABD)	M. Navratilova (ABD)
1984	J. McEnroe (ABD)	M. Navratilova (ABD)
1985	I. Lendl (Çek.)	H. Mandlikova (Çek.)
1986	I. Lendl (Çek.)	M. Navratilova (ABD)
1987	I. Lendl (Çek.)	M. Navratilova (ABD)
1988	M. Wilander (İsveç)	S. Graf (AFC)
1989	B. Becker (AFC)	S. Graf (AFC)

* 1968 ve 1969'da hem amatör hem açık şampiyonluklar düzenlendi. 1968'de erkeklerde her iki kategoride de Ashe şampiyon oldu; 1969'da amatör şampiyonluğu Smith kazandı. 1968'de bayanlar amatör şampiyonluğunu kazanan Court, 1969'da hem amatör hem açık şampiyonluğu kazandı. Bu tarihten sonra yalnızca açık tenis şampiyonluğu düzenlendi.

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1881	C. Clark/F. Taylor	
1882	D. Sears/J. Dwight	
1883	D. Sears/J. Dwight	
1884	D. Sears/J. Dwight	
1885	D. Sears/J. Clark	
1886	D. Sears/J. Dwight	
1887	D. Sears/J. Dwight	
1888	O. Campbell/V. Hall	
1889	H. Slocum/H. Taylor	
1890	V. Hall/C. Hobart	E. Roosevelt/G. Roosevelt
1891	O. Campbell/B. Huntington	M. Cahill/W.F. Morgan
1892	O. Campbell/B. Huntington	M. Cahill/A. McKinley

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1893	C. Hobart/F. Hovey	A. Terry/H. Butler
1894	C. Hobart/F. Hovey	H. Helwig/J. Atkinson
1895	M. Chace/R. Wrenn	H. Helwig/J. Atkinson
1896	C. Neel/S. Neel	E. Moore/J. Atkinson
1897	L. Ware/G. Sheldon	J. Atkinson/K. Atkinson
1898	L. Ware/G. Sheldon	J. Atkinson/K. Atkinson
1899	H. Ward/D. Davis	J. Craven/M. McAteer
1900	H. Ward/D. Davis	E. Parker/H. Champlin
1901	H. Ward/D. Davis	J. Atkinson/M. McAteer
1902	R. Doherty/L. Doherty	J. Atkinson/M. Jones
1903	R. Doherty/L. Doherty	E. Moore/C. Neely
1904	H. Ward/B. Wright	M. Sutton/M. Hall
1905	H. Ward/B. Wright	H. Homans/C. Neely
1906	H. Ward/B. Wright	L. Coe/D. Platt
1907	F. Alexander/H. Hackett	M. Weimer/C. Neely
1908	F. Alexander/H. Hackett	E. Sears/M. Curtis
1909	F. Alexander/H. Hackett	H. Hotchkiss/E. Rotch
1910	F. Alexander/H. Hackett	H. Hotchkiss/E. Rotch
1911	R. Little/G. Touchard	H. Hotchkiss/E. Sears
1912	M. McLoughlin/T. Bundy	D. Green/M. Browne
1913	M. McLoughlin/T. Bundy	M. Browne/L. Williams
1914	M. McLoughlin/T. Bundy	M. Browne/L. Williams
1915	B. Johnston/C. Griffin	H. Hotchkiss Wightman/E. Sears
1916	B. Johnston/C. Griffin	M. Bjurstedt/E. Sears
1917	F. Alexander/H. Throckmorton	M. Bjurstedt/E. Sears
1918	B. Tilden/V. Richards	M. Zinderstein/E. Goss
1919	N. Brookes/G. Patterson	M. Zinderstein/E. Goss
1920	B. Johnston/C. Griffin	M. Zinderstein/E. Goss
1921	B. Tilden/V. Richards	M. Browne/L. Williams
1922	B. Tilden/V. Richards	M. Zinderstein Jessup/H. Wills
1923	B. Tilden/B. Norton	K. McKane/B.C. Covell
1924	H. Kinsey/R. Kinsey	H. Wightman/H. Wills
1925	D. Williams/V. Richards	M. Browne/H. Wills
1926	D. Williams/V. Richards	E. Ryan/E. Goss
1927	B. Tilden/F. Hunter	K. McKane Godfree/E. Harvey
1928	G. Lott/J. Hennessey	H. Wightman/H. Wills
1929	G. Lott/J. Doeg	P. Watson/P. Michell
1930	G. Lott/J. Doeg	B. Nuthall/S. Palfrey
1931	W. Allison/J. Van Ryn	B. Nuthall/E. Whittingstall
1932	E. Vines/K. Gledhill	H. Jacobs/S. Palfrey
1933	G. Lott/L. Stoefen	B. Nuthall/F. James
1934	G. Lott/L. Stoefen	H. Jacobs/S. Palfrey
1935	W. Allison/J. Van Ryn	H. Jacobs/S. Palfrey Fabyan
1936	D. Budge/G. Mako	M. Van Ryn/C. Babcock
1937	G. von Cramm/H. Henkel	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1938	D. Budge/G. Mako	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1939	A. Quist/J. Bromwich	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1940	J. Kramer/T. Schroeder	S. Palfrey Fabyan/A. Marble
1941	J. Kramer/T. Schroeder	S. Palfrey Cooke/M. Osborne
1942	G. Mulloy/B. Talbert	L. Brough/M. Osborne
1943	J. Kramer/F. Parker	L. Brough/M. Osborne
1944	D. McNeill/B. Falkenburg	L. Brough/M. Osborne
1945	G. Mulloy/B. Talbert	L. Brough/M. Osborne
1946	G. Mulloy/B. Talbert	L. Brough/M. Osborne
1947	J. Kramer/T. Schroeder	L. Brough/M. Osborne
1948	G. Mulloy/B. Talbert	L. Brough/M. Osborne du Pont
1949	J. Bromwich/B. Sidwell	L. Brough/M. du Pont
1950	J. Bromwich/F. Sedgman	L. Brough/M. du Pont
1951	K. McGregor/F. Sedgman	S. Fry/D. Hart
1952	M. Rose/V. Seixas	S. Fry/D. Hart
1953	R. Hartwig/M. Rose	S. Fry/D. Hart
1954	V. Seixas/T. Trabert	S. Fry/D. Hart
1955	Kamo K./Miyagi A.	L. Brough/M. du Pont

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1956	L. Hoad/K. Rosewall	L. Brough/M. du Pont
1957	A. Cooper/N. Fraser	L. Brough/M. du Pont
1958	A. Olmedo/H. Richardson	J. Arth/D. Hard
1959	N. Fraser/R. Emerson	J. Arth/D. Hard
1960	N. Fraser/R. Emerson	M. Bueno/D. Hard
1961	C. McKinley/D. Ralston	D. Hard/L. Turner
1962	R. Osuna/A. Palafox	D. Hard/M. Bueno
1963	C. McKinley/D. Ralston	R. Ebbern/M. Smith
1964	C. McKinley/D. Ralston	B. J. Moffitt/K. Susman
1965	R. Emerson/F. Stolle	C. Graebner/N. Richey
1966	R. Emerson/F. Stolle	M. Bueno/N. Richey
1967	J. Newcombe/T. Roche	B. J. Moffitt King/R. Casals
1968*	B. Lutz/S. Smith	M. Bueno/M. Smith Court
1969*	K. Rosewall/F. Stolle	F. Durr/D. Hard
	D. Crealy/A. Stone	M. Court/V. Wade
1970	P. Barthes/N. Pilic	M. Court/J. Dalton
1971	J. Newcombe/R. Taylor	R. Casals/J. Dalton
1972	C. Drysdale/R. Taylor	F. Durr/B. Stove
1973	O. Davidson/J. Newcombe	M. Court/V. Wade
1974	B. Lutz/S. Smith	B. J. King/R. Casals
1975	J. Connors/I. Nastase	M. Court/V. Wade
1976	T. Okker/M. Riessen	L. Boshoff/I. Kloss
1977	B. Hewitt/F. McMillan	M. Navratilova/B. Stove
1978	B. Lutz/S. Smith	M. Navratilova/B. J. King
1979	J. McEnroe/P. Fleming	W. Turnbull/B. Stove
1980	R. Lutz/S. Smith	B. J. King/M. Navratilova
1981	J. McEnroe/P. Fleming	K. Jordan/A. Smith
1982	K. Curren/S. Denton	R. Casals/W. Turnbull
1983	J. McEnroe/P. Fleming	M. Navratilova/P. Shriver
1984	J. Fitzgerald/T. Smid	M. Navratilova/P. Shriver
1985	K. Flach/R. Seguso	C. Kohde-Kilsch/H. Sukova
1986	A. Gómez/S. Zivojinovic	M. Navratilova/P. Shriver
1987	S. Edberg/A. Jarryd	M. Navratilova/P. Shriver
1988	S. Casal/E. Sánchez	G. Fernandez/R. White
1989	J.McEnroe/M. Woodforde	M. Navratilova/H. Mandlikova

* 1968 ve 1969'da hem amatör hem açık tenis şampiyonluğu düzenlendi. 1968'de Lutz ve Smith her iki şampiyonluğu da kazandılar; 1969'da Crealy ve Stone amatör şampiyonluğu kazandı. 1968'de Bueno ve Court bayanlarda her iki şampiyonluğu kazandı; 1969'da Court ve Wade amatör şampiyonluğu kazandı. Bu tarihten sonra yalnızca açık tenis şampiyonluğu düzenlendi.

Davis Kupası§

yıl	şampiyon	rakibi	sonuç
1900	ABD	Britanya Adaları *	3-0
1901	yarışma yapılmadı		
1902	ABD	Britanya Adaları	3-2
1903	Britanya Adaları	ABD	4-1
1904	Britanya Adaları	Belçika	5-0
1905	Britanya Adaları	ABD	5-0
1906	Britanya Adaları	ABD	5-0
1907	Avustralasya†	Britanya Adaları	3-2
1908	Avustralasya	ABD	3-2
1909	Avustralasya	ABD	5-0
1910	yarışma yapılmadı		
1911	Avustralasya	ABD	5-0
1912	Britanya Adaları	Avustralya	3-2
1913	ABD	Britanya Adaları	3-2
1914	Avustralasya	ABD	3-2

§ Notlar için 121. sayfaya bakınız.

Davis Kupası (devam)

yıl	şampiyon	rakibi	sonuç
1915-18	yarışma yapılmadı		
1919	Avustralasya	Britanya Adaları	4-1
1920	ABD	Avustralasya	5-0
1921	ABD	Japonya	5-0
1922	ABD	Avustralasya	4-1
1923	ABD	Avustralasya	4-1
1924	ABD	Avustralasya	5-0
1925	ABD	Fransa	5-0
1926	ABD	Fransa	4-1
1927	Fransa	ABD	3-2
1928	Fransa	ABD	4-1
1929	Fransa	ABD	3-2
1930	Fransa	ABD	4-1
1931	Fransa	İngiltere	3-2
1932	Fransa	ABD	3-2
1933	İngiltere	Fransa	3-2
1934	İngiltere	ABD	4-1
1935	İngiltere	ABD	5-0
1936	İngiltere	Avustralya	3-2
1937	ABD	İngiltere	4-1
1938	ABD	Avustralya	3-2
1939	Avustralya	ABD	3-2
1940-45	yarışma yapılmadı		
1946	ABD	Avustralya	5-0
1947	ABD	Avustralya	4-1
1948	ABD	Avustralya	5-0
1949	ABD	Avustralya	4-1
1950	Avustralya	ABD	4-1
1951	Avustralya	ABD	3-2
1952	Avustralya	ABD	4-1
1953	Avustralya	ABD	3-2
1954	ABD	Avustralya	3-2
1955	Avustralya	ABD	5-0
1956	Avustralya	ABD	5-0
1957	Avustralya	ABD	3-2
1958	ABD	Avustralya	3-2
1959	Avustralya	ABD	3-2
1960	Avustralya	İtalya	4-1
1961	Avustralya	İtalya	5-0
1962	Avustralya	Meksika	5-0
1963	ABD	Avustralya	3-2
1964	Avustralya	ABD	3-2
1965	Avustralya	İspanya	4-1
1966	Avustralya	Hindistan	4-1
1967	Avustralya	İspanya	4-1
1968	ABD	Avustralya	4-1
1969	ABD	Romanya	5-0
1970	ABD	AFC	5-0
1971	ABD	Romanya	3-2
1972	ABD	Romanya	3-2
1973	Avustralya	ABD	5-0
1974	Güney Afrika‡	Hindistan	
1975	İsveç	Çekoslovakya	3-2
1976	İtalya	Şili	4-1
1977	Avustralya	İtalya	3-1
1978	ABD	İngiltere	4-1
1979	ABD	İtalya	5-0
1980	Çekoslovakya	İtalya	4-1
1981	ABD	Arjantin	3-1
1982	ABD	Fransa	4-1
1983	Avustralya	İsveç	3-2
1984	İsveç	ABD	4-1
1985	İsveç	AFC	3-2

Davis Kupası (devam)

yıl	şampiyon	rakibi	sonuç
1986	Avustralya	İsveç	3-2
1987	İsveç	Hindistan	5-0
1988	AFC	İsveç	4-1
1989	AFC	İsveç	3-2

* 1922'ye değin İrlanda da katıldı. † 1923'e değin Yeni Zelanda da katıldı. ‡ Hükmen; Hindistan final maçına çıkmadı.

Wightman Kupası

yıl	şampiyon	yıl	şampiyon	yıl	şampiyon
1923	ABD	1948	ABD	1969	ABD
1924	İngiltere	1949	ABD	1970	ABD
1925	İngiltere	1950	ABD	1971	ABD
1926	ABD	1951	ABD	1972	ABD
1927	ABD	1952	ABD	1973	ABD
1928	İngiltere	1953	ABD	1974	İngiltere
1929	ABD	1954	ABD	1975	İngiltere
1930	İngiltere	1955	ABD	1976	ABD
1931	ABD	1956	ABD	1977	ABD
1932	ABD	1957	ABD	1978	İngiltere
1933	ABD	1958	İngiltere	1979	ABD
1934	ABD	1959	ABD	1980	ABD
1935	ABD	1960	İngiltere	1981	ABD
1936	ABD	1961	ABD	1982	ABD
1937	ABD	1962	ABD	1983	ABD
1938	ABD	1963	ABD	1984	ABD
1939	ABD	1964	ABD	1985	ABD
1940-45	yarışma yapılmadı	1965	ABD	1986	ABD
		1966	ABD	1987	ABD
1946	ABD	1967	ABD	1988	ABD
1947	ABD	1968	İngiltere	1989	ABD

Federasyon Kupası

yıl	şampiyon	rakibi	sonuç	yıl	şampiyon	rakibi	sonuç
1963	ABD	Avustralya	2-1	1977	ABD	Avustralya	2-1
1964	Avustralya	ABD	2-1	1978	ABD	Avustralya	2-1
1965	Avustralya	ABD	2-1	1979	ABD	Avustralya	3-0
1966	ABD	AFC	3-0	1980	ABD	Avustralya	3-0
1967	ABD	İngiltere	2-0	1981	ABD	İngiltere	3-0
1968	Avustralya	Hollanda	3-0	1982	ABD	AFC	3-0
1969	ABD	Avustralya	2-1	1983	Çekoslovakya	AFC	2-1
1970	Avustralya	AFC	3-0	1984	Çekoslovakya	Avustralya	2-1
1971	Avustralya	İngiltere	3-0	1985	Çekoslovakya	ABD	2-1
1972	Güney Afrika	İngiltere	2-1	1986	ABD	Çekoslovakya	3-0
1973	Avustralya	Güney Afrika	3-0	1987	AFC	ABD	2-1
1974	Avustralya	ABD	2-1	1988	Çekoslovakya	SSCB	2-1
1975	Çekoslovakya	Avustralya	3-0	1989	ABD	İspanya	3-0
1976	ABD	Avustralya	2-1				

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1905	R. Heath (Avustr.)	
1906	T. Wilding (Y.Z.)	
1907	H. Rice (Avustr.)	
1908	F. Alexander (ABD)	
1909	T. Wilding (Y.Z.)	
1910	R. Heath (Avustr.)	
1911	N. Brookes (Avustr.)	
1912	J.C. Parke (İng.)	
1913	E.F. Parker (Avustr.)	
1914	P. O'Hara Wood (Avustr.)	
1915	F.G. Lowe (İng.)	
1916-18	yarışma yapılmadı	
1919	A.R.F Kingscote (İng.)	
1920	P. O'Hara Wood (Avustr.)	
1921	R. Gemmell (Avustr.)	
1922	J. Anderson (Avustr.)	M. Molesworth (Avustr.)
1923	P. O'Hara Wood (Avustr.)	M. Molesworth (Avustr.)
1924	J. Anderson (Avustr.)	S. Lance (Avustr.)
1925	J. Anderson (Avustr.)	D. Akhurst (Avustr.)
1926	J. Hawkes (Avustr.)	D. Akhurst (Avustr.)
1927	G. Patterson (Avustr.)	E. Boyd (Avustr.)
1928	J. Borotra (Fr.)	D. Akhurst (Avustr.)
1929	J.C. Gregory (İng.)	D. Akhurst (Avustr.)
1930	E.F. Moon (Avustr.)	D. Akhurst (Avustr.)
1931	J. Crawford (Avustr.)	C. Buttsworth (Avustr.)
1932	J. Crawford (Ayustr.)	C. Buttsworth (Avustr.)
1933	J. Crawford (Avustr.)	J. Hartigan (Avustr.)
1934	F. Perry (İng.)	J. Hartigan (Avustr.)
1935	J. Crawford (Avustr.)	D. Round (İng.)
1936	A. Quist (Avustr.)	J. Hartigan (Avustr.)
1937	V. McGrath (Avustr.)	N. Wynne (Avustr.)
1938	D. Budge (ABD)	D. Bundy (ABD)
1939	J. Bromwich (Avustr.)	E. Westacott (Avustr.)
1940	A. Quist (Avustr.)	N. Wynne (Avustr.)
1941-45	yarışma yapılmadı	
1946	J. Bromwich (Avustr.)	N. Wynne Bolton (Avustr.)
1947	D. Pails (Avustr.)	N. Bolton (Avustr.)
1948	A. Quist (Avustr.)	N. Bolton (Avustr.)
1949	F. Sedgman (Avustr.)	D. Hart (ABD)
1950	F. Sedgman (Avustr.)	L. Brough (ABD)
1951	D. Savitt (ABD)	N. Bolton (Avustr.)
1952	K. McGregor (Avustr.)	T. Long (Avustr.)
1953	K. Rosewall (Avustr.)	M. Connolly (ABD)
1954	M. Rose (Avustr.)	T. Long (Avustr.)
1955	K. Rosewall (Avustr.)	B. Penrose (Avustr.)
1956	L. Hoad (Avustr.)	M. Carter (Avustr.)
1957	A. Cooper (Avustr.)	S. Fry (ABD)
1958	A. Cooper (Avustr.)	A. Mortimer (İng.)
1959	A. Olmedo (Peru)	M. Carter Reitano (Avustr.)
1960	R. Laver (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1961	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1962	R. Laver (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1963	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1964	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1965	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1966	R. Emerson (Avustr.)	M. Smith (Avustr.)
1967	R. Emerson (Avustr.)	N. Richey (ABD)
1968	B. Bowrey (Avustr.)	B.J. King (ABD)
1969	R. Laver (Avustr.)	M. Smith Court (Avustr.)
1970	A. Ashe (ABD)	M. Court (Avustr.)
1971	K. Rosewall (Avustr.)	M. Court (Avustr.)
1972	K. Rosewall (Avustr.)	V. Wade (İng.)
1973	J. Newcombe (Avustr.)	M. Court (Avustr.)

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1974	J. Connors (ABD)	E. Goolagong (Avustr.)
1975	J. Newcombe (Avustr.)	E. Goolagong (Avustr.)
1976	M. Edmondson (Avustr.)	E. Goolagong Cawley (Avustr.)
1977	R. Tanner (ABD)	K. Reid (Avustr.)
1978*	V. Gerulaitis (ABD)	E. Cawley (Avustr.)
1979	G. Vilas (Arj.)	C. O'Neill (Avustr.)
1980	G. Vilas (Arj.)	B. Jordan (ABD)
1981	B. Teacher (ABD)	H. Mandlikova (Çek.)
1982	J. Kriek (G. Af.)	M. Navratilova (ABD)
1983	J. Kriek (G. Af.)	C. Evert Lloyd (ABD)
1984	M. Wilander (İsveç)	M. Navratilova (ABD)
1985	M. Wilander (İsveç)	C. Evert Lloyd (ABD)
1986	S. Edberg (İsveç)	M. Navratilova (ABD)
1987	S. Edberg (İsveç)	H. Mandlikova (Çek.)
1988	M. Wilander (İsveç)	S. Graf (AFC)
1989	I. Lendl (Çek.)	S. Graf (AFC)

* Turnuvalar Aralık 1977'den bu yana ocak yerine aralık ayında düzenlenmektedir.

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1905	T. Tachell/R. Lycett	
1906	T. Wilding/R. Heath	
1907	H. Parker/W. Gregg	
1908	F. Alexander/A. Dunlop	
1909	E.F. Parker/J. Keane	
1910	H. Rice/A. Campbell	
1911	R. Heath/R. Lycett	
1912	J.C. Parke/C. Dixon	
1913	E.F. Parker/A. Hedemann	
1914	A. Campbell/G. Patterson	
1915	H. Rice/C. Todd	
1916-18	yarışma yapılmadı	
1919	P. O'Hara Wood/R.V. Thomas	
1920	P. O'Hara Wood/R.V. Thomas	
1921	R. Gemmell/R.V. Thomas	
1922	G. Patterson/J. Hawkes	E. Boyd/M. Mountain
1923	P. O'Hara Wood/C. St. John	E. Boyd/S. Lance
1924	N. Brookes/J. Anderson	D. Akhurst/S. Lance
1925	G. Patterson/P. O'Hara Wood	D. Akhurst/S. Lance Harper
1926	G. Patterson/J. Hawkes	P. O'Hara Wood/E. Boyd
1927	G. Patterson/J. Hawkes	P. O'Hara Wood/L. Bickerton
1928	J. Borotra/J. Brugnon	D. Akhurst/E. Boyd
1929	J. Crawford/H. Hopman	D. Akhurst/L. Bickerton
1930	J. Crawford/H. Hopman	M. Molesworth/E. Hood
1931	C. Donohoe/R. Dunlop	D. Akhurst Cozens/L. Bickerton
1932	J. Crawford/E.F. Moon	C. Buttsworth/M. Crawford
1933	E. Vines/K. Gledhill	M. Molesworth/E. Westacott
1934	F. Perry/G. Hughes	M. Molesworth/E. Westacott
1935	J. Crawford/V. McGrath	E. Dearman/N. Lyle
1936	A. Quist/D. Turnbull	T. Coyne/N. Wynne
1937	A. Quist/D. Turnbull	T. Coyne/N. Wynne
1938	A. Quist/J. Bromwich	T. Coyne/N. Wynne
1939	A. Quist/J. Bromwich	T. Coyne/N. Wynne
1940	A. Quist/J. Bromwich	T. Coyne/N. Wynne
1941-45	yarışma yapılmadı	
1946	A. Quist/J. Bromwich	J. Fitch/M. Bevis
1947	A. Quist/J. Bromwich	T. Coyne Long/N. Wynne Bolton
1948	A. Quist/J. Bromwich	T. Long/N. Bolton
1949	A. Quist/J. Bromwich	T. Long/N. Bolton

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler (devam)

yıl	erkekler	bayanlar
1950	A. Quist/J. Bromwich	L. Brough/D. Hart
1951	F. Sedgman/K. McGregor	T. Long/N. Bolton
1952	F. Sedgman/K. McGregor	T. Long/N. Bolton
1953	L. Hoad/K. Rosewall	M. Connolly/J. Sampson
1954	R. Hartwig/M. Rose	M. Bevis Hawton/B. Penrose
1955	V. Seixas/T. Trabert	M. Hawton/B. Penrose
1956	L. Hoad/K. Rosewall	M. Hawton/T. Long
1957	L. Hoad/N. Fraser	A. Gibson/S. Fry
1958	A. Cooper/N. Fraser	M. Hawton/T. Long
1959	R. Laver/B. Mark	R. Schuurman/S. Reynolds
1960	R. Laver/B. Mark	M. Bueno/C. Truman
1961	R. Laver/B. Mark	M. Reitano/M. Smith
1962	R. Emerson/N. Fraser	M. Smith/R. Ebbern
1963	B. Hewitt/F. Stolle	M. Smith/R. Ebbern
1964	B. Hewitt/F. Stolle	J. Tegart/L. Turner
1965	J. Newcombe/T. Roche	M. Smith/L. Turner
1966	R. Emerson/F. Stolle	C. Graebner/N. Richey
1967	J. Newcombe/T. Roche	L. Turner/J. Tegart
1968	D. Crealy/A. Stone	K. Krantzcke/K. Melville
1969	R. Emerson/R. Laver	M. Smith Court/J. Tegart
1970	B. Lutz/S. Smith	M. Court/J. Tegart Dalton
1971	J. Newcombe/T. Roche	M. Court/E. Goolagong
1972	O. Davidson/K. Rosewall	K. Harris/H. Gourlay
1973	M. Anderson/J. Newcombe	M. Court/V. Wade
1974	R. Case/G. Masters	E. Goolagong/P. Michel
1975	J. Alexander/P. Dent	E. Goolagong/P. Michel
1976	J. Newcombe/T. Roche	E. Goolagong Cawley/H. Gourlay
1977	A. Ashe/T. Roche	D. Fromholtz/H. Gourlay
1978*	A. Stone/R. Ruffels	E. Cawley/H. Gourlay Cawley† C. Matison/P. Whytcross†
1979	W. Fibak/K. Warwick	R. Tomanova/B. Nagelsen
1980	P. McNamara/P. McNamee	J. Chaloner/D. Evers
1981	K. Warwick/M. Edmondson	M. Navratilova/B. Nagelsen
1982	K. Warwick/M. Edmondson	K. Jordan/A. Smith
1983	J. Alexander/J. Fitzgerald	M. Navratilova/P. Shriver
1984	M. Edmondson/P. McNamee	M. Navratilova/P. Shriver
1985	M. Edmondson/S. Stewart	M. Navratilova/P. Shriver
1986	P. Annacone/C. van Rensburg	M. Navratilova/P. Shriver
1987	S. Edberg/A. Jarryd	M. Navratilova/P. Shriver
1988	R. Leach/J. Pugh	M. Navratilova/P. Shriver
1989	R. Leach/J. Pugh	M. Navratilova/P. Shriver

* Turnuvalar Aralık 1977'den bu yana ocak yerine aralık ayında düzenlenmektedir. † Yağmur nedeniyle finaller yapılamadı.

VOLEYBOL

Dünya Voleybol Şampiyonluğu

yıl	erkekler	bayanlar	yıl	erkekler	bayanlar
1949	SSCB		1970	ADC	SSCB
1952	SSCB	SSCB	1972*	Japonya	SSCB
1956	Çekoslovakya	SSCB	1974	Polonya	Japonya
1960	SSCB	SSCB	1976*	Polonya	Japonya
1962	SSCB	Japonya	1978	SSCB	Küba
1964*	SSCB	Japonya	1980*	SSCB	SSCB
1966	Çekoslovakya	Japonya	1982	SSCB	ÇHC
1967	yarışma yapılmadı	Japonya	1984*	ABD	ÇHC
			1986	ABD	ÇHC
1968*	SSCB	SSCB	1988*	ABD	SSCB

* Olimpiyat şampiyonu dünya şampiyonu olarak kabul edildi.

YÜZME

Dünya Yüzme Şampiyonluğu—erkekler

serbest

yıl	100 m	200 m	400 m	1.500 m
1973	J. Montgomery (ABD)	J. Montgomery (ABD)	R. DeMont (ABD)	S. Holland (Avustr.)
1975	A. Coan (ABD)	T. Shaw (ABD)	T. Shaw (ABD)	T. Shaw (ABD)
1978	D. McCagg (ABD)	B. Forrester (ABD)	V. Salnikov (SSCB)	V. Salnikov (SSCB)
1982	J. Woithe (ADC)	M. Gross (AFC)	V. Salnikov (SSCB)	V. Salnikov (SSCB)
1986	M. Biondi (ABD)	M. Gross (AFC)	R. Henkel (AFC)	R. Henkel (AFC)

kurbağalama / kelebek

yıl	kurbağalama 100 m	kurbağalama 200 m	kelebek 100 m	kelebek 200 m
1973	J. Hencken (ABD)	D. Wilkie (İng.)	B. Robertson (Kan.)	R. Backhaus (ABD)
1975	D. Wilkie (İng.)	D. Wilkie (İng.)	G. Jagenburg (ABD)	B. Forrester (ABD)
1978	W. Kusch (AFC)	N. Nevid (ABD)	J. Bottom (ABD)	M. Bruner (ABD)
1982	S. Lundquist (ABD)	V. Davis (Kan.)	M. Gribble (ABD)	M. Gross (AFC)
1986	V. Davis (Kan.)	J. Szabo (Mac.)	P. Morales (ABD)	M. Gross (AFC)

sırtüstü

yıl	100 m	200 m
1973	R. Matthes (ADC)	R. Matthes (ADC)
1975	R. Matthes (ADC)	Z. Verraszto (Mac.)
1978	B. Jackson (ABD)	J. Vassallo (ABD)
1982	D. Richter (ADC)	R. Carey (ABD)
1986	I. Polyanski (SSCB)	I. Polyanski (SSCB)

takım bayrak

yıl	4×100 m serbest	4×200 m serbest	4×100 m karışık
1973	ABD	ABD	ABD
1975	ABD	AFC	ABD
1978	ABD	ABD	ABD
1982	ABD	ABD	ABD
1986	ABD	ADC	ABD

Dünya Yüzme Şampiyonluğu—erkekler (devam)

	bireysel karışık		tramplen atlama	
yıl	200 m	400 m	tramplen	kule
1973	G. Larsson (İsveç)	A. Hargitay (Mac.)	P. Boggs (ABD)	K. Dibiasi (İt.)
1975	A. Hargitay (Mac.)	A. Hargitay (Mac.)	P. Boggs (ABD)	K. Dibiasi (İt.)
1978	G. Smith (Kan.)	J. Vassallo (ABD)	P. Boggs (ABD)	G. Louganis (ABD)
1982	A. Sidorenko (SSCB)	R. Prado (Bre.)	G. Louganis (ABD)	G. Louganis (ABD)
1986	T. Darnyi (Mac.)	T. Darnyi (Mac.)	G. Louganis (ABD)	G. Louganis (ABD)

Dünya Yüzme Şampiyonluğu—bayanlar

	serbest			
yıl	100 m	200 m	400 m	800 m
1973	K. Ender (ADC)	K. Rothhammer (ABD)	H. Greenwood (ABD)	N. Calligaris (İt.)
1975	K. Ender (ADC)	S. Babashoff (ABD)	S. Babashoff (ABD)	J. Turrall (Avustr.)
1978	B. Krause (ADC)	C. Woodhead (ABD)	T. Wickham (Avustr.)	T. Wickham (Avustr.)
1982	B. Meineke (ADC)	A. Verstappen (Hol.)	C. Schmidt (ADC)	K. Linehan (ABD)
1986	K. Otto (ADC)	H. Friedrich (ADC)	H. Friedrich (ADC)	A. Strauss (ADC)

	kurbağalama		kelebek	
yıl	100 m	200 m	100 m	200 m
1973	R. Vogel (ADC)	R. Vogel (ADC)	K. Ender (ADC)	R. Kother (ADC)
1975	H. Anke (ADC)	H. Anke (ADC)	K. Ender (ADC)	R. Kother (ADC)
1978	J. Bogdanova (SSCB)	L. Kaçuşite (SSCB)	J. Pennington (ABD)	T. Caulkins (ABD)
1982	U. Geweniger (ADC)	S. Varganova (SSCB)	M. Meagher (ABD)	I. Geissler (ADC)
1986	S. Gerasch (ADC)	S. Hörner (ADC)	K. Gressler (ADC)	M. Meagher (ABD)

	sırtüstü	
yıl	100 m	200 m
1973	U. Richter (ADC)	M. Belote (ABD)
1975	U. Richter (ADC)	B. Treiber (ADC)
1978	L. Jezek (ABD)	L. Jezek (ABD)
1982	K. Otto (ADC)	C. Sirch (ADC)
1986	B. Mitchell (ABD)	C. Sirch (ADC)

	takım bayrak		
yıl	4×100 m serbest	4×200 m serbest	4×100 m karışık
1973	ADC		ADC
1975	ADC		ADC
1978	ABD		ABD
1982	ADC		ADC
1986	ADC	ADC	ADC

	bireysel karışık		tramplen atlama	
yıl	200 m	400 m	tramplen	kule
1973	A. Hubner (ADC)	G. Wegner (ADC)	K. Kohler (ADC)	U. Knape (İsveç)
1975	K. Heddy (ABD)	U. Tauber (ADC)	İ. Kalinina (SSCB)	J. Ely (ABD)
1978	T. Caulkins (ABD)	T. Caulkins (ABD)	İ. Kalinina (SSCB)	İ. Kalinina (SSCB)
1982	P. Schneider (ADC)	P. Schneider (ADC)	M. Neyer (ABD)	W. Wyland (ABD)
1986	K. Otto (ADC)	K. Nord (ADC)	Gao Min (ÇHC)	Chen Lin (ÇHC)

SPOR KAZALARI. İnsanlar genellikle ya hoşlandıkları için ya da zinde ve sağlıklı kalmak amacıyla spor yaparlar. Ama ne yazık ki spor yapmanın da kendine göre tehlikeleri vardır ve birçok spor dalında sakatlanma ya da yaralanmayla sonuçlanan kazalar oldukça sık yaşanır. Tenisçilerde dirsek eklemlerinin tutulması, futbolcularda diz ya da ayak burkulması, ragbi ve Amerikan futbolunda kırılan kemikler spor kazalarının olağan sonuçlarıdır.

Genel olarak, iki takım oyuncuları arasında birebir mücadeleye dayanan ragbi, Amerikan futbolu, buz hokeyi gibi sert takım oyunlarında ve boks, judo, karate gibi dövüş sporlarında ağır sakatlanma olasılığı daha yüksektir. Ayrıca, dağcılık ve kaya tırmanışı, yelken uçuşu (takma kanatla havada serbest uçuş), kayak, motosiklet ve otomobil yarışı gibi bazı sporlar da doğrudan doğruya sporun niteliği ve kullanılan araçlar nedeniyle tehlike öğesi taşır. Buna karşılık tenis, duvar tenisi, badminton, kürek sporu, kriket, basketbol, jimnastik gibi sporlarda tehlike riski daha azdır ve hafif burkulma ya da incinmeleri aşan sorunlarla pek karşılaşılmaz.

Hangi Sporlar Tehlikelidir

Hemen her spor dalında geçici sakatlık ve yaralanmalar olabilir. Ama, ölümle sonuçlanan kazaların en sık yaşandığı beş spor dalı yüzme, kano, dağcılık, kaya tırmanışı ve ragbidir. Listenin en başındaki yüzme sporunun tehlikesi dalma ve sualtında yüzmeden kaynaklanır; oysa havuzda ve gözetim altında yapıldığında bu sporun hiçbir tehlikesi yoktur.

Birçok spor dalında, hatta rüzgâr sörfü ve bisiklete binme gibi bireysel sporlarda bile, bir kulübün çalışmalarına katılmak hem daha güvenlidir, hem de insan kendini daha çok geliştirebilir. Örneğin bir binicilik okulunda eğiticiler yalnızca ata iyi binmenin kurallarını değil, zorunlu durumlarda en tehlikesiz biçimde nasıl düşüleceğini de öğretirler. Ayrıca, uzmanlaşmış eğiticilerin çoğu ilkyardım konusunda da bilgilidir. Profesyonel sporlarda ise, sporcuların sağlığıyla ilgilenen antrenörler, koçlar, fizik tedavi uzmanları ve spor hekimleri vardır.

Associated Press

Amerikan futbolu gibi, tehlikeli çarpışmaların olduğu sporlarda oyuncular sakatlanmamak için koruyucu başlık giyerler.

Antrenman ve Hazırlık

İyi bir antrenman sporcunun başarı şansını (performansını) artırmakla kalmaz, sakatlanma riskini de azaltır. Hiç hazırlanmadan haltere başlayan antrenmansız bir insanın gevşek kasları ve sertleşmiş eklemleri bu ağırlık altında öylesine zorlanır ki, eklem burkulması ve kas incinmesi hemen hemen kaçınılmaz bir sonuçtur. Aynı nedenle, koşmaya yeni başlayan birinin daha ilk denemede maratona katılması da düşünülemez. Genel kural olarak spor eğitiminde en iyi yöntem, amaçlanan sporun daha hafif biçimiyle çalışmalara başlamaktır. Antrenman öncesinde yapılan birkaç dakikalık ısınma egzersizleri, kasları ve eklemleri gevşeterek bu aşırı yüklenmeye hazırlar; böylece sakatlanma olasılığını azaltır.

Kullanılacak spor gereçlerinin seçimi de çok önemli bir konudur. Örneğin dağcılıkta ve yelken uçuşunda sporcunun yaşama şansı büyük ölçüde buna bağlıdır. Sert ve engebeli yollarda koşacak bir sporcu da tabanı desteklenmiş özel spor ayakkabıları giymemişse bacak ve omur eklemleri kolayca incinebilir.

Sporcularda Görülen Sakatlıklar

Spor yapmaktan kaynaklanan sakatlıklar başlıca iki grupta toplanır. Bunlardan ilki, genellikle çarpışma, düşme gibi kazalardan ya da sert hareketlerden ileri gelen *travma*'lardır. Derideki sıyrıklar, eklem burkulmaları, kasların incinmesi ya da yırtılması bu gruptaki sakatlıkların en sık karşılaşılan örnekleridir. Daha ağır travmalar arasında derin yaralar, kırık ve çıkıklar (kırılan kemikler ve yerinden çıkan eklemler), beyin sarsıntıları sayılabilir. Diz ekleminin her iki yanında bulunan ve kemik yüzeylerin birbirine sürtünmesini engelleyen yarımay biçimindeki lifsi kıkırdakların (menisküslerin) yırtılması da futbolcularda oldukça sık görülen bir spor travmasıdır. Temiz tutulmayan açık yaraların mikrop kapması ise tetanos tehlikesi açısından büyük önem taşır; bu yüzden sporcuların tetanos aşılarını zamanında yaptırmaya özen göstermeleri gerekir (*bak.* TETANOS).

İkinci gruptaki sakatlıklar, kasların ve eklemlerin sürekli olarak aşırı zorlanmasından kaynaklanır. Düzenli antrenman yaparak vücudu çalıştırmak ne kadar yararlıysa, kaslara ve eklemlere gereğinden çok yüklenmek,

Varley Picture Agency

Bir futbol maçında yüzünden yaralanan oyuncunun sahada ilk tedavisi yapılıyor. Saha doktoru işini bitirince futbolcu yeniden oyuna katılacaktır.

özellikle doğal olmayan hareketlere zorlamak da o kadar zararlıdır. Eklemleri yerinde tutan bağlar ve kasların kemiklere tutunmasını sağlayan kirişler sürekli gerildiğinde kopabilir. Birbirine eklemlenen kemiklerin ucunu örten kıkırdak dokusunun kayganlığını ve esnekliğini yitirmesi de kemiklerin birbiriyle kaynaşmasına ve sonuçta eklemlerin tümüyle hareketsiz kalmasına yol açabilir (*bak.* ARTRİT VE ROMATİZMA).

Basketbol ve voleybol oyuncularında diz, tenisçilerde dirsek, golf oyuncularında omuz, bisikletçilerde omur eklemlerinin aşırı zorlanması, çoğu zaman bu eklemlerde yapısal bozukluklara neden olur. Bunlar, tedavisi aylarca, hatta yıllarca süren önemli sorunlardır; bazı durumlarda kalıcı bir sakatlıkla bile sonuçlanabilir. Eklem ağrıları önceleri yalnızca spor yaparken duyulur; ama bu uyarıcı işaretler göz ardı edildiğinde, eklemdeki rahatsızlık günlük yaşamda, örneğin yürürken ya da yazı yazarken de etkisini göstermeye başlar.

Spor Hekimliği

Günümüzde başarılı sporcuların hemen hepsi büyük bir baskı altında yaşıyorlar. Spor yapmak genellikle çok çaba, zaman ve para gerektiren bir etkinliktir; ayrıca sakatlanma riski de oldukça yüksektir. Üstelik sporcuların çoğu sakatlansa bile spordan kolay kolay vazgeçemez.

Profesyonel sporcuların yanı sıra sağlığını korumak ya da boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla spor yapanların sayısı da gün geçtikçe artıyor. Bu katılımın artması, spordan kaynaklanan sakatlıkların ve bu sakatlıkları tedavi edecek uzman sayısının da aynı oranda artması demektir. Bu nedenle çağımızda tıbbın özel bir uzmanlık dalı olarak spor hekimliği gelişmiş, büyük hastanelerin çoğunda sporcular için tedavi ve rehabilitasyon merkezleri kurulmuştur. Spordan kaynaklanan önemli sakatlıkların tedavisinde de tıbbın geleneksel yöntemlerinden, özellikle fizik tedavi, masaj tedavisi ve ameliyat tekniklerinden yararlanılır. Rehabilitasyonun amacı ise, sakatlığı giderilen sporcuyu fiziksel ve ruhsal yönden güçlendirerek yeniden spor yaşamına kazandırmaktır.

SRİ LANKA, Hindistan'ın güneydoğusunda bir ada devletidir. 1972'ye kadar adı Seylan olan bu ada, 437 km uzunluğundadır; en geniş yeri ise 225 kilometredir. Sri Lanka'nın dar kuzey ucu, Hindistan'dan Manar Körfezi ve Palk Boğazı ile ayrılmıştır. Kuzeybatısındaki küçük Manar Adası, Âdem Köprüsü adı verilen, kum yığınlarından oluşmuş bir dizi adacıkla Hindistan'ın güneydoğusundaki adalara bağlı gibidir.

Kıyılarının büyük bölümü kumullarla kaplı olan Sri Lanka'nın iç bölümleri genellikle dağlıktır. Adanın en yüksek yeri 2.524 metre yüksekliğindeki Pidurutalagala Doruğu'dur. Üzerindeki bir kayada 160 cm uzunluğunda ve 75 cm genişliğinde, ayak izine benzer bir çukur bulunan Âdem Doruğu ise adanın en ünlü ziyaret yeridir. Budacılar kaya üzerindeki bu izin Buda'nın, Hindular kendi tanrıları Şiva'nın, Hıristiyanlar ise Aziz Tomas'ın ayak izi olduğuna inanırlar. Müslümanlar, Âdem'in cennetten kovulduğu zaman bu dağda 1.000 yıl tek ayağı üzerinde durma cezasına çarptırıldığı inancındadır. Doruğun adı da bu inançtan kaynaklanır. Her yıl mart

SRİ LANKA'YA İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 65.610 km^2.

NÜFUS: 16.842.000 (1989).

YÖNETİM: İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi, demokratik sosyalist cumhuriyet.

BAŞKENT: Yasama ve yargı başkenti Sri Jayawardenapura; yönetsel başkenti Kolombo.

DOĞAL YAPI: Adanın güney bölümünün ortasında, en yüksek yeri Pidurutalagala Doruğu olan bir dağlık bölge vardır.

ÖNEMLİ KENTLER: Kolombo, Dehiwala-Mount Lavinia, Moratuwa, Caffna, Kandy, Gaile, Kotte.

BAŞLICA ÜRÜNLER: Çay, kauçuk, hindistancevizi.

EĞİTİM: 5-16 yaşları arasında zorunludur.

ayında dünyanın birçok yerinden binlerce hacı bu ayak izini ziyarete gelir.

Kuzey Sri Lanka düzlüktür. Büyük ırmakların olmadığı bu bölgedeki en büyük ırmak 331 km uzunluğundaki Mahaweli Ganga'dır. Üzerinde 500 metrelik bir baraj yapılmakta olan bu ırmak, büyük bir sulama ve balık üretme projesinin merkezidir. Ada ekvatora çok yakın olduğu için iklim sıcaktır; ama dağlık bölgeler daha serindir. Yağmur en fazla eylül ve mayıs ayları arasında, güneybatıdan esen muson rüzgârları sırasında yağar (*bak*. MUSON).

Adalardaki sık ormanlarda abanoz gibi, kerestesi değerli ağaçlar yetişir. Ayrıca dev eğreltiotları ve palmiye ağaçları vardır. Yabanıl olarak yaşayan fil ve mandaların bir bölümü eğitilip yük hayvanı olarak kullanılır. Adada eskiden çok olan pars, timsah, tembel ayı ve geyik gibi büyük hayvanlara günümüzde az rastlanır.

Sri Lanka nüfusu, değişik dönemlerde adaya gelmiş olan farklı toplulukların karışımından oluşmuştur. Bu topluluklardan Sinhaliler toplam nüfusun dörtte üçünü oluşturur. İkinci büyük topluluk Tamiller'dir. Arap kökenli olan Müslamanlar da Tamil dili konuşur. Az sayıdaki Veddalar adanın yerli halkının soyundan gelir. Sri Lanka'da, Hintliler ve az sayıda Avrupa kökenli topluluk da vardır. Sinhaliler genellikle Budacı, Tamiller'in çoğu ise Hindu'dur.

Sri Lanka'nın başlıca ürünü, en iyisi yüksek bölgelerde yetişen çaydır. Adada 1870'lerde başlayan çay üretiminin büyük bölümü,

The Hutchison Library

Sri Lanka'nın dışarıya sattığı başlıca ürün çaydır. Resimde görülen plantasyon dağlık iç bölgede, Nuwara Eliya'dadır.

1970'te devletleştirilene kadar İngilizler'in elindeydi. Ülkede yetişen öteki ürünler kauçuk, pirinç, hindistancevizi, tütün, sebze ve meyvedir. Başlıca yeraltı kaynakları ise demir cevheri, grafit, yakut, zümrüt gibi değerli taşlardır.

Büyük bölümü devlet denetiminde olan fabrikalarda kâğıt, dokuma, çimento, deri ürünleri, çanak çömlek, porselen, sabun ve gübre üretilir. Sanayinin enerji gereksinimi hızlı akışlı ırmaklardan elde edilen hidroelektrik enerjisiyle karşılanır. Ulaşım karayolu ve demiryolu ile yapılır. Ülkenin başlıca havaalanı Kolombo'nun kuzeyindeki Katunayaka'dadır.

Tarih

İÖ 504'te Vicaya adlı bir savaşçının önderliğinde Hindistan'ın Bengal bölgesinden gelen Sinhaliler adanın kuzey düzlüklerine yerleşerek güzel kentler ve bir sulama sistemi kurdular. Yapay göller ya da büyük sarnıçlar yaparak muson yağmurlarıyla gelen suları topladılar, toplanan suyu tarlalara taşıyacak kanallar yaptılar. Büyük Buda heykelleriyle ünlü olan ve günümüze yıkıntıları kalmış olan eski Anuradhapura kentinde bir zamanlar 1 milyondan fazla insanın yaşadığı söylenir.

300 yıl sonra Güney Hindistan'dan gelen Tamiller adayı istila etti. O zamandan sonra adanın tarihi bir çatışmalar ve savaşlar tarihi oldu. Kral I. Kasyapo (İS 477) Sigiriya'da bir kayanın üstünde büyük bir kent kurdu. Bu kent olağanüstü güzel freskleriyle ünlüdür. Tamiller'in yavaş yavaş güneye doğru ittiği Sinhaliler günümüzde ormanların içinde kalıntıları bulunan yeni başkent Polonnaruva'yı kurdular. 16. yüzyılda gelen Portekizliler, adayı yedi krallığa ayrılmış buldular. Bu büyük uygarlıktan günümüze yalnızca sık ormanların örttüğü yıkıntılar kaldı. Adayı ele geçiren Portekizliler halkı Hıristiyan olmaya zorlayarak acımasızca yönettiler. 1602'de Hollandalı tüccarlar adaya geldi. Hollandalılar 1656'da adayı Portekizliler'den aldı, ama Sinhali krallığı Kandy bağımsızlığını 1818'e kadar korudu.

18. yüzyıl sonlarında adaya Hindistan'dan İngilizler geldi. 1798'de İngiliz sömürgesi olan Seylan, 1948'de bağımsız oluncaya kadar İngiliz yönetiminde kaldı. Seylan 1972'de Sri Lanka adını aldı ve adada cumhuriyet yönetimi kuruldu. Yönetim biçimi Fransa'da uygulanan sisteme benzeyen Sri Lanka'da, seçimle gelen bir başkan ve bir başbakan vardır.

Son yıllarda Sinhaliler ve Tamiller arasındaki toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler siyasal huzursuzluklara ve şiddet eylemlerine yol açmıştır. Adanın kuzeyinde yaşayan Tamiller bağımsızlık için mücadeleye girişmiştir.

The Hutchison Library

Kandy'de her yıl yapılan fil törenleri, kutsal Buda tapınağı Tooth'un önünde sona erer.

SSCB *bak.* SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ.

STADYUM, spor oyunları, yarışma ve gösteriler için, belli bir plana göre tasarlanmış büyük yapıların ortak adıdır. Stadyumlarda geniş bir oyun alanı ile izleyiciler için hazırlanmış, oyun alanını çepeçevre kuşatan ve bir amfitiyatro gibi basamak basamak yükselen

oturma yerleri (tribünler) bulunur. Genellikle oval planlı olan stadyumların üstü yarım ya da bütünüyle kapalı olabilir.

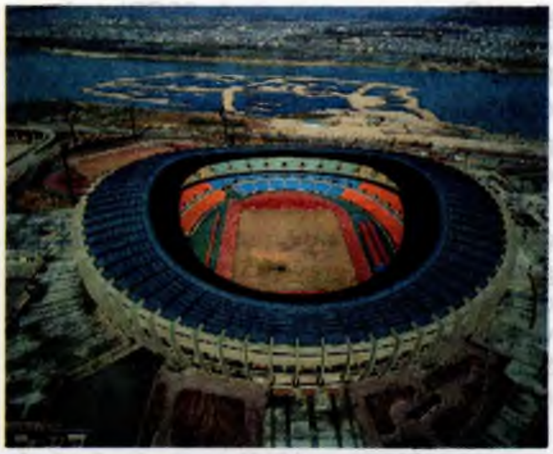
İlk stadyumlar İÖ 8. yüzyılda Eski Yunanlılar'ca, Olimpiyat Oyunları için yapılmıştı. Atletizm yarışlarında kullanılan yaklaşık 183 metrelik uzunluğa *stade* denirdi; bu yarışların yapıldığı U biçimli ince uzun alanlara da bu sözcükten türetilen *stadion* adı verildi. Daha sonra Romalılar *stadion*'u örnek alarak yaptıkları yapılara *stadium* adını verdiler.

Eski Yunan *stadion*'larının bazıları Olimpiyat Oyunları'nın başlatıldığı yer olan Olympia'daki stadyum gibi bir tepenin yamacında yer alıyordu. Eski Yunanlılar at ve atlı araba yarışları için de hipodromlar yapmışlardı. Romalılar da *circus* adını verdikleri hipodromlar yaptılar.

19. yüzyılda atletizm yarışmalarına ilginin artması ve Olimpiyat Oyunları'nın 1896'da yeniden başlatılması modern stadyumların yapılmasına yol açtı. Olimpiyat Oyunları için Atina'da yapılan stadyum Eski Yunan *stadion*'ların bir benzeriydi. İlk modern stadyum ise 1908 Londra Olimpiyatları için yapıldı. 1930'a kadar yalnızca ABD'de çoğu kapalı olan 100'den fazla stadyum yapılmıştır.

Çekoslovakya'nın başkenti Prag'da 1943'te tamamlanan Strahov Stadyumu 240 bin kişi alabiliyordu. Bu dev stadyum günümüzde de dünyanın en büyük stadyumudur. Brezilya'nın Rio de Janeiro kentindeki Maracanã Stadyumu 200 bin kişi alabilecek büyüklüktedir ve dünyanın en büyük stadyumları arasındadır. İzleyici sayısı 100 bini aşan öteki büyük stadyumlar arasında Londra'daki Wembley (126 bin), Moskova'daki Lenin Merkez (103 bin), Meksiko'daki Aztek (100 bin) stadyumları sayılabilir.

20. yüzyılda stadyum yapımında büyük gelişmeler görüldü. Yeni yapı teknikleri ve gereçleri çok geniş alanların üstünün örtülmesine olanak veriyordu. İzleyiciyi güneş ışığından korumak ve yer sayısını artırmak amacıyla yeni tasarımlara girişildi. Ünlü İtalyan mimar Pier Luigi Nervi 1960 Roma Olimpiyat Oyunları için üzeri kaburgalı bir kubbeyle örtülü kapalı bir spor salonu yaptı. Üzeri bütünüyle örtülü ve içi havalandırmalı ilk büyük stadyum ABD'de, Texas'ın Houston

Picturepoint

1988 Olimpiyat Oyunları'nın yapıldığı Kore Cumhuriyeti'nin başkenti Seul'deki Olimpiyat Stadyumu.

kentinde 1965'te açılan Astrodome oldu. 65 bin kişilik bu stadyumu New Orleans'ta 1975'te açılan ve 97 bin izleyici alabilen 30 katlı Superdome izledi. Superdome 207,2 metre çapında çelik kaburgalı bir kubbeyle örtülüydü.

Türkiye'de Stadyumlar

Türkiye'de spor oyunları önceleri geniş düzlüklerde yapılırdı. Ülkedeki ilk modern stadyum, 15 Aralık 1936'da açılan Ankara 19 Mayıs Stadyumu'dur. 25 bin kişi alan bu stadyum 1957'de genişletilerek kapasitesi 50 bin kişiye çıkarıldı. Ali Sami Yen (40 bin), İnönü (50 bin) ve Fenerbahçe (40 bin) İstanbul'daki önemli stadyumlardır.

Günümüzde Türkiye'nin en büyük stadyumu 1971 Akdeniz Oyunları için İzmir'de kurulan 70 bin kişilik Atatürk Stadyumu'dur. Türkiye'de ilk tartan pist ve elektronik sayı levhası bu stadyumda kullanılmıştır.

STALİN, Josef (1879-1953). Rusça'da "çelik adam" anlamına gelen "stalin" sözcüğü, 1924'ten 1953'te ölene kadar SSCB'yi sınırsız bir yetkiyle yöneten Josef Vissarionoviç Cugaşvili'nin kendine seçtiği addır. Stalin döneminde SSCB dünyanın en güçlü ülkeleri arasına girmiştir.

Stalin, yoksul bir Gürcü ailesinin çocuğu olarak Gürcistan'ın Gori kentinde doğdu. (18. yüzyılda Rus Çarlığı'nın egemenliğine

giren Gürcistan, günümüzde SSCB'yi oluşturan 15 cumhuriyet arasındadır.) Babası ayakkabıcı, annesi çamaşırcı olan Stalin, Rusça'yı Gori'deki kilise okulunda öğrendi. Tiflis'te papazlık eğitimi gördüğü sırada, devrimci eylemleri nedeniyle 20 yaşında okuldan atıldı.

Daha sonra çarlık yönetimini devirmek için çalışan gruplara katılarak, Kafkasya'da işçi gösterilerinde ve grevlerde etkin bir rol oynadı. Birçok kez tutuklanıp sürgüne gönderildi ve sürgünden kaçtı. 1905'te Lenin'le tanışan Stalin, 1912'de Bolşevikler'in Merkez Komite'sine girdi (*bak.* LENİN, VLADİMİR İLYİÇ).

Çarlık yönetimini deviren 1917 Şubat Devrimi gerçekleşince 1914'ten beri sürgünde olduğu Doğu Sibirya'dan dönen Stalin, Bolşevikler'i iktidara getiren 1917 Ekim Devrimi'ne katıldı ve yeni yönetimde çeşitli görevler aldı (*bak.* EKİM DEVRİMİ). İyi bir örgütçü olan Stalin yönetim içinde kısa zamanda güç kazandı. 1922'de, önemli bir görev olan Komünist Parti Genel Sekreterliği'ne getirildi. Lenin'in hastalığının ağırlaştığı bu dönemde genel sekreterlik görevinden yararlanarak parti içindeki konumunu daha da güçlendirdi.

1924'te Lenin ölünce partide önderlik mücadelesi başladı. Lenin vasiyetinde Stalin'in genel sekreterlikten alınmasını istemişti, ama Stalin parti içindeki konumundan yararlanarak bu vasiyetin açıklanmasını önledi. Ekim Devrimi'nin önderlerinden olan Lev Troçki ile giriştiği mücadeleyi kazanarak 1929'da Troçki'yi sürgüne gönderdi ve SSCB'nin yönetimine egemen oldu.

Stalin, geri kalmış ve iç savaşla yıpranmış olan ülke ekonomisini güçlendirmek için sanayileşmeye öncelik veren bir politika benimsedi. Yapılan beş yıllık planlarla bir yandan sanayi geliştirilirken, bir yandan da tarımsal üretim kooperatifler ve büyük devlet çiftlikleri çevresinde örgütlendi.

Dünyanın bu ilk sosyalist devletine karşı kapitalist ülkelerin takındığı düşmanca tavır, sanayileşmenin tümüyle yurtiçi kaynaklara dayandırılması zorunluluğunu getirmişti. Sanayi, sürekli olarak tarımdan aktarılan kaynaklarla geliştirildi. Bu durumun yol açtığı zorluklar karşısında ortaya çıkan tepkileri Stalin zor kullanarak bastırma yoluna gitti. Her türlü eleştiri ve karşı görüş şiddetle

Sovfoto

Çok sayıda resmini her fırsatta sergiletmek, Josef Stalin'in önderliğini pekiştirmek için kullandığı yöntemlerden biriydi.

cezalandırıldı. 1936'daki "Büyük Temizlik"te Stalin'e bağlılığından kuşku duyulan binlerce yönetici, subay ve parti üyesi görevlerinden alındı ve birçoğu öldürüldü.

Ülke içinde olduğu gibi ülke dışında da Stalin'i korkutan düşmanları vardı. Almanya'da yönetime gelmiş olan ve SSCB'ye düşmanlığını gizlemeyen faşist diktatör Adolf Hitler büyük bir ordu kuruyordu. Hitler'in ülkesine saldıracağından kuşkulanan Stalin, bu saldırıyı hiç olmazsa geciktirmek amacıyla Ağustos 1939'da Almanya ile bir saldırmazlık antlaşması imzaladı. Ama, bu antlaşma Haziran 1941'de Almanlar'ın SSCB'ye saldırmasını önleyemedi. Alman saldırısından bir ay önce başbakanlık sıfatını da almış olan Stalin, savaşta SSCB ordusunun yönetimini üstlendi. Moskova önlerine kadar gelmiş olan Alman ordularına karşı önce savunmayı daha sonra karşı saldırıyı örgütleyen Stalin, 1942'de Stalingrad (bugün Volgograd), 1943'te de Kursk'taki çarpışmalarda Kızıl Ordu'nun başarılarıyla Naziler'in yenilgisinde önemli rol oynadı (*bak.* İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI).

1943'te Almanya'nın savaşı kaybedeceği anlaşıldıktan sonra Stalin, İran'ın Tahran kentinde ve Kırım'daki Yalta kentinde yapılan toplantılarda ABD Başkanı Franklin D. Roosevelt ve İngiltere Başbakanı Winston Churchill ile savaş sonrasında Avrupa'nın

alacağı yeni biçimi görüştü. 1945'te de ABD Başkanı Harry S. Truman ve İngiltere Başbakanı Clement R. Attlee ile Berlin yakınındaki Potsdam'da bir araya gelerek barış koşullarını konuştu.

SSCB ile müttefiki olan batı ülkeleri arasındaki ilişkiler savaş sonrasında bozuldu. Özellikle Almanya'nın bölünmesiyle ilgili konulardaki anlaşmazlıklar ilişkileri daha da kötüleştirdi ve Soğuk Savaş dönemi başladı.

Stalin'den sonra yönetime gelen Nikita Kruşçev 1959'da, Stalin'in uyguladığı ve pek çok SSCB yurttaşının ölümüne neden olan yönetim biçimini kınadı. 1985'te yönetime gelen Mihail Gorbaçov da Stalin döneminin eleştirisini sürdürdü.

STANLEY, Sir Henry Morton (1841-1904). Yaptığı gezilerle Orta Afrika'nın keşfinde önemli bir rol oynayan H. M. Stanley, Galler'in Denbigh kentinde evlilik dışı bir çocuk olarak dünyaya geldi ve John Rowlands adıyla vaftiz edildi. Önce bir yetiştirme yurdunda, sonra annesinin akrabalarının yanında kaldı. Yoksulluk içinde geçen çocukluk yıllarından sonra 1859'da ABD'nin New Orleans kentine giden bir gemide kamarot oldu. New Orleans'ta Henry Morton Stanley adlı bir tüccarla tanıştı. Ona yardım eden ve adını veren bu arkadaşının ölümü üzerine yalnız kalan Stanley, asker olarak Amerikan İç Savaşı'na katıldı. Başından birçok serüven geçtikten sonra gazete muhabirliğine başladı. Yazılarındaki canlı anlatımla kısa sürede adını duyurdu. Dünyanın birçok yerindeki önemli olayları izlemekle görevlendirildi.

İskoç kâşif David Livingstone 1866'da büyük keşif gezilerinden üçüncüsüne çıkmıştı. Orta Afrika'daki gölleri ve Nil'in kaynağını araştırmak için çıktığı bu gezide Livingstone'dan hiçbir haber alınamamıştı (*bak*. LIVINGSTONE, DAVID). *New York Herald* gazetesi Livingstone'ı bulmak için Stanley'yi görevlendirdi. Kasım 1871'de Tanganika Gölü kıyısındaki Ujiji'ye gelen Stanley, burada yiyeceği ve ilaçları tükenmiş olarak hasta yatan Livingstone'ı buldu. Livingstone'ı iyileştiren ve bir süre onunla birlikte Tanganika Gölü'nde araştırma yapan Stanley, daha sonra araştırmalarını sürdüren Livingstone'dan ayrılarak İngiltere'ye döndü ve *How I Found Livingstone* (1872; "Livingstone'ı Nasıl Buldum") adlı kitabını yayımladı. 1873'te Kraliyet Coğrafya Derneği'nin madalyasıyla ödüllendirildi.

Livingstone'ın 1873'te ölümünden sonra Stanley, Orta Afrika'daki ırmakları araştırarak Livingstone'ın yarım kalan keşif çalışmasını tamamlamaya karar verdi. 1874'te Doğu Afrika kıyısından yola çıkarak büyük Victoria ve Tanganika göllerine, sonra da Kongo Irmağı'nın yukarı çığırında Nyangwe'ye ulaştı. Burdan yola çıkıp ırmağı izleyerek Kongo Irmağı'nın Atlas Okyanusu'na döküldüğü yerin yakınındaki Boma'ya kadar olan 2.500 kilometrelik yolu 10 ayda geçti. Bu çok zor yolculukta yanındaki bütün Avrupalı arkadaşları ve Afrikalı yardımcılarının çoğu ölmüş, Stanley'nin siyah saçları da ağarmıştı; ama bu geziyle Kongo Irmağı'nın akış yönü

Mansell Collection

Henry Stanley, kâşif ve misyoner David Livingstone'ı bulmak için yaptığı geziden sonra Afrika'da birçok yer keşfetti.

tam olarak belirlenmişti. Stanley bu gezisini ünlü kitabı *Through the Dark Continent*'ta (1878; "Karanlık Kıta Boyunca") anlattı. Stanley daha sonra Belçika Kralı II. Léopold'ün önerisiyle Kongo'ya bir başka keşif gezisi düzenledi.

1887-89 arasındaki üçüncü keşif gezisinde Stanley, Mehdi Ayaklanması nedeniyle Albert Gölü yakınında kuşatılmış durumda kalan, Mısır'ın Ekvator Valisi Mehmed Emin Paşa'yı kurtardı ve doruğu karlı Ptolemaios Ay Dağları'nı (bugün Ruwenzori Sıradağları) keşfetti. Stanley bu gezisini de *In Darkest Africa* (1890; "Afrika'nın Karanlığında") adlı kitabında anlattı. 1899'da "sir" unvanı alan Stanley son yıllarını Surrey'deki küçük çiftliğinde geçirdi.

STEINBECK, John (1902-1968). ABD'li roman yazarı John Steinbeck'i uluslararası üne kavuşturan, 1939'da yayımladığı *Gazap Üzümleri* (*The Grapes of Wrath*) adlı romanıdır. California eyaletinde, Salinas'ta doğan Steinbeck bir süre Stanford Üniversitesi'ne devam ettikten sonra işçi olarak çalışmaya başladı. Bu sırada edindiği deneyimler yazılarına yansıdı. California'daki Meksika asıllı işçilerin yaşamına sevecen bir mizahla yaklaşan romanı *Yukarı Mahalle* (*Tortilla Flat*; 1935) ile edebiyat çevrelerinde adını duyurdu. Bunu, elma toplayan tarım işçilerinin grevini anlatan *Bitmeyen Kavga* (*In Dubious Battle*; 1936) izledi. *Fareler ve İnsanlar* (*Of Mice and Men*; 1937) ise iki göçmen işçinin karmaşık ilişkilerini, özlemlerini ve trajik sonlarını dile getirir. Bu yapıtlarında Steinbeck sıradan insanları ve topraksız tarım işçilerinin yaşam koşullarını konu aldı. 1930'lardaki Büyük Dünya Bunalımı sırasında daha iyi bir yaşama kavuşma umuduyla California'ya göç eden Oklahomalı yoksul bir aileyi konu alan *Gazap Üzümleri*'nde Steinbeck, tarım işçiliği yaptığı sıradaki deneyimlerinden de yararlanarak polisin gaddarlığını, işverenlerin sömürüsünü ve işçilerin uğradığı düş kırıklığını gerçekçi ve sevecen bir yaklaşımla işledi. Steinbeck'e 1940'ta Pulitzer Ödülü'nü kazandıran bu roman edebiyat değeri ve yarattığı etki bakımından 20. yüzyılın en önemli edebiyat yapıtları arasında yer aldı.

ABC Ajansı

ABD'li yazar John Steinbeck'in en tanınmış romanları arasında *Gazap Üzümleri* de vardır.

II. Dünya Savaşı (1939-45) sırasında savaş muhabiri olarak görev yapan Steinbeck, tarafsız Norveç'teki Nazi işgalini anlatan *Ay Battı* (*The Moon is Down*; 1942) gibi faşizm karşıtı birkaç roman kaleme aldı. Çok sayıda film senaryosunun yanı sıra, *Al Midilli* (*The Red Pony*; 1937) ve *İnci* (*The Pearl*; 1947) adlı öykülerini senaryolaştırdı. En başarılı senaryosu ise 1952'de yazdığı *Viva Zapata*'dır. Daha sonraki romanları arasında *Sardalye Sokağı* (*Cannery Row*; 1945), *Aşk Otobüsü* (*The Wayward Bus*; 1947), insanoğlunun "iyi" ile "kötü" arasındaki ikilemini ve mücadelesini işleyen *Cennetin Doğusu* (*East of Eden*; 1952) sayılabilir. Asıl ünü 1930'larda yazdığı gerçekçi romanlarına dayanan Steinbeck'in son yapıtları arasında, Charley adlı köpeğiyle yaptığı ABD yolculuğunu anlatan *Macera Yolcuları* (*Travels with Charley*; 1962) adlı kitap da vardır.

Steinbeck *Mutsuzluğumuzun Kışı* (*The Winter of Our Discontent*; 1961) adlı romanı-

nın yayımlanmasından sonra 1962'de Nobel Edebiyat Ödülü'nü aldı.

STEINMETZ, Charles Proteus (1865-1923). Charles Proteus Steinmetz doğru akım yerine alternatif akım kullanımını yaygınlaştıran elektrik mühendisi ve matematikçidir.

O dönemde Prusya'nın sınırları içinde olan Breslau'da (bugün Polonya'da Wrocław) doğdu. Asıl adı Karl August Rudolf Steinmetz idi. Steinmetz parlak bir öğrencilik dönemi geçirdi; özellikle matematik, fizik ve klasik edebiyat alanlarında çok başarılıydı. Ayrıca siyasetle yakından ilgileniyor, sosyalizmi savunan bir gazete çıkarıyordu. Bu etkinlikleri hükümetle başının derde girmesine neden oldu ve 1889'da ABD'ye göç etmek zorunda kaldı.

Steinmetz ABD'de elektrik malzemeleri üreten bir şirkette çalışmaya başladı, bu arada adını değiştirdi. Önceleri, elektrik motorlarında kullanılan magnetik malzemelerde ortaya çıkan enerji kaybı (histerezis) sorununu inceledi. Daha sonra, makinelerin daha yapılmadan önce verimlerinin hesaplanabilmesine yönelik bir yöntem geliştirdi, böylece boşuna harcama yapma riskini en aza indirdi.

Steinmetz yaşamının sonuna kadar inançlı bir sosyalist olarak siyasi mücadelesini sürdürdü ve özellikle özürlü çocukların eğitimiyle ilgilendi. Ayrıca çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla kömür yerine elektrik kullanımını savundu, kanalizasyon artıklarından gübre olarak yararlanılabileceğini ortaya koydu. Steinmetz'in üzerinde çalıştığı son önemli proje, elektrik devrelerinde ortaya çıkan çok kısa süreli değişimlerin (örneğin kıvılcım atlamaları ve şimşek olayı) incelenmesi oldu.

The National Air and Space Museum, Smithsonian Institution, Washington, D.C.

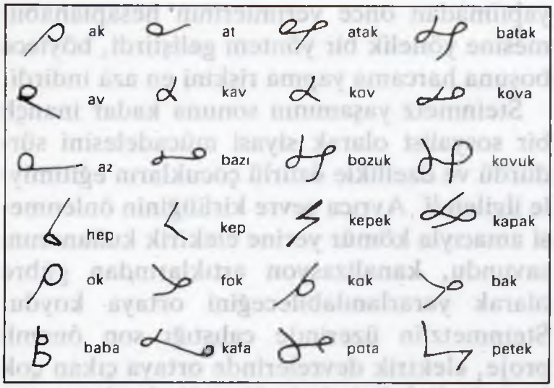
Charles Proteus Steinmetz elektrik alanında doğru akım yerine alternatif akım kullanımının yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.

STENO. İnsanlar sözcükleri konuşma hızıyla kâğıda geçirmek istediklerinde "işaret yazısı" da denen stenoyu kullanırlar. Steno, harf, sözcük ve terimleri özel işaret ve çizgilerden yararlanarak daha hızlı yazma yöntemidir. Stenonun nokta, daire, yarım daire, daire parçaları, kısa ve uzun düz çizgilerden oluşan özel işaretlerine monogram adı verilir.

Bazı tarihçilere göre, steno ilk kez Eski Yunan tarihçisi Ksenophon (İÖ yaklaşık 431-350) tarafından ünlü düşünür Sokrat'ın anılarını yazarken kullanılmıştır. Ama stenonun yaygınlaşması Roma İmparatorluğu dönemine rastlar. Roma'da parlak konuşmalarıyla ünlü devlet adamı Cicero'nun söylevlerini yazıya geçiren azatlı köle Marcus Tullius Tiro'nun bulduğu sistem kısa sürede yaygınlaştı, okullarda okutuldu ve Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra da birkaç yüzyıl kullanıldı. İlk Hıristiyanlar'ın yargılandığı mahkemelerin çoğunda tutanaklar steno ile yazıldı.

Modern steno İngiltere'de 1588'de doktor Timothy Bright tarafından geliştirildi. Sonraki 250 yılda başka sistemler de kullanıldı. Bunlardan biri de 1626'da Thomas Shelton'ın bulduğu sistemdir. Samuel Pepys ünlü güncesini tutarken bu sistemi kullandı.

Isaac Pitman'ın 1837'de bulduğu yeni sisteme kadar steno yaygın biçimde kullanılmadı. Seslere dayanan bu yazı sisteminde Pitman sözcükleri yazıldıkları gibi değil, söylendikleri gibi kâğıda geçirdi. Gregg stenosu, İrlandalı John Robert Gregg tarafından 1888'de geliştirildi. ABD'ye göç eden Gregg, sistemini burada da tanıttı. Bugün dünyada yaygın

olarak kullanılan Pitman ve Gregg steno sistemleri İngilizce dışındaki dillere de uyarlanmıştır. İngilizce konuşulan yerlerde daha çok Pitman ve Gregg, Fransızca konuşulan yerlerde ise Duployé sistemleri yaygındır.

Türkiye'de steno cumhuriyetin ilanından sonra gazetecilik ve sekreterlik okullarında, özel sekreterlik kurslarında ders olarak okutulmaya başlandı. Yukarıda stenonun özel işaretleri olan monogramlar kullanılarak yazılmış sözcüklerden örnekler verilmiştir.

STEP *bak.* BOZKIR.

STEPHENSON, George (1781-1848) **ve Robert** (1803-1859). "Demiryollarının Babası" olarak bilinen İngiliz mühendis George Stephenson aslında, ray üzerinde giden bir buhar makinesi yapan ilk kişi değildir. Bu tür bir makineyi ilk yapan Cornwall'da maden sahibi Richard Trevithick'tir; ama Stephenson bu tür makinelerin gerçekten başarılı ilk örneklerini yapmıştır ve modern buharlı lokomotifler Stephenson'ın lokomotifiyle aynı ilkelere göre çalışır.

George Stephenson, Northumberland'da Newcastle upon Tyne yakınındaki Wylam'da doğdu. Babası, buradaki bir kömür madeninde ocaktan dışarı su pompalayan bir buhar makinesinin bakımıyla görevliydi. Sekiz yaşındayken bir çiftlikte çalışmaya başlayan George okula gitmedi. 14 yaşındayken babasının yardımcısı oldu ve sonraki 20 yıl boyunca madendeki makine ve pompalarla çalıştı. Boş zamanlarında makineleri parçalarına ayırarak yakından inceleyen George, makinelerle ilgili kitapları okuyabilmek için kendi kendine okuma yazma öğrendi. Saat tamir ederek ek bir gelir elde etti ve gece okuluna gitti. 1812'de Newcastle yakınındaki Killingworth maden ocağındaki tüm makinelerin sorumlusu oldu. 1815'teki ilk buluşunu burada yaptı. Bu, madenlerde kullanılan bir güvenlik lambasıydı. Ama, o sıralarda aynı tür bir lamba geliştirmiş olan Sir Humphry Davy genellikle bu buluşu gerçekleştiren ilk kişi olarak kabul edilir.

Stephenson 1813'te kömür dolu vagonları çekerek madenden 14 km uzaktaki limana götürecek bir "hareketli makine" yapmanın yararına patronlarını inandırdı ve "Blucher" adlı bu makine Temmuz 1814'te başarıyla denendi. Makinenin başarısı büyük ölçüde, silindirlerden çıkan buharın sesini azaltmak için Stephenson'ın yaptığı bir düzenlemeye bağlıydı. Stephenson sesi azaltmak için silindirden çıkan buharı huni biçiminde bir bacaya

Mansell Collection

George Stephenson (1781-1848) ve arkada "Rocket" adlı lokomotifi.

yöneltmişti. Bu baca ocaktan geçen hava miktarını çoğaltarak lokomotifin gücünü büyük ölçüde artırmıştı.

1822'de Stephenson, o sırada Stockton-Darlington arasında yapımı süren demiryolunun yöneticilerini trenleri çekmek için at yerine buharlı lokomotif kullanmaya razı etti. Newcastle'da bir fabrika kurarak lokomotif yapımına girişti. 27 Eylül 1825'te, Stephenson

ın yaptığı ve kendisinin kullandığı "Locomotion No.1" adlı lokomotif ilk yolcu trenini çekiyordu.

1826'da parlamento Liverpool-Manchester arasında bir demiryolu yapımını kabul etti. Demiryolu yöneticileri, trenlerin sabit makinelerin çektiği tellerle hareket ettirilmesini düşünüyordu; ama Stephenson lokomotiflere bir şans tanımaya onları ikna etti. Bunun üzerine en iyi lokomotifi belirlemek için Rainhill-Lancashire arasında bir yarışma düzenlendi. Yarışı Stephenson'ın "Rocket" adlı lokomotifi kazandı (*bak.* DEMİRYOLU VE TREN). 1830'da açılan bu demiryolu hattında Stephenson'ın sekiz lokomotifi çalışıyordu. Bu lokomotiflerin başarısıyla Stephenson'ın ünü dünyaya yayıldı.

Stephenson'ın buhar makinesinde yaptığı önemli değişiklikler arasında lokomotif kazanı da vardır. Silindir biçimindeki bu kazanın içinde bulunan çok sayıda borudan geçen kızgın alevler buhar üretimini sağlıyordu. Stephenson'ın lokomotif yapımına getirdiği başka bir yenilik, silindirlere buhar akışını denetleyen ve lokomotifin geriye doğru da çalışabilmesini sağlayan vana sistemidir.

Demiryolu yapımında uzmanlığıyla ünlenen Stephenson, İngiltere'de birçok demiryolu hattının yapımını gerçekleştirdi; İngiltere'deki ve İngiltere dışındaki birçok demiryolu hattının yapımına da danışman olarak katıldı. Kendisine önerilen bütün unvanları reddeden Stephenson, yaşamının son yıllarını Chesterfield yakınındaki Derbyshire'da, bahçecilik ve çiftçilik işleriyle geçirdi.

George Stephenson'ın oğlu Robert Stephenson, Northumberland'daki Willington Quay'de doğdu ve babasından farklı olarak çok iyi bir eğitim gördü. 1823'te Kolombiya'daki bazı altın ve gümüş madenlerini yönetmek için Güney Amerika'ya gitti. Babası "Rocket"i yapacağı sırada geri döndü ve bu lokomotifin yapımını üstlendi. Bir demiryolu mühendisi olarak Londra'ya ilk demiryolu hattını yapan Robert, yaşamının sonuna kadar demiryolu işiyle uğraştı. Ama, en büyük yapıtları köprüler, özellikle tüp biçimli kiriş köprülerdir (*bak.* KÖPRÜ). Bu köprülerin en iyi örnekleri, Menai Boğazı'nda yapılan ve Anglesey Adası'nı Galler'e bağlayan Britanya

Mansell Collection

Robert Stephenson (1803-59), Menai Boğazı'ndaki Britanya Köprüsü'nün önünde.

Köprüsü; Newcastle'da Tyne Irmağı üzerindeki altı kemerli demiryolu köprüsü; Kanada'da Montreal'deki Saint Lawrence Irmağı üzerinde yapılan Victoria Jubilee Köprüsü ve Mısır'da Nil Irmağı üzerindeki iki köprüdür. 1847'de Yorkshire'daki Whitby'den parlamento üyeliğine seçildi.

STETOSKOP, bir hastayı incelerken iç organların, özellikle kalbin ve akciğerlerin sesini dinlemek için doktorların kullandıkları bir alettir. Fransız doktor René-Théophile Laënnec'in (1781-1826) bulduğu bu aletin adı, Yunanca "göğüs" anlamındaki *stethos* ve "izleyen" anlamındaki *skopos* sözcüklerinden gelir.

Hastaların kalp ve solunum seslerini dinlemek için doktorların yüzyıllardır uyguladıkları geleneksel yöntem, kulaklarını hastanın göğsüne ve sırtına dayamaktı. Ne var ki, aradaki yumuşak dokular iç organların sesini boğduğu için çoğu zaman hiçbir şey duyulamıyordu. Bir gün, tahta bir kütük parçasıyla oyun oynayan çocukları izlerken Laënnec'in aklına parlak bir düşünce geldi. Çocuklardan biri kütüğün bir ucuna eliyle vuruyor, öbürleri de kulaklarını öbür uca dayayıp kendilerine kadar ulaşan bu sesleri dinliyorlardı. Laën-

ZEFA
Doktorlar hastalarının kalp atımlarını, solunum seslerini ve öbür iç organların kendine özgü seslerini dinlemek için stetoskop kullanırlar.

nec, araya sesi ileten bir madde koymakla daha iyi sonuç alınacağını düşünerek hastalarına da bu yöntemi uygulamaya karar verdi. Çalıştığı hastanede birkaç kat kâğıdı silindir biçiminde büküp bir ucunu hastanın göğsüne, öbür ucunu kendi kulağına dayadığında kalp atımlarının her zamankinden çok daha net işitildiğini fark etti.

Bu düşünceden doğan ilk stetoskoplar, içi boydan boya oyulmuş, yaklaşık 30 cm uzunluğunda tahta silindirler biçimindeydi. Yıllar sonra bunların yerini, iki kulaklıklı ve lastik borulu çağdaş stetoskoplar aldı. Bugün de doktorların temel araçlarından biri olan bu stetoskoplarda, hastanın göğsüne ya da sırtına dayanan yuvarlak bölümün içinde, mikrofonlardaki gibi ses titreşimlerini güçlendiren esnek bir diyafram bulunur. Bu parçadan çıkan lastik boru bir noktadan sonra çatallanır ve her iki ucu metal birer kulaklıkla sonlanır.

STEVENSON, Robert Louis (1850-1894). İskoç şair ve yazar Robert Louis Stevenson, çok sevilen serüven romanlarından *Define Adası*'nın (*Treasure Island*; 1881) yazarıdır. Uzak ülkelere yolculuklar yapan Stevenson'ı tanıyan herkes, konuşmasının ve yazdığı güzel mektupların büyüsüne kapılırdı.

Stevenson İskoçya'nın Edinburgh kentinde doğdu. Babası gibi inşaat mühendisi olmak istiyordu, ama sağlığı buna elvermedi. Bir süre Edinburgh Üniversitesi'nde okuduktan sonra yazar olmaya karar veren Stevenson, üniversiteden ayrılıp Avrupa gezisine çıkarak gezdiği yerlerle ilgili yazılar yazmaya başladı. *Travels with a Donkey in the Cévennes* (1879; "Eşek Sırtında Cévennes Yolculuğu") adlı kitabını Fransa'ya yaptığı bir yolculukla ilgili olarak yazmıştır. 1879'da, daha önce Fransa'da tanıştığı ABD'li Fanny Osbourne ile evlenmek için bir göçmen gemisiyle Atlas Okyanusu'nu geçti. Bir süre sonra yanına karısı ve üvey oğlu Lloyd Osbourne'u da alarak İskoçya'ya geri döndü ve küçük Lloyd'u eğlendirmek için önce *Define Adası*'nı, sonra *Kara Ok*'u (*The Black Arrow*; 1888) yazdı.

1881'de bir dergide tefrika edilen *Define Adası* çok beğenildi. Yazmayı sürdüren Ste-

Mansell Collection

Yazar ve gezgin Robert Louis Stevenson.

venson'ın çalışmaları, yakalandığı verem hastalığı yüzünden zaman zaman aksıyordu. İngiltere'de, Bournemouth'ta yaşadığı 1884-87 arasında, *A Child's Garden Of Verses* (1885; "Bir Çocuğun Şiir Bahçesi") adlı çocuk şiirleri kitabı, İskoçya'nın kuzeyinde geçen bir serüveni anlatan *Kaçırılan Çocuk* (*Kidnapped*; 1886) ve *Dr. Jekyll ile Mr. Hyde* (*Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde*; 1886) gibi birçok yapıtı yayımlandı.

1888'de, ABD'de birkaç ay kaldıktan sonra, Stevenson ve ailesi San Francisco'dan Güney Pasifik Adaları'na yolculuğa çıktılar. Gittikleri yerleri çok güzel bularak, Batı Samoa'daki Apia yakınlarına yerleşmeye karar verdiler. Stevenson burada, aralarında *The Master of Ballantrae* (1889; "Ballantrae' nin Efendisi") ve ABD'de *David Balfour* adıyla yayımlanan *Catriona*'nın (1893) da bulunduğu birçok kitap yazdı ve ada yerlilerinin yaşamlarına büyük bir ilgi duyarak onlarla dost oldu. Öldüğünde, vasiyeti üzerine 60 Samoalı yerlinin katıldığı bir törenle Büyük Okyanus kıyısındaki dik bir dağın doruğuna gömüldü.

STOACILIK, Eski Yunan ve Roma'da, insanların duygularını denetlemeyi öğrenmeleri gerektiğini vurgulayan bir düşünce akımıdır. Hiç kimsenin kendisine ilişkin tüm olayları denetleyemeyeceğini kabul eden Stoacılar gene de, en mutlu kişilerin başlarına iyi ya da kötü ne gelirse gelsin, bundan etkilenmeyenler olduğuna inanırlardı. Evrendeki her şeyle birlikte kendi yaşamını da olduğu gibi kabul etmeyi öğrenen insanın huzur içinde yaşayacağını savunurlardı.

Yaşamı inceleyen ve anlamaya çalışan eski Stoacılar, adlarını Atina'da pazaryerinde bulunan resimli *stoa*'dan aldılar. *Stoa*, Eski Yunan'da üzeri örtülü ve sütunlu bir tür yaya yoludur. İlk Stoacılar bu *stoa*'da toplanarak felsefelerini, inançlarını ve yaşama ilişkin düşüncelerini tartışırlardı. Önderleri İÖ 310 dolaylarında Atina'da yaşamış olan Kıbrıslı Zenon'du.

Zenon'a göre, bir insan gerçek zenginlik, sağlık ve mutluluğa ancak erdemli olmakla ulaşabilirdi. Erdemli insanlar, duygusal dengeye ve dinginliğe kavuşmuş kişiler olarak, mutlu olabilmek için gerekli tüm koşullara sahiptir. Duygusal dengesini kuramamış, huzursuz insanlar ise erdemsizdi ve bunlar yaşamlarında ne kadar zengin ya da sağlıklı olurlarsa olsunlar aslında mutsuzdur. Sıradan kişileri sarsan, üzen ya da korkutan olaylar, duygusal dengesini kurmuş insanları etkilemez. Karşılıklı yardımlaşmaya önem veren erdemli insanlar, kendilerinin ve başkalarının yaşam koşullarını düzeltmek için çaba göstermelidir.

Zenon ve onu izleyen öbür Stoacı düşünürler Eski Yunan'ın düşünce yaşamında etkili oldular. Stoacılık İÖ 2. yüzyıla kadar varlığını sürdürdü. İÖ 2. yüzyılda Yunanistan'ı ele geçiren Romalılar, Stoacı düşünceyle karşılaştılar. Bilinen en ünlü iki Romalı Stoacı düşünür Epiktetos (yaklaşık İS 60-140) ve İmparator Marcus Aurelius'tur (121-180).

Yunanlı ve Romalılar'ın genellikle çok sayıda tanrıya taptıkları o dönemde, Stoacılar tek tanrı ya da tek ruh olduğuna ve bu ruhun her şeyin içinde var olduğuna inanırlardı. Ayrıca tüm nesneler bu ruhtan bir parça taşıdığına göre, doğadaki her şeyin de birbiriyle bağlantılı olduğunu düşünürlerdi. Buna göre, insanlar da birbirleriyle ve başka şeylerle ilişki içindeydi. Stoacı düşünceye göre hangi ülkeden olursa olsun herkes kardeşti. Hatta köleler bile öbür insanlarla eşitti.

STOCKHOLM. İsveç'in başkenti olan Stockholm'e "Kuzeyin Venedik'i" denir; çünkü kent anakaradaki Uppland ve Södermanland'ın yanı sıra çok sayıda ada üzerine kurulmuştur. Geniş caddeleri ve taş yapıları ile temiz ve bakımlı bir kent olan Stockholm, Baltık Denizi'nin karanın içlerine girmiş bir uzantısı olan Saltsjön'ün Mälar Gölü ile birleştiği noktada yer alır.

Stockholm'ü 1250'lerde İsveç Kralı Birger Jarl kurdu. Birger Jarl kentin çekirdeğini oluşturan Gamla Stan ("eski kent") adlı kayalık adayı, Estonyalı korsanlara karşı korumak için duvarlarla çevirmişti. Günümüzde, kentin batısındaki Riddarholmen'de (Soylular Adası) Birger Jarl'ın heykeli bulunmaktadır.

Doğal kavşak noktalarında kurulan Stockholm kısa sürede gelişti. Birkaç kez Danimarka ile İsveç arasında el değiştiren kenti

Stockholm'de Belediye Sarayı'nın bahçesinden Mälar Gölü'nün karşı kıyısındaki eski kentin görünüşü.

ZEFA

1523'te İsveç Kralı I. Gustaf Vasa kurtardı ve Stockholm ülkenin başkenti oldu.

Gamla Stan'da eski sur kalıntılarının yanı sıra ortaçağdan kalma pazar alanı, dar caddeler ve yüksek, eski evler görülebilir. Çok sayıda eski kilise, Soylular Evi ve duvar halıları (*bak.* DUVAR HALISI) koleksiyonu ile ünlü Krallık Sarayı da görülmeye değer yerler arasındadır. Gamla Stan'da 700 yıldan beri gemilerin yük alıp boşalttıkları iskeleler de vardır.

Parlamento binası, Gamla Stan ile kentin kuzeydeki ana bölümü arasında bulunan bir adacığın üzerindedir. Bu iki bölgeyi birbiriyle birleştiren köprü, başlıca alışveriş caddelerinin başladığı bir alana çıkar. Gamla Stan'ın güneyinde, büyük bölümü sanayi bölgesi olan Södermalm yer alır. Gamla Stan ile Södermalm arasındaki Slussen'de tramvay işler. Düzenli karayolları ve Mälar Gölü ile Baltık Denizi arasında mavnaların işlediği kanalhavuzlardan oluşan düzenli bir ulaşım ağı vardır.

Tasarımını Ragnar Östberg'in yaptığı Belediye Sarayı 1923'te tamamlanmıştır. Koyu kırmızı tuğlalardan yapılmış olan binanın kulesinin üstünde İsveç'in simgesi olan üç altın taç bulunur.

Riddarholm Kilisesi ülkenin son dönemlerindeki kralların gömüldüğü yerdir. Engelbrekt Kilisesi kayalık bir sırtın yamacında kurulmuş görkemli modern bir yapıdır.

Kentin hemen doğusundaki 28 hektarlık Djurgarden Adası'nda bir eğlence parkı ve müze vardır. Kuzey Müzesi'nin yakınlarında bulunan Skansen'de İsveç'in değişik bölgelerindeki köy evlerinin örnekleri yapılmıştır. Bu yapılar 100 ya da 300 yıl önce olduğu gibi korunmaktadır. Skansen'de ayrıca çoğunlukla Kuzey Avrupa'ya özgü hayvanların bulunduğu bir hayvanat bahçesi vardır.

Stockholm İsveç'in önde gelen sanayi merkezlerinden biridir. Başlıca sanayi dalları demir-çelik eşya, elektrikli makine, gıda maddeleri ve kimyasal maddeler üretimi ile kâğıt ve basımcılıktır. Stockholm mobilya yapımcılığı ile de bütün dünyada tanınır. Ülkenin ikinci büyük limanı olan Stockholm'de denize yakın bölgelerde yıl boyunca genellikle buzlanma olmaz. İç hat uçak seferleri için Bromma Havalimanı, uluslararası seferler için Arlanda Havalimanı kullanılır. Kent içi ulaşım metro ve otobüslerle sağlanır.

Stockholm'de hava saldırılarına karşı kayalar oyularak hazırlanmış geniş sığınaklar vardır. Bunlardan biri park yeri olarak kullanılmaktadır.

Stockholm'ün nüfusu 1.409.048'dir (1984).

STONEHENGE, İngiltere'de Salisbury'nin yaklaşık 13 km kuzeyindeki Wiltshire'ın çıplak, rüzgâra açık bir tepesinde dikine yerleştirilmiş bir grup taş bloktur. Sık sık tek bir taş halka olarak tanımlanmakla birlikte, aslında İÖ 2500-2000 arasında yapılmış iç içe birkaç taş halkanın kalıntısından oluşur.

İlk Stonehenge, tahta kullanımında ustalaşmış, büyük tahta kazıklardan halka biçiminde dinsel yapılar kuran ve tarımla uğraşan bir halk tarafından yapılmıştır. Bu kutsal bölge bir toprak set ve hendekle çevrelenmişti. Bu ilk Stonehenge bir uçtan bir uca 98 metre uzunluğundaydı. Setin iç bölümündeki hendek boyunca 56 tane çukur açılmıştı. Bunlardan bazılarının içinde yanmış kemikler bulunmuştur. Stonehenge'i çevreleyen kazıkların bu çukurlara dikilmiş olduğu düşünülmektedir.

İlk Stonehenge'in yapılmasından bir süre sonra Beaker halkı olarak bilinen bir halk İngiltere'nin bu bölgesini işgal etti (Beaker İngilizce'de geniş ağızlı kap anlamına gelir; Beaker halkı, mezarlarında bu tip kaplar bulunduğu için bu adla anılır). Beaker halkı Stonehenge'in ortasına, dikine yerleştirilmiş 80 taş bloktan, iç içe ve eşmerkezli iki halka yaptı. Göztaşı olarak anılan bir kayaç türü olan bu taşların Galler'in batısındaki Prescelly Dağları'ndan getirildiği anlaşılmıştır. Bazıları birkaç ton ağırlığında olan göztaşlarını deniz, ırmak ve karayoluyla Wiltshire'a getirmek o dönem için oldukça zor bir işti.

Beaker halkı göztaşlarını yerleştirdikleri dönemde Stonehenge'de geniş bir yol da yaptı. Her iki yanında alçak bir set ve hendeğin yer aldığı yaklaşık 20 metre enindeki bu yol, 3 km uzaklıktaki Avon Irmağı'nı kutsal bölgeye bağlar.

Stonehenge yeniden yapıldığında, 32 km uzaklıktaki Marlborough Downs'dan, bazılarının ağırlığı 50 tona ulaşan, çok sayıda iri kumtaşı bloğu getirildi. Göztaşları kaldırılarak, yeni taşlardan 30'u, çapı 32 metre olan büyük bir halka oluşturacak biçimde dizildi. Taşlar, üzerlerine konan yatay taş bloklarla birbirine bağlandı ve kesintisiz bir çember oluşturuldu.

Mehmet Akgül

Stonehenge etkileyici bir Tunç Çağı anıtıdır.

Bu büyük çember içine beş grup taş blok at nalı biçiminde dizildi. Her grup taş, ikisi diklemesine, biri de onların üzerine yatay olarak yerleştirilmiş üç taş bloktan oluşur. At nalının açık ucu kuzeydoğudaki girişe ve yola bakar; kapalı ucunda ise, günümüzde sunak taşı olarak adlandırılan kocaman bir blok yer alır. Bütün bu taşlar özenle biçimlendirilmiştir.

Kuzeybatı Avrupa'nın başka hiçbir yerinde bu kadar eskiden kalma ince işçilik görülmez. Bundan ötürü Stonehenge'in yapımında Eski Yunan ya da Girit'ten gelen ve buralardaki taş anıtları görmüş bir heykelcinin çalıştığı düşünülmektedir. Dört taşın üzerine kazılmış belirsiz resimlerde, Eski Yunan'daki Miken'de kullanıldığı bilinen balta ve hançerler seçilmektedir. Ama bu resimler taşlar dikildikten yıllar sonra kazılmış da olabilir.

Göztaşlarının tümü kaldırılmamış, pek çoğu kumtaşı çemberin ve at nalının içine gene çember ve at nalı biçiminde dizilmiştir. Yaklaşık İÖ 2000'de Stonehenge Avrupa'nın kuzeybatısındaki en etkileyici Tunç Çağı anıtı olarak bugünkü görünümünü almıştı (*bak.* TUNÇ ÇAĞI). İçlerinde Demir Çağı çömleklerinin kalıntıları bulunan, Y ve Z çukurları olarak bilinen halka biçimli iki kazık deliğinin Stonehenge'in büyük taşları düştükten sonra yapıldığı sanılmaktadır. Ama bu çukurlar taşlar çıkarılarak açılmış da olabilir.

Bir zamanlar Stonehenge'in, Romalılar İngiltere'yi işgal etmeden önce burada yaşayan Keltler'in din adamları olan *druid*'ler tarafından yapıldığı düşünülmekteydi. Ne var ki, Stonehenge son biçimini *druid*'lerin İngiltere'ye gelmesinden 1.000 yıl önce almıştı.

Stonehenge ilk yapıldığında, Heel Taşı olarak bilinen taş bloğun, yaz ortasında güneş tam ardından yükselecek bir biçimde yerleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu anıtın bir çeşit yıllık takvim tutmaya yaradığı düşünülebilir. Öteki taşların da Ay ve Güneş tutulmaları gibi astronomi olaylarını önceden saptamaya uygun biçimde dizildikleri sanılmaktadır.

Eğer bu doğruysa, o dönemde insanların matematik ve astronomi konularında tarihçilerin düşündüğünden çok daha bilgili olduğu söylenebilir.

STOWE, Harriet Beecher (1811-1896). ABD'li kadın yazar Harriet Beecher Stowe *Tom Amca'nın Kulübesi* (*Uncle Tom's Cabin; or, Life Among the Lowly*; 1852) adlı kölelik karşıtı romanıyla tanınır. Harriet Beecher Connecticut'ta, Litchfield'de doğdu. Babası bölgenin önde gelen din adamlarından biriydi. Öğrenimine Hartford'da başladı. 1832'de ailesinin Cincinnatti'ye yerleşmesi üzerine, kız kardeşinin orada açtığı okulda öğretmen olarak çalıştı. Okuldaki çalışmalarının yanı sıra yerel dergiler için öyküler yazıyordu. Köleliğin uygulanmadığı bir bölge olan bu kentte kaçak kölelerle tanıştı. Onlardan Güney eyaletlerinde kölelerin insanlık dışı yaşam koşullarına ilişkin geniş bilgi edindi. 1836'da bir ilahiyat okulunda öğretmenlik yapan din adamı Calvin Ellis Stowe'la evlendi. O yıllarda kocasının da desteğiyle edebiyat çalışmalarını hızlandırdı. 1843'te ilk romanı *The Mayflower; or, Sketches of Scenes and Characters Among the Descendants of the Pilgrims* ("Mayflower Gemisiyle Amerika'ya Gelenlerin Torunlarından Manzaralar") yayımlandı. 1850'de kocasının Bowdoin College'a atanması üzerine Maine eyaletindeki Brunswick'e yerleşti. O yıllarda yazmaya başladığı en önemli yapıtı *Tom Amca'nın Kulübesi*, 1851-52 yıllarında, Washington'da kölelik karşıtı bir gazete olan *National Era*'da tefrika edildi. Ülke çapında büyük bir ilgi gören bu yapıt iki cilt halinde yayımlandı.

ABD'nin güneyindeki kölelik yanlısı eyaletler Stowe'un bu yapıtını, kendilerine karşı yapılmış bir saldırı, gerçekleri yansıtmayan bir düzmece olduğunu iddia ederek, ağır biçimde eleştirdiler. Hatta bazı çevreler daha da ileri giderek yazarı Amerikan İç Savaşı'nın çıkmasına yol açan bir kışkırtıcı olarak suçladı. Stowe 1853'te, ilk kitabında gerçek olayları anlattığını kanıtlamak amacıyla *The Key to Uncle Tom's Cabin* ("Tom Amca'nın Kulübesi İçin Anahtar") adlı bir kitap yayımladı. Bu kitap yazarın kaçak kölelerle yaptığı görüşmeleri içeren bir belgesel niteliğindeydi.

Aynı yıl ABD'deki kölelik karşıtı harekete destek sağlamak amacıyla İngiltere'ye gitti. *Dred: A Tale of the Great Dismal Swamp* (1856; "Dred: Büyük Kasvetli Bataklığın Öyküsü") adlı yapıtı ötekiler kadar ilgi uyandırmadı. Mücadeleyle geçen yaşamının sonuna kadar birçok öykü, şiir ve makale yazan Stowe'un öteki yapıtları arasında *The Minister's Wooing* (1859; "Papazın Kurları") ve *Oldtown Folks* (1869; "Oldtown Halkı") sayılabilir.

STRASBOURG. Avrupa Konseyi'nin merkezi olan Strasbourg kenti Doğu Fransa'da, Fransa'nın Almanya ile sınırını oluşturan Ren Irmağı'nın batı kıyısının yakınındadır. Kentin eski bölümü, daha kuzeyde Ren'le birleşen Ill Irmağı'nın iki kolu arasındaki bir ada üzerinde kuruludur.

Paris'ten gelip Saverne Geçidi'nde Voj Dağları'nı aşan yolun Ren vadisiyle birleştiği yerde bulunan Strasbourg bu konumuyla her zaman önemli bir kent olmuştur. Romalılar döneminde bir askeri merkez olan kent, sonraları dili ve kültürüyle bir Alman kentine dönüştü. 1681'de Fransa'nın egemenliğine giren Strasbourg 1870'te Almanlar'ın eline geçti. I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden Fransa'nın egemenliğine giren kentte halkın büyük bir bölümü hem Almanca, hem de Fransızca konuşur. Strasbourg 1979'dan beri, Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerde yapılan seçimle oluşan Avrupa Parlamentosu'nun da toplantı yeri olmuştur (*bak*. AVRUPA TOPLULUKLARI).

Strasbourg'daki Notre Dame Katedrali kırmızımsı kumtaşından gotik üslupta yapılmış iki kuleli çok güzel bir yapıdır. Katedralin 139 metre yüksekliğindeki kuzey kulesi kilometrelerce uzaktan görülebilir. Katedralde güzel vitraylı pencereler, 18 metre çapında tekerlek biçiminde bir pencere ve birçok güzel heykel vardır.

Strasbourg, önemli bir karayolu ve demiryolu kavşağı olmasının yanı sıra Fransa'nın önemli iç limanlarından biridir. Ren Irmağı kıyısındaki kent limanı, kanallarla Marne ve Rhône ırmaklarına bağlıdır. Strasbourg'daki fabrikalarda ağır makineler, kimya sanayisi ürünleri, yapay elyaf, deri eşya ve bira üreti-

Ill Irmağı üzerindeki Strasbourg'dan bir görünüm. Geride katedralin çan kulesi görülüyor.

ZEFA

lir. Strasbourg'un kaz ciğeri ezmesi ünlüdür. Bunun yapımında kümeslerde özel olarak beslenerek yağlandırılan kazların karaciğeri kullanılır.

Strasbourg'un nüfusu 613.380'dir (1985).

STRAUSS, Richard (1864-1949) Ünlü Alman besteci Richard Georg Strauss Münih'te doğdu. Babası kornocu Franz Strauss'tu. Müzik kuramı ve kompozisyon dersleri aldı; çocuk yaşta besteler yapmaya başladı. Çok geçmeden de başarılı bir kemancı ve gelecek için umut veren bir besteci oldu.

21 yaşındayken Meiningen saray orkestrasının ikinci şefi olan Strauss, birkaç ay sonra ünlü Hans von Bülow'un yerine orkestra şefliğini üstlenmiş ve orkestranın repertuarındaki belli başlı yapıtların nasıl yönetileceğini öğrenmişti. Bu, orkestra şefi olarak uzun ve başarılı meslek yaşamının başlangıcı oldu. Strauss Almanya'da ve Avrupa'nın önemli müzik merkezlerinde birçok orkestrayı yönetti.

Besteci olarak ilk büyük başarısını 1889'da Weimar'da, *Don Juan* adlı senfonik şiirinin ilk seslendirilişinden sonra kazandı. *Don Juan*, Strauss'un 1889-99 arasında yazdığı yedi senfonik şiirden ilkiydi. Bu yapıtlar, Strauss'un döneminin önde gelen bestecileri arasında yerini almasını sağladı. Bunlar arasında eski bir Alman halk öyküsünden esinlenerek yazdığı *Till Eulenspiegel'in Neşeli Maceraları* (1894-95), *Zerdüşt Böyle Dedi* (1895-96) ve *Kahraman Yaşamı* (1898) adlı besteleri sayılabilir.

1905'te konusunu Oscar Wilde'ın aynı adlı oyunundan alarak bestelediği *Salome* operası sahnelenince Strauss bir opera bestecisi ola-

Mary Evans Picture Library

Alman besteci ve orkestra şefi Richard Strauss.

rak da yeteneğini kanıtladı. Bestelediği toplam 15 opera arasında belki de en tanınanı, *Güllü Şövalye* (1911) adlı, konusu 18. yüzyıldan alman *opera buffa*'dır (komik opera). Strauss'un öbür operaları arasında *Ariadne Naksos*'ta (1912), *Gölgesi Olmayan Kadın* (1919), *Arabella* (1933), *Suskun Kadın* (1935) ve *Capriccio* (1942) sayılabilir.

1930'ların başlarında Almanya'da Adolf Hitler'in önderliğindeki Nazi iktidarı sırasında Strauss Devlet Müzik Dairesi Başkanlığı görevini kabul etti. 1935'ten sonra ise Naziler'le arası bozuldu. Yahudi olan Stefan Zweig'la çalışması yüzünden Almanya'da ve Salzburg'da orkestra yönetmesi yasaklandı. Gelini Yahudi olduğu için görevden çekilmeye zorlandı. II. Dünya Savaşı Strauss'u derinden etkiledi.

Strauss yaşlanıncaya kadar besteciliği ve orkestra şefliğini sürdürdü. Yaylı çalgılar için yazdığı *Başkalaşımlar* (1944-45) ve lirik *Obua Konçertosu* gibi en iyi bestelerinin bazılarını 80 yaşının üstündeyken yazdı. 1948'de soprano ve büyük bir orkestra için bestelediği *Son Dört Şarkı*'yı bitirdi. Richard Strauss 19. yüzyılın son romantik bestecisiydi.

STRAUSS AİLESİ, 19. yüzyıl başlarında Viyana'da üne kavuşan ve hemen hemen 100 yıl süreyle (yaklaşık 1830'dan 1939'a kadar) Avrupa müzik dünyasında önde gelen dans müziği bestecileri ve orkestra şefleri yetiştirmiş Avusturyalı bir ailedir. Bu ailenin bireyleri olan besteciler Viyana valslerini o derece yetkinleştirdiler ki, Strauss adı vals ile özdeşleşti. Aile üyelerinin hepsi Viyana doğumludur.

Johann Strauss (Baba) (1804-1849). Ailenin ilk önemli üyesidir. 1819'da bir dans müziği orkestrasında viyola çalarak müzik yaşamına başladı. 1825'te kendi orkestrasını kurdu ve yaşayan en iyi dans müziği bestecisi ve orkestra şefi olarak ün kazandı. 1833'te orkestrasıyla Avrupa'da turneye çıktı. En büyük başarısını, 1838'de İngiltere'de, Londra'da Kraliçe Victoria'nın taç giyme töreninde kazandı. Paris'te öğrendiği ve Viyana'da tanıttığı *kadril* dansı kısa zamanda vals kadar sevilir oldu. 1849'da ikinci kez gittiği İngiltere'de başarılı konserler verdi. 18 marş besteledi; bunların arasında en çok tanınanı *Radetzsky Marşı*'dır.

Johann Strauss (Oğul) (1825-1899). Baba Johann Strauss'un en büyük oğludur. Bütün Viyana valsleri arasında belki de en tanınmışı olan *Mavi Tuna*'nın (1867) bestecisidir. Babası müzikçi olmasını istemediği için bir bankada çalışmaya başlayan Johann Strauss, bu arada gizlice keman dersleri alıyordu. Annesinin de desteğiyle 19 yaşında kendi orkestrasını kurarak babasının orkestrasının en önemli rakibi oldu.

Bildarchiv

"Vals Kralı" olarak anılan Oğul Johann Strauss.

Baba Johann Strauss öldüğünde iki Strauss orkestrası genç Johann Strauss'un yönetiminde birleştirildi. Kısa bir süre içinde o da Rusya ve Avrupa ülkelerine turneler düzenlemeye başladı. "Vals Kralı" sanıyla tanınan besteci, önemli valslerinin büyük bir bölümünü 1860'larda yazdı. Bunlar arasında *Şarap, Kadın ve Şarkı* (1869) ile *Viyana Ormanları* (1868) sayılabilir.

1870'lerde birçok güzel vals içeren operetler yazmaya başladı. *Yarasa* (1874) ve *Çingene Baron* (1885) en sevilen operetleri arasındadır.

Josef Strauss (1827-1870). Baba Johann Strauss'un oğludur. Önceleri resme ilgi duymakla birlikte, sonra mimarlık ve mühendisliğe yöneldi. Ağabeyinin hastalığı nedeniyle onun yerine orkestra şefliği yaptı ve bu olaydan sonra müziğe döndü. İlk bestesini 1853'te Viyanalı seyircilerin önünde seslendirdi.

Eduard Strauss (1835-1916). Baba Johann Strauss'un dört oğlundan en küçüğüdür. Ağabeyi Johann Strauss'un orkestrasında çaldıktan sonra Eduard Strauss da besteci ve orkestra şefi oldu ve onun ölümünden sonra Strauss Orkestrası'nı yönetti. Eduard Strauss'un oğlu Johann Strauss (1866-1939) bu aileden gelen son bestecidir.

STRAVİNSKİ, İgor (1882-1971). Rus besteci İgor Fyodoroviç Stravinski, St. Petersburg (bugün Leningrad) yakınlarındaki Oranienbaum'da doğdu. Babası, Kiev ve St. Petersburg operalarında ün kazanmış bir bas şarkıcıydı. Çevresinden dolayı müziğe çok büyük bir yakınlık duyan Stravinski, dokuz yaşında piyano, ardından armoni ve kontrpuan dersleri aldı. Müziğe olan ilgisine karşın ailesinin isteği üzerine 1905'te St. Petersburg Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1902'de besteci Nikolay Rimski-Korsakov'la tanıştı; bir süre sonra da ondan özel ders almaya başladı.

Rimski-Korsakov'un ölümünden iki yıl sonra, Rus Balesi yöneticisi ünlü Sergey Diaghilev'in isteği üzerine *Ateşkuşu* bale müziğini besteledi. 1910'da Paris Operası'nda Rus Balesi Topluluğu'nca sahnelenen bu yapıt, Stravinski'nin ilk başarısı oldu (*bak*. BALE). Ardından gene Diaghilev'in isteği üzerine, piyano ve orkestra için yazmaya başladığı *Konzertstück*'ü (Konser Parçası) baleye uyarladı. Stravinski'nin başyapıtlarından sayılan *Petruşka* balesi böyle ortaya çıktı. İlk kez 1911'de Paris'te sahnelenen bu yapıt karnaval yerinde canlanan bir kuklanın öyküsüdür.

Stravinski'nin 1911-13 arasında tamamladığı *Bahar Ayini* Rusya'da Hıristiyanlık öncesinde yapılan bahar ayinlerindeki kurban törenlerini konu alıyordu. Çarpıcı ve yadırgatıcı ritmi nedeniyle yoğun bir tepkiyle karşılanan bu yapıt Paris'te ilk sahnelendiğinde müziğin sesi izleyicilerin protestoları arasında güçlükle

ABC Ajansı

Rus besteci İgor Stravinski kendisinden sonra gelen birçok besteciye esin kaynağı olmuştur.

duyulabildi. *Bahar Ayini* günümüzde genellikle konser parçası olarak çalınmaktadır. Stravinski 1914'te, Hans Christian Andersen'in bir öyküsünden uyarladığı *Bülbül* operasını besteledi.

Stravinski I. Dünya Savaşı (1914-18) yıllarını İsviçre'de geçirdi. O dönemde Rus Balesi Topluluğu'nun çalışmalarının kesintiye uğramasından etkilenen Stravinski oda müziği ve sahne müziği türünde az sayıda beste yaptı. 1920-39 arasında Fransa'da yaşayan besteci o yıllarda Rus müziğinin etkilerinden uzaklaşarak Yeniklasikçi (Neoklasik) üslupta yapıtlar verdi.

II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında müzik

konferansları vermek için Harvard Üniversitesi'nden aldığı çağrı üzerine ABD'ye gitti. O dönemde *Do Majör Senfoni*'yi, *Üç Bölümlü Senfoni*'yi, 1951'de de librettosunu İngiliz şair W. H. Auden'in yazdığı *Ahlaksızın İlerlemesi* adlı operasını yazdı.

1950'lerde Avusturyalı besteci Arnold Schönberg'in (*bak*. SCHÖNBERG, ARNOLD) geliştirdiği 12 ton sistemine (dizisel sistem) yöneldi. Bu yenilik Stravinski'nin müziğine önemli değişiklikler getirdi. Bestecinin *Agon* balesi (1953-57), *Kutsal Kantik* (1955) oratoryosu, solo ses, koro ve orkestra için yazdığı *Threnoslar* (1958) ile *Requiem Kantikleri* (1966) bu tekniğin ilk önemli örnekleriydi.

Stravinski müziğinde yeni bir sistem geliştirmemekle birlikte, yapıtlarında 12 ton tekniğini oldukça cesur ve başarılı bir biçimde uygulamış ve kendinden sonra gelen birçok besteciye esin kaynağı olmuştur.

STRES. İngilizce *stress* sözcüğünün genel anlamı, herhangi bir maddenin dayanamayacağı kadar ağır bir baskı altında zorlanmasıdır. 20. yüzyılda, aynı durumun canlılar için de söz konusu olduğu anlaşılınca bu sözcük tıp diline aktarılmış ve o günden bu yana tıbbın en güncel kavramlarından biri olmuştur. Öyle ki, stres dendiğinde hemen herkesin aklına, günlük yaşamın aşırı hızlı temposu içinde oradan oraya koşuşturan, çok fazla çalışan ve dinlenmeye yeterince zaman ayıramayan insanlarıyla çağımızın yaşam biçimi gelir. Oysa, öneminin yeni yeni kavranmasına ve etkisini giderek daha çok hissettirmesine karşılık, stres çağımıza özgü bir olgu değildir. Bundan önceki çağlarda da insanlar yoksulluktan, hastalıktan, uzun iş saatlerinden ve ağır çalışma koşullarından bunalıyorlardı.

Tıpta, vücudun doğal dengesini bozan her çeşit dış ya da iç etken stres olarak tanımlanır. Fiziksel, kimyasal ve duygusal kökenli bu etkenler arasında ilk akla gelenler hastalık, yaralanma, uykusuzluk, ilaç bağımlılığı, sınav heyecanı, işsizlik, çok fazla çalışmak, kentlerin gürültüsü, arkadaşlar ya da aile bireyleri arasındaki tartışma ve kırgınlıklar, sevilen birinin hastalığı ya da ölümüdür.

Vücut, uyum sağlamakta güçlük çektiği bu etkenlerle başa çıkabilmek için özel savunma tepkileri geliştirir. Kalp atımlarının ve solunumun hızlanması, kan akımının karın boşluğundaki organlardan kaslara doğru yönelmesine bağlı olarak gergin olduğumuz zamanlar yaşadığımız "pır pır etme" duyusu ve kasların gerilerek harekete hazırlanması, bu tepkilerin en bilinen örnekleridir. Sürekli stres altında yaşamak çeşitli sağlık sorunlarına yol açabilir ya da en azından bu sorunların ortaya çıkmasını kolaylaştırır. Nedeni strese bağlanan hastalıklar ve sağlık sorunları arasında en bilinenleri kalp hastalıkları, yüksek kan basıncı

Barnaby's

Her gün trafiğin en sıkışık saatlerinde evden işe, işten eve gidip gelmek kent yaşamının streslerinden biridir.

(yüksek tansiyon), ülser, bağırsak spazmı ve sindirim bozuklukları, uykusuzluk, astım ve alerjilerin şiddetlenmesi, cinsel sorunlar, fiziksel çökkünlük ve bitkinlik ile çeşitli ruh hastalıklarıdır.

Uzmanlar stresi incelerken çoğu zaman neden ile sonucu birbirinden ayırmakta güçlük çekerler. Üstelik her insanın strese dayanma gücü ve tepkileri aynı değildir. Bazıları en ağır baskılar altında bile soğukkanlılığını korur ve hiç yakınmazken, bazıları en küçük bir sorunda paniğe kapılabilir.

Çağdaş dünyada stresten tümüyle kaçınmak hemen hemen olanaksızdır. Ama insan günlük yaşamın akışı içinde sağlığını tehlikeye atan stresleri en aza indirgemeyi öğrenebilir. Eğer stres sürekli sorun olmaya başlarsa yapılacak en iyi şey dinlenmeye ve gevşemeye daha çok zaman ayırmak, spor ya da egzersiz yaparak vücudu dinç tutmak ve aileden biriyle, bir dostla ya da bir doktorla konuşarak sorunları bölüşmektir.

STRINDBERG, August (1849-1912). İsveçli oyun, roman ve öykü yazarı August Strindberg 11 çocuklu bir ailenin dördüncü çocuğu olarak dünyaya geldi. Özyaşamöyküsünde üç odalı bir evde yoksulluk içinde geçen çocukluğunu, hiç ilgi görmeyişini, duyduğu güvensizliği ve yalnızlığı anlatır. Çok duygulu olan Strindberg çevresiyle de, kendisiyle de barışık değildi. İsyancı bir genç olarak yetişti. Vurdumduymazlığa, ikiyüzlülüğe, yalancılığa karşı her zaman büyük tepki duydu. Bir süre ilahiyat ve tıp öğrenimi gördükten sonra üniversiteden ayrıldı.

İlk yapıtı *Olof Hoca* (*Mäster Olof*; 1872) İsveç'teki reform hareketini konu alır. Sahnelendiği tarihte ilgi uyandırmayan bu oyun günümüzde modern İsveç tiyatrosunun öncü yapıtı olarak değerlendirilmektedir.

1875'te Fin asıllı Siri von Essen'le tanışan Strindberg iki yıl sonra onunla evlendi. Aralarındaki fırtınalı ilişki 1891'de boşanıncaya kadar sürdü. Strindberg, Siri ile birlikte olduğu yıllarda en önemli yapıtlarını verdi. *Baba* (*Fadren*; 1887) ve *Matmazel Julie* (*Fröken Julie*; 1888) bunların en başarılılarındandır. Kesintisiz bir buçuk saat süren *Matmazel Julie* erkekle kadın arasındaki çatışmayı sınıflar arası çatışmayla iç içe verir. Boşandıktan sonra çocuklarının velayetinden yoksun bırakılan Strindberg büyük bir umutsuzluğa düştü. Bu olay onun ömür boyunca acı çekmesine neden oldu. 1893'te ikinci, 1901'de üçüncü kez evlendi. Evlendiği kadınların üçü

Swedish Information Service, New York

İsveçli yazar August Strindberg özgün ve deneysel oyunları, psikolojik analizleri ve gerilim yaratmaktaki ustalığıyla tanınır.

de bağımsızlıklarına düşkün kadınlardı. Strindberg'in karşı cinse ilişkin değerlendirmeleri genellikle olumsuzdur. Ne var ki, bir tiyatro sanatçısı olarak gösterdiği ustalık bu olumsuzluğu örter. Rekabetin giderek arttığı modern toplumda kadın erkek ilişkilerini, insan yapısındaki çelişkileri ele alan Strindberg'in oyunlarında iyi örnek vermek gibi bir kaygı yoktur. Karakter yaratmakta usta olan yazar, portrelerini büyük bir özenle çizer. Oyunlarının gerilimini bozmamak için genellikle aralara yer vermez. 70 kadar uzunlu kısalı oyununda karmaşık duygusal çatışmaları yorumlamakta son derece başarılıdır.

Strindberg yaşadığı dönemde toplumu çürüten yozlukları, sahtekârlıkları, ikiyüzlülük-

leri sergileyen yazılarıyla da dikkatleri üstüne çekti. 1884-85'te ilk öykü derlemesi *Giftas* ("Evli") yayımlanınca, dinsizlikle suçlanarak hakkında dava açıldı.

İkinci karısından ayrıldıktan bir süre sonra ruhsal bir bunalım geçirdi. Geçirdiği bunalımı *Inferno*'da (1897; "Cehennem") kalıcı bir yapıta dönüştürdü. 1899'dan sonra bir dizi tarihsel oyun yazdı. Bunlardan *Gustav Vasa*, sağlam kurgusu ve yarattığı güçlü kişilerle içlerinde en başarılısıdır.

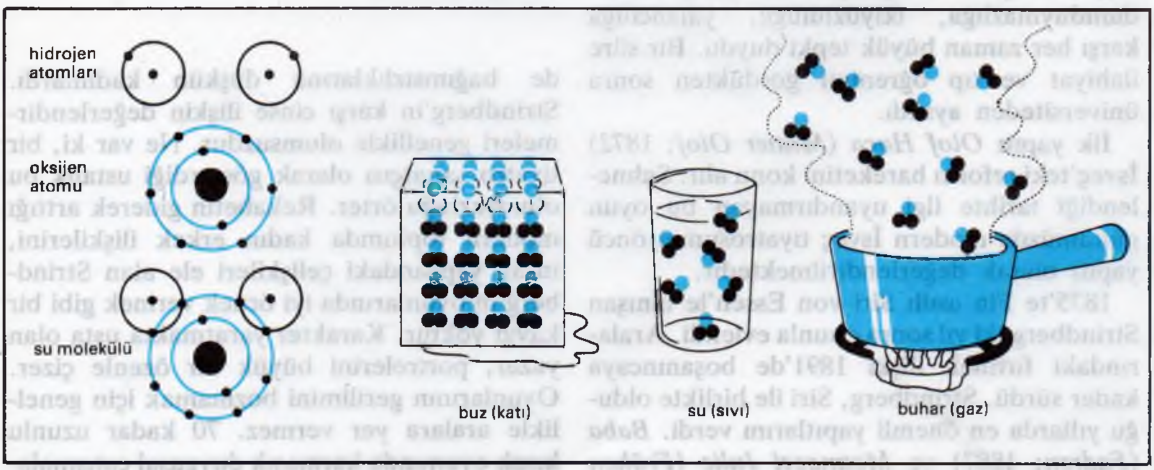
Daha sonra gerçekle gerçekdışı arasındaki sınırların kalktığı, izleyicinin nesnel ve öznel dünya arasında gidip geldiği *Rüya Oyunu* (*Drömspelet*; 1902) ve *Hayaletler Sonatı* (*Spöksonaten*; 1907) gibi fantastik oyunlar yazdı.

August Strindberg özgün ve deneysel oyunları, psikolojik analizleri ve gerilim yaratmaktaki ustalığıyla kendinden sonra gelen birçok oyun yazarına öncülük etmiştir.

SU, yeryüzünde en bol bulunan maddelerden biridir ve yaşamın temelidir. Eğer su olmasaydı yaşam da olmazdı. Denizler ve okyanuslar yüryüzünün yaklaşık onda yedisini kaplar; toprakta, atmosferde ve bütün canlı varlıklarda da su vardır. İnsan vücudunun yaklaşık üçte ikisi sudan oluşur; ayrıca yiyeceklerin, özellikle de sebze ve meyvelerin büyük bir bölümü de sudur.

1781'e kadar su, bir element ya da yalın, tek bir madde olarak kabul ediliyordu. Ama o tarihte, İngiliz kimyacı Henry Cavendish (1731-1810) suyun aslında iki elementin, hidrojen ve oksijenin bir bileşimi olduğunu buldu. Bunu, hidrojenin oksijen içinde yanmasıyla suyun oluştuğunu göstererek kanıtladı. 1806'da da Sir Humphry Davy bu gerçeği suyun elektrolizi yöntemiyle bir kez daha doğruladı. Davy, içinden elektrik akımı geçirildiğinde suyun ayrıştığını, hidrojen ve oksijen gazlarının oluştuğunu gösterdi (*bak.* DAVY, SIR HUMPHRY; ELEKTROLİZ). Su kendisini oluşturan elementlerden o kadar farklıdır ki, Cavendish'in keşfi kimya tarihindeki en şaşırtıcı buluşlardan biri oldu.

Su, maddenin her üç halinde de bulunur: 0°C'nin altında buz, 0°C ile 100°C arasında sıvı ve 100°C'nin üstünde buhar, yani gaz olarak. Demek ki, normal koşullarda sıvı halde bulunan suyun donma ya da katılaşma noktası 0°C, kaynama ya da buharlaşma noktası ise 100°C'dir. Su donduğunda, hacmi yaklaşık yüzde 10 oranında artarak genleşir. Su 4°C'de en yoğun halinde bulunur ve hacmi en aza iner; yani su, en büyük yoğunluğuna erime noktasında ulaşan pek çok sıvıdan farklıdır. 4°C'deki arı su, çoğu kez bilimsel ölçümler için temel bir başvuru maddesi olarak kabul edilir. Örneğin, bu sıcaklıktaki 1 cm^3 arı suyun ağırlığı tam 1 gramdır; bir

Su molekülü, bir oksijen atomuna bağlı iki hidrojen atomundan oluşur. Buzda moleküller birbirine daha yakındır ve yalnızca yerlerinde titreşirler. Isının buzu eritmesiyle oluşan suda ise moleküller daha serbest hareket eder. Daha çok ısı verildiğinde su buharlaşır; buhar halinde moleküller her yönde serbestçe hareket eder.

başka deyişle, yoğunluğu 1 g/cm³'tür; bu, katılar ile sıvıların bağıl yoğunluklarının (özgül ağırlıklarının) ölçümünde standart olarak kullanılır (*bak.* YOĞUNLUK). Metre sisteminde sıvılar için hacim birimi olarak kullanılan litre önceleri, 1 kg arı suyun 4°C'de ve standart atmosfer basıncı altındaki hacmi olarak tanımlanırdı (*bak.* AĞIRLIKLAR VE ÖLÇÜLER; ÖLÇME).

Doğada arı su çok ender bulunur. Bunun nedeni, havada, toprakta ve kayaçlarda bulunan pek çok maddenin suyun içinde kolayca çözünebilmesi, yani eriyebilmesidir. Deniz suyunun tuzlu olmasının nedeni, akarsuların Dünya'nın yüzeyindeki mineralleri eriterek bunları denizlere taşımasıdır (*bak.* DENİZLER VE OKYANUSLAR). Güneş'in ısısı deniz suyunun yüzeyinde buharlaşmaya neden olur ve su buharlaşıp uçtuktan sonra geriye suyun içerdiği tuz ve öbür mineraller kalır ve bu mineraller alttaki suya karışır (*bak.* BUHARLAŞMA). Denizlerin, buralara dökülen ırmaklardan çok daha tuzlu olmasının nedeni budur.

Yağmur damlaları havadaki gazların bazılarını belirli ölçülerde çözündürür. Bu gazların başlıcaları azot, oksijen ve bir oranda da karbon dioksittir. Şimşek belirli bir miktar azotu azot oksitlerine dönüştürür ve bu oksitlerin yağmur suyuyla tepkimeye girmesi sonucunda nitrik asit oluşur. Yağmurla birlikte sürüklenip toprağa inen nitrik asit, toprakta bir tür gübre etkisi yapar ve verimliliği artırır (*bak.* AZOT).

Belirli bir bölgede yağmur sularının erittiği katı maddelerin türü ve miktarı, o bölgedeki kayaçların tipine ve suda çözünmüş halde bulunan gazlara bağlıdır. Tebeşir ve kireçtaşı, çözünmüş karbon dioksit içeren sularla birleşerek kalsiyum bikarbonat (kalsiyum hidrojen karbonat) oluşturur; kalsiyum bikarbonat da suda çözünmüş halde bulunur. Topraktaki alçıtaşı (hidratlı kalsiyum sülfat) gibi maddeler de suda çözünür. Suyun "sert" olmasına yol açan da bu tür çözünmüş maddeler, özellikle de kalsiyum ve magnezyum tuzlarıdır; sert suda sabun çok az köpürür.

Kaplıcalar ve içmeler, insanların şifa bulmak için gittikleri su kaynaklarıdır. Bunların suyu genellikle derinlerden çıkar. Çoğu zaman sıcaktır ve tedavi edici özelliğe sahip sülfürler ile benzeri çözünmüş tuzlar içerir.

Arı su, tuzlu suyun damıtılması yoluyla elde edilebilir. Büyük uzun yol gemilerinde, mürettebatın ve yolcuların içme suyu gereksinimini karşılamak için zaman zaman deniz suyunun damıtılması yoluna gidilir (*bak.* DAMITMA).

İçme sularının kolayca içilebilmesi için tadının hoş olması ve bunun için de suyun belirli ölçülerde çözünmüş gaz ve mineralleri içeriyor olması gerekir. Kimyasal bakımdan arı su (damıtık su) yavan ve tatsızdır. Buna karşılık

NASA/Science Photo Library

Dünya yüzeyinin yaklaşık yüzde 70'i tuzlu deniz ve okyanus sularıyla kaplıdır. Denizlerden ve ırmaklardan buharlaşan su, bulutları oluşturur; sonra da yağmur biçiminde yeniden yeryüzüne döner.

içme suyunun, tifo ve dizanteri gibi hastalıklara yol açan bakterilerden arındırılmış olması gerekir (*bak.* BAKTERİ). Bu bakteriler suya, toprakta bulunan ölü hayvan ya da bitki kalıntılarından geçebilir. Bu tür kirlenmiş sular derin kuyulardan çok, yüzey sızıntılarıyla beslenen sığ kuyulardan ya da akıntılardan kaynaklanır. Halkın sağlığı açısından, genel kullanım ya da içme sularına bakterileri yok eden klor gazı katılır.

Suda çözünmüş oksijen bazı hayvanların ve bitkilerin suda yaşayabilmesini olanaklı kılar. Balıklar, su salyangozu, istiridye ve kerevit gibi hayvanlar, solungaçlarının yardımıyla suyun içindeki oksijeni soğururlar (emerler). Su

bitkileri ise bu iş için yüzeylerindeki hücreleri kullanırlar. Sudaki oksijen ayrıca atık ve ölü maddelerin çürümesine yardımcı olarak suyun temiz kalmasına katkıda bulunur.

Çözünmüş karbon dioksit içeren yağmur suyu, kireçtaşını eritebilen zayıf bir asittir. Bu asidin etkisiyle, kireçtaşı ağırlıklı bölgelerde mağara, boğaz, düden ve yeraltı ırmağı gibi oluşumlar ortaya çıkar. Çözünmüş kireçtaşı içeren su buharlaştığı zaman geriye kireçtaşı kalır; bazen kristaller halinde çökelen kireçtaşı, içerdiği demir ya da bazı başka katışkıların etkisiyle çeşitli renkler kazanmış olabilir. Bazı kireçtaşı mağaralarında damlayan suların yüzyıllar boyunca oluşturduğu sarkıt ve dikitlerin etkileyici bir görünümü vardır (*bak.* SARKIT VE DİKİT). Su kaynadığında da aynı kimyasal süreç ortaya çıkar, ama bu kez süreç çok daha hızlı gerçekleşir. Sudaki kalsiyum karbonat, "taş" biçiminde kazanın ya da çaydanlığın dibine çökelir. Çaydanlıklar belki kolayca temizlenebilir, ama büyük buhar kazanlarında ya da merkezi ısıtma sistemlerinin borularında bu biçimde biriken kalsiyum karbonat hem yakıt tüketimini artırır, hem de boruların tıkanmasına yol açar. Bu nedenle, kullanılmadan önce suyun içindeki kalsiyum karbonatı ayırmak için çeşitli kimyasal yöntemler geliştirilmiştir. Bu işlemlere suyun "yumuşatılması" denir.

Dünya'daki yaşamın varlığı suya bağlıdır. Okyanuslar dünyanın su gereksinimini karşılayan dev depolardır; suyun bu depolardan yeryüzüne dağılması için gerekli enerjiyi Güneş sağlar. Güneş ısısı suyu buharlaştırır; buharlaşan su, damlacıklardan oluşan bulutlar halinde atmosferde kümelenir. Bu kütleler yeterli bir büyüklüğe ulaşınca yağmur, dolu ya da kar halinde yeryüzüne iner ve yaşamın sürmesini sağlar. Buna *yağış* denir; suyun toprağa işlemesi de bu süreçle olur. Bitkiler suyu topraktan soğurur ve bunun belirli bir bölümünü terleme denen bir süreç sonucunda tekrar atmosfere bırakır. Buharlaşma, yağış ve terleme "su çevrimi"ni oluşturur (*bak.* YAĞMUR).

Yağan yağmur ve akan sular yeryüzünü zaman içinde değişikliğe uğratır. Dev barajların yardımıyla suyun bir bölümü denize dökülmeden önce tutulabilir. Bu yapay depolarda toplanan sudan yararlanılarak elektrik üretimi için kullanılan su türbinleri çalıştırılabilir, kasaba ve kentlerin su gereksinmesi karşılanabilir (*bak.* BARAJ; SU ENERJİSİ; SU DAĞITIM SİSTEMİ; TÜRBİN).

SU, Ruhi (1912-1985). Halk türkülerini özgün söyleyişiyle, kalın ve tok sesiyle, sazı değişik bir tavırla çalışıyla tanınan Ruhi Su, halk müziği geleneğinin yanı sıra batının şan tekniğinden de yararlanmıştır.

Asıl adı Mehmet olan Ruhi Su Van'da doğdu. I. Dünya Savaşı'nın yıkımı içinde yitirdiği anne ve babasını hiç tanımadı. Çok küçük yaşta Adana'ya giderek çok yoksul bir ailenin yanında yaşamaya başladı. İngilizler ve Fransızlar Adana'yı işgal edince, birçok aile gibi Mehmet'in yanında bulunduğu aile de işgalin getirdiği sorunlara dayanamayarak Toroslar'a sığındı. Uzun süre oradan oraya göçtüler. Kurtuluş Savaşı bitince aile yeniden Adana'ya döndü. Bu arada Mehmet, "amca" dediği aile reisinin gerçek amcası olmadığını öğrendi.

Ailenin Adana'ya dönüşünden hemen sonra Adana Öksüzler Yurdu'na yazıldı. Burada müzikle ilgilenmeye başladı, keman çalmayı öğrendi. Öksüz yurtlarını bitiren tüm öğrencilerin zorunlu olarak askeri okullara gönderilmesi uygulaması uyarınca İstanbul'a askeri liseye gitti. Bu arada, Adana'da onu muayene eden askeri hekim adının yanına bir ad daha almasını söylemişti. Böylece adına Ruhi'yi de ekledi.

Ankara'ya gidip müzik öğrenimi görmeyi amaçlayan Ruhi Su askeri liseden ayrıldı, ama isteğini gerçekleştiremediği için Adana'ya dönerek ortaöğrenimini orada tamamladı. Ardından Ankara Müzik Öğretmen Okulu'na girerek 1936'da mezun oldu. Bir süre Riyaseticumhur Filarmoni Orkestrası'nda (bugün Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası) kemancı olarak çalıştı, ama sonra şan çalışmaya başladı. Aynı yıl Ankara Devlet Konservatuvarı'nda yeni açılan opera bölümüne kabul edilen Ruhi Su 1942'de mezun olunca Ankara Devlet Operası'nda göreve başladı. 1943-45 arasında radyoda türkü söyledi. 1952'de siyasal nedenlerle yargılanarak beş yıl tutuklu kaldı. Bu sırada evlendi. Tutukluluğu bittik-

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Ruhi Su bir konseri sırasında.

ten sonra uzun bir işsizlik dönemi geçirdi. Yerleştiği İstanbul'da çeşitli gazino ve kulüplerde türküler söyleyerek yaşamını kazanmaya çalıştı. Bir yandan da müzik çalışmalarını sürdürdü. Anadolu'nun çeşitli yörelerinden birçok türkü derledi; Nâzım Hikmet, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Orhan Veli gibi şairlerin şiirlerinden ve kendi şiirlerinden besteler yaptı. 1962'den sonra türkülerle ilgili çalışmalarını plaklarda topladı. Bu plaklarda Köroğlu'nu, Pir Sultan Abdal'ı, semahları ve zeybekleri dile getirdi. Birkaç kez yurtdışına çıkarak Almanya, İngiltere, Hollanda, İsveç, Bulgaristan ve Avustralya'da konserler verdi. 1980'lerin başında hastalandı. Kendisine pasaport verilmediğinden tedavi için yurtdışına gidemedi.

Geleneksel türküleri yerel üslup özellikleriyle söylemeyi taklitçilik olarak kabul eden Ruhi Su bunun ulusal düzeyde ortak bir müzik diline ulaşılmasını engelleyeceğini ileri sürmüştür. Ruhi Su'ya göre halk müziği, yaşayan bir varlık gibi her an değişen, yeniden doğan bir sanattır. Halk türkülerinin çağdaş bir yoruma ulaşması, bu türkülerin ancak batının şan tekniğinden yararlanarak söylenmesiyle gerçekleşebilirdi.

Derlenip yayımlanmış kitap ve notaların, bir türkünün bütün incelik ve özelliklerini yansıtmada yeterli olamayacağını savunmuştur. Bu nedenle Anadolu'yu dolaşarak o türküleri söyleyenleri bulmuş ve derlediği türküleri yorumlarken ezginin ana çizgisini korumuştur.

SUAYGIRI. Günümüzde yalnız Afrika'da yaşayan suaygırlarına çok benzeyen iri yapılı, çifttoynaklı memeliler, eskiçağlarda Avrupa'nın hayvan varlığı içinde yer alıyordu. Cüce yapılı akrabaları ise, yeryüzünün Hindistan, Madagaskar ve Girit gibi çeşitli bölgelerine yayılmıştı. Suda kalmayı çok seven bu hayvanların günümüzde yaşayan iki türü vardır. Bunlardan bayağı suaygırı (*Hippopotamus amphibius*) fillerin ardından, Hindistan gergedanıyla birlikte en iri kara hayvanları arasında yer alır. Batı Afrika'da yaşayan cüce suaygırı (*Choeropsis liberiensis*) ise yaklaşık 1,5 metre uzunluğundadır.

Suaygırının öbür adı olan Yunanca kökenli hipopotam sözcüğü "ırmakatı" anlamına gelir. Oysa birbirine yakın anlamlar taşıyan bu iki ad yerine "sudomuzu" ya da "ırmakdomu-

I. Cleghorn/Photo Researchers, Inc.

Zambia'da bir suaygırı sürüsü. Ayakta duran suaygırının üzerindeki kurtkıyan kuşları kenelerle beslenir.

zu" gibi adları kullanmak gerçeğe daha uygun düşerdi. Çünkü bu hayvanlar attan çok domuza benzerler ve onlar gibi geviş getirmeyen çifttoynaklı memeliler arasında yer alırlar. Aradaki benzerlik Sierra Leone, Liberya ve Nijerya'nın güneyindeki sık ormanlarda yaşayan cüce suaygırında daha belirgindir. Bu tür, bir domuz gibi bitki köklerini eşelerken görülebilir. Bayağı suaygırına oranla daha küçük yapılı olmakla birlikte ağırlığı genellikle 220 kilogramı aşar. Sırtı mavimsi siyah, alt bölümleri kirli beyazdır. İri akrabasından farklı olarak sürüler halinde yaşamaz ve suya daha az bağımlıdır.

Çok daha iyi tanınan bayağı suaygırı genellikle 3 tonu aşan ağırlığa ve 4 metre uzunluğa erişir. Omuz yüksekliği 1,5 metre dolayında, hantal gövdesi fıçı biçiminde, bacakları kısa ve kalın, ayakları yayvandır. Son derece büyük olan başını, suyun dışına çıktığında sık sık bir yere dayamak zorunda kalır. Ağzı çok geniş, üstdudağı kalın ve kabarık, kesicidişleri iri, köpekdişleri beyaz ve uzundur. Gözleri ve kulakları ise domuzunkini andıracak ölçüde küçüktür.

Bayağı gergedanın derisi kalın, kıvrımlı, süngersi ve hemen hemen kılsızdır. Deri kalınlığı gövdenin bazı bölümlerinde 5 santimetreyi bulur. Erkekler koyu kahverengimsi boz, dişiler bazen pembemsidir. Ama renkleri değişik olabileceği gibi gövdeleri sudan yeni çıktığında daha açık renkli görünür. Derilerindeki yağ bezlerinden salgılanan yoğun, pembemsi yağ üstlerinde kuruduğunda renklerine parlaklık kazandırır.

Suaygırları gün boyunca tembelce çamurlu sulara yatar ya da yalnız fırlak burun delikleri ve gözleri dışarıda kalacak biçimde suya gömülür, gece olduğunda hareketlenirler. Temel besinlerini otlar, sazlar ve akarsuların yakınlarında yetişen öbür bitkiler oluşturur. Bazen daha içerilere girip ekili alanlara dalar, şekerkamışı ve mısır gibi tarım ürünlerini yerler. Çok iyi yüzücü ve dalıcı olan bu hayvanlar gözlerini ve burun deliklerini iyice kapatarak suyun altında 10 dakika kalabilirler. Dipte yürüdükleri bile olur.

Suaygırları genellikle uysal hayvanlardır. Sayıları 20'yi bulan ya da geçen gruplar halinde yaşarlar. Dişi, bir batında doğurduğu tek yavrusuna özenle bakar; onunla oynar ve yüzebilecek yaşa gelene kadar yavrusunu hemen her suya girişinde sırtına alır. Suaygırları yaralandıklarında ya da rahatsız edildiklerinde son derece tehlikeli olabilir. Çünkü hem güçlü ve gerektiğinde çok hızlı, hem de kolay pes etmeyecek ölçüde inatçıdırlar. Tek vuruşta bir kayığı devirebilir, bazen daha büyük teknelere de saldırıp alabora edebilirler.

Suaygırları eskiden hemen hemen tüm Afrika'ya yayılmıştı. Ama günümüzde sayıları iyice azalmıştır ve en çok iç kesimlerdeki büyük ırmak ve göllerde yaşarlar. Yaşama ortamlarının yok edilmesi bu hayvanların ulusal park sınırları ve koruma alanları dışında çok azalmasına yol açmıştır.

Suaygırlarının eti ve yağı yenebilir, derisi işlenerek kullanılır, köpekdişleri ise fildişi gibi süs eşyaları yapmaya yaradığından değerlidir. Hayvanat bahçelerinde yaşamaya iyi uyum sağlamakta ve bakım altında 40 yılı aşkın bir süre yaşayabilmektedirler.

SUBAKALI. Subakalları genellikle engebeli yörelerdeki hızlı akan akarsular boyunca yaşayan, dolgun gövdeli, kısa kuyruklu kuşlardır. Uzunlukları 18 cm dolayında, tüyleri büyük ölçüde koyu kahverengidir. Gaga ve bacakları ardıçkuşlarınınkini andırır. Hem erkek, hem de dişiler hoş bir sesle öterler. Subakalları derelerde suyun dibinde yürüye-

Subakalları, hızlı akan akarsulardaki kaya çıkıntılarında bir görünüp bir kaybolurlar. Yuvaları bir çağlayanın arkasında bulunabilir.

rek taşlar arasındaki böcekler ve kabuklu küçük hayvanları avlamasıyla tanınır. Ayakları perdeli değildir. Ama, suyun yüzeyinde ve kanatlarını kullanarak suyun altında yüzebilirler.

Subakalı yosunlarla yaptığı yuvasını otlar ve yapraklarla döşer. Yuvalar genellikle kaya çıkıntılarında, çağlayanların arkasında, köprülerin altında ya da kaya yarıklarında bulunur. Dişiler yuvaya çoğu kez 4-5 yumurta bırakır.

Subakalları Amerika'da, Avrupa'da, Asya'nın kuzeyinde, Hindistan ve Çin'de yaşar. Bayağı subakalı (*Cinclus cinclus*) Avrasya'nın yanı sıra Afrika'nın kuzey kesiminde de görülür. Gerdanından karnına doğru uzanan alt bölümü beyaz olan bu tür Türkiye'de özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki dağlar ile Toroslar'da bulunur.

SU BASKINI *bak.* TAŞKIN.

SUÇ. Suçlar, yasalar tarafından yasaklanan ve cezalandırılan, genellikle toplumun huzurunu bozan ya da toplumdaki bireylere zarar veren eylemlerdir. İstatistikler insanların daha çok 15-25 yaşları arasında suç işlediğini göstermektedir.

Tüm toplumlarda suç sayılan bazı eylemler vardır. Kural olarak yasalar, insanların barış ve güvenlik içinde yaşamalarını sağlamak için konmuştur. Ama yasalarda hangi eylemin suç oluşturacağı konusu, içinde bulunulan tarih dilimine ve toplumun yapısına göre farklılıklar gösterir. Örneğin, günümüzde bazı Ortadoğu ülkelerinde birden çok kadınla evlenmek yasalken, batılı ülkelerde ve Türkiye'de suç sayılır.

Vatana ihanet, cinayet, saldırı, hırsızlık, sahtekârlık gibi eylemler, hemen her dönemde toplumun egemen ahlak değerlerine aykırı düştüğü için cezalandırılmıştır. Bunlar geleneksel suçlar olarak adlandırılır. Bazı eylemler ise yasalarda suç olarak düzenlendiği için suç sayılır ve bunlar değişen toplumsal ve siyasal koşullara bağlı olarak zaman içinde suç olmaktan çıkabilir ya da içerikleri değişebilir. Düşünce suçları ya da siyasal suçlar, bazı ekonomik suçlar, ruhsatsız silah bulundurmak gibi davranışlar bunlara örnektir. Ayrıca, gerek geçmişte, gerek çağımızda, toplumun huzurunu korumak için çıkarıldığı ileri sürülen bazı yasalar, bireysel hak ve özgürlükleri ortadan kaldırıcı nitelikte olabilmiştir.

Suçların Sınıflandırılması

En iyi bilinen sınıflandırmalardan birisi İngiliz örf ve âdet ya da görenek hukukundan gelir. Buna göre suçlar önemlerine göre sınıflandırılır. Genellikle hapisle, bazen de ölüm cezası ile cezalandırılan vatana ihanet, cinayet, tecavüz ve hırsızlık ağır suçlar olarak nitelenir; bu suçlar cürüm (ağır suç) olarak adlandırılır. Trafik suçları, sarhoşluk, genel ahlaka aykırı davranma gibi daha az önemli suçlar hafif suçlar olarak sınıflandırılır. Bunlar, para cezası ya da hafif hapis cezası ile cezalandırılabilir. Bu sınıflandırma İngiltere'de artık kullanılmamaktadır. Bugün suçlar önemlerine göre, tutuklama gerektiren ya da gerektirmeyen suçlar olarak sınıflandırılır.

ABD'de ise cürümler ve hafif suçlar ayrımı eyaletten eyalete farklılaşır. Bir eyalette cürüm sayılan bir suç, bir başkasında hafif suç ya da kabahat olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'de suçlar ve cezalar, temel olarak, 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) belirtilmiştir. Ama bazı özel yasalarda (basın, sendikalar, grev ve lokavt ile derneklerle ilgili yasalar) da suç ve ceza öngörülür. TCK suçları, cürüm ve kabahatler olmak üzere ikiye ayırır. Cürümler kabahatlerden daha ağır suçlardır. Yasada bunların cezaları idam, ağır hapis, ağır para cezası, kamu hizmetinden yasaklanma olarak düzenlenmiştir. Kabahatlerin cezaları ise hafif hapis, hafif para cezası, bir meslek ya da sanatı uygulama hakkının askıya alınmasıdır.

Suçlara İlişkin Bazı Tanımlamalar

CİNAYET (ADAM ÖLDÜRME): Bir kişiyi kasten öldürmek. Bazı adam öldürme eylemlerinde kasıt ve tasarlama olmaz. Yasaya göre, bir kişiyi kaza eseri, kendini savunurken öldürmek ya da savaş sırasında bir düşmanı öldürmek cinayet sayılmaz.

ÇALINTI ARAÇLA GEZMEK: Sahibinin izni ve haberi olmadan bir motorlu aracı alarak kullanmak. Bu eylem, araç geri götürülse bile suçtur.

DOLANDIRICILIK: Bir kişiyi aldatarak kazanç sağlamak.

GENEL ADABA AYKIRILIK: Bunlar, örneğin kumar, sarhoşluk, teşhircilik gibi genel ahlak kurallarına karşı işlenen suçlardır.

HIRSIZLIK: Bir kimsenin rızası olmadan ona ait olan şeyleri almak.
IRZA TECAVÜZ: Bir kimseyle rızası dışında ve zorla cinsel ilişkide bulunmak.
KUNDAKLAMA: Yapı, gemi, orman, harman yeri gibi yerleri bilerek ateşe vermek.
MÜESSİR FİİL: Bir kişiye bedensel zarar vermek.
RÜŞVET: Görevlinin bir işi yapma ya da yapmama karşılığında maddi yarar sağlaması. Bir polisin suç işleyen kişiden, bu suçu örtbas etmek için para alması rüşvete örnektir.
SAHTEKÂRLIK: Başkasının imzasını kullanmak ya da çek ve benzeri belgeler üzerinde değişiklik yaparak kendi hakkı olmayan şeyleri elde etmek ya da başka bazı yararlar sağlamak.
SOYGUN: Silahlı hırsızlıktır. Yol keserek adam soyma ya da banka basarak paralara el koyma eylemi soyguna örnektir.
YALAN YERE YEMİN: Genellikle mahkemelerde, doğru söyleyeceğine yemin ettikten sonra yalan açıklamalarda bulunmak.

Günümüzde Suçlar

18. ve 19. yüzyıllarda Sanayi Devrimi'nin (*bak*. SANAYİ DEVRİMİ) ardından iş dünyasının hızla gelişmesi, bazı eylemlerin yasalarda suç sayılmasına yol açtı. Bu büyük değişim dönemi birçok alanda insan ilişkilerinin yeniden düzenlenmesini gerekli kıldı. Sanayi, çalışma yaşamı, ticaret, iş, sağlık, sosyal yardım, vergi ve bankacılık gibi alanlarda yeni yasal düzenlemelere gidildi.

20. yüzyılda yeni bir suç biçimi oluştu. Daha önce birçok suçun "yeraltı dünyası" denen kesimden insanlarca (örgütlü suçlar) ya da yoksullar tarafından işlendiği düşünülürdü. Ev soyma, yankesicilik, hırsızlık gibi suçların, daha çok gereksinim içindeki kişiler tarafından işlendiği düşüncesinde doğruluk payı vardır. Ama iyi eğitim görmüş ve yüksek gelir grubundan kişilerin de daha çok para ve güç kazanmak hırsıyla suça yöneldikleri görülmektedir. Bunlar büyük kazançlar sağlamak için bilgi ve görgülerini yasadışı yollarda kullanabilirler. Örneğin, insanlara değersiz malları ve tahvilleri büyük paralar karşılığında satabilirler. Bazıları da zararlı ilaçları, sağlıksız yi-

Peter Newark's Western Americana

New York'ta çevreyi haraca kesen ve içki kaçakçılığıyla uğraşan bir çetenin ünlü başkanı Jack Diamond polis gözetimine alınırken. Daha önce başka çetelerde çalışan Diamond, 1927'de kendi çetesini kurarak içki ve uyuşturucu kaçakçılığına başladı. 1931'de rakip çeteyle çıkan bir dizi çete savaşı sırasında öldürüldü.

The Metropolitan Police

Bazen, yanlış yere park eden otomobillerin tekerlekleri para cezası ödeninceye kadar kilitlenir.

yecekleri ya da sahte kozmetik ürünlerini aldatıcı reklamlarla halka pazarlayabilir.

Suçlarla Başa Çıkmanın Yolu: Hukuk

Modern toplumlarda, yasaları çiğneyerek suç işleyen kişi mahkeme önüne çıkarılır ve suçluya belirli yaptırımlar uygulanır. Bu yaptırım sistemi özel hukuk ve ceza hukuku olarak ikiye ayrılır.

Özel hukuk, toplumda kişilerin başka kişiler karşısında uymakla yükümlü olduğu kuralları düzenler. Örneğin, herkes başkasına haksız bir zarar vermemekle yükümlüdür. Eğer bir araç sürücüsü dikkatsizliği nedeniyle bir başka araca çarparsa özel hukuk kurallarını çiğnemiş olur. Aracına çarpılan kişi yaralanmış, aracı da zarar görmüş olabilir. Bu durumda zarar gören kişi özel hukuka göre dava açabilir ve dikkatsiz sürücüyü mahkemeye verebilir. Mahkeme haksız tarafı, arabanın onarım giderlerini ve zarar gören kişinin çektiği acı ve zararların karşılığı olarak tazminat ödemeye mahkûm edecektir. Özel hukuk kuralları içinde mahkeme, zarar gören kişinin karşılaştığı haksız eylemden önceki durumuna kavuşmasını sağlayacaktır (*bak.* HUKUK; TAZMİNAT).

Ceza hukuku, kişilerin başkalarına, topluma ya da devlete karşı işledikleri suçları cezalandırır. Yargıçlar suçluların cezalandırılması konusunda kamu adına karar vermekle görevli ve yetkilidirler.

Suç olarak kabul edilen eylemler, toplumun sürekliliği için korunması gereken haklara saldırı niteliği taşır. Batılı toplumlar, başkaları tarafından zarara uğratılmaksızın korkusuzca yaşama hakkı ile mülkiyet hakkı gibi iki hakkın üstünde temellenir. Sonuç olarak çoğu suçlar da iki grup içinde toplanabilir. Bunlar, müessir fiil, adam öldürme gibi kişilere karşı işlenen suçlar ile hırsızlık, kundakçılık gibi mülkiyete karşı işlenen suçlardır.

Ayrıca, günümüzün sanayileşmiş toplumlarında, insanların gündelik yaşamlarını uyum içinde sürdürebilmeleri için ayrıntılı düzenlemeler yapılmıştır. Araçların park edilebileceği yerlerin belirlenmesi, bazı işlerde çalışabilmek için ruhsat alınması gibi düzenlemelere aykırı davranışlar da, daha önemsiz olmakla birlikte suçtur.

Suçların Ortaya Çıkarılması ve Cezalandırılması

Polisler, görevleri suçları ortaya çıkarmak ve suç işlenmesini önlemek olan kamu görevlileridir. Eğer polis bir kişinin suç işlediğini gösteren yeterli kanıta sahipse, onu yakalayarak savcılığa teslim eder. Suçlanan kişinin, suçlu

FBI

Bir suç işlendiğinde bulunan izlerin alçı kalıbı arşivdeki izlerle karşılaştırılırken.

The Metropolitan Police

Bir bardak üzerindeki parmak izleri laboratuvarda incelenirken.

ya da masum olduğuna karar vermek için yargılanmak üzere mahkemeye çıkarılması gerekir. Bu kişi ancak, suçlandığı suçu işlediği kesin olarak kanıtlanırsa mahkûm edilebilir. Yargıç sanığın suçluluğu konusunda tam anlamıyla ikna edilmezse suçsuzluğuna karar vermek zorundadır. Bir başka deyişle, suçun işlenip işlenmediği konusunda bir kuşku varsa, bundan sanık yararlanır. Örneğin bir kişinin hırsızlıktan mahkûm olabilmesi için, bir başkasının malını o kişiyi söz konusu maldan yoksun bırakmak kastıyla almış olduğunun, kuşku bırakmayacak biçimde kanıtlanması gerekir. Eğer bir malı geri vermeyi tasarlayarak aldığı ortaya çıkarsa, sanık hırsızlıktan mahkûm edilemeyecektir (*bak.* DURUŞMA; MAHKEME).

Genelde suçlar maddi (fiziksel) ve manevi (zihinsel) olarak iki öğeden oluşur. Örneğin öldürme ya da çalma eylemi maddi öğe, öldürme kastı ya da maldan yoksun bırakma kastı ise manevi öğedir. Bu nedenle savcı yalnızca yasadışı maddi eylemin gerçekleşmiş olmasını değil, suçlanan kişinin suç işleme kastıyla davrandığını da kanıtlamalıdır.

Savunma

Hukukta geçerli birçok savunma biçimi vardır. Suçun baskı altında işlenmiş olması buna bir örnektir. Sözgelimi, bir kişinin başka birini kendisine ya da ailesine zarar vereceği tehdidiyle hırsızlık yapmaya zorlaması durumunda, suçlanan kişi gerçekten mal çalmış olsa bile aklanabilir. Bir başka örnek ise meşru müdafaa (savunma) durumudur. Bir kişiye maddi zarar vermek yasalara göre suçtur, ama suçlanan kişi kendini saldırıdan korumaya çalışırken saldırgana zarar vermişse hukuka aykırı davranmış sayılmaz.

Suçluluğu ortadan kaldıran bir başka durum da ruh hastalığıdır. Suç işleyen kişi, ruh hastası olduğu saptanırsa cezalandırılmaz ve tedavi görebileceği bir hastaneye gönderilir. Suç işleyen ruh hastaları mahkûm edilmezlerse de, cezaevi yerine bir hastaneye kapatılarak özgürlükleri sınırlandırılır (*bak.* RUH HASTALIKLARI).

Suçlanan kişi masum bulunursa aklanır, tutuklu olarak yargılanmaktaysa salıverilir. Suçlu bulunursa, mahkûm edilerek cezalandırılacaktır. Kişinin çarptırılacağı ceza, suçun önemine, kişinin yaşına, suçu işlediği koşullara ve daha önce suç işleyip işlemediğine göre değişir. Ülkelerin çoğunda ölüm cezası kaldırılmış ya da yalnızca savaş hali için öngörülmüştür (*bak.* CEZA; CEZAEVİ; GÖZETİM).

Suçlu Davranışları

Suçlu davranışlarını açıklamak üzere yapılan çalışmalar yalnızca bir tek etkenin ya da birkaç etkenin bir araya gelmesinin her zaman bir suça neden olmadığını göstermiştir. İncelenen her olayda farklı koşulların kişileri suç işlemeye yönelttiği görülmüştür. Ama belirli bazı koşullarda suça yönelik davranışların oranı yükselmektedir. Bu davranışlar da, tıpkı normal insan davranışlarında olduğu gibi içsel ya da dışsal birçok zorlamanın sonucudur.

Suça yönelik davranışların önemli bir bölümü yoksulluk, işsizlik ve eğitimsizlik gibi toplumsal nedenlerle bağlantılıdır. Refah düzeyi yüksek bölgelere oranla işsizliğin ve yoksulluğun yoğun olduğu bölgelerde hırsızlık, yankesicilik gibi suçların daha fazla işlendiği gözlenmektedir.

Ayrıca, kişinin zekâ düzeyi ya da ruhsal durumu da suça yönelik davranışların gelişmesi bakımından önemli bir öğedir. Zekâ geriliği olan bir kişi, doğru ve yanlışı ayırt etme yeteneğinden yoksun olduğu için kötü niyetli bir topluluğun içinde kolaylıkla suç işlemeye yönlendirilebilir. Bu, ne yaptığının ya da yaptığı

şeyin yanlış olduğunun ayırdında olmayan ruh hastalarının durumuyla aynı değildir. Hukuken bir kişinin ne zaman aklı yerinde, ne zaman ruhsal bakımdan hasta sayılacağı sorusu henüz yeterince çözülmüş değildir. Avukatların ve psikiyatri uzmanlarının, bir kişinin hangi durumlarda eylemlerinden sorumlu tutulabileceği konusunda farklı görüşleri vardır. Kişilik bozukluğu olanlar genelde suça yatkın kişiler olarak kabul edilir. Bunlar zekâdan yoksun değildir ve bugünkü standartlara göre ruh hastası sayılmazlar. Ama toplumla uyumsuz olan ve başkalarının haklarını tanımayan bu kişiler işledikleri suçtan pişmanlık duymaz, genellikle cezalandırılmaktan korkmazlar.

Ev ve aile koşulları ile çevre deneyimlerinin de çocukların davranışları üzerinde büyük etkisi vardır. Aile yaşamının bozukluğu ve mutsuz deneyimler çocuklar arasında görülen suça yönelik davranışların en yaygın nedenleridir. Aile içinde ölüm, çocuğun terk edilmesi ya da şiddetli geçimsizlik ortamı çocuk ve gençlerin sorunlu olmasında önemli etkenlerdir.

Suç Araştırmaları

Suç araştırmalarında birçok pratik zorlukla karşılaşılmaktadır. Birincisi, pek çok suç açığa çıkarılamamaktadır. Siyasal cinayetler bunlar arasında önemli yer tutar. İkinci bir güçlük, suçun işlendiği bazı kişilerce saptanmış olsa bile, durumun polise bildirilmemesidir. Bunun nedeni suçtan zarar görenin ya da suçlunun kimliğinin herkes tarafından bilinmesini önlemek olabilir. Bu duruma genellikle tecavüz, çocukların aile içinde yaptığı hırsızlık ve işyerinde dolandırıcılık olaylarında rastlanır.

Üçüncü bir zorluk da polisin kendisine bildirilen olaylardan ancak bir bölümünü soruşturmasıdır. Bunun nedeni delil yetersizliği olabileceği gibi, polisin belli bazı olaylarda suçlularla başka yollardan uğraşmayı seçmesi de olabilir.

Suç ve suçluluğu inceleyen bilim adamları, yani kriminologlar, çalışmalarında polis kayıtlarına geçmeyen gizli suçları da dikkate alırlar. Suç işlediği bilinen, ama kovuşturmaya uğramamış ya da suçtan zarar görmesine karşın polise haber vermemiş kişilerle konuşarak onlara sorular sorabilirler. Bu tür araştırmalar toplumdaki gerçek suç oranlarını ve suça yönelik davranışların neden ve sonuçlarını ortaya koymak açısından çok yararlıdır.

The Metropolitan Police

Alkolölçer bir insanın vücudundaki alkol miktarını saptar. Sonuç kan ya da idrar tahliliyle kesinleşir.

Suçların Önlenmesi

Suçların azaltılmasının temel koşullarından biri insanların yaşam koşullarının düzeltilmesidir. Yoksulluk ve sefaletin önlenmesi toplumdaki suçluluk oranını düşürecektir. Sosyal yardım hizmetlerinin yaygınlaştırılması, eğitim olanaklarının artırılarak okulların geliştirilmesi ve işsizliğin önlenmesi bu açıdan çok önemlidir.

Polis araştırmalarının kimya, balistik ve parmak izi laboratuvarları ile radyo, televizyon ve merkeze bağlı bilgisayar sistemleri gibi bilimsel tekniklerle desteklenmesi de suçluların kolayca ele geçirilmesine yardımcı olmaktadır. Bilgisayarlar suçlulara ilişkin bilgi edinilebilmesine büyük hız kazandırmıştır (*bak.* DEDEKTİF; PARMAK İZİ; POLİS).

Şartlı salıverme, cezaevlerinde uygulanan deneme süreleri ve ıslah edici yöntemler de, suçlunun ileride yeniden suç işlemesi olasılığını azaltmak için başvurulan çarelerdendir.

SUÇİÇEĞİ, genellikle yalnız çocukluk çağında görülen en yaygın ve en hafif bulaşıcı hastalıklardan biridir (*bak.* ÇOCUK HASTALIKLARI). Adındaki benzerliğe karşılık çiçek hastalığıyla hiçbir ilgisi olmayan bu hastalık bir virüsten ileri gelir. Çocuklar hastalık mikrobunu doğrudan doğruya suçiçeği geçirmekte olan başka bir çocuktan alırlar; giysi, havlu ya da oyuncak gibi eşyalarla bulaşma olasılığı daha azdır. Genellikle iki haftalık bir kuluçka döneminden sonra, yani mikrobun alınmasını izleyen 14. ya da 15. günde hastalık belirtileri başlar.

Suçiçeğinin en önemli belirtisi kendine özgü deri döküntüleridir. İlk önce göğüste ve sırtta beliren, sonradan hızla vücudun her yanına, hatta saçların arasına ve ağzın içine kadar yayılan bu döküntüler başlangıçta kırmızı noktacıklar biçimindedir. Bir iki gün içinde bu minik noktalardan her biri su dolu keseciklere dönüşür; bir süre sonra da kuruyarak kabuk bağlar. Eğer bu arada çocuğun kaşınması engellenirse, hastalığın başlangıcından bir ya da birkaç hafta sonra bütün bu yaralar hiç iz bırakmadan kaybolur. Ama yaralar kaşınarak kabukları kaldırılırsa deride çiçekbozuğunu andıran küçük çukurlar kalabilir.

Suçiçeği geçirmekte olan çocuklar ilk günlerdeki hafif ateş dışında genellikle kendilerini iyi hissederler; tek sorun, döküntülerin karşı konulmaz biçimde kaşınmasıdır. Kaşıntıyı önlemek için döküntülerin üzerine kalamin losyonu sürmek, bunun dışında çocuğun bir iki gün yatakta dinlenmesini sağlamak ve bol sıvı yiyeceklerle desteklenmiş hafif bir beslenme rejimi uygulamak tedavi için yeterlidir. İlk döküntülerin belirmesinden önce başlayıp kabarcıkların kabuk bağlamasına kadar uzanan süre içinde hastalık çok bulaşıcıdır. Bu nedenle, bulaşma tehlikesi geçinceye kadar hasta çocuğu kardeşlerinden ve arkadaşlarından uzak tutmak yararlı olabilir; ama aynı evde bunu sağlamak genellikle pek kolay değildir. Üstelik çocuklarda hastalık çok hafif geçtiği için, ana babalar çoğu zaman çocuklarının büyümeden önce suçiçeğine yakalanarak ömür boyu bağışıklık kazanmasını isterler.

Suçiçeği virüsü bazen yetişkinlerde zona hastalığına yol açtığından, bulaşıcı evredeyken asıl büyüklerin hastalıktan kaçınması gerekir. Çünkü, virüsün sinirlerin çevresine yerleşmesinden ileri gelen zona, genellikle göğsü ya da beli kuşak gibi saran bir çizgi boyunca dizilmiş kabarcıklı döküntüleriyle çok ağrı veren bir hastalıktır.

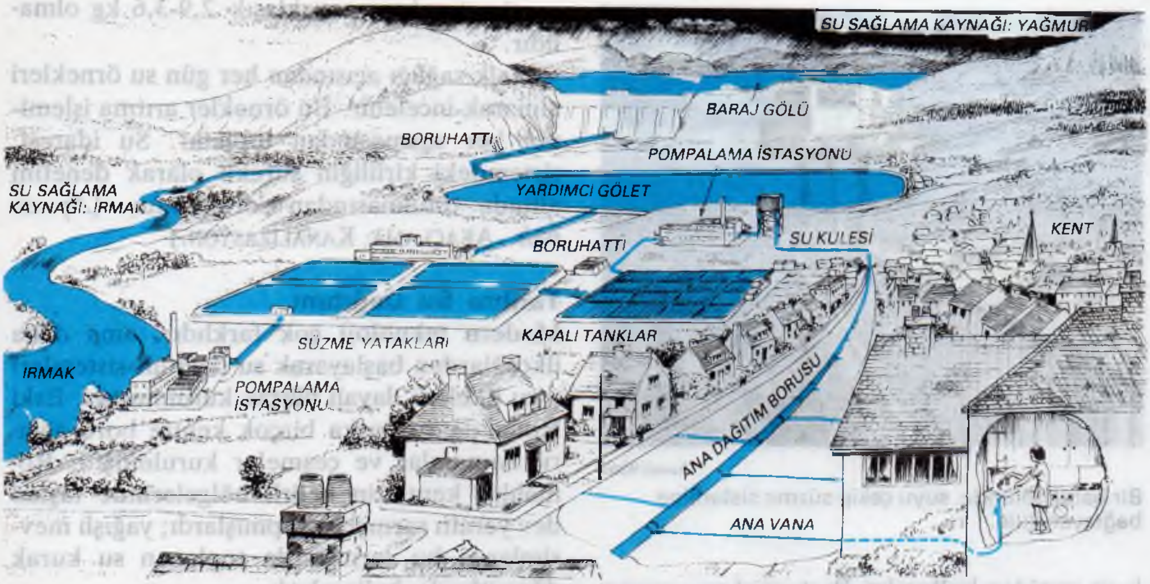
SU DAĞITIM SİSTEMİ. Uzunca bir süre yiyeceksiz yaşayabiliriz, ama canlı ve sağlıklı kalmak için düzenli olarak ve sıkça su içmemiz gerekir. Ayrıca, evlerde ve sanayide de sudan yararlanırız. Ama bu suyun nereden geldiğini, nasıl dağıtıldığını pek düşünmeyiz.

Su, bulutlardan yağış halinde iner, ırmaklarda, kuyularda ve baraj göllerinde toplanır. Gelişmiş ülkelerde bütün bir "su çevrimi"ni (*bak.* YAĞMUR) yönetmekle görevli olan çeşitli kamu kuruluşları vardır. Bu kuruluşlar, evlere ve itfaiye merkezlerine su sağlamanın yanı sıra, atık suları toplayarak arıtma işleminden geçirir; arazilerin korunması amacıyla akaçlama sistemleri kurar; taşkınları önleyici önlemler alır ve çevre kirliliğini denetler.

Yeryüzündeki toplam su miktarı sabittir; bu miktarın 1,36 milyar km³ olduğu sanılmaktadır. Bunun yaklaşık yüzde 97'si, Dünya yüzeyinin neredeyse üçte ikisini kaplayan deniz suyudur ve tuzu ayrılmadan içilemez. İnsanlar her zaman tatlı su sağlama çabası içinde olmuş ve daha ilkçağlardan başlayarak köylerini, kasabalarını akarsuların yakınında kurmuşlardır. Başlangıçta aynı akarsular kanalizasyon atıklarının da akıtıldığı yerler olarak kullanılmış ve su kaynaklarını bu yoldan kirletmenin hastalıklara neden olduğu anlaşılıncaya kadar bu uygulama sürüp gitmiştir.

Bugün kullanılan suyun büyük bölümü, çevredeki ırmaklardan beslenen baraj göllerinden (*bak.* BARAJ) ya da yeraltına sızıp "su tutan" katmanda toplanan sularla beslenen kuyulardan sağlanır. Kuyu suları, gözenekli (süngersi) kayaç ve kum katmanlarından geçtiğinden belirli ölçüde süzülmüş ve temizlenmiş olur. Toprağa yağmur sularından başka bir şey sızmadığı sürece bu sular kumlarından arındırılıp klorlandıktan sonra güvenle içilebilir. (*Ayrıca bak.* ARTEZYEN KUYUSU.)

Dünyanın az yağış alan kesimlerinde su denizden sağlanabilir ve tuzu giderildikten

Irmaktan ve baraj gölünden gelen su bir dizi süzme yatağından geçirilir. Arıtılmış su buradan bir boru ağıyla evlere dağıtılır.

sonra içilebilir. Deniz suyu, *damıtma* yöntemiyle tuzundan arındırılabilir. Bu yöntemde, tuzun ayrılması deniz suyunun ısı kullanılarak buharlaştırılmasıyla (bunun için güneş enerjisinden yararlanılabilir) sağlanır; daha sonra buhar yoğunlaştırılarak arı su elde edilir (*bak.* BUHARLAŞMA; DAMITMA). Bazı Arap ülkelerinde bu yöntemle deniz suyunun tuzunu gideren tesisler vardır; bu tesislerde günde yaklaşık 34 milyon litre içme ve kullanma suyu elde edilebilmektedir. Üzerinde durulan projelerden biri de, buzdağlarının çekilerek kurak ülkelere taşınmasıdır (buzdağlarının tuz oranı oldukça düşüktür).

Baraj gölleri, yağışlı mevsimlerde biriktirilen suyun kurak dönemlerde kullanılabilmesine olanak sağlar. Bu tür su depoları, musluklara kadar ulaşan suyun doğal olarak arıtılmasında önemli bir başlangıç aşamasını oluşturur. Suyun görece durgun olması büyük katı katışkıların dibe çökmesini, geniş yüzey alanı da havadaki oksijenin öbür katışkılar üzerinde arıtıcı bir etkide bulunmasını sağlar. Daha sonra baraj gölünden alınan su çeşitli arıtma işleminden geçirilir. Arıtma yöntemleri değişebilir, ama uygulanan işlem temelde aynıdır; bu işlemler aslında doğal süreçlerin yapay olarak tekrarından başka bir şey değildir.

Arıtma işlemine, suyun bir dizi süzme yatağı ya da havuzundan geçirilmesiyle başlanır. Burada amaç, suyun içindeki küçük taneciklerin birbirine yapışarak topaklanmasıdır; bunun için suya bir kimyasal madde, örneğin alüminyum sülfat katılır. Su daha sonra, saatte yaklaşık 6 metrelik bir hızla iri kum tanelerinden oluşan bir katmanın içinden geçirilir ve böylece topakların kuma takılıp kalması sağlanır. Bu ön süzmenin son aşaması olarak su, iri çakıllardan oluşan bir katmandan geçirilir ve buradan da delikli borulara alınarak bir başka birime aktarılır. Suyu süzen kum ve çakıl yataklarının her gün temizlenmesi gerekir. Bunun için önce delikli borulardan basınçlı hava püskürtülerek atıklar gevşetilir, sonra da ters yönde (yukarı doğru) su sıkılarak atıklar yıkanır. Bu basit yıkama işlemi yarım saat kadar sürer ve sonra süzme işlemi yeniden başlar.

İkinci süzme işlemi de aynı ilkeye dayalı olarak gerçekleştirilir, ama bu kez daha ince kum tanelerinden oluşan bir katmandan yararlanılır. Kumdaki canlılar sudaki bakterilerle beslenir ve böylece suyun arıtılmasına katkıda bulunur. Su yatağın içinden geçerken atıklar katmanın üst bölümünde toplanır; bu nedenle yatağın 25 milimetrelik üst bölümü belirli aralıklarla sıyrılıp yıkanır, temizlenen

Thames Water

Bir baraj gölünde, suyu çekip süzme sistemine bağlayan kule.

kum yeniden kullanılır. Bu temizleme sırasında su son arıtma işlemine alınır.

Suyun arıtılmasındaki son işlem klorlamadır. Bunun için su kapalı bir tanktan geçirilir; bu tanktaki klor sudaki hidrojenin bir bölümüyle birleşir ve açığa çıkan oksijen yanmaya benzer bir süreç sonunda kalan bütün bakterileri yok eder (*bak.* YANMA). Suyun yumuşatılması, yani kayaçlardan eriterek aldığı kalsiyum karbonat ve magnezyum hidroksitten arındırılması için de kimyasal yöntemlerden yararlanılır; yumuşatılmamış "sert su" kaynatıldığında, içindeki bu maddeler boruların içine ve çaydanlıkların dibine çökerek taşlaşır. Bütün bu işlemlerden geçen su artık içilebilecek kadar temiz ve güvenlidir; tüketicilerce kullanılmak üzere dağıtım ağına pompalanabilir.

ABD ve İngiltere'nin bazı yerlerinde, çocukların dişlerini güçlendirmek ve diş çürümelerini azaltmak amacıyla suya bir miktar flüorür katılır (*bak.* FLÜOR VE FLÜORÜR). Arıtılmış su, yeraltına ya da yerüstüne döşenen ana boruhattıyla dağıtım kulelerine ya da tanklarına iletilir. Daha sonra buradan, yolların altına döşenmiş büyük borulardan oluşan bir dağıtım ağıyla evlere ulaştırılır; ev girişlerindeki bağlantı borularının çapı genellikle 13 mm kadardır (*bak.* SU TESİSATI). Suyun binaların üst katına kadar çıkabilmesi için belirli bir basınca sahip olması gerekir; örneğin dört katlı bir bina için basınç santimetre kareye yaklaşık 2,9-3,6 kg olmalıdır.

Halk sağlığı açısından her gün su örnekleri alınarak incelenir. Bu örnekler arıtma işleminin her aşamasından toplanır. Su idaresi, sistemdeki kirliliğin sürekli olarak denetim altında tutulmasından sorumludur. (*Ayrıca bak.* AKAÇLAMA; KANALİZASYON.)

Tarihte Su Dağıtımı

Modern teknoloji çok farklıdır, ama daha ilkçağlardan başlayarak su dağıtım sistemleri aynı ilkelere dayalı olarak kurulmuştur. Eski Roma'da ve başka birçok kentte boru ağları, hamamlar ve çeşmeler kurulmuştu. Romalılar kentlerin belirli bölgelerinde taştan dev yeraltı sarnıçları yapmışlardı; yağışlı mevsimlerde bu sarnıçlarda toplanan su kurak dönemlerde kullanılırdı.

Kentlerin nüfusu arttıkça su sağlamadaki güçlükler de arttı. Kentlerde genellikle kuyu ve ırmak sularından yararlanılıyordu, ama öte yandan ırmaklar çok kolay kirleniyordu. Yollardaki pislik ve çöpler, ırmak kenarındaki evlerin kanalizasyon atıkları, ırmağın yukarı kesimlerindeki yerleşim noktalarından gelen benzer atıklar, kentlerin dışında ırmak boyunda otlayan sığırlar; bütün bunlar suyun kirlenmesine yol açıyordu. Akıntının oldukça kuvvetli olduğu kesimlerde bu tür atıklar sürüklenip gidiyordu, ama sık sık da dizanteri, tifo ve kolera salgınları ortaya çıkıyordu.

Romalılar, suları kentlere oldukça uzak noktalardan toplayıp sukemeri denen kanallarla taşıma yoluyla kirlenme tehlikesinin üstesinden gelmişlerdi. Suyun Apenninler'den Roma'ya bu tür bir suyoluyla getirilmesi İÖ 313 gibi erken bir tarihe rastlar. Sonradan dağların içinden su tünelleri açıldı, suyollarını vadilerden aşırmak için büyük kemerler yapıldı. Bu görkemli Roma sukemerlerinden bazıları varlıklarını hâlâ sürdürmektedir; üstelik, örneğin Fransa'da Nîmes yakınlarında, İspanya'da Segovia ve Tarragona'daki sukemerleri bugün de kullanılmaktadır (*bak.* SUKEMERİ).

Kuyuların kirlenme olasılığı akarsulara göre daha azdır, ama herhangi bir kuyu kirlendiğinde temizlenmesi çok daha güçtür. Örneğin bir çiftlikte açılan kuyunun duvarlarında tam bir sızdırmazlık sağlanması gerekir; bu başarı-

lamazsa, çiftlik avlusundaki atıklar kuyuya sızabilir. Bu nedenle yüzey sızıntılarının yol açabileceği kirlenmeyi önlemek için kuyulara büyük bir dikkat gösterilmesi gerekir (*bak*. KUYU).

Suların toplanmasını sağlamak amacıyla, çoğunlukla vadilerin ağız bölümüne set ya da barajlar kurularak gölet denen küçük yapay göller ya da daha büyük baraj gölleri oluşturulur. Baraj gölündeki su, tünellerle, kapalı kanallarla ya da büyük çaplı borularla kent dışındaki pompalama istasyonuna getirilir. Eğer baraj gölü ya da gölet kentten çok daha yüksekteyse, su basıncını düşürmek için ana göl ya da gölet ile kent arasında bir ya da daha çok gölet yapılır. Yardımcı göletler sürekli dolu tutulur ve su buradan pompalama istasyonuna beslenir. Eğer baraj gölünden gelen su, basıncı yeterince düşürülmeden dağıtım şebekesine beslenirse, suyun basıncı boruların ve evlerdeki muslukların patlamasına yol açabilir. (30 metre yüksekteki bir suyun basıncı santimetre kareye 3 kg değerindedir.)

Ülkeler sanayileştikçe, kullanılan su miktarı da önemli ölçüde artar. Pek çok fabrika büyük miktarlarda su kullanır ve bunun çoğunun tatlı su olması gerekir. (Plastik, kâğıt ve metal kaplama sanayileri buna örnek gösterilebilir.) Evlerde kullanılan su miktarı da, kısmen temizlik standartlarının yükselmesi, kısmen de çamaşır makinesi gibi ev aygıtlarının kullanımının yaygınlaşmasıyla önemli ölçüde artmıştır. İnsanların sularını hâlâ kuyu ya da çeşmelerden taşıyıp getirdikleri bölgelerde, kişi başına düşen günlük tüketim ender olarak 18 litreyi geçer. Ama yaygın bir su dağıtım ağıyla beslenen tuvaletli, lavabolu, banyolu ve duşlu evlerde bu rakam 225 litreyi aşar. İngiltere'nin güneyindeki Thames Su İdaresi dünyanın en büyük su dağıtım sistemini yönetmektedir; bu sistemle 12.900 km²'lik bir alana her gün ortalama 3 milyar 820 milyon litre su verilmektedir.

Birçok ülkede su tüketimi sayaçla ölçülür ve tüketiciye kullandığı su miktarına göre hesap çıkarılır. İngiltere'de ve bazı başka ülkelerde ise, su gideri evin büyüklüğüne göre saptanır ve vergi biçiminde toplanır.

SUDAK *bak*. LEVREK.

SUDAN, Afrika'nın kuzeydoğusunda, Kızıldeniz'in kıyısında yer alan bağımsız bir cumhuriyettir. Kuzeydoğudaki Kızıldeniz kıyısı dışında ülke Mısır, Libya, Çad, Orta Afrika Cumhuriyeti, Zaire, Uganda, Kenya ve Etiyopya ile çevrelenmiştir. Doğudan batıya en geniş yerinde 1.577 kilometrelik uzunluğuyla, Sudan Afrika kıtasının en büyük yüzölçümlü ülkesidir. Ama büyük bir bölümü insan yaşamayan sıcak ve kurak çöllerle kaplı olduğu için, nüfusu yüzölçümüne göre çok düşüktür.

Sudan'ın en büyük özelliği Nil Irmağı'nın ülke topraklarından geçmesidir. Irmağın iki kolu olan Beyaz Nil ve Mavi Nil Sudan'ın başkenti Hartum'da birleşir (*bak*. NİL IRMAĞI). Sudan topraklarının Hartum'un kuzeyinde kalan bölümü, Nil vadisi dışında baştan başa çöllerle kaplıdır. Hartum'dan güneye doğru inildikçe yağmur oranı ve toprağın verimliliği artar. Bu bölge fundalıklar, savanlar ve tropik yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Sudan'da fil, aslan, pars, suaygırı, zürafa ve antilop gibi yabanıl hayvanlar, ayrıca çeşitli kuşlar yaşar.

Sudan'ın adı, İS 9. yüzyılda bölgeyi fetheden Araplar'ın verdiği *Biladü's-Sudan* ("Siyahlar Ülkesi") adından gelir. Ülkenin güneyinde yaşayanların çoğunluğu Sudanlı'dır. Avcılık, balıkçılık yapan ve sığır besleyen bu halk, sazlarla kaplı kulübelerde yaşar. Güneyliler yerel dinlere ya da Hıristiyanlık'a bağlıdır. Ülkenin kuzeyinde yaşayan Arap ve Nübyeli karışımı halkın büyük bir bölümü Müslüman'dır; çoğunluğu çiftçi ve köylüdür. Ülkede çok sayıda göçebe de bulunur.

SUDAN'A İLİŞKİN BILGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 2.503.890 km².
NÜFUS: 27.268.000 (1989).
YÖNETİM: Bağımsız cumhuriyet.
BAŞKENT: Hartum.
DOĞAL YAPI: Güneyde Nil Irmağı'nın akaçladığı verimli ve kısmen ormanlık bir bölge bulunur. Kızıldeniz kıyısında denize paralel uzanan dağ dizisi yer alır. En yüksek nokta Kinyeti Dağı'dır (3.187 metre). Ülkenin kuzeyinin büyük bir bölümü çöllerle kaplıdır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Pamuk, yerfıstığı, arapzamkı.
ÖNEMLİ KENTLER: Hartum, Port Sudan, Omdurman.
EĞİTİM: Zorunlu değildir.

Sudan'ın güney kesiminde büyük yerleşimler yoktur. Kızıldeniz kıyısında yer alan iç ve dış ticaret limanı Port Sudan ile başkent Hartum, ülkenin kuzeyindeki başlıca yerleşim merkezleridir. Hartum'un güneyinde, Nil'in iki ayağı arasında kalan geniş ovaya Cezire denir. Mavi Nil'e bağlı sulama kanalları ile sulu tarım yapılan bu bölgede yetiştirilen yüksek nitelikli pamuk dış ülkelere satılır. Ülkenin ortasında bulunan Kordofan bölgesinde yetişen bazı Afrika akasyalarından arapzamkı elde edilir. Tahıl ve yerfıstığı gibi tarım ürünleri yetiştirilir. Ormanlık bölgelerden maun gibi değerli ağaçlar elde edilir. Kömür ve maden çıkarımının çok düşük olduğu Sudan'da modern sanayi kuruluşları yok denecek kadar azdır.

Sudan'daki karayollarının büyük bölümü

Georg Gerstei—Rapho/Photo Researchers

Sudan'da pamuk hasadı. Üretilen yüksek nitelikli pamuk dışarıya satılan en önemli üründür.

topraktır. Bunlar yağmurda kullanılamaz hale gelir. Port Sudan'da başlayan bir demiryolu kuzeydeki önemli yerleşim birimlerini birbirine bağlar. Nil Irmağı'nın üzerinde işleyen gemilerle Cuba'ya kadar yolcu ve mal taşınır. Hartum Afrika'nın doğusundaki en önemli havayolu ulaşım merkezlerinden birisidir.

Tarih

Sudan'ın erken dönem tarihi, özellikle İÖ 11. yüzyıldan İS 4. yüzyıla kadarki Eski Mısır tarihi ile bağlantılıdır. 7. yüzyılda Mısır'ı fetheden Araplar sonradan Sudan'ın kuzeyini de ele geçirdiler. Ülke yüzyıllar boyunca yarı Arap, yarı Afrikalı yerel krallar ve kabile şeflerince yönetildi. Kuzeyde yaşayanlar sık sık güneyden köle topladılar. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa, özellikle ordularına asker toplamak amacıyla 1820-21 yıllarında Sudan'ı fethetti. Böylece Sudan, bütün Nil havzasını bir bayrak altında toplamayı amaçlayan Mısır'ın yönetimine girdi. Mısırlılar Avrupa'nın desteğini sağlamak amacıyla İngiliz görevliler getirdiler. Bunların en ünlüsü olan general Charles George Gordon adaletli bir yönetim kurmaya ve kölelik düzenini kaldırmaya çalıştı. Ne var ki, Sudanlılar'ın büyük bir bölümü çok güç koşullar altında yaşamayı sürdürüyordu. Bu yüzden Mehdi olduğunu iddia ederek ortaya çıkan tarikat önderi Muhammed Ahmed İbnü's-Seyyid Abdullah'ın başlattığı ayaklanmayı desteklediler. Mehdi 1882'de Sudan halkını Mısır yönetimine karşı kışkırtmaya başladı. 1885'te Hartum'u aldı; bu sırada general Gordon ayaklanmacılarca öldürüldü.

Mısır 1882'de İngilizler'in işgaline uğramıştı. 1886'da İngiliz ve Mısır orduları birlikte, Sudan'ı yeniden ele geçirmeye başladılar. 1898'de Abdullah bin Muhammed yönetimindeki Sudan ordusu, Hartum yakınlarındaki Omdurman'da yapılan savaşta general Herbert Kitchener'ın birliklerine yenildi. Ülke 50 yıl boyunca Mısır-İngiliz ortak yönetimi altında yaşadı.

1930'larda ve 1940'larda gelişen Sudan milliyetçiliği, Sudan'ın 1956'da bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlandı. 1969'da kuzeydeki subaylar hükümeti devirdiler ve general Cafer Numeyri komutasında bir Devrim Komuta

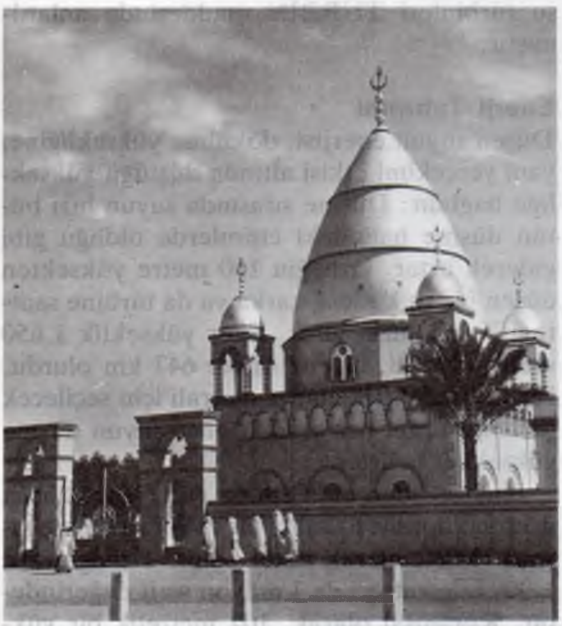

Camera Press/Photo Trends

Sudan'ın iç kesimlerinde yaşayan Dinkalar mızrakla balık avlıyorlar. Nil Irmağı'nda balıkçılık çok yaygındır.

Konseyi kuruldu. 1970'te dinci çevrelerin, 1971'de de komünistlerin düzenlediği hükümet darbeleri bastırıldı ve yapılan bir halkoylamasıyla devlet başkanı seçilen Numeyri 1972'de konseyi dağıttı. Ülke bir süre barış içinde yaşadı. Daha sonra Numeyri ülkeyi şeriata göre yönetmek isteyerek yasaları buna göre düzenlemeye başladı. Bu yüzden güneyli putperest ve Hıristiyan Sudanlılar yönetime karşı ayaklandılar. 1985'te, Savunma Bakanı General Abdurrahman Sivar ed-Dahab bir darbeyle yönetimi ele geçirerek Numeyri'yi iktidardan düşürdü. Yeni bir anayasa hazırlandı ve 1986'da seçimler yapıldı. En güçlü parti olan Ümmet Partisi bir koalisyon hükümeti kurduysa da, kuzeyde güçlenen Ulusal İslami Cephe'nin de koalisyona katılması sorunları artırdı. 1989'da yeni bir hükümet darbesi yapıldı. Ama güneyde şeriat uygulamasının kaldırılmasını isteyen Sudan Halk Kurtuluş Ordusu ile general Ömer el-Beşir başkanlığındaki yeni hükümet arasında bir anlaşmaya varılamadı.

Camera Press

Sudanlı önder Mehdi'nin Omdurman'daki mezarı. Mehdi öncülüğündeki Sudanlılar 1880'lerde İngilizler'i yenilgiye uğratmışlardı.

SU ENERJİSİ. Irmakta akan ya da yüksekten düşen suyun büyük bir enerjisi vardır. Yüzyıllar boyunca makineleri ve değirmenleri işletmek, su çarklarını döndürmek için hareket halindeki sudan yararlanılmıştır. Ama bugün artık su enerjisi bu biçimde doğrudan değil, genellikle hidroelektrik enerjiye çevrilerek kullanılmaktadır. ("Hidro" Yunanca'dan gelen bir sözcüktür ve "suyla ilişkili" anlamına gelir.) Hidroelektrik enerji santrallarında, türbin denen makineler suyun etkisiyle çalıştırılır. Her türbinin mili, elektrik üreteci ya da jeneratör denen bir başka makinenin miline bağlıdır. Bu ikinci makine, türbin çalıştığı sürece elektrik akımı üretir. Elde edilen akım, kablolar yardımıyla gereksinim duyulan noktalara iletilir (*bak.* DİNAMO; ELEKTRİK; ELEKTRİK ENERJİSİ; TÜRBİN).

Su Çarkları ve Su Değirmenleri

18. yüzyılda buhar makinesi ortaya çıkıncaya kadar sanayide elle ya da hayvan gücüyle çalıştırılamayacak kadar büyük bütün makineler ya rüzgâr gücüyle (*bak.* RÜZGÂR ENERJİSİ) ya da akarsuların yardımıyla çalıştırılırdı.

Su çarkında, akan ya da düşen suyun enerjisiyle bir çark döndürülür; çarkın ortasındaki mil, çalıştırılmak istenen makineye, örneğin bir değirmene bağlıdır. Böylece suyun etkisiyle çark döndükçe, makine de işler. Geçmişteki bu sistemden, özellikle buğdayın öğütülmesinde kullanılan un değirmenlerinde, ağır değirmentaşının döndürülmesinde yararlanılmıştır.

Barnaby's

Galler'de, Wrexham yakınlarında 300 yıllık bir su değirmeni. Su en eski enerji kaynaklarından biridir.

Su çarkını durdurmak için çarkın kanatlarına çarpan suyun kesilmesi gerekir. Bu nedenle su çarkı akarsuyun ana yatağına değil, bir yan kanala yerleştirilir. Değirmenin suyunu sağlayan bu kanalın üst ucunda (yukarı çığırında), suyun akış miktarını azaltıp çoğaltmaya ya da suyu bütünüyle kesmeye yarayan bir savak kapağı bulunur. Suyun çarka gelen kesimine yükleme kanalı, çarktan çıkan kesimine ise boşaltma ya da çıkış kanalı denir.

13. yüzyıldan sonra Avrupa'da görülen en yaygın su çarkı tipi, *üstten çarpmalı çark*'tır. Bunlarda çark, yükleme kanalının yaklaşık 60 cm altına yerleştirilir ve suyu üstten alır. Çarkın çevresine kepçe biçimli kanatlar takılmıştır; üstten akan su bu kepçelere dolar. Çarkın bir yanındaki dolu kepçeler ile öbür yanındaki boş kepçeler arasındaki ağırlık farkı çarkın dönmesini sağlar. Her kepçe dibe yaklaşırken içindeki suyu çıkış kanalına boşaltır. Üstten çarpmalı çarkların çapı, yükleme kanalı ile çıkış kanalı arasındaki düzey farkından biraz daha azdır. Bu tür çarklarda en yaygın rastlanan çap uzunluğu 6 ile 7,5 metre arasında olmuştur; ama çapı 21 metreden daha büyük bazı çarkların da kullanılmış olduğu bilinmektedir.

Üstten çarpmalı çarkların verimi oldukça yüksektir; bunlarda, düşen suyun enerjisinin yalnızca dörtte biri boşa gider. Ama üstten çarpmalı çarklar oldukça yavaş döner; bu nedenle çarkın döndürdüğü makineye aktardığı hızı yükseltmek için genellikle araya dişli çarklar yerleştirilir (*bak.* DİŞLİ ÇARK).

Alttan çarpmalı çark'lar, çarkın altından akan suyun hızından yararlanır. Su çarkın altındaki kanatlara çarpar ve çarkı döndürür. Bu tür çarkların verimi, üstten çarpmalılara oranla çok daha düşüktür; düz kanatlar kullanıldığı zaman suyun enerjisinin yaklaşık dörtte üçü boşa gider. Eğrisel kanatlar kullanılırsa verim iki katına çıkar. Alttan çarpmalı su çarkları, Avrupa'da özellikle Ren Irmağı boyunca uzun süre kullanılmıştır.

Yandan beslemeli çark'larda ise, yükleme kanalı ile çıkış kanalının arasında, çarkın çemberine yakın bir yerde, göğüslük denen bir bölüm vardır. Su çarka, çarkın hemen hemen eksen düzeyinde girer; eksen düzeyi, suyun kepçeler yoluyla uyguladığı kuvvetin en büyük olduğu düzeydir. Göğüslük, kepçeler çıkış kanalı ile hemen hemen aynı düzeye gelinceye kadar suyun kepçelerden dökülmesini önler. Yandan beslemeli su çarklarında, üstten ve alttan çarpmalı çarkların ilkeleri birleştirilmiştir.

Su çarklarının daha modern bir biçimi de, güçlü bir biçimde püskürtülen suya bağlı olarak yüksek hızlarda dönen, özel olarak tasarımlanmış Pelton çarkıdır. Pelton çarkı ve su türbinleri TÜRBİN maddesinde anlatılmıştır.

Enerji Tahmini

Düşen suyun enerjisi, dökülme yüksekliğine, yani yerçekimi etkisi altında düştüğü yüksekliğe bağlıdır. Düşme sırasında suyun hızı bütün düşme halindeki cisimlerde olduğu gibi giderek artar. Örneğin 150 metre yüksekten düşen bir su kütlesi, çarka ya da türbine saatte 195 km hızla girer. Eğer yükseklik 1.650 metre olsaydı, bu hız saatte 647 km olurdu. Bir hidroelektrik enerji santralı için seçilecek türbinin tipini her şeyden önce suyun düşme yüksekliği belirler.

Jeneratörden elde edilen güç (jeneratörün üretim kapasitesi) kilowatt (kW) ya da megawatt (MW) olarak ifade edilir. 1 megawatt, 1.000 kilowatt ya da 1 milyon watt değerindedir. Kuramsal olarak, 102 metrelik bir yükseklikten düşen 1 kg ağırlığındaki 1 litre su (ya da bunun tersi olarak, 1 metreden düşen

102 litre su), saniyede 1 kW elektrik enerjisi üretir. Uygulamada bu verim daha azdır, çünkü enerjinin bir bölümü boru ve makine içindeki sürtünmeleri yenmek için harcanır (*bak.* ENERJİ).

Büyük tesislerde suyun akışı saniyede metreküp (metreküp bölü saniye) olarak ölçülür.

Enerji Kaynakları

İsviçre, İtalya, İsveç ve Norveç gibi, buhar enerjisiyle çalışan termik santrallarda kullanılacak yeterli kömürü ya da petrolü bulunmayan ülkeler su enerjisi kaynaklarını geliştirmişlerdir. Su, kömür, petrol ve doğal gaz kaynakları yeterli olan ülkelerde elektriğin hangi kaynaktan yararlanılarak üretileceği (su enerjisi, dizel motorları, gaz türbinleri ya da buhar enerjisi santralları mı kullanılacağı) bir seçim ya da tercih sorunudur. Buhar enerjisi santralları konusunda da, yakıt olarak kömür ya da petrol yakmak ile nükleer reaktörlerden yararlanmak arasında bir seçim yapılması gerekir (*bak.* NÜKLEER ENERJİ). Bu yüzden çoğu kez pek çok karmaşık koşulun göz önünde tutulmasını gerektiren son kararı vermek zordur.

Su enerjisi kaynakları yalnızca belirli bölgelerde, genellikle de dağlık yörelerde bulunur. Bir hidroelektrik santralın yatırım tutarı, aynı güçteki bir kömürlü termik santralın yatırım tutarının en az üç katı, bir nükleer enerji santralın yatırım tutarının da bir buçuk katıdır. Ama hidroelektrik santralın işletme giderleri öbürlerine göre çok daha düşüktür; çünkü yakıt gideri yoktur ve daha az personelle işletilebilir.

Washington Power Company

ABD'de Washington'daki Long Lake enerji santralının barajında tutulan suyun hızlı akışıyla dönen türbinler jeneratörleri çalıştırır ve böylece su enerjisi elektrik enerjisine dönüştürülür.

Hidroelektrik Enerji Santralları

Bir hidroelektrik enerji santralı ya bol yağmur alan bir dağlık bölgede ya da bir ırmağın vadisinde kurulur. Birinci durumda, yamaçlarla kuşatılmış, olabildiğince geniş bir alandaki suların akaçlandığı yüksek bir kesimde bir su toplama alanı kurulur. Akaçlama havzası da denen bu su toplama alanında çoğu kez bir göl bulunur. Su toplama alanının çıkışı bir baraj yapılarak kapatılır. Bu baraj havzadaki gölün büyüklüğünü önemli ölçüde artırır.

Su baraj tabanından tüneller ya da borularla enerji santralına alınır. Suyu enerji santralındaki türbinlere ulaştıran borulara *cebri boru* denir. Cebri borular genellikle çelikten yapılır ve çok dayanıklıdır. Çünkü, cebri borudaki su basıncı, düşme yüksekliğine ve bundan doğan çarpma şiddetine bağlı olarak çok yüksek bir değerde olabilir ve dayanıklılığı yeterli olmayan herhangi bir boruyu patlatabilir. Bugüne kadar uygulamada kullanılan en büyük düşme yüksekliği 1.650 metredir; bu yükseklikten düşen su cebri boru yüzeyinde milimetre kareye 1,5 kilogramın üzerinde bir basınç yaratır. Öte yandan, genellikle tepelerin ve dağların içinden açılması gereken tüneller, iç duvarları beton ya da çelikle kaplanarak daha sağlam duruma getirilir.

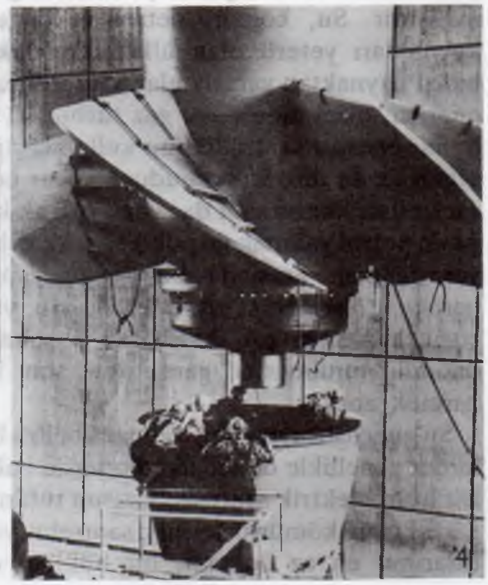
Türbin durdurulduğunda, türbinin bağlı olduğu cebri borudaki basıncın aniden yükselerek borunun patlamasına yol açmasını önlemek için su alma sistemine *denge bacası* denen taşma boruları eklenebilir. Üst uçları baraj gölündeki su düzeyinin üzerine kadar çıkan denge bacalarının tepeleri açıktır. Denge bacaları genellikle cebri boruların tepesine bağlanır.

Santral binası, türbinlerden geçen suyun akabileceği bir akarsu yatağının ya da gölün yakınında, uygun olan en alçak yerde yapılır. Türbinlerden çıkan suyun döküldüğü kanala çıkış kanalı denir.

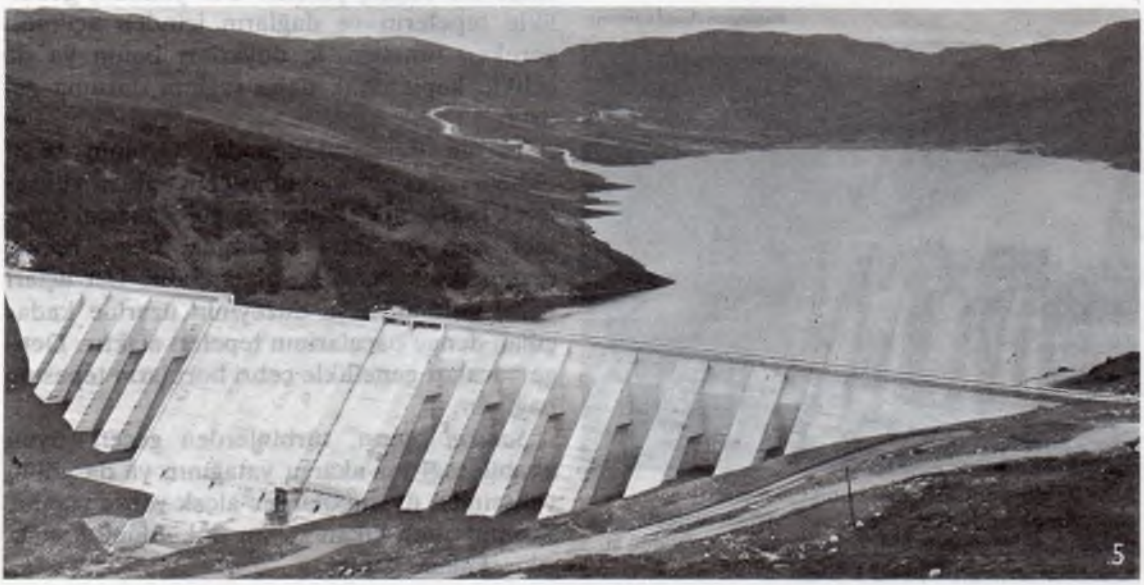

(1, 2, 3, 5) North of Scotland Hydro-Electric Board. (4) Keystone

1 Güçlü çelik borular göletteki suyu enerji santralına getirir. **2** Enerji santralındaki su türbinleri jeneratörleri çalıştırır. **3** Enerji santralının altından su ırmağa dökülür. **4** Bazı türbin tiplerinde, türbinden geçen su dev kanatları olan bir pervaneyi döndürür. **5** İskoçya'da Dalchonzie enerji santralını, barajın oluşturduğu Lednock Gölü beslemektedir.

Eğer bir jeneratöre elektrik bağlanırsa, jeneratör bir elektrik motoru gibi çalışabilir ve bağlı bulunduğu türbini döndürebilir; bu durumda türbin pompa işlevi görür. Pompalı depolama sistemlerinde, elektrik tüketiminin düşük, yani yükün az olduğu saatlerde jeneratörler elektrik şebekesinden beslenerek motor gibi çalıştırılır ve su daha alçak düzeydeki bir göletten daha yüksek düzeydeki bir gölete pompalanır. Yükün yüksek olduğu saatlerde ise bu kez yüksekteki gölette depolanan su kullanılarak, türbin-jeneratör grupları çalıştırılır ve yeniden elektrik üretimine geçilir.

Irmaklar Üzerinde Kurulan Enerji Sistemleri

Irmak üzerinde kurulan hidroelektrik enerji santrallarınm ana gövdesini, ırmağın önünü kesecek biçimde yapılmış bir baraj oluşturur. Bu, ırmağın yukarı çığırında su düzeyini yükseltir ve böylece barajın yüksekliğine bağlı olarak belirli bir su düşme yüksekliği elde edilir. Barajın yukarı kesiminde toplanan su, çoğu kez kurak mevsimde ırmağın suları çekildiği zaman bile akış sürekliliğini sağlayacak kadar büyük bir göl oluşturur. Bu tür barajlardan taşkınları denetim altına almak için de yararlanılabilir.

Enerji santralı barajın üzerinde, iç yanında ya da hemen aşağı çığıra bakan kesiminde yapılabilir. Barajın alt kesiminden alınan su, türbinlerden geçirildikten sonra yeniden ırmak yatağına verilir. Irmağın bütün suyu türbinlerden geçmez. Suyun türbinlerden geçmesi gerekmeyen bölümü, genellikle barajın tepesinde yer alan *taşma savakları*'ndan, küvetteki suyun taşmasına oldukça benzer bir biçimde aşağı çığıra verilir.

Az çok kesintisiz bir eğimi olan bir ırmağın üzerinde, bir biri ardına bir dizi baraj yapılabilir. Bunun bir örneği ABD'de Tennessee Irmağı'dır; bu ırmağın üzerinde dokuz, kolları üzerinde ise 13 baraj yapılmıştır. Bu barajların uzunlukları yaklaşık 800 metre ile 2,3 km arasında değişir. Irmağın düzeyindeki yükselmeler de bir barajdan ötekine farklılık gösterir. Örneğin bir barajda bu yükselme 50 metreyken, başka birinde yalnızca 21 metredir. Bu baraj dizisi Tennessee ve kollarından çok büyük miktarlarda enerji elde edilmesini sağlar. Yeni Zelanda'daki Waikato Irmağı ve Avustralya'daki Karlı Dağlar Projesi de çok sayıda barajın kurulduğu sistemlerdir.

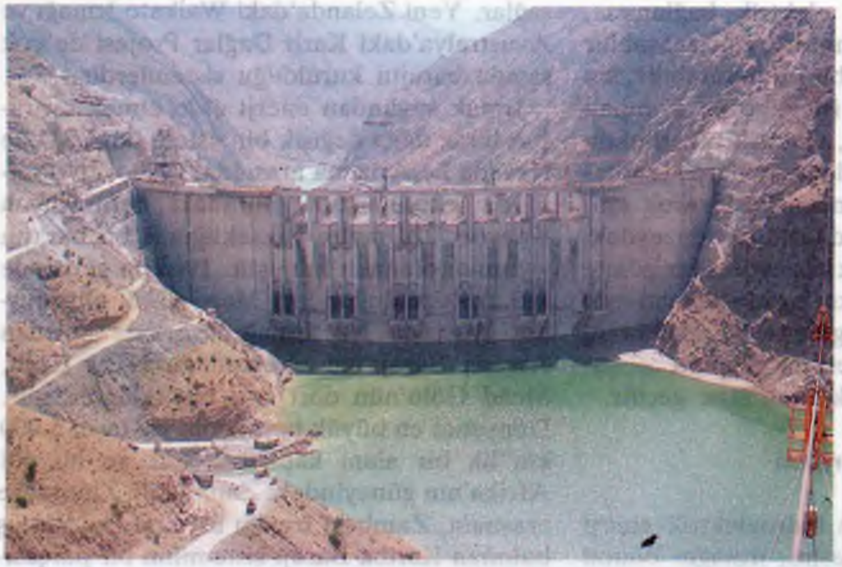
Irmak suyundan enerji elde etmeye yarayan biraz daha değişik bir sistem de ABD'de Nevada ile Arizona arasındaki Hoover Barajı'nda kurulmuştur. Buradaki derin Siyah Kanyon, 221 metre yüksekliğinde bir barajın yapımını olanaklı kılmıştır. Barajın gerisinde 185 km uzunluğundaki Mead Gölü oluşmuştur. Mısır'da Nil Irmağı üzerinde kurulan Assuan Barajı'nın oluşturduğu Nâsır Gölü, Mead Gölü'nün dört katı büyüklüğündedir. Dünyanın en büyük baraj gölü yaklaşık 5.000 km^2'lik bir alanı kaplamaktadır ve bu göl Afrika'nın güneyindeki Zambia ile Zimbabve arasında, Zambezi Irmağı üzerinde kurulmuş bulunan Kariba Barajı sisteminin bir parçasıdır. Dünyadaki su enerjisi sistemlerinin en büyüklerinden bazıları da SSCB'dedir. Yenisey Irmağı'nın üzerinde yapılan Krasnoyarsk Hidroelektrik Santralı 6.000 MW gücündedir.

Gelgit ve Dalga Enerjisi

Elektrik üretmek için gelgit enerjisinden, yani suların yükselmesi ve alçalmasından yararlanılabilir (*bak.* GELGİT). Gelgit enerjisi santrallarıyla ilgili bugünkü tasarımlar, gelgit genliğinin büyük olduğu belirli bir kıyı kesimindeki ırmak ağzına ya da deniz girişine bir baraj yapılmasına dayanır. Eğer bu barajın içinden bazı tüneller açılırsa, sular yükselme zamanında bunlardan içeri girecek, alçalma zamanında da dışarı akacaktır. Tünellerin içine yerleştirilmiş olan türbinler de suyun akışıyla dönecek ve bunlara bağlı jeneratörlerden böylece elektrik üretilmiş olacaktır.

Gelgit sırasında suların yükselmesi ile alçalması arasındaki düzey farkı ender olarak 10 metrenin üzerine çıkar. Sıradan bir hidroelektrik enerji santralındaki 160 metrelik bir düşme yüksekliğiyle karşılaştırıldığında çok küçük kalan böyle bir yükseklikten yararlanabilmek için büyük bir su hacmine gereksinim vardır. Bu nedenle, gelgit enerjisi santralları barajın büyük miktarda su tutmasını gerektirir.

İlk büyük gelgit enerjisi santralı 1966'da Fransa'da yapılmıştır. Bu santral Bretanya' daki St. Malo yakınlarında, Rance Irmağı'

1987'de açılan Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santralı Atatürk Barajı'ndan sonra Türkiye'nin en büyük barajıdır.

Tempo

nın ağzındadır. Baraj uzunluğu yaklaşık 800 metredir ve 24 tüneli vardır. Her tünele 10 megawattlık bir türbin-jeneratör grubu yerleştirilmiştir. Türbinlerin kanatları tersine çevrilebilmekte ve böylece suyun akış yönü değiştiğinde de dinamolar çalıştırılabilmektedir.

ABD ile Kanada arasındaki Fundy Körfezi'nin girişindeki Passamaquoddy Körfezi ve İngiltere'de Severn Halici'nde gelgit enerjisi santrallarının kurulması öngörülmektedir.

Dalga enerjisi deniz dalgalarının enerjisine dayanır. Örneğin bu, Atlas Okyanusu'nun ortalarında 1 metrelik dalga uzunluğu başına ortalama 90 kW kadardır. Fırtına koşullarında bu miktar metre başına 5 MW düzeyine kadar çıkar. Bu enerjiden yararlanmak için geliştirilmiş aygıtlardan biri, içi kısmen sûyla dolu uzun ve esnek bir torbadan oluşur; dalga bu torbaya ulaştığında torba sıkışır ve içindeki su türbinlerden geçmeye zorlanır. Sanayi ölçeğindeki herhangi bir dalga enerjisi jeneratörü henüz işletilmemektedir, ama bu konuda özellikle Norveç ve Japonya'da yoğun araştırmalar yapılmaktadır.

Su enerjisinden yararlanmada, başlıcaları ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve Avrupa'da olmak üzere büyük gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte, okyanuslar ve ırmaklar hâlâ büyük ölçüde el değmemiş dev enerji kaynaklarıdır.

Türkiye'de Hidroelektrik Enerji Santralları

Türkiye önemli bir su gücüne sahiptir. Su enerjisinden elektrik üretme potansiyeli bakımından Avrupa ülkeleri arasında SSCB ve Norveç'ten sonra üçüncü sırada yer almasına karşın, bu olanaktan yeterince yararlanılmamaktadır. Gene de, özellikle 1950'den sonra üretilen toplam elektrik enerjisi içinde hidroelektrik santralların payı giderek yükselmiştir.

Türkiye'de Osmanlılar döneminden başlayarak çeşitli büyüklükte barajlar yapıldı. Ama ilk dönemlerdeki bu barajlar daha çok su gereksinimini karşılamaya yönelikti. Su enerjisinden yararlanan ilk elektrik santralı 1902'de Tarsus'ta kuruldu.

Cumhuriyet döneminde, 1950'ye kadar elektrik üretiminde ağırlık daha çok termik santrallara verildi. Bu dönemde ilk hidroelektrik santral, Trabzon'da 1926'da yapımına başlanan ve 1929'da işletmeye açılan Visera'dır. 1951'e kadar Visera tek hidroelektrik santral olarak kaldı. 1950'de elektrik enerjisi üretiminin ancak yüzde 3,8'i su gücünden yararlanılarak elde ediliyordu. 1936-55 arasında tamamlanan Çubuk I, Gölbaşı, Gebere ve Elmalı II gibi barajlar doğrudan sulama ve kentlerin su gereksinimini karşılamak için yapılmıştı. 1950'lerde elektrik enerjisi üretiminde su kaynaklarına verilen önemin artmasıyla

birlikte, yeni hidroelektrik santralların yapımına hız verildi.

1956'da tamamlanan Sarıyar ile Seyhan barajları ve hidroelektrik santrallarının önemli katkısıyla, 1960'ta toplam elektrik enerjisi üretimi içinde hidroelektrik santralların payı yüzde 35,6'ya ulaştı. 1972'de Gökçekaya ve 1975'te Keban barajları ve hidroelektrik santralları hizmete girdi. Daha sonra kurulan önemli barajlar ve hidroelektrik santrallar arasında, Yeşilırmak üzerindeki Hasan Uğurlu (1981) ve Suat Uğurlu (1981), Ceyhan üzerindeki Aslantaş (1984) ile Manavgat üzerindeki Oymapınar sayılabilir. 1985'te elektrik enerjisi üretiminde hidroelektrik santralların payı yüzde 35,2 olmuştur.

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) kapsamında yer alan Karakaya Barajı ve Hidroelektrik Santralı 1987'de işletmeye açılmıştır. Aralarında Türkiye'nin en büyük barajı olan Atatürk Barajı'nın da bulunduğu 13 büyük projeden oluşan GAP tamamlandığında toplam 15 baraj ve 18 hidroelektrik santral hizmete girecektir. Bu hidroelektrik santralların bugün var olan hidroelektrik gücün dört katı güç sağlayacakları öngörülmektedir.

Türkiye'de Toplam Elektrik Enerjisi Üretiminde Hidroelektrik ve Termik Santralların Payı

Yıllar	Toplam Üretim (milyon kilowatt/saat)	Hidroelektrik (yüzde)	Termik (yüzde)
1940	379	3,5	96,5
1945	528	4,5	95,5
1950	790	3,8	96,2
1955	1.580	5,6	94,4
1960	2.815	35,6	64,4
1965	4.953	44,0	56,0
1970	8.623	35,2	64,8
1975	15.623	37,8	62,2
1980	23.275	48,8	51,2
1985	34.219	35,2	64,8
1990*	57.000	37,5	62,5

* Tahmin.

SUGA. Çamgiller (*Pinaceae*) familyasının *Tsuga* cinsinde yer alan sugalar değerli orman ağaçlarıdır. Hepsi de yaz kış yeşil kalabilen bu iri ve gösterişli ağaçların Asya ve Kuzey Amerika'da kendiliğinden yetişen 10 kadar türü

US Forest Service

Son derece gösterişli ağaçlar olan sugalar Kuzey Amerika'da sık ormanlar oluşturur.

vardır. Sugalar genellikle süs ve kereste ağacı olarak dikilir. Ortalama 18-60 metre arasında boylanabilen bu ağaçların dalları yatay ve sarkıktır, sürgünleri ise kısa ve yassı iğneyapraklarla donanmıştır. Kozalakları dalların ucunda yer alır ve oldukça miniktir. Kabuklarında bol miktarda tanen bulunur.

Kuzey Amerika'nın batısındaki ormanlarda yetişen batı ya da Pasifik sugası (*Tsuga heterophylla*) ile doğusunda yetişen Kanada sugasının (*Tsuga canadensis*) sert, hafif ve sağlam odunları inşaatçılıkta, kabukları ise sepicilikte kullanılır. Japonya kökenli birkaç suga türü dünyanın çeşitli yerlerinde süs bitkisi olarak yetiştirilir.

SUİKAST, bir kişiyi önceden tasarlayarak, acımasızca ve aniden öldürme eylemidir. Suikast sözcüğü genellikle devlet yöneticilerinin ve tanınmış kişilerin öldürülmelerinde kullanılır. Suikast düzenleyenlerin çoğu, kurbanlarının kendilerine ya da inançlarına karşı bir suç işlediğini düşündükleri için, onu öldürme hakkına sahip olduklarına inanır. Suikast nedeni genellikle dinsel ya da siyasaldır. Jül

Sezar'ı öldüren suikastçılar onun kral olmak istediğini ve Roma'nın iyiliği için ortadan kaldırdıklarını söylemişlerdi.

11. yüzyıldan başlayarak İran ve Suriye'de, İslam'ın Sabbahiye adlı kolu suikastçı gizli bir örgüt gibi davrandı. Düşmanlarını öldürmeyi kutsal bir görev sayan örgüt üyeleri, ülkeyi 200 yıl boyunca teröre boğdu. Bu mezhebin kurucusu Hasan Sabbah, "Dağın Yaşlı Adamı" diye anılırdı. Yandaşlarını kendisine bağlamak ve onları düşmanlarının üstüne göndermek için, cennet düşleri yaratan, haşhaştan yapılma uyuşturucular verirdi. Bu nedenle bu mezhep üyeleri Haşşaşiler olarak da anılır.

Tarihin çeşitli dönemlerinde, diktatörler kendilerine karşı çıkan önderlerden kurtulmak amacıyla sık sık suikastlar düzenletmiş, aynı biçimde birçok devlet başkanı da suikasta kurban gitmiştir. 1940'ta Ekim Devrimi önderlerinden Lev Troçki, Josef Stalin'in verdiği sanılan bir emirle Meksika'daki evinde öldürülmüştü. 1983'te, Filipinler'de Devlet Başkanı Ferdinand Marcos'un en önemli karşıtlarından biri olan Benigno S. Aquino ülkesine döner dönmez öldürüldü. Bu suikastın ardında diktatör Marcos'un olduğu ileri sürüldü. Her ülkede suikast sonucu yaşamını yitiren devlet adamları ve yöneticiler uzun bir liste oluşturur. 1610'da Fransa Kralı IV. Henri dinsel nedenlerle bir suikasta kurban gitti. ABD Başkanı Abraham Lincoln 1865'te Washington'da bir tiyatroda vuruldu. Suikastçının, Amerikan İç Savaşı'nda (1861-65) yenilen Güney eyaletlerinin öcünü almak için Başkan Lincoln'u öldürdüğü sanılmıştı. Ama bu suikast hükümet üyeleri arasından bir grubun düzenlediği bir komplo da olabilir. Avusturya arşidükü ve Avusturya-Macaristan

Mary Evans Picture Library

BİRİNCİ BOMBANIN PATLAMASINDAN SONRA

İKİNCİ BOMBANIN PATLAMASINDAN SONRA

Rus Çarı II Aleksandr'ın 1881'de suikast sonucu öldürülüşünü gösteren bir gazete resmi.

İmparatorluğu veliahtı Franz Ferdinand'ın 1914'te bir suikast sonucu öldürülmesi, Avrupa'da gerginliğin daha da tırmanmasına neden olmuş ve I. Dünya Savaşı'nm patlak vermesine yol açmıştı.

Yakın geçmişte suikasta kurban giden ünlü kişilerden bazıları şöyle sıralanabilir: Avusturya Şansölyesi Doktor Engelbert Dollfuss (1934), Hindistan Başbakanı Mohandas Gandhi (1948), ABD Başkanı John F. Kennedy (1963), kardeşi Robert F. Kennedy ve ABD'li Siyah önder Martin Luther King (1968), Beatles topluluğunun eski üyesi John Lennon (1980), Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat (1981), Hindistan Başbakanı İndira Gandhi (1984) ve İsveç Başbakanı Olof Palme (1986). Türkiye'de de, özellikle 1970'lerde ve son yıllarda birçok bilim ve düşün adamıyla gazeteci ve siyasetçi suikasta kurban gitmiştir.

ZEFA

Slalom kayakçısı, teknenin dalgasını ipi gergin tutup içe doğru yatarak aşar.

SU KAYAĞI, bir spor olarak 1920'lerde Fransa'da başladı. Kayağın yaygın bir kış sporu olduğu bu yıllarda, karda atlar tarafından çekilen kayakçıların katıldığı yarışmalardan esinlenen Fransızlar, suyun üstünde de kayılabileceğini keşfettiler.

Su kayağı yapan sporcu, genişliği kar kayağından biraz daha fazla olan bir ya da iki kayak kullanır. Bu kayaklar tahta, alüminyum ya da camyününden yapılır. Su kayağının altında, topuk tarafına yakın sabit bir yüzgeç vardır. Akrobatik hareketlerin yapıldığı artistik su kayağında ise kullanılan kayakların altı düzdür. Bu, kayakçının 360°'lik bir tam dönüş yapmasına olanak verir.

Uzunluğu yaklaşık 170 cm, genişliği 20 cm olan kayakların üzerinde ayakta ve dik duran sporcu 23 metre uzunluğunda bir halatın ucundaki ahşap tutamağı sıkıca kavrar. Halat motorlu bir teknenin arkasına bağlıdır. Saatte en az 24 km hızla giden bu tekne hafifçe geriye kaykılan kayakçıyı çeker.

Slalom su kayağı yarışmalarında, parkur üzerinde çaprazlama yerleştirilmiş altı tane şamandıra bulunur. Tekne değişmez bir hızla düz bir çizgi izleyerek şamandıraların arasından geçerken, sporcu zikzaklar çizerek tek tek her şamandıranın dışından dolaşır. Bir başka su kayağı türü atlamadır. Bu yarışmada kayakçı teknenin arkasında bıraktığı dalgayı çaprazlama geçerek yüksekliği 1,8 metre, uzunluğu 7,3 metre kadar olan kaygan bir rampadan atlar. Usta kayakçılar hızı saatte 56 km kadar olan bir tekneyle 50 metreye varan atlayışlar yapabilir. Uçurtmayla su kayağı uygun rüzgâr koşullarında hafif ve geniş bir uçurtma aracılığıyla yapılır. Kayakçı suyun üstünde havalanarak, kendini çeken teknenin arkasında su yüzeyinden 30 metreye kadar yükselebilir.

Günümüzde birçok ülkede su kayağı kulüpleri vardır. Uluslararası su kayağı yarışmaları Dünya Su Kayağı Birliği'nce (WWSU) düzenlenir. Su kayağı gölde ve durgun denizlerde yapılan bir spordur. Soğuk iklimlerde kayakçılar koruyucu özel giysiler giyer. Suda batmayan bu giysiler, kayakçının kayaklarını takarken suyun yüzünde kalmasına da yardımcı olur.

Ne kadar iyi bir yüzücü olunursa olunsun, su kayağı yaparken mutlaka cankurtaran yeleği giyilmelidir. Cankurtaran yeleği batmayı engellediği gibi düşmelere karşı da vücudu korur.

SUKEMERİ. Su bir yerden bir yere çeşitli yollarla taşınabilir. Suyu toprakaltından taşımak için borulardan ya da büyük tünellerden yararlanılır. Topraküstünde ise dar ya da

Hulton Picture Library

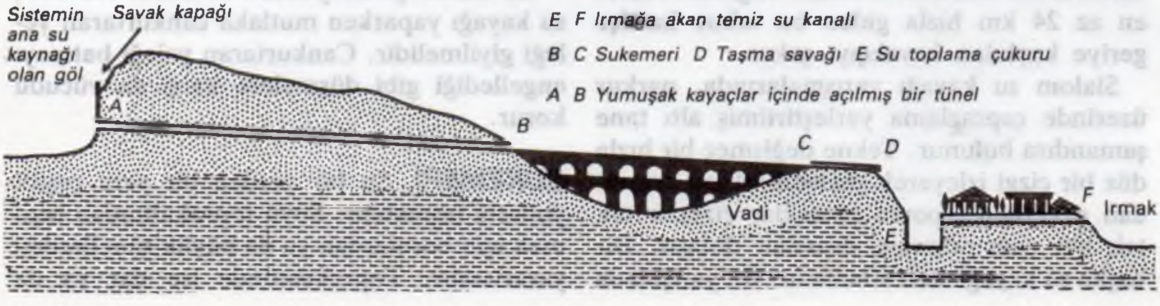
Fransa'daki Gard Köprüsü, sukemeriyle birlikte 47 metre yüksekliğindedir. Su en üstteki kemer sırasının üzerinden akar.

geniş kanallar kullanılır. Bu kanalların bir vadiden ya da çukur bir bölgeden geçmesi gerekirse, bir köprü yapılır ve kanallar bu köprünün üzerinden geçirilir. İşte bu köprü genellikle sukemeri olarak adlandırılır.

Eski zamanlardan beri, kentlerin çoğu akarsu kıyılarına kurulmuştur. Birincisi, suyoluyla yolculuk etmek ve mal taşımak karayoluna göre daha kolaydı. Ayrıca, suyun evlere kadar getirilmesinden önce, kent halkı çamaşırlarını yıkamak, yıkanmak ve hayvanlarına su vermek için ırmak kıyısına inerdi; çöplerden ve atık sulardan kurtulmak için de ırmağı kullanırdı. Sonuçta ırmaklar kirlendi ve suları içilemez duruma geldi, hatta mikrop dolu bu sular nedeniyle salgın hastalıklar baş gösterdi. Böylece temiz su sağlayacak yeni kaynakların bulunması gerekti. Bu sorun bugün de önemini korumaktadır.

Bu sorunun çözümünde kullanılan yollardan biri de, temiz su kaynağını bir suyoluyla kente bağlamaktır. Kanallardaki su her zaman eğim yönünde aktığı için, temiz su kaynağı kentlerden daha yüksekte olmalıdır, eğer değilse suyun pompalanması gerekir. Kırsal bölgeler genellikle engebeli olduğu için, suyu kaynağından kente basit bir kanalla taşımak her zaman olanaklı değildir. Kanalları tepe ve vadi gibi doğal engellerin çevresinden dolaştırmak da oldukça pahalı bir yöntemdir. Genellikle borular, tüneller, kanallar ve sukemerlerinden oluşan bir sistemle suyun

GEÇMİŞTE KULLANILAN SU DAĞITIM SİSTEMİ

yol boyunca akarak kente ulaşması sağlanır. Bu yol üzerindeki vadilerde, kemerlerden oluşan sıraların üst üste yerleştirilmesiyle bir köprü yapılır. Kat kat yerleştirilen kemerler kente su taşıyan kanalın düzeyine ulaşana kadar yükseltilir. Böylece su, kanalla aynı düzeye yükseltilmiş sukemerinin üzerinden kolayca akar. Modern sukemerleri artık taş yerine beton bloklardan yapılmaktadır.

Günümüzdeki tasarımlarda, yüksek su basıncına dayanıklı borular üretilebildiği için kemerli köprü sistemi ender olarak kullanılır. Borular vadinin bir eteğinden önce aşağıya, vadiye doğru indirilir, daha sonra da öbür etekten yukarıya doğru döşenerek eski düzeyine çıkarılır. Bu sisteme sifon denir.

Roma Dönemi Sukemerleri

Sukemerleri çok eski tarihlerde Filistin'de, Mısır'da ve Yunanistan'da yapılmış ve kullanılmıştır. Ama eskiçağların en ünlü sukemerleri Roma İmparatorluğu'ndadır. İÖ 312'de Appius Claudius Caecus, Appia Yolu'nu (Via Appia) ve Aqua Appia'yı yaptırdı. Aqua Appia, hemen tamamı yeraltına döşenmiş, uzunluğu 16 kilometreyi aşan bir suyoluydu. Bu suyolunun 90 metrelik bölümü kentin çukur bölgesini kemerler üzerinde aşıyordu. 40 yıl sonra Anio (bugün Aniene) Irmağı'ndan başlayan ve Anio Vetus diye anılan 50 km uzunluğundaki yeraltı suyolu yapıldı. İÖ 2. yüzyılda üzerinde gerçek bir sukemerinin yer aldığı ilk yerüstü su kanalıyla Roma'ya su getirildi. Aqua Marcia olarak bilinen bu suyolu yaklaşık 90 km uzunluğundaydı.

Tarihteki belki de en başarılı ve yüksek sukemeri Gard Köprüsü'dür. Güney Fransa'da Nîmes yakınlarındaki bu sukemeri, İÖ 19'da Romalı general Marcus Vipsanius Agrippa tarafından Gard Irmağı'ndan Nîmes kentine su getirmek için yaptırılmıştır. Yaklaşık 270 metre uzunluğunda üç sıra kemerden oluşan bu köprünün üzerindeki kanal yassı taş bloklarla kaplıdır.

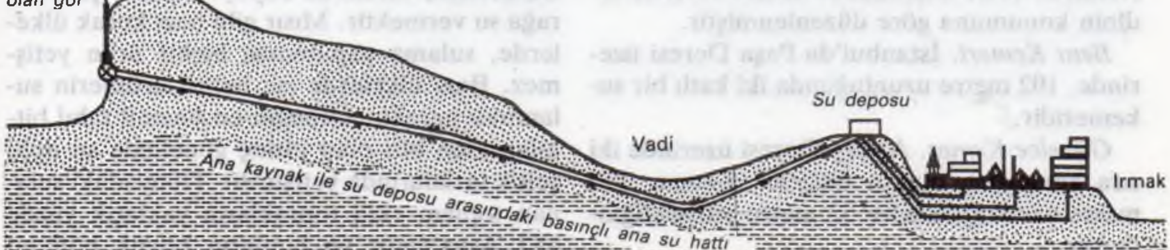
Anadolu'da Sukemerleri

Romalılar, dünyanın başka bölgelerinde olduğu gibi Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de suyolları ve sukemerleri yaparak kentlere su taşıdılar. Bazen çevredeki göllerden, bazen de 30-40 km uzaktaki akarsulardan su getirdiler. Roma döneminden kalma bu kemerlerin kalıntılarına bugün eski kentlerin çevresinde rastlanmaktadır. Bunlar arasında, Efes, Bergama, Alinda, Sebasteia (bugün Sivas), İassos, Phaselis (bugün Tekirova), Erythrai, Smyrna (bugün İzmir), Laodikeia, Bargylia ve Alabanda dolaylarındaki sukemerleri sayılabilir.

İS 2. yüzyılın sonlarına doğru yapılan Side sukemerleri, Roma döneminin en etkileyici yapılarındandır. Bu suyolu ve sukemerleriyle Manavgat Çayı'nın kaynağından yaklaşık 30 km uzaklıktaki Side'ye su getirilmiştir. 10 bölümden oluşan bu iki katlı kemerler İS 3. yüzyılda yeniden elden geçirilerek onarılmıştır.

Trakya Bölgesi'nden İstanbul'a su getiren suyolları ve sukemerleri de Roma döneminde yapılmıştır. Kente su sağlamak için yapılan ilk çalışmaları İmparator Hadrianus (İS 76-138) başlatmıştır. Doğu Roma İmparatoru Valens döneminde (364-378) kentin içinden geçen Valens Sukemeri yapılmıştır. 368-373 arasında tamamlanan bu sukemeri bugün Bozdoğan Sukemeri olarak adlandırılmaktadır. Uzunluğu 971 metre ve en yüksek yeri 20 metre olan

GÜNÜMÜZDE KULLANILAN SU DAĞITIM SİSTEMİ

Nezih Başgelen

Mimar Sinan'ın 1553-64 arasında yaptığı Mağlova Kemeri İstanbul'da Alibey Deresi'nin üstündedir.

Bozdoğan Sukemeri'nin iki ucunda tek sıra, ortasında ise iki sıra kemer bulunur. Bugün Gümüşpınar, Keçigerme gibi yerleşim yerlerinin çevresinde görülen sukemeri kalıntıları da Roma döneminde yapılan su dağıtım sisteminin parçalarıdır.

Osmanlı İmparatorluğu zamanında, genellikle Roma ve Bizans döneminden kalma suyolları ve sukemerleri onarılarak kullanıldı. Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u aldıktan sonra kentin su sistemini onarttığı bilinmektedir. Ama köklü çalışmalar Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır. Kanuni İstanbul'un su sorununu ele aldığında, Mimar Sinan'a kentin çeşitli bölgelerinde sukemerleri yaptırmış, daha eski olanları da elden geçirterek onartmıştır. Tasarımı Mimar Sinan tarafından yapılan bu sukemerleri 1553-64 arasında tamamlanmıştır.

Eğri Kemer. İstanbul'da, Kemerburgaz'dan 1,5 km doğuda olan ve Kâğıthane Deresi'ni aşan bu sukemeri 409 metre uzunluğundadır. Dere üzerinde üç katlı olan kemerin alt sırasında 4, ortasında 10 ve en üst sırasında 33 göz bulunur. Öbür bölümlerde kemer sıraları vadinin konumuna göre düzenlenmiştir.

Bent Kemeri. İstanbul'da Paşa Deresi üzerinde, 102 metre uzunluğunda iki katlı bir sukemeridir.

Güzelce Kemer. Alibey Deresi üzerinde iki sıra kemerden oluşan Güzelce Kemer, 170 metre uzunluğunda ve 32 metre yüksekliğindedir.

Mağlova Kemeri. Mimar Sinan'ın en başarılı yapıtları arasında yer alan Mağlova Kemeri Alibey Deresi üzerinden geçer. 257 metre uzunluğundaki bu sukemeri, iki katlı dörder göz ile bunların arasında ve yanlarında bulunan çok sayıdaki küçük gözden oluşur. İlk yapımı çok daha eskiye dayanan Mağlova Kemeri Bizans döneminde de kullanılmıştır. Mimar Sinan yeni sukemerini eski temeller üzerine yaptırmıştır.

Uzun Kemer. Aynı yörede bulunan 710 metre uzunluğunda ve 25 metre yüksekliğindeki Uzun Kemer iki sıra kemerden oluşur. Üst katta aynı büyüklükte 50, alt katta ise arazinin durumuna göre değişik büyüklüklerde 47 göz bulunur.

Müderris Köyü Kemeri. Halkalı su tesislerinin bir parçası olan bu sukemerinde 11 kemer yer alır. Taşları birbirine demir kelepçelerle tutturulmuştur. Sinan öncesi dönemden kaldığı anlaşılan bu sukemeri, Sinan tarafından 1539'da ve 1553-64 arasında iki kez elden geçirilmiştir.

SULAMA, ekinlerin büyüyebilmesi için toprağa su vermektir. Mısır gibi bazı kurak ülkelerde, sulama yapılmazsa hiçbir ürün yetişmez. Bazı ülkelerde ise belirli ürünlerin sulanması gerekir. Örneğin en önemli tahıl bitkilerinden biri olan pirinç genellikle su dolu çeltik tarlalarında yetiştirilir. Dünyadaki sulanan toplam ekili toprakların yaklaşık yüzde 65'i Asya'dadır ve bunların büyük bölümü

ZEFA

Mısır'da su çarklarını döndürmede hâlâ öküz kullanılmaktadır.

çeltik tarlasıdır. Çoğu ülkede sulama, sulama olmaksızın da yetişen ekinlerin büyümesine yardımcı olmak için yapılır. Bu yolla ekin verimi iki katına çıkartılabilir.

Eski Mısır, Hint, Çin, Asur ve Babil uygarlıklarında sulamanın akarsulardan yararlanılarak yapıldığı sanılmaktadır. 4.000 yıl öncesinden kalma anıtlarda Nil Irmağı'ndan kovalarla su alıp tarlalarına döken insan resimleri vardır. Eski Yunanlılar da tarlalarını sulardı; Romalılar ise İtalya'da, bugün bile dünyanın en iyi sulama ağlarından biri olan olağanüstü bir sulama sistemi kurdular.

ZEFA

Hindistan'da su çarklarında kepçe işlevi gören kaplar bulunur.

Araplar Akdeniz kıyılarına yayıldıkları dönemde, sulama bilgilerini fethettikleri bütün ülkelerde uyguladılar. Örneğin, İspanya'da Magripliler'in kurduğu kanal ve göletler günümüzde bile kullanılmaktadır. İspanyollar ise Meksika'yı fethettiklerinde Yerliler'in sulamayı zaten bildiklerini gördüler.

Sulama genellikle akarsuyun, akmakta olduğu yatağından alınarak daha yüksek bir düzeye çıkartılması ve çevredeki topraklara dağıtılmasıdır. Eski sulama sistemlerinde akarsulardan kovalarla toplanan su ya doğrudan toprağa boşaltılır ya da tarlaları bir ağ gibi ören küçük kanallara verilirdi. Mısır, Hindistan ve öbür doğu ülkelerinde, binlerce yıl öncesinde basit sulama aygıtları geliştirilmişti. Bunlardan biri *seren*'dir. Tahterevalli gibi yerleştirilmiş uzun bir sopadan oluşan serenin bir ucunda deriden yapılmış bir kova, öbür ucunda ise dengeyi sağlamak için bir ağırlık bulunur. Genellikle kuyudan ya da akarsudan su çekmekte kullanılan serende kova sopaya uzun bir iple bağlıdır; ip çekilerek kova suya daldırılır, sonra da ağırlığın yardımıyla yukarıya çekilir. Su bazen bir havuza doldurulur, ikinci bir kişi de buradan kepçelerle suyu tarlaya boşaltır. Bir kişi tek başına suyu yaklaşık 2 metre yükseğe çıkarabildiğinden, üç kişiyle akarsuyun 5-6 metre yukarısındaki bir tarla sulanabilir.

Bir başka eski sulama aygıtı, günümüzde de kullanılmakta olan su çarkıdır. Su çarkı eski değirmen çarklarına benzer; ama onun gibi su tarafından döndürülmez, tam tersine kendisi dönerken suyu yükseğe taşır. Kepçeler çarkın tepesine ulaştığında su daha yüksek bir düzeye boşalır ve buradan akmaya başlar. Su çarkları genellikle durmaksızın daire çizen bir öküz ya da eşek tarafından döndürülürdü.

Modern Sulama

Akarsu ya da bir başka su kaynağının yakınındaki tarlalar kolayca sulanabilir. Uzaklardaki tarlalara su taşımak için ise kanallar açılabilir. Çin ve İtalya'da olduğu gibi, bu kanallardan bazıları üzerinde tekneyle yol alınabilecek kadar geniştir. Bu tür kanallar hem toprağı verimli hale getirmeye yarar, hem de sandal ya da mavnalarla ekin taşınmasında suyolu işlevi görürler.

Yılın yalnızca bazı dönemlerinde bol yağış alan yörelerde yağmur suları gerektiğinde kullanılmak üzere depolanır. Hindistan'da yoğun muson yağmurları döneminde sular büyük tanklarda toplanır. Bir başka su depolama yöntemi de akarsuların üzerinde set ya da baraj kurarak göletler ya da baraj gölleri oluşturmaktır. Akarsular kuruduğunda ya da içerdikleri su miktarı çok azaldığında, bu göl ya da göletlerin yardımıyla ekili topraklar sulanabilir. Baraj gölünde su biriktikçe, bu su herhangi bir yükseltme işlemine gerek kalmaksızın sulama kanallarına verilebilir. Su düzeyini yükseltmek gerektiğinde günümüzde güçlü pompalardan yararlanılır. (*Ayrıca bak.* BARAJ; KANAL.)

Hindistan ve Pakistan'da yağışlar çok düzensizdir, bu nedenle sulamaya gereksinim vardır. Bu amaçla muson mevsiminde yükselen ırmakların suyu göletlerde ya da baraj göllerinde toplanır ve kurak dönemlerde kullanılır. Pakistan'daki Jhelum Irmağı'nın üzerinde kurulu Mangla Barajı 3 kilometreden uzundur. Mısır'da sulama temel olarak, Nil Irmağı'nın üzerine kurulan çok uzun, ama alçak barajların yardımıyla gerçekleştirilirdi. Bunlar Nil'in taşkınlarını denetliyor, ama fazla su depolanmasına olanak vermiyordu. Assuan Barajı'nın yapımından sonra Nil'in sularının dev baraj gölünde toplanması sağlandı.

Kuzey Amerika'da Sulama

Kanada'da sulama işlerinin büyük bölümü kişiler ve özel şirketlerce yürütülür. Bugüne kadar gerçekleştirilmiş olan en büyük proje, Alberta'da 160.000 hektar dolayındaki topraklara su sağlayan Kanada Pasifik Demiryolu projesidir. Bu projenin en önemli bölümlerinden biri Bassano Barajı'dır. Saskatchewan ve İngiliz Kolumbiyası'nda da sulama sayesinde geniş alanlar tarıma açılmıştır.

ABD'de 19. yüzyılın sonlarına kadar düzenli bir sulama projesi uygulanmadı. Önceleri, doğal olarak tarıma elverişli toprakların fazlalığı nedeniyle kurak bölgelerden yararlanmaya yönelik herhangi bir girişime gerek yoktu. Ama batıya göçün hızlanmasıyla yeni toprakların tarıma açılması gündeme geldi, bu da sulamayı zorunlu kıldı. İlk sulama sistemlerinden birini 1847'de Büyük Tuz Gölü çevresine yerleşen Mormonlar kurdu.

Sağda: ABD'de yulaf ve yonca tarlalarında tava yöntemiyle sulama yapılır. Suyun akışını küçük tahta bir kapı denetler. **Altta**: Su, sulama tavasından bir yeraltı borusuna akar. Buradan da tepenin içinden geçerek öte yandaki ekili topraklara ulaşır.

B. C. McLean—Soil Conservation Service (sağda); US Department of Agriculture (altta)

Bill Mann—US Department of Agriculture (solda), E. E. Hertzog/Bureau of Reclamation, US Department of the Interior (sağda)

Yağmurlama yöntemi (solda) ya da karık tekniğiyle (sağda) gerçekleştirilen yüzey sulaması, genellikle suyun kolayca akaçlanabileceği normal eğimli topraklarda uygulanır.

1901'de Theodore Roosevelt'in başkan olmasından sonra ülkenin sulama gereksinimine önem verilmeye başlandı. Hükümet batı eyaletlerinde toprak satarak önemli ölçüde mali gelir sağladı ve bu gelirle barajlar, kanallar, sulama tesisleri kurdu, çiftliklere su bağladı. Çiftçilerden kullandıkları suyun parası alındı, bu parayla yeni sulama tesisleri yapıldı.

Amerika'daki barajların pek çoğu sulama amacıyla kurulmuştur; Colorado Irmağı üzerindeki Hoover Barajı, Washington'da Columbia Irmağı üzerindeki Büyük Coulee Barajı ve California'da Sacramento Irmağı üzerindeki Shasta Barajı bunlardan bazılarıdır.

Barajlarda su depolandıktan sonra, suyu gereken yerlere taşımak için kanal yapmak gerekir. Kanal yapımı oldukça güç bir mühendislik çalışmasıdır. Suyu en düz yoldan taşıyabilmek için dağların içine tüneller açılır. Kanalların dik yamaçlardan indiği yerlerde suyun yatağından taşacak kadar hızlı akmasını önlemek için setler yapılır. Bazı yerlerde suyu dik yamaca çıkarıp indirmek için sifon tekniği kullanılır.

ABD'nin batı kesimlerindeki su kaynaklarını geliştirmek amacıyla gerçekleştirilen Colorado-Big Thompson Projesi son derece büyük ve çarpıcı bir mühendislik ürünüdür. Projenin ilginç tesislerinden biri 20 kilometrelik Alva B. Adams Tüneli'dir. Proje Kayalık Dağlar'ın batı yamaçlarındaki fazla suyu doğu yamaçlarındaki kurak bölgelere aktarma amacıyla tasarlanmıştır. Bu tünel sayesinde aktarılan suyla 284.000 hektar alan sulu tarıma açılmıştır. Barajlarda ve ana kanallarda yüksek yerlere kurulan hidroelektrik santrallardan, sulama pompalarının çalıştırılması, kırsal bölgelerin elektriğe kavuşturulması ve bölgenin maden kaynaklarının geliştirilmesinde yararlanılmaktadır.

Sulama Yöntemleri

Sulama tesislerinden çiftliğe ulaşan su, temel olarak dört amaçla kullanılabilir: Birincisi, çiftçi zaman zaman yapay su baskını yaratabilir; buğday ve pirinç genellikle bu şekilde sulanır. İkincisi, suyun toprakta açılan ve karık denen kanallar boyunca akarak toprağa sızması sağlanabilir. Bu yöntem, sıralar halinde yetiştirilen patates, şekerpancarı ve mısır gibi ürünler için iyi bir yöntemdir, ayrıca

meyve bahçelerinde de uygulanır. Üçüncü yol, suyu yeraltına döşenmiş delikli borulardan geçirmektir. Ama bu sistemin kurulması oldukça pahalıdır ve borular sık sık tıkanır.

Sonuncu yol, çiftçinin suyu püskürterek kullanmasıdır; buna yağmurlama yöntemi denir. Yüksekten geçirilen delikli borulara pompalanan su, yağmur gibi ekinlerin üzerine serpilir. Bazen döner püskürtme muslukları ve portatif borular kullanılır. Öbür yöntemlerden farklı olarak yağmurlama tekniği dik yamaçlı yörelerde de uygulanabilir. Ayrıca, çiftçi püskürtme sistemini kullanarak ekinlerinin dondan zarar görmesini de önleyebilir, çünkü püskürtülen su topraktaki donmuş suyu eritir.

Akaçlama

Hangi sulama yöntemi uygulanırsa uygulansın, toprağın suyla dolmasını önlemek için iyi akaçlanması gerekir. Sulama sisteminin taşıdığı fazla suyun kendiliğinden boşalmasını sağlayacak doğal akaçlamalı alanların sayısı çok azdır. Eğer toprağın akaçlanması yeterince dikkate alınmazsa, sulama sistemleri beklenenin tersine ürün verimini azaltabilir, hatta bazı yerlerde toprağın tümüyle terk edilmesini gerektirecek zararlara yol açabilir.

Bunun nedeni, kurak bölgelerdeki toprağın genellikle alkali tuzlar içermesidir (*bak.* BAZ). Bu tuzlar sulama suyunda çözünür ve özellikle alçak kesimlerde toprağa yayılır. Akaçlama yetersizse tuz toprakta kalır ve geniş alanları zehirleyebilir.

Günümüzde dünyadaki toprakların dörtte birinden biraz fazlası ekilmektedir. Kalan bölümün çoğu bugün uygulanan yöntemlerle ekilebilir durumda değildir, ama sulama ve akaçlamayı da içeren çağdaş yöntemlerle ekime açılabilecek alanların büyüklüğü hiç de az değildir. (*Ayrıca bak.* AKAÇLAMA.)

SULLIVAN, Arthur Seymour *bak.* GILBERT VE SULLIVAN.

SULTAN AHMED CAMİSİ, İstanbul'da, eski adı Atmeydanı olan, bugünse Sultanahmet Meydanı diye bilinen alanın güneydoğusunda yer alır ve I. Ahmed tarafından yaptırılmıştır. "Mavi Cami" diye de bilinen bu caminin yapımına 1609'da I. Ahmed'in de katıldığı temel atma töreniyle başlanmış, cami ve arasta 1617'de, geri kalan yapılar ise 1620'de tamamlanmıştır. Böylece "külliye" denen bir yapılar topluluğu ortaya çıkmıştır. Külliye cami, medrese, arasta, darüşşifa (sağlık yurdu), imaret, üç tane sebil ve türbelerden oluşur. Külliyenin mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'dır.

Tasarlanan bu büyük külliye için geniş bir alan gerekiyordu. Ayrıca yapıların İstanbul Boğazı'na ve Marmara Denizi'ne egemen olması da isteniyordu. Bu koşullar yer seçiminde Sedefkâr Mehmed Ağa'nın güçlüklerle karşılaşmasına neden oldu. Çünkü 1600'lere gelindiğinde İstanbul kentinin uygun yerleri önceki dönemlerde yapılmış külliyelerle kaplıydı. Sonunda külliyenin yapımı için Ayasofya'nın karşısında, güneyine düşen yer seçilerek buradaki köşk ve konaklar yıktırıldı. Külliyenin geniş bir alana yayılan yapıları Atmeydanı'mn çevresine, belirli bir düzen gözetilmeksizin yerleştirildi. Bunlardan günümüze ulaşanların büyük bir bölümü daha sonra çevrelerine yapılan yeni yapılar arasında kalmıştır.

Külliyenin merkezinde yer alan caminin, karşısında yer alacağı Ayasofya kadar büyük ve görkemli olmasına çalışılmıştır. Sedefkâr Mehmed Ağa Mimar Sinan'ın klasik cami planına ve dış mimarisine bağlı kaldıysa da, iç mimariye önemli yenilikler getirdi. Sultan Ahmed Camisi duvarlarla çevrili bir dış avlunun içinde yer alır. İç avlusu yüksek tutularak külliyenin öbür yapılarına egemen olması sağlanmıştır. Caminin 64×72 metre boyutlarındaki ibadet mekânı 43 metre yüksekliğinde ve 22 metre çapında büyük bir kubbeyle örtülmüştür. Dört yanı yarım kubbelerle çevrilen bu büyük kubbenin boş kalan dört köşesine de birer küçük kubbe oturtulmuş, böylece tam bir merkezi plan oluşturulmuştur. Büyük kubbe 5 metre çapında, yivli dört fil ayağı üzerinde oturur. Camiyi beş sıra olarak çevreleyen ve yuvarlak kemerli olan 260 pencere iç mekânın çok aydınlık olmasını sağlamıştır.

Caminin duvarları ikinci pencere sırasına kadar, mavi rengin egemen olduğu İznik çinileriyle kaplanmıştır. Fil ayaklarının yarı-

Nezih Başgelen

Ali Hikmet Varlık

Sultan Ahmed Camisi'nin yapımına 17. yüzyılda I. Ahmed döneminde başlanmıştır.

dan yukarısı ile kemerlerin, pandantif denen küresel üçgen biçimindeki yüzeylerin, yarım kubbelerin ve büyük kubbenin içi de aynı şekilde mavi rengin egemen olduğu kalem işleriyle bezenmiştir. Çinilerde lale, sümbül, karanfil, kıvrık dal gibi çok çeşitli motifler vardır. Çok sayıda pencerenin sağladığı aydınlık ortamda mavi rengin egemenliği caminin içine etkileyici bir görünüm kazandırmış, Avrupalılar'ın camiye "Mavi Cami" adını takmasına yol açmıştır.

Caminin mihrabı, minberi, hünkâr mahfili de ayrı ayrı birer sanat yapıtıdır. İçi çiçek motifli çinilerle kaplı olan mihrap mermerden yapılmış, üzerinde servi motifleri bulunan sütuncuklarla bezenmiştir. Geometrik geçmeli ve kabartmalı olan minber altın yaldızlıdır. Altın yaldızlı çinileri, sedef kakmalı kapısı ve ince duvar işlemesiyle hünkâr mahfili bir başyapıttır.

Caminin mermer döşeli iç avlusu, 26 sütunun üzerine oturtulmuş 30 kubbeyle örtülü revakla çevrilidir. Avlunun ortasında altı sütunlu şadırvan vardır. Şadırvanın sütunları karanfil ve lale motifleriyle bezenmiştir. Caminin doğu ve batısında, iç avlu duvarıyla dış avluya bakan iki yan duvar boyunca iki katlı revak uzanır.

Dış avluda, caminin güneydoğusuna gelen kesiminde bulunan hünkâr kasrı bağımsız bir yapı olarak ele alınmıştır. O güne kadar hünkâr kasrı camiye bitişik bir mekân olarak yapılırdı. Hünkâr kasrının bu yeni konumu önemli bir değişikliktir. Bir rampayla çıkılan hünkâr kasrı mihrap duvarının doğu köşesindeki hünkâr mahfiline revaklı bir geçitle bağlanır. Sultan Ahmed Camisi'nin bir başka önemli özelliği de altı minareli olmasıdır. Bu minarelerden iç avlunun dış köşelerine yerleştirilenleri iki, caminin dört köşesinde yer alanlar ise üç şerefelidir.

Caminin kuzeydoğu köşesinde ve Ayasofya yönünde medrese, I. Ahmed, annesi ve oğullarının yattığı türbe ile sıbyan mektebi bulunur. Klasik üslupta bir yapı olan medresenin orta avlusu kubbeli revakların arkasına yerleştirilmiş odalarla çevrilidir. Duvarları dıştan mermer kaplı olan Sultan Ahmed Türbesi'nin içi çinilerle bezenmiştir. Kare planlı, kubbeli ve önü revaklı olan bu yapının kapısı sedef kakmalıdır. Arasta, caminin güney duvarının ilerisinde bulunmaktadır. Sipahiler Çarşısı adıyla bilinen arasta doğu-batı doğrultusunda, üzeri açık bir yolla bunun iki yanındaki tonozlu dükkân sıralarından oluşur. Günümüzde, arastanın doğu ucu onarılarak turistik bir çarşı haline getirilmiş, öbür bölümleri ise Mozaik Müzesi yapılmıştır. Sultanahmet Meydanı'nın batı ucundaysa, mutfak, kiler ve fırın yapılarından oluşan imaret ile bitişiğindeki hamamıyla darüşşifa külliyenin bir başka yapı topluluğunu oluşturur. Külliyedeki üç sebilin ikisi cami dış avlusunun Sultanahmet Meydanı'na açılan kapılarının yanında, biri de arastanın doğu ucundadır.

SUMAK, yaprakları sepicilikte, meyveleri ise baharat olarak kullanılan çokyıllık bir bitkidir. Ortalama 3 metreye kadar boylanabilen bu çalı ya da küçük ağaç yapısındaki bitkinin (*Rhus coriaria*) anayurdu Akdeniz yöresidir. Ülkemizde de, Batı ve Güney Anadolu başta olmak üzere pek çok yörede kendiliğinden, yani yabani olarak yetişir.

Sumak bitkisi 9-15 yaprakçıktan oluşan bileşik yapraklar taşır. Her biri ortalama 3-5 cm uzunlukta olan yaprakçıkların yüzeyi tüylü, kenarları kalınca dişlidir. Sık kümeler oluşturan çiçekleri döllenerek üzümü andıran dik salkımlar halindeki meyvelere dönüşür. Her biri içinde tek bir çekirdek (tohum) barındıran bu yuvarlak biçimli kırmızı meyveler ekşimsi lezzetinden ötürü öğütülerek bazı et ve hamur yemeklerine baharat olarak serpilir.

Sumağın ekonomik açıdan en önemli bölümü yaprağıdır. Bileşimindeki bol tanenden ötürü yaprakları çok eskiden beri derilerin sepilenmesinde kullanılır; bu yüzden bitkiye "derici sumağı" da denir. Yapraklar genellikle yaz ortasına doğru toplanıp üst yüzleri alta

Turhan Baytop Koleksiyonu

Sumak, baharat olarak kullanılan çokyıllık bir bitkidir.

gelecek biçimde serilerek kurutulur, daha sonra öğütülüp toz haline getirilir. Yünlü kumaşların boyanmasında da kullanılan sumak yaprakları ayrıca ishal kesici, kan dindirici ve antiseptik etkilere de sahiptir.

Sumakla aynı familyada (*Anacardiaceae*) yer alan, Güney Avrupa ve Anadolu'da yaygın bir türe ise boyacısumağı (*Cotinus coggyria*) denir. Bu türün yaprakları da sepicilikte kullanılabilir; ama en çok, deri ve kumaş boyası olarak kullanılan bir özütün elde edildiği altın sarısı renkli odunlarından yararlanılır.

SUMATRA, Asya kıtasının güneydoğusundaki Endonezya'nın en büyük ikinci adasıdır. Malakka Yarımadası'ndan Malakka Boğazı, Cava Adası'ndan ise Sunda Boğazı ile ayrılan Sumatra, ekvatoru keserek kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanır. Yüzölçümü komşu adalarla birlikte 473.606 km²'dir.

Adanın batı kıyısı boyunca uzanan Barisan Dağları Kerintji Dağı'nda 3.805 metre yüksekliğe ulaşır. Bu volkanik dağ sırasının arasındaki vadide bir dizi dağ gölü bulunur. Bu göllerin en büyüğü olan Toba Gölü'nün yüzölçümü 1.300 km²'dir. Sık ormanlarla kaplı olan dağlar, doğuda çok sayıda ırmakla akaçlanan geniş bir kıyı ovasına doğru alçalır. Bu ırmakların en uzunu olan Hari Irmağı'nın 480 kilometrelik bölümü taşımacılığa elverişlidir. Sumatra Adası'nın en verimli toprakları bu kıyı ovasındadır. Sumatra'nın güneyinde bulunan Krakatau Adası'nda 1883'te dünyanın en güçlü yanardağ patlamalarından biri gerçekleşti.

İklimin tropik olduğu Sumatra'da soğuk rüzgârlar yüzünden aşırı sıcak ve nem olmaz. Adada kaplan, Sumatra gergedanı, fil, orangutan ve timsah gibi yabanıl hayvanlar yaşar. Bitki örtüsü çok çeşitlidir. Sumatra'da, adını Singapur'un İngiliz kurucusu Sir Thomas Stamford Raffles'dan alan, dünyanın en iri çiçekli bitkisi *Rafflesia* da yetişir.

Sumatra'daki en büyük etnik grubu oluşturan Malaylar adanın doğu kıyılarında ve güneydeki geniş ovalarda yaşar. Bataklar Toba Gölü'nün çevresine ve güneyine, Minangkabaular ise dağlık bir bölge olan Padang'a yayılmıştır. Minangkabaular metal işlemeciliği, ağaç oymacılığı ve dokumacılık gibi el sanatlarıyla, Bataklar ise çiftçilik ve ticaretle uğraşır. Sumatra halkının büyük bölümü Müslüman'dır.

Sumatra'nın en büyük kenti güneydoğudaki Palembang'dır. Musi Irmağı üzerinde, denizden 80 km içeride kurulu olan Palembang'a büyük deniz gemileri ile de ulaşılabilir. Adanın öteki önemli kentleri kuzeydoğudaki Medan ile limanı Belawan, batı kıyısında yer

(Üstte solda) De Cou/Ewing Galloway, (sağda) Screen, Traveller/Gendreau, (altta solda) Barnaby's

Solda üstte: Sumatra'daki bu evlerde birkaç aile bir arada yaşar. **Sağda**: Batı kıyısı yakınlarındaki Bukittingi'de pazara muz götüren bir kadın. **Solda altta**: Toba Gölü yakınında bir köy alanı.

alan Padang ve batıdaki yaylada bulunan Bukittingi'dir.

Tarım ve Sanayi

Sumatra halkı pirinç, mısır ve sebze yetiştirir. Başlıca tarım ürünleri genellikle büyük plantasyonlarda üretilen kauçuk, tütün, palmiye yağı ve çaydır. Öteki ürünler arasında kopra (kurutulmuş hindistancevizi içi), karabiber, karanfil, küçükhindistancevizi, kahve, yerfıstığı, kapok ve sisal yer alır. Sumatra ormanlarında abanoz, kâfur ve santal gibi değerli ağaçlar yetişir. Endonezya'da üretilen kerestenin üçte biri Sumatra'dan elde edilir. Ne var ki, ormanlarda değişik türden ağaçlar bir arada bulunduğu ve bu bölgelere kolayca ulaşılamadığı için daha geniş ölçekli üretim yapılamamaktadır.

Sumatra'da avlanan deniz ürünleri önemli bir besin kaynağıdır. Malakka Boğazı'ndaki Bagan-Siapiapi adanın başlıca balıkçılık limanıdır. Avlanan balıkların büyük bir bölümü kurutularak Cava'ya gönderilir.

Sumatra'da zengin petrol, kalay, boksit ve kömür yatakları bulunmaktadır. Ayrıca altın, gümüş, tungsten ve demir de çıkarılır. Endonezya'nın petrol üretiminin dörtte üçü Sumatra'dan sağlanır. Merkezde ve doğuda bulunan ovalardaki petrol yataklarından çıkarılan petrol, boruhattı ile Malakka Boğazı'ndaki Dumai limanına götürülerek tankerlere yüklenir. Sumatra'nın kuzey kesimlerinde de petrol

yatakları bulunmuştur. Endonezya'nın kömür üretiminin yaklaşık dörtte üçü Sumatra'nın orta ve güney kesimlerindeki yataklardan elde edilir. Singapur'un güneyindeki Riau Takımadaları'nda yer alan Bintan ve öbür adalarda boksit çıkarılır. Sumatra'nın güneydoğu kıyısı açıklarındaki Bangka, Billiton ve Singkep adalarında da kalay madenleri vardır.

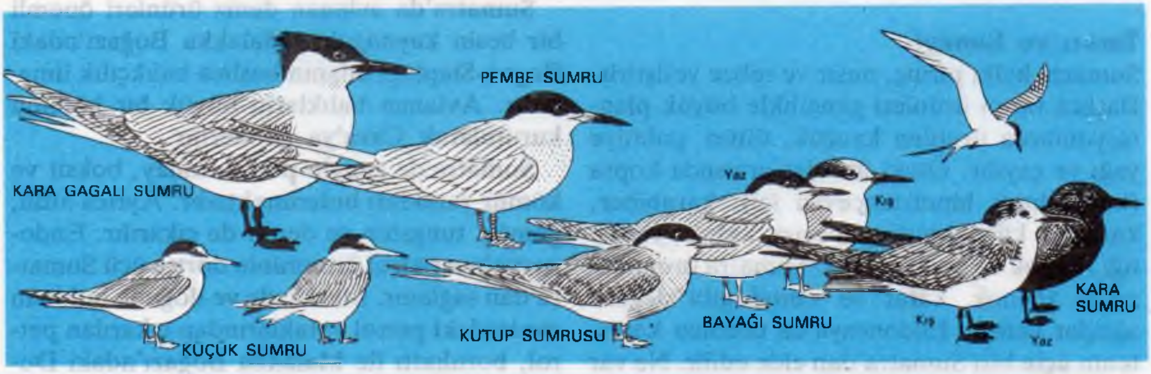
Sumatra'nın bir ucundan öbürüne karayoluyla ulaşılmasına karşılık Medan, Padang ve Palembang çevresindeki üç demiryolu birbirine bağlanmadığı için, aynı yolculuk trenle yapılamaz. Medan'dan başlayan ana karayolu Toba Gölü yakınlarından geçerek adanın batı kıyısındaki Sibolga'ya ulaşır ve dağları aşarak Bukittingi'ye varır. Sumatra'nın büyük kentleri birbirine havayolu ile bağlanmıştır. Padang kentinden Cava Adası'nda yer alan başkent Cakarta'ya gemi işler. Doğu kıyısına akan ırmaklarda, gemi ve çatanaların yanı sıra, *proa* ya da *prau* adı verilen yerel teknelerin de yer aldığı yoğun bir trafik vardır.

Tarih

Yaklaşık 1509'da Portekizliler Sumatra'da bir ticaret sömürgesi kurmuşlardı. 16. yüzyılın sonlarına doğru adayı Portekizliler'in elinden alan Hollandalılar yavaş yavaş adanın bütününe egemen oldular. 1685'te İngilizler Bengkulu'da bir yerleşim merkezi kurduysa da, 1824'te burayı Malakka'nın karşılığında Hollandalılar'a verdiler. 1942'de Sumatra'yı işgal eden Japonlar, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar adayı ellerinde tuttular. 1950'de Sumatra yeni kurulan Endonezya Cumhuriyeti'nin bir parçası oldu. Endonezya adaları içinde denizaşırı ticareti en gelişmiş olan Sumatra'dır.

Sumatra'nın nüfusu komşu adalarla birlikte 31.927.000'dir (1984).

SUMRU. Sumrular martılara akraba olmakla birlikte, ince yapıları ve kırlangıcı andıran görünüşlerinden ötürü denizkırlangıcı adıyla da tanınırlar. Çoğunun kuyruğu uzun ve çatallıdır. Uzunlukları 20-55 cm arasında değişir. Uçarken son derece zarif görünürler. Denize ender olarak konar, uçarken birdenbire pike yapıp suya dalarak balıkları ve yumuşakçaları avlarlar. Büyük ölçüde kıyılarda, koloni halinde üreyen bu kuşların yuvaları çoğu kez güvenliklerini sağlayabilecek ıssız adaların üzerindedir. Her türün kendine özgü bir ötüşü vardır. Çoğu, martılar gibi gri ve beyaz, bazıları siyah ya da siyah ve beyazdır. Peru'da ve Şili'nin kuzeyinde yaşayan İnka sumrusu (*Larosterna inca*) başının yanlarındaki beyaz süs tüyleriyle dikkat çeker. Kutup sumrusu ve bayağı sumru yaklaşık aynı irilikte ve kırmızı bacaklıdır. Ama gagaları, kutup sumrusunda (*Sterna paradisaea*) tümüyle koyu kırmızı, bayağı sumruda (*Sterna hirundo*) ise açık kırmızı ve siyah uçludur. Kutup sumrusu son derece güçlü bir uçucudur. Bu kuş en uzun göç yolculuğuna çıkarak Kuzey Kutup Bölgesi ile Antarktika arasında gidip gelir. Bayağı sumru kuzey yarıkürenin genellikle ılıman bölgelerinde ürer ve kışı güney yarıkürede geçirir. Yazın Türkiye'nin kıyılarında ve sulak iç kesimlerinde de görülür. Her

Genellikle sumruların kuyruğu çatallı, tepesi siyah ve gövdesi soluk renklidir. En küçükleri olan küçük sumrunun uzunluğu 25 santimetreyi aşmaz.

ARDEA

Kutup sumrusu uçarken hava akımlarından yararlanmak için kanatlarını açtığında son derece alımlı görünür. Bu kuşun kutuplar arasında gidip gelirken kullandığı göç yolunun toplam uzunluğu 32.000 kilometreyi aşabilir.

iki türün uzunluğu 35 cm dolayındadır. Kara gagalı sumru (*Sterna sandvicensis*) daha iri yapılı ve 40 cm uzunluğundadır. Türkiye'nin batı ve güney kıyılarında kışın görülen bu türün gaga ucu sarıdır. En küçük sumru türü olan küçük sumrunun (*Sterna albifrons*) uzunluğu 25 santimetreye erişmez. Bacakları ve siyah ucu dışında gagası sarıdır.

Pembe sumru (*Sterna dougallii*) adını, üreme mevsimi gelince göğsünde beliren pembemsi tüylerden alır. Kuyruk çatalını oluşturan telekler çok uzundur. İsli sumru (*Sterna fuscata*) sıcak okyanus adalarında gürültücü koloniler halinde ürer. Üst bölümleri siyaha yakın koyulukta, alt bölümleri ve alın beyazdır.

Bazı sumrular iç kesimlerdeki bataklıklarda ve sulak yerlerde ürediklerinden bataklık sumruları adıyla tanınır. En iyi bilinenlerden kara sumrunun (*Chlidonias niger*) yazın kanatları ve kuyruğu gri, öbür bölümleri siyah, kışın alt bölümleri beyazdır.

SUN, Muammer (doğumu 1932). Büyük çaplı yapıtların yanı sıra çocuk ve gençlik şarkıları da besteleyen Muammer Sun müzik eğitimi konusundaki çeşitli yayınlarıyla da tanınır.

Ankara'da doğan Sun, Askeri Muzıka Okulu'nda öğrenim gördü. Daha sonra Ankara Devlet Konservatuvarı'nın kompozisyon bölümünde Ahmet Adnan Saygun'un öğrencisi oldu. 1960'ta konservatuvarın yüksek bölümünü bitirdi ve aynı yıl, bu okulda solfej öğretmenliğine başladı. 1967-70 arasında, Milli Eğitim Bakanlığı'nda, Kültür Müsteşarlığı danışmanı olarak görev yaptı. Bu yıllarda, bir yandan Gazi Eğitim Enstitüsü'nün Müzik Bölümü'nde ders verirken, bir yandan da TRT ve Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nin düzenledikleri folklor araştırmalarına katıldı. 1970-75 arasında yeniden Ankara Devlet Konservatuvarı'nda öğretmenlik yaptı. Bu dönemde, müzik ve sahne sanatlarının temsilcisi olarak TRT Yönetim Kurulu üyeliğinde de bulundu (1969-72). 1974'te bir süre Ankara Devlet Konservatuvarı müdürlüğünü de üstlenen Sun, 1975'te İzmir Devlet Konservatuvarı'nda kompozisyon öğretmenliğine getirildi. 1980'de İstanbul Devlet Konservatuvarı'na geçti. 1982'de emekliye ayrıldı. 1987'de Ankara Devlet Konservatuvarı'nda yeniden ders vermeye başladı. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından kendisine doçent unvanı verilen Sun, 1990'da Bilkent Üniversitesi'ndeki Modal Müzik Araştırma Merkezi'nde uzman olarak çalışmaya başladı.

Geleneksel müzik birikimimizden geniş ölçüde yararlanan Muammer Sun, yerli melodi ve motifleri çok sesli hale getirmede, Kemal

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Türk besteci Muammer Sun.

İlerici'nin geliştirdiği armoni sistemini kullanmıştır. Yalnız ilk ve ortaöğretimde değil, okulöncesinde de müzik eğitiminin büyük önem taşıdığını savunan Sun, konuyla ilgili düşüncelerini çeşitli yayınlarıyla açıklamakla yetinmeyerek müzik eğitiminde yararlı olacak pek çok örnek parça da bestelemiştir.

Başlıca yapıtları *Yurt Renkleri* (orkestra süiti, 1953-65), *Keman ve Orkestra İçin Dört Parça* (1955-72), *Demet* (yaylı çalgılar orkestrası için süit, 1959-61), *Sultan Gelin* (soprano ve koro için süit, 1964), *Ses ve Orkestra İçin Türküler* (1976-77), *Sevginin Bedeli* (bale, 1973-85), *Demet ile Memet* (oyun müziği, 1983), *Hıdrellez* (bale, 1985), *Milli Egemenlik Destanı* (1987) ve *Ben Mimar Sinan*'dır (oyun müziği, 1988).

Sun'un başlıca kitapları arasında, *Elli Yılın En Güzel Okul Şarkıları* (1981), *Kır Çiçekleri* (çocuk şarkılarından bir demet, 1977), *Temel Müzik Eğitimi* (1982), *Çocuklar İçin Şarkılar, Türküler, Marşlar* (1989) sayılabilir.

SUNAY, Cevdet (1900-1982). Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı olan Cevdet Sunay Trabzon'da doğdu. Babası, alay müftülüklerinde bulunmuş Sabri Efendi'dir. Cevdet Sunay Erzurum'da başladığı öğrenimini Kerkük, Edirne ve İstanbul'da sürdürdü. Kuleli Askeri Lisesi'nde okurken 1917'de I. Dünya Savaşı'nın yarattığı subay gereksinimi dolayısıyla kısa bir eğitimden sonra topçu asteğmeni olarak Filistin Cephesi'ne gönderildi. 1918'de teğmenliğe yükseldi. Aynı yıl Kudüs yakınlarındaki bir çarpışmada yaralandı ve İngilizler'e tutsak düştü. İki yıla yakın Mısır'da tutsak kaldıktan sonra yurda döndü ve Kurtuluş Savaşı'na katıldı. Antep (bugün Gaziantep) ve Maraş'ta (bugün Kahramanmaraş) Fransızlar'a karşı yürütülen çete savaşlarında görev aldı. Daha sonra Batı Cephesi'ne gönderildi. Kütahya-Eskişehir ve Sakarya savaşlarıyla (1921) Büyük Taarruz'a katıldı.

Cevdet Sunay Kurtuluş Savaşı'ndan sonra yarım kalan öğrenimini tamamlamak için devam ettiği Harbiye Mektebi'ni (bugün Kara Harp Okulu) 1926'da yüzbaşı iken bitirdi. 1930'da da Harp Akademisi'ni bitirerek kurmay oldu. Çeşitli birlik ve karargâhlarda görev yaptıktan sonra 1949'da tuğgeneralliğe

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Cevdet Sunay Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanıdır.

yükseldi. 1950'de Genelkurmay Harekât Dairesi başkanlığına atandı. 1953'te tümgeneral olarak 33. Tümen komutanlığına, 1955'te de 9. Kolordu komutanlığına getirildi. 1957'de yeniden Genelkurmay Harekât Dairesi başkanı oldu. 1958'de korgeneralliğe yükseldi ve Genelkurmay ikinci başkanlığına atandı. 27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasından hemen sonra Kara Kuvvetleri komutanı, Ağustos 1960'ta da Genelkurmay başkanı oldu. Bu görevi sırasında Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963'teki darbe girişimleri karşısında hükümetin yanında yer alarak olayların bastırılmasında önemli rol oynadı. 1965'te emeklilik yaşını doldurmasına karşın bakanlar kurulu kararıyla görev süresi bir yıl uzatıldı.

Bir süredir hasta olan dördüncü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in sağlık durumu 1966'da daha da ağırlaştı. Hekimler kurulu Mart 1966 başında Cemal Gürsel'in artık görevini sürdüremeyeceği yolunda görüş bildirince Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) çoğunluğu oluşturan Adalet Partisi ile Cumhuriyet Halk Partisi yeni cumhurbaşkanı adaylığı için Cevdet Sunay'ın adı üzerinde birleştiler. 14 Mart 1966'da Genelkurmay başkanlığından emekliye ayrılan Cevdet Sunay, cumhurbaşkanı vekili ve Cumhuriyet Senatosu başkanı İbrahim Şevki Atasagun tarafından Cumhuriyet Senatosu kontenjan

üyeliğine getirildi. TBMM 28 Mart 1966'da aldığı bir kararla Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığına son verdi ve Cevdet Sunay'ı Türkiye'nin beşinci cumhurbaşkanı olarak seçti. Yedi yıllık görev süresi 28 Mart 1973'te biten Cevdet Sunay 1961 Anayasası'nın eski cumhurbaşkanlarına tanıdığı hakkı kullanarak Cumhuriyet Senatosu doğal üyesi oldu. 12 Eylül 1980'deki askeri müdahaleyle TBMM'nin varlığına son verilinceye kadar bu görevini sürdüren Cevdet Sunay İstanbul'da öldü. Cenazesi daha sonra Ankara'daki Devlet Mezarlığı'na gömüldü.

SUNGUR *bak.* DOĞAN.

SUN YAT-SEN (1866-1925). Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu sayılan ve Çin'in bağımsız, güçlü ve demokratik bir ülke olması için mücadele eden Çinli devrimci ve siyaset adamı Sun Yat-sen, Çin'in güneyinde, Xiangshan'da yoksul bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak dünyaya geldi. Gençlik yıllarında Hıristiyanlık'ı benimseyen Sun Yat-sen, 1892'de Hong Kong'da Çinliler için açılan yeni tıp okulundan mezun olan ilk doktor oldu.

Çin'de yoksulluk ve açlık çeken milyonlarca insanın acılı yaşamına duyarsız kalamayan Sun Yat-sen, yönetimdeki Mançu hanedanını devirmek ve cumhuriyeti kurmak için devrimci örgütlerle ilişkiye girdi. 1894'te üyeleri memur, köylü ve zanaatçılardan oluşan Çin'i Canlandırma Derneği'ni kurdu. Derneğin ilkelerinin ulusal bağımsızlık demokrasi ve sosyalizm olduğunu açıkladı. Sun Yat-sen'in amacı Çin'de ulusal birliği sağlamak, seçimle işbaşına gelecek yeni bir yönetimle halkın içinde bulunduğu çaresizliğe ve yoksulluğa son vermekti. Bu sırada Çin-Japon Savaşı (1894-95) Çin'in yenilgisiyle sonuçlanmış, ülkedeki bunalım daha da derinleşmişti. 1895'te bu ortamdan yararlanarak bir ayaklanma başlatan Sun Yat-sen başarısızlığa uğrayınca ülkeyi terk etmek ve 16 yıl yurtdışında yaşamak zorunda kaldı. 1903'ten sonra devrimci düşünceleri Çinli aydınlar arasında da benimsenmeye başlayan Sun Yat-sen, Avrupa'da devrimci gruplar kurdu. Yayınlar aracılığıyla ülkede etkileyici bir propaganda yürüttü. 1911'de Çin'in bazı bölgelerinde Mançu hanedanına karşı başlayan ayaklanmalar çok geçmeden ülke çapında yaygınlaştı. Bunun üzerine ülkesine dönen Sun Yat-sen, Temsilciler Meclisi tarafından yeni kurulmuş olan Çin Cumhuriyeti'nin (1912) geçici cumhurbaşkanlığına seçildi. Cumhuriyetin ilan edilmesinden hemen sonra Sun Yat-sen'in önderliğinde Kuomintang (Ulusal Halk Partisi) adlı siyasal parti kuruldu. Ama 1914'te bir darbeyle parlamento dağıtıldı. Sun Yat-sen partiyi yeniden ve daha sıkı bir biçimde örgütlemek gereğini duydu. 1917'de Rusya'da Ekim Devrimi gerçekleşmiş, Bolşevikler iktidara gelmişti. Sun Yat-sen partiyi yeniden örgütlerken Bolşevikler'i örnek aldı. Çin Komünist Partisi ile ittifak kurarak Çin'in çeşitli eyaletlerindeki savaş ağalarıyla mücadele etti ve Çin'i birleştirmek için çaba gösterdi. 1912'den 1925'e kadar aralıklarla üç kez cumhurbaşkanı olan Sun Yat-sen ülkesinde birliğin gerçekleştiğini göremeden öldü. Karısı 1949'da kurulan Çin Halk Cumhuriyeti'nde önemli gö-

Peter Newark's Historical Pictures

Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu sayılan Sun Yat-sen.

revlere getirildi. (*Ayrıca bak.* ÇİN HALK CUMHURİYETİ; MAO ÇE-TUNG.)

SUPAP *bak.* MUSLUK, VANA VE SUPAP.

SU POLOSU *bak.* SUTOPU.

SURİNAM, Güney Amerika'nın ortakuzey bölümünde, Atlas Okyanusu kıyısında yer alan bir cumhuriyettir. Eskiden Hollanda Guyanası adı ile Hollanda'ya bağlı bir sömürge olan ülkenin güneyinde Brezilya, doğusunda Fransız Guyanası, batısında ise Guyana vardır. (Surinam'ın Fransız Guyanası ve Guyana ile sınırları tartışma konusudur.)

Surinam'ın iç kesimleri, yıllık yağış ortalaması 3.000 milimetreden fazla olan nemli ve sıcak ormanlarla kaplıdır. Yabanıl hayvanlar arasında jaguar, puma, tapir, iguana, kaplumbağa, Surinam kurbağası ve boa yılanı sayılabilir. Tarıma elverişli topraklar, yüzölçümünün yüzde 10'undan azını oluşturan kıyı ovalarıdır. Ülkede pirinç, şeker, kahve, kakao ve meyve yetiştirilir. Alüminyum üretiminde kullanılan boksit Surinam'da çıkarılan en önemli madendir.

Surinam halkını, büyük çiftliklerde çalıştırılmak üzere köle olarak getirilen Afrikalılar'ın ve 1863'te kölelik kaldırıldıktan sonra onların yerine işçi olarak Hindistan ve Endonezya'dan getirilen Asyalılar'ın soyundan gelenlerle Kreoller ve Güney Amerika Yerlileri

oluşturur. Ülkede, resmi dil olan Felemenkçe'nin (Hollanda dili) yanı sıra İngilizce, Hindi dili, Urdu dili, Cava dili ve yerel lehçeler de konuşulur.

Eskiden Surinam'da ülkeye adını veren Surinenler yaşıyordu. 15. yüzyıl sonlarında öbür yerli topluluklar onları bölgeden sürdü. Ardından 17. yüzyılda ülkeye Hollandalılar ve İngilizler yerleşti. Hollanda 1667'de, sömürgesi olan Nieuw Amsterdam'ı (bugün New York kenti) İngiltere'ye vererek karşılığında Surinam'ı aldı. Surinam 1954'te Hollanda'nın özerk bir parçası oldu. 1975'te de bağımsızlığını kazandı. 1980'de ordu bir askeri darbeyle yönetime el koydu. Ekonomik durumun gittikçe ağırlaşması ve işsizlik gibi sorunların artması üzerine 1987'de seçimler yapıldı ve askeri yönetim yanlıları ağır bir yenilgiye uğradı. Aynı yıl yeni bir anayasa kabul edildi, sonraki yıl ise sivil bir başkan göreve başladı. 1990 sonunda ise ordu bir askeri darbeyle yeniden yönetime el koydu.

SURİNAM'A İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 163.820 km².
NÜFUS: 445.500 (1990).
YÖNETİM: Bağımsız cumhuriyet.
BAŞKENT: Paramaribo.
DOĞAL YAPI: Kıyı şeridinde bataklık kıyı ovaları yer alır. Kıyı ovalarının arkasında ormanlarla kaplı tepelik bir bölge, güneyde alçak dağ dizileri vardır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Boksit, muz, şeker.
ÖNEMLİ KENTLER: Paramaribo, Nieuw Nickerie, Meerzorg, Marienburg.
EĞİTİM: 6-12 yaşları arasında parasız ve zorunludur.

SURİYE, Akdeniz'in doğu ucunda bir ülkedir. Kuzeyinde Türkiye, doğusunda Irak, güneyinde Ürdün ve İsrail, batısında da Lübnan ve Akdeniz vardır.

177 km boyunca uzanan dar kıyı şeridinin hemen arkasında 600-900 metreyi bulan dağlar yükselir. Dağların ötesinde kuzeye Türkiye'ye doğru akan Asi Irmağı'nın geçtiği verimli ovalar yer alır. Daha da içeride büyük Suriye Çölü vardır. Suriye güneybatıda Cebelü'ş-Şarki ile Lübnan'dan ayrılır. Fırat Irmağı, ülkenin kuzeydoğusunda, kavak ağaçlarıyla kaplı bir vadide akar (*bak.* FIRAT IRMAĞI).

Suriye'de kışlar ılık, yazlar sıcak geçer.

SURİYE'YE İLİŞKİN BİLGİLER

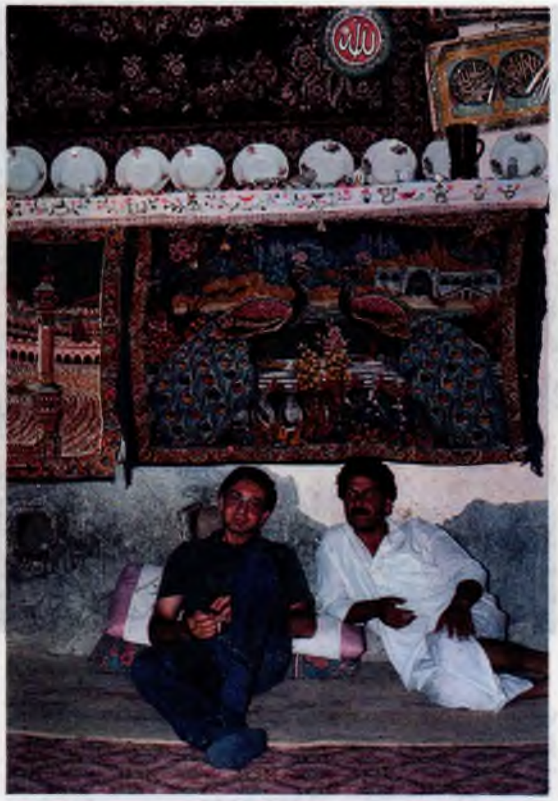
YÜZÖLÇÜMÜ: 185.180 km².
NÜFUS: 11.719.000 (1989).
YÖNETİM: Bağımsız cumhuriyet.
BAŞKENT: Şam
DOĞAL YAPI: Akdeniz kıyısındaki dar kıyı şeridini iç kesimlerdeki yayladan sıradağlar ayırır. Doğuda Suriye Çölü vardır; güneybatıda Cebelü'ş-Şarki Dağları Lübnan sınırı boyunca uzanır. Ülkenin kuzeydoğusundan Fırat Irmağı geçer.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Arpa, buğday, darı, üzüm, zeytin, pamuk, tütün, sebze, meyve.
ÖNEMLİ KENTLER: Şam, Halep, Hama, Humus, Lazkiye.
EĞİTİM: İlköğretim parasız ve zorunludur.

Ülkenin içlerine doğru yağış azalır, sıcaklık artar. Kıyı şeridi ve akarsu vadilerinde ekili alanlar görülürse de, doğal bitki örtüsü daha çok funda, çalı ve yabani otlardan oluşur. Ülkede yaşayan yabanıl hayvanlar arasında antilop, ceylan, geyik, daman, tavşan, toy, kartal, çaylak, engerek ve keler sayılabilir.

Halkın çoğunluğu Arap ve Müslüman'dır. Kuzeyde Kürtler yaşar. Kentlerde, özellikle Halep ve Şam'da Ermeniler vardır. Suriye'de Arapça konuşulur. İlkokullar parasızdır, buna karşın birçok insan okuma yazma bilmez. Şam'da ve Halep'te üniversiteler vardır. Şam'daki Arap Akademisi büyük bir Arapça öğrenim merkezidir.

Suriye'nin başkenti Şam'dır (*bak.* ŞAM). İkinci büyük kent kuzeydeki Halep'tir. Güzel cami ve çarşıları olan Halep, Mısır, Türkiye ve Irak'tan gelen demiryollarının kesiştiği önemli bir ticaret merkezidir. Öbür kentleri

The Hutchison Library
Suriye'nin kuzeyindeki bir Müslüman evinin içi. Zemin ve duvarlar halılarla kaplıdır.

ise Asi Irmağı kıyılarındaki Hama ve Humus'tur. Hama'da güzel bahçeler vardır. En önemli liman Lazkiye'dir.

Halkın çoğu küçük çiftliklerde çalışır. Toprakların büyük bölümü kamulaştırılmıştır. Başlıca ürünler buğday ve arpadır. Suriye'nin dışarıya sattığı başlıca ürünler ise pamuk ve tütündür. Kıyı bölgesinde ve Asi vadisinde zeytin ile üzüm, kayısı ve öteki meyveler yetiştirilir. Göçebe kabilelerin kuzu, deve ve keçi yetiştirdikleri geniş otlaklar vardır. Suriye'de gittikçe gelişen hafif sanayinin yanı sıra önemli bir petrol sanayisi de vardır. Çarşılarda yüksek nitelikli el işçiliği olan pirinç, bakır, deri eşyalar ve dokumalar satılır. Devletçe işletilen fabrikalar giyim eşyası, cam, kibrit, çimento ve bitkisel yağ üretir.

Tarih

İÖ 1. yüzyılda Suriye zengin bir Roma eyaleti olmuştu. İS 633'te Araplar Şam'ı işgal ettiler

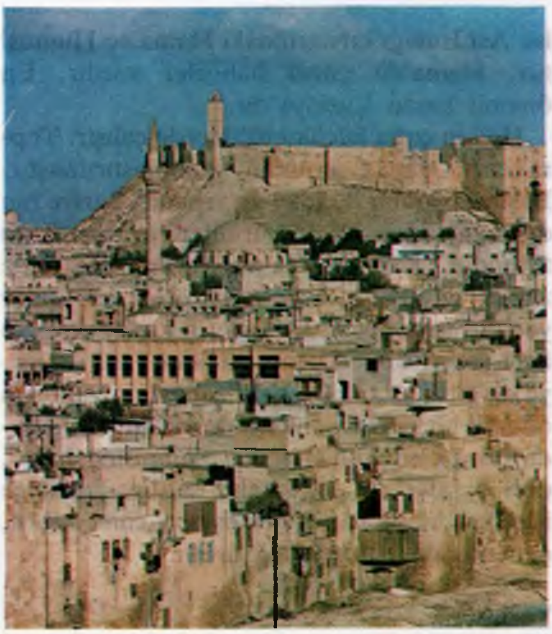

Halep yakınlarında bir köy.

Shostal Assoc.

ve güçlü bir imparatorluğun başkenti yaptılar. İmparatorluk çökünce Şam, Mısır, Yunan ve Türk egemenliği altına girdi. Haçlılar Şam'ı alamadılarsa da, 1098-1101 arasında kıyı şeridini işgal ettiler. 1260-1400 arasında sürekli Moğol istilasına uğrayan ülke 1516'da Osmanlılar'ın eline geçti ve 400 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir eyaleti oldu.

Picturepoint

Halep'teki kale surları Selahaddin Eyyubi'nin oğlu tarafından yaptırılmıştır.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, uzun zamandan beri Suriye'yi ele geçirmek isteyen Fransa, Milletler Cemiyeti adına bu bölgeyi yönetme yetkisini elde etti. Ama Fransız yönetimine karşı başkaldırılar oldu. Suriye II. Dünya Savaşı'nda Fransa'nın zayıf durumundan yararlanarak 1943'te bağımsızlığını ilan etti; tüm yabancı güçlerin Suriye'den çekilmesi Nisan 1946'da tamamlandı.

Suriye 1958-61 arasında Mısır'la ittifak kurarak Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni oluşturdu. Üçüncü Arap-İsrail Savaşı'nda (1967) İsrail kuvvetleri, Suriye-İsrail sınırındaki Golan Tepeleri'ni ele geçirdi. Suriye 1973'te İsrail ile bir kez daha çarpıştı. 1975'te İsrail işgal ettiği Suriye topraklarının yalnızca bir bölümünden çekildi. 1978'de Mısır ve İsrail, aralarında Suriye'nin de bulunduğu tüm öbür Arap ülkelerinin karşı çıktığı bir barış antlaşması imzaladılar.

1971'den bu yana Suriye'nin başbakanı Hafız Esad'dır. 1970'lerden beri Suriye Lübnan'daki gelişmelerde önemli bir rol oynamaktadır. 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgalinden sonra, Suriye birlikleri İsrail kuvvetleri

ile savaştı. İsrail birliklerinin geri çekilmesinden sonra Suriye Lübnan'ın büyük bir bölümünü denetimi altında tuttu (*bak.* LÜBNAN; ORTADOĞU).

SUR VE SAYDA. Kutsal Kitap'ta sık sık adları geçen Sur ve Sayda kentleri Roma İmparatorluğu'ndan önce, Akdeniz'de denizcilik ve ticaretle uğraşan Fenikeliler'ce kurulmuştur (*bak.* FENİKE).

İÖ 2000'den önce kurulmuş olan en eski Fenike kentlerinden Sayda, Lübnan'ın Akdeniz kıyısındadır. İÖ 14. yüzyıldan önce Sayda'nın 30 km güneyinde, kıyıdan biraz uzaktaki bir adada kurulan ve sonradan dolgu bir yolla anakaraya bağlanan Sur kenti ise başlangıçta Sayda'nın egemenliği altındaydı. Günümüzde Sur Lübnan'ın güneyinde bir yarımadadadır.

Sur ile Sayda kendi krallarınca yönetildikleri dönemde zengin ve görkemli kentlerdi. Sırayla Filistiler, Asurlular, Babilliler, Makedonyalılar ve Romalılar'ın işgaline uğrayan Sayda, Roma döneminde cam yapımıyla ün kazandı. Günümüzde, Suudi Arabistan'da bulunan petrol yataklarından gelen petrol boruhattının Akdeniz'e ulaştığı liman olarak önem taşır.

Sur kenti ise, dikenli salyangozdan elde edilen ve Sur firfiri adı verilen değerli bir boyarmaddenin üretimiyle ünlüydü. Sur'da yaşayan Fenikeliler Akdeniz Bölgesi'nde çok sayıda koloni kurmuştu. Sonradan Roma İmparatorluğu'na rakip olan Kartaca başlangıçta Kuzey Afrika'da kurulmuş bir Fenike kolonisiydi (*bak.* KARTACA). Sur Kralı Hiram, Hz. Süleyman ile ticaret yapmıştı. İsrail Kralı Ahab'ın karısı acımasız Kraliçe İzebel de bir başka Sur kralının kızıydı.

İÖ 6. yüzyılda Babil İmparatoru Nabukadnezar Sur kentini 13 yıl boyunca kuşattı. Bu olaydan 200 yıl kadar sonra, Büyük İskender yedi ay süren bir kuşatma sonucunda kenti almayı başardı. Daha sonra Romalılar'ın eline geçen Sur kenti, 1291'de Memlûklar'ca yakılıp yıkıldıktan sonra terk edildi.

1980'lerde Sur kenti ve Filistinli mülteciler ile Maruni Hıristiyanlar'ın yaşadığı Sayda Lübnan'daki iç savaştan çok zarar gördü.

ZEFA

Lübnan'ın güneyindeki Sayda kenti kalıntıları.

SUSAM, tohumlarından yağ çıkarılan değerli bir tarım bitkisidir. Anayurdunun Asya (özellikle Hindistan) ya da Doğu Afrika olduğu sanılan bu bitki (*Sesamum indicum*) çok eskiçağlardan beri yetiştirilir. Örneğin, Eski Mısırlılar susamı öğüterek unundan yiyecek yaparlardı. Susam üretiminin yaygın olduğu günümüzde en önde gelen susam üreticileri Sudan, Venezuela, Hindistan, Nijerya, Çin, Meksika ve Birmanya'dır. Türkiye'de ise susam başlıca Güneydoğu Anadolu, Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yetiştirilir; en çok ürün Şanlıurfa ilinden sağlanır.

Susam ortalama 50-250 cm arasında boylanabilen biryıllık bir bitkidir, bu yüzden her büyüme mevsiminin sonunda kurur ve ölür. Susamın bazı çeşitlerde dallanabilen dik gövdesi koyu yeşil, ince uzun yapraklar taşır. Yaprakların kenarı düz ya da dilimlidir. Beyaz ya da pembemsi çiçekleri solduğunda yerine kapsül tipi meyveler oluşur. Meyvelerin içinde çok sayıda beyaz, minik, yağlı tohum bulunur.

Tohumlardan çıkarılan sıvı yağ başlıca yemeklik olarak, ayrıca sabun, kozmetik ve ilaç sanayisinde kullanılır. Küspesinden ise hayvan yemi olarak yararlanılır. Bazen ekmek ve pasta gibi unlu besinlerin üstüne serpilen susam tohumlarından tahin ve tahinhelvası da yapılır.

SUSAMURU. Susamurları gerçek samurlar (*bak.* SAMUR) gibi sansargiller (*Mustelidae* familyası) arasında yer almakla birlikte, ayrı bir altfamilyada toplanan etçil memelilerdir. Akarsu boylarında ve bazen deniz kıyılarında yaşayan bu hayvanlar Avrasya, Afrika ve Amerika'va yayılmıştır. Yalnız geceleri avlanmaya çıktıklarından ender olarak görülürler.

Susamurlarının başı küçük, boynu kalın, gövdesi uzundur. Bacakları kısa, parmakları yüzmeyi kolaylaştıracak biçimde perdelidir. Genellikle 1 metre dolayında olan toplam uzunluklarınm yaklaşık yarısını, gövdeye bağlandığı bölümde iyice kalın olan kaslı kuyruk oluşturur. Uzun tüylü kahverengi postlarının iç örtü tüyleri sık ve incedir. Yüzeye hiç çıkmadan 400 metre kadar yüzebilir, seyrek olarak karaya çıktıklarında bir insandan daha hızlı koşabilirler.

Susamurunun ot ve yapraklarla döşediği yuvası akarsu kıyılarındaki ya da ağaç diplerindeki oyuklarda bulunur. Balıkları, yumuşakçaları, kurbağaları ve tavşan gibi küçük memelileri yerler. Leşle de beslendikleri olur. Dişiler genellikle bahar aylarında 1-3 yavru doğurur, eşlerini ve yavrularını yumuşak bir ıslık sesiyle çağırırlar.

Susamurları çok iyi yüzer ve dalar. Suyun içinde kıvrıla kıvrıla hareket eder ve takialar atarlar. Hemen hemen tüm öbür hayvanların tersine erişkin evrelerinde de oynamayı severler. Otlar arasında oynaşır, ırmağa inen yamaçlarda ve karda kayar, suya attıkları taşları yakalamak için dalarlar. Susamurları zeki, sokulgan ve çok meraklı hayvanlardır. Yavruyken bakım altına alınırlarsa kolayca eğitilebilirler. En tanınmış türlerinden Eskidünya susamuru ya da bayağı susamuru (*Lutra lutra*) Avrasya ve Kuzey Afrika'daki ırmaklarda yaşar. Türkiye'nin büyük akarsularında da görülür.

Kuzey Amerika'nın batı kıyıları açıklarında yaşayan deniz susamuru (*Enhydra lutris*) ırmak susamurlarmdan daha iri yapılı, daha koyu renklidir. Kürkü çok değerli olduğundan kırıma uğratılmış ve iyice azalmıştır. Ama yoğun koruma çalışmaları sayesinde yok olmaktan kurtulan bu tür yavaş yavaş çoğalmaktadır. Deniz susamuru balık yerine midye, istiridye ve yengeç gibi deniz hayvanlarıyla beslenir. Sık sık göğsünün üstüne yassı bir taş koyarak sırtüstü yüzer ve kabuklu hayvanları bu taşa vurup kırarak yer. Dev susamuru (*Pteronura brasiliensis*) kuyruğuyla birlikte 2,2 metre uzunluğa erişen ve son derece az rastlanan bir Güney Amerika türüdür.

SU TESİSATI. Kentin su dağıtım sisteminden alman tatlı suyun binaların içindeki kullanım noktalarına dağıtılmasında, binalardaki pissuların ve kanalizasyon atıklarının kanalizasyon sistemine boşaltılmasında kullanılan

R. J. Johns/Bruce Coleman

Susamuru yassılaşmış başı, kıvrak gövdesi ve kısa bacaklarıyla sansargillerin tipik özelliklerini taşır.

boru ağına su tesisatı denir (*bak.* KANALİZASYON). Eskiden su tesisatlarında kurşun borular kullanılırdı, ama kurşun zehirli bir madde olduğundan ve bu tür boruların içinden akan su boru çeperlerinden kopan çok küçük kurşun parçacıklarını taşıyabileceğinden, su borularının yapımında artık kurşun kullanılmamaktadır. Tesisat boruları bugün genellikle bakır, demir ve çelik gibi metallerden ya da plastik ve seramik gibi metal olmayan daha ucuz maddelerden yapılmaktadır.

Kentin su dağıtım sisteminin ana boruları caddelerin ve sokakların altından geçer; binalardaki su tesisatı bu ana boruya, yaklaşık 13 mm çapındaki bir boruyla bağlıdır. Binalardaki bu giriş borusundan gelen su, iç tesisat boruları denen daha ince borularla banyo, tuvalet ve lavabolardaki musluklara beslenir. Pek çok ülkede, büyük binalarda giriş borusu ile iç tesisat arasına hidrofor yerleştirilir. Hidrofor suyun basıncını artırarak üst katlara çıkmasına yardımcı olur. Ayrıca su kesilmesine karşı apartmanlarda su depoları kurulur. Bu depolarda toplanan su, kesinti anında hidroforla pompalanır.

Yedek su depoları ile tuvaletlerdeki rezervuarlarda, suyun girişi şamandıralı bir valfle denetlenir. Valfin, depodaki suyun üstünde yüzen, genellikle bakır ya da plastikten yapılmış şamandırası (içi boş küre) vardır. Depo boşaldığında şamandıra aşağı düşer ve böylece valf açılarak su girişine izin verir. Depo dolarken şamandıra yeniden yükselir ve belirli bir noktada valfin kapanmasını sağlar.

Yıkanmak için gerekli sıcak su, genellikle bir elektrikli ısıtıcıda ya da kömür, fueloil, doğal gaz gibi bir yakıtın kullanıldığı kazanda ısıtılır. Su, genellikle silindir biçiminde ve bakırdan yapılmış bir tankta bulunur. Bu tank binanın su giriş borusundan ya da yedek su deposundan beslenerek sürekli dolu tutulur. Tanktaki su ya doğrudan doğruya ısıtcı kazanından geçirilerek ya da kazanda ısınıp tanktaki ısıtma borularından geçen ayrı bir suyla dolaylı olarak ısıtılır. Bu sistemlerden ikincisi genellikle merkezi ısıtmalı binalarda kullanılır ve kalorifer suyunun yıkanma suyuna karışmasını önler (*bak.* ISITMA VE KLİMA).

Isınan suyun yoğunluğu azalır ve soğuk suyun üstüne yükselir. Isıtma kazanlarında bu ilkeden yararlanılır. Isıtma kazanına giren soğuk su ısındığı zaman bir boruda yükselerek sıcak su tankına çıkar ve ısısını buradaki suya aktarır; bunun sonucunda su soğur ve bir başka boruda alçalarak yeniden ısıtılmak üzere ısıtma kazanına döner. Suyun bu kendi ağırlığıyla dolaşımı kazan yandığı sürece kesintisiz olarak sürer. Ama bu tür bir dolaşımın olabilmesi için ısıtma kazanının sıcak su tankının altında bulunması gerekir. Eğer böyle değilse, suyun dolaşımı elektrikli bir pompayla sağlanmalıdır. Tanka elektrikli bir ısıtıcı yerleştirilmişse su dolaşımı gerekmez.

Tankta ısınan su üstte toplanır. Sıcak su musluğu açıldığı zaman soğuk su deposundaki suyun basıncı, tankın tepesine bağlı sıcak su borusuna bu suyun girişini sağlar. Sıcak su borusuna bağlı olan açık uçlu genleşme borusu, su ısındıkça ve genleştikçe tankta aşırı bir basıncın ortaya çıkmasını önler.

Banyo ve mutfaklarda kullanılan su, pissu borularından akarak, bina dışında ve genellikle zemin düzeyinde bulunan bir çukurda toplanır ve oradan da kanalizasyona boşalır. Bütün pissu borularının ve pissu çukurunun girişinde, içinde her zaman su olan, U şeklinde bükülmüş borular bulunur. Bir su kapanı işlevi gören bu borular, pissu borularından ya da kanalizasyondan yükselen kötü kokulu havanın lavabo deliğinden eve girmesini önler.

ZEFA

Su tesisatçıları binalarda iç ve dış su tesisatlarını döşer, bunları su dağıtım ağına bağlar ve vana, musluk gibi gereçleri onarırlar.

Tuvaletlerdeki atıklar da doğrudan doğruya yeraltı kanalizasyon sistemine gider. Tuvalet çıkışlarında da, kanalizasyondan kötü kokulu havanın gelmesini önleyen su kapanları bulunur. Çatıyı çevreleyen oluklarda toplanan yağmur suları kanalizasyona açılan çukurlara boşalır (*bak.* AKAÇLAMA).

Evlere çeşitli borular ile lavabo ve küvet gibi gereçlerden oluşan su tesisatı döşenirken, bunların bağlantı noktalarının hava ve su sızdırmaması sağlanır. Borular, suyun öngörülen miktarlarda akmasını sağlayacak biçim ve çaplarda, içleri temiz olarak döşenir. İçme suyunun atık sularla kirlenmemesi için boru bağlantılarının iyi yapılması büyük önem taşır; tesisatçıların ustalığı, kent ve kasabalarda salgın hastalıkların önlenmesinde çok büyük bir rol oynar.

SUTOPU. İlk kez 1870'lerde İngiltere'de oynanan sutopu ya da su polosu, yüzücülerden oluşan iki takımla oynanır. Amaç, karşı takımın kalesine gol atmaktır. İlk kuralları 1888'de belirlenen sutopunun dünya çapındaki yönetici organı 1908'de Londra'da kurulan Uluslararası Amatör Yüzme Federasyonu'na bağlı Uluslararası Sutopu Yönetim Kurulu'dur.

Sutopunun temel özellikleri bir takım oyunu olması ve paslaşarak oynanmasıdır. Her takımda biri kaleci, üçü savunma oyuncusu, üçü de forvet olmak üzere yedi asıl, dört yedek oyuncu vardır. Yedekler, yorulan oyuncularla sürekli olarak yer değiştirirler.

Oyun 20-30 metre uzunluğunda, 8-20 metre genişliğinde bir havuzda oynanır. Kalenin genişliği 3 metredir. Üstteki yatay direğin havuz tabanından yüksekliği 2,4 metre, suyun yüzeyinden yüksekliği ise 90 cm kadardır. Suyun derinliği en az 1 metre olmalıdır; uluslararası maçlarda, oyuncuların dibe değmelerine izin verilmediği için havuz derinliği en az 1,8 metredir.

Sutopunda, 400-450 gram ağırlığında, yuvarlak ve sugeçirmez bir top kullanılır. Kaleciler dışındaki oyuncuların topu iki elle tutarak oynaması yasaktır. Oyuncular topu kavrayabilmek için suyun üstüne hafifçe bastırır ve bileklerini döndürürler; böylece top avuca yerleşir ve elle birlikte sudan çıkar.

ZEFA

Öbür oyunculardan kırmızı başlığıyla ayırt edilen kaleci, siyah başlıklı rakip takım oyuncusunun şutunu engellemeye çalışıyor.

Topu ileri fırlatmak isteyen oyuncu omuzlarını sudan çıkarır.

Sutopu maçları beşer dakikalık dört devre halinde oynanır. Maç sırasında korner ve gol gibi çeşitli nedenlerle verilen aralar oyun süresine sayılmaz.

Bayanlar arası sutopu karşılaşmaları da yapılmaktadır. Daha küçük bir havuzda ve daha küçük bir topla oynanmasına karşın oyun temelde aynıdır. Ama, bayanların katıldığı uluslararası yarışmalar yoktur. Uluslararası maçlarda 1920'lere kadar üstünlük İngiltere'deydi. Bugün sutopunda önde gelen ülkeler ise Macaristan, İtalya, Hollanda, SSCB ve Yugoslavya'dır.

SUTTON HOO. Doğu İngiltere'de Suffolk'taki Sutton Hoo'da 1939'da yapılan bir kazıda eski Anglosakson krallardan biri anısına gömülmüş bir define bulundu. Definenin önemi, eski Sakson ustalarının üstün becerilerini ortaya koyan buluntuların zenginliği ve çeşitliliğinden ileri gelmektedir.

Define toprağa gömülmüş bir teknenin içindeydi. Geminin tahtaları çoktan çürümüş ve yok olmuştu, ama kumda bıraktığı iz hâlâ duruyordu. Bu izden geminin, boyu 24 metreden fazla, kürekli bir tekne olduğu anlaşılmıştır. Teknelerin bu biçimde gömülmesi daha çok bir İsveç geleneğidir ve bu uygulamaya İngiltere'de oldukça ender rastlanır. Bu nedenle kralın İsveç soylularıyla bir ilgisi olduğu düşünülmektedir.

Trustees of the British Museum

Sutton Hoo'daki Sakson gemisi kalıntısı. Kumlu bir toprağa gömülmüş olan bu gemide İngiltere'nin en zengin definesi bulunmuştur.

Michael Holford

Trustees of the British Museum

Michael Holford

Sutton Hoo definesinin bir bölümü. **Solda**: Som altından yapılma ve üzeri birbirine dolaşmış yılan figürleriyle bezeli bu toka, 172 mm boyunda ve 400 gram ağırlığındadır. **Üstte**: Altın üstüne mine ve grena işli bir çift omuz tokası ve altın iğne. **Üstte solda**: Kalkan üzerindeki bu kartal figürü altın ve yarı değerli taşlarla bezelidir.

Definede bulunan 41 parça altın ve hemen hemen aynı sayıdaki gümüş eşya arasında, üzeri grena (lâl) ve cam mozaiklerle bezeli bir dizi altın toka, içinde altın parçaları bulunan bir para çantası ve güzel bir gümüş kâse de vardır. Ayrıca üzerinde Yunanca yazılar bulunan gümüş kaşık, kâse ve kadehler ile Yakındoğu'dan geldiği anlaşılan bir tunç kâse, krallığın çok geniş bir alanda ticaret yaptığını gösterir. Teknede savaşçı krala ilişkin hiçbir kalıntı bulunamamıştır. Günümüzde British Museum'da sergilenen bu definedeki altın sikkelerden teknenin yaklaşık 7. yüzyıldan kaldığı anlaşılmaktadır.

SUUDİ ARABİSTAN'A İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 2.240.000 km^2.
NÜFUS: 13.592.000. (1989 tahmini)
YÖNETİM: Krallık.
BAŞKENT: Riyad.
DOĞAL YAPI: Orta kesimdeki yaylanın yüksekliği ortalama 750 metredir. Batıda 1.200-2.000 metre yüksekliğinde dağlık bölge, kuzeyde ve güneyde çöl alanı yer alır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Petrol ve petrol ürünleri, buğday, hurma, koyun, keçi.
ÖNEMLİ KENTLER: Mekke, Riyad, Cidde, Hofuf, Burayda, Medine.
EĞİTİM: Parasızdır.

SUUDİ ARABİSTAN, Arabistan Yarımadası'nın onda dokuzunu kaplar. Kuzeyde Ürdün, Irak ve Kuveyt, batıda Akabe Körfezi ve Kızıldeniz, güneyde Yemen Cumhuriyeti, güneydoğuda Umman, doğuda Birleşik Arap Emirlikleri, Katar ve Basra Körfezi'yle çevrilidir.

Doğal Yapı ve İklim

Ülkenin büyük bir bölümü çöldür. Batıda Kızıldeniz boyunca dar bir kıyı ovası uzanır. Ova şeridi ile çöl alanı arasında, yağış almayan yüksek dağlar uzanır. Kıyıya paralel olarak uzanan dağlık alan kuzeyde Hicaz bölgesinde 1.500 metreyi, güneybatıda Asir bölgesinde 2.750 metreyi geçer. Ülkenin önemli bir bölümünü oluşturan batıdaki geniş yayla doğuya doğru alçalarak geniş kum çölleriyle birleşir.

Ülkenin orta bölümü çöllerden, alçak dağlardan ve çok sayıda vahadan oluşur. Necd Yaylası'nın kuzey ve güneyinde büyük kum çölleri yer alır. Güneyde, dünyanın en büyük kesintisiz kum çölü olan Rubülhali (650.000 km^2) Suudi Arabistan'ın dörtte birinden fazlasını kaplar. Rubülhali'deki bazı kum tepeleri 90-150 metre yüksekliğe ulaşır. Bir başka büyük çöl de Necd'in kuzeyindeki Nufud'dur. Çölün bazı bölgeleri otlak olarak kullanılan seyrek bitki örtüsüyle kaplıdır.

Suudi Arabistan'da sıcak ve kurak çöl iklimi egemendir. Sıcaklık yazın 54°C'ye kadar yükselir. Bazı bölgelere yıl boyunca hiç yağış düşmez. Batıdaki dağlık bölge kurak bozkır iklimi özellikleri gösterir. Bu bölgede ısı kışın −1°C'ye kadar düşebilir. Güneybatıdaki Asir bölgesinde nemli ve ılıman iklim egemendir.

Suudi Arabistan'da göl ya da yıl boyunca akan akarsu yoktur. Çöl kuşağı dışındaki bölgelerde seyrek yağışlardan sonra oluşan, *vadi* denen akarsular vardır. Çöl kuşağında su gereksinimi bazen kendiliğinden yüzeye çıkan, bazen de kuyularla ulaşılan yeraltı su kaynaklarıyla karşılanır.

Suudi Arabistan'ın kurak iklimi ve verimsiz toprakları yalnızca seyrek bir bitki örtüsüne olanak verir. Ülkenin en fazla yağış alan bölgesi Asir'de ağaçlık alanlar bulunur. Hurma ağacı ülke çapında en yaygın ağaç türüdür. Yabanıl hayvanlar ceylan, sırtlan, kurt, çakal, tilki, tavşan ve araptavşanıdır. Çöl kuşağında akrep, örümcek ve yılan en çok rastlanan hayvan türleridir.

Toplumsal Yapı ve Ekonomi

Suudi Arabistan'da nüfusun büyük çoğunluğu Araplar'dan oluşur. Resmi dil Arapça'dır. Halkın yaklaşık yüzde 99'u Müslüman'dır. Müslüman halkın çoğunluğu Sünni mezhebine bağlıdır. Daha çok ülkenin kuzeydoğusunda yaşayan Şiiler azınlıktadır (*bak.* İSLAM; MUHAMMED, Hz.).

Nüfusun büyük bir bölümü kentlerde yaşar. Nüfusun en yoğun olduğu yerler Basra Körfezi kıyı şeridiyle Hicaz ve Asir'in iç kesimleridir. Nüfusun geri kalan bölümünü devletçe desteklenen tarımsal işletmelerde yaşayanlar ve sayıları giderek azalmakta olan göçebeler oluşturur. *Bedevi* adı verilen göçebeler deve, koyun ve keçi beslerler (*bak.* ARABİSTAN; GÖÇEBELİK).

En önemli sanayi ürünü petrol olmakla birlikte, Suudi Arabistan'da nüfusun yüzde 14,3'ü (1986) tarım sektöründe çalışır. Ekime elverişli alanlar ülke topraklarının yaklaşık yüzde 5'ini oluşturur. Başlıca tarımsal ürünler hurma, darı ve buğdaydır. Ayrıca pirinç ve meyve, Asir'in yüksek bölgelerinde kahve yetiştirilir.

Petrol bulunmadan önce, 1930'lara kadar ülkenin ana gelir kaynağı Mekke'yi ziyaret eden Müslüman hacılardan toplanan vergilerden oluşurdu (*bak.* MEKKE). Petrol araştırmalarıyla birlikte petrol ülkenin en önemli gelir kaynağı durumuna geldi. Suudi Arabistan bugün dünya petrol rezervlerinin yaklaşık dörtte birine sahiptir. Bir başka önemli yeraltı zenginliği de dünya rezervlerinin yaklaşık yüzde 4'ünü oluşturan doğal gazdır. Madencilik gelişme aşamasındadır. Ülkede yüksek nitelikli demir cevheri, gümüş, altın, bakır, çinko, kurşun ve boksit yatakları saptanmıştır. Basra Körfezi'nde balıkçılık ve inci avcılığı yapılır. Sanayi ürünlerinin büyük bir bölümü petrol ürünlerinden oluşur. Öteki önemli ürünler çimento, gübre, boru, metal eşya, tuğla, kiremit, mobilya ve çömlektir.

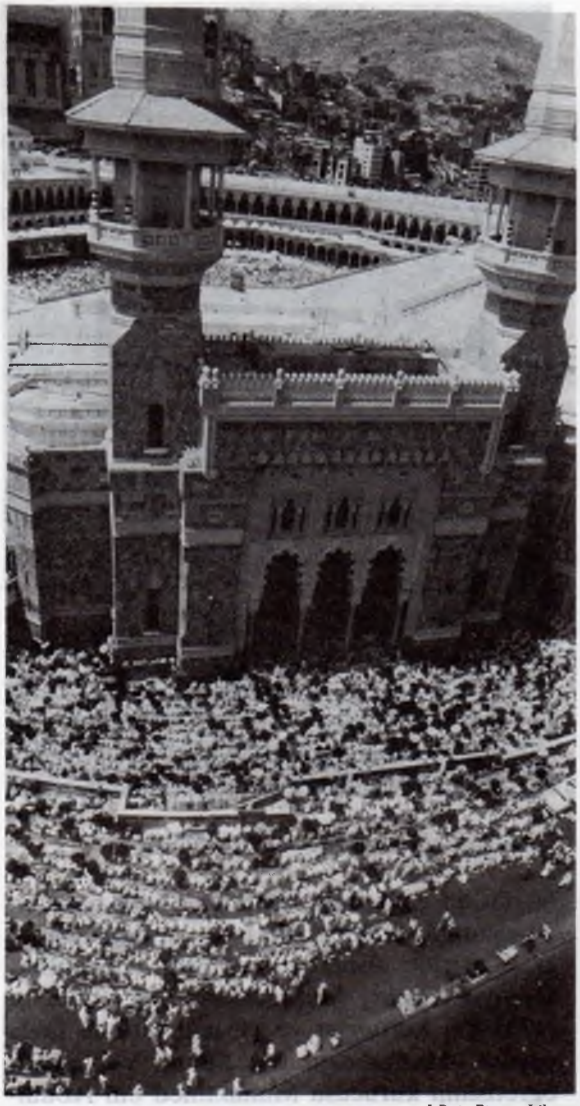
Tarih

Suudi Arabistan'da şeriat düzenine dayanan krallık yönetimi egemendir. Yasama, yürütme ve yargı yetkilerini elinde bulunduran kral aynı zamanda başbakandır. Suudi Arabistan'ın temelleri 18. yüzyılın ilk yarısında, bugün de yönetimde bulunan Suudi hanedanınca atıldı. O dönemde İslam'ın başlangıçtaki ilkelerine dönmeyi savunan Vehhabilik, Der'iye Emiri Muhammed bin Suud'un (1735-65) koruması ve desteği altında hızla yayıldı. Muhammed bin Suud, Vehhabilik öğretisinin kurucusu Muhammed bin Abdülvehhab'ın (1703-92) kızıyla evliydi. Zamanla güçlenen Vehhabiler 1801'de Şiiler'in kutsal kenti sayılan Kerbela'yı (bugün Irak sınırları içindedir), daha sonra da Mekke ve Medine'yi ele geçirdiler. O dönemde Mısır'ı elinde bulunduran Osmanlılar Vehhabiler'e karşı, yarımadada üstünlük kurmaya çalışan Raşidi hanedanını destekliyordu. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusu Vehhabiler'in ilerleyişini durdurmak üzere 1811'de harekete geçti. Önce Mekke ve Medine'yi, ardından Necd'in başkenti Riyad'ı ele geçirdi. Suud ailesi Kuveyt emirine sığınmak zorunda kaldı. 1901'de Suudi Prens II. Abdülaziz 200 kişiden oluşan küçük bir orduyla çölü aşarak

ABC Ajansı

Çölde devriye gezen güvenlik görevlileri.

I.P.A. Picture Library

Hz. Muhammed'in doğum yeri olan Mekke kentinde, avlusunda Kâbe'nin bulunduğu Harem-i Şerif'i ziyaret eden hacılar. Bu büyük cami 300 binden fazla kişiyi barındırabilir. Mekkenin nüfusu Hac dönemi boyunca iki katına çıkar.

I.P.A. Picture Library

Günümüzde modern sulama sistemiyle ekilebilir alan durumuna getirilmiş çöl topraklarında yetiştirilen domatesler.

The Times

Bir okul laboratuvarında çalışan öğrenciler. Suudi Arabistan'da petrol gelirlerinin bir bölümü eğitime ayrılmakla birlikte, ülke çapında okuryazarlık oranı oldukça düşüktür.

beklenmedik bir saldırıyla Riyad'ı ele geçirdi. Ardından eski Suudi topraklarını birleştirmek amacıyla Osmanlılar'la mücadeleye girdi. 1914'te Osmanlılar'ı Arabistan'ın doğusundaki Lahsa (el-Hasa) bölgesinden çıkarmayı başardı. I. Dünya Savaşı'nda İngilizler'den silah ve para yardımı almakla birlikte doğrudan savaşa girmedi. Savaştan sonra Hicaz'a girerek Mekke Şerifi Hüseyin bin Ali'nin ordusunu yenilgiye uğrattı. Ertesi yıl Asir bölgesini ele geçirdi. Hüseyin bin Ali kendini Hicaz, oğlu Faysal'ı Irak, öbür oğlu Abdullah'ı da Ürdün kralı ilan etti. Bu durum Vehhabiler'le Ürdün, Irak ve Hicaz arasında yeni

bir çatışmaya yol açtı. Vehhabiler 1924'te Hicaz'a saldırarak Kral Hüseyin'i yenilgiye uğrattılar. 1926'da Abdülaziz kendini Hicaz kralı ilan etti. Ülke 1932'de Suudi Arabistan Krallığı adını aldı. Bir yıl sonra, Basra Körfezi'nin Arabistan kıyılarında petrol bulundu. 1933'te ABD şirketleriyle ortaklaşa kurulan ARAMCO 1944'te ilk yatırımlara girişti. Petrolden sağlanan gelirle Suudi Arabistan petrol sanayisi dünyanın en büyük sanayilerinden biri oldu. 1970'lerde uygulanan yüksek petrol fiyatları Suudi Arabistan'a büyük bir güç ve zenginlik sağladı. Aynı dönemde ARAMCO hisselerinin büyük bir bölümü kamulaştırıldı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ile sıkı ilişkiler kuran Suudi Arabistan 1960'ta Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) kurucu üyeleri arasında yer aldı.

Petrol üretiminin yarattığı yüksek gelir Suudiler'in ülkelerini modernleştirmelerine olanak sağladı. Ülkede yeni okullar, yollar, havaalanları, hastaneler ve limanlar yapıldı. Sulama sistemi tarımsal verimliliğin artmasını sağladı. Bugün ülkede çok sayıda okul ve üniversite bulunmakla birlikte, okuryazarlık oranı yüzde 57,2'dir (1986) ve zorunlu eğitim uygulaması yoktur. Sağlık alanına geniş kaynaklar ayrılmasına karşın, çevre ve sağlık koşulları yetersiz, bulaşıcı hastalıklar oldukça yaygındır.

1.308.000 nüfuslu başkent Riyad, Kızıldeniz'de işlek bir liman olan Cidde'den daha küçüktür. Bir zamanlar çöldeki temel ulaşım aracı olan develer yerlerini büyük ölçüde motorlu araçlara bırakmışlardır.

Suudi Arabistan Ortadoğu'nun siyasal ve ekonomik yapısında önemli bir rol oynar. Ülke 1982'de tahta çıkan Kral Fahd bin Abdülaziz tarafından yönetilmektedir.

SUYOSUNLARI *bak.* YOSUNLAR.

SÜBYE *bak.* MÜREKKEPBALIĞI.

SÜLEYMAN, Hz. (İÖ 970-931). İsrailoğulları peygamberi Hz. Süleyman Hz. Davud'un oğludur. Hz. Süleyman'ın yaşamına ilişkin bilgiler Kutsal Kitap'ın Eski Ahit bölümünde yer alır.

İsrailoğulları'nın en büyük hükümdarı sayılan Hz. Süleyman babasından, sınırları Mısır'dan Fırat Irmağı'na kadar uzanan güçlü bir krallık devralmıştı. Karşıtlarını sindirerek, bölgedeki pek çok kralın kızı ya da kız kardeşiyle evlenip dostluklar kurarak konumunu güçlendiren Hz. Süleyman ticarete de büyük önem verdi. Onun döneminde Filistin ile Mezopotamya arasındaki yollarda düzenli ticari seferler başladı. Çeşitli yerlerde koloni kentler kuruldu. Filistin limanlarından Akdeniz'e yayılan geniş bir ticaret ağı oluşturuldu. Başkent Kudüs baştan başa yeni yapılarla donandı. Etrafı surlarla çevrildi. Museviler'in ilk büyük tapınağı da, bugün Mescid-i Aksa'nın bulunduğu yerde Hz. Süleyman döneminde yapıldı.

Hz. Süleyman 12 kabileden oluşan İsrailoğulları'nı güçlü bir merkezi yönetim altında birleştirdi. Ülkesini, her ay bir bölgenin çeşitli yükümlülükleri üstlendiği 12 yönetim bölgesine ayırdı. Ama ağır vergiler koyması ve halkı yapı işlerinde zorla çalıştırması büyük hoşnutsuzluklara yol açtığı gibi, kendi kabilesi Yahuda'yı kayırması ondan sonra başa geçen oğlu Rehoboam döneminde ülkenin İsrail ve Yahuda olarak ikiye bölünmesine yol açacak süreci başlattı.

Hz. Süleyman'ın yaşamı üstüne, efsane niteliğinde birçok öykü anlatılır. Bunlardan en ünlüsü Sebâ Melikesi Belkıs'la ilgili olanıdır. Öyküye göre, Hz. Süleyman'ın ününü duyan Belkıs onu görmek için Kudüs'e gider. Güç sorularla Hz. Süleyman'ın peygamberliğini sınar, verdiği bilgece yanıtları çok beğenir, sarayının görkemine hayran olur. Bu öykü Museviler ve Hıristiyanlar arasında, çeşitli öğeler eklenerek değişik biçimlere bürünmüştür. Museviler, Habeşistan (bugün Etiyopya) kraliçesi olarak kabul ettikleri Belkıs'ın Hz. Süleyman'la evlendiğini ve bu evlilikten Makeda adlı bir erkek çocukları olduğunu ileri sürerler. Habeşler de bu öykünün doğruluğuna inanır ve hükümdar soylarının Menelik adını verdikleri Makeda'dan geldiğini kabul ederler.

Hz. Süleyman'ın Belkıs'la olan ilişkisi *Kuran*'da da yer alır. *Kuran*'a göre Hüdhüd adlı kuş Hz. Süleyman'a Sebâ ülkesinde bir kadın hükümdar bulunduğunu, onun ve halkının güneşe taptığını bildirir. Bunun üzerine Bel-

kıs'a Hüdhüd'le bir mektup gönderen Hz. Süleyman onu Tanrı'ya inanmaya çağırır. Çağrısının yanıtsız kalması üzerine Sebâ ülkesine karşı sefere çıkmaya karar verir. Belkıs bunu öğrenince Hz. Süleyman'la görüşmek amacıyla Kudüs'e gider. Bu arada her şeyi önceden görüp önlemini almasıyla ünlü olan Hz. Süleyman'ın veziri Asaf, Belkıs'ın tahtını Kudüs'e getirtir. Belkıs sarayın tabanı cam döşeli salonuna girince yeri suyla kaplı sanarak eteklerini toplar. Aslında Hz. Süleyman Belkıs'ı burada kabul etmekle ona gerçekle gerçek olmayan arasındaki farkı kavrayamadığını göstermek istemiştir. Durumu anlayan, ayrıca tahtının da sarayda olduğunu gören Belkıs Hz. Süleyman'ın gücüne inanır ve ona iman eder.

Hz. Süleyman'ın doğaüstü yetenekleri olduğu da anlatılır. Kuşlarla, karıncalarla konuşur, cinlere söz geçirir, rüzgâra, akarsulara, denizlere istediği gibi yön verir, hükmedermiş. Eski Ahit'te bilgeliği ve yöneticiliği üstünde de durulur; onun olduğuna inanılan bilgece sözlerin yer aldığı bölüm "Süleyman'ın Meselleri" başlığını taşır. Sert olmakla birlikte ölçülü, dengeli, haksever bir yönetici olarak tanıtılan Hz. Süleyman'ın bu yönü İslam ülkelerinin edebiyatına da yansımış, doğruluğun simgesi olarak yüceltilmiştir. Hz. Süleyman şairliğiyle, besteciliğiyle de tanınmıştır. Bestelediği şarkıların sayısının 1.000'in üstünde olduğu söylenir (*bak.* DAVUD, Hz.).

SÜLEYMAN I *bak.* KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN.

SÜLEYMANİYE CAMİSİ. Klasik Osmanlı mimarisinin en önemli yapıtlarından biri olan Süleymaniye Camisi, İstanbul'da Süleymaniye semtinde, Haliç'e, Marmara'ya ve Boğaziçi'ne bakan bir tepenin üzerindedir. Cami, Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle Mimar Sinan tarafından 1550-57 yılları arasında yapılmıştır. Yapımına 60 yaşında başladığı ve "kalfalık yapıtım" dediği yapı ikinci önemli camisidir. Süleymaniye Camisi, çevresindeki binalarla birlikte yaklaşık 60 dönümlük bir alana kurulmuş olan ve külliye denen, değişik işlevdeki yapılar topluluğunun merkezindedir.

Süleymaniye Camisi'nin planı dikdörtgen biçimindedir. İç avluya giriş üç kapıdan sağlanır. Anıtsal ve yüksek bir taç kapı biçiminde olan kuzeydeki kapı, kitabeleri ve yarım sütunlarıyla görkemli bir yapıttır. Yerleri mermer döşeli olan iç avlu, 28 mermer ve pembe granit sütunu bağlayan sivri kemerlere oturtulmuş 28 kubbeli revakla çevrilmiştir. Kubbeleri daha yükseğe yerleştirilmiş olan son cemaat yerindeki pencerelerin üstünde yer alan çiniler avlu bölümünün en önemli süslemeleridir. Avlunun ortasında, oymaları ve bronz bezemeleriyle dikkati çeken ve üstü kırma çatılı bir kubbeyle örtülü olan şadırvan bulunur. Süleymaniye Camisi'nin dört tane minaresi vardır. İç avlunun köşelerine yerleştirilen bu minarelerden öndeki iki tanesinin iki şerefesi vardır. Camiye bitişik olan arkadaki iki minare ise üç şerefelidir ve öndeki iki minareden daha uzundur. Mimar Sinan minare sayısı ile Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'un fethinden sonraki 4., şerefe sayısı ile de 10. Osmanlı padişahı olduğunu belirtmek istemiştir. İnce ve uyumlu boyutlarıyla minareler caminin kütlesel görünümüne bir hafiflik verir. Gövdeleri yivli olan minarelerin yivleri arasına oyma süsler yapılmıştır.

Asıl caminin planı kareye yakın dikdörtgen şeklindedir. Boyutları 63×68 metre olan ana mekânın üstü yerden 53 metre yüksekliğinde, 26,5 metre çapında bir kubbeyle örtülmüştür. Bu büyük kubbeyi birbirlerine dört büyük askı kemeriyle bağlanmış dört fil ayağı taşır. Askı kemerlerinden öndeki ile arkadaki, üstlerine yarım kubbeler dayandığı için dışarıdan görünmezler. Öbür iki askı kemerinde ise üçer sıra pencere vardır ve yan sahınları örten irili ufaklı beş kubbenin üzerinden yükselerek Süleymaniye Camisi'nin Haliç'ten bakıldığında göze çarpan o ünlü görünümünü yaratırlar. Ana kubbenin kuzey ve güney yönlerini birer yarım kubbe örter. Doğu ve batı doğrultusundaki ince uzun sahınların üstünde ise bir sıra üstüne dizilmiş beşer kubbe vardır. Büyük kubbeyi taşıyan dört fil ayağından biri Baalbek'ten, öbürü İskenderiye'den, üçüncüsü Eski Saray avlusundan, dördüncüsü Fatih'teki Kıztaşı'ndan getirilmiştir.

Süleymaniye Camisi çok kalabalık bir cemaatin toplu olarak ibadet edebileceği geniş ve rahat bir alana sahiptir. Caminin içine girer girmez bu özelliği hemen dikkati çeker. Ayrı-

İstanbul'da Mimar Sinan tarafından yapılan Süleymaniye Camisi klasik Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerindendir.

Ara Güler

ca caminin akustiği de son derece iyidir. Büyük kubbenin yanında çıkarılan hafif bir ses öbür taraftan kolayca duyulur. Akustiği sağlamak için Mimar Sinan büyük kubbeye, ağızları içeriye doğru açık, 50 cm derinliğinde, 64 küp yerleştirmiştir. Ayrıca caminin zemininde de sesi yansıtma özelliği olan tuğlalar kullanılmıştır. Süleymaniye Camisi' nin bir başka özelliği de havasının temizlenmesi için yapılmış olan düzenlemedir. Ana kapının içeri açılan bölümünün üstündeki küçük odanın altında, içeriye ve dışarıya doğru açılan dörder tane küçük aralık vardır. Bunların tümü açık tutulduğunda oluşan hava akımı caminin havasını çabucak temizler.

Süleymaniye Camisi'nin bezemeleri de son derece güzel ve göz kamaştırıcıdır. Mihraptaki çiniler motifleri, renkleri ve teknikleriyle 16. yüzyıl Osmanlı çiniciliğinin önde gelen örneklerindendir. Çevresini ve üst bölümlerini kaplayan bu çinilerin ortasında yer alan mermer mihrap tek parça olarak yapılmıştır. Minber, müezzin ve hünkâr mahfilleri de döneminin en ince ve yalın taş işçiliğinin örnekleridir. Ayrıca iç avludaki revak kubbelerinin içi ile ibadet yerindeki kubbeler son derece güzel kalem işiyle bezenmiştir.

SÜLFÜRİK ASİT, sanayide kullanılan en önemli kimyasal maddelerden biridir. Sülfürik aside, sülfat asidi, zaçyağı (vitriyol yağı) ya da kimyasal yapısı nedeniyle hidrojen sülfat da denir. Sülfürik asit derişik haldeyken ağır yanıklara neden olabileceği için, bu maddeyle çalışırken her zaman çok dikkatli olmak gerekir.

Sülfürik asidin, bütün asitlere özgü özellikleri dışında (*bak.* ASİT) iki özel niteliği daha vardır. Birincisi, sülfürik asit öbür maddeleri yükseltger, yani bu maddelerin bileşimlerindeki oksijenle birleşebilir. İkincisi, suyu çekme özelliğidir. Nemli gazları kurutabildiği gibi, şekerin suyunu da emer. Bu nedenle metalleri kolayca çürütür; şekeri, kâğıdı ve odunu hızla kömürleştirir; dokumaları deler; canlı dokuda derin yanıklara yol açar. Sülfürik asit suyla karıştırıldığında önemli ölçüde ısı oluşur; bu nedenle böyle bir karışımın yavaş ve büyük bir dikkatle hazırlanması, suyun aside değil, asidin suya katılması gerekir. Bu yöntemle bile bir fincan su hemen hemen kaynama noktasına kadar ısınabilir. Derişik sülfürik aside asla su katılmamalıdır.

Sülfürik asit hazırlamak için önce kükürt ya da içinde kükürt olan bir madde yakılarak

kükürt dioksit üretilir (*bak.* KÜKÜRT). Sonra bu gaz havanın oksijeniyle birleştirilerek, gene bir gaz olan kükürt triokside dönüştürülür ve bu kükürt trioksit suya katılarak sülfürik asit elde edilir. Bu işleme değme (kontak) yöntemi denir.

Sülfürik asidin ana kullanım alanı kimyasal gübre sanayisidir. Fosfat kayaçlarından süperfosfat denen gübrenin elde edilmesinde ve ayrıca amonyum sülfatlı gübre üretiminde sülfürik asitten yararlanılır (*bak.* GÜBRE; FOSFOR). Kurşun levhalı pillerin ve akümülatörlerin yapımında da sülfürik asit kullanılır (*bak.* PİL). Çelik ve demir levhalarda pasın giderilmesinde; selüloit, patlayıcı, boya, ilaç ve yapay lif (örneğin, yapay ipek) üretiminde; petroldeki katışkıların ayrılmasında; tahılların ilaçlanmasında ve zararlı otların yok edilmesinde sülfürik asitten yararlanılır.

Sülfürik asit kullanmayan pek az sanayi dalı vardır; bu nedenle sanayileşmiş ülkelerde her yıl çok büyük miktarlarda sülfürik asit tüketilir.

SÜLÜK. Sülükler yakın akrabaları olan, yersolucanları gibi halka biçiminde dizilmiş bölütlerden oluşan omurgasız hayvanlardır. Uzunlukları 1 santimetreden kısa olabileceği gibi 90 santimetreye de yaklaşabilir. Ama uzunlukları ne olursa olsun gövdeleri 34 bölütlü, genellikle siyah, yeşil ya da kahverengi ve yassıdır. Üstte, ön uçlarına doğru çiftler halinde yer alan gözlerinin sayısı 4-10 arasında değişir. Arka uçlarındaki büyükçe bir çekmen (vantuz) çeşitli yüzeylere sıkıca tutunmalarını sağlar. Çoğu kez ön uçlarında da, keskin ve küçük dişlerle donanmış ağızlarını çevreleyen bir çekmen bulunur.

Sülüklerin bazıları artıkları ve leşleri, bazıları yersolucanlarını ve böcek yumurtalarını yer. Ama çoğu asalaktır ve dişleriyle yapıştıkları konakların kanını emerler.

Sülüklerin yaşamak için suya, en azından neme gereksinimleri vardır. Birçok türü denizlere dağılmıştır ve balıklara tutunmuş olarak kutuplara yakın sularda bile görülebilir. Öbürleri tatlı sularda, sıcak ve nemli ortamlarda bulunur. Bazıları yalnız suda, çoğu hem karada hem suda, bazıları yalnız karada yaşar. Suya girmeyen sülüklerin tümü Asya'ya ve Japonya'dan Avustralya'ya kadar uzanan Pasifik Adaları'na dağılmıştır. Sık orman örtüsü altında ve çalılar arasında bol olan bu sülükler ağaç dallarına çıkıp kendilerini aşağıdan geçen canlıların üstüne bırakırlar.

ARDEA

Bir insanın bacağından kan emen cangıl sülüğü. Sülüklerin tümü 34 bölütlü olmakla birlikte derileri kıvrımlanarak bölüt sayısını çok aşan yalancı halkalara yol açar.

Sülükler deriye yapıştığında genellikle ağrı duyulmaz. Ama açtıkları yaralara ağızlarından geçen hirudin adlı bir madde kanın pıhtılaşmasını engellediğinden kanamayı durdurmak zordur.

At sülüğü (*Haemopis sanguisuga*) Avrasya ve Amerika'daki akarsularda yaşar. Verdiği zarar kara sülüklerine göre çok azdır. Kan emmekle birlikte konağına sıkıca yapışmaz. Rengi siyah, uzunluğu 15 cm dolayındadır.

Vücuttan fazla ve pis kanın alınmasının birçok hastalığa iyi geleceğine inanıldığı yüzlerce yıl boyunca, bazı sülükler hastaların kanını emmesi için derilerine yapıştırılmıştır. Tıp sülüğü (*Hirudo medicinalis*) bu amaçla en yaygın biçimde kullanılan ve yetiştirilen türler arasında yer aldı. Deriye sülük yapıştırma geleneği çağdaş tıbbın olanaklarından uzak kalan ülkelerde ya da yörelerde hâlâ sürmektedir.

Bazı asalak sülükler son derece tehlikelidir. Güney Avrupa, Anadolu, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da rastlanan bir sülük türü (*Limnatis nilotica*), içilen suyla birlikte ya da kirli sularda yıkananların boşaltım deliklerinden vücuda girebilir. İçme suyuyla alındığında önce ağız ve boğaza yapışır, sonra akciğere doğru ilerleyerek büyük kan kaybına yol açar. Sülükler konaklarının solunum yollarını tıka-

yarak ölümlerine neden olabilir. Özellikle Asya'da birçok evcil hayvan bu sülüğün etkisiyle ölmektedir.

SÜLÜKBALIĞI. İlk bakışta yılanbalığını andıran sülükbalıklarının ürpertici bir yaşama biçimi vardır. Canlı ya da ölü bir balığın gövdesini oyup içine giren bir sülükbalığı beslenerek yoluna devam eder. Etini yiye yiye oyduğu canlı balık uzunca bir süre yaşamını sürdürebilir. Ölmüş iri bir balığın içinde 100'ü aşkın sülükbalığı bulunmuştur. Sülükbalıkları aynı zamanda denizlerin dibindeki çamurlarda ölü ya da canlı solucanlar, yumuşakçalar ve öbür deniz omurgasızlarını bulmak için oyuklar açar.

Sülükbalığının çeneleri yoktur. Yalnız kuyruk yüzgeci gelişmiştir. Başının altında yarık biçiminde bir ağız, ağzının çevresinde altı dokunaç ve ağzının içinde eğe dişi gibi küçük dişlerin dizildiği güçlü bir dil vardır.

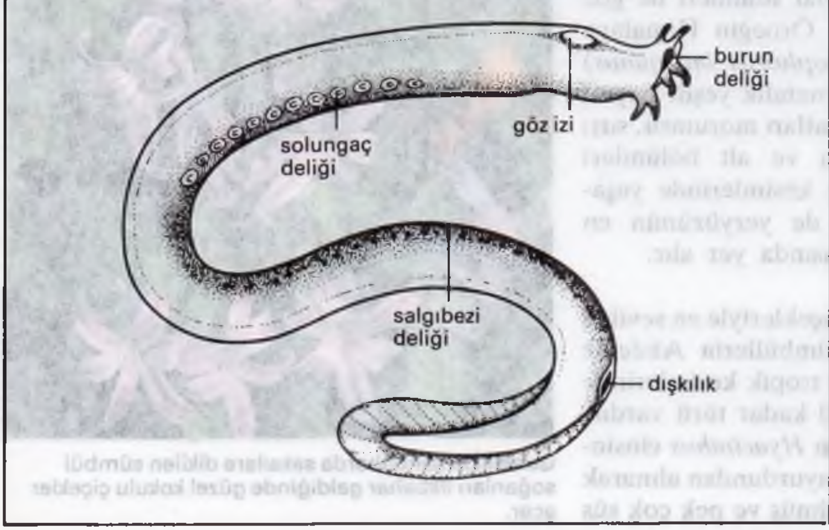
Sülükbalıkları taşemenler gibi, çenesiz balıklar ya da çenesizler (*Agnatha*) adıyla tanınan ilkel balıklar arasında sınıflandırılır (*bak.* BALIK; TAŞEMEN). Bu canlıların bulunan fosilleri öbür balıklardan çok daha önce ortaya çıktıklarını göstermektedir.

Sülükbalıklarının tüm okyanuslara dağılmış 20 kadar türü vardır. Yaklaşık 60 cm uzunluğa erişen bayağı sülükbalığına (*Myxine glutinosa*) Akdeniz'in batı kesimlerinde de rastlanmaktadır. Derisi pulsuz, derisine gömülü gözleri küçük ve işlevsizdir. Sert kabuklu yumurtalarının uçlarından çıkan ipliksi uzantılar yumurtaların bir yere tutunmasını sağlar. Yumurtalardan erişkinlere benzeyen yavrular çıkar.

Sülükbalığının gövdesi kaygan ve sümüksü bir maddeyle kaplıdır. Kıvrıla kıvrıla suya yayılan bu madde balığın çevresini pelte haline getirir.

SÜLÜN. Sülünler ağaçlık alanlarda, çayır ve tarlalarda tohumları, meyveleri ve böcekleri yiyerek beslenen uzun kuyruklu kuşlardır. Genellikle 16 cins altında toplanan 50 türü vardır. Ağaçlara tünemekle birlikte, yerde beslenirler. Akrabaları olan ormantavuklarının tersine, tüyleri burun deliklerine ve bacaklarına kadar inmez. Erkekler güzel tüyleriyle dikkat çeker. Ayaklarının hemen arkasında bulunan mahmuzlarını, üreme mevsiminde dişiler için kavga ederken kullanırlar. Sülünler kaba ve yüksek bir sesle öter. Ağır gövdeleri nedeniyle keklik ve turaçlardan daha çok gürültü çıkararak uçarlar.

Sülünler eti lezzetli sayılan gözde av kuşlarıdır. Anayurtları olan Asya'dan yeryüzünün birçok yerine götürülerek üremeleri sağlanmış, öte yandan çeşitli doğal yaşama ortamlarında kırıma uğratılmışlardır. Türkiye'de Marmara Bölgesi'nin doğusunda ve Karadeniz Bölgesi'nde yaşayan bayağı sülün (*Phasianus colchicus*) son derece azaldığından koruma altına

Sülükbalığı pulsuz ve kaygan gövdeli ilkel bir balıktır. Genellikle denizlerin dibinde, çamurlara kısmen gömülü olarak yaşar.

NHPA/A. Janes

Yerde yemlenerek dolaşan bir erkek bayağı sülün. Erkeklerin tüyleri dişilerinkinden çok daha renklidir.

alınarak üretilmeye çalışılmaktadır. Anadolu'dan Japonya'ya kadar yayılmış olan bu sülünün birçok alttürü vardır. 18. yüzyılda Avrupa'ya, 19. yüzyılın ikinci yarısında Avustralya ve Kuzey Amerika'ya götürülen sülünler büyük ölçüde, boynunda beyaz bir halka bulunan alttürün üyeleridir.

Bayağı sülünün erkeği üreme mevsiminde iki ya da üç dişiyle çiftleşir. Otlar ya da dikenli çalılar altında toprağı kazıyarak açtıkları, sonra da yaprak ve otlarla döşedikleri yuvaya dişi, yeşilimsi kahverengi 8-15 yumurta bırakır.

Bazı sülünler son derece güzel renk ve desenleriyle dikkat çeker. Süs hayvanı olarak da beslenen bu türlerden Lady Amherst sülünü (*Chrysolophus amherstiae*) ile altın sülün (*Chrysolophus pictus*) Avrupa'da yaygın biçimde tanınır. Monal sülünleri de göz alıcı renklerle bezelidir. Örneğin Himalaya monal sülününde (*Lophophorus impejanus*) erkeğin başı ve gerdanı metalik yeşil, boynu ve ensesi bakır rengi, kanatları morumsu, sırtı beyaz, kuyruğu turuncu ve alt bölümleri siyahtır. Asya'nın güney kesimlerinde yaşayan tragopan sülünleri de yeryüzünün en parlak renkli kuşları arasında yer alır.

SÜMBÜL. Hoş kokulu çiçekleriyle en sevilen süs bitkilerinden olan sümbüllerin Akdeniz kıyılarında ve Afrika'nın tropik kesimlerinde yabanıl olarak yetişen 30 kadar türü vardır. Zambakgiller familyasının *Hyacinthus* cinsinde yer alan bu bitkiler anayurdundan alınarak öbür bölgelere de götürülmüş ve pek çok süs çeşidi geliştirilmiştir. Yaygın bahçe sümbüllerinin çoğu, Yunanistan ve Suriye'nin yanı sıra Türkiye'de de kendiliğinden yetişen mor çiçekli bir sümbül türünden (*Hyacinthus orientalis*) elde edilmiştir.

Sümbül çiçekleri, tabanda toplanmış ince uzun ve düzgün yaprak demetinin tam ortasından çıkan bir çiçek sapının ucunda açar. Dik salkımlar oluşturan bu hoş kokulu ve çansı çiçekler düz ya da katmerli, mavi, mor, sarı, kırmızı, pembe ya da beyazdır.

Sümbüller ilkbaharda çiçeklenen bitkilerdendir; nemli ama fazla ıslak olmayan topraklardan hoşlanırlar. En çok park ve bahçelerde, yani açıkta yetiştirilen bu bitkiler ev gibi kapalı ortamlar için de son derece uygun süs çiçekleridir. Sümbül soğanları toprakla dolu saksılarda ya da içinde lifli bir malzeme bulunan su dolu kaplarda yetiştirilebilir. Bu yöntemlerinden ikincisi yeğlendiğinde, dışarıdan besin alamayan sümbül soğanı yeni bir bitki oluşturmak için kendi besinini tüketeceğinden, genellikle ertesi yıl iyi nitelikli çiçek elde edilemeyebilir. Sümbül soğanı satın alır-

DIATEK

Genellikle sonbaharda saksılara dikilen sümbül soğanları ilkbahar geldiğinde güzel kokulu çiçekler açar.

ken, en irileri değil, sert ve ağır olanları seçmeye özen göstermek gerekir; çünkü ağır soğanlarda bol miktarda besin birikmiş olduğundan bitkinin daha iyi ve sağlıklı çiçek açması beklenir.

Sümbüllerle aynı cinsten olmadığı halde, adına "sümbül" sözcüğü yakıştırılan bir grup bitkiye arapsümbülü ya da arapotu (*Muscari*) denmiştir. Yapraksız sapların ucunda bir üzüm salkımını andıran mavimsi mor, pembe ya da beyaz çiçekler açan bu bitkilerin de bazıları sümbüller gibi çok hoş kokuludur.

SÜMERLER, Mezopotamya'da gelişen ilk uygarlığı kurdu. İÖ 3000'e gelindiğinde Basra Körfezi yakınlarındaki Babil'in güney kesiminde Sümerler yaşıyordu.

Krallarca yönetilen birçok küçük kent devleti vardı. Ur, Lagaş ve Eridu bunların en ünlüleridir. Sümerler tarıma çok önem verdikleri için sulama kanalları yapmışlardı. Arpa, buğday, hurma ve birçok sebze üretiyor, ayrıca koyun, keçi, sığır ve eşek gibi hayvanlar da yetiştiriyorlardı. Ulaşım kayıklarla ve hayvanların çektiği iki tekerlekli arabalarla sağlanıyordu.

Zanaatçılar ve heykeltıraşlar yapıtlarında altın, gümüş, bakır ve değerli taşlar kullanıyordu. Bu dönemde güzel mücevherler, çömlekler, sütunlu ve kemerli, zevkle döşenmiş büyük saraylar yapıldı; yün ve keten kumaşlar dokundu. Ticaret Babil'in dışına yayıldı; Suriye, Anadolu, İran ve daha uzak yerlerle düzenli ticari ilişkiler geliştirildi.

İÖ 3000'de Sümerler çiviyazısı (*bak.* ALFABE) olarak bilinen bir yazı kullanıyorlardı. Kaba işaret ve resimler önce nemli kil tabletlere çiziliyor, bunlar daha sonra kurutuluyordu. Sonradan, sayıları yüzleri bulan bu işaretler artık resim olmaktan çıkıp simgelere dönüştü. Bu yazılar ucu sivriltilmiş kamışlar kullanılarak yazılırdı. Ardından tabletler genellikle fırınlarda pişirildiğinden, kayıtlar günümüze kadar ulaşmıştır. Binlerce tablet bulunmuş ve bilginler bunları çözmesini öğrenmişlerdir.

Özellikle İngiliz arkeolog Sir Leonard Woolley'nin Ur'da gerçekleştirdiği kazılar sonucunda Sümer dinlerine ilişkin birçok bilgi edinildi. Her kent devletinin kendi gözde tanrıları, tanrıçaları ve özel dinsel törenleri vardı. Bununla birlikte, birçok kent devletinde aynı tanrılara tapıldığı da oluyordu. Bunların çoğu Güneş, Yer ve su gibi doğa tanrılarıydı. Her kentte tapmaklar vardı. Krallar kent devletlerinin hem yöneticisi, hem de başrahibiydi. Bir kent devleti güçlenip başka kent devletlerini egemenliği altına aldığı zaman, onun tanrıları da daha yaygın olarak tanınırdı.

Zamanla tapınaklar para getiren kurumlara dönüştü. Bunlar aynı zamanda öğrenim merkezleriydi. Dinin yanı sıra okuma yazma, aritmetik, geometri, astronomi, takvim düzenleme, hekimlik ve cerrahlık da tapmaklarda öğretiliyordu. Bu bilgi birikiminin bir bölümü daha sonra Eski Yunanlılar'a aktarıldı.

Rakip Sümer kent devletleri yüzyıllarca süren, bitip tükenmeyen savaşlara girdiler.

The Ancient Art and Architecture Collection

Sümer kent devleti Ur'da bulunan ve İÖ 3000'den öncesine dayanan bir uygarlığın varlığını kanıtlayan mücevherler.

Arkeoloji ve Sanat Dergisi Arşivi

Sümerlerin en önemli kentlerinden biri olan Lagaş'ın en zengin dönemine ulaşmasını sağlayan, Gutiler'in kralı Gudea.

Sonuç olarak iyi donanımlı ordular oluştu. Askerler zırh giyer, miğfer takar, silah olarak da savaş baltaları, mızraklar ve yaylar taşırlardı. Yakın düzende ve genellikle savaş arabalarıyla savaşırlardı. Kent devletleri zamanla savaşlar yüzünden zayıflamaya başladı. Bu yüzden Sami halkları Babil'i istila ettiğinde Sümerler kendilerini korumayı başaramadılar (*bak.* BABİL VE ASUR UYGARLIKLARI).

SÜMSÜKKUŞU. Sümsükkuşu adıyla tanınan iri yapılı deniz kuşlarının dar ve üçgen biçimli kanatları, uzun ve kama biçimli kuyrukları, güçlü ve sivri gagaları vardır. Yaklaşık 90 cm uzunluğunda, beyaz tüylü bir kuş olan kuzey sümsükkuşunun (*Sula bassana*) kanat uçları siyah, başı ve boynu sarımsı kahverengidir. Gözlerini çevreleyip çizgi halinde geriye doğru uzanan siyah leke gözlerine sürme çekilmiş izlenimi verir. Avrupa'nın kuzeybatısı, Kanada, Grönland ve İzlanda kıyıları ile yakınlarındaki adalarda ürer, Meksika Körfezi, Fas ve Akdeniz havzasında kışlarlar.

Sümsükkuşları çok iyi birer dalıcıdır. Kanatlarını çırparak ya da süzülerek uçtukları 30 metre kadar yüksekten gözlerine kestirdikleri balıkları avlamak için kanatlarını kapatır, ok gibi dimdik suya dalarlar. Ilıman ve sıcak bölgelerde yaşayan bu kuşlar zamanlarını büyük ölçüde denizlerde geçirir, kıyılardaki yarlarda ya da adalarda gürültücü koloniler halinde ürerler. Kolonideki yuvalar deniz yosunları ve çamurdan yapılmıştır. Yuvaya kuzey yarıkürede yaşayanlar bir, güney yarıkürede yaşayanlar iki yumurta bırakır. Yumurtadan yeni çıkan tüysüz yavrular siyah bir deriyle örtülüdür. Bir süre sonra beyaz hav tüyleri çıkmaya başlar. Bunu beyaz benekli, kahverengimsi siyah tüyler izler. Kuşun erişkin renklerini kazanması için 3-4 yıl geçmesi gerekir. İki aylık olduklarında erişkinler tarafından yalnız bırakılan yavrular açlığın zorlamasıyla av bulmaya çıkar ve çoğu kez yuvadan fırladıklarında hemen uçmaya başlarlar.

Maskeli sümsükkuşu (*Sula dactylatra*) ve kızıl ayaklı sümsükkuşu (*Sula sula*) Büyük Okyanus ile Atlas ve Hint okyanuslarında geniş bir coğrafi dağılım gösterir. Peru sümsükkuşu (*Sula variegata*) guano (*bak.* GUANO) üreten kuşlardan biridir. Bu tür Şili ve Peru'da en çok görülen deniz kuşları arasında yer alır.

Firkateynkuşları ve güney yarıkürede yaşayan siyah sırtlı bir martı türü (*Larus dominicanus*) genellikle sümsükkuşlarının kolonilerine yakın yerlere yuva yapar. Firkateynkuşları kovaladıkları erişkin sümsükkuşlarını yedikleri besinleri kusmaya zorlar. Martılar da sümsükkuşlarının yumurtalarını ve yavrularını yer.

Eric Hosking

Sümsükkuşları kayalıklara koloniler halinde yuva yapar. Dişiler çamur ve deniz yosunlarıyla yaptıkları yuvalarına bir ya da iki yumurta bırakır.

SÜMÜKLÜBÖCEK. Sümüklübböcekler salyangozlarla akraba olan ve karada yaşayan karındanbacaklı yumuşakçalardır. Gövdeleri uzun ve yuvarlak, kabukları körelmiş ya da hiç yoktur. Ama salyangozlar gibi kaslı ayaklarının üstünde sürünerek ilerlerken sümüksü

L. W. Brownell

Sümüklübböcekler genellikle geceleri ya da havadaki nem oranının yüksek olduğu zamanlar dolaşmaya çıkarak bitkilerle beslenir.

salgılarıyla parlak bir iz bırakırlar. Ağızlarında bulunan, küçük diş sıralarıyla kaplı şerit biçiminde dil, besinleri kazıyarak ya da koparak almalarını sağlar.

Ağzın hemen gerisinde iki çift dokunaç vardır. Arkadaki dokunaç çiftinin ucunda gözler bulunur. Daha gerideki örtenek (manto) denen bölge gövdenin üst bölümünü düzgün biçimde kaplar. Örteneğin kenarına yakın bir yerde akciğere açılan yuvarlak bir delik vardır.

Çoğu sümüklüböcek canlı ya da çürüyen bitkilerle beslenir. Bitkilerin ayrışmasına yol açan beslenme etkinlikleri marul ve lahana gibi tarım bitkilerini de kapsadığından bahçe ürünlerinin önemli zararlıları arasında sayılırlar.

Bazı sümüklüböcekler etçildir ve gövdelerinin arka ucuna yakın küçük kabukları sayesinde otçul olanlardan ayırt edilebilir. Bunlar solucanlar, tırtıllar ve akrabaları olan otçul sümüklüböceklerle beslenirler.

Uzunluğu 15 santimetreyi bulabilen büyük boz sümüklüböcek (*Limax maximus*) beslenmek için bazen evlere girer. İlginç bir üreme davranışı vardır. Bir ağacın dalına sümüksü iplikçiğiyle asılarak havada çiftleşir.

Çilek gibi yerde yetişen meyve ve sebzelere zarar verdiklerinden, bahçıvanlar olabildiğince çok sümüklüböceği öldürmeye çalışırlar. Tuz, sümüklüböcekleri öldürdüğünden, bazıları bahçelere tuz serperek ürünlerini sümüklüböceklere karşı korur. Ama sümüklüböceklere karşı genellikle zehirli kimyasal maddeler kullanılmaktadır.

SÜNGER. Önceleri bitki sanılan ve ilk kez 1755'te hayvan olarak tanımlanan süngerler hakkındaki yaygın kanı uzun yıllar değişmemiştir. 1825'te, suyun içindeki bir süngeri mikroskop altında inceleyen İskoç bilim adamı Robert Grant, bu canlının içine birçok gözenekten giren suyun başka deliklerden çıktığını, üstelik bu akış sırasında sudaki küçük tanecikleri süzüp aldığını gözledi. Böylece süngerlerin hayvan olduğu görüşüne ulaştı. Süngerin dış gözeneklerinden içeri doğru yayılan su kanallarını çevreleyen bazı hücreler tekhücreli hayvanlara çok benziyordu. Böylece süngerlerin bu küçük hayvanların koloni halinde bir araya gelmesiyle oluştuğu düşünüldü (*bak.* TEKHÜCRELİ HAYVANLAR).

Süngerin Yapısı

Süngerin gövdesi su kanallarına açılan sayısız gözenekle delik deşiktir. Hayvan bu gözeneklerden giren suyu süzerek aldığı çok küçük canlılarla beslenir. Süngerlerin büyük bölümü denizlerde, pek azı tatlı sularda yaşar. Kanal duvarlarını oluşturan hücrelerin çoğu başka hayvanlardakilere benzemez. Boru biçiminde uzamış olan bu hücrelerin ucunda birer uzun kamçı bulunur. Hücrenin dibini çevreleyen çıkıntılar "yaka" adıyla tanınır ve bu yapı tekhücreli hayvanlarınkiyle benzerlik gösterir. Yakalı hücrelerin kamçıları sürekli hareket ederek suyun içeri girip çıkmasını ve süngerin bu sayede oksijeni alıp beslenmesini sağlar. Dışarı çıkan suyla artıklar da atılır.

Süngerde silis ya da kalsiyum karbonattan yapılmış iğneciklerin birbirleriyle kenetlenerek oluşturduğu, başka hiçbir hayvanda bulunmayan bir iskelet yapısı gelişmiştir. Bazı süngerlerin iskeleti *sponjin* denen esnek protein liflerini içerir. Sponjin ağıyla donanmış süngerler esnekliklerini çok uzun bir süre yitirmeden suyu emebildikleri için değerli

Ahmet Kuzik

Bodrum'da satılan doğal banyo süngerleri.

sayılır ve insanlar tarafından yaygın biçimde kullanılırlar.

Süngerler iki ayrı biçimde ürer. Ana süngerden gelişen tomurcuklar daha sonra koparak yeni süngerlere dönüşür ve bu süngerler de yeterince olgunlaştıklarında tomurcuklanır. Ama eşeyli de üreyebilirler, çünkü süngerlerin erkek ve dişi özellik gösteren parçaları da vardır. Döllenen yumurtalar dışarı atılıncaya kadar süngerin içinde gelişir. Daha sonra yumurtadan çıkan larvalar kirpik denen kılsı uzantılarının hareketiyle yüzer ve bir yüzeye tutunarak yeni süngerlere dönüşürler. Bazıları yüzeylere tutunmak için, yapışkan bir madde salgılayan hücrelerini kullanır. Derin deniz süngerleri gibi bazıları ise iskeletlerinden uzanan saçaklı kökleri sayesinde dibe tutunurlar.

Bazı hayvanlar süngerleri gizlenme ve barınma amacıyla kullanır. Örneğin bacakları ve gövdesi tüylerle kaplı olan tüylü yengecin (*Dromia vulgaris*) son iki bacağı kısadır ve sırtına doğru kıvrıktır. Topladığı canlı süngerleri bu bacaklarıyla tutarak sırtında taşıyan yengeci görmek son derece güçtür.

Süngerler en çok sıcak denizlerde bulunur. Süngerlerin renkleri genellikle parlak, biçimleri çok çeşitlidir. İskeleti silisli iğneciklerden oluşan ve genellikle cam süngeri adıyla tanınan türlerin birçoğu son derece zarif ve kırılgan yapılarıyla dikkat çeker. Cam lifli süngerlerden (*Hyalonema* cinsi) biri Japonya'dan ilk kez Avrupa'ya getirildiğinde doğulu cam ustalarının elinden çıktığı sanılmıştır.

Ticari sünger adıyla da tanınan doğal banyo süngerleri keratinli süngerler denen bir sünger grubunda yer alır ve birçok türden oluşur. Bu süngerler en çok Akdeniz'in doğu kesimi, Meksika Körfezi ve Karayib Denizi'nden elde edilmektedir. Florida kıyıları yeryüzünün en büyük sünger yetiştirme merkezleri arasında yer alır.

Süngerler denize dalarak, çeşitli araçlarla dibi tarayarak ya da ucu çatallı sırıklar kullanılarak çıkarılır. En değerli süngerler kıyıdan 80-130 km kadar açıkta, 18-36 metre kadar derinlikte bulunmaktadır. Toplanan süngerler tekneye yığılarak çiğnenir. İskeletleri dışında kalan dokularının çürüyüp ayrışması için asılarak uzunca bir süre bekletilen süngerler daha sonra dövülüp yıkanır ve iyice temizlenerek kurumaya bırakılır. Doğal süngerlerin yerini büyük ölçüde yapay süngerlerin alması bu hayvanların yok olup gitmesini bir ölçüde engellemiştir.

SÜNNİLİK, İslam dininde *Kuran*'a ve Hz. Muhammed'in sünnetine (sözlerine, uygulamalarına) sıkı sıkıya bağlılığı savunan mezheplerin genel adıdır. Sünniler inanç ve hukuk alanında *sahabe*'nin (Hz. Muhammed'i görmüş, konuşmuş, din kurallarını iyi bilen kişiler ve *tabiun*'un (sahabeyi tanımış olanlar) görüş, yorum ve uygulamalarına da büyük önem verirler.

Müslümanlar arasında ilk görüş ayrılıkları Hz. Muhammed'in ölümünden (632) hemen sonra ortaya çıkmıştı. Halifelik konusunda odaklaşan bu ayrılık zamanla Müslümanlar'ı birbirleriyle çatışan topluluklar halinde bölmüş, Şam Valisi Muaviye'nin 661'de halifeliği ele geçirmesiyle bölünme daha da derinleşmişti (*bak.* HALİFELİK). İslam dini Emeviler (661-750) ve Abbasiler (750-1258) döneminde Asya'da ve Kuzey Afrika'da hızla yayıldıkça ve pek çok kavim bu dine katıldıkça inanç ve uygulamalar alanında da farklı yorumlar ortaya çıktı. Bir bölümü Eski Yunan düşüncesinden, bir bölümü de İslam öncesi inançlardan kaynaklanan bu yorumlar gittikçe yaygınlaşmaya başladı. Dinin temel kaynaklarını bile tartışmaya açan bu gruplar karşısında *Kuran*'a ve sünnete bağlılığı savunanlar da bu yoldaki düşüncelerini sistemleştirerek yandaş toplamaya çalıştılar. İmam-ı âzam (büyük imam) olarak anılan Ebu Hanife Numan bin

Sabit'in (699-767) başlattığı bu çığır, İmam Malik (712-795), İmam Şafii (767-820) ve İmam Ahmed ibn Hanbel'le (780-855) büyük yaygınlık kazandı. Aralarında görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte ortak bir temele sahip olan bu dört mezhep Sünnilik'in ana kollarını oluşturur. Bunlar dışında İmam Evzai (707-774) ve İmam Sevri'nin (715-777) kurduğu mezhepler ise fazla yaygınlık kazanamamış, zamanla yandaşları öbür Sünni mezheplere katılmıştır. Dört Sünni mezhebin dinin temel kaynaklarına bağlılık konusundaki görüşleri aynıdır. Farklılık daha çok bu kaynaklarda herhangi bir yanıt bulunmayan durumlarda *icma-i ümmet*'e (din bilginlerinin bir konuda vardıkları ortak yargı), *kıyas*'a (bir olayla ilgili yargıyı benzer bir başka olaya uygulama) ve *rey*'e (kişisel görüş) ne ölçüde başvurulması gerektiği konusundadır. Hanefi mezhebi icma-i ümmete, kıyasa ve reye en çok yer veren Sünni mezheptir. Bu açıdan onu Şafii, Maliki ve Hanbeli mezhepleri izler.

Sünnilik, kurucu imamların adıyla anılan Hanefi, Maliki, Şafii ve Hanbeli mezheplerinden başka, inanç alanında Eş'ari ve Maturidi mezhepleriyle temsil edilir. İlk dört mezhep Sünnilik'in inanç temellerini atmış olmakla birlikte daha çok hukuk sorunlarıyla uğraşmıştı (*bak.* İSLAM HUKUKU). Eş'ari (873-936) ile Maturidi (doğumu yaklaşık 852-944) ise çalışmalarını inanç konusunda yoğunlaştırmışlar, Sünnilik'in inanç alanındaki öğretisini bütünlüğe kavuşturmuşlardır. Şafiiler ve Malikiler ile Hanbeliler'in bir bölümü Eş'ari'ye, Hanefiler de Maturidi'ye bağlıdır.

Bu mezhepler dışında, Sünnilik'te icma-i ümmete, kıyasa ve reye başvurulmasını kabul etmeyen, her sorunun çözümünü *Kuran*'da, sünnette, sahabe ve tabiunun görüş ve uygulamalarında arayan bir grup daha vardır; bunlar selefiyyun (geçmişe bağlılar) olarak anılır. Bu düşünceye bağlı olanlar ortaya çıkan yeni sorunlara çözüm bulmakta yetersiz kaldıkları için fazla yandaş kazanamamışlardır. Hanbeli mezhebi selefiyyun anlayışına en yakın Sünni mezhep olarak tanınır.

Müslümanlar'ın büyük çoğunluğu Sünni mezheplere bağlıdır. Hanefi mezhebi Türkiye, Irak, Suriye, Pakistan ve Hindistan'da yayılmıştır. SSCB'de yaşayan Müslümanlar'ın çoğu da bu mezheptendir. Şafii mezhebi Mısır, Doğu Afrika, Güneydoğu Asya ve Endonezya'da yaygındır. Maliki mezhebi Tunus, Cezayir, Fas ve Orta Afrika'da, Hanbeli mezhebi ise Suudi Arabistan'da yaygınlık kazanmıştır. Ama Hanbeli mezhebi bu ülkede 18. yüzyılda dinsel siyasal bir hareket olarak ortaya çıkan Vehhabilik tarafından yorumlanmış biçimiyle varlığını sürdürmektedir. (*Ayrıca bak.* BATINİLİK; HANBELİ MEZHEBİ; HANEFİ MEZHEBİ; ŞİİLİK.)

SÜRREALİZM *bak.* GERÇEKÜSTÜCÜLÜK.

SÜRTÜNME. Ağır bir tahta sandık döşemenin üzerinde çekilirse, sandık ile döşeme arasında bir direnç doğar. Harekete karşı koyan bu dirence ya da kuvvete sürtünme denir. İki cisimden biri ne zaman öbürüne sürtünerek hareket etse, ikisinin arasında bu tür bir kuvvet oluşur. Motorlarda ve makinelerin çoğunda sürtünme zararlıdır ve belirli bir miktar enerjinin boşa gitmesine neden olur; bu yüzden, sürtünmeyi olabildiğince azaltmak, bunun için de hareketli parçaları yağlamak gerekir. Ama sürtünme yararlı da olabilir. Sürtünme olmasaydı yürünemezdi; sürtünme az olduğunda, örneğin buzun üstünde yürümenin ne kadar güç olduğunu herkes bilir. Sürtünme olmasaydı çiviler ve vidalar yerlerine tutturulamaz, motorlu taşıtların frenleri ve kavramaları çalışmazdı.

Sandığı döşemenin üzerinde kaydırdığımızda, hareketi başlatmak için gerekli olan kuvvet, hareketi sürdürmek için gerekli olandan daha büyüktür. Sandık ne kadar ağırsa, onu hareket ettirmek için gereksinim duyulan kuvvet de o ölçüde büyük olur. Eğer sandığın tabanı ve döşemenin yüzeyi düzgünse sürtünme daha az olur. Sandığın tabanı ya da herhangi bir yan yüzeyi üzerinde kaydırılması, onu hareket ettirmek için gerekli olan kuvveti değiştirmez. Bütün bu söylenenlere göre sürtünmenin ana kuralları şöyle sıralanabilir: 1) Harekete başlama anındaki sürtünme, hareket sırasındaki sürtünmeden daha büyüktür; 2) sürtünme ve onu yenmek için gerekli olan kuvvet yalnızca sürtünen cisimleri birbirine bastıran ağırlığa ve sürtünme yüzeylerinin niteliğine bağlıdır.

Sandığı döşemenin üzerinde yuvarlayarak hareket ettirmek daha kolaydır; merdane ya da tekerlekler üzerine oturtarak götürmek ise çok daha kolaydır. Tekerleklerin dönmesi sürtünmeye bağlıdır; sürtünme olmasaydı, tekerlekler yere tutunamaz, kendi eksenleri üzerinde durmadan dönerdi. Tekerlek bir milin çevresinde döner; tekerlek ile mil arasındaki sürtünmeyi azaltmak için bilyeli rulman (bisikletlerde olduğu gibi) ya da benzeri araçlar kullanılır ve bunlar yağlanır.

Sürtünmeyi yenmek için işe gerek vardır (*bak.* ENERJİ). Örneğin, düz bir yolda bisiklet sürmek az bir çabayı gerektirir, çünkü sürtünme çok küçüktür; ama frenler sıkılırsa sürtünme artar, frenler ve tekerlekler çok ısınır; bu durumda pedalları çevirmek gerçekten güç bir işe dönüşür. Bu iş ısı olarak boşa gider. Otomobillerde enerjinin yaklaşık beşte biri, hareketli parçaların sürtünmesini yenmek için boşa harcanır. Sürtünme ayrıca hareketli parçalarda aşınmaya yol açar. Eğer bir makinenin yatakları yağsız kalır ve bu durumda çalıştırılırsa, aşırı ısınma sonucu metal parçalar eriyip birbirine kaynayabilir; bu durumda "makine yatak sardı" denir. Sıvı ve katı makine yağları sürtünmeyi azaltır. Pirinç gibi bazı metaller öbürlerine oranla çok daha kaygan olduğundan, hareketli parçaların yapıldığı metallerin türü de sürtünmede önemli rol oynar; genel bir kural olarak, aynı metalden yapılmış iki parçanın birbirine sürtünmesine izin vermemek gerekir.

Tekne suda, uçak havada giderken, tekne ile su ya da uçak ile hava arasında *ağdalılık* denen bir sürtünme türü oluşur; teknenin ya da uçağın yol alabilmesi için bu direncin üstesinden gelinmesi gerekir. Bir kaşığı suyun içinde bir yandan öbürüne hareket ettirmek, şurubun içinde hareket ettirmekten daha kolaydır; kaşığın havadaki hareketi ise sudaki hareketinden de kolaydır. Çünkü, bu üç akışkan içinde ağdalılığı en yüksek olanı şurup, en düşük olanı ise havadır. Su bir ırmakta akarken kenarlara tutunma eğilimi gösterir; bu yüzden, suyun ırmağın ortasına en yakın kesimi en hızlı akan bölümüdür. Havanın direnci, herhangi bir cisim havada hareket ettirildiği zaman ortaya çıkan bir tür sürtünme kuvvetidir. Yüksek hızlı uçaklarda, uçağın dış yüzeyinin bu direnci olabildiğince azaltacak biçimde tasarımlanmasına ve yüzey düzgünlüğüne büyük özen gösterilir. Uçak, tren, gemi ve otomobil motorlarında kuvvetin çoğu sürtünmenin doğurduğu kuvvetleri yenmeye ve aracı hareket halinde tutmaya yarar (*bak.* KUVVET VE HAREKET). Uzayda hava bulunmadığı için sürtünme de yoktur. Bu nedenle, Dünya atmosferinin dışında kullanılmak üzere yapılmış uzay araçlarının dış yüzeyinin özel olarak düzgün olması gerekmez.

SÜRÜNGENLER, sudan karaya geçişi tam anlamıyla başaran ilk omurgalılar sınıfıdır (*bak.* EVRİM; OMURGALILAR). Günümüzde varlığını sürdüren sürüngenler dört takıma ayrılır: 1) Alligator, kayman ve gavyalı da içeren timsahlar; 2) yalnız Yeni Zelanda'da bulunan ve keleri andıran garip görünüşlü tuataralar; 3) kaplumbağalar; 4) kertenkeleleri de içeren kelerler ve yılanlar. Sürüngenler kutup bölgeleri dışında, yeryüzünün hemen her yerine, özellikle de sıcak ülkelere yayılmışlardır. Bazıları karada, bazıları tatlı sularda ve birkaçı da denizlerde yaşar.

Uzun çağlar boyunca sürüngenler karada yaşayan tek hayvan grubuydu. Ejderhaları andıran, dev yapılı ama çok küçük beyinli dinozorlar bu hayvanlar arasında yer alıyordu. Dinozorların soyu tükenmekle birlikte,

Alan Beaumont

Çıktığı dala sarılıcı kuyruğu ve ayaklarıyla sıkıca tutunmuş bir bukalemun. Bukalemunlar derilerinin rengini değiştirebilmeleriyle ünlüdür.

sürüngenler yaklaşık 6.000 türüyle günümüze ulaşabilmiştir.

Günümüz sürüngenlerinin yanı sıra, kuşların ve memelilerin de ilk sürüngenlerden türedikleri sanılmaktadır. Kuşlar birçok sürüngen gibi yumurtlayarak ürer. Sürüngenlerinkiyle büyük benzerlik taşıyan yumurtalarını koruyucu sert bir kabuk sarar. Ama bazı sürüngenlerin yumurtası deri gibi yumuşak kabukludur. Bazıları ise memeliler gibi doğurarak ürer. Alligator ve bayağı su yılanı (*Natrix natrix*) gibi bazı türler yumurtalarını gübre ya da çürüyen bitki yığınlarına bırakır. Burada oluşan ısı yumurtanın gelişmesini kolaylaştırır. Bazı sürüngenler ise yumurtalarını kuma gömerek güneşin ısıtıcı etkisinden yararlanır. Pitonlar yumurtalarının çevresine çöreklenerek kuluçkaya yatar.

Kaplumbağa ve timsah gibi sürüngenlerin yavruları sert yumurta kabuğunu kırabilecek boynuzsu bir çıkıntıyla donanmıştır. Sonradan kaybolan bu yapı genellikle yavruların burun bölgesinden çıkar. Sürüngenlerin yavruları ister yumurtadan çıksın, ister gelişmiş bir canlı olarak doğsun, larva evresinden geçmez ve bunlar renkleri dışında erişkinlere benzerler.

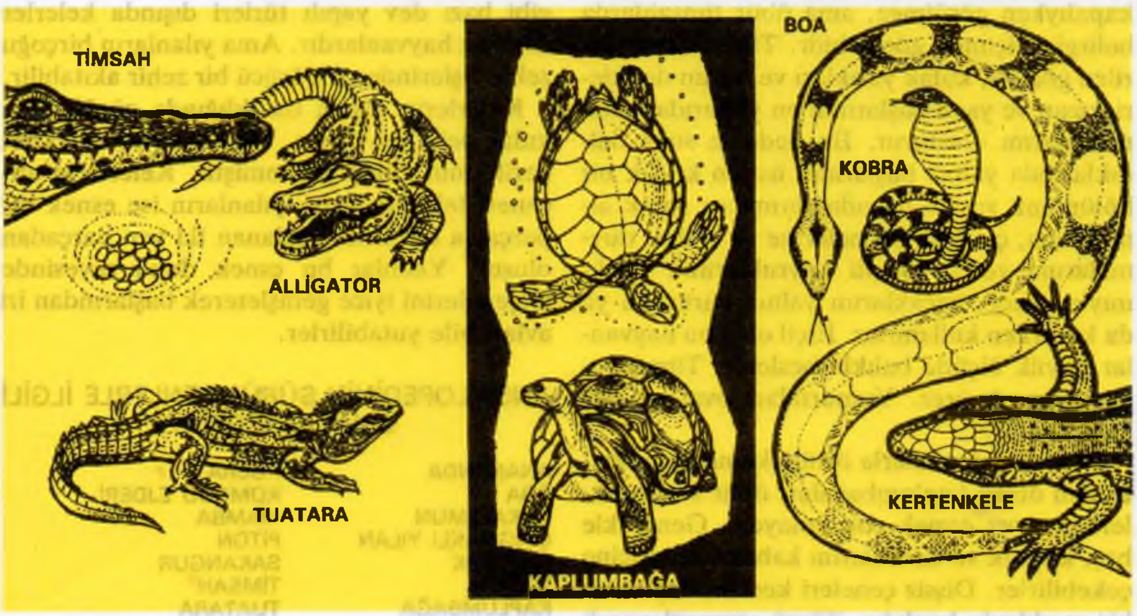
Deniz ya da tatlı su kaplumbağaları gibi zamanlarını büyük ölçüde suda geçiren sürüngenler bile yaşamları boyunca akciğerlerinin yardımıyla solunum yapar; amfibyumlar gibi soğukkanlı omurgalılardır. Bu nedenle gövdeleri dış çevreyle yaklaşık aynı sıcaklıktadır.

Bu sınıfın bilimsel adı olan *Reptilia* sözcüğü Latince'de "sürünenler" anlamına gelir. Bazı sürüngenler kısa bacaklarıyla yeri geriye doğru itip yavaş yavaş sürünerek ilerler. Ama kertenkeleler gibi bazılarının hareketleri çok hızlıdır. Yılanlar ve Türkiye'de de yaşayan cam keleri gibi bacaksız kelerler gövdelerini dalgalandırarak yer değiştirir. Yılanların bacakları olmasa bile, bazıları (örneğin boa ve piton) gövdelerinin gerisinde mahmuz biçiminde çıkıntı oluşturan arka bacak kalıntıları taşır. Deniz kaplumbağalarının bacakları ise yüzmelerini kolaylaştıracak ölçüde genişleyip yassılaşmıştır.

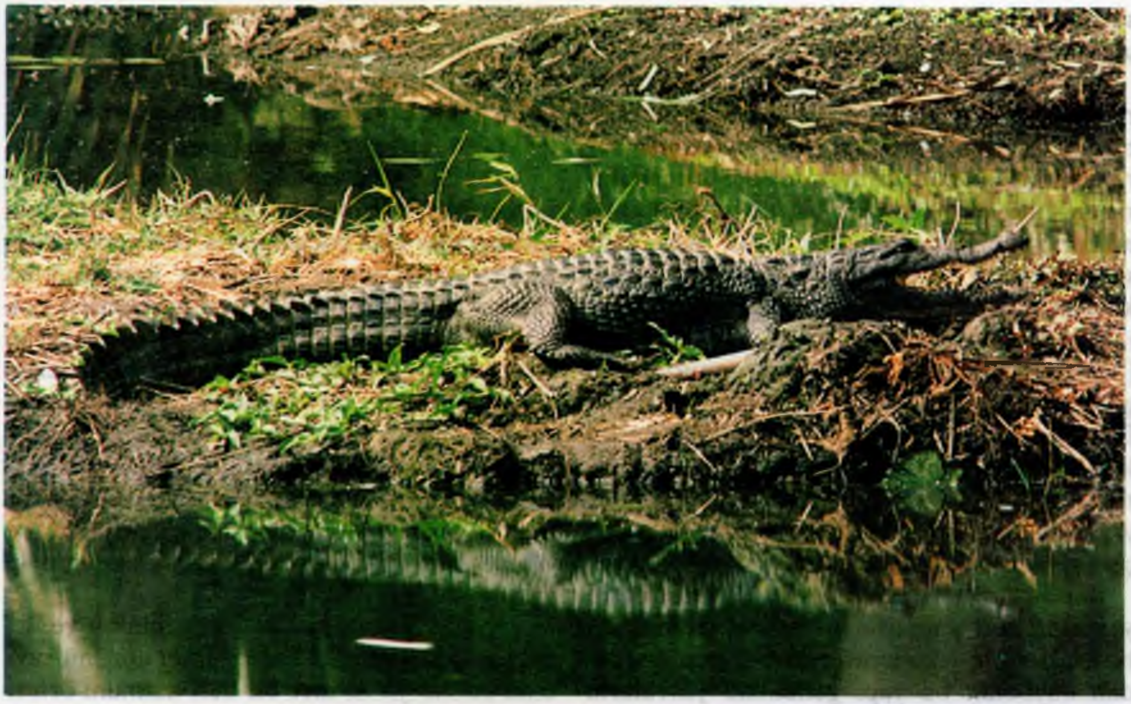
Yılanlar dışında çoğu sürüngenin alt ve üst gözkapakları vardır. Birçoğunun gözünü saydam bir zar ya da ince bir deri katmanı örter. Bazılarının gözkapaklarında küçük delikler bulunur.

Sürüngen Takımları

Timsahlar uzun yapılı, pullar ya da levhalarla kaplı, dört bacaklı hayvanlardır. Alligatoru

Üstteki hayvan çizimleri günümüz sürüngenlerini oluşturan dört takımı temsil edecek biçimde seçilmiştir. Sağda görülen keler ve yılanlar en geniş sürüngenler takımıdır.

Zoological Society of London

Afrika'da yaygın biçimde görülen Nil timsahı iri ve tehlikeli bir sürüngendir.

ilk bakışta öbür timsahlardan ayırt etmek son derece güçtür. Tümünün de altçenelerinde, sağ ve soldaki önden dördüncü dişler daha çok uzamıştır. Alligatorlarda bu dişler ağız kapalıyken görülmez, ama öbür timsahlarda belirgin biçimde görülebilir. Timsahların sivrilen gözleri, kulak yarıkları ve burun delikleri, uzun ve yassı başlarının en yukarıda kalan noktalarını oluşturur. Bu nedenle suya daldıklarında yalnız başlarının üstten küçük bir bölümünü suyun dışında tutmaları soluk almalarına, çevreyi görmelerine ve sesleri duymalarına yeter. Güçlü kuyruklarının yardımıyla yüzer, bacaklarını yalnız yürürken ya da koşarken kullanırlar. Etçil olan bu hayvanlar büyük ölçüde balıkla beslenir. Tümü yumurtlayarak ürer. Yumurtaları oval ve sert kabukludur.

Boynuzsu levhalarla örtülü kemik kabuklarından ötürü kaplumbağaları öbür sürüngenlerden ayırt etmek çok kolaydır. Genellikle baş, kuyruk ve bacaklarını kabuklarının içine çekebilirler. Dişsiz çeneleri keskin, boynuzsu bir maddeyle kaplıdır. Tümü yumurtlayarak ürer.

Kelerler ve yılanlar en geniş sürüngenler takımını oluşturur. Kelerlerin 3.000, yılanların 2.700 dolayında yaşayan türü vardır. Zehirli boncuklu kelerler ve Komodo ejderi gibi bazı dev yapılı türleri dışında kelerler zararsız hayvanlardır. Ama yılanların birçoğu zehir dişlerinden öldürücü bir zehir akıtabilir.

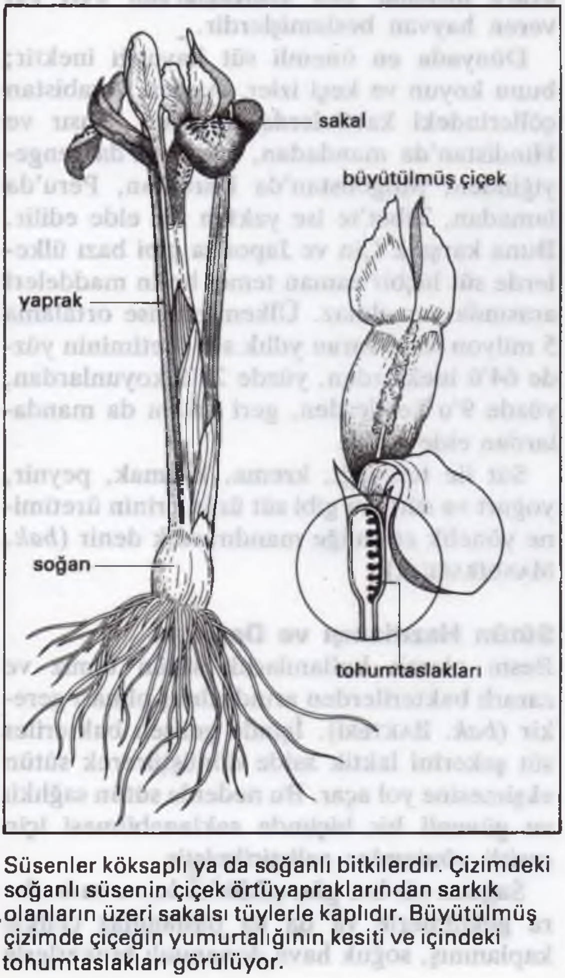
Kelerlerin dıştan bakıldığında görülebilen kulak delikleri vardır. Yılanların ise kulakları derilerinin altına gizlenmiştir. Kelerlerin altçenesi tek parçadan, yılanların ise esnek bir parçayla birbirine bağlanan iki yan parçadan oluşur. Yılanlar bu esnek doku sayesinde altçenelerini iyice genişleterek başlarından iri avları bile yutabilirler.

ANSİKLOPEDİNİN SÜRÜNGENLERLE İLGİLİ ÖBÜR MADDELERİ

ANAKONDA
BOA
BUKALEMUN
ÇINGIRAKLI YILAN
ENGEREK
İGUANA
KAPLUMBAĞA
KELER
KERTENKELE
KOBRA
KOMODO EJDERİ
MAMBA
PİTON
SAKANGUR
TİMSAH
TUATARA
YILAN

SÜSEN. Gösterişli çiçeklerinden ötürü dünyanın birçok yerinde süs bitkisi olarak yetiştirilen süsenlerin kuzey yarıküreye dağılmış 300 kadar yabanıl türü vardır. Süsengiller (*Iridaceae*) familyasının *Iris* cinsini oluşturan bu bitkilerin bilimsel adı, Yunan mitolojisinde "gökkuşağını" simgeleyen tanrıça İris'den gelir. Süsenlerin çiçekleri, gerçekten de gökkuşağını andıran mavi, mor, sarı gibi albenili renklere bürünmüştür.

Süsen çiçekleri kılıç biçimindeki yaprakların arasından çıkan, uzunca bir sapın ucunda açar. Çiçeklerin, taçyaprak sanılan, oysa botanik açısından taçyaprak ve çanakyaprak olarak ayırt edilemeyen renkli örtüyaprakları altı parçadan oluşur. Bunlardan üçü aşağıya doğru sarkık, öbür üçü ise ortada dik olarak bulunur. Sarkık olanların orta damarının üstü genellikle sakalsı tüylerle kaplıdır. Çiçeğin

Süsenler köksaplı ya da soğanlı bitkilerdir. Çizimdeki soğanlı süsenin çiçek örtüyapraklarından sarkık olanların üzeri sakalsı tüylerle kaplıdır. Büyütülmüş çizimde çiçeğin yumurtalığının kesiti ve içindeki tohumtaslakları görülüyor.

bu biçimi yalnızca bir böceğin bir başka süsen çiçeğinden getireceği çiçektozları ile tozlaşmasına olanak sağlar.

Süsenler doğada kır bitkileri, bahçelerde ise süs bitkileri arasında hemen dikkati çeken çok güzel çiçekli bitkilerdir. En alımlı türlerden bazısı Akdeniz ve Orta Asya kökenlidir. Örneğin, sarı lekeli mor çiçekler açan İspanya süseni (*Iris xiphium*) nemli ve kumlu yerlerde yetişen bir Akdeniz bitkisidir. Açık mavi çiçekleriyle gene çok hoş bir yabani süsen türü olan *Iris florentina* ve *Iris germanica* gibi bazı süsenlerin köksapları (besin depolayarak şişkinleşmiş toprakaltı gövdeleri) eskiden beri bitkisel ilaç ve parfüm hammaddesi olarak kullanılmaktadır. Kokusu menekşeyi andırdığından halk arasında "menekşekökü" de denen bu köklerden sarımsı, yarı katı bir uçucu yağ çıkarılır. Süsen yağı yalnızca parfümlere değil ilaç, şekerleme, içki ve tatlılara da koku verici olarak katılır.

Süsen türlerinin tümü köksaplı değildir; bazıları da soğanlar oluşturur. Köksaplı olanlar yaşlandığında (yaklaşık üç yıl sonra) sökülerek köksaplarından yeni bitkiler üretilir. Bitkinin çiçeklenmesi sona erdikten altı hafta kadar sonra köksaplar parçalanıp üzerinde "göz" bulunan köksap parçaları, yalnızca kılcal kökler toprağın içinde kalacak biçimde dikilir. Bunlardan üretilen genç bitkiler artık yaşlanmış olan ana bitkiye göre çok daha sağlıklı çiçekler açar.

Bahçe çiçeği olarak yetiştirilen süsenlerin mor, leylak, beyaz, krem, sarı, kızılımsı mor, hatta gri tonlarda pek çok çeşidi vardır. Bazılarında çiçeklerin dik ve sarkık örtüyaprakları ayrı renkli, bazı çeşitlerde ise kahverengimsi siyah çizgili ya da beneklidir. En yaygın süs çeşitleri, bazen yanlış olarak "zambak" da denen *Iris germanica*'dan türetilmiştir. Gene değerli süs çeşitleri arasında yer alan iri çiçekli süsenler ise *Iris mesopotamica*'nın melezidir. Park ve bahçelerde süsenlerden çoğu kez kenar süsü olarak yararlanılır.

Türkiye'de, çoğu Doğu, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da olmak üzere 40 kadar yerli süsen türü bulunur. Buralarda daha çok susam (örneğin *Iris schachtii*) ve navruz (*Iris persica*) gibi adlarla anılan süsen türlerinden birine (*Iris elegantissima*) ise kurtkulağı denir.

SÜSLEME SANATLARI, bir eşyaya ya da yapıya daha güzel bir görünüm vermek, albeni kazandırmak, değerini artırmak amacına yönelik sanatların tümüne verilen addır. Süsleme sanatları bir eşya ya da yapıyla birlikte anlam kazandıklarından uygulamalı sanatlar olarak da adlandırılır.

Süsleme isteği insanlık tarihi kadar eskidir. İlk insanların kullandıkları eşyalarda, barındıkları mağaralarda bile süsleme öğelerine rastlanmıştır. İnsanlığın ilerlemesiyle süsleme de bir sanat durumuna gelmiş, çeşitlenmiş, bu alanda birçok madde ve teknik kullanılır olmuştur.

Süsleme sanatlarına gündelik yaşamda kullandığımız hemen her tür eşyada, yapıların dışında ve içinde rastlamak olanaklıdır. Doğal olarak bunların yapıldığı maddeye göre süsleme öğeleri ve teknikleri de farklılık gösterir. Örneğin yapıların dış yüzeylerini süslemede taş, mermer, tuğla, demir, ahşap ya da betondan yararlanılır. İçte ise, yüzeyine göre ahşap, mozaik, çini, resim, vitray, alçı, motif işleme ve boyama teknikleri kullanılır. Mobilya, halı, kilim, örtü gibi ev eşyaları da doğrama, kakma, oyma, lake, dokuma, işleme teknikleri uygulanarak süslenir. Çanak çömlek, porselen, seramik gibi mutfak eşyalarında süsleme sanatları yaygın olarak görülür. Mücevher ve takılar süslemeciliğin en inceldiği alandır. Daha çok doğu ülkelerine özgü yazı (hat sanatı), tezhip ve minyatür de önemli süsleme sanatlarıdır.

Süsleme sanatları eskiden birer el sanatı durumundayken günümüzde çoğu, modern teknolojiler kullanan sanayilerce seri biçimde uygulanmaktadır.

ANSİKLOPEDİNİN SÜSLEME SANATLARIYLA İLGİLİ ÖBÜR MADDELERİ

AĞAÇ OYMACILIĞI
CAM VE CAMCILIK
ÇANAK ÇÖMLEK
DEĞERLİ TAŞLAR VE MÜCEVHERLER
DUVAR HALISI
FİLDİŞİ VE FİLDİŞİ OYMACILIĞI
GÜMÜŞ İŞÇİLİĞİ
HAT SANATI
İÇ MİMARLIK
İLKEL SANATLAR
MERMER
MİNYATÜR
MOBİLYA
MOZAİK
RESİM SANATI
TEZHİP
VİTRAY

SÜT, büyük bir bölümünün sudan oluşmasına karşılık, vücut için gerekli pek çok besin maddesini içeren beyaz, besleyici bir sıvıdır. Bu yüzden de hem çocuklar, hem de yetişkinlerin beslenmesinde çok önemli bir rol oynar.

Süte beyaz rengini veren kazein denen bir proteindir. Bir süt damlasına mikroskopta bakıldığında içinde küçük damlacıklar halinde yüzen yağ tanecikleri görülür. Sütün içinde kazein ve yağdan başka çözünmüş olarak, laktoz adı verilen süt şekeri, kemik ve dişlerin oluşumunda rol oynayan kalsiyum ve fosfor gibi mineraller, ayrıca yaşamsal önem taşıyan pek çok vitamin bulunur (*bak.* VİTAMİN).

Süt, memelilerin dişi bireyleri tarafından, doğumdan sonra yavrularını besleyebilmek için üretilir. Balina yavrularından bebeklere kadar bütün yavru memeliler yaşamlarının ilk döneminde annelerinin sütüyle beslenirler. Sütün bu kadar değerli bir besin olmasından ötürü insanlar çok eskiçağlardan beri süt veren hayvan beslemişlerdir.

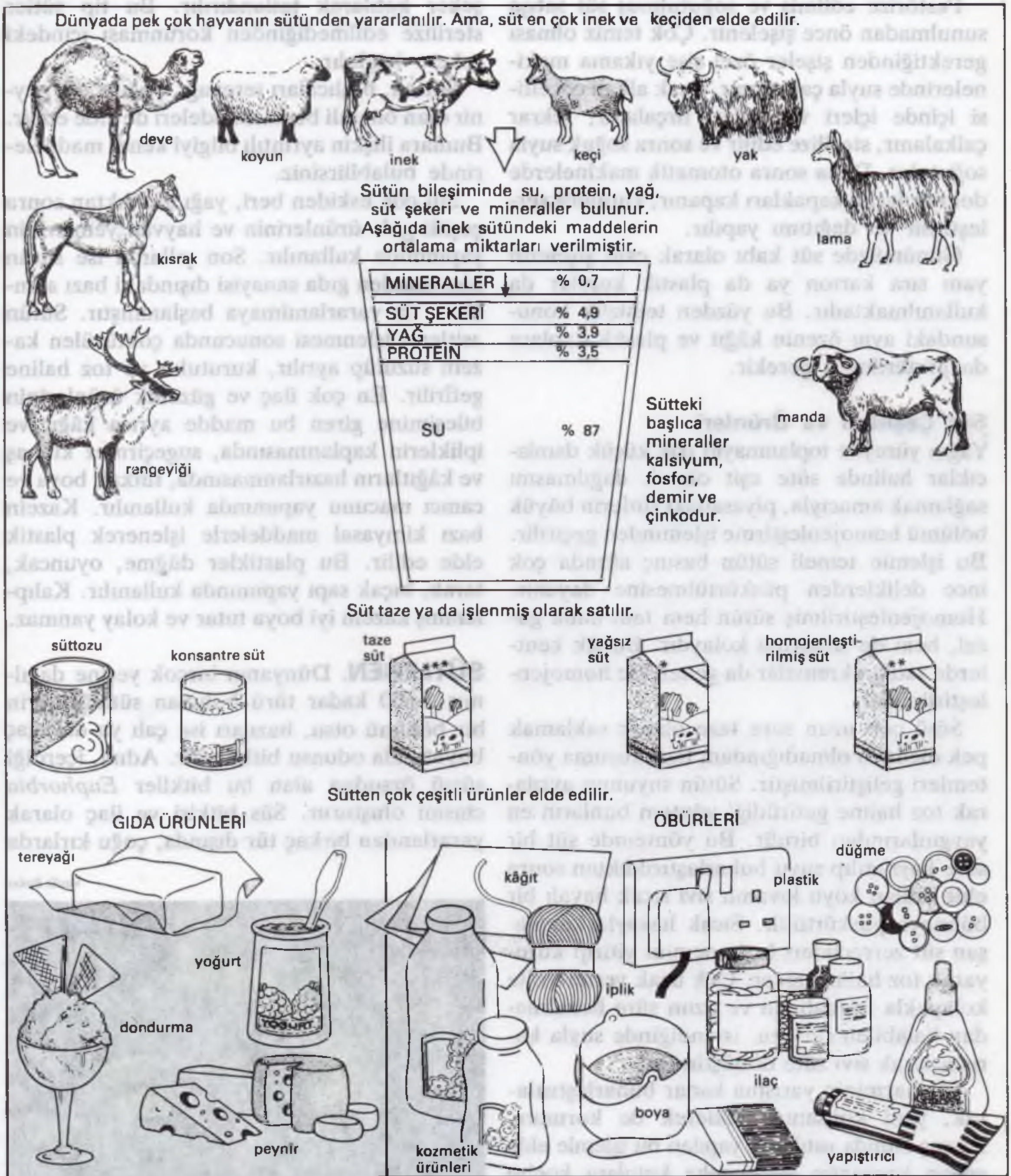
Dünyada en önemli süt kaynağı inektir; bunu koyun ve keçi izler. Ayrıca, Arabistan çöllerindeki kabilelerde deveden, Mısır ve Hindistan'da mandadan, Laponya'da rengeyiğinden, Moğolistan'da kısraktan, Peru'da lamadan, Tibet'te ise yaktan süt elde edilir. Buna karşılık Çin ve Japonya gibi bazı ülkelerde süt hiçbir zaman temel besin maddeleri arasında yer almaz. Ülkemizde ise ortalama 5 milyon tona varan yıllık süt üretiminin yüzde 64'ü ineklerden, yüzde 23'ü koyunlardan, yüzde 9'u keçilerden, geri kalanı da mandalardan elde edilir.

Süt ile tereyağı, krema, kaymak, peynir, yoğurt ve süttozu gibi süt ürünlerinin üretimine yönelik etkinliğe mandıracılık denir (*bak.* MANDIRACILIK).

Sütün Hazırlanışı ve Dağıtımı

Besin olarak kullanılacak sütün temiz ve zararlı bakterilerden arındırılmış olması gerekir (*bak.* BAKTERİ). İçinde gelişen bakteriler süt şekerini laktik aside dönüştürerek sütün ekşimesine yol açar. Bu nedenle sütün sağlıklı ve güvenli bir biçimde saklanabilmesi için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir.

Sağılan süt her gün çiftliklerden mandıralara güğümlerle ya da içi paslanmaz çelikle kaplanmış, soğuk hava donanımlı tankerlerle

taşınır. Mandıraya ulaştığında doğrudan geniş depolara alınarak sıcaklığı ve kokusu kontrol edilir, yağ miktarı ölçülür ve ayrıca kalitesini anlamak için başka bazı testler yapılır. Daha sonra zararlı bakterileri öldürebilmek için yüksek derecelere kadar ısıtılarak pastörize edilir. Bu biçimde içindeki mikroplardan arındırılan süt hızla soğutulur. Pastörizasyon işlemi ilk kez Fransız bilim adamı Louis Pasteur tarafından geliştirilmiştir; bu yüzden de işlem onun adıyla anılır (*bak*. PASTEUR, LOUIS).

Pastörize edilmiş ve soğutulmuş süt satışa sunulmadan önce şişelenir. Çok temiz olması gerektiğinden şişeler özel şişe yıkama makinelerinde suyla çalkalanır, sıcak alkali çözeltisi içinde içleri ve dışları fırçalanır, tekrar çalkalanır, sterilize edilir ve sonra soğuk suyla soğutulur. Daha sonra otomatik makinelerde doldurularak kapakları kapanır, kutulara yerleştirilir ve dağıtımı yapılır.

Günümüzde süt kabı olarak cam şişelerin yanı sıra karton ya da plastik kutular da kullanılmaktadır. Bu yüzden temizlik konusundaki aynı özenin kâğıt ve plastik kaplara da gösterilmesi gerekir.

Süt Çeşitleri ve Ürünleri

Yağın yüzeyde toplanmayıp çok küçük damlacıklar halinde süte eşit olarak dağılmasını sağlamak amacıyla, piyasadaki sütlerin büyük bölümü homojenleştirme işleminden geçirilir. Bu işlemin temeli sütün basınç altında çok ince deliklerden püskürtülmesine dayanır. Homojenleştirilmiş sütün hem tadı daha güzel, hem de sindirimi kolaydır. Büyük kentlerde satılan kremalar da genellikle homojenleştirilmiştir.

Sütü çok uzun süre taze olarak saklamak pek olanaklı olmadığından, bazı koruma yöntemleri geliştirilmiştir. Sütün suyunun ayrılarak toz haline getirildiği yöntem bunların en yaygınlarından biridir. Bu yöntemde süt bir süre kaynatılıp suyu buharlaştırıldıktan sonra elde edilen koyu kıvamlı sıvı sıcak havalı bir bölmeye püskürtülür. Sıcak havayla karşılaşan süt zerrecikleri hızla nemini yitirip kuruyarak toz haline geçer. Çok uzak yerlere bile kolaylıkla taşınabilen ve uzun süre bozulmadan kalabilen süttozu, istendiğinde suyla karıştırılarak sıvı süte dönüştürülür.

Süt hacminin yarısına kadar buharlaştırılarak, yani konsantre edilerek de korunur. Basınç altında ısıtılarak yapılan bu işlemle elde edilen konsantre süt teneke kutulara konup ağzı kapatıldıktan sonra sterilize edilir. Eşit miktarda su eklenmiş konsantre sütün besin değeri pastörize sütün besin değerine hemen hemen eşittir. Konsantre sütler buzdolabına konulmaksızın saklanabilir, ama kutuları açıldığında, kolayca bozulduğu için soğukta bekletilmesi gerekir. Konsantre sütler bazen de şeker katılarak tatlandırılır. Bu tip sütler sterilize edilmediğinden korunması içindeki şekere bağlıdır.

Sütten, başlıcaları tereyağı, yoğurt, ve peynir olan önemli besin maddeleri de elde edilir. Bunlara ilişkin ayrıntılı bilgiyi kendi maddelerinde bulabilirsiniz.

Süt çok eskiden beri, yağı alındıktan sonra çeşitli gıda ürünlerinin ve hayvan yemlerinin yapımında kullanılır. Son yıllarda ise sütün kazeininden gıda sanayisi dışındaki bazı alanlarda da yararlanılmaya başlanmıştır. Sütün asitlerle işlenmesi sonucunda çöktürülen kazein süzülüp ayrılır, kurutulur ve toz haline getirilir. En çok ilaç ve güzellik ürünlerinin bileşimine giren bu madde ayrıca kâğıt ve ipliklerin kaplanmasında, sugeçirmez kumaş ve kâğıtların hazırlanmasında, tutkal, boya ve camcı macunu yapımında kullanılır. Kazein bazı kimyasal maddelerle işlenerek plastik elde edilir. Bu plastikler düğme, oyuncak, tarak, bıçak sapı yapımında kullanılır. Kalıplanmış kazein iyi boya tutar ve kolay yanmaz.

SÜTLEĞEN. Dünyanın birçok yerine dağılmış 1.600 kadar türü bulunan sütleğenlerin bir bölümü otsu, bazıları ise çalı ya da ağaç boyutunda odunsu bitkilerdir. Adını, içerdiği sütsü özsudan alan bu bitkiler *Euphorbia* cinsini oluşturur. Süs bitkisi ve ilaç olarak yararlanılan birkaç tür dışında, çoğu kırlarda

Vesile Buket

Sütleğenler kırlarda sıkça rastlanan yabanıl bitkilerdendir.

yabanıl olarak yetişir ve ekonomik açıdan değersizdir. Örneğin, sarı sütleğen (*Euphorbia helioscopia*) gibi bazı türlerin sütü halk arasında ağızdan müshil, dışarıdan siğil ilacı olarak kullanılır. Ama bu süt tahriş edici olduğundan ağızdan kullanımı oldukça tehlikelidir. Sütleğenlerle aynı cinste yer alan atatürkçiçeği (*Euphorbia pulcherrima*) ise taçyaprağı sanılan kızıl renkli bürgülerinden (brakte) ötürü evlerde ve seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir (*bak*. ATATÜRKÇİÇEĞİ). Gene bir sütleğen türü olan çölminesi (*Euphorbia milii*) de minik çiçekleri ve dikenli yapısıyla ilginç bir süs bitkisidir.

Sütleğenlerin basit yapılı ve bireşeyli çiçekleri vardır. Çiçekler, genellikle dişiler ortada, erkekler ise onun çevresinde dizilmiş biçimde, çanaksı bir yapının içinde yer alır. "Siatyum" denen bu yapılar salgıbezi içerir.

SÜVEYŞ KANALI. Dünyadaki en önemli iki yapay suyolu, Süveyş Kanalı ile Panama Kanalı'dır (*bak*. PANAMA KANALI). Mısır'daki Süveyş Kanalı, Akdeniz ile Kızıldeniz'in kuzeybatı kolunu birbirine bağlar. Uzunluğu yaklaşık 168 kilometredir.

Süveyş Kanalı çok büyük petrol tankerlerinin geçebileceği kadar geniş değilse de, Avrupa ile Basra Körfezi, Pakistan, Hindistan, Avustralya ve Uzakdoğu arasında yolculuk yapan gemiler için en kısa yoldur. Kanal ayrıca Kuzey Amerika'nın doğu kıyıları ile Hint Okyanusu kıyısında yer alan limanlar arasındaki en kısa yoldur.

Kanalın geçtiği Süveyş Kıstağı bir zamanlar iki denizi birleştiren bir boğazdı. Kuruduktan sonra geride bir dizi tuzlu göl kaldı. Kanal bu göller dizisini izleyerek açıldı.

1498'de Portekizliler'in Ümit Burnu'nu dolaşarak doğuya ulaşan bir yol keşfetmeleri, önce Venedikliler'in, daha sonra da Fransızlar'ın kıstaktan geçen bir kanal açmayı düşünmelerine yol açtı. (Fransa'nın kuzeyinden ya da İngiltere'den Hindistan'daki Bombay'a gitmek için Ümit Burnu'ndan dolaşmak yerine Süveyş Kanalı'ndan geçmek yolu 7.000 km kısaltmaktadır. Venedik ve Marsilya gibi Akdeniz limanları ile Bombay arasındaki yolculukta ise yol daha da kısalır.)

Kızıldeniz düzeyinin Akdeniz'inkinden 10 metre daha yüksek olduğunun sanılması, kanalla ilgili planlarda uzun süre tartışmalara yol açtı. Bu durum, içindeki suyun düzeyinin istendiği gibi yükseltilip alçaltılabildiği kanal-havuzlar yapılmasını gerektirecekti. (KANAL maddesinde kanal-havuzlarla ilgili bilgi verilmiştir.) Ne var ki, 1853'te bunun doğru olmadığı kanıtlandı. Ertesi yıl, Fransız Ferdinand de Lesseps (*bak*. LESSEPS, FERDINAND DE), Mısır Hıdivi Said Paşa'dan bir kanal açmak için gerekli izni aldı. İngilizler'in girişimi engellemek için ellerinden gelen her şeyi yapmalarına karşın, çalışmalar 1859'da başladı ve kanalın açılışı 17 Kasım 1869'da gerçekleşti.

Altı yıl sonra, Süveyş Kanalı'nda hisseleri olan Mısır Hıdivi İsmail Paşa parasal sıkıntıya düştü. Bunun üzerine İngiltere Başbakanı Benjamin Disraeli, onun hisselerini İngiliz hükümeti adına satın aldı. Böylece İngiltere kanalın hisselerinin bir bölümüne sahip olduysa da, 1882'de Mısır'ı işgal edene kadar kanalın denetimini ele geçiremedi (*bak*. MISIR).

Kanal, başlangıçta az olmakla birlikte, sonradan gittikçe daha fazla kullanıldı. 1870'te kanaldan geçen gemi sayısı yalnızca 486 iken, 100 yıl sonra bu sayı 21.250'ye ulaştı. Kuzeye giden gemilerin yükünün dörtte üçünden fazlasını Basra Körfezi'ndeki limanlardan yüklenen petrol oluşturuyordu.

Giderek daha büyük gemilerin geçmesi gerekince kanal sürekli olarak derinleştirilip

Kıyıdan çekilen bu resimde gemi, sanki çölde ilerliyormuş gibi görünüyor.

genişletildi. Uzun bir süre, kanal iki geminin yan yana geçemeyeceği kadar dardı. Bir gemi geçerken öbürü durmak ve kıyıya yanaşmak zorunda kalıyordu. Ama 1948'den sonra gelişmiş bir sistem kullanılmaya başlandı. Gemiler kanalın iki ucunda yer alan Port Said ve Port Tevfik adlı limanlarda konvoylar halinde toplanıyor, bu limanlardan günde dört (her yönde ikişer) konvoy yola çıkıyor ve kanalın genişlediği iki geçiş yerinde karşılaşarak birbirlerinin yanından geçiyorlardı. Her gemiye usta bir kaptan kılavuzluk ediyordu. Kanalı aşma süresi genellikle 15 saat dolayındaydı.

Uluslararası bir ticaret ve denizyolu bağlantısı olarak taşıdığı önem nedeniyle, kanalın tüm gemilere açık olması, başta İngiltere ve Fransa olmak üzere birçok ülkeyi ilgilendiriyordu. Kanalı 1956'ya kadar Mısır'ın yönettiği bir şirket işletiyordu. 1956'da Mısır kanalı kamulaştırdı ve denetimi ele geçirdi. Bu durum, kanalın denetiminin Mısır'a geçmesini önlemek isteyen İsrail, İngiltere ve Fransa'nın, kanalı kısa süren başarısız işgaliyle sonuçlandı. 1967'de Israil ile Mısır arasındaki savaşta, İsrail orduları doğu kıyısını işgal edince kanal kapatıldı. 1975'e kadar kapalı kalan kanal, gemi kalıntıları ve başka engeller temizlendikten sonra yeniden gemilerin geçişine açıldı. 1976'da kanal derinliğinin 4,5 metre artırılması için çalışmalar başladı. İki yeni yan geçiş açıldı ve kanalın keskin dönüşleri düzeltildi.

SVAZİLAND, Afrika'nın güneyinde, denize kıyısı olmayan küçük bir ülkedir. Yüzölçümü 17.364 km^2'dir. Üç tarafı Güney Afrika Cumhuriyeti ile çevrili olan ülkenin, doğuda Mozambik ile kısa bir sınırı vardır. Batısı ile doğusu dağlık ve sulak olan ülke çoğunlukla savanlarla kaplıdır. Batıda dağlık Highveld, ortada alçak Middle Veld, doğuda gene alçak Lowveld ve daha da doğuda Lebombo Dağları olmak üzere dört bölgeye ayrılır. Lebombo Dağları 825 metre yüksekliğe ulaşır. En önemli ırmak, batıdan doğuya doğru akarak ülkenin ortasından geçen Usutu'dur. Svaziland hiçbir zaman dayanılamayacak kadar sıcak olmaz. Batıda yağış daha fazladır.

Botsvana ve Lesotho gibi, Svaziland da dış ticareti bakımından Güney Afrika Cumhuriyeti'ne bağımlı olduğundan, Güney Afrika'nın ırk ayrımı politikasına (*apartheid*) açıkça karşı çıkamamaktadır (*bak.* GÜNEY AFRİKA). Svaziland büyük ölçüde uluslararası yardımlardan yararlanmaktadır. Güney Afrika'daki küçük ülkelerin en zenginlerinden biridir.

SVAZİLAND'A İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 17.364 km².
NÜFUS: 746.000 (1989).
YÖNETİM: İki meclisli krallık.
BAŞKENT: Yönetsel başkent Mbabane; krallık ve yasama başkenti Lobamba.
DOĞAL YAPI: Batısı ve doğusu dağlık olan ülke savanlarla kaplıdır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Mısır, şekerkamışı, turunçgiller; asbest ve kömür; şeker, ağaç ürünleri.
ÖNEMLİ KENTLER: Mbabane, Lobamba, Manzini.
EĞİTİM: Her aşamada parasızdır; ama zorunlu değildir.

Tarım ve Sanayi

Svaziland tarım açısından zengin bir ülkedir. Çiftçilik yapılan bölgelerin başında verimli Middle Veld gelir. Ülkede sığır ve koyun beslemeye uygun otlaklar vardır. Halkın yaklaşık dörtte üçü sığır besler. Tarım ürünleri içinde en çok mısır üretilir. Highveld'deki çam ve okaliptüs ormanları kâğıt sanayisine hammadde sağlar.

Afrika'nın başta gelen şekerkamışı üreticilerinden olan Svaziland dış ülkelere şeker satar. Öbür önemli ürünler, turunçgiller, ananas, tütün ve pamuktur. Ayrıca et ticareti de gelişmektedir. Svaziland Afrika'nın insan eliyle yetiştirilmiş en geniş ormanlarına sahiptir ve dış ülkelere kâğıt hamuru gibi ağaç ürünleri satar.

Svaziland eskiden dış ülkelere demir cevheri satardı. Ne var ki, zengin kaynaklar zamanla tükendi. Öbür maden kaynakları asbest ve kömürdür. Ağaç ürünleri ve yiyecek sanayisi gelişmektedir. Özellikle Güney Afrikalılar'a hizmet veren turizm sanayisi canlıdır. Svaziland'da çok sayıda küçük sanayi dalı bulunmakla birlikte, bazı yiyecek maddelerini, birçok sanayi ürününü ve makineleri dışarıdan satın almak zorundadır.

Halk ve Tarih

Svaziler, çoğunlukla Bantu dili konuşan Anguni kabilesindendir. Ama ülkede Zulular da yaşar. Halkın yaklaşık yüzde 75'i Hıristiyan'dır; geri kalan bölümü ise geleneksel dinlerine bağlıdır. Resmi dilleri Svazi dili ve İngilizce'dir. Svaziland'ın başkenti ve en büyük kenti, Highveld'in batısında yer alan Mbabane'dir.

1820'de kurulan Svaziland Krallığı başlangıçta, komşusu olan Zulular'ın saldırısına uğradı. 1880'de krallığın bağımsızlığı, İngiltere ve Transvaal devletlerince güvence altına alındı. 1902'deki Güney Afrika Savaşı'ndan sonra Svaziland İngiltere'nin egemenliğine girdi.

1968'de bağımsız bir devlet olan Svaziland İngiliz Uluslar Topluluğu'nun, Afrika Birliği Örgütü'nün ve Birleşmiş Milletler'in üyesidir. Yıllarca ülkenin kralı olan II. Sobhuza 1973'te parlamentoyu dağıtarak ülkeyi tek

ZEFA

Çevresinde mısır, muz ve başka ürünler ekili tarlaların yer aldığı, kerpiçten ve sazdan kulübelerden oluşan tipik bir Svazi yerleşimi.

ABC Ajansı

Svaziland'da III. Mswati'nin taç giyme töreninden bir görünüm.

başına yönetmeye başladı. 1921'den beri süren hükümdarlığı, 1982'de ölümüyle sona erdi. 1986'da II. Sobhuza'nın oğlu Prens Makhosetive, III. Mswati adıyla taç giydi.

SWAN, Sir Joseph (1828-1914). İngiliz mucit ve sanayici Joseph Wilson Swan, 19. yüzyılda fotoğrafçılık ve elektrikle aydınlatma alanlarında çok önemli katkılarda bulunmuştur.

İngiltere'nin kuzeyindeki Sunderland'da doğan Swan, buralardaki okullarda öğrenim gördü. 14 yaşındayken bir eczacının yanına çırak olarak girdi. Daha sonra Newcastle-upon-Tyne'daki bir kimya şirketinde asistan olarak çalışmaya başladı, ardından da şirketin ortağı oldu. Şirket fotoğraf gereçleri de üretiyordu ve Swan çalışmalarını bu gereçlerin geliştirilmesi üzerinde yoğunlaştırdı. 1864'te, kalıcı fotoğraf görüntülerinin elde edilmesine yönelik olarak bulduğu karbon işleminin patentini aldı. Bu arada, yaş fotoğraf levhalarının üzerine sürülen gümüş bromür katmanının duyarlılığının ısıyla arttığını belirledi ve bunun üzerine 1879'da bromür kâğıdını geliştirdi. Bu tür kâğıtlar fotoğraf baskılarında günümüzde hâlâ kullanılmaktadır.

Swan'ın en önemli başarısı elektrik lambasını geliştirmesidir. Thomas Alva Edison'ın elektrik ampulünü bulmasından yaklaşık 20 yıl önce, Swan 1860'ta karbon lifinden yapılmış filamanlı bir lamba yaptı; ama filamanı havası tümüyle alınmış bir cam kaba yerleştiremediğinden, filaman havanın etkisiyle kısa sürede oksitleniyor ve ışık üretebilecek bir sıcaklığa geldiğinde hızla incelerek kopuyordu. Bir süre sonra daha etkili vakum pompalarının geliştirilmesi üzerine, Swan filamanı havası daha iyi alınmış tüplere yerleştirdi ve lambasının ömrünü uzatmayı başardı. Swan elektrik ampulünün patentini 1880'de, hemen hemen Edison ile birlikte aldı ve ertesi yıl Swan Elektrik Şirketi'ni kurarak buluşunun üretimine başladı. (*Ayrıca bak.* EDISON, THOMAS ALVA.)

Karbon lif üretim tekniklerinin geliştirildiği dönemde Swan da, nitroselülöz lif denen yapay liflerin elde edilmesine yönelik bir yöntem buldu. Bu yöntem dokumacılık alanında da yaygın olarak uygulandı (*bak.* DOKUMACILIK). Swan 1904'te "sir" unvanı aldı.

SWIFT, Jonathan (1667-1745). *Güliver'in Gezileri* (*Gulliver's Travels*; 1726) adlı ünlü romanıyla tanınan İrlandalı yazar Jonathan Swift İngiliz edebiyatının en büyük düzyazı yergi ustalarından biridir (*bak.* YERGİ).

Jonathan Swift İrlanda'da, Dublin'de doğdu. Babası o doğmadan ölmüştü. Yakın akrabalarının yanında mutsuz bir çocukluk geçirdi. Dublin'deki Trinity College'da okudu. 1688'de İngiltere'ye giderek devlet adamı ve yazar Sir William Temple'ın yanında sekreter olarak çalışmaya başladı. Swift çok geçmeden siyasetle, dinle ve halkın sorunlarıyla ilgilenmeye başladı. Sir William Temple'ın ölümünden sonra bir süre İrlanda'da köy papazlığı yaptıysa da, zamanının çoğunu İngiltere'de geçiriyor ve Londra'nın siyasal yaşamına gün geçtikçe daha fazla giriyordu.

National Portrait Gallery, Londra

İrlandalı Jonathan Swift edebiyatta yergi ustalarından biri sayılır.

Arkadaşlık ettiği kişiler arasında zamanın ünlü yazarlarından bazıları da vardı. Yazdığı denemelerde ve kitapçıklarda, küçümsediği budala insanlarla ve görüşlerle zekice alay ediyordu. Acımasız olduğu kadar ciddi yergileriyle kısa sürede edebiyat ve siyaset çevrelerinde tanındı. Swift çeşitli dinsel inançlar arasındaki çatışmayı, din ve bilimdeki yozlaşmayı gözler önüne sermek amacıyla imzasız olarak *A Tale of a Tub*'ı (1704; "Teknenin Masalı") yazmıştı. Ne var ki, okurlar alaycı üslubundan yapıtın yazarını keşfetmekte gecikmedi.

Jonathan Swift iktidarın hükümdar, soylular ve halktan temsilcilerin oluşturacağı ortak bir anayasaya dayanması gerektiğine inanıyordu. Ona göre yönetirken hiçbir şekilde zorbalığa başvurulmamalıydı. Siyasal uğraşlarının yoğunluğuna karşın, gerçek adı Esther Johnson olan, sekiz yaşından beri tanıdığı bir kıza adadığı *Journal to Stella* (1766-68; "Stella'ya Günlük") başlıklı bir günlük tutmaya da zaman bulmuştu. Bu günlükte, İngiltere'de gerçekleşen değişimleri ve bu konudaki görüşleri yer alıyordu.

1713'te, Dublin'de St. Patrick Katedrali'ne başpapaz olarak atandı. Tory'lere yakınlık duyan Swift, partisi iktidardan düşünce ağır saldırılara hedef oldu. Bu nedenle bir süre toplumsal yaşamdan uzak durdu. Özel yaşamında da bazı sorunlar çıktı. Stella'nın 1728'de ölümüyle en eski ve değerli dostunu yitirdi.

Swift mutsuzluğuna ve incinen onuruna karşın, yazılarıyla, yanlış ve adaletsiz bulduğu her şeye saldırmayı sürdürdü.

Swift'in ünlü romanı *Güliver'in Gezileri*'nin kahramanı Lemuel Gulliver çeşitli düşsel ülkelere yolculuklar yapar. Lilliput ülkesinde altı parmak boyunda insanlarla karşılaşır. Brobdingnang ülkesindekiler ise 60 ayak boyunda devlerdir. Laputa adlı uçan adada, uyuklayan, gülünç bilginler yaşar. Güliver son olarak Houyhnhnm adındaki atların ülkesine gider. Bu ülkede, çirkin ve kötü bir hayvan durumunda olan insan, akıllı atların yönetimi altında yaşamaktadır. Aslında Swift'in böyle bir öyküyü kaleme almaktaki amacı insanların gerçek dünyadaki yanlış ve akıldışı davranışlarını sergilemek, onların rahatını kaçırmaktı. Bu yapıt Türkçe'ye 1935'ten bu yana çeşitli adlarla birçok kez çevrilmiştir. Swift'in en acımasız yergisi ise, 1729'da alaylı bir

Mary Evans Picture Library

Jonatnan Swift *Güliver'in Gezileri*'nde, yaşadığı toplumu yeriyordu.

dille kaleme aldığı, yoksul çocukların ailelerine ve ülkeye yük olmalarını önlemek için zengin ailelerin sofralarında yiyecek olarak sunulmasını önerdiği, dilimize "Naçizane Bir Öneri" başlığıyla çevrilen mektuptur.

1742'de ağır bir hastalığa yakalanarak ölen Swift, Dublin'deki St. Patrick Katedrali'nin bahçesinde, Stella'nın yanı başına gömüldü.

SYDNEY. Avustralya'da, Yeni Güney Galler eyaletinin yönetim merkezi olan Sydney aynı zamanda büyük bir liman kenti ve Avustralya'nın en büyük sanayi merkezidir.

Sydney, Büyük Okyanus kıyısında, Botany Körfezi'nin hemen kuzeyinde yer alır. Kentin yumuşak bir iklimi olmasına karşın, hava yazın sonuna doğru (şubat ve mart) zaman zaman çok sıcak ve nemli olur. Ortalama ısı yaz aylarında (ocak) 22°C, kış aylarında (temmuz) da 12°C dolayındadır.

Kent merkezi, büyük tonajlı gemilerin yanaşarak yük alıp boşalttıkları görkemli bir limanın güneyindedir. Sydney limanı dünyanın en büyük kuru havuzlarından birine sahiptir. Liman Parramatta Irmağı'nın ağzında kuruludur. Irmağın iki yakasını birbirine bağlayan Sydney Limanı Köprüsü 1932'de hizmete girdi. Bu köprünün tek bir çelik kemeri vardır ve ayakları arasındaki açıklık 509 metredir. Biraz batıda, 1964'te tamamlanan ve açıklığı 305 metre olan betonarme kemerli Gladesville Köprüsü yer alır. Limanda bunlardan başka köprü olmadığı için özellikle Sydney Limanı Köprüsü'ne ulaşan yollarda trafik çok yoğundur.

Kentte bölgeye özgü bal rengi bir taşın kullanıldığı birçok güzel yapı vardır. Parlamento binası ile St. James Kilisesi bunların en eskilerindendir. Başlıca önemli yapıları arasında üniversite, Anglikan ve Katolik katedralleri ve Bennelong Burnu'ndaki modern opera binası sayılabilir. Sydney'in merkezinde birçok bankanın ve sigorta şirketinin yüksek yapıları göze çarpar.

Kentin, biri güneyde Botany Körfezi'ne kadar uzanan, öbürü batı ve güneybatıda yer alan başlıca iki sanayi bölgesi vardır. Çok çeşitli sanayi ürünleri üreten fabrikaların sayısı, Avustralya'daki tüm fabrika sayısının dörtte birini oluşturur.

Sydney'in birkaç kilometre doğusunda, kumtaşı burunların arasında yarımay biçiminde kumsalların yer aldığı bir kıyı şeridi uzanır. Bunlar Coogee, Maroubra, Bondi ve Collaroy gibi ünlü plajlardır.

Sydney metropoliten alanının nüfusu 3.531.000'dir (1987).

Sydney 26 Ocak 1788'de, İngiliz kaptan Arthur Phillip'in emrindeki bir tutuklu kafilesini yerleştirmek üzere, Jackson limanının güney kıyısında kuruldu. Burası beyazların Avustralya'daki ilk yerleşim yeridir. Bir ceza

Promotion Australia

Yeni Güney Galler'de Sydney limanının havadan görünümü. Önde görülen çelik kemerli köprü 1932'de yapılmıştır. Onun arkasında, limana uzanan bir burunda opera binası görülüyor.

sömürgesi olarak kurulan kente İngiltere'den getirilen tutuklular yerleştiriliyordu. Yeni Güney Galler'in keşfedilmesi ve yerleşim bölgesi olmasından sonra, 1850-90 arasında Sydney hızla gelişerek güzel yapıların yer aldığı bir kente dönüştü. Sydney'e özgü, balkon parmaklıkları dövme demirden olan evlerin yapımı da bu tarihlere rastlar.

II. Dünya Savaşı'ndan bu yana Avustralya'nın İngiltere'den çok Asya ve Kuzey Amerika'yla ticaretini geliştirmesi Sydney'in giderek zenginleşmesine yol açmıştır.

SYNGE, John Millington (1871-1909). İrlandalı oyun yazarı John Millington Synge, İrlanda edebiyatının canlanmasında ve ulusal tiyatronun kurulmasındaki önemli katkılarıyla tanınır.

Synge, Dublin yakınlarında doğdu. Çocukluğunda sağlığının sık sık bozulması yüzünden düzenli olarak okula gidemedi. Müzik ve yabancı diller en çok sevdiği konulardı. Dublin'de Trinity College'da dil öğrenimi görürken bir yandan da müzik ve edebiyatla uğraşıyordu. 1893-97 arasında Almanya'da, İtalya'da ve Fransa'da müzik eğitimi gördü. Daha sonra Paris'e yerleşti, yaşamını edebiyat eleştirmenliği yaparak sürdürmeye başladı. O yıllarda tanıştığı William Butler Yeats'in etkisiyle İrlanda edebiyatındaki canlanma ve gelişmelere ilgi duydu (*bak.* YEATS, W. B.).

Yeats'in etkisiyle, yazarlık yaşamı için bilgi derlemek amacıyla İrlanda'nın batı ucunda yer alan Aran Adaları'na yerleşti. Orada halkın yaşamı ve dillerine ilişkin edindiği bilgiler, yazarlık yaşamı boyunca birçok yapıtına esin kaynağı oldu.

Synge kısa yaşamı boyunca yalnızca altı oyun yazdı. Oyunları İrlanda'da ulusal tiyatro geleneğini oluşturma amacıyla kurulan Abbey Tiyatrosu'nda sahnelendi. İrlandalılar'ın övünme alışkanlığını ve acımasızlığı yüceltme eğilimini alaycı ve katı bir biçimde eleştirdiğinden oyunları izleyicilerin sert tepkisine yol açtı. Bununla birlikte Abbey Tiyatrosu Synge'in oyunlarıyla uluslararası ün kazandı. En çok tanınan oyunu *Babayiğit* (*The Playboy of the Western World*; 1907) adlı yapıtıdır. Ayrıca *Poems and Translations* (1909; "Şiirler ve Çeviriler") adlı bir kitap yayımladı. Aran Adaları'nda geçirdiği yılların olağanüstü öyküsünü ve izlenimlerini *The Aran Islands* (1907; "Aran Adaları") adlı kitabında topladı.

Trustees of The British Museum

Irlandalı oyun yazarı John Millington Synge.

Ş

ŞAHİN. Gerçek şahinler (*Buteo* cinsi) 25 türden oluşan yırtıcı kuşlardır. *Buteo* cinsi dışındaki bazı türlere de, çaylaklara (*bak.* ÇAYLAK) yakın akraba olmakla birlikte, görünüş benzerliği yüzünden şahin adı verilmiştir. Örneğin Avrasya'nın ılıman bölgelerinde yaygın olan ve Türkiye'nin kuzey kesimlerinde de üreyen bayağı arı şahini (*Pernis apivorus*) bu kuşların en iyi bilinen türüdür. Arı şahinleri büyük ölçüde yabanarılarının larvalarıyla beslenir.

Gerçek şahinler uçuş sırasında, geniş kanatlarına, kanat uçlarında bir ölçüde ayrılmış teleklerine ve büyük kuyruklarına dikkat edilerek ayırt edilebilir. Ağır kanat darbeleriyle uçar, havada

yorulmadan saatler boyunca daireler çizerek kalabilirler. Tanınmış türlerinden bayağı şahin (*Buteo buteo*) Eskidünya'da geniş bir dağılım gösterir. Tarım alanlarında ve engebeli bölgelerde rastlanan bu şahin türü Türkiye'nin de en yaygın yırtıcı kuşları arasındadır. Ağaçların tepesi ve kayalık uçurum kenarları

Bayağı şahin Avrupa'da yaşayan en iri yırtıcı kuşlardan biridir.

gibi yüksek bir tünekten gözüne kestirdiği avına hızla saldırır. Tavşan, sıçan, kurbağa, yılan ve böcek gibi hayvanların yanı sıra leşle de beslenir. Çalı çırpıdan yaptıkları ve yumuşak maddelerle döşedikleri geniş yuvaları ağaç tepelerinde ya da kaya çıkıntılarında bulunur. Dişi şahinler yuvaya beyaz üstüne kahverengi lekeli 2-5 yumurta bırakır.

ŞAİR EŞREF *bak.* EŞREF.

ŞAKAYIK. Dünyanın en eski bahçe çiçekleri arasında yer alan şakayıkların en az 2.000 yıldır Çin'de süs bitkisi olarak yetiştirildiği bilinmektedir. Düğünçiçeğigiller (*Ranunculaceae*) familyasının *Paeonia* cinsinde yer alan bu alımlı süs bitkilerinin yabanilerine en çok Çin'de, Avrupa'da ve Anadolu'da rastlanır. Bunlar eskiden anayurtlarından alınarak dünyanın başka yerlerine de götürülmüş ve binlerce süs çeşidi geliştirilmiştir.

Ağaçsı özellikteki birkaç ayrıksı örnek dışında, şakayıklar çokyıllık otsu bitkilerdir. Dallara almaşık olarak dizilmiş parçalı yaprakları vardır. Bazı türlerde büyüklüğü 20 santimetreye varan alımlı çiçekleri yalınkat ya da gül gibi katmerli, beyaz, kırmızı ya da pembe tonlarında, bazen de sarıdır. Genellikle baharın son günlerinde ya da yaz başında açan şakayıklar hem bahçe süsü, hem de vazo çiçeği olarak değerlidir.

Vesile Buket

Park ve bahçelerin gözde bitkilerinden olan şakayıklar iri ve alımlı çiçekler açar.

Otsu şakayıkların gövdesi sonbaharda, yani her büyüme mevsiminin sonunda kuruyarak canlılığını yitirir ve gelecek yıl daha güçlü sürgünler verebilmesi için genellikle toprağa yakın bir yerden tümüyle kesilir; odunsu olanların gövdeleri ise büyüme mevsiminin sonunda ölmeyip canlılığını korur. İşte bu nedenle, kökleri toprakaltında kalan otsu şakayıkların kışı kolaylıkla atlatabilmelerine karşılık, odunsu olanlar soğuktan daha çok etkilenirler.

İyi akaçlanmış, besince zengin toprakları ve güneşli yerleri seven şakayıklar tohumdan ya da aşılama yoluyla çoğaltılır. Ama tohumdan üretilenler birkaç yıl sonra çiçek vermeye başlar. Yetiştiği yer uygun olduğunda şakayıklar yıllarca her bahar yeniden yeşererek çiçek açmayı sürdürür.

ŞALGAM, etli kökleri için yetiştirilen bir tarım bitkisidir. Dünyaya nereden yayıldığı kesin olarak belirlenemeyen bu bitkinin (*Brassica rapa*) Eski Yunanlılar ve Romalılar'dan beri kullanıldığı bilinmektedir. Günümüzde pek çok ülkede yetiştirilen şalgamdan hayvan yemi ve sebze olarak yararlanılır; tohumlarından ise yağ çıkarılır.

Şalgam yaşam çevrimini genellikle iki yılda tamamlayan (ikiyıllık) bir bitki olduğundan ilk yıl kök ve yaprak, ertesi yıl ise çiçek ve tohum verir. Bitki birinci yıl bir yandan yaprak oluştururken bir yandan da köklerinin üst bölümüne besin depolar. Bunun sonucun-

da bu bölüm etlenip şişkinleşerek top ya da topaç biçimini alır. Sarı, beyaz ya da kırmızı tonları arasında değişen köklerin çapı 5 santimetreden başlayarak 20 santimetreye ulaşabilir. İrileştikçe odunlaşıp liflendiği için yemeklik olarak genellikle 5-10 cm çapındakiler yeğlenir.

Kökleri için yetiştirilen şalgamlar ilk yıl, tohumluk şalgamlar ise ertesi yıl hasat edilir. Tohumluk şalgamların birinci yılda tohumlanan, ama öbürü gibi iri bir kök oluşturmayan

Şalgam bitkisi kökün üst bölümüne besin depolayarak iri yumrular oluşturur.

çeşitleri de geliştirilmiştir. Şalgam serin iklim bitkisidir. Derin, geçirgen, organik maddece zengin toprakları sever.

Bir sebze olarak şalgamın en çok çorbası, lapası ve turşusu yapılır, ayrıca suyundan içecek hazırlanır. Şalgam suyu ülkemizin özellikle güney kentlerinde çok sevilen ve yaygın olarak tüketilen bir içecektir.

ŞAM. Suriye'nin başkenti olan Şam dünyanın en eski kentlerinden biridir. Akdeniz kıyısından 96 km uzakta, Barada Irmağı kıyısında, denizden 685 metre yüksekteki bir vahada kurulmuş olan kentten Kutsal Kitap'ta da söz edilir. Kutsal Kitap'ta, kör olan Aziz Paulus'un görmeye başladığı yer olarak söz edilen cadde ve Aziz Paulus'un bir sepet içinde aşağı sarkıtıldığı anlatılan kent surları günümüzde de Şam'da görülebilir.

İÖ 1400 gibi çok eski tarihlerde Mısır firavunlarının egemenliği altında olan Şam, daha sonra sırasıyla Sami ırkından bir kavim olan Aramiler, Asurlular, İranlılar, Ptolemaioslar, Selevkoslar ve bir Arap kavmi olan Nebatiler'in egemenliğinde kaldıktan sonra İÖ 64'te Romalılar'ın egemenliğine girdi. İS 379'da Bizans İmparatoru I. Theodosius Şam'da bir kilise yaptırdı. Bu kilisede Vaftizci Yahya'nın başının bulunduğu bir türbe de vardı. Şam 635'te Araplar'ın eline geçtikten sonra Emevi Halifesi I. Velid 706'da bu kiliseyi yıktırarak yerine, günümüze kadar gelmiş olan görkemli Emeviye (Ümeyye) Camisi'ni yaptırdı.

12. yüzyılda Haçlı orduları Şam'ı ele geçiremediler; ama kent çevresindeki ovayı birçok kez yakıp yıktılar. 13. yüzyılda Moğollar'ın eline geçen Şam'ı, 150 yıl sonra da Timur yağmaladı. Timur, ünlü Şam (damasko) çeliğinden kılıçlar yapan silah ustalarını da Semerkant'a sürdü. Şam 1516'da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve tarihinin en barışçı dönemini yaşamaya başladı.

I. Dünya Savaşı sonrasında 1918'de İngiltere'nin eline geçen kent, daha sonra Fransız egemenliği altına girdi. II. Dünya Savaşı sonunda Suriye bağımsızlığını kazanınca Şam da 1946'da Suriye Arap Cumhuriyeti'nin başkenti oldu.

Barada Irmağı'nın suladığı, bol meyve ve tahıl üretilen geniş bir alanın ortasında yer alan kentin beyaz kuleleri incir, badem ve kayısı bahçelerinin arasından yükselir. Binlerce yıldan beri bu bölgenin meyveleri dünyanın her yerine gönderilmektedir.

Şam aynı zamanda önemli bir el sanatları merkezidir. Şam'ın elle işlenmiş cam eşyaları; Şam kumaşı ya da damasko denen desenli ipek dokumaları; gümüş, altın, pirinç ve bakır kapları çok eskiden beri ünlüdür. Güzel dokumaları ve kent çevresinde yetişen meyveleri günümüzde de kentin gurur kaynağıdır. Kentteki modern sanayiler arasında mobilya, basım, deri ve gıda sanayisi kuruluşları vardır.

Barada Irmağı'nın güneyindeki eski kentte birçok cami ve pazaryeri ile deve kervanlarının toplanma yerleri bulunur. Avlularında fıskıyeler bulunan geleneksel evler günümüzde de varlığını korumaktadır. Kentin en eski geleneksel yapıları arasında yer alan hanlar, malların birbiriyle değiştirildiği yerlerdir. Ro-

Ernest Maass

Süleymaniye Camisi, Şam'daki birçok camiden biridir.

malılar döneminden kaldığı sanılan kale, 1219'da yeniden yapılmıştır.

Hükümet yapılarının, hastanelerin, otellerin, fabrikaların, apartmanların, ağaçlı geniş caddelerin ve bahçelerin yer aldığı yeni kent Barada Irmağı'nın kuzeyindedir. Şam'ın nüfusu 1.292.000'dir (1987).

ŞAMANDIRA. Sürücüler nasıl yollarda trafik işaretlerine, trafik ışıklarına ve özel uyarılara gereksinim duyuyorlarsa, denizcilerin de benzeri işaretlere gereksinimleri vardır. Bu işaretlerin çoğu şamandıralardır.

Gemilere yol gösteren ya da tehlike uyarısında bulunan şamandıralar denizde belirli yerlere demirlenmiş yüzer cisimlerdir. İlk şamandıralar büyük kütükler ya da ahşap fıçılardan oluşuyordu. Daha 1066'da Almanya'daki Weser Irmağı'nda seyreden gemilere şamandıralar yol gösteriyordu. İngiltere'de ise şamandıralardan 16. yüzyılda yararlanılmaya başlandı ve ilk ışıklı şamandıralar 1880'de Thames Irmağı'nın ağzına, 1881'de de New York limanının çıkışına yerleştirildi.

Şamandıralar genellikle çelikten yapılır, ama camyünü (fiberglas) ve plastik kullanımı da giderek yaygınlaşmaktadır. Çelikten yapılmış standart büyüklükteki bir ışıklı şamandıranın ağırlığı en az 5 tondur, yüksekliği ise 5 metre ya da daha fazladır.

Işıklı şamandıralarda, ışık kaynağı olarak şamandıraya doldurulmuş propan gazından ya da benzeri başka gazlardan yararlanılabilir; bu gazların alevi, "gömlek" denen özel bir kılıf yardımıyla akkor parlaklığındaki bir ışık haline getirilir (*bak.* AYDINLATMA). Işıklı şamandıralarda, silindirlere sıkıştırılarak doldurulmuş asetilen gazı da kullanılır (*bak.* ASETİLEN); bu silindirler şamandıranın içindeki özel bölmelere yerleştirilir. Öte yandan, akümülatörlerle çalıştırılan elektrik lambalı şamandıralar da vardır.

Şamandıra Türleri

Çeşitli biçimlerde yapılmış şamandıralar vardır. Palamar şamandırası denen ve açıktaki gemilerin bağlanmasında kullanılan şamandıralar koni ya da silindir biçiminde olabilir. Gönder şamandırası denenler ise daha çok işaret amacıyla kullanılır; bunlar suyun içinde hemen hemen dik olarak duran kalın direkler biçimindedir. Kampanalı şamandıralarda denizin hareketiyle sallanarak çalan bir çan vardır; çanın çalınmasında bazen sıkıştırılmış havayla çalışan bir tokmaktan da yararlanılır. Düdüklü şamandıralar da kampanalılara benzer, ama bunlarda çan yerine düdük bulunur. Bir dalga gelip şamandırayı kaldırınca, şamandıranın içine hava dolar; dalga geçince şamandıra alçalır ve içindeki hava sıkışarak düdüğün çalmasını sağlar. Sisli havalarda bazen deniz çok sakin olur, bu yüzden de düdüklü ya da kampanalı şamandıralar çalışmaz. Oysa sisli havalarda denizcilerin mutlaka uyarı işaretlerine gereksinimleri vardır. Bu nedenle günümüzde elektrikle çalışan düdüklü şamandıralar yapılmıştır.

Otomatik kampana, düdük ve ışığı olan şamandıralar yaklaşık 6 metre yüksekliğindedir ve ağırlıkları 10 tonun üzerindedir. Bunlarda, düdük donanımının ve safra tankının bulunduğu bir sualtı kesimi de vardır; şamandıraların "kuyruk" denen bu bölümleri de oldukça uzundur. Bu tür büyük ve ağır şamandıraların denize bırakılması ya da denizden çıkarılmasında özel vinçli mavnalar kullanılır.

Şamandıra Kuralları

Dar ya da sığ sularda çarpışmaları önlemek, gemilerin boğazlarda ve kanallarda doğru hatlar üzerinde seyretmelerini sağlamak amacıyla, ortak bir işaret şamandıraları sistemin-

den yararlanılır. Ne var ki, 19. yüzyılın sonlarında ışıklı şamandıraların ortaya çıkmasıyla birlikte, şamandıraların nasıl kullanılacağı konusunda hep bir anlaşmazlık olmuştur. Özellikle, bazı ülkelerde seyir hattının iskele (sol) yanını göstermek için kırmızı ışık kullanılırken, başka ülkelerde kırmızı ışık geminin sancak (sağ) yanını göstermekte kullanılmıştır. Türkiye'de geçerli olan sisteme göre iskele yönü kırmızı, sancak yönü ise yeşil ışıkla gösterilir.

Kanallarda seyir güvenliğini sağlamak için iki değişik sistemden yararlanılır. Bunlardan biri lateral sistem denen borda işareti uygulamasıdır. Kanaldaki akıntının yönü, geminin gidiş yönü olarak kabul edilir ve kanalın iskele ve sancak yanları buna uygun renkteki ışıklı şamandıralarla donatılır.

Uygulanan öbür şamandıra sistemi ise kardinal sistem denen pusula yön noktaları uygulamasıdır. Bu sistemde seyir için tehlikeli olan yerler, pusulanın dörtte birlik bölümlerine yerleştirilen bir ya da birkaç şamandıra ya da fenerle işaretlenir. Kardinal sistem özellikle borda işaretlerinin fark edilemediği açık denizlerde ve az sayıda doğal kanalın bulunduğu derin sularda yararlıdır.

Şamandıra sistemlerinin ortaklaştırılması doğrultusunda çeşili girişimler yapılmıştır; buna karşın 1970'lerde dünyada hâlâ 30'dan fazla farklı sistem bulunuyordu. Milletler Cemiyeti 1936'da ortak bir şamandıra sisteminin uygulanmasına karar verdi, ama 1939'da II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerine sistemin tam olarak yürürlüğe konması olanaklı olmadı. Gene de bazı ülkelerde uygulanmakta olan bu sistem hem lateral, hem de kardinal sistemleri içerir. Enkazlar ise yeşil ışıkla belirtilir.

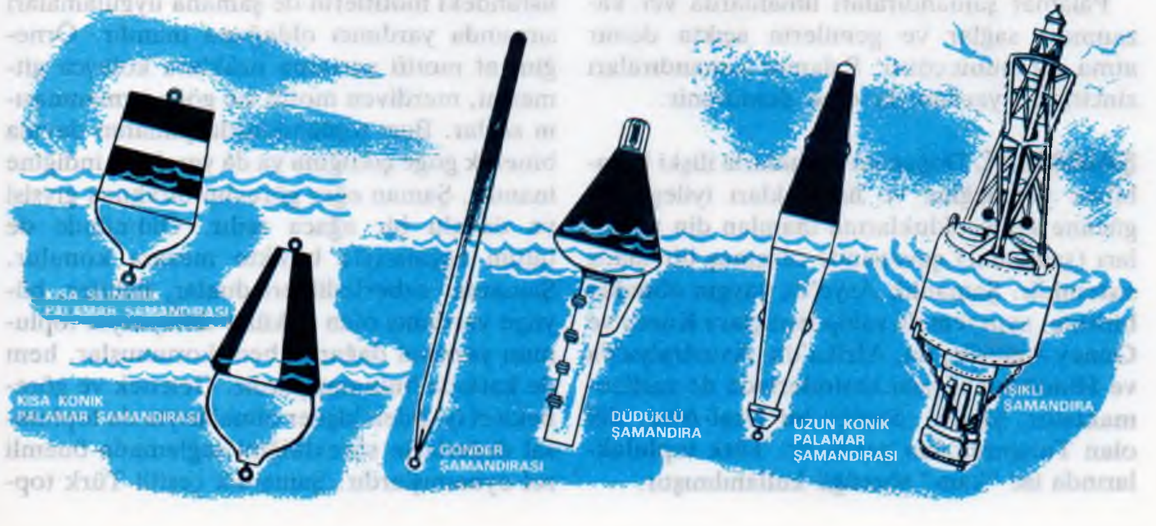
Modern Sistemler

Son dönemlerde, çeşitli kurallardan oluşan iki ayrı sistem geliştirilmiştir. Bunlardan birinde, kanalların iskele yanı kırmızı işaretle belirtilir; kardinal ve lateral işaretlerin her ikisi de kullanılır. Öbür sistemde ise kanalın sancak yanı kırmızı işaretle gösterilir ve yalnızca lateral işaretler kullanılır. Birinciye A Sistemi, ikinciye ise B Sistemi denir.

A Sistemi'nin kuralları 1977'de Hükümetlerarası İstişari Denizcilik Teşkilatı tarafından hazırlanmıştır. Bu sistem daha çok Avrupa, Afrika, Hint Okyanusu, Avustralya ile bazı Asya ülkelerinde uygulanır. B Sistemi ise daha çok Kuzey ve Güney Amerika ile Asya'nın bazı yerlerinde geçerlidir.

A Sistemi'nde her çeşit deniz işareti birlikte kullanılabilir. Gündüz ve gece boyunca lateral işaretlerle kanalın iskele ve sancak yanları kırmızı ve yeşil renklerle gösterilir. Enkazların belirtilmesinde yeşil renk kullanılmaz. Kardinal işaretlerle de bölgedeki en derin su kesimleri gösterilir. Kardinal işaretler sarı ve siyahtır; geceleri ise hızlı çakan beyaz ışık kullanılır.

Şamandıralar, deniz dibinin kum ya da çamur oluşuna göre, esen rüzgârların yönü ve şiddeti göz önünde tutularak, tek ya da daha

çok demirle dibe demirlenir. Bazı şamandıralarda beton ağırlıklardan da yararlanılır. Şamandıra demiri zamanla dibe iyice gömülür.

Şamandıralar çok yararlı olmakla birlikte, denizcilik kitaplarında denizcilere şamandıralara çok güvenmemeleri tavsiye edilir. Şamandıraların yeri kuvvetli akıntıların etkisiyle değişmiş olabilir, ayrıca gemi çarpması ya da başka herhangi bir nedenle fenerleri de kırılmış olabilir. Bu nedenle denizcilerin haritalarını çok iyi incelemeleri ve geminin rahatlıkla geçip geçemeyeceğini anlamak için kanalın derinliğini ölçmeleri gerekir.

1960'ların sonunda İngiltere, Fransa ve ABD'de Büyük Otomatik Seyir Şamandırası (İngilizce kısaltması LANBY) denen dev bir şamandıra türü uygulamaya kondu. Deniz fenerlerinin yerini alan bu şamandıraları çalıştırmak için görevlilere de gerek yoktur. LANBY'lerin çapı yaklaşık 12 metre, ağırlıkları 80 tonun üzerinde, fenerlerinin suyun üstündeki yüksekliği ise 12 metredir. Işığı 20 km uzaktan görülebilen şamandıra feneri dizel jeneratörle çalıştırılır. Bazı LANBY'lerde güçlü sis sinyalleri, bazılarında da radyobiykınlar vardır.

LANBY'ler tamamen otomatik olarak çalışır, ama gene de karadan denetlenir. Tüm aletlerin çalışması sürekli olarak izlenir ve herhangi bir bölümünde bozukluk olduğunda aygıttaki radyo otomatik olarak durumu kıyı görevlilerine bildirir. Normal koşullarda LANBY'ler 12 ay bakım gerektirmeden görev yapabilir.

Palamar şamandıraları limanlarda yer kazanmayı sağlar ve gemilerin açıkta demir atma sorununu çözer. Palamar şamandıraları zincirlerin yardımıyla dibe demirlenir.

ŞAMANLIK. Doğaüstü varlıklarla ilişki kurabilme yeteneğine ve hastalıkları iyileştirme gücüne sahip olduklarına inanılan din adamları (şamanlar) çevresinde oluşmuş bir inanç sistemidir. Şamanlık Asya'da yaygın olmakla birlikte, aynı temele sahip inançlara Kuzey ve Güney Amerika'da, Afrika'da, Avustralya'da ve Hindistan'ın bazı kesimlerinde de rastlanmaktadır. Şaman sözcüğü bir Ural-Altay dili olan Tunguzca'dan gelmedir. Türk topluluklarında ise "kam" sözcüğü kullanılmıştır.

Üstün özellikleri olan kişiler sayılan şamanlarda görülen fiziksel ve ruhsal olağandışılıklar çocukluktan ergenliğe geçiş döneminde ortaya çıkar. Cin, peri, dev görme, baş dönmesi, sık sık bayılma gibi belirtileri yemeden içmeden kesilme, insanlardan uzaklaşma, ormanda ya da kırda yaşama gibi gelişmeler izler. Buralarda ruhlarla ilişki kurulduğuna inanılır. Artık şaman adayı durumuna gelmiş bu kişi (erkek ya da kadın olabilir) usta bir şamanın yanına verilir. Ondan kendinden geçme, ruhlarla ilişki kurma yöntemlerini, duaları, büyüleri, törenleri öğrenir. Bu eğitim süresi adayın yeteneğine bağlı olmakla birlikte genellikle üç dört yıldır. Sürenin sonunda adaya yakınlarının da katıldığı bir törenle "Şamanlık asası" verilir.

Şamanların en önemli uygulamaları hastaları iyileştirmeleri ve ölülerin ruhlarının öbür dünyaya yaptıkları yolculuğa eşlik etmeleridir. Şamanlık'a göre hastalık ruhun bedenden ayrılıp kaybolmasından dolayı ortaya çıkar. Şaman kaybolan ruhu bulup getirir ve hastanın bedeniyle bütünleştirir. Şamanlık'ta ölülerin ruhlarının öbür dünyaya giderken çeşitli tehlikelerle karşılaşacaklarına inanılır. Bu yüzden şaman ruha eşlik eder, tehlikeleri önler. Şamanlar ayrıca topluma kötülük getiren bütün ruhlarla da savaşırlar.

Şamanların uygulamaları sırasında giydikleri giysinin ve boyunlarına astıkları davulun özel anlamı vardır. Üstü hayvan motifleriyle süslü giysi şamanın koruyucusu sayılır. Bir yüzü deri kaplı, öbür yüzü boş olan davulun üstündeki motiflerin de şamana uygulamaları sırasında yardımcı olduğuna inanılır. Örneğin, at motifi şamanın uzaklara kolayca gitmesini, merdiven motifi ise göğe tırmanmasını sağlar. Bazı topluluklarda şamanın davula binerek göğe çıktığına ya da yeraltına indiğine inanılır. Şaman eğer görevini bırakırsa giysisi ve davulu bir ağaca asılır. Ölümünde de bütün eşyalarıyla birlikte mezara konulur. Şamanlar ezberledikleri dualar, ilahiler, büyüye yardımcı olan öyküler dolayısıyla toplumun yazınsal dağarını hem korumuşlar, hem de katkıda bulunmuşlardır. Gelenek ve görenekleri iyi bilen kişiler olmalarıyla da toplumsal değerlerin sürekliliğini sağlamada önemli rol oynamışlardır. Şamanlık çeşitli Türk top-

lulukları arasında da yaygınlık kazanmış olmakla birlikte, Türkler'in büyük bölümü doğa güçlerine, atalarına ve gök tanrıya tapmıştır. 7. yüzyıldan sonra Türkler arasında sırasıyla Budacılık, Manicilik ve Müslümanlık yayılmış, ama özellikle halk arasında Şamanlık'ın bazı öğeleri bu inançlara karışarak varlığını sürdürmüştür.

ŞAMFISTIĞI *bak*. ANTEPFISTIĞI.

ŞAN, insan sesiyle müzik yapma sanatıdır. Çoğu kimse basit melodileri oldukça güzel bir biçimde söyleyebilir, ama bu o kimsenin şan sanatçısı olduğu anlamına gelmez. Şan eğitiminde akciğerlerin, gırtlaktaki ses tellerinin, kafatası ve göğüs boşluklarının, dil, damak, diş ve dudakların en etkili biçimde kullanılması öğretilir.

Konuşmayla şarkı söyleme arasındaki farkı göstermek için basit bir örnek verelim. Önce şu tümceyi, her zaman söylediğiniz gibi söyleyin: *Biraz süt istiyorum*. Bu sözcükleri söylerken sesinizin belirli bir biçimde inip çıktığını

Suna Korat'ın İzniyle

Türk opera sanatçısı Suna Korat.

fark edeceksiniz. Sesin vurgusundaki bu iniş çıkışa tonlama (entonasyon) diyoruz. Şimdi, tümceyi bir kez daha aynı tonlamayla yineleyin, ama bu kez sözcükleri daha yavaş söyleyin ve her sözcükte bir ya da iki saniye bekleyin. Eğer yeterince beklerseniz, her sözcükte ağzınızdan değişik bir nota çıktığını, bir başka deyişle "şan yaptığınızı" fark edersiniz.

İnsan sesi doğal bir müzik aleti sayılır. Ne var ki, zengin bir tınıya (ya da ses rengi) ve ses çeşitliliğine sahip olabilmek için şan eğitimi gereklidir. Şan eğitimi gören bir şarkıcı sesini çeşitli yükseklik derecelerine ve değişik notalara göre ayarlamayı, sesleri kesintisiz olarak nasıl çıkarması gerektiğini ve sesini sözcükleri en iyi iletebileceği biçimde kullanmayı öğrenir. Şarkı söyleyen bir kimsenin ses telleri, akciğerlerdeki, kafatası ve göğüs boşluklarındaki havayı da titreştirir. Eğitim görmüş bir şancı, ses üreten bu mekanizmaları nasıl kullanması gerektiğini bilir. Örneğin, göğüs boşluğundan pes (kalın), kafatası boşluğundan tiz (ince) sesler çıkarır. Bu sesler *kafa sesi* ve *göğüs sesi* olarak tanımlanır. Ağız boşluğunda oluşan rezonans, sesin ağızdan çıktığı andaki son tınısını belirler (*bak*. SES).

İnsan sesleri türüne göre çeşitli gruplara ayrılır. Çocukların genellikle tiz soprano ya da alçak alto sesi vardır. Yetişkinlerin sesi kadın ve erkek seslerine göre gruplanır. Kadın sesleri soprano (ince ve tiz) ya da alto (kalın), erkek sesleri tenor (ince) ya da bas (kalın) olmak üzere kabaca ikiye ayrılır. Kadın sesleri soprano, mezzosoprano (soprano ve alto arası), tiz ve kalın alto (kontralto), erkek sesleri ise alto ya da kontrtenor, tenor, bariton (tenor ve bas arası) ve bastır.

Operada solo sesler orkestranın ya da koronun sesini bastıracak kadar güçlü olmalıdır. Alman operalarında *heldentenor* olarak adlandırılan baş erkek oyuncu son derece güçlü sesi olan tenorlar arasından seçilirdi. Alman besteci Richard Wagner gibi bestecilerin operalarında orkestra müziğine ağırlık vermesi şarkıcıları yeni ses büyütme yöntemleri aramaya yöneltti. Wagner'ın operaları genellikle, *dramatik soprano* olarak adlandırılan, sesi güçlü bir soprano için yazılmış özel bir bölümle sona erer. Georg Friedrich Hän-

del'in ya da Johann Sebastian Bach'ın operaları, solo bölümlerin yanı sıra sesini koroyla da bütünleştirebilen şan sanatçıları gerektirir.

Küçük orkestralarda çalışmaya uygun, ince sesli şan sanatçıları genellikle *lirik* sesler olarak tanımlanır. Nota ve gam değişimleri arasındaki geçişi hafif ve kıvrak bir biçimde gerçekleştiren sopranolara *koloratur soprano* denir.

Piyano eşliğindeki solo şarkıların, şiirin temasına uygun bir tarzda söylenmesi gerekir. Bu tarz en çok Franz Schubert ve Robert Schumann'ın romantik şiirlerden müziğe uyarladıkları, *lied* denilen Alman şarkılarında kullanılır.

Ayrıca bak. ALMAN SANATI VE MÜZİĞİ; KONUŞMA; KORO VE KORAL MÜZİK; OPERA; ŞARKI.

ŞANGHAY ya da Pinyin yazılışıyla *Shanghai*, Asya anakarasının en büyük kentidir. Aynı zamanda dünyanın en büyük kentlerinden biri olan Şanghay, Yangtze Irmağı'nın ağzı yakınlarında yer alır (*bak.* YANGTZE IRMAĞI). Çin Halk Cumhuriyeti'nin ikinci limanı olmasının yanı sıra başlıca sanayi ve üretim merkezidir.

Adı "deniz kıyısında" anlamına gelen Şanghay, önceleri bir liman ve ticaret kenti olarak gelişti. 20. yüzyılın ikinci yarısında bir sanayi merkezine dönüştü.

Aşırı kalabalıklaşma ve çevre kirliliği her zaman Şanghay'ın önemli sorunları olmuştur. Sanayileşme, havanın ve suyollarının kirlenmesini önemli ölçüde artırdı. Çevre kirliliğini azaltmak amacıyla atıkların değerlendirilmesi yoluna gidildi ve hükümet insanları kent merkezinden uzaklaştırmak için kent dışında çok sayıda konut yaptı. Şanghay kentinin, banliyöleri ve bölge sınırları içinde kalan tarım alanlarıyla birlikte toplam yüzölçümü 6.185 km^2'dir. Kent nüfusu 7.112.000'dir (1988).

Çin'in en nitelikli ve yüksek ücretli işgücünün bulunduğu Şanghay'daki önemli sanayiler demir çelik, makine, kimya ve petrokimyadır. Çok fazla çevre kirliliği yaratmayan dokuma, ayakkabı, lastik ve fermuar üretimi gibi hafif sanayiler ise giderek gelişmektedir. Şanghay'da kol saati, fotoğraf makinesi ve radyo da üretilmektedir.

Çin'in ilk iki nükleer reaktöründen birini barındıran kent, önemli bir elektrik üretim merkezidir.

Şanghay'ın eski bölümünde hâlâ insanın

Sven Gillsater—Trofoto Bildbyra

Şanghay'daki ırmak ve deniz limanından, okyanusu aşan gemilerin yanı sıra mavnalar da yararlanır.

kolayca yolunu şaşırabileceği dar ve kalabalık sokaklar vardır. Yeni kentin içinden geçen ana cadde Nanking'in Çin'deki en işlek cadde olduğu söylenir. Kentin en büyük mağazasının yanı sıra birçok lokanta ve otel de bu caddede yer alır. Bugün Zhongshan Lu adıyla bilinen Bund Caddesi ise Huangpu Irmağı'nın oluşturduğu bir limanın kıyısında yer alır. Irmağa koşut uzanan caddenin üstünde bankalar ve işyerleri bulunur. Şanghay her zaman uluslararası bir kent olmuştur. Kent merkezindeki batı tarzında yapılar yıkılmadığından, günümüzde de başka Çin kentlerinden farklı olarak uluslararası görünümünü sürdürür.

Şanghay başlangıçtaki ticari gelişimini Avrupalı ve ABD'li tüccarlara borçludur. Çin'de ilk yabancı tüccarların yalnızca Kanton'da iş yapmalarına izin verildi (*bak.* KANTON). 1842'de, antlaşma limanları adıyla bilinen beş Çin limanı daha yabancılara açıldı. Bunlardan biri olan Şanghay, 1851'de Çin ticaretinin yarısını gerçekleştiriyordu. Bunu izleyen dönemde hızlı bir gelişme gözlendi. Rıhtımda daha çok iskele ve ambar yapıldı, daha büyük gemiler girebilsin diye ırmak derinleştirildi. Batı tarzında büyük evler, bankalar ve işyerleri yapıldı.

Zamanla Şanghay'ın önemi arttı. Bir demiryolu merkezi oldu. Kenti Yangtze Irmağı'na ve Hangzhou, Nanking, Pekin gibi kentlere bağlayan gelişmiş bir suyolu ağı sayesinde Şanghay Çin'in ticaret merkezi haline geldi.

Şanghay, Çin'le antlaşma yapan uluslarca korundu. Ama 1937'de Çin'le savaşa giren Japonlar Şanghay'ı işgal ettiler ve 1945'te II. Dünya Savaşı sona erinceye kadar ellerinde tuttular.

Her zaman bir eğitim ve bilim merkezi olan Şanghay'da kültürel ortam da gelişmiştir. Çin Komünist Partisi 1921'de bu kentte kurulmuş ve Kültür Devrimi 1966'da burada başlamıştır.

ŞANLIURFA ilinin hemen tümüne yakını Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alır. İlin kuzey kesimindeki topraklardan küçük bir bölümü ise Doğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içinde kalır.

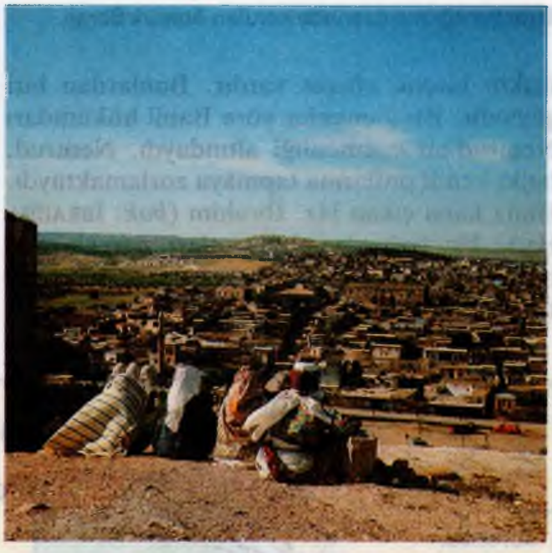
İlin ve il merkezinin eski adı Urfa'dır. Yöre, I. Dünya Savaşı'nın bitiminde önce İngilizler, daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransız askerlerine karşı silahlı mücadele vererek yiğitçe karşı koyan Urfalılar'ın direnişi sonucunda işgalciler 1920'de yöreden çekildi. Yöre halkının destanlar yaratarak başarıya ulaştırdığı bu direnişin anısına ilin ve il merkezinin adı 1984'te çıkarılan bir yasayla Şanlıurfa olarak değiştirildi.

İlkçağ ve ortaçağda birçok uygarlığın beşiği olan topraklarda yer alan Şanlıurfa yöresi, Mezopotamya'nın kuzey kesimindeki önemli yerleşim alanlarındandı. Yöredeki başlıca yerleşim yerlerinden biri olan ve "peygamberler kenti" de denen bugünkü il merkezine

ŞANLIURFA İLİNE İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 18.584 km².
NÜFUS: 1.009.084 (1990).
İL TRAFİK NO: 63.
İLÇELER: Şanlıurfa (merkez), Akçakale, Birecik, Bozova, Ceylanpınar, Halfeti, Harran, Hilvan, Siverek, Suruç, Viranşehir.
İLGİ ÇEKİCİ YERLER: Gölpınar orman içi dinlenme yeri; Harran; Sumatar; Urfa Kalesi; Urfa Ulucamisi; Halilü'r-Rahman ve Ayn-ı Zilha gölleri; Halilü'r-Rahman, Sultan Hasan Padişah (Tokdemir), Beylerbeyi, Kadıoğlu ve Rızvaniye camileri; Akcami (Nimetullah Camisi); Mevlahane Hanı, Gümrük Hanı Kervansarayı; Kırk Mağaralar; Şanlıurfa Müzesi.

Emin Hakarar

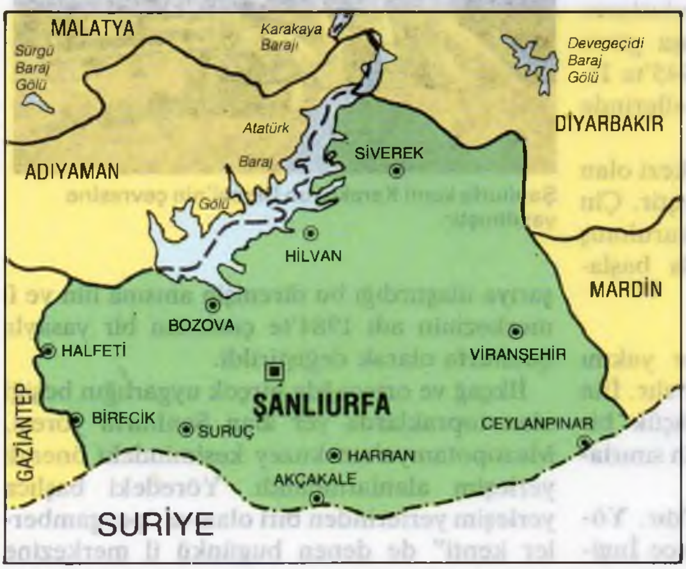
Şanlıurfa kenti Karakoyun Deresi'nin çevresine yayılmıştır.

Ata İnşaat Ltd. Şti.'nin İzniyle

Fırat Irmağı'nın üzerinde kurulan Atatürk Barajı.

ilişkin birçok efsane vardır. Bunlardan biri şöyledir: Bir zamanlar yöre Babil hükümdarı Nemrud'un egemenliği altındaydı. Nemrud, halkı kendi putlarına tapmaya zorlamaktaydı. Buna karşı çıkan Hz. İbrahim (*bak.* İBRAHİM, Hz.), bir baltayla tüm putları parçalar ve baltayı en büyük putun omzuna asar. Nemrud tarafından suçlanarak yargılanan Hz. İbrahim, "Balta kimdeyse putları o parçalamıştır" der. Nemrud ise bir taş parçasının böyle bir iş yapamayacağını söyler. Hz. İbrahim Nemrud'a ve kendisini dinleyen halka, "kötülüklere karşı koruyucu, adalet dağıtıcı olarak ve bereket sağlayacağı umularak tapılan taşları Tanrı olarak kabul ettiklerine göre, en büyük putun öteki putları parçalayabileceğini de

Şanlıurfa ili topraklarının hemen tümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alır.

Ara Güler

Fırat Irmağı kuzeyde ve batıda Şanlıurfa ilinin sınırlarını oluşturur.

kabul etmeleri gerektiğini" anlatır. Yargılama sonunda Nemrud, Hz. İbrahim'in yakılarak öldürülmesini buyurur. Kentin büyük bir alanına dağ gibi odunlar yığdıran ve böyle bir yığın ateşlendiğinde sıcaktan yanına yaklaşılamayacağını düşünen Nemrud, Urfa Kalesi'nde yaptırdığı iki sütun arasına gerilecek bir halatla Hz. İbrahim'in ateşe fırlatılmasına karar verir. Hz. İbrahim'e sevdalanan Nemrud'un evlatlığı Zeliha'nın (Zilha) yakarışları yarar sağlamaz ve hazırlıklar tamamlanınca İbrahim ateşlenen odun yığınına fırlatılır. Hz. İbrahim ateşe düşer düşmez o alanda hemen bir göl oluşur, yığın halindeki odunlar da birer balığa dönüşür. Durumu üzüntüyle izleyen Zeliha'nın sel gibi akan gözyaşları da yakındaki küçük gölün oluşmasına yol açar. Osroene Krallığı döneminde yaptırılan kaledeki iki sütun eskiden beri halk arasında "mancınık" adıyla anılır. Kent halkı için kıyıları dinlenme alanı olarak düzenlenen göller ise Halilü'r-Rahman ve Ayn-ı Zilha olarak adlandırılır. Kutsal sayılarak dokunulmayan balıkları elleyenlerin öleceğine ve göl sularının hastalıkları iyileştireceğine inanılır.

Doğal Yapı

Orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşan il toprakları, doğuda Karacadağ'dan, batıda Fırat Irmağı vadisine kadar uzanır. Genellikle kuzeyden güneydeki Suriye düzlüklerine doğru gidildikçe alçalan bu topraklar, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin orta kesiminde yer alır. Kuzeydoğu kesimi engebelendiren Karacadağ'ın güney bölümündeki, 1.895 metreye erişen Mandal Tepesi ilin en yüksek noktasıdır. Sönmüş bir yanardağ olan Karacadağ'dan çıkmış olan lavların katılaşmasıyla bu kesimde oluşan kurak, kayalık ve taşlık arazi nedeniyle Mandal Tepesi'nin yer aldığı dağlık alan Takırtukur Dağı adıyla anılır. İlin orta kesiminde yer alan 600-700 metre yüksekliğindeki geniş dalgalı düzlükler Şanlıurfa (Urfa) Yaylası olarak adlandırılır. Bu yaylayı

kuzeydoğudaki Diyarbakır Havzası'ndan (*bak.* DİYARBAKIR) Karacadağ, batıdaki Gaziantep Yaylası'ndan da Fırat Irmağı ayırır. Sel yatakları ve küçük akarsu vadileriyle yarılmış olan bu düzlükte yükselen tepelerin hiçbiri 1.000 metreyi aşmaz. Şanlıurfa Yaylası'nın Suriye sınırına doğru gidildikçe alçalan güney kenarında yer alan Harran ve Suruç ovaları ilin en önemli tarımsal alanlarını oluşturur (*bak.* HARRAN OVASI). Yaylanın Fırat Irmağı vadisine doğru gidildikçe alçalan kuzey ve kuzeybatı kenarındaki düzlüklerin büyük bölümü Atatürk baraj gölünün suları altında kalmıştır.

Şanlıurfa ili topraklarından çıkan sular, kuzey ve batıda doğal sınır oluşturan Fırat Irmağı (*bak.* FIRAT IRMAĞI) aracılığıyla Basra Körfezi'ne ulaşır. Bu topraklardan çıkarak il sınırları içinde ve Suriye'de Fırat Irmağı'na katılan derelerin hemen tümü yazın kurur. Şanlıurfa ilinde önemli bir doğal göle rastlanmaz. Fırat Irmağı üzerinde yapılan Atatürk Barajı'nm ardında suların birikmesiyle oluşan göl, ülkemizdeki en büyük yapay göldür. Bu baraj gölünün bir bölümü il sınırları içinde kalır. İlde yer alan bir başka yapay göl de Hacıhıdır baraj gölüdür.

Gündüz ile gece arasında olduğu kadar mevsimler arasında da önemli sıcaklık farkları görülen Şanlıurfa ili yazları sıcak ve kurak, kışları ise soğuk ve yağışlı olan kara ikliminin etkisi altında kalır. Yıllık ortalama yağış miktarı 500 milimetreyi bulmayan Şanlıurfa kentinde, kışın −10°C'nin altına düşen soğuklara ve yazın da 45°C'yi aşan, ülkemizdeki en yüksek hava sıcaklıklarına rastlanır. 180 km kadar kuzeydoğusunda yer alan Diyarbakır kentinde yılda ortalama karla örtülü gün sayısı 12 günden çokken, Şanlıurfa'da yalnızca üç gündür.

Şanlıurfa, orman örtüsü açısından ülkemizin en yoksul illeri arasında yer alır. İlin doğal bitki örtüsü bozkırlardan oluşur.

Tarih

Yapılan kazı ve araştırma sonuçlarına göre Şanlıurfa yöresinde, günümüzden yaklaşık 100 bin yıl önce başlayan Yontma Taş Devri'nden beri insanların yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu topraklar İÖ 2. binyıl boyunca Hurriler ile Mitanniler'in yurduydu. Mitanni Krallığı'nın sınırları içinde yer alan yöre, İÖ 14. yüzyılda Hititler'in yönetimine girdi. Mezopotamya'nın kuzey kesiminde yer alan bu topraklara İÖ 11. yüzyıldan sonra Aramiler yerleşti. İÖ 9. yüzyıl ortalarında Asurlular'ın, daha sonra da Medler'in ve Babilliler'in eline geçen yöre, İÖ 6. yüzyılda Persler'in egemenliği altındaydı. İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında Büyük İskender tarafından Makedonya Krallığı'na bağlanan topraklar arasında yer alan yörede Selevkoslar'ın yönetiminden sonra

Nazım Timuroğlu

Rızvaniye Camisi (solda), Halilü'r-Rahman Camisi (sağda), Balıklı Göl olarak bilinen Halilü'r-Rahman ve Ayn-ı Zilha gölleri (ortada).

Nazım Timuroğlu

Solda: Selçuklu döneminden kalan ünlü Harran Medresesi. **Üstte**: Harran'ın sivri kubbeli kerpiç evleri.

Osroene Krallığı kuruldu. Bir süre Ermeniler'in yönetimi altında yaşayan Osroene, Partlar ile Romalılar arasında el değiştirdikten sonra İS 117'de Roma İmparatorluğu'na bağlandı. 3. yüzyılda Sasaniler'in saldırısına uğradı ve Bizans yönetimindeyken 7. yüzyılda Araplar'ın eline geçti. 11. yüzyılın ilk yarısında gene Bizans İmparatorluğu'nun egemenliği altına giren yöre bu yüzyılın sonlarında Selçuklular'a bağlandı. 1098'de Urfa Haçlı Kontluğu kuruldu. Daha sonra Zengiler, Eyyubiler ve Mısır Eyyubileri tarafından yönetilen Urfa yöresi, 13. yüzyılda Moğol istilasına uğradı. Yöre halkının bir bölümü Moğol ordusu tarafından kılıçtan geçirildi. 15. yüzyılda Timur'dan sonra Akkoyunlular, Memlûklar ve Safeviler'in egemenliğine giren Urfa yöresi, 1517'de Osmanlı topraklarına katıldı. Halkı Kürtler, Rumlar, Süryaniler, Araplar, Ermeniler, Keldaniler ve Türkmenler'den oluşan yörede asıl adı Abdülhalim olan Karayazıcı'nın önderlik ettiği Celali Ayaklanmaları (*bak*. CELALİ AYAKLANMALARI) 16. yüzyıl sonları ile 17. yüzyıl başlarında önemli ölçüde etkili oldu.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Urfa yöresinin önemli bir bölümü 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edildi. Musul konusunda anlaşmaya varılması üzerine İngilizler'in boşalttığı Urfa, 30 Ekim 1919'da Fransızlar'ın eline geçti. İşgale karşı Urfalılar'ın başlattığı silahlı mücadele başarıya ulaştı ve Fransızlar 11 Nisan 1920'de Urfa kentinden, 4 Haziran 1920'de de tüm yöreden çekildi.

Ekonomi

1985 nüfus sayımı verilerinden anlaşıldığına göre yarısından fazlası kırsal yörelerde yaşayan Şanlıurfa ili halkı geçimini daha çok tarımdan sağlar. Ilıman iklimi ve çevresindeki ormanlarla günümüzdekinden oldukça farklı bir görünümde olan Şanlıurfa yöresinde 8. yüzyılda yaygın olarak sulamayla tahıl üretimi yapılıyordu. Giderek çoraklaşan bu topraklarda kuru tarımla yapılan bitkisel üretimde verimin düşmesi, susuzluk ve öteki nedenlerle hızla yoksullaşan yöre, ülkemizin en geri kalmış illeri arasında yer alır. Kısa adı GAP olan Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (*bak*. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ) gerçekleşmesinden sonra Şanlıurfa topraklarında önemli bir verim artışı olması beklenmektedir.

Suruç ve Harran ovalarıyla Ceylanpınar ilçesindeki düzlükler ilin başlıca tarımsal alanlarıdır. Bu alanlarda yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa, mercimek, pamuk ile meyve ve sebzedir. Şanlıurfa ilinin Akdeniz ikliminden etkilenen batı kesiminde, aralarında antepfıstığı ve zeytin de olmak üzere yaygın biçimde meyvecilik yapılır. Türkiye antepfıstığı üretiminin yarısı, kırmızı mercimek ve susam üretiminin de dörtte bir kadarı Şanlıurfa ilinden elde edilir. İldeki başlıca tarımsal kuruluş Ceylanpınar Tarım İşletmesi'dir.

Hayvancılık daha çok koyun ve kıl keçisi yetiştiriciliğine dayanır. Eskiden ilin başlıca hayvansal ürünü olan Urfa yağının üretimi, margarinlerin yaygınlaşmasından sonra öne-

Erdal Yazıcı

Urfa Kalesi ve Osroene Krallığı döneminden iki sütun.

mini yitirmiştir. Elde edilen hayvansal ürünler et kombinası, süt ürünleri ve yün ipliği fabrikaları ile tabakhanelerde değerlendirilir.

Şanlıurfa ilinde fazla gelişmemiş olan sanayi genellikle tarıma dayalıdır. Tarım alet ve makineleri, pamuklu dokuma, halı, un, meyve suyu, şarap ve çimento fabrikalarıyla zeytinyağı ve sabun imalathaneleri ildeki en önemli sanayi kuruluşlarıdır.

İlkçağdan beri önemli kervan yollarının geçtiği bu yöredeki yerleşim yerleri birer ticaret merkeziydi. Günümüzde de ülke çapında önem taşıyan bazı kara ve demiryolları Şanlıurfa ili topraklarından geçer. Bunlardan biri doğudaki Habur sınır kapısından gelip batıdaki Osmaniye yakınında E-5 Karayolu'na bağlanan E-24 Karayolu, bir başkası da Bağdat Demiryolu'dur. Bağdat Demiryolu'nun bir özelliği de Türkiye-Suriye sınırını belirlemesidir. Güneyde Şanlıurfa ili topraklarının da sona erdiği kesimde kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan bu sınır, Bağdat Demiryolu hattının birkaç metre güneyinden geçer. İlde yetiştirilen bazı bitkisel ve hayvansal ürünler Ceylanpınar, Akçakale ve Mürşitpınar sınır kapıları aracılığıyla Arap ülkelerine gönderilir.

Yeraltı kaynakları açısından yoksul olan ilin doğal değerleri arasında yer alan ceylanlar için Ceylanpınar ilçesinde, kel aynaklar için de Birecik ilçesinde Fırat Irmağı'nın kıyısında kurulmuş olan üretme istasyonları vardır.

Toplum ve Kültür

İlkçağda ticaret açısından büyük önem taşıyan kervan yollarının geçtiği Şanlıurfa yöresi çok eski bir yerleşim alanıdır. İÖ 2. binyılın başlarından kalma bazı kaynaklarda Harran kentinin adına rastlanır. Burada adına bir tapınak yapılmış olan Ay tanrısı Sin, Asurlular tarafından da benimseniyordu. Asur imparatorlarından Asurbanipal'in erkek kardeşlerinden birini Harran'daki Sin Tapınağı'na rahip olarak gönderdiği söylenir. Yıldızlara tapanların dini olan Sabiilik bu yöreye özgü bir dindi ve İÖ 7. yüzyılda Harran Sabiilik'in merkeziydi. Harranlılar, Müslüman Araplar'ın egemenliği sırasında baskı ve zulüm görmelerine karşın Sabiilik'i terk etmediler. Yıldızlara tapıyor olmaları Harranlı Sabiiler arasında astronomiye ilgiyi artırdı. Harran Medresesi'nde astronomi dalında araştırmaların yürütüldüğü bilinen bir gözlem kulesinin yapılmasının bu ilgiden kaynaklandığı sanılmaktadır. Edessa kenti (bugün Şanlıurfa kenti) ise Hıristiyanlık'ın ilk dönemlerinde önemli bir dinsel merkezdi. Edessa Kralı IX. Abgar ilk Hıristiyan devlet başkanıydı. 2. yüzyıldan sonra Edessa'da konuşulmaya başlayan Süryanice, Eski Yunan uygarlığının kültürel birikiminin Araplar'a iletilmesini sağladı. Şanlıurfa ve Harran kentleri, 9. ve 10. yüzyılda bölgenin başlıca bilim ve kültür merkezleriydi. Yapılan kazı ve araştırmalarda elde edilen arkeolojik bazı buluntular ile yöreden derlenen etnografik yapıtlar, 1968'de ziyarete açılan Şanlıurfa Müzesi'nde sergilenmektedir. İldeki başlıca eğitim ve kültür kurumları Dicle Üniversitesi'ne bağlı Şanlıurfa Ziraat Fakültesi ile Gaziantep Üniversitesi'ne bağlı Şanlıurfa İlahiyat Fakültesi ve Şanlıurfa Meslek Yüksekokulu'dur.

Günümüzde özellikle il merkezinde sürdürülen başlıca geleneksel el sanatları bakırcılık, kuyumculuk ve dokumacılıktır.

İl Merkezi: Şanlıurfa
Kentin eski bir yerleşme yeri üstünde, Selevkoslar tarafından İÖ 4. yüzyılın sonunda kurulduğu bilinmektedir. Kurdukları yeni yerleşim merkezini Yunanistan'ın Makedonya bölgesindeki Edessa kentine benzeten Selevkoslar, buraya da aynı adı verdiler. Edessa, bölgede yaşarken Hıristiyan dinini ilk olarak kabul eden ve öteki puta tapan Arami topluluklarından ayırt edilmek için kendilerine "Suriyeli" anlamında Süryani adını veren halk için önemli bir dinsel merkezdi. Urfa adının Süryanice Orhai ya da Urhai sözcüğünden kaynaklandığı sanılmaktadır.

Yakın yıllara kadar Urfa adıyla anılan kent, Harran Ovası'nın kuzeybatısında, Şanlıurfa Yaylası'nın güney kesiminde yer alır. Kentin eski merkezi, Nemrut Kalesi olarak da bilinen Urfa Kalesi'nin surlarının içindeki ve çevresindeki alandır. Özellikle toprak dağılımındaki eşitsizlikler ve tarım alanlarının önemli bir bölümünün büyük toprak sahiplerinin elinde bulunması nedeniyle 1950'lerden sonra kırsal alanlarda yaşayan halkın bir bölümü kente göç etti. Böylece nüfus artışıyla birlikte kentin çevresi gecekondu mahalleleriyle doldu. 1950'de 40 bini bulmayan nüfusu 10 yıl sonra 100 bini aştı. Kentin eski merkezini oluşturan dar sokaklı düzensiz mahallelerdeki cami ve han gibi tarihsel yapılar, yörenin zengin uygarlık tarihinden günümüze kalan değerlerdir.

Karakoyun Deresi çevresine yayılmış olan kent, eski bir ulaşım, konaklama ve ticaret merkezidir. Bu özelliğini günümüzde de koruyan Şanlıurfa kentinden E-24 Karayolu geçer. Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinin ardından Eylül 1990'da uygulamaya konan ambargoya kadar ülkemiz ile Irak ve öbür Ortadoğu ülkeleri arasındaki ticaret açısından büyük önem taşıyan bu karayolunun gelecekte yeniden önem kazanacağı sanılmaktadır. Adıyaman ve Diyarbakır kentleri ile Akçakale sınır kapısından gelen yollar kentte E-24 Karayolu'yla kesişir.

Kentin nüfusu 194.969'dur (1985).

ŞAP. Evlerde kullandığımız saydam kristal yapılı şapın çok çeşitli kullanım alanları vardır. Şap kristalleri yaklaşık yüzde 45 oranında su içerir. Kristal yapılı şap ısıtılarak suyu buharlaştırılırsa geriye, "kavrulmuş şap" adı verilen beyaz bir toz kalır. Şap kristalleri suda kolayca çözünerek, kanamayı durdurma ve organik dokuları sertleştirme özelliği olan bir çözelti oluşturur. Şap kan durdurucu özelliği nedeniyle, sakal tıraşından sonra losyon ya da kantaşı biçiminde kullanılır. Şap çözeltisi bitkisel dokuları da sertleştirdiği için, turşuların diri ve gevrek olması amacıyla turşu yaparken de kullanılabilir.

Boyarmaddeyi bağlama özelliği nedeniyle şap boyacılıkta renk sabitleştirme maddesi (mordan) olarak kullanılır. Alçının sertleşmesini hızlandırmak, kâğıt hamuruna pekişik bir yapı kazandırmak ve kabartma tozu yapmak için de kullanılan şapın en önemli kullanım alanı, içme suyunun ve atık suların arıtılmasıdır. Çamurlu ve kirli sulara katılan az miktardaki şap, sudaki katışkıların dibe çökmesini sağlar.

Şap Türleri
Şap çok eski zamanlardan beri bilinir ve kullanılır. Ortaçağ boyunca ham ve işlenmiş şap Anadolu'dan gelirdi. Daha sonra İtalyanlar değerli şap taşı madenleri keşfettiler ve bu taşlardan katışkısız şap elde etmeyi öğrendiler. Böylece şap üretimi uzun yıllar İtalyanlar'ın elinde kaldı. Günümüzde belirli minerallerin sülfürik asitle işlenmesiyle büyük miktarlarda şap üretilmektedir.

Evlerde kullanılan ve potas şapı adı verilen şap türü, alüminyum sülfat ve potasyum sülfattan oluşur. İki sülfatın uygun oranda karıştırılarak kristalleştirilmesiyle elde edilen öbür çift sülfatlara da genel olarak şap denir. Örneğin, alüminyum amonyum sülfata amonyum şapı, krom potasyum sülfata krom şapı denir. Çok miktarda kristal suyu içeren bütün şaplar sekizyüzlü kristaller oluşturur.

ŞAP HASTALIĞI, başta sığır, koyun, keçi ve domuz olmak üzere çifttoynaklı evcil hayvanların hemen hepsinde görülen çok bulaşıcı bir hastalıktır. Bir virüsten ileri gelen bu hastalık bir sürüdeki tek bir hayvandan hızla öbürleri-

ne yayılarak korkunç salgınlara yol açar. Şap hastalığı, çok ender olmakla birlikte insanlara da bulaşabilir.

Hastalığın hayvanlardaki ilk belirtileri durgunluk, iştahsızlık ve yüksek ateştir. Daha sonra hayvan topallamaya başlar ve tükürük salgısı çok arttığı için sürekli ağzını şapırdatır. Bu arada ağzın içinde, dilde, dudaklarda, meme başlarında ve ayaklarda, özellikle tırnakların deriyle birleştiği yerlerde su dolu kesecikler oluşur. Bu kesecikler patladığı zaman içlerinden koyu kırmızı renkli bir sıvı akar ve geride iltihaplı, itici görünümlü bir yara kalır. Keseciklerden boşalan sıvıda bol miktarda şap virüsü bulunduğu için, sıvının değdiği her şey mikroplanır. Hasta hayvanların bakımıyla uğraşanların ellerine ve giysilerine de virüsler bulaştığından, bu insanların öbür çiftliklere gitmemeleri, ellerini ve giysilerini formol gibi mikrop öldürücü sıvılarla yıkamaları gerekir. Hastalığın görüldüğü çiftliklerin girişine büyük bir kap içinde formol konulmalı, girip çıkanlar bu kabın içine basarak ayakkabılarını temizlemelidir. Çiftliğe gelip giden taşıtların lastiklerini de aynı biçimde mikroptan arındırmak gerekir.

Avrupa, Asya, Afrika ve Güney Amerika'nın bazı yörelerinde çok yaygın olan şap hastalığı salgına dönüştüğü zaman büyük kayıplara yol açar. Bu yüzden birçok ülkede sürülerin her yıl aşılanması ve hastalık baş gösterdiğinde hiç zaman geçirmeden ilgililere bildirilmesi zorunludur. Alınan sıkı önlemler sayesinde bugün Kuzey Amerika'da şap hastalığı hemen hemen tümüyle ortadan silinmiştir. Bu kıtadaki son büyük salgın 1929'da, İngiltere'de ise 1967'de yaşanmıştı. Avustralya ve Yeni Zelanda'da ise şap hastalığı bugüne kadar hiç görülmemiştir.

ŞAPKA *bak*. BAŞLIK VE ŞAPKA.

ŞARAP, üzüm suyunun mayalanmasıyla elde edilen bir içkidir. Başka meyve sularından, hatta bazı kokulu bitki ve çiçeklerden de şarap yapılabilir; ama bunlar, elma şarabı, vişne şarabı, mürver şarabı gibi yapıldığı meyvenin adıyla anılır. Bu tür şaraplar evlerde de yapılabilir.

Tarihin en eski dönemlerinden beri üzüm yetiştirilen her yerde şarap yapıldığı bilinmektedir. Bazı yaban asmalarının üzümleriyle daha iyi şarap yapıldığını gören insanlar bu tür asmaları bağlarda yetiştirmeye başladılar. Günümüzde üretilen şarapların çoğu *Vitis vinifera* türü üzümün değişik çeşitlerinden yapılmaktadır (*bak*. ÜZÜM).

İÖ 2500'lerde Mısır'da üretildiği bilinen şarabın Ortadoğu kökenli olduğu sanılır. Kutsal Kitap'ta sık sık şaraptan söz edilir. Şarap ticareti yapan Eski Yunanlılar bu ürünü İspanya'ya ve Karadeniz kıyılarına götürmüşlerdir.

Romalılar, imparatorluğun her yerinde bağcılığı ve şarapçılığı desteklediler. Hıristiyanlar şükran ayininde şarap kullandığı için ortaçağda birçok bağın bakımını keşişler yapardı.

Oldukça yakın zamanlara kadar şarap yapıldıktan kısa bir süre sonra içiliyordu. Şarabın yıllandıkça iyileştiği 18. yüzyılda anlaşıldı. Şarabın uzun süre saklanabilmesi, cam şişe ve mantar kullanılarak depolanmasıyla olanaklıdır. 17. yüzyılın sonunda yaygınlaşan bu uygulamadan önce şarap tahta fıçılarda ya da toprak kaplarda saklanırdı. Bu durumda havayla ilişkisi engellenemeyen şarap zamanla yavaş yavaş ekşiyordu.

Şarap Nasıl Yapılır

MAYALANMA maddesinde mayalar ve bakteriler gibi küçük tekhücreli canlıların ürettiği enzimlerin meyve sularındaki şekeri parçalayarak alkol ve karbon dioksidе dönüştürdüğü açıklanmıştır. İşte üzüm suyunun bu biçimde mayalanmasıyla şarap oluşur. Üzüm suyunda çok miktarda şeker, olgunlaşmış üzümlerin kabuğunda da sayısız mikroorganizma vardır. Bunlar arasında, şarap mayası olarak bilinen *Saccharomyces ellipsoideus* adlı bir maya da vardır (*bak*. MAYA). Bu mayanın sporları üzümler olgunlaşıncaya kadar bağın toprağında bulunur; daha sonra bitkiye geçerek asmanın sürgünlerini, yapraklarını ve meyvelerini kaplar.

Yaz sonunda üzümler toplanır. Kuzey Avrupa ya da ABD'nin doğusu gibi soğuk bölgelerde üzümler yeterince olgunlaşmamış olursa şarap yapımı sırasında üzüm suyuna şeker katılır. Birçok yerde bağbozumu hâlâ

Camera Press

Almanya'daki birçok bağda üzümler hâlâ elle toplanır. Ekim ayındaki bağbozumu için geçici işçi çalıştırılır.

elle yapılır. Üzüm toplayıcıları asma sıraları arasında yürüyerek bıçak ya da bağ makasıyla kestikleri üzüm salkımlarını sırtlarındaki ya da yanlarındaki sepetlere koyarlar. Sepetler doldukça üzümler büyük tekne ya da sandıklara boşaltılıp şarap fabrikasına götürülür. Fransa, ABD ve Avustralya'daki bazı büyük bağlarda bağbozumu makinelerle yapılır.

Fabrikalarda ezilen üzümlerin suyu, üzüm kabuklarındaki şarap mayasıyla karışır ve maya hemen üzüm suyunu mayalamaya başlar. Eskiden üzümleri ezmenin tek yolu onları ayakla çiğnemekti. Yalınayak köylüler şarkı söyleyip dans ederek, giysileri üzüm suyuyla sırılsıklam olup yorgun düşene kadar yüzlerce üzüm salkımını çiğnerlerdi. Bu yöntemin iyiliği köylülerin ağırlığının üzüm çekirdeklerini ezip üzüm suyunun acılaşmasına yol açmayacak kadar az olmasıydı. İspanya ve Portekiz'in bazı yörelerinde üzümler hâlâ ayakla çiğnenerek ezilir; ama artık genellikle bu iş için makineler kullanılmaktadır. Bazı makineler aynı anda hem üzümü ezer, hem de saplarını ayırır. Beyaz şarap yapılırken üzüm suyu kabuk ve çekirdeklerden hemen ayrılır. Böylece şarabın renginin üzüm kabuğunun rengiyle koyulaşması önlenerek kırmızı üzümlerden beyaz şarap yapılabilir.

Ezilen üzümlerden çıkan suya, mayalanmadan önce "şıra" adı verilir. Şarap mayası şıradaki şekeri alkole dönüştürür, ama şıranın içinde şarabı bozabilecek birçok başka maya da vardır. Şarap üreticisi o mayaların etkisini önlemek için şırayı havalandırır. Havanın oksijeni öbür mayaların tersine, şarap mayasını güçlendirir. Öte yandan fazla hava şarap mayasının şekere etkisini azaltarak alkol oluşumunu yavaşlatır. Bu nedenle şarap yapımının sonraki aşamalarında şarabı etkileyen oksijen miktarını azaltmak gerekir.

Mayalanma sırasında şıranın sıcaklığı da denetlenir. Şarap mayasının en etkin olduğu sıcaklık 24°C'dir. Bu sıcaklıkta öbür mayalar daha az etkilidir.

10-30 gün arasında değişen bir sürenin sonunda mayalanma durunca, şarap içinde bulunduğu mayalanma tankından alınarak bir tahta fıçıya aktarılır. Bu sırada şarap bir miktar oksijen soğurduğu için şarap mayası şarabı yeniden mayalamaya başlar. Bu süreç de bitince üzümlerin toplanmasından 6-9 ay sonra şarap elde edilmiş olur. Şarap, kalitesine göre ya hemen şişelenir ya da olgunlaşması için birkaç ay daha bir tahta fıçıda bırakılır. Olgunlaşma ve gelişmelerinin tamamlanması için şaraplar bir süre de şişede bekletilir. Bu süre altı aydan 12 yıla kadar değişir; daha uzun bir süre de olabilir.

Taze şarapta çeşitli asitler vardır. Az miktarlardaki bu asitlerin en fazla olanı tartarik asittir. Tartarik asit, koyu renkli bir tortu olarak şişenin dibine çöker. Öbür asitler zamanla şarabın alkolüyle birleşerek çeşitli eterler oluşturur. Şarapların özel koku ve tatları olmasının başlıca nedeni bu eterlerdir. Bunlar bazen o kadar az miktarda olur ki, en gelişmiş kimyasal çözümleme yöntemleriyle bile varlığı saptanamaz. Yalnızca bir şarap uzmanı koku alma duyusuyla onların varlığını anlayabilir.

Böylesine uzun bir süredir şarap yapılmasına karşın, mayalanmanın nasıl gerçekleştiğini insanlar ancak 19. yüzyılda anladılar. Büyük Fransız bilim adamı Louis Pasteur şarap mayasının varlığını ve şekeri nasıl etkilediğini keşfetti. Pasteur, alkole etki ederek onu asetik aside dönüştüren bir başka mikroorganizmanın varlığını da keşfederek şarabın bazen neden ekşidiğini ortaya koydu (*bak.* SİRKE).

Şaraplar ve Üretim Bölgeleri

Eskiden beri en iyi şaraplar Fransa ve Almanya'da üretilir; en ünlü şaraplar Fransız şaraplarıdır. İspanya, Portekiz, İtalya, Macaristan ve Yugoslavya'da da iyi şarap üretilir. 1970'lerde ABD'de özellikle California'da ve Avustralya'da şarap üreticileri şaraplarının kalitesini öylesine yükselttiler ki, iyi şarap üretiminde bugün Fransa ile yarışmaktadırlar.

Şarap üreten öbür ülkeler arasında Cezayir, Arjantin, Şili, SSCB, Romanya, Bulgaristan ve Güney Afrika Cumhuriyeti sayılabilir. Yunanistan'da, mayalanma sırasında çam reçinesiyle (kolofan) çeşnilendirilen özel bir şarap üretilmektedir. İngiltere'de az miktarda, Alman şaraplarına benzeyen beyaz şarap üretilir.

Çoğu ülkede, üretilen şarabın büyük bölümü kırmızı şaraptır. Ama belirli bölgelerde, beyaz şarap olarak bilinen soluk sarı renkli bir şarap çok miktarda üretilir. Siyah üzümden yapılan kırmızı şarap, mayalanma sırasında üzüm posalarının bir süre şıranın içinde bırakılması yoluyla elde edilir. Posaların şırada daha kısa bir süre bırakılmasıyla da pembe renkli roze şaraplar üretilir.

Camera Press

California'daki Napa vadisinde bağbozumu, asmaları sarsarak üzümleri düşüren makinelerle yapılır.

Bazı şaraplar "köpüklü" şarap olarak bilinir. Bunların en ünlüsü bir Fransız beyaz şarabı olan şampanyadır. Köpüklü şarap yapmak için, mayalanma tümüyle tamamlanmadan şarap çok sağlam şişelere konur. Mayalanma bir süre şişenin içinde de sürer ve şişe açıldığı zaman çıkan gaz kabarcıklarıyla şarap gazoz gibi köpürür.

Şaraplar, üretimlerinde kullanılan üzüm cinsine göre de adlandırılır. *Merlot Cabernet, Sauvignon, Cabernet Franc, Zinfandel, Pinot Noir, Gamay* ve *Nebbiolo* kırmızı şarap yapımında yaygın olarak kullanılan üzüm çeşitlerinden bazılarıdır. Beyaz şarap yapımında kullanılan üzüm çeşitleri arasında *Pinot Blanc, Traminier, Sylvaner, Pinot Gris, Riesling, Chardonnay, Chasselas Gutendel, Sauvignon* ve *Müller Thurgau* sayılabilir.

1863'te Avrupa şarap sanayisi korkunç bir bunalım yaşadı. Asmaların köklerine dadanan asmabiti (filoksera) Fransa'da ve Avrupa'nın öbür birçok bölgesinde üzüm bağlarını yok etti. California'dan bu bite dirençli asmalar getirilip bağlardaki asmalar aşılanarak Avrupa bağları kurtarıldı.

Güneybatı Fransa'da, Bordeaux çevresindeki bölgenin kırmızı şarapları *Claret*, beyaz şaraplarıysa beyaz *Bordeaux* olarak bilinir. *Château Lafite Rothschild* ve *Château Margaux* gibi bazı *Claret*'ler dünyanın en ünlü şarapları arasındadır. Bunlar, Bordeaux'lu tüccarlarca 1885'te yörenin en iyi bağları olarak beş dereceye ayrılmış olan 62 bağdan ikisinin üzümlerinden yapılır ve bu bağların adını alır. Daha az seçkin olan bağların şarapları bulundukları bölgenin adını taşır. Bordeaux bölgesi pek çok küçük bölgeye ayrılmıştır. Bu bölgelerde üretilen şaraplar *Médoc, Haut-Médoc* ve *St. Julien* gibi bölge adları taşır. Beyaz *Bordeaux* şarapları arasında, fazla olgunlaşmış üzümlerden yapılan, çok tatlı *Sauternes* ve *Barsac* şarapları vardır.

Orta Fransa'daki Burgonya ilinde beyaz *Chablis* ve kırmızı *Beaujolais* şarapları üretilir. Bordeaux'da olduğu gibi burada da, üretilen yüksek nitelikli şaraba adını veren Gevrey Chambertin ve Chambolle Musigny gibi birçok bölge vardır.

Hulton Picture Library

İspanya'da *sherry* sanayisinin merkezi olan Jerez'de harmanlama odalarından birinde *sherry* inceleniyor.

Almanya'da Ren ve Moselle vadilerinde üretilen sofra şarapları (yemeklerde içilen hafif şaraplar) beyazdır. Ren yöresindekiler Ren şarabı adıyla bilinir. Macaristan'da üretilen beyaz bir sofra şarabı olan *Tokay*'ın tatlı türü, *Sauternes* gibi, fazla olgunlaşmış üzümlerden yapılır. Kuzey ve Orta İtalya'da üretilen kırmızı sofra şarapları arasında *Chianti, Valpolicella, Bardolino* vardır. *Orvieto, Soave, Verdicchio* ve *Frascati* bu bölgede üretilen beyaz şarap çeşitlerindendir.

İspanya'nın en ünlü sofra şaraplarından biri olan *Rioja* Kuzeydoğu İspanya'da, Pireneler'in yakınında, Ebro Irmağı boyunca uzanan bölgede üretilir. Genellikle kırmızı olan ama beyaz bir türü de bulunan bu şarabın kendine özgü vanilya kokusu, içinde uzun süre dinlendirildiği meşe fıçılardan gelir.

Portekiz, pembe *Mateus*, beyaz *Vinho Verde* ve kırmızı *Dão* şaraplarıyla tanınır. Ama, İspanya ve Portekiz'in katkılı şarapları daha ünlüdür.

ABD'nin en ünlü şarapları, iklimi Akdeniz iklimine benzeyen California'da üretilir. California şarapları başlangıçta Alman ve Fransız şaraplarının taklidiydi. Ama, zamanla her bölge belirli bir üzüm çeşidine yönelerek kendi özgün şaraplarını üretmeye başladı. ABD'deki ikinci önemli şarap üretim alanı New York eyaletinde, Ontario Gölü'nün tam güneyindeki Finger Gölleri bölgesidir.

Şarap üretimi ve satışı her ülkede yasalarla düzenlenmiştir. En iyi Fransız şaraplarının üzerindeki *Appellation d'Origine Contrôlée* (Üretim Yeri Denetlenmiştir) etiketi bu şarabın üretildiği yörede, geçerli yöntemle yapıldığının denetlendiği anlamına gelir. İyi İtalyan şarapları ve birçok başka ülke şarapları da benzer biçimde etiketlenir.

Şarap Türleri

Aperitif denen bazı şarap türleri iştah artırmak için yemeklerden önce içilir. İspanya'da üretilen *sherry* bunların en ünlüsüdür. Adını Güney İspanya'daki Jerez de la Frontera kentinden alan *sherry*, tatlı ya da sek olabilir. Sek *sherry* yapmak için, şarap öbür şaraplardan daha uzun bir süre açık havada tutularak içinde *flor* adlı bir mayanın üremesi sağlanır. Mayalanması bittikten sonra içine bir miktar *brandy* eklendiği için *sherry* "katkılı" şaraplar arasında sayılır.

Tatlı *sherry* yapmak için, özel bir şarap sıradan bir şarapla harmanlanır. Bu özel şarap, olağanüstü tatlı şırası olan değişik üzümlerden elde edilir. Çok çeşitli renklerde *sherry*'ler vardır. Genellikle tatlı *sherry* koyu renk, sek *sherry* saman rengidir. En iyi *sherry* olan *fino* az harmanlama gerektirir. *Amontillado*, *fino*'dan daha yumuşak, koyu renkli ve yıllanmış bir *sherry*'dir. *Oloroso* tatlı *sherry* yapmak için kullanılan bir şaraptır. *Manzanilla* ve *Montilla*, farklı yerlerde üretilen, *sherry*'ye benzer şaraplardır.

Yemeklerden sonra içilen tatlı şarapların en tanınmışı *Porto* şarabıdır. Portekiz'de Douro Irmağı boyunca üretilen *Porto*, adını aldığı Porto limanından dünyanın her yerine gönderilir. Mayalanma sırasında *Porto*'ya *brandy* eklenir. Fıçılarda saklanan *Porto,* fıçı *Porto*'su olarak bilinir; çeşitli yıllarda üretilmiş *Porto*'lar birlikte harmanlanır. Çok iyi *Porto*'lar başkalarıyla karıştırılmadan korunur ve iyi ürün *Porto*'su adını alır. Uzun yıllar boyunca tahta fıçılarda saklanan Esmer *Porto* koyu kırmızı rengini kaybeder ve kahverengi olur. Daha az yıllandırılan yakut *Porto* parlak kır-

mızı renktedir. Beyaz üzümlerden yapılan beyaz *Porto*, kırmızı *Porto*'ya göre sektir.

Kuzeybatı Afrika kıyılarının açığında bir Portekiz adası olan Madeira, başka bir tatlı şarapla ünlüdür. Bu şarabı yapmak için, üzümler ezildikten sonra elde edilen şıra, keçi derisinden tulumlar içinde Funchal limanına getirilerek orada mayalanır. Sonra *brandy* eklenerek *estufa* adı verilen özel odalarda ısıtılan *Madeira* şarabı koyu kahverengi ve tatlıdır. Bozulmadan 150 yıldan fazla saklanabilir. Bu şarap Fransız mutfağında soslara zenginlik vermek için kullanılır.

Brandy, damıtma (*bak.* DAMITMA) yoluyla yapılan alkollü bir içkidir. Kökeni üzüme dayanan *brandy*'nin en güzeli de, en iyi şaraplar gibi belirli bölgelerde üretilir. Bu bölgelerin en iyisi Güneybatı Fransa'daki Cognac kasabası çevresidir. Buranın kireçli toprağında yetişen üzümlerden oldukça ekşi bir şarap elde edilir. Ama, bu şarap damıtılarak dünyanın en güzel *brandy*'si olan *Cognac* (konyak) yapılır. İspanya sınırı yakınındaki Armagnac'ın *brandy*'si de çok iyidir. Kuzey Fransa'da yapılan elma *brandy*'si *Calvados*, elma şarabının damıtılmasıyla elde edilir.

Brandy damıtıldıktan sonra fıçılarda depolanır. En iyi sonucu elde etmek için fıçılar meşeden yapılmalıdır. Önceleri renksiz olan *brandy*, fıçılarda beklerken zamanla soluk kahverengi olur. Bazen büyük teknelere aktarılan *brandy*'ye renklendirici ve tatlandırıcı eklenir. En iyi *brandy*'ler renklendirilmez, soluk renklidir.

Çok sert bir içki olan *brandy* bayılan insanları ayıltmakta da kullanılır. Fransa'da *eau de vie* (yaşam suyu) denen *brandy*, kiraz, şeftali, böğürtlen ve erik gibi meyvelerin sularının damıtılmasıyla da yapılabilir.

Şaraptan yapılan başka bir aperitif de *vermut*'tur. Fransız vermutu soluk renkli ve sektir. İtalyan vermutu ise koyu renkli ve daha tatlıdır. En ünlü vermutlar arasında Fransızlar'ın *Noilly Prat*, İtalyanlar'ın *Martini* ve *Cinzano* vermutları sayılabilir. Her vermut üreticisinin, baharat karışımından oluşan ve içkiye özel tadını veren gizli bir formülü vardır.

Elma suyundan yapılan elma şarabı özellikle Avrupa'da sevilen ve çok üretilen bir içkidir. Elma suyunun mayalanmasıyla yapılan bu içki özellikle bu amaçla yetiştirilen az asitli, çok tatlı elmalardan yapılır. İngiltere'de Somerset, Devon ve Hereford'da, Fransa'da Normandiya ve Bretanya'da yetiştirilen elmalar elma şarabı yapımına çok uygundur. Eskiden elma şarabı yapmak için, variller içinde sopayla ezilen elmalar ahşap raflara gerilmiş kumaşların üzerine yayılır, sonra bu kumaşlar sıkılarak elma suyu çıkarılırdı. Günümüzde elma şarabı fabrikalarda yapılır. Elmalar yıkandıktan sonra elektrikle çalışan preslerde sıkılır. Büyük fıçılarda mayalanan elma suyu, içindeki katışkıların ayrılması için süzgeçlerden geçirildikten sonra şişelenir.

Camera Press

Fransa'nın Burgonya bölgesinde, Mâcon yakınındaki Château Pierreclos'daki üzüm bağları.

Wine Institute

Nitelikli şarap üretmek için mayalanma sırasında sıcaklık dikkatle denetlenir.

Şarap Nasıl İçilir

Şarabın nasıl sunulup içileceğine ilişkin birçok gelenek vardır. Beyaz şarapların oldukça soğuk içilmesi en uygundur, ama kırmızı şaraplar içilmeden önce ılık bir yerde bekletilmelidir. Bazı şarapların belirli yiyeceklerle içilmesi daha uygundur. Örneğin balık ve tatlılarla beyaz şarap, et ve peynirle kırmızı şarap içilir.

Şişe mantarının kurumasıyla şişeye hava girmesini önlemek için şarap şişeleri yatık durumda depolanır. Ama *brandy*'ler tadının mantardan etkilenmemesi için dik olarak depolanmalıdır. Sert bir içki olan *brandy* havadan etkilenmez. Şarapları serin bir ortamda saklamak gerekir.

Türkiye'de Şarapçılık

İÖ 2000'lerden beri Anadolu'da üretildiği bilinen şarap Hititler döneminde tapınaklarda yapılan törenlerde değerli kaplar içinde tanrılara sunulan kutsal bir içkiydi. Hıristiyanlar için de kutsal bir içki olan şarabın üretimi ve ticareti Anadolu'da çağlar boyunca çok önemli bir ekonomik etkinlik oldu. Anadolu Selçukluları ve Osmanlılar döneminde gerileyen şarap üretimi daha çok Rumlar'ın yaşadığı bölgelerle sınırlı kaldı. Lozan Barış Antlaşması gereğince Anadolu ve Doğu Trakya'daki Rumlar'la Yunanistan'daki Türkler'in değiştirilmesi sonucu Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında Anadolu'da bağcılık ve şarapçılık geriledi. Cumhuriyet yönetimi 1930'lardan başlayarak şarapçılığı geliştirme çabasına girişti. İnhisarlar Umum Müdürlüğü'ne (bugün Tekel İşletmeleri Genel Müdürlüğü) bağlı ilk şarap fabrikası 1931'de Tekirdağ'da açıldı. Bunu Ege ve İç Anadolu bölgelerinde kurulan fabrikalar izledi. Uygulanan teşvik politikaları sonucu 1940'lardan başlayarak özel şirketler de şarap sanayisine yöneldiler ve Kavaklıdere, Doluca gibi kaliteli şarap üreten fabrikalar kuruldu.

Bağcılık alanında dünyanın ilk beş ülkesi arasında bulunan Türkiye, şarap üretiminde en son sıralarda yer alır. Üretilen üzümün yüzde 3 gibi çok az bir bölümü şarap yapımında kullanılır. 1980'lerin sonlarında dünya şarap üretimi 25,5 milyar litreyken Türkiye'de yalnızca 41 milyon litre şarap üretilmekteydi.

ŞARBON, insanlara da geçen en bulaşıcı hayvan hastalıklarından biridir. Özellikle sığır, at, koyun, keçi gibi otçul çiftlik hayvanlarında görülen bu hastalık insanlara da genellikle hayvanlardan ya da hayvan ürünlerinden bulaşır. Sığır besiciliği yapılan ülkelerde ve bataklık yörelerde yaygın olan şarbon, aynı zamanda bilinen en eski hayvan hastalıklarından biridir. Geçen yüzyıllarda Avrupa'nın güneyinde zaman zaman veba gibi büyük salgınlara yol açmıştır.

Şarbonun bir bakteriden ileri geldiğini 1849'da Alman bilim adamı Aloys Pollender saptadı. Daha sonra Robert Koch'un bu bakteriyi tanımlaması, 1881'de de Louis Pasteur'ün şarbon aşısını hazırlamasıyla salgınların önü büyük ölçüde alınabildi.

Hastalığın etkeni, şarbon basili (*Bacillus anthracis*) denen, çomak biçiminde bir bakteridir. Hayvanların kanında ve öbür dokularda hızla çoğalarak toksinleriyle ölüme yol açan bu basil son derece dayanıklı sporlar üretir. Bu sporlar hayvanların post, yün, yapağı, kıl gibi ürünlerinde, hayvan leşlerinde, toprakta ve otlaklarda uzun yıllar yaşayarak hastalık yapma özelliğini koruyacak kadar dirençlidir. Sindirim, solunum ya da deri yoluyla vücuda

giren sporlar çeşitli organlara yerleşir yerleşmez etkin duruma geçerek hastalığa neden olur. Sığırlar ve öbür çiftlik hayvanları bakteri sporlarını genellikle otlaklardan sindirim yoluyla alırlar. Bu durumda bağırsakları tutan hastalık ileri derecede bitkinliğe, iç organlarda kanamalara yol açar ve hastalanan hayvanların yüzde 70'i ya da 80'i ölür. Sporlar solunum yoluyla alındığında bu kez akciğerlere yerleşir ve bu organlarda yaygın ödemlere yol açarak zatürreeye benzeyen belirtiler verir. İnsanlarda ise en yaygın bulaşma yolu derideki çizik ve kesiklerdir. Bu nedenle, çoğu zaman deri, yün, kemik gibi hayvansal ürünleri işleyen kişilerde bir meslek hastalığı olarak görülür. Deriden giren sporlar özellikle ellerde, boyunda ve yüzde kabarcıklı yaralar açar. Küçük, kırmızı ve kaşıntılı bir sivilce biçiminde başlayan bu döküntüler çok geçmeden çıbana dönüşür, en sonunda da kara bir kabuk bağlar. Hastalığın halk arasında "karakabarcık" ve "karayanık" gibi adlarla anılmasının nedeni budur.

Şarbon hastalığı, erken evrede antibiyotik tedavisine başlanmazsa ölümle sonuçlanabilir. Bu yüzden hayvanların ve meslekleri gereği hastalanma riski taşıyanların, özellikle çiftçilerin, veterinerlerin ve hayvansal ürünleri işleyen kişilerin mutlaka aşılanması gerekir. Bir yörede hastalık baş gösterdiği zaman hasta hayvanlar sağlamlardan ayrılmalı, hayvan leşleri ve postları yakılarak yok edilmeli, bulaşmaya yardımcı olan sinekler ve öbür böcekler öldürülmelidir.

ŞARKI, insan sesiyle oluşturulan bir müzik parçasıdır. Şarkının en önemli özelliği ezgisinin sözcüklerden oluşmasıdır. Bu sözcüklere "güfte" ya da "şarkı sözü" denir. Bir şarkıda, güfte denen ve sözcüklerden oluşan bir ilk yapı ile bu güftenin müziğe uyarlanmasıyla ortaya çıkan ve "beste" denen ikinci bir yapı vardır. Şarkı dendiği zaman güfte ve besteden oluşan bu ikili yapı akla gelir. Hiç anlamı olmayan sözcük ya da ses birimlerinden de oluşan şarkılar olmakla birlikte, şarkı belirli bir anlam taşıyan sözcük dizilerinden oluşur.

Çok eski dönemlerden beri insanların şarkı söylediği bilinmektedir. Dinsel törenlerde, toplu çalışmalarda, askerlerin yürüyüşleri sırasında söylenen şarkılar yapılan iş ya da eylemin bir parçası gibiydi. Özellikle dinsel törenlerde şarkının önemli bir yeri vardı. İnsanlar sevgi, acı, sevinç, keder gibi değişik duygularını anlatmak için şarkıya başvurdular. Böylece şarkı zamanla gelişti ve müzik alanında kendine özgü bir yer edindi. Temel yapısında büyük bir değişme olmamakla birlikte bazı kurallara bağlandı. Bizim türkü dediğimiz halk şarkılarından ayrı bir yapı kazandı. Bu nedenle "insan sesi için bestelenmiş parça" ya da "insan sesi tarafından seslendirilen parça" diye tanımlanmaya başlandı.

Avrupa'da bilinen en eski şarkılar 11. yüzyıldan kalmadır. Fransa'da ortaya çıkan bu ürünler gezgin halk şairlerinin ya da ozanların ve destan şairlerinin ürünleridir. Bu dönemde Fransa'nın güneyinde ve kuzeyindeki ozanlara farklı adlar veriliyordu. Bu ozanlar, sanatlarını sergilemek ve izleyenleri eğlendirmek için bir kaleden bir başkasına gider ve bu nedenle de gezgin bir yaşam sürerlerdi. Kısaca ozan dediğimiz bu şair müzikçiler konusunda FRANSIZ EDEBİYATI'nda daha geniş bilgi bulabilirsiniz. Bu dönemde Almanya'da da aynı işlevi yerine getiren ozanlar (*minstrel*) vardı (*bak.* ALMAN EDEBİYATI).

İngiltere'de Kraliçe I. Elizabeth döneminde, İtalya'dan gelen yeni bir şarkı türü ortaya çıktı. "Madrigal" adı verilen bu şarkı türü, herhangi bir çalgıyla eşlik edilmeyen iki, üç ya da dört ses için yazılmıştı (*bak.* MADRİGAL). Aynı dönemde İngiltere'de tek ses için bestelenmiş ilginç şarkılar da vardı. Kederli ya da neşeli ve hoş tonlarla dolu bu şarkılara *ayre* deniyor ve bu şarkılar bir çeşit telli saz olan lavta eşliğinde söyleniyordu.

Sonraki 200 yıl (17. ve 18. yüzyıllar) boyunca, besteciler çoğunlukla operalar yazdılar ya da çalgılar için besteler yaptılar ve solo denen tek ses için bestelenen şarkılar üzerinde pek durmadılar. Haydn, Mozart ve Beethoven gibi bestecilerin yazdığı çok az şarkı vardır. Bu şarkılar operalardaki (*bak.* OPERA) aryalara benziyorlardı. Bununla birlikte, 19. yüzyılın ilk yıllarında şarkıyı layık olduğu yere getiren Beethoven olmuştur. Bundan sonra tanınmış besteciler çok çeşitli türlerde şarkılar bestelemişlerdir.

Tüm bu bestecilerin en büyüğü, yeni ve şiirsel bir şarkı türü yaratmış olan Schubert' tir. Bu yeni şarkı türüne Almanca'da *lied* adı verildi. Schubert 600'den fazla *lied* yazdı; bunlarda, sıcak ve dokunaklı duyguları dile getirdi. Ayrıca Goethe ve Schiller'in şiirlerini de besteledi. Schubert'ten birkaç yaş küçük olan Schumann da çok sayıda şarkı yazdı. Schumann, Heinrich Heine ve Joseph von Eichendorff gibi bazı şairlerin şiirlerini besteledi. Daha sonraki şarkı bestecileri arasında Avusturyalı Hugo Wolf vardı. Özellikle Goethe ve Eduard Mörike'nin şiirleriyle yaptığı bestelerde, güfte ile beste arasındaki uyum konusunda büyük titizlik gösterdi. Brahms, Richard Strauss ve Gustav Mahler, şarkıları bugün de sık sık duyulan bestecilerdir.

Bu arada Fransız besteciler, akıcı ve müzikal tınılarla dolu, *şanson* adlı bir şarkı türü yarattılar. Fransızca'nın sesi, Almanca'nınkinden tümüyle farklıydı ve Fransız besteciler doğal olarak, kendi dillerinin özelliklerine uygun müziği yazmayı denediler. 19. yüzyıl Fransa'sında, belki en büyük şarkı yazarı Henri Duparc'tı. 1870'lerde sağlığı bozulmadan önce yalnızca 12 şarkı yazmış olmasına karşın, bu şarkılar sanatçının olağanüstü ürünleriydi. Onu, Gabriel Fauré ve 20. yüzyılda Debussy, Ravel ve Francis Poulenc izledi.

19. yüzyılın en güzel Rus şarkıları arasında, Modest Mussorgski'nin küçük bir çocuğun yaşamından kesitler veren *Çocuk Odası* adlı şarkı dizisi vardır. Mussorgski, Goethe'nin *Faust*'unun Rusça'ya çevrilmiş bir özetinden yaptığı *Mefistofeles'in Pire Şarkısı* adlı bestesiyle de tanınır. Çaykovski ve Aleksandr Borodin'in de güzel şarkı besteleri vardır.

İngiltere'de 19. yüzyıl boyunca en sevilen şarkılar "balad" adı verilenlerdi. Kimse bunlara neden balad dendiğini bilmiyordu, çünkü eski baladlara benzemiyorlardı ve müzik açısından da pek güzel değillerdi (*bak*. BALAD). Yüzyılın sonunda birkaç besteci şarkı bestesine yenilik getirdi. Arthur Somervell, güfte olarak Tennyson'ın *Maud* adlı şiirinden kaynaklanan bir şarkı dizisi yazdı (*bak*. TENNYSON, ALFRED). Vaughan Williams ve John Ireland, A. E. Housman'ın şiirlerinden birkaçını, özüne bağlı kalarak başarıyla besteledi. Asıl adı Philip Heseltine olan Peter Warlock ise W. B. Yeats'in şiirlerini besteledi. Michael Tippett iki şarkı bestesi yazdı: *Çocukluk Döneminin Sonu* (1943) ve *Kalplerin İnancı* (1951). Benjamin Britten, *Serenad* (1943), *Ninnilerin Büyüsü* (1947) ve *Nocturne* (1958) adlı şarkı besteleriyle ünlüdür. Birkaç tane folk şarkısı düzenlemesi de yapmıştır.

Türkiye'de Şarkı

Klasik Türk müziği repertuarının büyük bölümünü oluşturan dindışı sözlü parçalara da şarkı denir. Klasik fasılda, şarkılardan önce seslendirilen kâr, murabba ve semai gibi sözlü yapıtların melodik yapısı şarkılarınkinden daha ağdalıdır. Bu yapıtlarda bazen usul değiştirilerek, bazen de değiştirilmeden, ritmik ve melodik yapıları karşıtlık oluşturan bölümler art arda getirilmiştir. Şarkıların tersine olarak, kâr, murabba ve semai gibi yapıtlarda, asıl güftenin dışında kalan ve "ten nen ni yel lel li" gibi anlamsız heceler ya da "canım, ömrüm, mirim" gibi sözcükler (çok seyrek olarak da hece ölçüsüyle yazılmış basit manzumeler) üzerine bestelenmiş "terennüm" bölümleri vardır. Bu terennümler çoğunlukla, asıl güftenin melodisine oranla hafif ve canlı melodilerle seslendirilir. Şarkılarda ise, genellikle böyle bir terennüm bölümü bulunmaz.

Şarkılar biçim bakımından, güftedeki dizelerin sayısına göre birkaç türe ayrılır. Şarkıların büyük çoğunluğu dört dizelidir. Bunların güfteleri ya Divan edebiyatındaki "şarkı" türünden şiirlerin ilk kıtasıdır ya da bir gazelden seçilir. Gazelden seçilen üç beyit üzerine bestelenen altı dizeli şarkılarda, birincisi üçüncü, ikincisi de beşinci dizeler olmak üzere iki meyan vardır. İkinci, dördüncü ve altıncı dizeler nakaratı oluşturur, yani tümü de aynı melodiyle seslendirilir. Ama altı dizeli bazı şarkılarda meyanhane, üçüncü ve beşinci dizelerden başka, dördüncü dizeyi de kapsar. Bu yapıdaki şarkılarda, dört dizeli şarkılarda olduğu gibi, nakarat tüm şarkı boyunca iki kez yinelenir.

Yaygınlık bakımından, dört dizeli şarkıları iki ya da daha çok kıtalı şarkılar izler. Kıtaların dize sayısı değişir, ama çokluk dört dizelidir. Çok kıtalı şarkılar biçim açısından

Türk halk müziğindeki türkülere benzetilebilir. Yalnız çalgıların seslendirdiği bir aranağmeden sonra ilk kıta okunur; aranağme yinelendikten sonra, ilk kıtanın melodisiyle ikinci kıta seslendirilir. Varsa üçüncü ve dördüncü kıtalar da aynı düzenle icra edilir. Bu tür şarkılarda meyan kıtaların üçüncü dizesidir. Ama böyle olmayan çok kıtalı şarkılar da vardır. Sözgelimi, birinci kıtanın ilk iki dizesi zemin, üçüncü ve dördüncü dizeleri nakarat, ikinci kıtanın ilk iki dizesi meyanhane, son dizeleri ise yine nakarattır. İlk kıta zemin, ikinci kıta nakarat, üçüncü kıta meyanhane olabilir. İkinci kıta, nakarat olarak üçüncü kıtadan sonra bir kez daha seslendirilir.

Dört, beş ve altı dizeli şarkıların güfteleri büyük çoğunlukla aruzla yazılmıştır. Çok kıtalı şarkıların güfteleri ise, hemen hemen her zaman hece ölçüsüyledir.

Dört, beş ve altı dizeli şarkılarda, dizeler arasında çoğu kez kısacık saz payları yer alır. Bunlar genellikle kalıplaşmış motiflerdir.

Şarkılarda en çok ele alınan konu ya da kavramlar aşk, sevgili, ayrılık, kavuşmadır. Şarkılar bestelendikleri dönemin beğeni ve anlayışını, kâr, murabba, semai, peşrev, saz-semaisi gibi türlerden daha çok yansıtır. Her dönemde, tutulan besteciler en çok şarkı türünde yapıt vermişlerdir. Tanburi Mustafa Çavuş dışta tutulursa, Hacı Arif Bey'den (1831-85) önceki besteciler şarkıya ağırlık verseler bile, öteki türlerde de sözlü yapıtlar bestelemişlerdir. Hacı Arif Bey ve daha sonrakiler ise hemen hemen yalnız şarkı bestelemişlerdir. Dolayısıyla şarkı türü özellikle 19. yüzyılda gelişmiştir.

Başlıca şarkı bestecileri Tanburi Mustafa Çavuş, Hacı Arif Bey, Rifat Bey, Şevki Bey, Rahmi Bey, Şemseddin Ziya Bey, Mahmud Celâleddin Paşa, Lem'î Atlı, Bimen Şen, Suphi Ziya Özbekkan, Selahattin Pınar ve Cevdet Çağla'dır.

ŞARLMAN (742-814). Batı Avrupa'daki Hıristiyanlar'ın yaşadığı toprakları ilk kez birleştirmeyi başaran Frank Kralı Şarlman Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun da ilk hükümdarıydı (*bak.* KUTSAL ROMA-GERMEN İMPARATORLUĞU). Batı Avrupa'nın siyasal, dinsel ve kültürel yapısını önemli ölçüde etkileyen güçlü bir yönetici ve cesur bir savaşçı olarak ortaçağ boyunca birçok Avrupa ülkesinin edebiyatına girmiştir.

Şarlman, Frank Kralı III. Pépin'in (Kısa) büyük oğlu, İspanya üzerinden Avrupa'ya giren Arap ordularını Poitiers'de (Puvatya)

Mary Evans Picture Library

Avrupa'nın büyük bir bölümünü ele geçiren Şarlman, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun ilk hükümdarıydı.

durduran Franklar'ın komutanı Charles Martel'in ise torunuydu. O da babası ve dedesi gibi büyük bir fatih olduğunu kanıtladı. Başlangıçta, bugün Almanya topraklarında, Ren Irmağı kıyısında yer alan Frank Krallığı'nın sınırlarını batıda Atlas Okyanusu'ndan doğuda Elbe Irmağı'na, kuzeyde Danimarka'dan güneyde Akdeniz kıyılarına kadar genişletti.

Şarlman daha 12 yaşındayken, Frank Krallığı'nı ziyaret eden Papa III. Stephanus tarafından kardeşi Carloman'la birlikte kral olarak kutsanmıştı. 768'de III. Pépin ölünce krallık Frank geleneklerine göre iki oğul arasında paylaştırıldı. İki kardeş arasında

başlayan taht kavgası, Carloman'ın 771'de ölümü üzerine Şarlman'ın üstünlüğüyle sonuçlandı.

Şarlman tahta çıkınca ilk olarak Papa I. Hadrianus'la ilişkisini pekiştirdi. Sonra Lombardiya'nın başkenti Pavia'yı ele geçirerek Lombardiya Krallığı'nın tümünü egemenliği altına aldı. Hükümdarlığı süresince imparatorluğu adına kazandığı en önemli başarılardan biri, 30 yıllık uzun bir mücadelenin ardından Saksonlar'a son derece kanlı bir biçimde boyun eğdirip Hıristiyanlık'ı benimsetmesiydi. 782'de 4.500 Sakson'un ölümüyle sonuçlanan kitle kıyımı ve ardından Hıristiyanlık'ı kabul ettirmek için görülmemiş şiddet yöntemlerine başvurması Şarlman'ın en yakın yardımcıları tarafından bile eleştirilmesine neden oldu. İmparatorluk topraklarını genişletmeyi sürdüren Şarlman, Tuna boylarındaki Slav ve Avar devletlerini de topraklarına kattı. 799'da kişisel düşmanlarının saldırısından kaçarak kendisine sığınan Papa III. Leo'yu koruması altına aldı. Bir yıl sonra papayı Roma'da ziyaret etti. Papa Noel ayininde Şarlman'a taç giydirerek onu Kutsal Roma-Germen imparatoru ilan etti (800). Ardından Bizans İmparatoru I. Mikhael, Şarlman'ı imparator olarak tanıdığını bildirdi. Bu olay Şarlman'ın papalık üzerindeki denetiminin yasal bir nitelik kazanmasını, papalık kurumunun Bizans İmparatorluğu'ndan uzaklaşarak Franklar'la yakınlaşmasını sağladı (*bak.* BİZANS İMPARATORLUĞU).

Şarlman bir yandan imparatorluğunun siyasal gücünü artırmaya çalışırken, bir yandan da ülkesinin kültürel birikimini zenginleştirmeye çabaladı. Bu amaçla Aachen'da (Fransızca Aix-la-Chapelle) yaptırdığı sarayına Avrupa'nın birçok ülkesinden aydın ve sanatçıları topladı. Bir saray kitaplığı ile şövalyelerin eğitimi için bir akademi kurdu. Hıristiyanlık'ın yaygınlaşmasını sağlamak amacıyla çok sayıda kilise ve manastır yaptırdı, eski elyazması bilim ve din kitaplarıyla *İncil*'i yeniden yazdırarak çoğaltılmalarını sağladı.

813'te Aachen'da oğlu I. Ludwig'e (Sofu) taç giydiren Şarlman, kısa bir süre sonra öldü.

ŞATIROĞLU, Veysel *bak.* ÂŞIK VEYSEL.

ŞATO. Ortaçağda feodal beylerin yaşadığı büyük, gösterişli ve korunaklı evlere şato (Fransızca'da *château*) denirdi. Mazgalları, kuleleri ve kalın duvarlarıyla kaleye benzeyen şatolarda feodal beyler aileleri, uşakları, hizmetçileri ve şatoyu koruyan askerleriyle birlikte yaşarlardı. O dönemde Avrupa'da aralıksız süren savaşlar yüzünden, saldırılara karşı korunmak amacıyla şatolar genellikle ırmak vadilerine bakan tepeler üzerine yapılır, bir hendekle çevrilirdi. İçeri girebilmek için hendeğin üzerinde inip kalkan bir köprü kullanılırdı. İçeriden açılıp kapanan bu köprü geceleri ya da saldırı sırasında kapanırdı. *Ayrıca bak.* FEODALİZM.

Avrupa'da 10. yüzyılda yapılan ilk şatolar yalnızca basit ve büyük bir kuleden oluşuyordu. Kule yeterince geniş olmadığından içinde yatak odası, oturma odası gibi ayrı bölümler yoktu. Büyük salonları, mutfakları ve ahırları bulunan çok odalı şatolar 12. yüzyılda yapılmaya başlandı. Şatoların çevresinde, mazgallar ve kulelerle desteklenmiş yüksek bir dış duvar vardı. Dış duvarla şato arasında kalan avlu, büyük ve korunaklı bir iç kale görünümündeydi. Bu bölümde şatoda çalışan insanların oturduğu evler, hayvanlar için ahırlar, bazen küçük bir kilise, konuklar için ayrılan özel odalar, mahzenler, askerler için kışlalar ve tahıl ambarları yer alırdı. Feodal beyin ailesiyle birlikte oturduğu şato son derece değerli eşyalarla döşenirdi (*bak.* İÇ MİMARLIK). Bazı şatoların büyük kulelerinin bir bölümünde, hapishane olarak kullanılan karanlık hücreler bulunurdu. Bazı şatolarda dış duvarların yüksekliği 15 metre, genişliği ise 4,5 metreydi. Dış duvarları çevreleyen hendek, saldırı sırasında tırmanarak ya da tünel açarak içeri girilmesini engelliyordu (*bak.* KUŞATMA). Şatonun en zayıf noktası giriş kapısı olduğundan, bu bölüm küçük bir dış duvarla çevrilirdi. Bazı şatoların birkaç tane iç kapısı olurdu.

Avrupa'da ilk şatolar Fransa'da ve Almanya'da ortaya çıktı. 984-1040 arasında Anjou kontu olan Foulques Nerra Fransa'da 20'den fazla şato yaptırmıştı. Avrupa'da günümüze kadar ayakta kalabilmiş şatolardan en çok tanınanları Batı Fransa'daki Chinon Şatosu, İsviçre'de Cenevre (Léman) Gölü kıyısındaki Chillon Şatosu, İngiltere'de Berkshire'da, bu-

Aerofilms

French Government Tourist Office

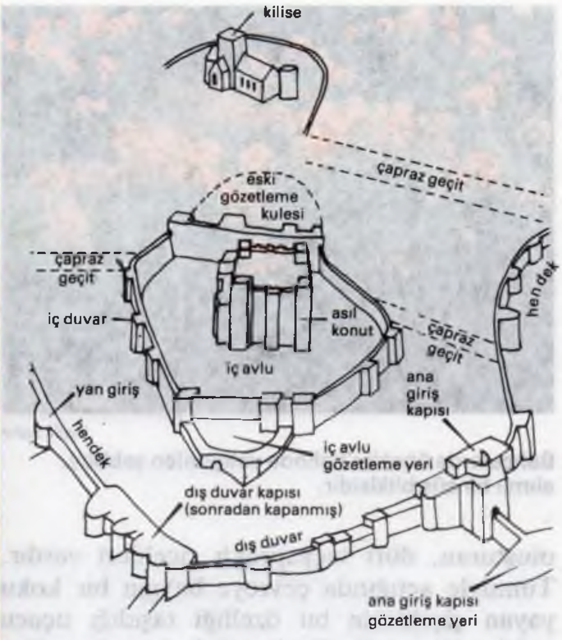
British Tourist Authority

ZEFA

Üstte solda: İngiltere'de, Sussex'de 14. yüzyıldan kalma Bodiam Şatosu.
Üstte sağda: Fransa'da Biron Şatosu.
Altta solda: İskoçya'da, Grampian'da Craigievar Şatosu. **Altta sağda**: İsviçre'de Cenevre Gölü kıyısında Chillon Şatosu.

Crown Copyright

İngiltere'de Dover Şatosu ve planı.

gün hâlâ kraliyet ailesince konut olarak kullanılan Windsor Şatosu ve İskoçya'da 800 yıldan daha eski olan Edinburgh Şatosu'dur.

Önceleri ortaçağ savaş yöntemlerine göre düzenlenen şatolar, 14. yüzyılda topçuluğun gelişmesiyle birlikte savunma işlevini yitirdi. 15. yüzyılda feodal sistemin gerilemeye başlaması toplum düzeninde önemli değişikliklere yol açtı. Krallıklar yeniden güç kazandı, feodal beylerin özel orduları yasaklandı. Böylece şatoların askeri savunmada önemi kalmadı. Soylular konut olarak kırsal alanlarda, ortaçağ şatolarının bazı özelliklerini taşıyan, yarı korunaklı ve gösterişli malikâneler yaptırmaya başladılar. O dönemden günümüze ulaşabilen en ünlü şatolar Fransa'da Amboise, Blois ve Chambord şatolarıdır. Sonraki yüzyıllarda yarı korunaklı şatolar yerini saray görünümlü, görkemli yapılara bıraktı. Bugün Avrupa'nın birçok ülkesinde Rönesans ve barok üsluplarının özelliklerini taşıyan birbirinden güzel şatolar vardır. Bunların en ünlüleri İngiltere'de Hertfordshire'da 1607-11 arasında Rönesans üslubuyla yapılmış Hatfield Şatosu'yla, Fransa'da 1642-51 arasında yapılmış Maisons Şatosu'dur.

ŞEBBOY, sarı ve turuncunun çeşitli tonlarındaki hoş kokulu çiçekleriyle çok sevilen bir süs bitkisidir. Turpgiller (*Brassicaceae*) familyasında yer alan bu bitkinin (*Cheiranthus cheiri*) yabanilerine daha çok Avrupa'nın güney kesimindeki çayırlık ve kayalık alanlarda rastlanır. Başka birçok ülke gibi Türkiye'de de yaygın olarak yetiştirilen şebboyun kahverengimsi, hatta kırmızımsı çiçekli çeşitleri de geliştirilmiştir.

Şebboy, öbür bahçe bitkilerinin çoğundan daha erken çiçeklenen, ikiyıllık ya da çokyıllık bir bitkidir. En iyi, akaçlanması uygun serin iklimli yerlerde yetişen bitki ortalama 50 santimetreye kadar boylanır. Dallanmış dik gövdesi şerit biçiminde, grimsi yeşil, sert yapraklar taşır. Dalların ucunda kümeler

Vesile Buket

Bahçelerde öbekler halinde yetiştirilen şebboy, alımlı bir süs bitkisidir.

oluşturan, dört taçyapraklı çiçekleri vardır. Tümüyle açtığında çevreye baygın bir koku yayan çiçeklerin bu özelliği taşıdığı uçucu yağdan ileri gelir. Bu hoş kokulu yağ parfüm sanayisinde koku verici olarak kullanılır.

Genel görünümü şebboya çok benzediği için başka bir bitki türüne (*Matthiola incana*) de yaygın olarak şebboy adı verilir. Şebboyla aynı familyada yer alan bu bitki mor çiçekleriyle gerçek şebboydan kolaylıkla ayırt edilir.

ŞEFTALİ, kayısı, badem ve kiraz gibi gülgiller (*Rosaceae*) familyasından bir meyve ağacıdır. Budanmayıp kendi haline bırakıldığında en çok 7 metreye kadar boylanabilen bu ağacın dalları yanlara doğru yayvan olarak büyür, kökleri ise toprağın derinliklerine uzanır. Mızrak biçimli, parlak yeşil yapraklarının dip tarafında bazı çeşitlerde küçük, kızıl kesecikler bulunur. Baharın ilk günlerinde açan açık pembe çiçekleri ağacı bir çiçek buketine döndürür.

Bol sulu ve tatlı lezzetinden ötürü şeftali çok sevilen meyvelerden biridir. İçinde tek bir sert çekirdek (tohum) barındıran bu yuvarlak biçimli meyvelerin etli bölümü sarı, kabuğu sarımsı pembe tonlarında, zarsı ve kadife gibi tüylüdür. Ayrıca, "nektarin" denen erik gibi tüysüz bir çeşidi de vardır.

Şeftali en çok yazları sıcak ve kurak geçen yörelerde yetiştirilir. Daha serince yerlerde, genellikle rüzgârdan korumak için duvar diplerine dikilir. İyi akaçlanmış kumlu ya da ince çakıllı, bol miktarda bitki çürüğü içeren topraklardan hoşlanır.

Şeftalinin, çekirdeğin ete yapışık olup olmamasına göre birbirinden ayrılan iki çeşidi vardır. Bunlardan çekirdeği kolaylıkla ayrılana yarma şeftali, öbürüne etşeftalisi denir. Yarma şeftali genellikle taze meyve olarak yenir, etşeftalisi ise konserve yapılarak değerlendirilir. Şeftaliden ayrıca reçel, marmelat, jöle, komposto ve şeftali suyu yapılır.

Şeftalinin (*Prunus persica*) tür adı (*persica*), eskiden ilk yetiştirildiği yer olduğu düşünülen İran'ın Yunanca adından (Persia) gelir. Oysa günümüzde, dünyaya yabani olarak yetiştiği Çin'den yayıldığı sanılmaktadır. Şeftali çok eskiçağlardan beri yetiştirilen meyvelerden biridir. Ünlü Yunan tarihçisi Ksenophon İÖ 4. yüzyılda İran'daki şeftali ağaçlarından söz eder. Avrupa'ya ilk kez Romalılar tarafından getirilmiştir. Yenidünya'ya yayılışı ise Amerika'ya giden İspanyol göçmenleriyle başlar. Günümüzde pek çok ülkede üretilen

DİATEK

Çok sevilen meyvelerden biri olan şeftalinin kabuğu zarsı, eti hoş kokulu, bol sulu ve sarıdır.

ve bazı ülkelerde elmadan sonra ikinci sırayı alan şeftalinin dünya üretiminde en büyük pay ABD ve İtalya'nındır. Yıllık üretimin 235.000 ton dolayında olduğu Türkiye'de ise en çok ürün İçel, Bursa, İzmir, Aydın, Manisa ve Adana illerinden sağlanır.

ŞEHİR *bak.* KENT.

ŞEKER *bak.* ŞEKER VE ŞEKER YAPIMI.

ŞEKER AHMED PAŞA (1841-1907), batıdaki resim anlayışına uygun Türk resminin yerleşip gelişmesi için hem sanatçı, hem de öğretmen olarak büyük çaba harcayan Türk ressamlarından biridir. İçten ve yalın natürmort ve manzara resimleriyle tanınan Şeker Ahmed Paşa Türkiye'de ilk kez resim sergisi açılmasını sağlamıştır.

Asıl adı Ahmed Ali'dir. İlköğrenimini doğduğu Üsküdar'da tamamlayan sanatçı 1855'te Askeri Tıbbiye'ye girdi. Kısa sürede resme olan yeteneğiyle dikkati çekerek Askeri Tıbbiye resim öğretmeni yardımcılığına getirildi. Hekimliğe karşı ilgisi giderek azalan ve tıp eğitiminin kişiliğiyle bağdaşmadığını anlayan Ahmed Ali, Mekteb-i Harbiye'ye (bugün Kara Harp Okulu) geçerek öğrenimini burada sürdürdü. Bu yıllarda resimleri, kendisi de ressam olan Abdülaziz'in ilgisini çekince resim öğrenimi için 1864'te Paris'e gönderildi. Orada bir süre Türk askeri okul öğrencilerinin gittiği Mekteb-i Osmani'ye devam ettikten sonra Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na geçti. Doğu giyim ve yaşamını konu edinen Oryantalist (Doğucu) Akım'ın önde gelenlerinden Gustave Boulanger ile Jean Léon Gérôme'un öğrencisi olarak atölyelerinde çalışmalar yaptı.

1867'de açılan 2. Paris Uluslararası Fuarı'na, aralarında Abdülaziz'in büyük boy karakalem portresinin de olduğu resimleriyle katıldı. 1869 ve 1870'te resimleri Paris'te açılan ve yıllık devlet sergisi olan Salon Sergisi'ne kabul edildi. Bu sergiyi gezen Sultan Abdülaziz, Şeker Ahmed Paşa'nın resimlerini beğenerek onu Çırağan ve Dolmabahçe sarayları için resim satın almakla görevlendirdi. 1870 sonunda Paris Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nu bitirdi. Aynı yıl Roma Ödülü'nü kazanarak okul yönetimi tarafından Rönesans döneminin ünlü sanatçılarının yapıtlarını incelemek üzere üç aylığına Roma'ya gönderildi.

1871'de yurda dönen sanatçı Sultanahmet'teki Sanayi Mektebi'ne kolağası (önyüzbaşı) rütbesiyle resim öğretmeni olarak atandı. Ayrıca İstanbul'daki çeşitli orta dereceli okullarda resim dersleri vermekte, bir yandan da resim çalışmalarını sürdürmekteydi. Bu arada, daha öğrencilik yıllarında planladığı, İstanbul'da bir resim sergisi açmak amacını

Ana Yayıncılık Arşivi

Ressam Şeker Ahmed Paşa.

gerçekleştirmek için çalışmalara başladı. Gazetelere ilan vererek İstanbul'da dönemin Türk ve yabancı ressamlarının katılabileceği bir karma resim sergisinin açılacağını duyurdu. Hazırlıkları iki yıla yakın süren sergi 27 Nisan 1873'te Sanayi Mektebi'nin bir salonunda açıldı. Sadrazam Mehmed Rüştü Paşa ile Maarif Nazırı (Milli Eğitim Bakanı) Kemal Paşa'nın himayelerinde açılan sergi büyük ilgi topladı. Bu, Türkiye'de açılan ilk sergiydi ve ülkemizde resim sanatının gelişmesinde önemli bir adım oldu. Resme karşı ilginin artmasına, İstanbul'da bir resim izleyicisinin oluşmasına, resim eğitimi vermek amacıyla özel atölyelerin açılmasına yol açtı.

İlk sergisinin gördüğü ilgi ve doğurduğu olumlu sonuçlar üzerine, Şeker Ahmed Paşa bir yıl sonra ikinci bir resim sergisi için çalışmalara başladı. 1875'te Darülfünun (üniversite) binası salonunda gerçekleştirilen bu sergi de büyük ilgi topladı; ülkede resim eğitimi verecek bir okulun açılmasına ilişkin tartışmaların başlamasını sağladı. Sonunda

1876'da, padişahtan Sanayi-i Nefise Mektebi'nin (bugün Mimar Sinan Üniversitesi) kurulmasına ilişkin izin alındı. Okul ancak 1883'te Osman Hamdi Bey'in yönetiminde eğitime başlayabildi. Bu okulun açılıp eğitime geçmesinde Şeker Ahmed Paşa çok önemli rol oynamıştır.

Çalışmaları ve çabaları Sultan Abdülaziz'ce beğeniyle karşılanan Şeker Ahmed Paşa padişahın yaverliğine atandı. Bu görevi süresince birçok çağdaş Fransız ressamının yapıtlarının

Anadolu Yayıncılık Arşivi

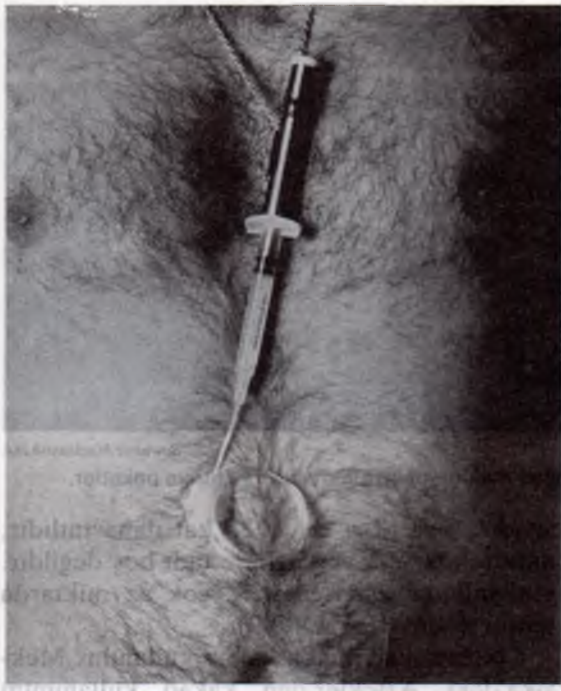
Şeker Ahmed Paşa'nın *Geyikli Peyzaj* adlı tablosu.

saraya alınmasını sağladı. 1884'te mirliva (tümgeneral), 1890'da ferik (korgeneral) olan sanatçı yabancı misafirler teşrifatçılığı görevine getirildi. Öldüğünde bu görevini sürdürmekteydi.

Şeker Ahmed Paşa eğitim için Paris'e gittiğinde Gustave Courbet, Camille Corot ve Honoré Daumier en parlak dönemlerini yaşıyorlardı. Henüz İzlenimcilik'i geliştirmemiş olan Degas, Manet, Monet, Pissarro ve Sisley ise en verimli dönemlerini yaşamaktaydılar. Cézanne daha sonra Kübizm'e yol açacak olan yapıtları üzerinde çalışmaktaydı. Ama, yeni gelişmekte olan bu sanat akımlarının dışında kalan Şeker Ahmed Paşa, Courbet gibi daha eski bir anlayışı temsil eden ressamları beğeniyordu. *Orman* ve *Geyikli Peyzaj* adını verdiği yapıtlarında Courbet'nin etkisi görülür. Güçlü gözlemciliği ile doğa sevgisini yansıtan bu çalışmalarında ışık gölge karşıtlığını ustaca kullanmıştır. Boyayı ise oldukça düz ve pürüzsüz süren sanatçı, manzara resimlerinde dalların ve yaprakların biçimlerini belirtmek, ışık pırıltılarını değerlendirmek için daha kalın boya tabakalarından yararlanıyordu.

ŞEKER HASTALIĞI. Şeker hastalığının tıp dilindeki yaygın adı *diyabet*'tir. "Sifon" anlamındaki bu Yunanca kökenli sözcüğü, şeker hastalarının çok su içip çok idrar çıkarmaları nedeniyle Eski Yunanlı hekimler önermişlerdi. Ama bu belirtiler yalnızca şeker hastalığına özgü değildir; değişik nedenlerden ileri gelen ve diyabet adı altında toplanan bazı hastalıklarda da aynı belirtiler görülür. Bu yüzden daha sonraki çağlarda Romalılar hastalığın adına "şekerli" sözcüğünü eklediler; çünkü şeker hastalığının en önemli belirtisi kandaki şeker oranının yüksek olması ve idrarda bol şeker bulunmasıdır. Nitekim bugün de şeker hastalığını öbür diyabetlerden, özellikle yalnızca aşırı susamaya ve işemeye yol açan şekersiz diyabetten ayırt etmek için "şekerli diyabet" adı kullanılır. Ama, sözcüğün başına herhangi bir sıfat eklemeden yalnızca diyabet dendiğinde de ilk akla gelen gene şeker hastalığıdır.

Şeker hastalığı, midenin arkasındaki pankreas bezinden salgılanan ensülin hormonunun eksikliğinden ileri gelir. Karbonhidrat metabolizmasını düzenleyen, yani vücudun temel enerji kaynağı olan nişasta ve şeker gibi besinlerin hücrelerce kullanılmasını sağlayan bu hormonun eksikliğinde, kullanılmayan fazla şeker dokularda birikir ve idrarla birlikte dışarı atılır. Bu olay, hücreler için gerekli olan enerjinin bir ölçüde yok olması demektir. Bu nedenle şeker hastaları sürekli kilo kaybeder, hatta tedavi uygulanmazsa ölebilirler.

Martin Dohrn/Science Photo Library

Şeker hastalarının boynuna asılan bir şırıngayla deri altına zaman zaman belirli ölçüde ensülin akıtmak, hastaların şeker komasına girmesini engelleyen önlemlerden biridir.

Şeker hastalığının nedeni, daha doğrusu ensülin eksikliğine yol açan etkenler tam olarak bilinmiyor. Gene de uzmanlar bu eksiklikten hem kalıtsal, hem çevresel etkenlerin sorumlu olduğunu düşünüyorlar. Hastalık her yaşta ortaya çıkabilir; ama, daha çok kalıtsal etkenlere bağlı olduğu düşünülen çocukluk çağı şeker hastalığı 20 yaşından küçüklerde, çevresel etkenlerin de rol oynadığı yaşlılık çağı şeker hastalığı ise genellikle 40 yaşın üstündeki şişman kişilerde görülür. Çağımızda birçok ülkede her 100 kişiden biri şeker hastasıdır.

1921'den önce şeker hastalığının tedavisi yoktu. O tarihte, Frederick Banting ve Charles Best (*bak.* BANTING VE BEST) adında iki Kanadalı, hayvanların pankreasından ensülini özütlemeyi başardılar. Şeker hastası olan köpeklere bu hormonu şırınga ettiklerinde hastalık belirtilerinin yok olduğunu gördüler. Hemen ardından insanlar üzerinde başarıyla uygulanan bu tedavi yöntemi pek çok şeker hastasının yaşamını kurtardı. Günümüzde, iyileşme umudu olmayan şeker hastaları bile ensülin tedavisiyle normal bir yaşam sürdürebilirler. Bunun için yapmaları gereken şey, şekerli yiyeceklere yer vermeyen bir beslenme rejimi uygulamak, çok fazla yorulmamaya özen göstermek ve her gün deri altına bir ensülin iğnesi yapmaktır. Bazı şeker hastalarında, deri altına yerleştirilen minicik bir pompa bir anlamda pankreasın görevini üstlenerek her gün belirli dozda ensülini yavaş yavaş dokulara verir ve şeker hastalarını iğne yapma zorunluluğundan kurtarabilir.

Şeker hastalarında göz, böbrek ve damar hastalıklarının görülme olasılığı oldukça yüksektir. Ama, doktorun öngördüğü tedavi ve beslenme rejimine uyulduğu sürece şeker hastalığı insanın yaşam süresini kısaltmaz.

ŞEKERKAMIŞI *bak.* ŞEKER VE ŞEKER YAPIMI.

ŞEKERLEMECİLİK. Unlu, sütlü ve meyveli tatlılar ile reçel ve marmelat dışındaki şekerli yiyeceklere genel olarak şekerleme denir. Akide şekerleri, çikolatalar, bonbonlar, kozhelvalar, meyve şekerlemeleri, fondanlar, jelatinli şekerler, badem ve fıstık ezmeleri, lokumlar gibi binlerce şekerleme çeşidi vardır.

Çocukların belki de en iyi bildiği şekerleme türü olan akide şekerlerini yapmak için sofra şekeri yalnız ya da glikozla birlikte kaynatılarak bir şeker hamuru hazırlanır. Biraz soğuduktan sonra bu şeker hamuruna renk, tat ve koku maddeleri katılır. Soğuyup katılaşmadan önce hamura istenen biçim verilir.

Ketenhelva ya da pamuk helva gibi bazı şekerlemeler döner bir tavanın içine tozşeker dökülerek yapılır. Tavayla birlikte dönen şeker kristalleri birbirinin üzerinde toplanarak şekerleme topakları oluşturur.

Renkli çubuk şekerlerin yapımı biraz daha karmaşıktır. Çeşitli renklerdeki şeker hamuru dilimleri kat kat bir araya getirilir ve sonra bunlar beyaz bir şeker çubuğunun çevresine sarılır. Oluşan çok renkli şekerleme çubukları daha sonra istenen boyutlarda kesilerek pazarlanır.

Kremalı ya da fondan türü şekerlemeler, tam sertleşmemesi için daha düşük bir sıcaklıkta pişirilmiş şeker hamurundan yapılır.

Rowntree Mackintosh Inc.

Bir çikolata fabrikasındaki üretim hattı. Yüksek hızla çalışan makineler çikolatayı alır, keser ve paketler.

Soğuyan şeker hamuru, ekmek hamuru gibi yoğrulur. İçine meyve, kuruyemiş, tat ve renk verici başka maddeler katılır. Kalıplarda biçimlendirilmeden önce istenirse çikolatayla kaplanır.

Şeker ve glikoz şurubuna süt ve krema katılarak yapılan yumuşak şekerlemelere, meyve ya da kuruyemişlerin yanı sıra, tat vermek için çikolata ve vanilya da katılabilir. Şeker ve glikoz karışımına yağ ve "sakızımsı" bir özellik vermek için çok miktarda süt katılarak karamela yapılır. Bu karışım daha yüksek sıcaklıkta pişirildiği zaman ise sert karamela elde edilir.

Şeker, glikoz, jelatin, tat vericiler ve yumurta akının çırpılmasıyla yumuşak, köpük gibi bir şekerleme yapılır. Bunun bazı türleri çikolatayla ya da kıyılıp kavrulmuş hindistancevizîyle kaplanır.

Nuga hafif ve sakızımsıdır. Nuga yapmak için şeker ve glikoz karışımı kaynatılıp jelatin ve çırpılmış yumurta akıyla karıştırılır. Nugaya sakızımsı özelliğini veren, karışıma eklenen süt ve bitkisel yağlardır. Bu karışıma ayrıca meyve, kuruyemiş ve bal da katılabilir.

Jelatinli ve sakızlı şekerlemeler şeker, glikoz ve nişastaya, pektin, damlasakızı ya da jelatin gibi pelteleştirici bir madde katılarak yapılır. Yumuşak bir kıvamdan sakız kıvamına kadar değişen çeşitleri vardır.

Şekerlemecilikte tat verici olarak genellikle meyanbalı ve çikolata kullanılır. Meyanbalı bir bitkinin kökünden elde edilen yoğun bir sıvıdır. Şekerden en az 50 kat daha tatlıdır, ama tek başına yendiğinde tadı hoş değildir. Kullanıldığı şekerlemelere çok az miktarda katılır (*bak*. MEYANKÖKÜ).

Çikolata yapımında kakao kullanılır. Meksika'daki Aztekler'den kakao kullanımını öğrenen İspanyollar bu bilgiyi 16. yüzyılda Avrupa'ya getirdi. Kakao çekirdeğinden çıkarılan kakao yağının az bulunan özellikleri vardır (*bak*. ÇİKOLATA VE KAKAO). Kakao yağı kavrulmuş kakao çekirdeği tozu ve şekerle karıştırılıp ısıtıldıktan sonra soğuyunca, donarak katılaşır ve gevrek bir şekerleme olan çikolata oluşur. Hollandalı Van Houten 1828'de ilk kez kakao çekirdeğinden yağ çıkarmış ve 1876'da İsviçreliler ilk sütlü çikolatayı yapmışlardır. Çikolata başka şekerlemelerde tat verici bir katkı maddesi ya da şekerlemeyi saran bir katman olarak da kullanılır.

Şekerlemeciliğin Tarihi

Şekerleme çok eskiçağlardan beri yapılır. Eski Mısır'da şekerleme yapılırdı, ama o dönemde şeker bilinmediği için şekerleme yapımında incir, hurma gibi tatlı meyveler ve bal kullanılırdı.

Avrupa'ya ilk kez 8. yüzyılda getirilen şeker, o sıralarda az bulunan pahalı bir maddeydi ve ilaçların kötü tadını gidermek için kullanılırdı. O dönemde kimsenin şekerleme yapmayı düşünmediği anlaşılıyor. Ama, 1600'lerde sömürgelerden Avrupa'ya bol miktarda şeker gelmeye başladıktan sonra

Farklı tatlardaki çikolataların sınıflandırılarak paketlenip dağıtılmak üzere hazırlanması. Başlık ve önlük takan fabrika işçileri, çikolatanın temizliğini sağlamak amacıyla eldiven giyerler.

Cadbury Limited

şekerlemecilik ortaya çıktı. Fransızlar meyve şekerlemeleri yaptılar; kavrulmuş kuruyemiş ve şeker karışımından oluşan şekerleme türleri geliştirdiler.

Amerika'ya giden ilk göçmenler akçaağaç özünü kaynatarak şekerleme yaptılar. 1850' lerde, çoğu kalp biçiminde olan küçük şeker pastillerinin üzerine romantik mesajlar yazılıyordu. Sonraları naneli ve çikolatalı şekerlemeler yapılmaya başlandı.

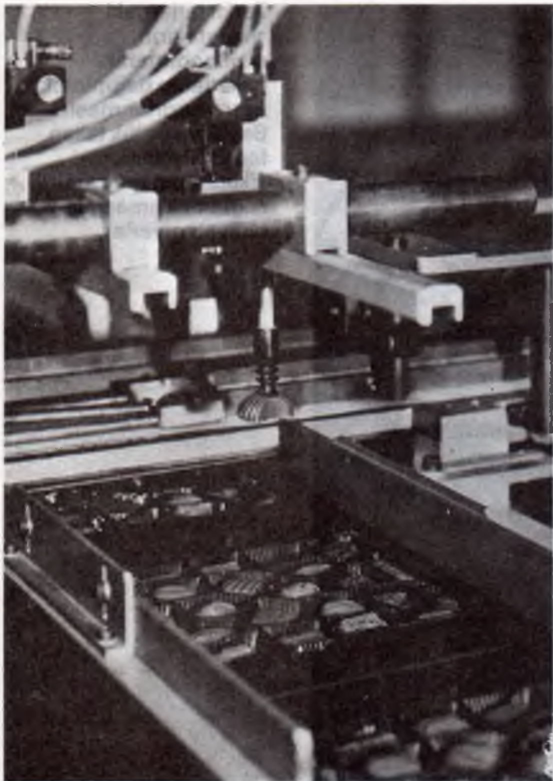
Günümüzde Şekerlemecilik

Günümüzde şekerlemeler genellikle fabrikalarda yapılır. Şekerlemelerde sağlığa zararlı madde bulunmaması ve temizliğin sağlanması için özenli bir kalite denetimi yapılır. Birçok şekerleme türü fabrikalarda el değmeden üretilir ve ambalajlanır.

Şekerleme üretim ve tüketiminde ilk sıraları ABD alır. Bu alanda önde gelen öbür ülkeler Danimarka, İngiltere, İsveç, İsviçre, Norveç, Belçika, Hollanda ve Almanya'dır. İsviçre ve Hollanda çikolatalarıyla, İngiltere karamelasıyla, Almanya sert bonbon şekerlemeleriyle, Norveç ve İsveç de üstü çikolata kaplı fondanlarıyla ünlüdür.

Şekersiz Şekerlemeler

Son zamanlarda insanlar besin maddelerinin sağlık üzerindeki etkilerini araştırmaya daha

Cadbury Limited

Makineden çıkan çikolataları ambalajlarına da makine yerleştirir.

fazla önem vermeye başladılar. Çok şeker yemenin diş çürümelerine ve şişmanlığa neden olduğu zaten bilinmekteydi. Arıtılmış şekerin, enerji vermek dışında bir besin değeri olmadığının anlaşılması sonucu (*bak.* BESLENME) birçok insan şeker yerine bal ve yoğunlaştırılmış meyve suları içeren tatlıları yemeye başladı. Keçiboynuzu ağacının meyvelerinin öğütülmesiyle elde edilen keçiboynuzu tozu, bol miktarda şeker içerdiği için şekerleme yapımında kakao yerine kullanıldığı zaman ayrıca çok az şeker katmak yeterli olur. Birçok kimse sağlığa daha yararlı olduğu için, arıtılmış şeker yerine kahverengi ham şeker kullanmaktadır (*bak.* ŞEKER VE ŞEKER YAPIMI).

ŞEKERPANCARI *bak.* PANCAR; ŞEKER VE ŞEKER YAPIMI.

ŞEKER VE ŞEKER YAPIMI. Bitkiler havadan aldıkları karbon dioksit ve kökleriyle emdikleri sudan kendileri için gerekli olan şekeri yapar (*bak.* FOTOSENTEZ). Bu şeker, yeni dokuların ya da tohumların yapımında kullanılana kadar bitkinin içinde depolanır. Değişik bitkilerde ve bitkilerin değişik bölümlerinde birbirinden farklı şeker türleri bulunur. Bazı meyvelerde meyve şekeri (*früktoz*); bazı başka meyve, sebze ve tahıllarda üzüm şekeri (*glikoz*); şekerpancarı ve şekerkamışında sofra şekeri (*sakaroz*); sütte ise süt şekeri (*laktoz*) vardır.

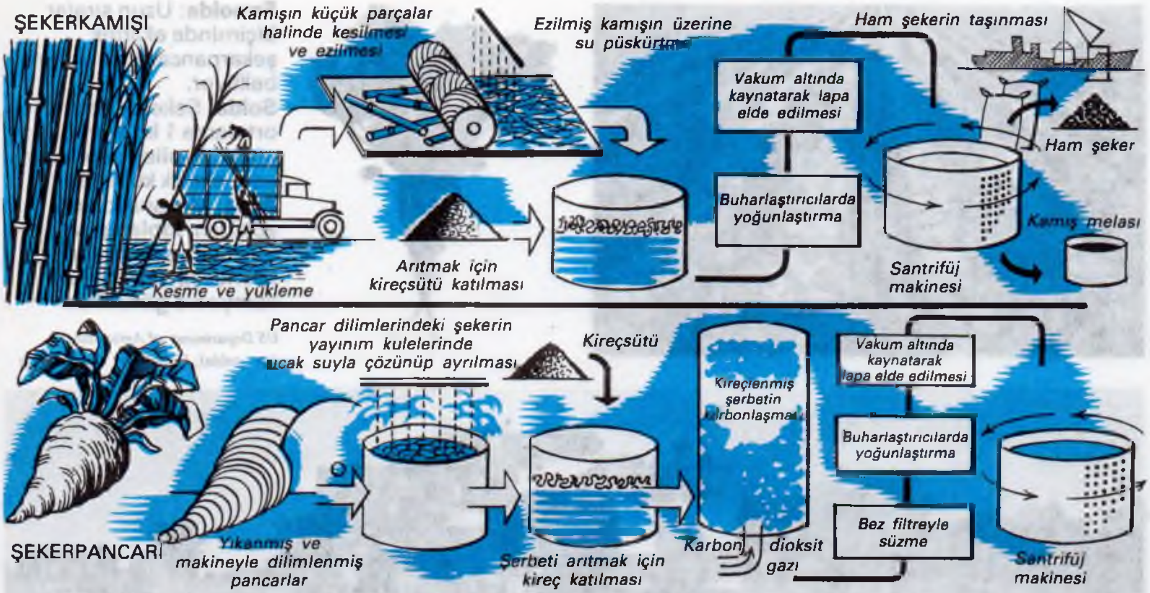
Karbon, hidrojen ve oksijen elementlerinden oluşan ve genel olarak şeker denen 100'den çok tatlı madde vardır. Şeker vücudumuza ısı ve enerji sağlayan, ayrıca yağların oluşmasına yardımcı olan çok önemli bir besin maddesidir; ama gereğinden fazla yenirse, yağ olarak dokularda depolanıp şişmanlığa neden olur. Şeker dişler için de son derece zararlıdır. Arıtılmış şeker, içinde hiçbir vitamin ya da başka besleyici madde bulunmayan arı karbonhidrattır.

Şekerkamışı Şekeri

İÖ 3000'lerde Hindistan'da, şekerkamışından çıkarılan şeker biliniyordu. İS 8. yüzyılda İspanya ve Güney Fransa'da şekerkamışı şekeri kullanıldı, ama şeker tüketimi ancak 19. yüzyılda büyük boyutlara ulaştı.

Şekerkamışı (*Saccharum officinarum*), boyu genellikle 3-8 metre arasında olan kamışsı bir bitkidir. Parlak renkli, boğumlu gövdesi beyaz, sarı, koyu yeşil, kırmızı ve mor olabilir. Bazı çeşitleri çizgilidir. Çapı ender olarak 7 santimetreyi geçen gövdenin tatlı, sulu bir özekdokusu vardır. Mısır yaprağını andıran ince uzun yaprakların sardığı gövdenin ucunda beyaz, püskülsü çiçek demetleri bulunur.

Zengin ve iyi akaçlanmış topraklarda yetişen şekerkamışı bol yağış ve tropik iklim sıcaklığı ister. Yeni Gine kökenli olduğu sanılan şekerkamışı, sonradan götürüldüğü Jamaika, Küba ve öteki Batı Hint Adaları'nda, ABD'nin güney bölgeleri, Hawaii ve Brezilya'da, Avustralya'nın Queensland eyaletinde büyük plantasyonlarda yetiştirilmektedir. Şekerkamışı tohum verme zamanından önce kesilmelidir; çünkü tohum veren kamış, şekerli besisuyunun çoğunu kullanmış olur. Şekerkamışı kesildikten sonra bitkinin toprakta kalan kökünden yeni sürgünler filizlenir.

Toplanan şekerkamışları, yaprakları kesildikten sonra şeker fabrikasına götürülür. Kamışlar burada yıkanır, küçük parçalara bölünür ya da kıyılır. Sonra ağır merdaneler arasında ezilirken üstüne su püskürtülür; püskürtülen su bitkideki şekerin çözünmesine yardımcı olur.

Ezilen kamıştan koyu grimsi ya da yeşilimsi ekşi bir sıvı çıkar. İçinde birçok katışkı olan bu sıvıya, arıtmak için kireçsütü (kalsiyum hidroksit asıltısı) katılır. Bu ham şerbet daha sonra hemen ısıtılır ve çökeltme tanklarında çökelmeye bırakılır. Bu tanklardan çıkan durulmuş şerbet vakumlu pişirme kazanlarına alınır. Şerbet burada koyulaşarak önce şuruba, sonra da şeker kristalleriyle melas karışımından oluşan bir lapaya dönüşür.

Bu lapa santrifüjlere gönderilir. Yüksek hızla dönen, çevresi delikli silindirler olan bu aygıtlarda, melas merkezkaç kuvvetin etkisiyle deliklerden dışarı atılır; santrifüjün içinde kahverengi ham şeker kalır. Bu kahverengi ham şekerin bir bölümü olduğu gibi satılmak üzere ayrılır, ama büyük bölümü rafinerilere gönderilerek arıtılır. Rafineride yeniden çözelti haline getirilen ham şeker, kimyasal maddelerle işlemden geçirilip bez filtrelerden ve kemik kömüründen süzüldükten sonra yeniden kristalleştirilerek beyaz, arı şeker elde edilir. Bisküvi ve pasta yapımında kullanılan özel bir şeker türü, çok ince kristallerin kaynatılmasıyla elde edilir. Topaklaşmayı önlemek için mısır unu katılıp öğütülen tozşekerden pudraşeker yapılır. Tozşeker ve sıvı şeker karışımının basınç altında kalıplara dökülmesiyle kesmeşeker ya da küpşeker üretilir.

Şekerpancarı Şekeri

Şekerpancarı, Asya'nın ve Güney Avrupa'nın bazı bölgelerinde yabani olarak yetişen bir bitkiydi. 18. yüzyıldan önce şekerpancarı sebze ve hayvan yemi olarak kullanılırdı. 18. yüzyılda Almanya'da şekerpancarından şeker üretme denemeleri yapıldı ve ilk fabrika 1802'de Silezya'da kuruldu. Günümüzde dünya şeker üretiminin neredeyse yarısı şekerpancarından elde edilir.

Bir pancar çeşidi olan şekerpancarı, beyaz, etli kazık kökünde şeker biriktiren ikiyıllık bir bitkidir (*bak.* PANCAR). İlk yıl kök ve iri yapraklar oluşur; bitki ikinci yıl çiçek ve tohum verir. İlk yıl sonunda sökülen şekerpancarı gönderildiği şeker fabrikasında yıkanır, tartılır ve dilimlenir. Pancar dilimleri, silindir biçiminde bir dizi yüksek kazandan oluşan yayınım kulelerine alınır. Burada, pancar

En solda: Uzun sıralar biçiminde ekilmiş şekerpancarları sökümü bekliyor.
Solda: Şekerpancarı ortalama 1 kg ağırlığa ulaşır. Kesilen yapraklar yem olarak kullanılır.
Altta: Mekanik olarak sökülen, toplanan ve yüklenen şekerpancarı işleneceği fabrikaya kamyonla götürülür.

US Department of Agriculture (en solda); Holy Sugar Corporation

Florida Sugar Cane League

En solda: Yaprakları yakılmış şekerkamışları kesilmeyi bekliyor. Kesimi kolaylaştırmak için şekerkamışları denetim altında yakılarak gövdeye zarar vermeden yapraklarından temizlenir.
Solda: Günümüzde de şekerkamışının büyük bölümü *machete* denen büyük bir bıçak kullanılarak elle kesilir.
Altta: Yükleyici kesilmiş kamışları toplayarak, işlenecekleri şeker fabrikasına götürecek römorklara yükler.

dilimlerindeki şekerin 80°C sıcaklıktaki suyun içinde çözülmesiyle bir şerbet oluşur. İçindeki katışkılar nedeniyle siyah olan bu şerbet daha sonra kireçsütü ve karbon dioksitle arıtılır ve filtreden geçirilir. Süzme sonrasında elde edilen arı şerbet, arıtılmış şekerkamışı şerbetinin geçirildiği işlemlere çok benzeyen bir dizi işlemden geçirilerek şeker elde edilir. Gerçekte şekerpancarı ve şekerkamışından elde edilen şekerler birbirinden farklı değildir.

Şeker akçaağacının yetiştiği Kanada'da ve ABD'nin kuzey bölgelerinde akçaağaçtan şeker üreten fabrikalar vardır (*bak.* AKÇAAĞAÇ). Asya'nın tropik bölgelerinde yetişen hindistancevizi, hurma ve öbür palmiye türlerinden de şeker elde edilir.

Türkiye'de şeker, şekerpancarından elde edilir. Türkiye'deki ilk şeker fabrikası 1926'da Kırklareli'nde kurulan Alpullu Şeker Fabrikası'dır. Bunu Uşak, Eskişehir ve Turhal şeker fabrikalarının kuruluşu izlemiştir. Şeker sanayisi günümüzde Türkiye'de önemli bir sanayi dalıdır. 1987'de 13 milyon ton şekerpancarı üretilen Türkiye'de, 1988'de 1.331.115 ton şeker üretilmiştir.

ŞEMPANZE. Şempanzeler, akrabaları olan orangutan ve goril gibi iri yapılı ve kuyruksuz maymunlardır. İnsana şaşırtıcı ölçüde benzemelerinden ötürü bu maymunlar, gibonla birlikte insansımaymunlar adı altında toplanır (*bak.* MAYMUN). Şempanzelerin iki türü vardır. Bunlardan bayağı şempanze (*Pan troglodytes*) Batı Afrika, Zaire'nin kuzeyi ve Tanzanya'nın batısındaki ormanlarda yaşar. Yalnız Zaire'nin orta kesimlerinde bulunan cüce şempanze (*Pan paniscus*) ise az tanınan bir türdür.

Erkek şempanzenin ağırlığı 40 kg, dik durduğunda boyu 1,5 metre dolayındadır. Cüce şempanzeler daha küçük yapılı ve daha uzun bacaklıdır. Bayağı şempanze kaba ve siyah kıllarla örtülüdür. Burun bölgesinde beyaz kıllar da bulunur. Ayrıca gençlerin kalçalarında beyaz tüy tutamları dikkat çeker.

İnsanlar gibi şempanzeler de yüzlerindeki ayrıntılara bakılarak birbirlerinden ayırt edilebilir. Genç şempanzelerin açık renkli yüz derileri yaşlandıkça koyulaşır. Yaşlı olanlar kelleşmeye yatkındır. Şempanzeler doğal ortamlarında 50 yıl kadar yaşayabilir.

Dişi şempanze ilk kez, yaklaşık 12 yaşma geldiğinde doğurur. Daha sonra 3-4 yılda bir, tek bir yavru doğurur. Yavrular yaşamlarının en azından ilk beş yılını annelerinin yanında geçirir.

Toplu Halde Yaşayan Zeki Hayvanlar

Şempanzeler yağmur ormanları, dağ ormanları ve savanlar gibi çeşitli ağaçlık ortamlarda yaşar. Çevik birer tırmanıcı olmakla birlikte sık sık yerde de dolaşırlar. Gece olduğunda ağaç tepelerinde ince dalları büküp yaprakları sererek uyuyacakları yerleri hazırlamaya girişirler. Her gece yeniden yapılan bu yuvalar şempanzeleri yırtıcı hayvanlardan koruyacak ölçüde yüksektedir. Şempanzeler gündüzleri

ARDEA

Şempanze zeki bir maymundur. Yalnız hayvanat bahçelerinde ve laboratuvarlarda değil, doğal ortamlarında da yıllar boyunca incelenen bu hayvanların davranışlarına ilişkin değerli bilgiler elde edilmiştir.

erkek ve dişilerden, yalnız erkeklerden ya da yavrulu dişilerden oluşan küçük gruplar halinde bulunurlar. Bu gruplar yaklaşık 30 km²'lik bir bölgede yaşayan 80 ya da daha çok bireyin oluşturduğu topluluğun parçalarıdır. Şempanzeler dört ayakları üstünde ve parmak eklemlerine basarak yürürler. Kısa süreler için iki ayaklarınm üzerinde yürüyebilmekle birlikte, yalnız elleri yiyecekle dolu olduğunda ya da saldırgan davranışlar gösterirlerken bu yola başvururlar.

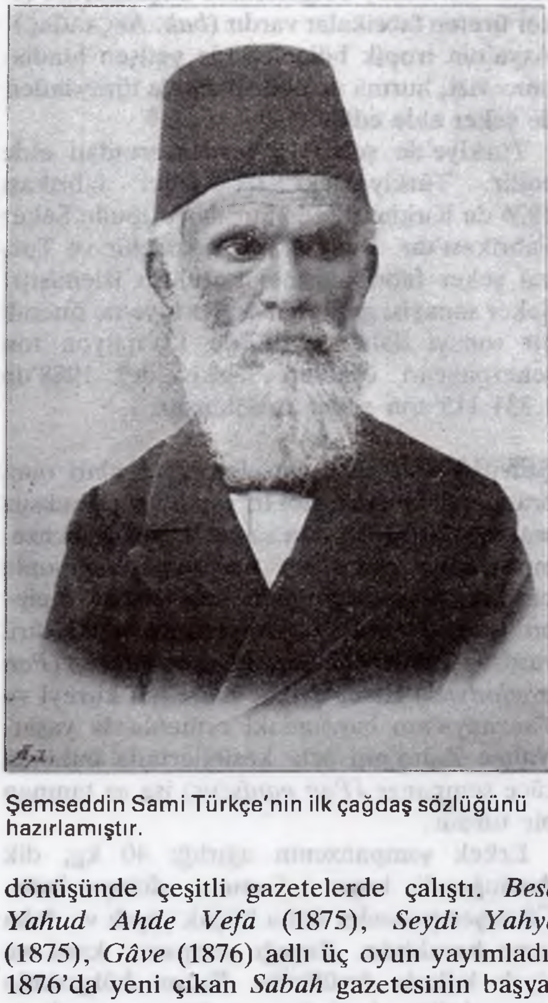
Şempanzelerin temel besini meyvelerdir. Ama yaprak, böcek ve taze et de yerler. Bilimsel araştırmalar şempanzelerin bazen küçük bir antilop ve maymun gibi hayvanları avlayıp öldürdüklerini göstermiştir. Şempanzeler çevrelerinde bulunan nesneleri alet olarak değerlendirebilir. Dal parçalarıyla karıncaları yuvalarından çıkartır, yaprakları su toplamak ya da kirlenmiş postlarını temizlemek için kullanırlar. Genç şempanzeler büyük ölçüde daha yaşlı olanları izleyerek alet kullanmasını öğrenir.

Şempanzeler kendi aralarında çeşitli sesler ve mimiklerin yardımıyla iletişim kurar. Örneğin bol yiyecek bulan şempanze, baykuş ötüşüne benzeyen yüksek sesler çıkarıp çığlıklar atar ve sert bir yüzeye vurarak türdeşlerine haber verir. Hayvanat bahçelerinde ve laboratuvarlarda eğitilen şempanzeler çeşitli işaretleri öğrenebilmekte, bilgisiyar kullanabilmektedir. Ama konuşmayı öğrętme çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Zeki olmaları ve öğrenme yeteneklerinin yüksekliği nedeniyle birçok şempanze yakalanıp hayvanat bahçelerinde ve sirklerde kullanılmaktadır. Para getiren bir iş olduğu için tuzak kurup yakalanan bu hayvanlar, yaşadıkları ormanların da önemli ölçüde yok edilmesi sonucu son derece azalmıştır.

ŞEMSEDDİN SAMİ (1850-1904). Türkçe'nin ilk modern sözlüğünü hazırlamış ünlü bir dilci olan Şemseddin Sami, bugün Arnavutluk sınırları içinde kalan Fraşer kasabasında doğdu. Burada ilköğrenim gördü; 1868'de Yanya'daki Rum lisesini bitirdi. Bu okulda Yunanca, Fransızca ve İtalyanca öğrendi. Özel öğretmenlerden de Arapça ve Farsça dersleri aldı. Bir süre Yanya Valiliği Mektubi Kalemi'nde çalıştıktan sonra 1871'de İstanbul'a giderek Matbuat (basın) Kalemi'ne girdi. Yazma denemelerine bu dönemde başladı, 1872'de, ilk Türk romanı olarak kabul edilen *Taaşşuk-ı Talât ve Fitnat*'ı yayımladı. 1873'te basın yaşamına atılarak Ebüzziya Tevfik'in çıkardığı *Hadıka* (Bahçe) ve *Sirac* (Işık) gazetelerinde çalıştı. Bir yandan da Fransızca'dan piyesler, romanlar çevirdi. 1874'te Trablusgarp'a (bugün Libya'da) giderek bir yıla yakın vilayet gazetesini yönetti. İstanbul'a

Nuri Akbayar Arşivi

Şemseddin Sami Türkçe'nin ilk çağdaş sözlüğünü hazırlamıştır.

dönüşünde çeşitli gazetelerde çalıştı. *Besa Yahud Ahde Vefa* (1875), *Seydi Yahya* (1875), *Gâve* (1876) adlı üç oyun yayımladı. 1876'da yeni çıkan *Sabah* gazetesinin başyazarlığını üstlenen Şemseddin Sami bir yıl sonra resmi görevle Rodos ve Yanya'ya gönderildi. 1877'de İstanbul'a dönünce *Tercüman-ı Şark* (1878) gazetesinin başyazarı oldu. Gazetenin kapanması üzerine çalışmalarını dil konusunda yoğunlaştırdı. Bir yandan da

çeviriler yaptı, çeşitli konularda küçük kitaplar hazırladı. 1881'de son resmi görevi olan, Teftiş-i Askeri Komisyonu (askeri denetleme kurulu) kâtipliğine atandı. 1882'de sözlük çalışmalarının ilk ürünü olan, Fransızca'dan Türkçe'ye *Kamus-ı Fransevi*'yi yayımladı. Bunu 1885'te Türkçe'den Fransızca'ya *Kamus-ı Fransevi* izledi. Şemseddin Sami 1888'de de geniş bir tarih, coğrafya ve biyografi ansiklopedisi olan *Kamusü'l-A'lâm*'ı yayımlamaya başladı. Altı büyük ciltten oluşan ansiklopedinin yayımı 1898'de bitti. Bu arada Türkçe'nin ve Arapça'nın dilbilgisi üzerine de kitaplar hazırlayan Şemseddin Sami 1898'de Arapça'dan Türkçe'ye *Kamus-ı Arabi* adlı sözlüğü, 1899-1900'de de Türkçe'nin ilk modern sözlüğü olan *Kamus-ı Türki*'yi çıkardı. Kapsamıyla, açıklamalarıyla, Osmanlıca'ya yönelttiği eleştirilerle kendinden sonraki dilcileri etkileyen, dilde sadeleşme yanlılarına açılım olanağı sağlayan Şemseddin Sami'nin bu yapıtı Türkiye'de sözlük alanındaki çalışmalara da kılavuzluk etmiştir.

Yaşamının son yıllarında II. Abdülhamid'in buyruğuyla evinde gözaltında tutulan Şemseddin Sami gene de çalışmalarını sürdürdü. Bu dönemde *Kutadgu Bilig*, Orhun Yazıtları gibi Türkçe'nin en eski evrelerini aydınlatan metinler üzerinde araştırmalar yaptı. Eski sözlükleri tarayarak Türkçe'nin sözcük hazinesini saptamaya uğraştı. Şemseddin Sami uzun süren bir hastalıktan sonra İstanbul'da öldü.

ŞEMSİYE. Günümüzde genellikle yağmurdan korunmak amacıyla kullanılan şemsiyelerin ilk örneklerinin İÖ 12. yüzyılda Çin'de kullanılan güneşlikler olduğu sanılmaktadır. Güneşlik ile şemsiye arasındaki fark, güneşliğin güneşten, şemsiyenin ise yağmurdan korunmak amacıyla kullanılmasıdır. Şemsiye sözcüğü Arapça güneş anlamındaki "şems" sözcüğünden kaynaklanır. Eski Roma'da da kadınlar güneşlik kullanırlardı. Japonlar, ulusal giysilerinin bir parçası olan zarif güneşlikleri günümüzde de kullanırlar.

Şemsiye doğuda uzun süre bir rütbe simgesi olmuştur. Çin imparatoru tek sapın üzerinde dört güneşliği olan özel bir şemsiyeyle güneşten korunurdu. Günümüzde de Afrika'nın bazı bölgelerinde kabile reisleri sıradan insanlardan şemsiyeleriyle ayrılırlar.

Cephas Picture Library/Mick Rock

Sri Lanka'da bir şemsiye tamircisi. Sıcak ve nemli iklimlerde şemsiyeler hem güneşe, hem de yağmura karşı kullanılır.

Ortaçağda Avrupa'daki törenlerde de kullanılan şemsiyeler, Venedik dükalarının, piskoposların ve papaların resmi giysilerinin bir parçasıydı. Papa günümüzde de tören yürüyüşlerine iki şemsiyeyle katılır. Bunlardan, papanın maddi gücünü simgeleyen şemsiye açık olarak, ruhsal gücünü simgeleyen şemsiye de kapalı olarak taşınır.

Batı Avrupa'da günlük yaşamda şemsiye kullanımının yaygınlaşması oldukça yavaş olmuştur. 17. yüzyılda deriden ya da yağlı ipek dokumadan yapılan şemsiyeler ağır ve hantaldı. Kullanan kişinin taşıyamayacağı kadar ağır olduğu için şemsiyeyi bir hizmetçi tutardı. Şemsiyelerde gergi çubuklarının yapımında balinaçubuğunun kullanılmaya başlanması şemsiyeleri büyük ölçüde hafifletti ve kullanımını kolaylaştırdı. Zamanla şemsiyelerin biçimleri de zarifleşti ve 18. yüzyılda çevresi saçaklı, sapı süslü Fransız güneşlikleri yapıldı.

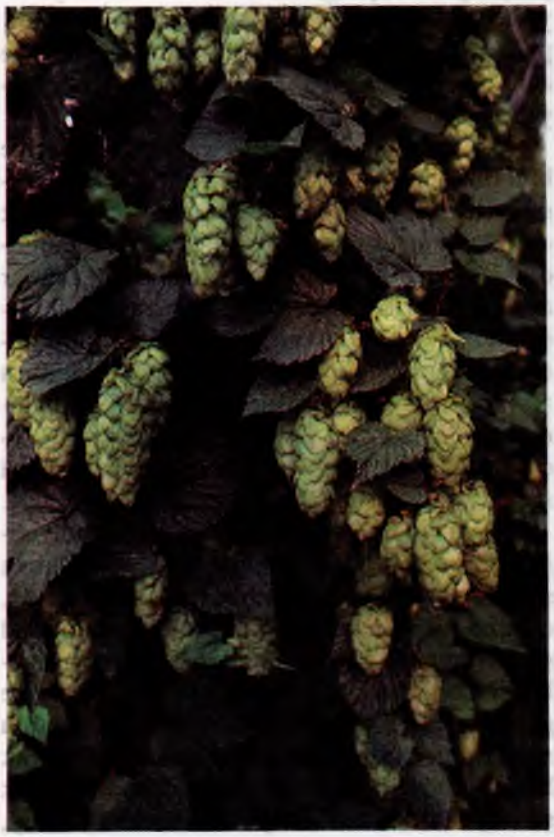
18. yüzyılda Londra kahvehanelerinde sağanak yağmurlarda müşterilere kiralanan şemsiyeler bulundurulurdu. Kiliselerde de, cenaze törenlerinde rahiplere kiralanan özel şemsiyeler vardı. Ama halkın kendi şemsiyelerini kullanmaya başlaması için bir süre geçmesi gerekti; çünkü şemsiye, kullananın arabasının olmadığının bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. İngiltere'de düzenli olarak şemsiye kullanan ilk kişi olan Jonas Hanway, 1750'de Londra caddelerinde şemsiyesiyle dolaşmaya başladığı zaman alay edilmiş, ıslık-

lanmış ve hatta saldırıya uğramıştı. Ama, çok geçmeden başkaları bu örneği izledi.

Zamanla şemsiyenin gergi çubuklarının yapımında balinaçubuğunun yerini metal aldı ve ağır ipek kaplamaların yerine alpaka dokumalar kullanılmaya başlandı. 1850'de Galler'deki Menai Boğazı üzerindeki köprünün görünümünden esinlenen Samuel Fox, sağlamlık ve hafifliği birleştiren yivli çelik şemsiye çatısını yaptı. Bununla birlikte, 19. yüzyıl şemsiyelerinin sapları genellikle hâlâ oyma fildişi ya da akikten yapılırdı.

ŞERBETÇİOTU, biracılıkta kullanılan bir tarım bitkisidir. Kendirgiller (*Cannabaceae*) familyasında yer alan bu çokyıllık bitkinin (*Humulus lupulus*) anayurdu Avrupa'dır. Uzunluğu 6 metreye ulaşan dikenli, tırmanıcı gövdesi kaba ve sert yapraklar taşır. Yaprakları asmanınkiler gibi loplu, uzun saplı ve

NHPA/Brian Hawkes

Şerbetçiotunun salkımlar halindeki kozalaksı dişi çiçekleri kurutularak bira üretiminde kullanılır.

kenarları dişlidir. Ayrı bitkiler üzerinde yer alan bireşeyli çiçeklerinden dişi olanlar küçük bir kozalağı andırır. Şerbetçiotu, dişi çiçeklerindeki lupulin adlı hoş kokulu bir madde için yetiştirilir. Lupulin biraya acımsı bir tat vermek için, malt özütü ve bazı alkolsüz içeceklere ise koruyucu olarak katılır; ayrıca bazı ilaçların bileşimine de girer. Dişi çiçeklerden hazırlanan çayın iştah açıcı, idrar söktürücü ve yatıştırıcı etkisi vardır.

Şerbetçiotu en iyi gelişmeyi, akaçlaması uygun, kireçli, gübreli ve derin topraklarda gösterir. İlkbahar ve yaz mevsimlerinde bol suya gereksinimi vardır; buna karşılık sonbaharda hiç sulanmamalıdır. Yazları sıcak ve rüzgârsız geçen, toplama mevsiminde don olmayan yerler şerbetçiotu yetiştirmek için en uygun bölgelerdir.

Sonbaharda kazılarak iyice havalandırılmış tarlalara bir yıl önceki dişi şerbetçiotu bitkilerinden alınan kök parçaları 2 metre kadar aralıklarla dikilir. Kış boyunca gübreleme ve yabancı otların ayıklanması gibi çeşitli bakım işlemleri yapılır. İlkbaharın sonlarına doğru gelişmeye başlayan fidanlar sırıklara ya da tellere sardırılır. Uygun koşullar altında genç şerbetçiotu bitkilerinin günde 15 cm kadar boy atabildiği saptanmıştır.

Yaz boyunca gelişmesini tamamlayan çiçek salkımları sonbahar geldiğinde genellikle makinelerle toplanır, kurutulur ve toz haline getirilir. Şerbetçiotunun başlıca kullanım alanı biracılıktır; küspesinden ise hayvan yemi ya da gübre olarak yararlanılır.

Avrupa'da çok yaygın olan şerbetçiotu üretiminde ilk sırayı Almanya ve Çekoslovakya alır. Türkiye'de ise özellikle Karadeniz Bölgesi'nde yabanilerine rastlanan ve yöresel olarak ömerotu, mayaotu gibi adlarla da anılan bitkinin Bilecik ve Bursa yöresinde tarımı yapılır.

ŞERİA IRMAĞI. Tarihte sık sık adı geçen Şeria Irmağı, Ortadoğu'daki Müslüman, Musevi ve Hıristiyan halkların kültüründe önemli bir rol oynamıştır. Hz. Musa'nın ölümünden sonra İsrailoğulları'nın Yeşu'nun önderliğinde yerleştikleri kutsal Kenan Toprakları'nın sınırını bu ırmak oluşturur. Vaftizci Yahya'nın Hz. İsa'yı bu ırmağın sularında vaftiz

ettiğine inanılır. Mısırlılar, Asurlular, Yunanlılar, Romalılar, Haçlılar, Sarazenler, Osmanlılar, Britonlar, Araplar ve Yahudiler tarih boyunca zaman zaman ırmağın geçiş noktalarında konakladılar ve kaleler kurdular. Şeria Irmağı, 20. yüzyılda yeni kurulan iki ülke olan Ürdün ve İsrail arasındaki sınırı çizmektedir.

Şeria Irmağı, başka birçok ırmak gibi bir vadi oluşturmamıştır. Suriye-Lübnan sınırındaki Hermon Dağı'ndan doğan Şeria Irmağı yerkabuğunun çökmesiyle oluşan uzun bir çukur boyunca güneye doğru akar. Kızıldeniz'in ötesine kadar uzanan Doğu Afrika Rift Vadisi'nin bir bölümü olan bu çukurun her iki yanındaki sarp yamaçların arası 15-25 kilometredir. Irmağın duru mavi Taberiye Gölü'ne (Celile Denizi) döküldüğü yerde yatağı deniz düzeyinden çok daha alçaktadır. Taberiye Gölü'nden çıktıktan sonra, Şeria Irmağı çevresinden koparıp sürüklediği killi topraklar yüzünden çamurlu bir görünüme bürünür. Vadi yazın dayanılmaz derecede sıcaktır. Ocak ve şubat aylarındaki yağışlar sırasında da sık sık taşkınlar olur. Irmak son 110 kilometrelik bölümünde çölden geçer. Sonunda deniz düzeyinden 400 metre alçakta Lût Gölü'ne (Ölü Deniz) dökülür. Dünyanın en alçak ırmağı olan Şeria Irmağı 360 km uzunluğundadır. Çok hızlı aktığından ulaşıma elverişli değilse de, 20. yüzyılda Ürdün ve İsrail'deki toprakların sulanması için en önemli su kaynağı durumuna gelmiştir.

ŞERİT *bak.* TENYA.

ŞEYH BEDREDDİN (yaklaşık 1365-1420). Tasavvuf düşüncesine yeni boyutlar getirmiş bir bilgin ve düşünür olan Şeyh Bedreddin daha çok, büyük bir ayaklanmaya önderlik etmesiyle tanınır.

Simavna'da (bugün Yunanistan'da) doğan Bedreddin'in babası kentin kadısıydı. Bedreddin Edirne'de başladığı öğrenimini Bursa ve Konya'da sürdürdükten sonra Mısır'a giderek ünlü bilginlerden ders aldı. Parlak bir öğrenci olarak dikkati çektiğinden Memlûk Hükümdarı Berkuk'un (1382-99) oğlu Ferec'in (hükümdarlığı 1399-1412) hocalığına getirildi. O güne kadar İslam dininin Sünni yorumuna bağlı olan Bedreddin, Memlûk sarayında tanıştığı Şeyh Hüseyin Ahlati'den etkilenerek tasavvufa yöneldi. 1404'te İran'a gitti. Bir süre Tebriz'de kaldı. Timur'un buradaki sarayında düzenlediği toplantılara katıldı. İranlı bilginlere karşı giriştiği tartışmalarda büyük başarı kazandı. Mısır'a dönüşünden kısa bir süre sonra Şeyh Hüseyin Ahlati ölünce onun yerine geçti. Şeyhlikte ancak altı ay kadar kalan Bedreddin 1405'te Mısır'dan ayrılarak Şam, Halep, Karaman, Konya, Aydın, Tire ve İzmir'e uğradıktan sonra 1406'da Edirne'ye geldi.

Bu sırada Osmanlı Devleti Fetret Dönemi'ni yaşıyordu (*bak.* FETRET DÖNEMİ). Rumeli'deki akıncıların desteğini kazanan Musa Çelebi 1410'da kardeşi Süleyman Çelebi'yi yenerek Edirne'yi ele geçirdi. Musa Çelebi 1411'de hükümdarlığını ilan edince, ünü gittikçe yayılan Şeyh Bedreddin'i kazaskerliğe getirdi. İki yıl kadar bu görevde kalan Şeyh Bedreddin, Musa Çelebi'nin kardeşi Çelebi Mehmed'e karşı giriştiği mücadelede yenik düşüp öldürülmesi üzerine İznik'e sürgün edildi.

Yıldırım Bayezid'in 1402'de Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesiyle başlayıp 1413'te Çelebi Mehmed'in (I. Mehmed) tahta tek başına egemen olmasıyla sona eren Fetret Dönemi boyunca ülke yıkıma uğramış, halk yoksulluk içine düşmüş, Rumeli'deki fetihlerin durması da tımar bekleyen sipahiler ve akıncılar arasında hoşnutsuzluk yaratmıştı. I. Mehmed'in bu sorunlara çözüm bulamaması 1416'dan başlayarak çeşitli patlamalara yol açtı. Şeyh Bedreddin'in müritlerinden Börklüce Mustafa Aydın'da, Torlak Kemal de Manisa'da ayaklandı. Gittikçe yayılan ayaklanmalar kanlı biçimde bastırılmaya başlanınca Şeyh Bedreddin İznik'ten gizlice ayrılarak Sinop'ta hüküm süren İsfendiyar Bey'in yanına gitti. Onun yardımıyla Kırım'a geçti ve kazaskerliği sırasında tanıştığı Eflâk Beyi Mircea'nın da yardımıyla Silistre dolaylarında örgütlenmeye başladı. Ama Anadolu'daki ayaklanmaları bastıran I. Mehmed'in güçlü bir orduyla Rumeli'ye geçtiğini öğrenince Deliorman yöresine çekildi. Ayrıntıları bilinmeyen gelişmeler sonucunda I. Mehmed'in ordusunca tutsak edilen Şeyh Bedreddin Se-

rez'e (bugün Yunanistan'da Serrai) götürüldü ve orada idam edildi.

Arkasında birçok yapıt bırakan Şeyh Bedreddin tasavvuf alanındaki düşünceleriyle birçok yandaş toplamış, ona bağlı olanlar sonraları Simaviye (bazen de Bedreddiniye) adını verdikleri tarikatta örgütlenmeye çalışmışlardır. 16. yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılan bu tarikat, üyelerinin uğradıkları ağır baskılar yüzünden ortadan kalkmıştır. Ama Şeyh Bedreddin'in bazı düşünceleri başka tarikatlarca benimsenerek yaşatılmıştır. Öte yandan Şeyh Bedreddin'in tasavvuf yoluna girmeden önce yazdığı birçok yapıt yüzyıllarca medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.

Şeyh Bedreddin'in tasavvuf alanındaki düşüncelerini topladığı temel yapıtı *Varidat*'tır (1970). Tanrı ile evrendeki canlı, cansız bütün varlıkların bir olduğu düşüncesi yapıtın özünü oluşturur. Yani bütün varlıklar Tanrı'dan çıkmışlardır, onun değişik görünüşleridir. Şeyh Bedreddin toplumsal yaşamın birçok alanını bu düşünce çizgisinde yeniden değerlendirmiş, örneğin bireysel mülkiyete karşı çıkarak Tanrı yolunda olanların mülkiyette de ortak olması gerektiğini savunmuştur. Şeyh Bedreddin'in önemli bir görüşü de bütün tektanrılı dinlerin kaynağının ve ereğinin bir olduğu, hiçbir dinin öbürüne üstün olmadığı yolundadır. Buradan hareketle dinler arasında kardeşliği savunmuş, oldukça etkili olan bu görüşü birçok Hıristiyan yandaş edinmesini sağlamıştır.

Şeyh Bedreddin'in yaşam ve düşünceleri, Nâzım Hikmet'in *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Destanı* (1936) adlı manzum yapıtına konu olmuştur.

ŞEYH GALİB (1758-1799). Divan şiirinin son büyük şairi sayılan Şeyh Galib İstanbul'da doğmuştur. Asıl adı Mehmed Esad'dır. Babası Mustafa Reşid Efendi Mevlevi tarikatına bağlıydı. Babasından ve özel öğretmenlerden aldığı derslerle yetişen Mehmed çok genç yaşta şiir yazmaya başladı. Fars edebiyatı öğretmeni Süleyman Neşet ona Esad mahlasını verdi. Gençlik döneminde yazdığı şiirlerde Fuzuli, Hayali, Naili-i Kadim, Nabî ve Nedim'in etkisi görülür.

Mehmed Esad 1780'de kısa bir süre Divan-ı Hümayun'da kâtip olarak çalıştıktan sonra kendini bütünüyle şiire verdi. 16. yüzyılda Hindistan'da yaşayan ve şiirlerini Farsça yazan bir grup şairin yarattığı Sebk-i Hindi Akımı'nı benimseyince şiir anlayışı büyük değişikliğe uğradı. O da bu değişmeyi göstermek istercesine Esad'ı bırakıp Galib mahlasını aldı. 1784'te Mevlevi tarikatına giren Galib bir süre Konya'da kaldıktan sonra İstanbul'a dönüp Yenikapı Mevlevihanesi'ne bağlandı. 1791'de Galata Mevlevihanesi şeyhliğine atandıktan sonra da Şeyh Galib olarak anıldı. Bu dönemde hem şair, hem Mevlevi şeyhi olarak ünü gittikçe yayılan Şeyh Galib, kendi gibi şair ve Mevlevi olan Padişah III. Selim'in yakın dostluğunu kazandı. 1799'da İstanbul'da ölen Şeyh Galib Galata Mevlevihanesi'ndeki (bugün Divan Edebiyatı Müzesi) türbesinde gömülüdür.

Şeyh Galib zengin çağrışımlarla ve imgelerle yüklü, mazmunları değişik anlamlarıyla kullanan, söyleyişte uyuma önem veren Sebk-i Hindi Akımı'nın Divan şiirindeki en önemli temsilcisi sayılır. Şeyh Galib bu akımın Fars edebiyatında yarattığı yeniliği Divan şiirinin kalıpları içine ustalıkla taşımayı başarmıştır.

Şeyh Galib'in en önemli yapıtı *Hüsn ü Aşk* (1836) adlı mesnevidir. Türünün Divan edebiyatındaki en özgün ürünü sayılan bu yapıtta Şeyh Galib, Hüsn (güzellik) adlı kızla Aşk adlı delikanlı arasındaki bin bir zorlukla dolu aşk macerasını anlatır. Burada Hüsn ve Aşk birer simgedir. Asıl anlatmak istediği tanrısal aşka ulaşmanın güçlüğüdür.

Şiirlerini topladığı *Divan*'da (1836) gazeller önemli bir yer tutar. Gazellerinde de tasavvuf temaları ağır basar. Divan şiirinin öbür nazım biçimlerinde, özellikle kaside ve rubaide de başarılı örnekler veren Şeyh Galib'in edebiyat tarihi bakımından değerli bir çalışması da Mevlevi şairlerin yaşamöyküleri üzerinedir. Bu konudaki notlarını sonradan Esrar Dede'ye vermiş, o da bunları işleyip düzenleyerek *Tezkire-i Şuara-yı Mevleviye* adlı yapıtı ortaya koymuştur.

ŞEYH SAİD AYAKLANMASI (1925), Doğu Anadolu'da gerçekleşen büyük bir ayaklanmadır. Şeyh Said (1865-1925) adlı bir Nakşi-

bendi şeyhinin önderlik ettiği ayaklanma görünürde cumhuriyet rejimine karşı dinsel bir tepki olarak ortaya çıkmışsa da, ardında başka nedenlerin bulunduğu ileri sürülmüştür. Bunların başlıcaları, yeni kurulmuş olan muhafazakâr eğilimli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dinci çevreleri yüreklendirmesi ve Lozan Barış Konferansı'nda anlaşma sağlanamayan Musul sorununu kendi çıkarları doğrultusunda bir çözüme bağlamak isteyen İngiltere'nin Türkiye'yi zayıflatmak amacıyla giriştiği kışkırtmalardır.

Ayaklanma 13 Şubat 1925'te Elazığ'ın Eğil bucağına (bugün Diyarbakır'a bağlı Eğil ilçesi) bağlı Piran köyünde jandarmalara ateş açılmasıyla başladı. Bunu yöredeki telgraf ve telefon hatlarının kesilmesi izledi. 16 Şubat'ta Genç ilinin (bugün Bingöl iline bağlı Genç ilçesi) merkezi ayaklanmacıların eline geçti. Bu olay bölgedeki başka güçlerin de ayaklanmaya katılmasına yol açtı. Hızla hareket eden Şeyh Said, Maden, Siverek ve Ergani'yi ele geçirdikten sonra Diyarbakır'a yöneldi. Başka bir kol da Varto üzerinden Muş'a doğru harekete geçti. Ordu birliklerini 21 ve 23 Şubat'ta iki kez püskürtmeyi başaran Şeyh Said 26 Şubat'ta Hani'yi ele geçirdi. Gökdereli Şerif komutasındaki bir kol da 24 Şubat'ta Elazığ'a girmişti. Bu arada hükümet doğu illerinde seferberlik ve sıkıyönetim ilan etti. Ama ayaklanmanın gittikçe yayılması üzerine Fethi Bey (Okyar) başkanlığındaki hükümet 2 Mart'ta istifa etmek zorunda kaldı. İsmet Paşa'nın (İnönü) kurduğu yeni hükümet 4 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden (TBMM) güvenoyu aldı. Hükümetin ilk işi TBMM'den olağanüstü hal yetkisi istemek oldu. 4 Mart'ta kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'yla hükümete geniş yetkiler tanındı.

Ayaklanmacılar ise 4.000 kişilik bir güçle en önemli hedefleri olan Diyarbakır'ı kuşatmışlar, 7 Mart'ta da saldırıya geçmişlerdi. Ama kenti savunan ordu birlikleri bu saldırıyı püskürtmeyi başardılar. 9 Mart'ta Diyarbakır'a ulaşan yeni birlikler ayaklanmacıları izlemeye başladı. 26 Mart'ta başlatılan toplu saldırı ve kuşatma harekâtıyla ayaklanmacıların eline geçen yerler geri alındı. İran'a sığınmaya çalışan Şeyh Said de 15 Nisan'da Varto yakınlarında yakalanınca ayaklanma sona erdi. Diyarbakır'da kurulan İstiklal Mahkemesi'ndeki yargılama sonunda Şeyh Said ve ayaklanmanın önderlerinden 47 kişi ölüm cezasına çarptırıldı.

ŞEYH ŞAMİL (1797-1871). Kafkasya'da Rus işgaline karşı direniş hareketinin en ünlü önderi olan Şeyh Şamil Dağıstan'ın Gimri kasabasında doğdu. Babası oldukça zengin bir toprak sahibiydi. Şamil İslami bir eğitim gördü ve Dağıstan'daki direniş hareketinin önderlerinden Gazi Muhammed'in görüşlerinden etkilendi. Nakşibendi tarikatının Kafkasya'da aldığı biçim olan Müridizm hareketinin de yöneticisi durumundaki Gazi Muhammed 1813'ten beri Ruslar'a karşı cihad (din adına savaş) açmıştı.

Şeyh Şamil, Kafkasya'da Rus işgaline karşı direnişin en ünlü önderidir.

Novosti Press Agency

Şamil 1830'dan başlayarak bu savaşa etkin biçimde katıldı. Gazi Muhammed 1832'de Ruslar'la işbirliği yapan Hacı Murad'la giriştikleri bir çatışmada öldü. Yerine geçen Hamza Bey de 1834'te ölünce Şamil hem Müridizm'in, hem de direniş hareketinin önderliğini üstlendi. Bu tarihten sonra da Şeyh Şamil sanıyla anılır oldu.

Şeyh Şamil'in Kafkasya'da yaşayan Müslüman kavimleri dinsel temelde birleştirmeye ve ortak düşman Ruslar'a karşı direniş hareketini güçlendirmeye yönelik çabaları kısa sürede olumlu sonuçlar verdi. 1837'de Rus birliklerine ağır darbeler indirmesi birçok topluluğun daha ona katılmasını sağladı. Denetimi altına aldığı topraklarda İslami bir yönetim oluşturan Şeyh Şamil askeri eğitime de özel önem verdi.

Şeyh Şamil Ruslar'ın 1838'de giriştiği büyük saldırı karşısında gerilemek zorunda kal-

dı. Ama bir süre sonra Ruslar'la işbirliğinden vazgeçen Hacı Murad'ın da desteğiyle, yitirdiği toprakları geri almayı başardı. Buna karşılık Ruslar uzun çarpışmalardan sonra 1845'te Şeyh Şamil'in karargâhının bulunduğu Darga'yı ele geçirdiler. Mücadelesini bundan sonra dağlarda sürdüren Şeyh Şamil, Hacı Murad'ın 1851'de yeniden Ruslar'ın yanına geçmesiyle gücünün bir bölümünü yitirdi.

1853 sonunda Kırım Savaşı'nın başlaması Şeyh Şamil için elverişli bir ortam yarattı. Bu yıllarda özellikle Hıristiyan Gürcüler'e karşı baskınlar düzenledi. Kafkasya'daki Rus baskısının azalmasından yararlanarak askeri bakımdan güçlenmeye çalıştı. Ne var ki, Kırım Savaşı'nda uğranılan yenilgiyi Kafkasya'da elde edilecek bir başarıyla unutturmayı amaçlayan Rus Çarı II. Aleksandr 1856'da büyük bir orduyla harekete geçti. Şeyh Şamil'in Osmanlı Devleti ve İran gibi Müslüman ülkelerden yardım almasını önlemek amacıyla güney sınırından başlatılan kuşatma harekâtıyla da desteklenen savaş aralıklarla üç yıl kadar sürdü. Eylül 1859'da, kalan birkaç yüz adamıyla Gunib Dağı'na çekilen Şeyh Şamil Ruslar'ın kuşatmasını yaramayacağını anlayınca teslim oldu. Bundan sonra Ruslar Kafkasya'yı hızla ele geçirdiler.

St. Petersburg'a (bugün Leningrad) götürülen Şeyh Şamil, Çar II. Aleksandr tarafından iyi karşılandı ve ailesiyle birlikte Moskova yakınlarındaki Kaluga'da oturması uygun görüldü. 1869'da çarın izniyle hacca gitti, ama geri dönmeyerek Medine'ye yerleşti ve orada öldü.

Şeyh Şamil'in kahramanlıklarla dolu yaşamı halk arasında bir efsane niteliği kazanmış, birçok edebi yapıta da konu olmuştur.

ŞEYHÜLİSLAM YAHYA (1561-1644). Ünlü bir Divan şairi olan Şeyhülislam Yahya İstanbul'da doğdu. Babası Şeyhülislam Zekeriya Efendi'dir. Yahya özel ders alarak yetişti ve 1587'de müderris oldu. 10 yıla yakın süre İstanbul'daki çeşitli medreselerde çalıştıktan sonra 1596'da Halep kadılığına atandı. Bunu Şam, Mısır, Bursa ve Edirne kadılıkları izledi. 1604'te kısa bir süre İstanbul kadılığında bulundu. 1605 başlarında Anadolu kazaskeri, aynı yılın mayısında da Rumeli kazaskeri oldu. Bir yılla sınırlı bu göreve 1611'de ikinci, 1617'de de üçüncü kez getirildi. 1619'da emekliye ayrıldıysa da, 1622'de Genç Osman'ın tahttan indirilmesine yol açan olayların ertesinde yeni Padişah I. Mustafa tarafından şeyhülislamlığa atandı. Bir yıldan fazla süren bu ilk şeyhülislamlığından, Sadrazam Kemankeş Ali Paşa'yla anlaşmazlığa düşünce ayrılmak zorunda kaldı. Ama yeni Padişah IV. Murad 1625'te Yahya Efendi'yi ikinci kez şeyhülislamlığa getirdi. IV. Murad'ın 1632'de yönetime egemen olma girişiminin yol açtığı karışıklıklar yüzünden görevi bıraktıysa da, 1634'te üçüncü kez şeyhülislam oldu. IV. Murad'ın 1635'teki Revan ve 1638'deki Bağdat seferlerine de katılan Şeyhülislam Yahya padişahın güvenini ve saygısını kazandı. IV. Murad'ın ölmesinden (1640) sonra başa geçen Deli İbrahim döneminde de görevini sürdüren Şeyhülislam Yahya İstanbul'da öldü.

18 yılı aşkın süre şeyhülislamlık yapan ve dinsel konularda döneminin önde gelen bilginlerinden sayılan Şeyhülislam Yahya asıl ününü edebiyat alanında kazanmıştır. Özellikle gazelleriyle tanınan Şeyhülislam Yahya'nın dönemine göre yalın bir dili vardır. Şiirlerinde söz sanatlarına fazla yer vermemiş, içten ve açık bir söyleyişi yeğlemiştir. Nef'i, Sabri, Naili-i Kadim gibi dönemin ünlü şairlerince de beğenilen Şeyhülislam Yahya'nın gazelleri, edebiyat tarihçilerince 16. yüzyıl şairi Bâkî ile 18. yüzyıl şairi Nedim arasında bir köprü olarak nitelenmiştir.

Şeyhülislam Yahya'nın şiirlerini topladığı *Divan*'ından (1916) başka 77 beyitlik küçük bir mesnevi olan *Sâkiname*'si ve Arapça'dan çevirileri vardır.

ŞEYTAN. Değişik dinlerde farklı adlarla anılan şeytan genellikle kötü ruhların başı olarak düşünülür. Şeytan, hasım ya da iftiracı anlamındaki İbranice "aşatan" sözcüğünden gelir. Müslümanlık, Hıristiyanlık ve Museyilik'te Tanrı'ya karşı çıkan şeytan, insanları ondan uzaklaştırmaya çalışır. Müslümanlık'ta insanlar arasında kin ve düşmanlığı yayan cinler genellikle şeytan olarak adlandırılır. Ayrıca bu cinlerin başı olan İblis'ten de şeytan olarak söz edilir.

Eskiçağlarda ruhlara inanış ortak bir özel-

likti. Yıllar önce yazılan mitler ve peri masallarında iyi ile kötü arasındaki mücadelenin birçok örneğine rastlanır. Eski Mısırlılar dünyadaki kötülüklerden Set'i sorumlu tutarlardı. Karanlıklar prensi adını verdikleri Set'in her sabah Güneş'in doğmasını önlemeye çalıştığına inanırlardı. Zerdüşt dinine bağlı olan Eski İran halkı, kendisine hizmet etmesi için şeytanlar ya da cinler ordusu yaratan Ehrimen adlı bir kötülük tanrısının varlığına inanırdı. Lakabı Druc (yalan) olan bu kötü ruh, ikizi olan iyi ruha karşı savaşırdı. Musevilik' teki şeytan düşüncesi bu inançlardan kaynaklanmış olabilir.

Museviler ve Hıristiyanlar tek Tanrı'ya ve tek şeytana inanırlar. Onlara göre, şeytan güçlü meleklerden biriyken kendisini Tanrı' ya eşit kılmak istemiş ve cennetten kovulmuştur. Kovulmadan önceki adı, "ışık taşıyıcı" anlamında Lucifer'dir. İngiliz şair John Milton' ın Kutsal Kitap'tan esinlenerek yazdığı ünlü şiiri *Paradise Lost*'ta (1667; "Kayıp Cennet") şeytanın, içine atıldığı sıvı ateş gölünden çıkması ve kendisiyle birlikte göle düşen meleklerin de yardımıyla Âdem ile Havva'yı günaha özendirerek Tanrı'dan öç alma tasarısını gerçekleştirmesi anlatılır (*bak.* ÂDEM İLE HAVVA).

Hıristiyanlık ve Musevilik'te şeytanın insanları ölüm yoluna ve kötülüğe çektiğine, buyruğundaki cinlerle insanların ruhlarını ele geçirerek onlara acı çektirdiğine inanılır.

Birçok Hıristiyan yazar putperestlerin tanrılarını şeytan olarak tanımlamıştır. Bu tanrıların bazılarında boynuz vardı ya da boynuzlu hayvanlarla bağlantılıydı. Bu nedenle şeytanın boynuzlu, çatal ayaklı ve kuyruklu bir yaratık olduğu düşüncesi gelişti. Bu şeytan tipi, özellikle 12. yüzyıldan sonra çeşitli vitraylarda ve dinsel heykellerde işlendi.

Kuran'da ise, daha çok "İblis" adıyla anılan şeytan cennetten kovularak lanetlenir ve emrindeki şeytanlar aracılığı ile insanları Allah'ın yolundan saptırmaya çalışır. *Kuran*'a göre, öbür meleklerin Allah'ın isteğine uyarak Hz. Âdem'in önünde secde etmesine karşılık, İblis kendisinin ateşten yaratıldığı ve çamurdan yaratılmış Hz. Âdem'den üstün olduğu gerekçesiyle bu buyruğa karşı çıktığında cennetten kovulur. Ardından Havva'yı yasaklanmış meyveyi yemeye özendirerek Âdem ile Havva'nın da cennetten kovulmasına yol açar. Bundan sonra emrindeki şeytanları kullanarak insanları doğru yoldan saptırmaya, onların Allah'ı anmalarını ve namaz kılmalarını engellemeye çalışır.

ŞEYTANTÜKÜRÜĞÜ. Bahçelerde ya da kırlarda otların ve çiçek saplarının üzerinde kümelenmiş beyaz köpük baloncuklarına rastlanır. Bunlar şeytantükürüğü ya da salyalıbit adlarıyla tanınan küçük böceklerin *nemf* denen yavruları tarafından salgılanır. Köpük hem hayvanı gizler, hem de kızgın güneşten korur. Şeytantükürüğü erişkin evreye girdiğinde küçük bir çekirge gibi bitkiden bitkiye atlar.

Frank Lane Picture Agency

Üstte: Şeytantükürüğünün soluk renkli nemfi, karın bölümünden salgıladığı ve hava kabarcıklarıyla köpüklendirdiği bir sıvının altına gizlenir.
Altta: Erişkin şeytantükürükleri bitkiden bitkiye atlayarak yer değiştirir ve bitkilerin özsuyunu emer.

Şeytantükürüğü ağustosböceklerinin de yer aldığı eşkanatlılar (*Homoptera*) takımının bir familyasını (*Cercopidae*) oluşturur. Çoğunun uzunluğu 12 milimetreyi geçmez. Renkleri genellikle soluk kahverengidir. Bayağı şey-

tantükürüğü (*Philaenus spumarius*) Avrupa ve Türkiye'de yaygın biçimde bulunur. Bu tür çayır bitkilerinde olduğu kadar orman ağaçlarında da görülebilir. Afrika'da yaşayan bazı türlerin salgısı ağaç dallarından yağmur gibi damlayacak ölçüde çoktur. Şeytantükürükleri tahıl ürünlerine üşüşüp bu bitkilerin özsuyunu emerek önemli zarara yol açabilir.

ŞIRNAK, en yeni illerimizdendir. 16 Mayıs 1990'da, Şırnak kenti merkez olmak üzere Hakkâri ilinin Beytüşşebap ve Uludere, Mardin ilinin Cizre, İdil ve Silopi, Siirt ilinin Güçlükonak ve Şırnak ilçelerini kapsayan Şırnak ili kuruldu.

Bazı kaynak ve haritalarda adı Şirnak olarak geçen il topraklarının yaklaşık yarısı Doğu Anadolu Bölgesi'nin, öteki yarısı da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sınırları içinde kalır. Dicle Irmağı vadisinin iki yakasındaki topraklardan oluşan Şırnak ili, kuzeyde Siirt ve Van, doğuda Hakkâri illeri, güneyde Irak ve Suriye, batıda da Mardin iliyle çevrilidir.

Doğal Yapı

Şırnak ilinin büyük bölümü, akarsu vadileriyle derin biçimde parçalanmış olan yüksek ve dağlık alanlardan oluşur. İlin kuzey ve doğu kesimini engebelendiren bu dağlar Güneydoğu Toroslar'a bağlıdır. Hakkâri dağlık yöresinin batı bölümünü oluşturan bu kesimdeki başlıca yükseltiler Tanintanin Dağı (3.055 metre), Termo Dağı olarak da bilinen Karacadağ (3.275 metre), Mamemusa Dağı adıyla da anılan Musa Dağı (3.232 metre) ve Altın Dağı ile daha batıdaki Cudi Dağı'dır (2.114 metre). İlin en yüksek noktası Altın Dağı'nın 3.358 metreye erişen doruğudur. Bu dağların yüksek kesimlerinde yer alan ve yazın gür çayırlarla kaplanan sulak yaylalar önemli birer hayvancılık alanıdır. Mezopotamya'nın kuzey kesimindeki düzlüklerden Silopi, Cizre ve İdil ovaları bitkisel üretim açısından büyük önem taşır.

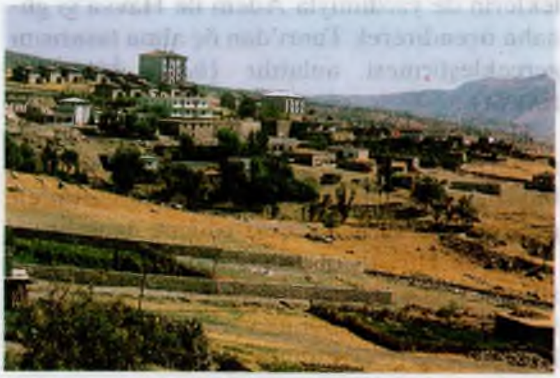

ŞIRNAK İLİNE İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 6.904 km².
NÜFUS: 264.220 (1990 geçici sonuç).
İL TRAFİK NO: 73.
İLÇELER: Şırnak (merkez), Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi, Uludere.
İLGİ ÇEKİCİ YERLER: Alaeddin ve Kelativuri kaleleri ile Kale Meme kalıntıları; Cizre (Dicle) Köprüsü.

Şırnak ili topraklarından kaynaklanan suların tümüne yakını Dicle Irmağı (*bak.* DİCLE IRMAĞI) aracılığıyla Basra Körfezi'ne ulaşır. Bu ırmağa katılan başlıca akarsular Habur ve Kızılsu çaylarıdır. Dicle Irmağı, Habur Çayı ve bu akarsuyun kolu olan Hezil Çayı güneyde doğal sınır oluşturur. Habur Çayı'nın Dicle Irmağı'na katıldığı noktada Türkiye hem Irak'a, hem de Suriye'ye komşudur. İlin batı kesiminde yer alan İdil yöresinin güneybatısından doğan bazı küçük akarsular Suriye'de öteki Habur Çayı'nı oluşturarak Fırat Irmağı'na katılır.

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Şırnak kentinin deniz düzeyinden yüksekliği 1.350 metredir.

Şırnak ili, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kışları daha yumuşak geçen iklimi ile Doğu Anadolu Bölgesi'nin sert kara iklimi arasın-

daki bir geçiş alanında yer alır. İlin özellikle doğu kesiminde soğuk ve kar yağışlı geçen kış aylarında −20°C'ye kadar düşen hava sıcaklıklarına rastlanabilir. Yazları sıcak ve kurak geçen ilin başlıca merkezlerinden Cizre kentinde hava sıcaklığının 48°C'ye kadar yükseldiği saptanmıştır.

Orman açısından yoksul sayılan Şırnak ilinde doğal bitki örtüsü bozkır (step) görünümündedir. Dağların bazı kesimlerinde çalılıklar ile meşeliklere, yüksek kesimlerde de ardıç topluluklarına rastlanır. Güney kesimdeki bazı vadilerde seyrek zeytin ağaçları vardır.

Tarih

Çok eski bir yerleşim alanı olduğu anlaşılan yörenin tarihine ilişkin yeterli bilgi yoktur. Şırnak yöresinin tarihi Hakkâri, Mardin ve Siirt illerinin tarihiyle iç içedir (*bak.* HAKKÂRİ; MARDİN; SİİRT).

Bu yöreyle ilgili yerleşim tarihinin eskiliğine ilişkin başlıca kanıtlara Beytüşşebap ilçesinde rastlanır. Peştazare yöresindeki ilkel kaya resimlerinin günümüzden yaklaşık 10 bin yıl önce başlayan Cilalı Taş Devri'nde yaşayan insanlar tarafından çizildiği sanılmaktadır. Bu resimlerde bazı geometrik motifler ile dağkeçileri ve onları avlayan insanlar görülür. Faraşin Yaylası'ndaki, "dirhe" adıyla anılan kulelerin Urartu yapısı olduğu bilinmektedir. Bu kulelerin yayla yolunu korumak ya da Asur saldırılarını önceden haber almak amacıyla yapıldığı sanılmaktadır.

1517'de Osmanlı Devleti'nin denetim alanındaki topraklar arasına katılan Şırnak yöresi, daha önceden de olduğu gibi uzun bir süre yer yer Bitlis, Cizre ve Hakkâri beyleri tarafından özerk biçimde yönetildi. Önemli kervan yollarının kavşağında yer alan Cizre ve Şırnak, stratejik açıdan yüzyıllarca önemini korudu. Kürt aşiretlerinin yöredeki bu yollar ile başlıca geçitleri denetim altında tutması, özerk konumlarını sürdürmelerinin en önemli nedeniydi. Şırnak yöresi tarihi boyunca birçok ayaklanmaya sahne oldu. 19. yüzyıl sonlarında Diyarbakır ve Van vilayetlerinin sınırları içindeydi. Yöredeki başlıca merkezlerin eski adları ise şöyleydi: Beytüşşebap'ın Elki, Cizre'nin Cezire, İdil'in Zari ve Hazak, Silopi'nin Girgimaç ve Uludere'nin Kılaban. Yörenin eskiden Hakkâri il sınırları içinde kalan doğu kesimi I. Dünya Savaşı sırasında Rus orduları tarafından işgal edildi. Cumhuriyetin ilanından sonra bu yörede Siirt ve Mardin illeri kuruldu. Beytüşşebap ve Uludere yöreleri 1936'da Hakkâri iline bağlandı. 1990'da Siirt iline bağlı Eruh ilçesinin güney kesiminde Güçlükonak ilçesi kuruldu. Bir süre sonra da Şırnak ili oluşturuldu.

Ekonomi

Şırnak ilinde ekonomi tarıma dayalıdır. En önemli tarımsal etkinlik hayvancılıktır. Kışı ilin güney kesimindeki kuytu yörelerde geçiren göçer ve yarı göçebe aşiretler sürülerini yazın dağlardaki sulak yaylalara çıkarır. Bu sürüler canlı hayvan ticaretine yönelik olarak yetiştirildiğinden hayvansal ürünlerin verimi ve niteliği oldukça düşüktür. En çok koyun ve kıl keçisi yetiştirilir. Sürülerde yer alan küçükbaş hayvan türlerinden biri de tüyleri siyah ve kahverengi olan, Siirt yöresine özgü Ankara keçileridir. Yaylalarda kurdukları siyah kıl çadırlarda yaşayan göçer aşiretler yaz boyunca hayvansal üretimle uğraşırlar. Elde edilen başlıca hayvansal ürünler kıl, tiftik, yün, peynir ve tereyağıdır. Ekime elverişli toprakları kısıtlı olan ilde bitkisel üretim ekonomik etkinlikler arasında ikinci sırada yer alır. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, mercimek, arpa, üzüm ve pamuktur. Kısa adı GAP olan Güneydoğu Anadolu Projesi (*bak.* GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ) kapsamındaki Cizre Projesi gerçekleştiğinde bitkisel üretimde çeşitlenme ve verim artışı olması beklenmektedir.

Yaygın olarak dokumacılık yapılan ilde önemli bir sanayi kuruluşuna rastlanmaz. Yöredeki beklentilerden biri de, il yapılması nedeniyle bazı yatırımların Şırnak'a yöneltilmesi ve halka yeni iş olanaklarının sağlanmasıdır.

Şırnak ilinin Türkiye dış ticaretinde oldukça önemli bir yeri vardır. Cizre kentinde E-24 Karayolu'ndan ayrılan E-26 Karayolu Silopi'nin güneydoğusundaki Habur sınır kapısında Irak topraklarına ulaşır. Son yıllarda ülkemiz ile Irak arasında gelişen ticaret ilişkileri nedeniyle karayoluyla mal taşımacılığı açısından

Habur sınır kapısı büyük ölçüde canlılık kazanmıştı. 1990 yılı yazında Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden sonra Birleşmiş Milletler'in aldığı ambargo kararı üzerine bu canlılığını yitiren Habur sınır kapısının gelecekte iki ülke arasındaki ticarette gene önem kazanması beklenmektedir. Hakkâri, Siirt, Batman ve Mardin kentlerinden gelen yollar Cizre'de kesiştikten sonra Habur sınır kapısına ulaşır. Bu nedenle de Cizre önemli bir ulaşım, ticaret ve konaklama merkezidir.

Merkez ilçe topraklarındaki asfaltit yatakları ilin başlıca yeraltı kaynağını oluşturur. Şırnak ilinin doğa değerleri arasında yer alan geyikler ile yabankeçileri için Cudi Dağı'nda bir koruma ve üretme alanı kurulmuştur.

Toplum ve Kültür

Şırnak ilinin toplumsal yapısında aşiret ilişkileri geçerliliğini korumaktadır. Bir bölümü yerleşik düzene geçmiş olan aşiretlerden yaylacılık yöntemiyle hayvan yetiştiriciliğini sürdürenler konar göçer olarak yaşamaktadır. Hayvancılığa dayalı olarak gelişmiş başlıca geleneksel el sanatı dokumacılıktır. Yaygın olarak kilim, halı, heybe ve şal dokumacılığı yapılır. Bunlar arasında en ünlü olan dokumacılık ürünü Şırnak şalıdır.

Şırnak yöresinde anlatılan söylencelerde Cudi Dağı'nın adı sık geçer. Bunlardan birine göre, Tufan'dan kurtulan Nuh Peygamber'in (*bak.* NUH PEYGAMBER) gemisi, sular çekildikten sonra Cudi Dağı'nın doruğunda karaya oturur. Gemiden çıkan Nuh Peygamber burada kurban keser. Daha sonra dağdan aşağı inen Nuh Peygamber kuzeydeki Şırnak kentini, Nuh'un oğullarından Yafes de Cizre kentini kurar. Cizre kentindeki bir camide bulunan 5 metrelik sandukanın içinde Nuh Peygamber'in yattığına inanılır. Nuh Peygamber'in gemiden inerek kurban kestiği Cudi Dağı'nın doruğu giderek bir ziyaret yerine dönüşmüştür.

İl Merkezi: Şırnak

Kuruluş tarihine ilişkin yeterli bilgiye rastlanmayan Şırnak kenti, ilin orta kesiminde yer alır. Namaz Dağı'nın (1.990 metre) batı eteklerinde kurulmuş olan kent fazla gelişmemiş bir yerleşim yeridir. Şırnak kentinin deniz düzeyinden yüksekliği 1.350 metredir. 1927'de ilçe merkezi, 1990'da da il merkezi olan Şırnak, tarihi boyunca önemli kervan yollarının geçtiği bir alanda yer alıyordu. Günümüzde Cizre'den gelen E-24 Karayolu ile Meşin Dağı Geçidi'ni (1.620 metre) aşarak Siirt'ten ve Süvari Halil Geçidi'ni (2.470 metre) aşarak Hakkâri'den gelen yollar Şırnak kentinde kesişir.

Kentin nüfusu 28.500'dür (1990).

ŞİFALI BİTKİLER. Bitkiler insanların hem temel besin kaynağı, hem de ilk ilaçlarıdır. İnsanlar çok eskiçağlardan bu yana deneme yanılma yoluyla hangi bitkilerin yenebileceğini, hangilerinin zehirli olduğunu öğrendiler; bir yandan da bazılarının hastalıkları iyileştirici yönlerini fark ettiler. Böylece, giderek bitkileri doğrudan ya da özel karışımlar halinde ilaç olarak kullanmaya başladılar. İÖ 5000'lerde Çin'de ve Hindistan ile Mezopotamya ve Eski Mısır'da şifalı bitkilerin kullanıldığı bilinmektedir. Örneğin Sümer, Akad, Asur ve Hitit uygarlıklarına ait tabletlerde, Eski Mısırlılar'ın papirüslerinde, bugün hâlâ kullanılan kekik, nane, tarçın, safran, defne ve haşhaş gibi bitkilerden söz edilmekte, bunların hazırlanış ve kullanılışlarına yönelik reçetelere rastlanmaktadır. Eski Yunan uygarlığı sırasında şifalı bitkiler ve tedavi yöntemleriyle ilgili çok önemli kitaplar yazılmış, bu kaynaklar daha sonraki araştırma ve incelemelere temel oluşturmuştur. Ortaçağda ise, yaygın olarak kullanılan bu bitkiler özellikle kilise bahçelerinde rahiplerce yetiştirilmiştir.

Bitkiler güneş enerjisinin yardımıyla, atmosferden gelen karbon dioksit ile topraktan aldıkları suyu birleştirerek besinlerini üretirler. Fotosentez denen bu süreç (*bak.* FOTOSENTEZ) sonunda, karbonhidrat (örneğin şeker, nişasta) yapısındaki besin maddelerinin yanı sıra çok daha az miktarlarda başka bazı karmaşık yapılı bileşikler de oluştururlar. İşte, yüzyıllardır süren araştırmalarla hastalıkları iyileştirici etkileri bulunduğu anlaşılan bu maddelere "etkili maddeler" denir. Örneğin, haşhaş kapsüllerindeki özsuda bulunan öksürük kesici kodein ya da kınakına ağacının kabuklarında yer alan kinin (sıtma ilacı) etkili maddelerdir.

Şemsi Güner

Şifalı bitkiler toplandıktan sonra yararlı bölümleri ayrılır ve kurutulur. Yukarıdaki resimde (en tepeden başlayarak saat ibresi yönünde) adaçayı, kuşburnu, havlıcan, rezene, zerdeçal, ıhlamur ve karanfil görülüyor.

Bitkilere hastalıkları iyileştirici özellik kazandıran bu maddeler bitkilerin çiçek, yaprak, tohum, meyve, kök, gövde, kabuk gibi çeşitli bölümlerinde toplanmış ya da tümüne dağılmış olabilir. Bu yüzden bazı bitkilerin yalnızca belirli organları kullanılırken, bazılarının tümünden yararlanılır. Örneğin, mide bulantılarını önleyici ve gaz söktürücü bir bitki olan nane ile antiseptik etkisi olan kekiğin topraküstü bölümleri, papatya ve ıhlamurun çiçekleri, ardıcın meyveleri, adaçayının yapraklı dalları, ketenin tohumu, kınakına ağacının kabukları, zerdeçalın kökleri ilaç olarak kullanılır.

Şifalı bitkilerin kullanım biçimi, içindeki etkili maddeye bağlı olarak değişir. Günlük yaşamımızda genellikle ıhlamur, adaçayı gibi bitkileri çay gibi kaynatarak içeriz. Bazılarının alkol ya da eter gibi çözücülerle özütleri hazırlanır, bazısı ise yağ içinde bekletilip dışarıdan deriye sürülerek kullanılır. Uçucu yağ içeren bazı kokulu bitkilerden şifalı banyolar hazırlanır, bazısından da yağ çıkarılır (örneğin kekik yağı). Ayrıca, parfüm sanayisinde koku kaynağı olarak değer taşıyan bu bitkilerin çoğu baharat olarak da kullanılır.

Şifalı bitkilerden ilaç sanayisinde de yararlanılmaktadır. Bitkinin etkili maddeleri çıkarılarak hazır ilaç haline dönüştürülür. Örneğin, yüksükotu bitkisinin yapraklarından ve tohumlarından çıkarılan dijitalin glikozitlerinden kalp ilacı hazırlanır. Gene naneden elde edilen mentol ile okaliptüs yapraklarından elde edilen okaliptol, solunum antiseptiği olarak pastillerin bileşimine girer.

Bunca yararlı ve iyileştirici etkilerine karşın, bu tür bitkilerin bilinçsizce kullanımı insan sağlığını tehdit eden tehlikeli sonuçlara yol açabilmektedir. Çünkü, bitkilerdeki etkili bileşiklerin bir bölümü düşük miktarlarda tedavi edici etki gösterirken, daha yüksek oranları zehirleyici, hatta öldürücü olabilmektedir. Bu yüzden de uzman olmayan kişilerce önerilen ya da doğadan bilinçsizce gelişigüzel bir biçimde toplanan bitkilerden yararlanmaya kalkışmak son derece tehlikeli ve yanlıştır.

ŞİFRE *bak.* KOD VE ŞİFRE.

ŞİİLİK, İslam dininde Sünnilik'ten sonra en yaygın mezheptir. Şiilik siyasal bir akım olarak ortaya çıkmış, sonradan mezhep haline dönüşmüştür.

Şii sözcüğü Arapça'da "yandaşlar, yardımcılar, birine uyanlar" anlamına gelir. Terim olarak da halifeliğin Hz. Ali'ye ve onun soyundan gelenlere ait olduğunu savunanlar için kullanılmıştır. Şiiler'e göre Hz. Muhammed sağlığında Tanrı'nın buyruğu üzerine Hz. Ali'yi halife olarak seçmişti. Ama ölümünden sonra Müslümanlar'ın büyük bölümü bunu tanımayarak sırasıyla Hz. Ebubekir'i (632-634), Hz. Ömer'i (634-644) ve Hz. Osman'ı (644-656) halifeliğe getirmişlerdi. Hz. Ali ise ancak Hz. Osman'ın öldürülmesi (656) üzerine halife olabilmişti. İlk üç halife döneminde gittikçe yaygınlaşan tartışmalar Hz. Ali döneminde çatışmaya dönüştü ve Müslümanlar birbirine düşman kamplara bölündüler. Hz. Ali'nin öldürülmesi (661) ve Muaviye'nin Şam'da halifeliğini ilan etmesi Müslümanlar arasındaki ayrılıkları daha da derinleştirdi.

Muaviye'nin halifeliğini tanımayan Hz. Ali yandaşları halifeliğin Hz. Ali soyuna ait olduğu inancıyla oğlu Hz. Hasan'ı halife tanıdılar. Ama Hz. Hasan'ın kısa bir süre sonra halifelikten vazgeçmesi Şiiler arasında da bölünmeye yol açtı. Bir bölümü Hz. Hasan'ın halifeliği devrettiği Muaviye'ye uyarken, bir bölümü Hz. Hasan'a bağlılıklarını sürdürdüler.

Şiiler Hz. Hasan'ın ölmesinden (667) sonra kardeşi Hz. Hüseyin'i halife tanıdılar. Hz. Hüseyin'in 680'de Muaviye'nin oğlu Yezid tarafından Kerbela'da öldürtülmesi Şii hareketine yeni boyutlar getirdi. Şiilerin bir bölümü Muhtar es-Sakafi'nin çevresinde toplanarak Hz. Ali'nin üçüncü oğlu Muhammed el-Hanefi'yi halife tanıdılar. Şiiler'in büyük bölümü ise Hz. Hüseyin'in oğlu Ali Zeynelâbidin'e bağlandılar. Ondan sonra da Zeynelâbidin'in soyundan gelen sekiz kişiyi imam (halife) tanıdılar. Şii inancına göre 869'da doğan ve babası Hasan el-Askeri'nin 873'te ölmesi üzerine imamlığa geçmesi gereken 12. imam Muhammed el-Mehdi gizlenmiştir; aslında sağdır ve kıyametin kopmasından önce ortaya çıkarak dünyaya adaletli bir düzen getirecektir.

12 imam inancına bağlı olan Şiiler İmamiye topluluğu olarak anılır. İmamların sayısına ve soy zincirlerine göre Şiiler birçok kola ayrılmıştır. Bunların en önemlileri Ali Zeynelâbidin'in oğlu Zeyd'e bağlananların oluşturduğu Zeydiye ile altıncı imam Cafer Sadık'tan sonra yerine geçen Musa Kâzım'ı değil, öbür oğlu İsmail'i imam olarak kabul eden İsmailiye'dir. İsmailiye yedi imamdan sonrasını tanımadığından Sebiye (Yedi İmamcılık) olarak da anılır. Bunun dışında, Şii inançlarından yola çıkmakla birlikte sonraları çok farklı bir nitelik alan Nusayrilik ve Dürzilik ile ayrı bir din sayılan Bâbilik de vardır.

Şiilik'te Hz. Ali'ye ve onun soyuna bağlılık gösterilmesi ibadetlerde ve toplumsal yaşamda özel bir önem taşımakla birlikte birçok dinsel buyruğun yerine getirilmesinde Sünnilik ile Şiilik arasında büyük farklılıklar yoktur. Özellikle altıncı imam Cafer Sadık'ın sistemleştirdiği İslam hukuku kurallarına uyan İmamiye'ye bağlı Şiiler bu bakımdan Sünniler'e en yakın topluluğu oluştururlar.

Şiiler İslam tarihinde Karmatiler (894-977), Büveyhiler (932-1062) gibi egemen devletler, Fatımiler (909-1171) gibi halifelik merkezleri yaratmış olmakla birlikte, başta İran olmak üzere İslam dünyasının hemen her yerinde dağınık topluluklar olarak yaşadılar. Şiilik ilk kez 16. yüzyıl başında İran'da Safevi egemenliğini kuran Şah İsmail döneminde (1501-24) resmi mezhep durumuna getirildi. Şiilik bugün İran dışında Yemen'de (Zeydiye kolu) de resmi mezheptir. Ayrıca Irak, Suriye, Mısır, Pakistan ve Hindistan'da da çeşitli Şii toplulukları yaşamaktadır.

Ayrıca bak. ALİ, HZ.; EBUBEKİR, HZ.; HALİFELİK; KERBELA OLAYI; OSMAN, HZ.; SÜNNİLİK.

ŞİİR SANATI, dildeki anlam, ses ve ritim öğelerinden yararlanarak bir duygu, düşünce ya da olayı, yoğun ve sıra dışı anlatma sanatı olarak tanımlanabilir. İnsanoğlunun en eski ve kendine özgü anlatı türlerinden biri olması nedeniyle, bugüne kadar şiirin pek çok tanımı yapılmış, ama hiçbirinin bu kavramı tam olarak açıklayamadığı görülmüştür. Bu tanımlardan en yaygını, şiiri düzyazının karşıtı olarak gösteren tanımdır. Bir başka deyişle, şiir düzyazıyla anlatılamayan duygu ve düşüncelerin ses uyumlarıyla, kulağa hoş gelecek biçimde oluşturulan dizelerle anlatılmasıdır. Ama bu tanım manzumeyi de kapsar. Şiiri manzumeden ayıran özellik ise, manzumenin yüzeysel ve sıradan olmasına karşılık, şiirin yoğunluk ve derinlik taşımasıdır. Ölçü ve uyak, çağlar boyunca şiirin en ayırıcı niteliği olarak kabul edilmiştir. Ne var ki, yalnızca ölçü ve uyakla şiir yaratılamayacağı gibi, özellikle 20. yüzyılda ölçü ve uyak kullanılmadan da çok başarılı şiirlerin yazıldığı görüldü. Bunun sonucunda düzyazının nerede bitip şiirin nerede başladığı önemli bir sorun olarak ortaya çıktı. Düzyazıda dil yalnızca bir bildiri iletmenin aracıdır; bildiri iletildikten sonra sözcüklerin önemi kalmaz. Şiirde ise vurgu, sözcüklerin aktardığı bildiri kadar, sözcüklerin üzerinde de yoğunlaşır. Yani şiirde neyin söylendiğinden çok, nasıl söylendiği önemlidir. Örneğin Ahmed Haşim'in,

Ağır ağır çıkacaksın bu merdivenlerden

dizesini, "Bu merdivenlerden ağır ağır çıkacaksın" biçiminde söylediğimizde şiir özelliği-

nin kaybolduğunu görürüz. Şiirin bu özelliğinin sonucu olarak, şiir bir dilden bir başka dile tam olarak çevrilemez. Ama çevrildiği dilde yeniden yaratılabilir. Bu da, aynı duyguları ve etkiyi sağlayacak yapı ve özellikleri başka bir dilde yeniden kurmakla olabilir. Burada ortaya çıkan ise artık başka bir şiirdir. Şiirde teşbih (benzetme) ve istiare (eğretileme) gibi söz sanatlarına sıkça ve bilinçli olarak başvurulması, ritim özelliklerinin yanı sıra, şiir dilini günlük konuşma dili ve düzyazıdan ayıran bir başka özelliktir (*bak*. SÖZ SANATLARI). Örneğin Nâzım Hikmet'in

Yaşamak bir ağaç gibi tek ve hür
ve bir orman gibi kardeşçesine

dizelerinde insan bir ağaca, insan topluluğu ise bir ormana benzetilerek insanların bir ağaç kadar özgür, ama aynı zamanda öbür insanlarla da kardeşçe yaşayabilmesi özlemi dile getirilmektedir. Şiirin ne olduğunu tam olarak anlayabilmek için yapılması gereken en iyi şey, çeşitli türlerde çok sayıda iyi şiir okuyup bunların üzerinde düşünmektir. Böylelikle şiirin ne olup olmadığı, sözcüklerin nasıl seçildiği, nasıl sıralandığı, teşbih ve istiarelerin nasıl kullanıldığı gibi konularda daha çok bilgi edinilebilir.

Şiirin Gelişimi

Şiirin geçmişi, ilkel toplumların düzenledikleri törenlerde dans ve müzik eşliğinde çıkarılan ritmik seslere kadar uzanır. Yazının bulunuşundan çok önceki çağlarda da müzik eşliğinde şiir söylendiğini biliyoruz. Bu dönemden günümüze ulaşan ürünler arasında Dünya'nın, Güneş'in, Ay'ın, insanın yaratılışıyla ilgili efsaneler; doğa güçlerini, totemleri, kişileri öven kutsamalar; çeşitli yakarılar, büyüler ve destanlar sayılabilir. Günümüze kadar ulaşabilmiş en eski destan İÖ 2000'de Sümer dilinde yazılmış, büyük olasılıkla İÖ 3000'de Mezopotamya'da yaşamış, ölümsüzlüğün peşindeki Gılgamış adlı bir kralın öyküsünü anlatan *Gılgamış Destanı*'dır (*bak*. GILGAMIŞ DESTANI). Türk edebiyatında bilinen en eski destan, Türkler'in yaratılışını konu alan *Yaratılış* destanıdır (*bak*. DESTAN). Eski Yunan'da "Klasik" olarak nitelenen dönemin şiir anlayışı günümüze kadar önemini korumuştur.

Ewing Galloway
William Shakespeare

National Portrait Gallery, Londra
John Milton

Ozan Homeros'un İÖ 9. ya da 8. yüzyıllarda yazdığı sanılan *İlyada* ve *Odysseia* destanları, bütün insanlık tarihinin en büyük yapıtları arasındadır. İÖ 7. ve 6. yüzyıllarda bugünkü Midilli (Lesbos) Adası'nda yaşayan Sappho da, bilinen ilk kadın şair olmasının yanı sıra, güçlü lirik şiirleriyle de günümüze kadar önemini koruyabilmiştir. Klasik Dönem Yunan şiirinin bir özelliği de bu dönemde yazılan güçlü yapıtların yanı sıra, şiir üzerine kuramsal yaklaşımların da getirilmiş olmasıdır. Bu dönem düşünürlerinden Platon'a göre "şair kanatlı ve kutsal bir yaratıktır. Esin gelmeden, kendinden geçmeden ve aklının sesini kısmadan yaratamaz." Aristo'ya göre ise şiir taklit sanatlarının bir dalıdır. Kaynağı, insanoğlunun gördüğü ve yaşadığı şeyleri taklitten hoşlanmasına yol açan içgüdüsüdür. Aristo'nun bu tanımının o dönemdeki şiiri büyük ölçüde etkilediğini söyleyebiliriz. İÖ 2. yüzyıldan başlayarak Akdeniz havzasının Roma egemenliğine girmesiyle şiirde de egemen dil Latince olmuş ve bu dilde pek çok önemli yapıt yaratılmıştır. Ortaçağda ise şiir büyük ölçüde kutsal metinlere yöneldi. Gerek batı, gerek doğu edebiyatlarında bazı dinsel metinler doğrudan şiir biçiminde, bazı şiirler de dinsel metinlerden esinlenilerek yazıldı. Dante Alighieri'nin *İlahi Komedya*'sı (*La divina commedia*; 1310-21) bu dönemde yazılmış evrensel ürünlerden biridir. 11.-12. yüzyıllarda yaşayan İranlı şair Ömer Hayyam ise aşk, şarap, dünya, yaşama sevinci ve insan sevgisini konu alan rubaileriyle günümüze kadar önemini yi-

Hulton Picture Library
William Wordsworth

Hulton Picture Library
Lord Tennyson

tirmedi. Türk edebiyatında, İslam dininin benimsenmesiyle dilde ve toplumsal yaşamda oluşan farklılıklar sonucu edebiyat Divan edebiyatı ve halk edebiyatı olmak üzere birbirinden farklı iki ana yöne ayrıldı. Özellikle yönetim çevrelerinde Arap ve İran edebiyatlarının etkisiyle oluşan Divan edebiyatı 20. yüzyılın başlarına kadar sürdü (*bak.* DİVAN EDEBİYATI). Halkın geleneksel dili ve beğenisi ile oluşturulan sözlü edebiyat ürünleri de günümüze kadar varlıklarını sürdürmeyi başardılar (*bak.* HALK EDEBİYATI).

Avrupa'da, Rönesans'la birlikte ilgi yeniden Klasik Dönem yapıtlarına yöneldi. Bunlardan yeni bir şiirin doğuşu için yararlanıldı. Rönesans döneminin şiirdeki en büyük adı İngiliz şair William Shakespeare'dir. Sonelerinin yanı sıra şiir biçiminde yazdığı oyunlarıyla hem şiirin, hem de tiyatronun en büyük adlarından biri oldu (*bak.* SONE). Almanya'da Goethe ve Schiller gibi büyük şairler de klasik anlayışta ürünler verdiler. 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Romantizm anlayışı sanatçıya yaratısında alabildiğine özgürlük tanıdı. Duygu ve duyumları önemsemek, insanın ruhsal dünyasına eğilmek, doğal güzelliklere hayranlık duymak başlıca özellikleriydi. Türkiye'de Tanzimat dönemi yazarları bu anlayışla ürün verdiler (*bak.* ROMANTİZM; TANZİMAT EDEBİYATI). Günümüz şiirinin ya da çağdaş şiirin oluşması ise 19. yüzyılın ortalarında Fransız şair Charles Baudelaire ve Sembolizm Akımı ile başladı (*bak.* SEMBOLİZM). Bu akıma kaynaklık eden anlayışa göre dünya bir simgeler bütünüdür. Sanatçı gördüğü gerçeği doğrudan değil, simgelerle anlatır. Baudelaire'den sonra Stephane Mallarmé, Paul Verlaine, Arthur Rimbaud gibi büyük şairlerin yapıtlarına da yansıyan Sembolizm, 20. yüzyılın başlarındaki Gerçeküstücülük gibi akımlar tarafından da benimsendi. Türk şiirinde Sembolizm'in ilk temsilcisinin Ahmed Haşim olduğu kabul edilir. İlk sembolist estetik bildirisi de Haşim'in *Piyale* (1926) adlı kitabının önsözüdür (*bak.* AHMED HAŞİM).

20. yüzyılla birlikte tüm dünyada şiirin büyük bir çeşitlenme ve çoksesliliğe yöneldiği görüldü. Çeşitli ülkelerde birbiri ardınca oluşan yeni şiir akımları ve bunların birbirlerini etkilemelerinden doğan son derece özgün şiirler ve şairler ortaya çıktı. 20. yüzyıl bu bakımdan şiir sanatının zirvelerine ulaşılan bir yüzyıl olarak da anılabilir. Bu yüzyılda, geleneksel şiir biçimleri olan ölçülü, uyaklı biçimlerden neredeyse tümüyle uzaklaşılarak, her şairin kendine özgü ritim duygusu önem kazandı. Şiirin konuları son derece çeşitlendirildi, hayatta olan her şey şiirde de karşılığını buldu. Dünyada şiirin bu kadar gelişmesi Türk şiiri üzerinde de etkisini gösterdi. 19. yüzyıl sonlarında kendini gösteren şiirde yenileşme hareketi 1930'ların başında Nâzım Hikmet'le içerik ve söyleyiş alanında iyice kendini belli etti. 1940'larda Orhan Veli Kanık, Oktay Rifat ve Melih Cevdet Anday'ın başlattıkları Garip Akımı ile eski şiirin etkisi tümden ortadan kalktı (*bak.* GARİP). Garip'e tepki olarak 1950'lerin ortasında doğan İkinci Yeni Akımı şairleri ise çağrışımlarla yüklü, çarpıcı, şaşırtıcı bir söyleyiş geliştirdiler. İmgelere dayalı zengin bir şiir dili oluşturdular (*bak.* İKİNCİ YENİ). İkinci Yeni sonrasında Türk şiirinde belirgin bir akım görülmedi. Buna karşılık gerek geçmiş yıllarda şiir yazmış, gerek 1960 sonrasında yazmaya başlamış şairler, şiirlerinde kendilerine özgü bir yol açmayı başardılar.

Şiir Türleri

Epik şiir, büyük kahramanları ve onların yaptıkları işleri anlatan şiirdir. Başta gelen özellikleri bir öykü anlatması ve bunun başka şiirlere göre daha uzun olmasıdır. En ünlü epik şiirler Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia* destanlarıdır. 20. yüzyıl Türk şiirinde epik türde verilen başlıca ürünler Nâzım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları* (1966-67), *Kuvâyı Milliye* (1968), *Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bed-*

reddin Destanı (1936), Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın *Üç Şehitler Destanı* (1949), *Bağımsızlık Savaşı, Samsun'dan Ankara'ya* (1951), *Yedi Mehmetler* (1964) ve Ceyhun Atuf Kansu'nun *Sakarya Meydan Savaşı* (1970) adlı yapıtlarıdır.

Dramatik şiir, şiir biçiminde yazılmış tiyatro yapıtlarıdır. Bu türün en başarılı örnekleri William Shakespeare'in oyunlarıdır. Türk şiirinde Abdülhak Hamid Tarhan bu türde ürünler vermiştir.

Lirik şiir, şairin kişisel duygu ve düşüncelerini açıklayan şiire denir. Bu ad, Eski Yunan edebiyatında şairlerin şiirlerini lir denen saz eşliğinde söylemelerinden kaynaklanır. Od, ağıt, sone gibi türleri olan lirik şiirler genellikle öbür şiir türlerine göre daha kısadır.

Didaktik şiir, okuyanları bilgilendirmek amacıyla yazılan şiirdir. En eskiçağlardan beri bu türde ürünler verilmiştir. Latin edebiyatında Lucretius, Virjil, Horatius, Ovidius gibi şairler bu türün en parlak ürünlerini vermişlerdir. Türk edebiyatında da Yusuf Has Hacib'in 1069'da yazdığı *Kutadgu Bilig*, ahlak, yaşam ve devlet yönetimi konusunda öğretici bilgiler veren didaktik bir yapıttır. Yunus Emre'nin 1308'de yazdığı *Risaletü'n-Nushiye*, İslami bilgi ve tasavvuf ilkelerini öğreten bir mesnevidir. Tevfik Fikret'in *Halûk'un Defteri* (1911) ve *Şermin* (1914) adlı yapıtları da didaktik ürünlerdir. La Fontaine'den dilimize çeşitli dönemlerde çevrilen öğretici nitelikli hayvan hikâyeleri de gene didaktik şiir örnekleridir. Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi didaktik şiirin yergi, fabl, manzum hikâye, manzum mektup gibi türleri vardır (*bak*. FABL; YERGİ).

Pastoral şiir, kır ve çoban yaşamını, doğa güzelliklerini anlatan şiire denir. Süsten, sözcük oyunlarından, yapmacıktan ve gösterişten uzak bir anlatımla kır yaşamının ve doğanın güzelliği, çobanların kaygısız ve sağlıklı yaşamının anlatıldığı bu şiirlere "çoban şiirleri" ya da "çobanıl şiirler" de denir. Eski Yunan edebiyatında Theokritos ve Latin edebiyatında Virjil bu alanda ürün vermiş en ünlü şairlerdir. Pastoral şiir türü idil ve eglog diye ikiye ayrılır. İdil bir kişinin, çoğunlukla da bir çobanın ağzından yazılan, kır yaşamının güzelliğinden ve çobanıl aşktan söz eden şiirdir. Eglog ise çobanların kendi yaşamları, kır yaşamı, doğa güzelliği üzerine karşılıklı konuşmalarına dayanır.

Mensur şiir, düzyazı biçiminde olmasına karşılık şiir özellikleri taşır. Yapı yönünden şiire benzememekle birlikte anlatım yönünden şiire benzeyen bu türe edebiyatımızda "mensure" adı da verilmiştir. 19. yüzyılda Fransa'da doğan mensur şiirin Türk edebiyatında en iyi örneklerini Mehmet Rauf, Halid Ziya Uşaklıgil, Yakup Kadri Karaosmanoğlu vermiştir. 1950'den sonraki dönemde de Türk edebiyatında bu türde örneklere rastlanmaktadır.

Şiirde Ölçü

Türk şiirinde serbest koşuk yaygınlaşmadan önce hece ölçüsü ve aruz ölçüsü olmak üzere iki tür ölçü kullanılırdı. Halk edebiyatında kullanılan hece ölçüsü bir şiirde bütün dizelerdeki hece sayılarının eşitliği temeline dayanır. Farsça'dan alınan ve Divan şiirinde kullanılan aruz ölçüsünde ise, bir dizede sadece hecelerin sayısı değil, uzunluk ve kısalığı da göz önünde bulundurulur. Aruz ölçüsü 20. yüzyılda Tevfik Fikret, Yahya Kemal Beyatlı ve Mehmet Akif Ersoy tarafından kullanıldı. Şiirde serbest koşuk anlayışının egemen olmasıyla aruz ölçüsü tümüyle, hece ölçüsü de hemen hemen tümüyle kullanımdan kalkmıştır (*bak*. ARUZ).

ŞİLİ. Güney Amerika'nın batı kıyılarının yarıdan fazlası boyunca uzanan Şili Cumhuriyeti, And Dağları ile Büyük Okyanus arasında yer alır. Yalnızca kuzeyde bir yerde 400 km genişliğe ulaşan Şili topraklarının ortalama genişliği 175 kilometredir. Ülke harita üzerinde, başı tropik Atacama Çölü'nde, kuyruğu Horn Burnu sularında bulunan bir yılanı andırır. Şili toprakları, kuzeyde Peru sınırından başlayıp kıyı boyunca uzanarak kıtanın güney ucuna ulaşır. Bolivya ve Arjantin, Şili'nin doğu komşularıdır. Çok az sayıda iyi limanı olan ve geniş bir kıyı ovası bulunmayan Şili'nin toprakları deniz düzeyinden başlayarak yaklaşık 7.000 metreye kadar ulaşır ve bu nedenle de ülkede hemen hemen her iklim görülür. Sık sık depremlerle sarsılan Şili'de, 1985'teki son deprem büyük can kaybına ve 1 milyar dolarlık bir zarara yol açmıştır.

ŞİLİ'YE İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 756.626 km² (bağımlı topraklar dışında).
NÜFUS: 12.961.000 (1989).
YÖNETİM: Bağımsız cumhuriyet.
BAŞKENT: Santiago.
DOĞAL YAPI: Güney Amerika'nın Büyük Okyanus kıyılarında 4.300 km boyunca uzanan ülke topraklarının ortalama genişliği 175 km kadardır. Ülkenin doğu sınırını And Dağları oluşturur.
ÖNEMLİ KENTLER: Santiago, Viña del Mar, Valparaíso, Talcahuano, Concepción, Temuco, Antofagasta.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Şekerpancarı, buğday, patates, mısır, pirinç, yulaf, arpa, kereste; bakır, demir cevheri, manganez, çinko, molibden, gümüş, altın, iyot; çimento, selüloz, balık unu, çelik, kâğıt, cam, makine, kimyasal maddeler ve işlenmiş besinler.
DIŞARIYA SATILAN BAŞLICA ÜRÜNLER: Maden cevherleri, sanayi ürünleri, meyve, sebze, kâğıt ve kimyasal maddeler.
EĞİTİM: 6-13 yaşları arasında zorunludur.

Halkının yüzde 80'den çoğu ülkenin orta bölümünde yaşar; güney ve kuzey bölümlerinde seyrek bir yerleşim görülür. Büyük çöl düzlükleri ve çıplak dağlarla kaplı olan kuzey bölümü, dünyanın en kurak bölgelerinden biridir.

Ülkenin orta bölümü, And Dağları ile kıyı yaylası arasında uzanan, 1.100 km uzunluğundaki verimli bir vadiden oluşur. Bu büyük vadinin güneyinde, güzel görünümlü birçok buzul gölünün bulunduğu göller bölgesi, daha güneyde de servi, meşe ve çam ağaçlarıyla kaplı ormanlık dağlar vardır.

Şili'nin güney kıyıları boyunca, kayalık ve çoğu ağaçlık yüzlerce adayla çevrili sayısız koy vardır. Bu adalar arasındaki sularda çok hızlı akıntılar vardır ve hava sürekli olarak fırtınalıdır. And Dağları'mn güney bölümü kıtanın güney ucundaki Macellan Boğazı'nın kıyısında yükselir. Atlas Okyanusu'na doğru uzanan güneydoğu düzlüklerinde koyun yetiştirilir. Macellan Boğazı'nın ötesinde büyük Tierra del Fuego Adası yer alır. Adanın soğuk ve ıssız güney bölümünün dışındaki yerler ağaçlık tepeler ve düzlüklerle kaplıdır. Üçte ikiden fazlası Şili'nin olan Tierra del Fuego Adası'nda petrol de bulunmuştur.

Şili'nin birçok başka adası da vardır. Kıyıdan 600 km açıktaki Juan Fernandez Adaları, Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı romanına sahne olan adalardır. Şili'nin bir başka adası, Büyük Okyanus'ta kıyıdan 3.000 km uzakta olan Paskalya Adası'dır. Şili, Antarktika'nın bir bölümü üzerinde de hak ileri sürmektedir ve orada üsleri vardır.

Güney Amerika'nın öbür yerlerinde yaşayan hayvanlar için And Dağları'nın bir doğal engel oluşturması nedeniyle Şili'de çok az hayvan türü vardır. En çok bulunan hayvanlar güzel postlarıyla tanınan çinçilya, degu ve viskaça gibi kemirgenlerdir. Akarsularda yaşayan bir kemirgen türü olan koypu da çok bulunur. Dağlık bölgelerde ise guanako, lama ve alpakalar vardır. Şili'de yaşayan en büyük etçil hayvanlar olan pumaların soyu çok azalmıştır. Şili'de küçük ötücükuşlardan baykuş ve şahine kadar birçok kuş türü vardır. Güneydeki adalarda birçok kıyı kuşu, ördek ve kaz yaşar.

Başlıca kentler ülkenin orta bölümündeki vadilerde yer alır. Şili'nin başkenti Santiago'dur. Başkentin yakınındaki Valparaíso büyük

Andes Press Agency

Şili gibi yoksul bir ülkede halkın beslenmesinde sebzeler önemli bir yer tutar.

bir ticaret merkezi ve önemli bir limandır. Güney Amerika'nın başlıca maden üreticisi ülkelerinden biri olan Şili, bakır üretiminde dünyada ilk sırayı alır. Şili'de çok miktarda demir cevheri ve molibden de çıkarılır. Maden yataklarının çoğu kuzeydedir.

Birçok yeni sanayinin kurulduğu Şili'de çalışan nüfusun dörtte birinden fazlası sanayide çalışmaktadır. Bu sanayi kuruluşları ülkede üretilen petrol, doğal gaz ve hidroelektrik enerjisi ile yerli hammaddeleri kullanır. Başlıca sanayi dalları demir-çelik, un, bira, şeker, dokuma, kâğıt, petrokimya, taşıt, elektronik, ev eşyası ve deri işleme sanayileridir.

Şili'de tarım önemli bir ekonomik etkinliktir. Halkının beşte birinden fazlası geçimini doğrudan tarımdan sağlar. Ülkenin iklim koşulları tarıma elverişli ve su kaynakları boldur. Üretim yöntemleri ve örgütlenmesi geri olmasa çok daha fazla tarımsal üretim elde edilebilir. Ülkenin orta bölümündeki verimli vadide yetişen başlıca ürünler buğday, mısır, patates, arpa, pirinç, yulaf, çavdar ve şekerpancarıdır. Birçok bağın da bulunduğu Şili'de şarap üretimi önemli bir ekonomik etkinliktir. Ama ülke topraklarının büyük bölümü otlak olarak, yonca, yulaf gibi yem bitkilerinin yetiştirilmesi için kullanılır. Tierra del Fuego'daki geniş otlaklarda koyun sürüleri yetiştirilir. Ülke dışına da satılan yün önemli bir gelir kaynağıdır.

1960'larda ve 1970'lerde gelişen ticari balıkçılık büyük önem taşır. Balıkçılıkta dünyanın önde gelen ülkeleri arasında yer alan Şili, Peru ile birlikte Güney Amerika'nın balıkçılık alanında en ileri ülkesidir. Şilili balıkçıların yakaladığı başlıca balıklar sardalye, uskumru, berlam ve hamsidir. Yakalanan balığın büyük bölümü balık unu ve balıkyağı üretiminde kullanılır.

Şili'nin doğal yapısı ulaşımın zor ve pahalı olmasına yol açar. Ülkede 8.000 km uzunluğunda bir demiryolu olmasına karşın, başlıca ulaşım yöntemi her zaman denizyolu olmuştur. Ülkeyi bir uçtan bir uca geçen demiryolunun en çok kullanılan bölümlerinde elektrikli trenler çalışır. Güneydeki Chiloé Adası'ndan Peru sınırına kadar uzanan Panamerikan Karayolu ülkenin başlıca kentlerini birbirine bağlar. Dağlık alanlarda hâlâ yük hayvanlarıyla taşımacılık yapılıyorsa da, bunun yerini giderek kamyonlarla yapılan taşımacılık almaktadır. Şili'nin başlıca kentlerinde uluslararası havalimanları vardır.

Halk ve Tarih

Şili halkının çoğu Amerika Yerlileri ile İspanyollar'ın karışımından oluşmuştur. Çoğu Katolik olan Şili halkı İspanyolca konuşur. Kırsal kesimde sığır çobanları hâlâ geleneksel giysileri olan kısa gocuk, uzun çizme ve geniş kenarlı şapka giyerler. Kırsal kesimde kadınlar genellikle tek parçalı uzun elbiseler giyer ve şala sarınırlar. Okullar parasızdır; ama kırsal kesimdeki birçok tarım işçisi, uzak olduğu için hiç okula gidememiştir. Büyük kent ve kasabalarda ortaöğretim okulları vardır. Şili üniversiteleri, Latin Amerika'daki en iyi üniversitelerdendir.

Şili önceleri dışa kapalı bir ülkeydi. Ülkenin asıl sahipleri olan Arokan Yerlileri, 1492'de Kristof Kolomb'un Amerika'yı keşfetmesinden 100 yıl öncesine kadar avcılık ve balıkçılıkla geçinirlerdi. 1392'de Peru'dan gelen bir grup İnka, Şili'ye yerleşerek toprağı sulayıp işlemeyi, değerli madenleri çıkarmayı, lama ve deveye benzer hayvanlar olan guanako ve vikunya tüyünden kumaş dokumayı Yerliler'e öğrettiler.

Diego de Almagro önderliğindeki İspanyollar altın bulmak umuduyla 1535'te Şili'ye

geldiler. Bunu Pedro de Valdivia önderliğinde gelen İspanyollar izledi ve giderek beyaz sömürgeciler Şili'ye yerleşti. Ama Yerliler 300 yıl boyunca bağımsızlıkları için çarpıştılar; 1881'e kadar Şili yönetimiyle barış imzalamadılar.

İspanyol göçmenler Yerliler'le yaptıkları savaşın yanı sıra, sık sık İspanyol yönetimiyle de çelişkiye düştüler ve bunun sonucunda Şili halkı arasında güçlü bir bağımsızlık hareketi gelişti. 1810'daki ayaklanmayı İspanya 1814'te bastırdı. Ayaklananların birçoğu And Dağları'na kaçtı ve dağları aşarak Arjantin'e gitti. Orada, İrlanda kökenli Şilili Bernardo

Andes Press Agency

Kuzey Şili'deki bir hayvan çiftliğinde, geleneksel geniş kenarlı şapkalarıyla, *huasos* denen Şilili sığır çobanları görülüyor.

O'Higgins önderliğinde örgütlenerek Arjantinli José de San Martin'le birlikte bir kurtuluş ordusu kurdular. Hazırlıklarını tamamlayınca Şili'ye girip İspanyollar'ı yendiler ve ülkede bir cumhuriyet kurdular. O'Higgins ilk başkan oldu. Ama kendi kişisel yönetimini kurmaya kalkışınca 1823'te iktidardan uzaklaştırıldı.

Şili Cumhuriyeti 1879'da kuzeydeki sodyum nitrat (Şili güherçilesi) yatakları nedeniyle Peru ve Bolivya ile savaşa girdi. Şili savaşın sonunda sodyum nitrat yataklarının olduğu Tarapaca bölgesini ve Antofagasta, Iquique ve Arica limanlarını ele geçirdi.

Şili-Arjantin sınırı konusundaki anlaşmazlık yıllarca sürdü. Ama sonunda 1902'de, iki ülkenin birbiriyle hiçbir zaman yeniden savaşmayacaklarını belirten bir antlaşma imzalandı.

1970'te Şili halkı, bir sosyalist olan Salvador Allende'yi başkan seçti. Allende yabancı şirketlerin işlettiği bakır madenlerini devletleştirdi. Tarım reformunu ve dengeli bir gelir dağılımını gerçekleştirmek için yaptığı çalışmalarla 1973'teki parlamento seçiminde oylarını daha da artırdı. Ama, ABD'nin uyguladığı ambargonun yol açtığı ekonomik güçlükleri öne süren Şili ordusu bir askeri darbeyle Allende'yi devirdi. Allende'nin ve birçok solcunun öldürüldüğü darbeyle yönetim general Augusto Pinochet başkanlığında dört kişilik bir cuntanın eline geçti.

Sola karşı yürütülen kanlı bir kıyımın ardından bütün siyasal etkinlikler yasaklandı ve sürekli bir diktatörlük yönetimi kuruldu. Bu askeri diktatörlük döneminde ekonomi kötüye gitti, işsizlik yaygınlaştı ve halkın yaşam düzeyi düştü. 1980'de halka baskıyla onaylattırılan bir anayasayla askeri yönetim sekiz yıl daha uzatıldı. Halkın artan tepkisi sonucu 1988'de yapılan bir halkoylaması halkın askeri yönetimi istemediğini ortaya koyunca, 1989'da seçim yapıldı. Demokrasi İçin Partiler Koalisyonu'nun adayı Patricio Aylwin Azócar'ın seçimi kazanarak başkan olmasıyla askeri yönetim sona erdi.

ŞİLİ AROKARYASI, Güney Amerika'da, Şili ve Patagonya'nın dağlık kesimlerinde geniş ormanlar oluşturan değerli bir kereste ağacıdır. Alımlı görünümünden ötürü anayurdundan alınıp öbür ılıman bölgelere götürülmüştür. Nitekim, Şili arokaryası (*Araucaria araucana*) Avrupa'nın batısında olduğu gibi pek çok yerde süs ağacı olarak yetiştirilmektedir.

Yaklaşık 45 metreye kadar boylanabilen ağacın gergin ve dik dalları üst üste binmiş batıcı yapraklarla kaplıdır. Erkek ve dişi kozalakları ayrı ağaçlar üzerinde bulunur. Tohum taşıyan dişi kozalaklar tümüyle olgunlaştığında bir insan kafası büyüklüğüne ulaşır. Bol nişastalı tohumları kestane tadındadır ve çerez olarak yenir. Kerestesi çam ağaçlarının kerestesine benzer, ama reçinesizdir.

Şili arokaryasına yakın akraba olan salon arokaryası (*Araucaria excelsa*) ise dünyanın

Ilıman bölgelerde süs ağacı olarak yetiştirilen Şili arokaryası And Dağları'nın alçak yamaçlarında kendiliğinden yetişir.

pek çok yerinde yetiştirildiğinden oldukça iyi tanınan bir türdür. Yeni Zelanda'nın kuzeyindeki Norfolk Adası'nda kendiliğinden yetişen bu türe iğnemsi yapraklarından ötürü "salon-çamı" da denir. Anayurdunun dışında saksılarda yetiştirilmesine karşılık, kendi doğal ortamında 60 metreye kadar boylanabilen bu görkemli ağacın odunu ev ve gemi yapımıyla mobilyacılıkta kullanılmaktadır.

ŞİMŞEK VE GÖK GÜRÜLTÜSÜ. İlk insanlar çakan şimşeklerin ve onu izleyen gök gürültüsünün ya da gürlemesinin tanrıların öfkesini gösterdiğini düşünmüştür. Düşen yıldırımların bazen yıkım ve ölümlere neden olması da bu inancı güçlendirmiş olmalıdır. Gerçekte şimşek dev bir elektrik kıvılcımıdır.

Bir elektrik bataryasının uçlarına bağlanan iki tel birbirine çok yaklaştırılırsa, aralarından küçük bir kıvılcımın atladığı görülür. Şimşek çakması da işte böyle bir kıvılcım atlamasıdır; ama fırtına bulutunun iki parçası arasında ya da bulutla yer arasında oluşan bu kıvılcım çok büyüktür ve atlama uzaklığı 8 kilometreye kadar çıkabilir. Böyle büyük bir uzaklıktan elektrik atlaması olabilmesi için, bu kıvılcımı oluşturacak elektrik geriliminin evlerimizde kullandığımız elektriğin geriliminin yüz binlerce katı olması gerekir.

Şimşek Nasıl Oluşur

Atmosferde elektrik yükünün birikimi birçok yoldan olur. Bulutları oluşturan su damlacıkları önemli bir elektrik yükü kaynağıdır. Yerçekiminin etkisiyle yere doğru düşen su damlaları, daha küçük damlalara ayrıldığı zaman her damla artı elektrik yüküyle, çevresindeki hava da eksi elektrik yüküyle yüklenir. Bir yağmur damlası yere doğru düşerken, üzerinde yoğunlaşan nem nedeniyle büyür; ama çapı 5,5 milimetreye ulaşır ulaşmaz ikiye bölünür ve oluşan her iki damla da artı elektrikle yüklenir. Eğer bu damlalar yeryüzüne düşerse, damlaların elektrik yüklerinin bir etkisi olmaz; ama eğer yükselen bir hava akımıyla bu damlalar yeniden yükselirse damlaların büyümesi sürer. Yeterince ağırlaşınca yeniden düşmeye başlayan damlalar yeniden bölünür. Damlalardaki elektrik yükü her bölünmeyle biraz daha artar (*bak.* ELEKTRİK). Damlaların bölünmesiyle ortaya çıkan elektrik yükünün yanı sıra, bulutun üst bölümle-

Frank Lane Picture Agency

Şimşek, atmosferde oluşan dev bir elektrik kıvılcımıdır. Bir bulutta birikmiş olan elektrik yükü bu kıvılcımla boşalır.

rinde bulunan buz kristalleri de sürtünme sonucu artı elektrik yükü kazanarak, eksi elektrik yüklü olan havadan ayrılır ve bulutun elektrik yükünü artırır.

Fırtına bulutlarında yağmur damlalarını kolayca yükseltebilen çok güçlü hava akımları vardır. Birbirini izleyen bölünmelerle damlalarda biriken elektrik yükü sonunda öylesine büyür ki, havanın yalıtkanlığını yener. İşte o zaman elektrik atlaması gerçekleşir; şimşek, elektrik akımına direncin en az olduğu yolu izleyen uzun bir kıvılcım biçiminde çakar. Saniyenin onda birinden daha kısa bir süre içinde gerçekleşen bu elektrik atlaması çoğu kez zikzaklı bir çizgi biçiminde görünür. Bulutlar arasındaki elektrik atlamasına şimşek, bir bulutla yer arasında gerçekleşen elektrik atlamasına da yıldırım deriz. Bu elektrik atlamasr sırasında büyük bir ısı oluşur. Yıldırımın düştüğü noktada bulunan kayaçlar bu elektrik boşalımının yol açtığı ısının etkisiyle eriyebilir; yakında bulunan insanlar ölebilir. Ama, çevredeki en yüksek noktada bulunmadıkça ya da yüksek bir ağacın altına sığınmadıkça yıldırım düşmesinden zarar görme tehlikesi çok fazla değildir. Kapalı alanlarda da yıldırım tehlikesi azdır. Yazın görülen şimşekler genellikle, uzaklarda çakan şimşeklerin bulutlardaki bir yansımasıdır.

Gök Gürültüsü

Şimşek çakmasını izleyen gök gürültüsüne elektrik atlamasının izlediği yol boyunca havanın ansızın ısınması ve genleşmesi neden olur; bu hızlı ısınma ve genleşmeyi hızlı bir soğuma ve büzülme izler. Gök gürültüsü, gözlemcinin çakan şimşeğe olan uzaklığına bağlı olarak, ya uzayan bir gürleme ya da keskin, takırtılı bir patlama sesi biçiminde duyulur. Havanın genleşip büzülmesiyle oluşan sesin yeryüzünde ya da bulutlarda yankılanması uzayan bir gürleme sesine yol açar. Yankılanarak değişik uzaklıklardan gözlemciye ulaşan sesler, çoğu zaman duyulan uzun gök gürültülerinin nedenidir.

Ses ışıktan çok daha yavaş yol aldığı için, çakan şimşeğin görülmesiyle duyulan gök gürlemesi arasında her zaman bir süre geçer. Bu süre çakan şimşeğin gözlemciye uzaklığına göre değişir; şimşek ne kadar uzaktaysa gök gürlemesinin duyulması için geçen süre de o kadar uzundur. Ses yaklaşık olarak 1 kilometrelik bir uzaklığı 3 saniyede alır. Buna göre, eğer şimşeğin görülmesiyle gök gürlemesinin duyulması arasında 9 saniyelik bir zaman geçmişse, şimşek 3 km uzakta çakmış demektir. Genellikle 15 kilometrelik bir uzaklık içindeki şimşeklerin yol açtığı gök gürültüleri duyulabilir.

Boran

Şimşek, gök gürültüsü ve sağanak yağmurla birlikte görülen şiddetli rüzgârlar olan boranlara tropik bölgelerde çok sık rastlanır. Sıcak, nemli hava ve dağlar, boran oluşumunu kolaylaştıran bir ortam sağlar; Endonezya'nın Cava Adası'nda yaklaşık olarak yılın 200 günü boran olur. Kutup bölgelerinde boran çok ender ve yalnız gece görülür.

Boran sırasında bazen erimiş metal ve taş parçalarının gökten düşerek zarara yol açtığı sanılır. Ama gerçekte olan, yıldırımın düştüğü yerdeki bir metal ya da kayacın oluşan sıcaklıkla erimesidir. (*Ayrıca bak.* RÜZGÂR.)

Paratoner

Paratoneri bulunan yapılara yıldırım düşmesi olasılığı azdır. ABD'li bilim ve devlet adamı Benjamin Franklin'in 1752'de bulduğu paratoner, yapının en yüksek noktasına yerleştirilmiş sivri uçlu bir metal çubuk ve bu çubuğu toprağa bağlayan bir bakır telden oluşur. Paratonerin temel görevi yıldırım düşmesini önlemek ya da önleyemezse elektrik boşalımını düşük dirençli bakır telden zararsız bir biçimde toprağa aktarmaktır. Elektrik enerjisi taşıyan havai hatları yıldırım düşmesinden korumak için daha karmaşık düzeneklerden yararlanılır.

Elektrikli bir matkabın ya da otomobil motorundaki bujilerin oluşturduğu kıvılcımlar, radyo ve televizyon yayınlarında girişime neden olan radyo dalgaları oluşturur. Aslında dev bir kıvılcım olan şimşek de çok büyük uzaklıklardan bu tür girişimlere neden olur; bu girişimler radyolardan cızırtı ve çatırtı sesleri biçiminde duyulur.

Yıldırım düşmesi dünyanın birçok yerinde önemli zararlara yol açmaktadır; ama şimşek

Yanardağ püskürmeleri havada şiddetli konveksiyon akımları doğurur; bu akımlar boranlara neden olabilir. Resimde İzlanda yakınlarında, Surtsey Adası üzerindeki bir boran görülüyor.

Frank Lane Picture Agency

ve yıldırımın yararı da vardır. Şimşeği oluşturan elektrik kıvılcımı havadaki azot ve oksijenin birleşerek yağmur damlalarında çözünmesine neden olur. Yere düşen bu yağmur damlaları içlerinde bulunan ve çok değerli bir gübre olan nitratları toprağa verir.

ŞİMŞİR. Çoğumuz parklarda, saray, şato ya da köşk gibi görkemli yapıların bahçelerinde, kesilerek ilginç biçimler verilen, çoğu kez de çiçek tarhlarının çevresinde duvar yerine kullanılan parlak yapraklı çalımsı bitkileri biliriz. İşte, yüzyıllardan beri bahçe düzenlemesinde kullanılan bu süs bitkilerine şimşir denir. Avrupa'nın çeşitli yörelerinde, Anadolu'da, Kuzey Afrika'da ve Orta Amerika'da yabani olarak yetişen 30 kadar şimşir türü vardır. Kışın yapraklarını dökmeyen bu çalı ya da küçük ağaç yapısındaki türlerin içinde en yaygını adi şimşirdir (*Buxus sempervirens*).

Bir Akdeniz bitkisi olan, yurdumuzda da kıyı kesimlerinde kendiliğinden yetişen adi şimşir, budanmayıp kendi haline bırakıldığında 6 metreye kadar uzayabilen sık dallı bir ağaççıktır. Dallara sık ve karşılıklı olarak dizilen küçük, koyu yeşil yaprakları bitkiye öyle bir görünüm kazandırır ki, yan yana dikili birkaç şimşir ağacının bir yanından bakacak olursanız arkasını göremezsiniz. Adi şimşir bahçecilikte en çok yararlanılan şimşir türlerinden biridir.

Taçyaprağı bulunmayan şimşir çiçekleri öbür bitkilerin çiçekleri gibi dikkat çekici değildir. Erkek ve dişi olarak ayrılan bireşeyli çiçekler bir arada, küme halinde açar: Dişi çiçekler kuruyup döküldüğünde yerini, içi

Picturepoint

Şimşir çok eskiden beri yetiştirilen değerli bir süs ve çit bitkisidir. Yukarıdaki resimde, Fransa'daki eski bir şatonun bahçesinde şimşirle yapılan düzenleme görülüyor.

siyah ve parlak tohumlarla dolu kâğıtsı tohum kılıflarına (meyvelere) bırakır.

Şimşirler çok yavaş büyüyen ağaçlardır; gövdelerinin çapı 4-5 yılda ancak 1 cm kadar artar. Bu yüzden de gövdedeki yıllık halkalar birbirine çok yakın bir konumda gelişerek odunun sert, yoğun, sağlam ve sık dokulu bir özellik kazanmasına yol açar. Başta adi şimşir olmak üzere, bazı şimşirlerin bu sarımsı beyaz, sağlam odunundan müzik aletlerinin, tarak, kaşık gibi çeşitli eşyaların yapımında ve ince oymacılıkta yararlanılır.

Anadolu'da adi şimşirin yanı sıra yabani olarak yetişen bir türe (*Buxus longifolia*) daha rastlanır. Amanos Dağları ve Kemer yakınlarında yetişen bu şimşir türü öbürüne benzerse de, daha dayanıklı yapısıyla ondan ayırt edilir.

ŞİNASİ (1826-1871), 19. yüzyılda Türk edebiyatını etkileyen ve yönlendiren yazarlar arasında yer alır. Osmanlı toplumunun çağdaş uygarlığı yakalayarak gelişebileceğini, bununsa batı örnek alınarak gerçekleştirilebileceğini savunan batılılaşma hareketinin öncülerinden biridir. Gazetelerde yazdığı makalelerle, Fransızca'dan yaptığı şiir çevrileriyle, edebi ve toplumsal eleştirileriyle, yazdığı tiyatro yapıtıyla ve kullandığı yalın, halkın anlayabileceği arı dille edebiyatta batılılaşmanın ilk adımlarını atmıştır.

İbrahim Şinasi İstanbul'da Tophane'de doğdu. İlköğrenimini mahalle sıbyan mektebinde ve Tophanede'ki Fevziye Mektebi'nde tamamlayan Şinasi aile dostlarının yardımıyla Tophane Müşiriyeti Mektubi Kalemi'ne kâtip adayı olarak girdi. Burada İbrahim Efendi'den Arapça, Farsça ve Osmanlıca'nın yazı kurallarını öğrendi; Müslüman olmuş bir Fransız subaydan Fransızca dersi aldı. Böylece ilgisi doğu kültürü yanında batıya da çevrilen Şinasi görevindeki çalışkanlığı ve başarısıyla hızla yükseldi. Bu arada çevresinde bir şair olarak da tanınmaya başlamıştı. 1849'da Damat Fethi Ahmed ve Mustafa Reşid paşaların yardımıyla, Fransızca'sını geliştirmek ve bilgisini artırmak amacıyla devlet tarafından Paris'e gönderildi. Burada matematik, tarih, doğa bilimleri ve toplumsal bilimlerle ilgilendi. Fransızca'sını geliştirdikten sonra İstanbul'dan aldığı bir emir üzerine maliye okumaya başladı.

Paris'te çalışmalarını başarıyla sürdüren Şinasi burada Reşid Paşa'nın önerisiyle doğubilimci De Sacy ailesiyle dostluk kurarak onların çevrelerine girdi. Ayrıca Alphonse de Lamartine ile tanışarak onun toplantılarını izledi. Bu arada Société Asiatique (Asya

Arkeoloji ve Sanat Dergisi

Şinasi 19. yüzyılda Türk edebiyatını etkileyen ve yönlendiren yazarlardan biridir.

Derneği) adını taşıyan kuruma üye kabul edildi. 1854'te İstanbul'a dönen Şinasi bir süre Tophane'deki eski görevinde çalıştıktan sonra Meclis-i Maarif üyeliğine atandı. Encümen-i Daniş'de (Bilimler Akademisi) görev yaptı. Ama koruyucusu Mustafa Reşid Paşa sadrazamlıktan azledilince bu göreve gelen Âli Paşa Şinasi'yi Meclis-i Maarif üyeliğinden çıkarttı. Ama kısa bir süre sonra Mustafa Reşid Paşa yeniden sadrazam olunca Şinasi de eski görevine döndü.

Paris'ten döndükten sonra batı şiirinin etkisinde şiirler yazan Şinasi 1859'da, Türkçe'de batı şiirinin ilk örneklerinin verildiği *Tercüme-i Manzume*'yi yayımlamaya başladı.

Bu arada yeni yazdığı kasidelerde batıdan edindiği yeni düşünceleri büyük bir yüreklilikle dile getiriyordu. Şinasi ayrıca bir gazete çıkararak halka halkın diliyle batının yeniliklerini ve düşüncelerini tanıtmayı amaçlıyordu. Bu isteğini Agâh Efendi ile birlikte 1860'ta *Tercüman-ı Ahval* gazetesini çıkararak gerçekleştirdi. *Şair Evlenmesi* adlı tiyatro yapıtını burada tefrika eden Şinasi bir süre sonra bu gazeteden ayrıldı. 1862'de *Tasvir-i Efkâr* adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başladı. Bu yeni gazetede ağırlık haberden çok düşünce ve edebiyat yazılarındaydı. Ahmed Vefik Paşa gibi dönemin aydınlarının yanı sıra Namık Kemal gibi genç yazarlar da burada yazmaktaydı. Ama Şinasi'nin gazetesinde devlet işlerini eleştirmesi, çevresine yeni düşüncelere açık gençleri toplaması ve Sultan Abdülaziz'e karşı Şehzade Murad'ı tutması 1863'te bir kez daha Meclis-i Maarif'teki görevine son verilmesine yol açtı. Bunun üzerine *Tasvir-i Efkâr*'ı Namık Kemal'e bırakarak 1865'te Paris'e gitti.

Şinasi Paris'e bu ikinci gidişinde zamanının önemli bölümünü büyük bir Türkçe sözlük hazırlamakla geçirdi. Bu arada yazar, dilbilimci Émile Littré ve Ernest Renan'la dostluk kurdu. 1867'de İstanbul'a dönen Şinasi kısa bir süre sonra yeniden gittiği Paris'te iki yıla yakın kalarak Fransa Ulusal Kitaplığı'nda araştırmalar yaptı. 1896'da döndüğü İstanbul'da yaşamının geri kalan bölümünü, açtığı basımevinde yapıtlarının yayımlanmasıyla uğraşarak geçirdi.

19. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'ni yönetenler kötü gidişin batıya yönelerek ve batının desteğiyle önlenebileceğine inanıyorlardı. Ama bu yönelişi yalnızca teknik gelişmeleri izleyerek ülkede bunlardan yararlanmak olarak görüyor ve batının üstünlüğünün temelinde yatan teknolojik gelişkinliği yakalayabilmek için yurtdışına öğrenci gönderiyorlardı. Amaçları bu öğrencilerin salt teknolojik yenilikleri öğrenerek ülkeye dönmeleriydi. Onların, zararlı gördükleri batı kültür ve değerleriyle ilgilenmelerini istemiyor, böylesi bir olasılığı engellemek için önlemler alıyorlardı. Ne var ki, batıya yöneliş Osmanlı yöneticilerinin başlangıçta düşündüklerinin çok ötesinde derin değişimlere yol açtı. Batıya açılma hareketiyle birlikte batı kültürü ve düşüncesi Osmanlı aydını üzerinde etkili oldu. Şinasi de Fransa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerden biriydi. Fransa'ya bu ülkede düşünce hareketlerinin en yoğun olduğu dönemlerden birinde gitmişti. Batı, özellikle de Fransız kültürüyle tanışan Şinasi batı düşüncesinin derinliklerini anlayabilmiş, laik düşünceyi kavrayabilmiş ilk Türk yazarı ve düşünürüdür. Onda Aydınlanma Çağı düşüncelerinin ve bireye özel bir önem veren Romantizm'in etkisiyle özgürlük kavramı gelişmiştir. Ama doğrudan doğruya bu kavramı kullanmaz ve bir siyasal yapı değişimi önerisinde bulunmaz. Ayrıca yazılarında ve şiirlerinde, tarafsızlaştırdığı padişahlık kurumundan da rahatsızlık duymaz. Ama zalimliğe, baskıya ve özgürlüklerin kısıtlanmasına karşı çıkar. Şinasi'ye göre zalimliğin ve köleliğin arkasında cehalet ve dinsel gericilik yatar. Uygarlığın temelinde batıda olduğu gibi akıl vardır. Eski İslam uygarlığı da o günkü batı gibi bu temel üzerine kurulmuştur.

Eğitim alanında akılcı bir yöntemin uygulanmasından yana olan Şinasi, bu amaçla yazarlığında çok yanlı bir uğraş içine girmiş, makale, şiir, oyun yazmış, sözlük çalışmaları yürütmüştür. Türkiye'de aydınlara yönelik ilk kitle iletişim aracı olan *Tasvir-i Efkâr*'ı kurarak çok önemli bir adım atmıştır.

Şiirde sade bir dil arayışı içinde olan Şinasi ilk bakışta son derece ilkel ve yoksul görünmek pahasına, eski şiirin kalıplarını kullanmaktan kaçınmış, yeni bir şiir biçimi bile geliştirmiştir. Düz yazılarında da yalın bir dille yazan Şinasi, dili Osmanlıca süslemelerden kurtararak kullanmaya özen göstermiştir.

Şinasi'nin tek perdelik *Şair Evlenmesi* adlı oyunu, batı tiyatrosu örnek alınarak yazılmış ilk yapıttır. *Şair Evlenmesi*'nin konusu ve kahramanları halk arasından seçilmiş, oyunda olay ve hareket zenginliğinden çok, bu halk tiplerinin canlandırılmasına özen gösterilmiştir. Oyunun konusu işbilir, zeki bir dost tarafından ufak bir rüşvetle düzeltilen hileli bir evlenme olayıdır. *Şair Evlenmesi* oldukça başarılı bir tiyatrodur ve halk diliyle yazılmış oyundaki tüm kişiler canlandırdıkları tiplere uygun bir dille konuşturulmuşlardır.

Şinasi'nin en önemli yapıtı gazeteleri ve bu

gazetelerdeki yazılarıdır. Şiirleri, *Müntahabat-ı Eş'ar* olarak da bilinen *Divan-ı Şinasi* (1862) adlı kitapta toplanmıştır. *Durub-ı Emsâl-i Osmaniye* (1863) adlı yapıtında ise atasözlerini toplamıştır.

ŞİNTO DİNİ. Japonlar'ın ulusal dini olarak kabul edilen Şinto dini bütünüyle Japonya'ya özgü geleneksel bir inanç ve tapınma sistemidir. Şinto sözcüğü Japonca'da "tanrı ya da kutsal güç yolu" anlamına gelir.

Şinto, Japonya tarihinin en eski dönemlerinden beri var olmuştur. Ama, İS 6. yüzyıla kadarki yazılı metinlerde Şinto adı geçmez. Bu ad ilk kez 6. yüzyılda kullanılmıştır. Japonya'da eskiden, rüzgâr, yağmur ve yıldırım gibi doğal olayları denetleyen güçler olarak düşünülen Şinto tanrılarından bazılarının dağlar gibi doğal görkemi olan yerlerde yaşadıklarına inanılırdı. Bu kadar çok tanrının varlığı Şinto'nun "milyonlarca tanrılı din" olarak anılmasına neden oldu. Sık sık yöneticiler ve kahramanlar da tanrı benzeri kabul edilir ve bazıları ölümlerinden sonra tanrılaştırılırdı.

İS 6. yüzyıla doğru Şinto dini halkın gündelik yaşamında yaptığı her şeyle yakından ilişkiliydi. Güneş tanrıçası Amaterasu'nun soyundan geldiklerine inanılan imparatorlara, tanrısal soyları için saygı gösterilirdi. Ama sonraki yüzyıllarda imparatorlar soylular karşısında güçlerini yitirmeye başladılar. Böylece Şinto'nun etkisi de azaldı. İS 6. yüzyılda ise Budacılık Japonya'ya girdi (*bak.* BUDA VE BUDACILIK). Bundan sonra eski Japon dinini Budacılık'tan ayırmak amacıyla Şinto adı kullanılmaya başlandı. Zamanla Budacılık'la, hatta Hıristiyanlık'la karışan Şinto dini 1400'de canlandı; ama ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ulusal din oldu.

1868'den sonra Japonya'da bir yenileşme programına başlanmasıyla Şinto, bütünüyle dinsel uygulamalara dayanan Mezhep Şintosu (*Kyoha Şinto*) ve imparatora tapınma yoluyla Japon ulusal ruhunu güçlendirmeyi amaçlayan Devlet Şintosu (*Kokka Şinto*) olarak ikiye ayrıldı.

Devlet Şintosu, bütün Japonya'ya yayılmış 20 bin kutsal yapıyla kendini gösterir. Bunların bazıları yol kenarlarına kurulmuş küçük

Ara Güler

Japonya'da bir Şinto tapınağı.

tapınma yerleri, bazıları da ölmüş kahramanlara ulusal anıt olarak yapılmış büyük tapınaklardır. Tokyo'daki büyük Yasukuni anıtı, yakın zamanlarda Japonya uğruna savaşırken ölenlerin ruhları için yapılmıştır. İse kentindeki büyük tapınakta Güneş tanrıçası Amaterasu'nun torununun, egemen olmak için dünyaya geldiğinde getirdiğine inanılan bir kutsal ayna vardır.

Bütün Şinto tapınaklarına *torii* adı verilen özel bir kapıdan girilir. Bu kapının kutsal bir alan olan tapmağı dışarıdaki dünyevi alandan ayırdığına inanılmaktadır.

Devlet Şintosu II. Dünya Savaşı'ndan (1939-45) sonra geriledi, ama daha sonra Tapınak Şintosu (*Cinca Şinto*) adıyla yeniden gelişti. İmparatorluk ailesiyle bağları sürmekle birlikte, Tapmak Şintosu günümüzde siyasal işlevlerinden uzaklaştırılmış durumdadır. 13 farklı gruptan oluşan Mezhep Şintosu ise, II. Dünya Savaşı sonrasında bölünmelere uğramasına karşın hemen hemen hiç değişmemiştir. Günümüzde pek çok Japon hem Şinto dinine, hem de Budacılık'a bağlıdır. Evlilik

törenleri genellikle Şinto tapınaklarında gerçekleştirilir, cenaze törenleri ise Budacı dinsel kurallara ve geleneklere göre yapılır. Bir Japon atasözüne göre, bir Japon gençliğinde Şinto dinine girer, daha sonra Konfüçyüsçü, ileri yaşlarda ise Budacı olur.

ŞİRAZLI SADİ *bak.* SADİ.

ŞİRKET, en genel anlamıyla, iki ya da daha çok kişinin kazanç sağlamak amacıyla mallarını ve emeklerini bir araya getirmesidir. İnsanların belirli bir kazanç sağlamak amacıyla ortak olmaları çok eskiçağlara dayanır. Eski Yunan ve Fenike'de tüccarlar denizaşırı ticaret yapmak için ortak tekne yaptırır ya da ortak olarak belirli malları alıp satabilirlerdi. Ama bu ortaklıkların yasal kurallara bağlanması ve iş yaşamında bugünkü yerini alması uzun bir süre sonra gerçekleşti.

15. yüzyılda İngiltere'de artık "sınırlı sorumluluk" ilkesi kabul edilmişti. Sınırlı sorumluluk ilkesiyle, şirket ortaklarının şirketin borçlarından sorumlulukları koydukları sermaye miktarıyla sınırlandı. Oysa daha önce, ortaklar bu borçlardan tüm malvarlıklarıyla sorumlu olurlardı. Bu ilke, modern şirketlerin kurulmasını hızlandıran önemli bir adım oldu. İş yapmak isteyenler yalnızca yatırdıkları parayı yitirmeyi göze alıyor, kendi servetleri ise tehlikeye girmiyordu.

Bu dönem, tüccarların zenginleştiği, denizaşırı keşiflerin ve ticaretin yeni iş olanakları sunduğu bir dönemdi. Hükümetler de ticaret yoluyla ülkelerini güçlendirmeyi ve geliştirmeyi hedefliyorlardı. Böylece devlet öncülüğünde, özel sermayeye dayalı ilk anonim şirketler kuruldu. Doğu Hint Kumpanyası, Hudson Körfezi Kumpanyası, Massachusetts Koyu Kumpanyası gibi bazı şirketlere krallık izniyle bazı özel haklar tanındı. Bu haklar arasında, ticaret yaptıkları yörelerde tekel olma, bu bölgelerde yasa yapma ve uygulama hakları ile silahlı güç oluşturma yetkisi sayılabilir. Bu şirketler bir yandan ticaret yaparak zenginleşirken, öbür yandan da devletin bir kolu gibi çalıştı. 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Amerika ve Asya'nın keşfinde, sömürgeleştirilmesinde ve yönetiminde önemli roller üstlendi.

Devletten bağımsız özel şirketlerin gelişimi uzun zaman aldı. 19. yüzyılın ortalarında yapılan yasal düzenlemelerle yaygınlık kazanan sınırlı sorumlu anonim ve limited şirketler, 20. yüzyılda batı sanayi toplumlarının iş yaşamında etki ve büyüklük açısından üstün bir konuma geldiler.

Türkiye'de Şirketler

Şirketlerin örgütlenme biçimleri, kuruluşları ve yapıları her ülkenin kendi yasal düzenlemesine bağlıdır. Türkiye'de şirketler, adi şirketler ve ticari şirketler olarak iki grupta toplanabilir. Adi şirketler Borçlar Kanunu'na, ticari şirketlerse Türk Ticaret Kanunu'na göre düzenlenmiştir.

Adi şirketlerin öbürlerinden temel farkı tüzel kişiliğinin olmayışıdır. Tüzel kişilik yasayla ya da yasanın verdiği yetkiye dayanarak oluşturulur. Belirli bir amaç için kurulmuş dernek, vakıf, şirket ya da kurum gibi özel bir varlığı olan tüzel kişiler, gerçek kişinin yani insanın sahip olduğu mülk edinmek, ticaret yapmak ve borç altına girmek gibi bazı haklarla donatılmıştır. Tüzel kişilerin, kendini oluşturan mal ve bireylerden bağımsız bir varlığı olduğu kabul edilir. Yasada ve uygulamada, bu mal ve insan topluluğu tek bir kişi olarak ele alınır.

Adi şirket, birden çok kişinin, yasalarca yasaklanmamış her türlü konuda, emek ya da mallarını birleştirerek oluşturdukları bir ortaklıktır. Ortakların tümü şirketin tüm borçlarından ayrı ayrı sorumludur. Tüzel kişilikleri olmadığı için, adi şirketler ayrı bir varlık olarak değerlendirilmez. Şirketin yapacağı işlemlerde ortakların ayrı ayrı onayı alınır. Ayrıca şirket aleyhine olan soruşturmalarda da her ortak için ayrı soruşturma açmak gerekir. Şirketin yönetiminden de, kural olarak tüm ortaklar sorumludur. Ortaklık sözleşmesi yazılı biçime bağlı değildir, yani yasal olarak belirli kurallara uygun biçimde yazılması gerekmez.

Ticari Şirketler

Türkiye'de tüzel kişiliği olan ortaklıklar ticari şirketler olarak adlandırılmıştır. Bu şirketler ticaret siciline kaydedildiklerinde tüzel kişilik kazanır. Ticari şirketler kuruluş özellikleri ve

ortaklarının sorumluluklarına göre, kendi içinde kolektif, komandit, limited ve anonim şirketler olarak başlıca dört türe ayrılır.

Kolektif şirketler, en az iki gerçek kişi arasında kurulur. Tüzel kişiler kolektif şirket ortağı olamazlar. Ortakların şirketin borçlarından sorumluluğu sınırsızdır. Yani ortakların her biri koyduğu sermayeye bağlı olmaksızın, şirketin borçlarından tüm malvarlığı ile sorumludur. Genellikle az sayıda ortak arasında kurulan kolektif şirketlerde ortakların kişisel saygınlıkları önemlidir. Ortaklık sözleşmesi yazılı biçime bağlıdır ve noterce onaylanır. Ticaret siciline tescil edilen sözleşme, üçüncü kişilere duyurmak için ilan edilir. Şirketin yönetiminden bütün ortaklar sorumludur, ama sözleşmeyle bu sorumluluk bir ya da birkaç kişiye bırakılabilir.

Komandit şirketlerin kolektif şirketlerden temel farkı, ortaklardan bir ya da birkaçının şirketin borçlarından koyduğu sermaye kadar sorumlu olmasıdır. Sınırlı sorumluluğu olan bu ortaklara komanditer ortak adı verilir. Şirket borçlarından tüm malvarlıklarıyla sorumlu olanlara ise komandite ortak denir. Komandite ortaklar gerçek kişi olmak zorundadır. Tüzel kişiler yalnızca komanditer ortak olabilir. Şirket yönetiminden komandite ortaklar sorumludur. Komanditer ortaklar, şirketin yönetimine karışma ve yönlendirme sayılmayacak konularda oy verebilirler. Kurulurken yazılı şirket sözleşmesi yapılır ve noterce onaylanır. Daha sonra şirket ticaret siciline tescil ve ilan edilir.

Limited şirketler, en az iki ve en çok 50 ortakla kurulan ve tüm ortaklarının şirketin borçlarından sorumluluğu koydukları sermaye ile sınırlı olan şirketlerdir. Limited şirketler, bankacılık ve sigortacılık gibi birkaç alan dışındaki tüm alanlarda kurulabilir. Şirketin sermayesi, ana sözleşmesinde belirlenmiştir. Sözleşmede değişiklik yapılmadıkça sermaye değiştirilemez. Limited şirketlerde sermaye payları birbirine eşit olmak zorunda değildir. Her ortak farklı sermaye ile ortaklığa katılabilir, ama ancak bir pay sahibi olabilir. Örneğin, üç ortaklı ve 1.000.000 Türk Lirası tutarında sermayesi olan bir limited şirkete, ortaklardan biri 500.000, ikincisi 300.000, üçüncüsü ise 200.000 Türk Lirası tutarında sermaye koymuş olabilir. Bu durumda tutarları birbirinden farklı üç sermaye payı vardır ve ortaklar birer pay sahibidir. Her ortağın oy hakkı ise koyduğu sermaye ile orantılıdır. Ortaklık sözleşmesinin yazılı olması ve noterce onaylanması gerekir. Onaylanan sözleşme ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan kuruluş izni alınır. Sözleşmenin ticaret siciline tesciliyle şirket tüzel kişilik kazanır ve ilan edilerek üçüncü kişilere duyurulur.

Anonim şirketler, en az beş gerçek ya da tüzel kişiyle her türlü ekonomik amaç için kurulabilen ve ana sermayesi 500.000 Türk Lirası'ndan az olmayan şirketlerdir. Ortakların şirket borçlarından sorumluluğu ödedikleri sermaye ile sınırlıdır. Ana sermaye sözleşmede belirlenmiştir ve limited şirketlerden farklı olarak, tutarı aynı olan paylara bölünmüştür. Örneğin 10.000.000 Türk Lirası tutarında sermayesi olan bir anonim şirkette, sermaye 100'er bin liralık 100 paya ya da 500'er bin liralık 20 paya bölünmüş olabilir. Bu durumda ortaklar birden fazla pay edinebilirler. Şirketin kuruluşu için Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'ndan izin alınması ve şirket merkezinin bulunduğu yerdeki ticaret mahkemesinin onayı gerekir. Ardından ticaret siciline kuruluş tamamlanır ve ilan edilerek duyurulur.

Anonim şirketlerin yönetim organları, genel kurul, yönetim kurulu ve denetçilerdir. Pay sahiplerinin katıldığı genel kurul en üst karar organıdır. Genel kurul olağan toplantısını yılda en az bir kez yapar. Ayrıca, yönetim kurulunun çağrısı ya da başka bazı özel durumlarda olağanüstü de toplanabilir. Türk Ticaret Kanunu'na göre, genel kurul toplantılarında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı komiserlerin de hazır bulunması gerekir. Yönetim kurulu şirketlerin genel yönetiminden ve temsilinden sorumludur. Denetçiler ise şirketin işlerini denetler.

ŞİSTOZOMİYAZ, Asya, Afrika, Güney Amerika ve Antiller'de 200 milyondan çok insanı etkileyen tropik bir hastalıktır. Bitkinlik, yüksek ateş, ishal, idrarda ve dışkıda kan görülmesi, karaciğer yıkımı gibi ağır sağlık sorunlarına yol açan bu hastalık, insan ve hayvan vücudunda asalak yaşayan bazı yassısolu-

canlardan ileri gelir. Yaklaşık 10-15 mm uzunluğundaki bu asalaklar, "kelebek" adıyla tanınan yapraksolucanların *Schistosoma* cinsindendir. Eskiden bu cinsin Latince adı *Bilharzia* olduğu için, hastalık *bilharziyoz* adıyla da bilinir.

Schistosoma cinsinden yapraksolucanların 20 kadar türü vardır; bunlardan beşi insanın çeşitli dokularına yerleşerek şistozomiyaz hastalığına yol açar. Bu asalaklar, insan ya da sığır gibi bir son konağın vücuduna yerleşmeden önce, tatlı sularda yaşayan bazı karından-bacaklı yumuşakçaları arakonak olarak kullanır ve gelişmesinin bir bölümünü bu konağın vücudunda tamamlar. Larva evresindeyken insana bulaşan solucanlar erişkin duruma geldiğinde toplardamarlara yerleşir ve yumurtalarını kana bırakır. Kan dolaşımıyla çeşitli dokulara taşınan bu yumurtalar sonunda idrar ve dışkıyla vücuttan dışarı atılarak sulara karışır. Suda çatlayan yumurtalardan *miracidium* denen minicik larvalar çıkar. Titrek kirpikleriyle suda serbestçe yüzen bu larvalar bir yumuşakçanın, örneğin bir tatlı su salyangozunun içine girer ve gelişmesini burada sürdürerek bu kez *serkarya* denen başka bir larva evresine dönüşür.

Artık bu arakonağa gereksinimi kalmayan serkaryalar salyangozdan ayrılarak yeniden suda yüzmeye başlar. Asalak larvalarıyla kirlenmiş sularda yüzen ya da çıplak ayakla yürüyen insanların derisinden içeri giren serkaryalar önce kan damarlarına geçer, oradan karaciğere giderek olgunlaşır ve gene kan dolaşımıyla vücudun çeşitli yerlerine ulaşarak hastalık belirtilerine yol açar. Böylece asalağın yaşam çevrimi tamamlanmış olur.

Bu solucanların yerleştikleri organa göre değişik belirtiler veren birkaç şistozomiyaz türü vardır. *Schistosoma* türlerinden biri bağırsak şistozomiyazma, bir başkası idrar yolları şistozomiyazına, özellikle Uzakdoğu'da yaygın olan üçüncü bir tür de bu grubun en tehlikeli hastalığı olan damar şistozomiyazına neden olur.

Asalak solucanlar üzerinde etkili olan ilaçlar larvaları öldürerek hastalığın tedavisini sağlarsa da, şistozomiyazın yaygın olduğu birçok ülkede parasal nedenlerle ilaç dağıtımı ve kullanımı yeterli değildir. Hastalığı önlemek için her şeyden önce sağlık ve temizlik kurallarına uymak, kanalizasyon ağlarını yaygınlaştırarak asalak yumurtalarının içme ve kullanım sularına bulaşmasını engellemek gerekir. Şistozomiyaz hastalığı yalnızca bazı tatlı su salyangozlarının bulunduğu yörelerde görüldüğü için, bu arakonakların yok edilmesi de etkili bir önlemdir. Ne var ki, yakın bir gelecekte denetim altına alınması pek olanaklı gözükmeyen şistozomiyaz, bugün için sıtmadan sonra dünyanın en yaygın asalak hastalığı olarak önemini korumaktadır. Ülkemizde bu hastalığa yalnızca Mardin'in Nusaybin ilçesinde, akarsuların kıyısındaki bazı köylerde rastlanmıştır.

ŞOLOHOV, Mihail (1905-1984). 1965'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan SSCB'li roman ve öykü yazarı Mihail Şolohov, Toplumcu Gerçekçilik Akımı'nın önde gelen adlarından biridir.

Don Irmağı havzasında, küçük bir Kazak köyünde doğdu. 15 yaşında Kızıl Ordu'ya katılmak amacıyla okulu bırakarak Moskova'ya gitti. O yıllarda edebiyatla ilgilenmeye başladı. Çeşitli gazete ve dergilerde öyküleri ve röportajları yayımlandı. Dört yıl sonra köyüne döndü. 1932'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (SBKP) girdi. II. Dünya Savaşı sırasında *Pravda* gazetesi adına cephede savaş muhabirliği yaptı.

17 yaşında yazmaya başlayan Şolohov, ilk öykülerini *Don Hikâyeleri* (1926) adlı kitabında topladı. 1925'te yazmaya başladığı ve başyapıtı sayılan *Ve Durgun Akardı Don*, 1928-40 yılları arasında dört cilt olarak yayımlandı. Yazar bu yapıtında Don Irmağı kıyılarındaki Kazaklar'ın yaşamını, I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak Ekim Devrimi'ni, iç savaşı ve devrim sonrasını kapsayan geniş bir zaman dilimi içinde anlattı. Son derece güçlü bir gözlem yeteneği ve ayrıntı zenginliğiyle kişilerin derinlemesine incelendiği, Don Kazakları'nın Bolşevikler'e karşı yürüttüğü bağımsızlık mücadelesini nesnel bir bakış açısıyla anlatan bu yapıt belgesel bir nitelik taşır (*bak.* EKİM DEVRİMİ). Roman kahramanının öyküsü aynı zamanda, tarihsel değişim sürecinde toplumdaki değişimleri kavrayamayan kişilerin trajik öyküsüdür. 1941'de yapıtı Sta-

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ünlü SSCB'li yazar Mihail Şolohov.

lin Ödülü'yle onurlandırılan yazar 1949'da SSCB Bilimler Akademisi üyeliğine, 1954'te Sovyet Yazarlar Birliği Prezidyumu'na, 1961'de de SBKP Merkez Komitesi üyeliğine seçildi. Tarımın kolektifleştirilmesi sürecini işlediği ikinci romanı *Uyandırılmış Toprak*'ı (1932-60) 28 yılda tamamlayabildi. Şolohov insanları savaşın vahşetinden ve acılarından korumak, uzak tutmak için, onlara sürekli savaşı anımsatmak gerektiğine inanıyordu. Savaş muhabirliği yaptığı dönemde karşılaştığı olaylardan esinlenerek yazmaya başladığı tamamlanmamış romanı *Vatan İçin Döğüştüler* (1942) ve *İnsanın Yazgısı* (1956) adlı yapıtlarında savaş temasını işledi. 1965'te tüm yapıtları, özellikle de *Ve Durgun Akardı Don* için Nobel Edebiyat Ödülü'ne layık görüldü.

Yazarın dilimize de çevrilen öteki önemli yapıtları *Alyoşka'nın Yüreği* (1925) ve *Mavi Bozkır*'dır (1926).

ŞOSTAKOVİÇ, Dmitri (1906-1975). Dmitri Şostakoviç 20. yüzyılın en önemli SSCB'li bestecilerinden biridir. St. Petersburg'da (sonradan Petrograd, bugün Leningrad) doğan Şostakoviç ilk piyano derslerini annesinden aldı. Müzik öğrenimine Glasser Müzik Okulu'nda başladı. 1919-25 arasında Petrograd Konservatuvarı'nda (bugün Leningrad Konservatuvarı) öğrenim gördü. Babası 1917 Ekim Devrimi'nden kısa bir süre sonra, ardında yoksul bir aile bırakarak öldü. Şostakoviç tiyatrolarda piyano çalarak ailesine destek olmaya çalıştı.

1925'te okulu bitirirken yazdığı *Birinci Senfoni*'siyle genç yaşta yalnız kendi ülkesinde değil, dünya çapında ün kazandı. Yapıtı 1927'de Berlin'de, ertesi yıl ABD'de, Philadelphia'da seslendirildi. Bu olağanüstü başarı üzerine hükümet sanatçıyı, Ekim Devrimi'nin yıldönümü için *İkinci Senfoni*'yi yazmakla görevlendirdi. Ekim Devrimi'ni izleyen yıllarda SSCB'de özgür bir kültür ortamı vardı. Şostakoviç o dönemde ülkesinde çok sevilen bir sanatçı olmakla birlikte, 1930'larda Stalin yönetimi sırasında resmi çevrelerin olumsuz tepkisiyle karşılaştı. İlk iki operası *Burun* (1927-28) ve *Mtsensk'li Lady Macbeth* (1932), biçimcilikle ve küçük burjuva duyarlılığıyla yüklü bulunarak hükümetçe resmen suçlandı ve yasaklandı.

Bu suçlamalar karşısında Şostakoviç operalarını ve *Dördüncü Senfoni*'sini geri çekti. Suçlamaları yanıtlamak amacıyla, "bir Sovyet sanatçısının haklı eleştirilere yanıtı" olarak tanımladığı *Beşinci Senfoni*'yi yazdı. 1937'de seslendirilen bu yapıt SSCB'de olduğu kadar başka ülkelerde de beğenildi. 1936'da Türkiye'ye gelerek piyano resitalleri veren Şostakoviç 1940'ta Stalin Ödülü'nü kazandı. 1941'de, ülkesinde ulusal bir kahraman olarak görüldüğü II. Dünya Savaşı yıllarında *Leningrad Senfonisi* olarak da bilinen *Yedinci Senfoni*'yi yazdı.

1948'de, devletin baskıcı bir kültür politikası uyguladığı sırada, Şostakoviç'le birlikte Sergey Prokofyev gibi ünlü besteciler biçimci arayışa yönelmek ve anlaşılmaz yapıtlar vermekle suçlandılar. Şostakoviç Moskova ve Leningrad konservatuvarlarındaki görevlerinden uzaklaştırıldı. Stalin'in 1953'te ölmesinden sonra devletin kültür politikası yumuşadı. Şostakoviç SSCB'nin en büyük unvanlarından olan "halk sanatçısı" unvanıyla onurlandırıldı, ama resmi çevrelerle olan anlaşmazlıklar sürdü. O dönemde, son derece güçlü yapıtlarından *Onuncu Senfoni*'yi (1953) ve şair Yevgeni Yevtuşenko'nun bir şiirini kullanarak *On Üçüncü Senfoni*'yi (1962) yazdı.

Pictorial Press, Ltd.

Dmitri Şostakoviç 20. yüzyılın en önemli SSCB'li bestecilerindendir.

1949'da ABD'de, 1958'de Batı Avrupa ülkelerinde turneye çıktı.

Şostakoviç 15 senfoni, yaylı çalgılar için 15 dörtlü, piyano ve yaylı çalgılar için bir beşli, piyano ve keman konçertoları, üç bale müziği, çocuk korosu için *Ormanların Şarkısı* (1949) adlı bir oratoryo, iki film müziği besteledi. İki kez SSCB'nin en yüksek unvanı olan Lenin Nişanı ile ödüllendirildi. Yaşamı boyunca aldığı sert eleştiriler ve baskılara karşın inanç ve düşüncelerinden ödün vermeyen Şostakoviç, özellikle senfonilerindeki sağlam yapı ve orkestra müziğindeki ustalığı ile 20. yüzyılın en önemli bestecilerinden sayılır.

ŞÖVALYELİK. İlk şövalyeler, zırh giyen ve at üstünde çarpışan savaşçılardı. Hıristiyan Batı Avrupa'da, 814'te Şarlman'ın ölümünden sonra şövalyelere gereksinim duyuldu. Bu dönemde düzeni sağlayacak ve insanları koruyacak kadar güçlü bir yönetim yoktu. Avrupa Müslüman Magripliler, Slavlar, Macarlar ve İskandinavyalılar'ın saldırılarına uğruyordu. Yasa yokluğu yüzünden her yerde istilacılar, soyguncular ve haydutlar türemişti. Geçimini barış içinde sağlamak isteyen herkes, büyük bir şato sahibi olan bir soylunun (senyör) korumasına sığınmak zorundaydı. Böylece gerek serfler (toprak köleleri olan üreticiler), gerek savaşçılar bu koruma karşılığında senyöre hizmet etmekle yükümlüydüler. Senyör şövalyelere kullanmaları için toprak, çoğu kez de bir şato verirdi. Karşılığında, şövalye yılın belli bir süresinde senyör için savaşırdı. Savaş alanlarında, giderlerini kendisinin karşıladığı donanımı ile hazır bulunur, ayrıca yıllık vergisini de öderdi (*bak.* FEODALİZM).

Yaşamın zor ve acımasız olduğu 9. ve 10. yüzyıllarda saldırılara karşı koyan şövalyeler kültürlü ve kibar insanlar değil, güçlü, gözü pek, zorba, savaşmaya hazır kişilerdi. Şövalyeleri konu alan öykü ve şiirler şövalyeliği gerçekte olduğundan çok daha romantik gösterir (*bak.* ARTHUR).

Ortaçağ başlarında şövalyeler savaşmayı bilen, paralı savaşçılardı. Yaklaşık 11. yüzyıla doğru Avrupa'ya saldıran istilacıları püskürtme işi sona erdi. Ama şövalyeler kendi aralarında savaşmayı ve yağmalamayı sürdürdüler. 10. yüzyılda, düzeni sağlamaya çalışan kilise, rahipler, kadınlar ve tüccarlar gibi bazı gruplara saldırılmamasını öngören yasalar koymuştu. 11. yüzyılda pazar günleri ve kutsal günlerde savaşmak yasaklandı.

Yoksulların, çaresizlerin ve kilisenin korunması gerektiği düşüncesi oldukça yavaş yayıldı. Bunun kabul edilmesi şövalyelerin yeni bir amaç bulmalarına yol açtı. 1095'te Papa II. Urbanus'un Clermont'da I. Haçlı Seferi konusundaki vaazı, şövalyeleri bu amaç çevresinde birleştirdi. Onlardan savaşmayı bırakmamaları, ama kilisenin hizmetinde savaşmaları (*bak.* HAÇLI SEFERLERİ) ve Hıristiyan'ca davranış bakımından insanlara örnek olmaları istendi.

11.-15. yüzyıl arasındaki kusursuz şövalyelik ülküsüne uygun olmak belki de çok zordu, ama ona erişmeye çalışırken şövalyeler en azından olumlu davranış özellikleri de ediniyorlardı. Yeni şövalyelik ülküsü sayesinde şövalye senyöre hizmet vermekle yükümlü bir

(Üstte) Musee Conde, Chantilly; (sağda) Trustees of the British Museum

Üstte: Ortaçağda "Saatler Kitabı" adıyla bilinen resimli dua kitaplarından birinde yer alan "Mayıs" resminde ata binen soylular ve eşleri görülüyor (15. yüzyıl). **Sağda**: Bir kalkanın üzerindeki bu resimde, şövalyenin kendisini soylu bir hanımın hizmetine adaması gösteriliyor.

savaşçı konumundan kurtuldu. Önceleri feodal toplumda herkes şövalye olma umudu besleyebilirdi. Oysa artık atı, zırhı, kılıcı ve güçlü bir pazısı olan herkes hemen şövalye olamıyordu. Şövalyelik yıllar süren bir eğitim ve hizmet deneyimi gerektiren, birtakım sıkı kurallara, kutsal yeminlere bağlı bir meslek oldu. Böylece askeri niteliği yanında dinsel bir nitelik de kazandı.

Şövalyelik Eğitimi

Şövalye olarak eğitilecek çocuklar (din adamı olmak için kiliseye girecek olanlar dışında, ortaçağda birçok soylu aile çocuğu) yedi yaşına gelince bir soylunun şatosuna gönderilerek soylu bir hanıma yardımcı (*paj*) sıfatıyla hizmet vermeye başlardı. Buna karşılık da ona soylu davranış kuralları öğretilirdi. Çocuk ata binmeyi, şarkı söylemeyi, bir müzik aleti çalmayı, Latince ve Fransızca okumayı, hatta bazen okuma yazmayı öğrenirdi. Kimseyi arkadan vurmamak, silahsız kişiye saldırmamak, düşene dokunmamak, övünmemek, ama başkalarını başarıları için kutlamak gibi temel şövalyelik kuralları öğretilirdi.

14 yaşına gelince şövalye yardımcılığı (*squire*) rütbesine yükselirdi. Fransız yazar Jean Froissart'ın vakayinameleri, şövalye yardımcılarının efendilerine köklü bağlılıklarının öyküleriyle doludur. Gence artık daha değişik ve zor görevler verilirdi. Mızrak, kılıç ve savaş baltası gibi şövalye silahlarını kullanmayı öğrenmeye başlardı. Şövalyesinin zırhının bakımını yapmak, zırhı giyip çıkarmasına yardım etmek zorundaydı. Sofrada da hizmet eder, ahırda çalışır ve atlara bakardı. Açlığa ve soğuğa dayanma, uzun nöbet saatleri boyunca uyanık kalma konusunda kendisini eğitirdi. Savaşlar ya da turnuvalar boyunca şövalyenin donanımına göz kulak olur, onun yanında çarpışır, yaralanırsa yardım eder ve öldürülürse gömerdi.

Zırhlı şövalyeler turnuvada çarpışıyor. Bu karşılaşmalar şövalyelere savaş deneyimi kazandırır ve cesaretlerini gösterme fırsatı verirdi.

Şövalye olamayanlar yaşamları boyunca yardımcılığa razı olurlardı. Ama çoğu 21 yaşına gelince şövalye olurdu.

Şövalyeliğe hazır duruma gelen aday için uzun ve ciddi bir tören düzenlenirdi. Önce yıkanır, temizliği simgeleyen beyaz bir tunik, bunun üzerine de kan dökmeye ve ölümü göğüslemeye istekli olduğunu göstermek için kırmızı elbise ve siyah ceket giyerdi. Daha sonra da 24 saat oruç tutar ve geceyi kilisede, zırhının yanında diz çöküp dua ederek geçirirdi. Gün doğarken günah çıkartır ve şükran ayinine katılırdı. Daha sonra şatodaki herkes kiliseye toplanır ve şövalye adayı onların önünde kılıcını rahibe verirdi. Rahip de kilisenin, dulların ve yetimlerin savunulması yolunda kullanılacak bu kılıcı kutsaması için Tanrı'ya dua ederdi. Şövalye adayı ise diz çökerek, Tanrı'dan korkacağına, Hıristiyan dinini koruyacağına, krala cesaretle hizmet edeceğine, zayıfları koruyacağına, iyilik uğruna savaşacağına, efendisine boyun eğeceğine, adil ve dürüst olacağına, başladığı her şeyi bitireceğine, kadınları sayacağına ve düşmandan asla kaçmayacağına yemin ederdi. Ardından şato sahibi soylu yeni kutsanmış kılıcın sırtıyla adayın omuzlarına dokunur ve "Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına seni şövalye ilan ediyorum" derdi. Şövalye bundan sonra zırhını giyer, kılıcını kuşanır ve altın mahmuzlarını takardı.

Şövalyelerin asıl görevleri savaşmaktı. Barış zamanlarında turnuva adı verilen karşılaşmalar düzenlerlerdi. Bu turnuvalarda şövalyeler bağlı oldukları soylunun karısının onuruna çarpışırlardı. Bu oyunlar genellikle kör mızrak ve tahta kılıçlarla gerçekleştirilirdi. Gene de, bazen gerçek silahlar kullanılması sonucu yarışmacılar yaralanabilir, hatta ölebilirdi. Sir Walter Scott'ın *Kara Şövalye* (*Ivanhoe*; 1819) adlı romanında bu turnuvaların görkem ve coşkusu anlatılmıştır (*bak.* TURNUVA).

Ama savaş yöntemlerinin değişmesiyle, şövalyelerin eğitim gördüğü göğüs göğüse çarpışma yerini başka savaş türlerine bıraktı. Crécy (1346) ve Poitiers (1356) çarpışmalarında ağır zırhlı Fransız şövalyeleri, büyük yaylar kullanan İngiliz askerleriyle eşit konumda değillerdi. Barutun kullanılmaya başlanmasıyla da şövalyelik önemini yitirdi (*bak.* ZIRH; SAVAŞ VE SAVAŞ ARAÇLARI).

Şövalyeliğin, insanları onur ve zafer isteğiyle savaşa özendirdiği için kötü bir şey olduğu ileri sürülebilir. Öte yandan şövalyelik düşmana karşı bile onurlu davranmayı özendirmiştir.

Şövalyelik Tarikatları

Şövalyeliğin büyük bir önem kazandığı Haçlı Seferleri döneminde, kilisenin önderliğinde Templier, Hospitalier ve Töton Şövalyeleri

gibi ünlü şövalye tarikatları ortaya çıktı. Bunlar bir kral ya da soyluya değil, kiliseye bağlılık gösterirlerdi. Müslümanlar'a karşı savaşmaya ve Kudüs'te Hz. İsa'nın gömüldüğü Kutsal Kabir'i geri almaya yemin ederek, Hıristiyanlık adına Kutsal Topraklar'ı ele geçirmeyi amaçlayan ordular için güçlü bir birlik oluşturdular.

13. yüzyıl ortalarında Kudüs'ün kesin olarak yitirilmesiyle bu kutsal şövalye tarikatları amaçsız kalarak zamanla yok oldu. Hospitalier Şövalyeleri 1798'e kadar Malta Adası'nı ellerinde tuttular. Bu tarikat, toplum içinde hayırsever bir grup konumundaki Malta Şövalyeleri'yle günümüze kadar ulaştı.

12. yüzyılda İspanya ve Portekiz'de Magripliler'e karşı yapılan savaşlarda bazı dinsel şövalye tarikatları ortaya çıktı. Bunların en önemlileri Santiago de Compostela, Calatrava ve Alcántara'dır.

Orduların şövalyelere gereksinimi kalmamasına karşın, şövalyelik toplumsal bir ülkü, bir yaşam tarzı ve onur simgesi olarak süregeldi. Yakın zamanlarda dindışı başka şövalye tarikatları da ortaya çıktı. Yalnızca İngiltere'de dokuz unvan vardır. Bunlar arasında İngiltere'deki Royal Victorian Order ve Fransa'daki Légion d'honneur tarikatı ve nişanı sayılabilir.

Bugün şövalyelik ortaçağdakinden farklı bir anlam taşır. Çağdaş şövalyeler hizmet veren kişilerdir. Ünlü bir yazar, sanatçı, devlet adamı, bilim adamı ya da asker olabilir. Şövalyelik nişanı bu kişileri onurlandırmak için verilir. İngiltere'de şövalyeler adlarından önce "sir" unvanı taşıyabilirler. Unvan alma töreni de çok basitleşmiştir. Şövalyeliğe seçilen kişi diz çöker ve kral ya da kraliçe bir kılıçla omuzlarına dokunarak onu şövalye ilan eder. Bu sırada genellikle nişan da verilir. Aynı biçimde onurlandırılan bir kadın ise "dame" unvanı alır.

Popperfoto

Şarkıcı Bob Geldof'a, açlara yardım kampanyası açtığı için "şövalye" unvanı verilmiştir.

T

TABANCA *bak.* ATEŞLI SİLAHLAR.

TABU. Polinezya kökenli bir sözcük olan tabu, "yasaklanmış" ya da "ayrı tutulmuş" anlamına gelir. Denizci ve kâşif kaptan James Cook 18. yüzyılda Pasifik Adaları'na yaptığı geziler sırasında, bu adaların halkı arasında kutsal, tehlikeli ya da lanetli sayılan bazı düşünce ve geleneklerin *tabu*, *tafu* ya da *tapu* gibi sözcüklerle anlatıldığına tanık oldu. Tabu sözcüğü böylece James Cook aracılığıyla önce İngilizce'ye, sonra da batı dillerine girdi.

Tabu kavramını açıklamak için şu örnek verilebilir: Ana babanızın ya da öğretmeninizin, belirli bir nesneye dokunacak olursanız, söz konusu nesnenin sizi cezalandıracağını söylediğini düşünün. Ama bu uyarıya karşın, görünürde büyüklerden biri yoksa, merakla o nesneye dokunur ve sonuçta hiçbir şey olmadığını görürsünüz. Ne var ki, Polinezyalı olsaydınız ve yasaklanmış nesne bir tabu

olsaydı aynı biçimde davranamazdınız. Tabu kabul edilen nesnenin içinde, *mana* adı verilen, tehlikeli ve gizemli bir güç olduğuna inanan Polinezyalılar, tabuyu çiğneyen, başka bir deyişle yasaklanmış nesneye dokunabilecek kadar düşüncesiz olan bir kişinin mutlaka cezalandırılacağını düşünürler. Onlara göre yasağı çiğneyene hastalık, başarısızlık ya da ölüm biçimindeki ceza, insan eli değmeksizin kendiliğinden gelir.

Tabu yalnızca nesnelere değil insanlara, hatta sözcüklere bile uygulanabilir. Polinezya'da şefler, özel yetki sahibi kişiler ve bazı nesneler sıradan insanlar için genellikle tabudur. Bu durum, halkı denetim altında tutmak için uygulanan elverişli bir yoldur. Öte yandan, yas tutanlar, yakın geçmişte ölmüş kimselerin adları, yabancılar ve savaşta düşman öldürmüş askerler bazı dinsel arınma törenleri yapılana kadar tabu sayılabilir. Toprak sahipleri, çiftlik ve meyve bahçesi gibi mülklerine kimsenin dokunmaması için dinsel törenler düzenleyerek onları tabulaştırabilir.

Polinezya tabularına benzer düşünce ve geleneklere dünyanın birçok yöresinde rastlanır. Örneğin Afrika'da sık rastlanan bir tabuya göre erkek kaynanasıyla bir arada bulunamaz, onunla konuşamaz; onun yaklaştığını gördüğünde başını çevirmek zorundadır. Dünyanın her yerinde bazı yiyeceklerin yenilmesini yasaklayan tabular vardır. Yasak ya da tabu sayılan besinler toplumdan topluma değişiklik gösterir. Museviler'e ve Müslümanlar'a domuz eti yasaktır, Hindistan'da ise Hindu dini sığır eti yemeyi yasaklar. İngiltere ve Kuzey Amerika'da köpek ya da at eti yenmez. Oysa Fransa ve Belçika'da at eti sıradan yiyeceklerden sayılır. Güneydoğu Asya'da ve Batı Afrika'nın bazı yörelerinde ise köpek eti beğenilen besinler arasındadır. İngilizler'i at ya da köpek etini yemekten alıkoyan bir tabu yoksa da, bunun pek "doğru" olmadığını düşünen bir kimse kazara bu tür et yerse bundan rahatsızlık duyar.

TACİKİSTAN. SSCB'nin Orta Asya'daki cumhuriyetlerinden biri olan Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ülkenin en güneyinde yer alır. Batı ve kuzeybatıda Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, kuzeyde Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, güneyde ise Afganistan'la çevrilidir. Tacikistan'ın yüzölçümü 143.100 km²'dir.

Society for Cultural Relations with the USSR

Tacikistan'da bir kolektif çiftliğin üyeleri. Tacikistan dışarıya önemli ölçüde kayısı, badem ve üzüm satar.

Dağlık bir ülke olan Tacikistan'ın doğusunda Pamir Dağları yükselir. SSCB'nin en yüksek noktası olan 7.495 metre yüksekliğindeki Komünizm Doruğu ile 7.134 metre yüksekliğindeki Lenin Doruğu buradadır. Pamir Dağları'nın dorukları kar ve buzullarla kaplıdır. Yaklaşık 77 km boyunca uzanan Fedçenko Buzulu, SSCB'nin en uzun buzulu olduğu gibi, dünyadaki en uzun vadi buzullarından da biridir. Dağlarda iklim çok sert, kuru ve aşırı soğuktur. Yalnızca batıdaki korunaklı vadilerde çiftçilik yapılabilmektedir.

Tacikistan'da yaşayanların yarıdan fazlasını Tacikler oluşturur. Ülkenin İran kökenli yerli halkı olan Tacikler Müslüman'dır. Tacikler'in başlıca geçim kaynağı tarımdır. Ülkedeki en büyük ikinci etnik topluluk olan Özbekler de tarımla uğraşır. Nüfusun geri kalanı Rus, Tatar, Alman, Kırgız, Ukraynalı ve Yahudi'dir. Halkın çoğu, *kışlak* adı verilen köylerde yaşar. Düz damlı köy evleri çitlerle çevrili bağ ya da meyve bahçeleri arasındadır. Yamaçlara kurulmuş olan yerleşimlerde, bir evin

damı hemen yukarısındaki evin avlusunu oluşturur.

Vadilerde sulamayla yetiştirilen başlıca ürünler pamuk, meyve ve pirinçtir. Ülke tarımında ipek de önemli bir yer tutar. Dağ yamaçlarında buğday ve arpa yetiştirilir, koyun, keçi, sığır ve at beslenir.

Tacikistan'ın sanayisi kentlerde yoğunlaşmıştır. Başkent ve en büyük kent olan Duşanbe (1989 nüfusu 595.000) ile Leninabat en önemli kentleridir. Madenler bakımından zengin olan Tacikistan'da kurşun, çinko, altın, flüorit, arsenik, bizmut ve madeni tuzlar çıkarılır. En önemli sanayi kolları madencilik, tarımsal ürünler, yapı gereçleri ve dokuma sanayisidir.

Tacikler tarihte sırasıyla Persler'in ve Büyük İskender'in kurduğu imparatorlukların egemenliği altında yaşadılar. İS 7.-8. yüzyıllarda bölgeyi ele geçiren Araplar'ın etkisiyle Müslüman oldular. Sonraki yüzyıllarda Türk kökenli halkların istila ettiği bu bölgede Türk dili ve kültürü yaygınlık kazandı. Tacikler 15.-18. yüzyıllarda, bugünkü Tacikistan topraklarının büyük bölümünü kapsayan Buhara Hanlığı'na bağlandılar. Ardından Afganlar'ın egemenliğine girdiler. 1860'larda ise bölge Ruslar'ın eline geçti. 1917'deki Ekim Devrimi'nden sonra Tacik topraklarının bir bölümü Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlandı. 1920'de de Buhara Sovyet Halk Cumhuriyeti kuruldu. 1922'de yeni yönetime karşı bir ayaklanma baş gösterdi. Tam anlamıyla denetim altına alınamayan bu ayaklanma 1931'e kadar etkisini sürdürdü.

1924'te Özbekistan'a bağlı Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. 1929'da "birlik cumhuriyeti" statüsünü kazanan Tacikistan'ın adı, Tacikistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu.

Son yıllarda, özellikle de 1990'da, öteki cumhuriyetler gibi Tacikistan'da da güçlü milliyetçi hareketler baş gösterdi.

Tacikistan'ın nüfusu 5.112.000'dir (1989).

TAC MAHAL, Hindistan'ın kuzeyinde, Agra kenti yakınlarında, Hint-Türk İmparatoru Şah Cihan'ın 1631'de ölen karısı Begüm

Picturepoint

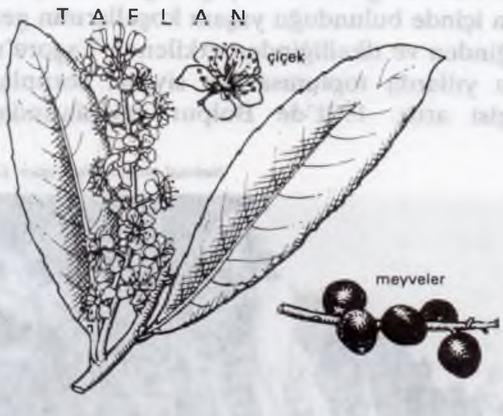
Hindistan'ın Agra kenti yakınlarındaki görkemli Tac Mahal türbesi ve önündeki havuza yansıyan görüntüsü.

Mümtaz Mahal (Ercümend Banu) için yaptırdığı büyük bir türbedir. 1666'da ölen Şah Cihan da burada gömülüdür (*bak.* HİNT-TÜRK İMPARATORLUĞU).

Tac Mahal, Camna (Yamuna) Irmağı'nın güney kıyısında, yüksek duvarlarla çevrili geniş bir bahçenin içindedir. Türbeye giden yol kırmızı kumtaşıyla döşelidir. Servi ağaçları arasından geçen dört kanal türbenin önündeki büyük havuzda birleşir. Tac Mahal, biri kırmızı kumtaşından 1,30 metre yüksekliğinde, öteki beyaz mermerden 6 metre yüksekliğinde iki kaidenin üzerine oturtulmuştur. Üstteki kaidenin köşelerinde üçer şerefeli, dantel gibi işlenmiş dört minare yükselir. Minareler 39 metre yüksekliğindedir. Ortada yer alan, beyaz mermerden, sekizgen biçimli türbe dünyanın en büyük kubbelerinden biriyle örtülüdür. Soğan biçimli kubbenin üst kaideden yüksekliği 75 metredir. Çevresinde dört küçük kubbe daha vardır. Türbenin içinde, sekizgen planlı mekânın ortasında, Şah Cihan ile Mümtaz Mahal'ın 2 metre yüksekliğindeki lahitleri yer alır. Mezarları ise döşemenin altındaki mezar odasındadır. Türbenin iç duvarları yarı değerli taşlardan kakmalarla bezenmiştir. Çeşitli İslam ülkelerinden gelen mimarların katılımıyla gerçekleştirilen yapının başmimarı, Anadolulu ya da Şirazlı olduğu sanılan Muhammed İsa Efendi'dir. Yapımına 1632'de başlanan türbe 20 bini aşkın işçinin çalışmasıyla yaklaşık 1650'de tamamlanmıştır. Yapıda çok sayıda yapı ustasından başka kakmacı ve hattat gibi sanatçılar da çalışmıştır. Tac Mahal Hint-Türk mimarlığının en güzel örneklerinden biridir.

TAFLAN, gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir ağaç ya da çalıdır. Kuzey İran'da, Karadeniz'in doğu kıyılarında ve Balkanlar'da kendiliğinden yetişen bu bitki (*Prunus laurocerasus*) iri, parlak koyu yeşil yapraklarından ötürü park ve bahçelere süs ve gölge ağacı olarak dikilir. Bazı yörelerde meyveleri taze yemiş olarak tüketilir. Yurdumuzun Trabzon, Rize, Giresun gibi kuzey illerinde sıkça rastlanan bitkiye, kirazı andıran, siyaha yakın morumsu kırmızı meyvelerinden ötürü karayemiş ya da lazkirazı gibi adlar da verilmektedir.

Orman içi gölgelik yerleri, duvar kenarlarını ve nemli toprakları seven taflan 6 metreye kadar boylanabilir. Baharla birlikte açan beyaz çiçekleri dik salkımlar oluşturur. Ortadaki kalınca bir sapın çevresine dizili olarak gelişen meyveleri önceleri kırmızımsı, olgunlaştıkça siyaha yakın bir renk alır; tek bir

çekirdek (tohum) içerir, etli ve buruk lezzetlidir. Taze taflan yaprakları suyla damıtılarak, yatıştırıcı, öksürük kesici ve solunumu uyarıcı olarak kullanılan bir sıvı (taflan suyu) hazırlanır. Ama, yapraklar zehirli bir glikozit içerdiğinden kullanılması oldukça tehlikelidir.

TAGORE, Rabindranath (1861-1941). Geleneksel Hint şiirinin son temsilcisi sayılan Rabindranath Tagore aynı zamanda romancı, oyun yazarı, filozof, ressam ve müzikçi olarak da tanınır. Kalküta kentinde doğan Tagore geniş bir Brahman ailesinin 14 çocuğunun en küçüğüydü. Babası, Hindu dinini putperestlikten kurtararak tektanrılı bir din olarak yeniden oluşturmaya çalışan bir din akımının önderlerindendi. Büyükbabası ise soylu bir prensti. Tagore ilk yıllarını dine son derece bağlı, ama batı kültürüne açık bir ortamda geçirdi. İlköğrenimini aile içinde özel öğretmenlerin gözetiminde ve katı kurallara bağlı olarak aldı. Babasından Sanskritçe, İngilizce ve eski kutsal Hindu metinlerini okumayı öğrendiğinde 11 yaşındaydı. Küçük yaşta şiir yazmaya başladı. 1878'de hukuk öğrenimi için İngiltere'ye gitti. Londra'da kaldığı süre içinde batı kültürüyle yakından tanıştı ve İngiliz edebiyatı ile ilgilendi. Kendini şiir dünyasına öylesine kaptırdı ki, sonunda hukuk eğitimini

anlamsız bularak yarıda bıraktı. 1880'de İngiltere'den ülkesine dönen Tagore şiir ve şarkılarını yayımlamaya başladı. Ama 1891'de, tüm direnmesine karşın, babasının ısrarıyla aile mülklerinin yönetimini üstlenmek zorunda kaldı. Bu yeni uğraşı ona kırsal bölgelerin halk sanatlarını, şiir ve şarkılarını tanıma ve öğrenme olanağı sağladı. Köylülerin içinde bulunduğu yaşam koşullarının geriliğinden ve ilkelliğinden etkilenen Tagore'un bu yıllarda toplumsal ve siyasal sorunlara ilgisi arttı. 1901'de Bolpur yakınlarındaki

National Archive, Washington, D.C.

Hint düşünürü Rabindranath Tagore, aynı zamanda şair, oyun ve roman yazarı, ressam ve müzikçiydi.

Şantiniketan'da kurduğu okulda, doğayla doğrudan ilişkiyi temel alan, katı geleneksel kurallarla sınırlanmamış özgür bir ortam içinde bir eğitim programı uygulamayı denedi.

22 yaşında evlenen Tagore önce çok sevdiği karısını, ardından yakın aralarla kızını ve oğlunu yitirdi. Tagore 40 yaşma gelinceye kadar, karısına ve çocuklarına adadığı romanlar, küçük hikâyeler, çocuk ve aşk şiirleri yazdı. Bu arada dünyanın çeşitli halklarının kültürlerini tanıma isteğiyle Asya ve Avrupa'da birçok ülkeyi gezdi, ABD'ye gitti. 1912'de İngiltere'de tanıştığı William Butler Yeats ve Ezra Pound gibi şairler Tagore'un lirik şiirlerine büyük ilgi gösterdiler. *Gitanjali* adlı şiir kitabı İngiltere'de Yeats'in önsözüyle yayımlandı. Ardından 1913'te şairin yazdıklarının hemen hemen tümü bir dizide toplanarak basıldı. Aynı yıl Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Hindistan o yıllarda İngiltere'nin sömürgesiydi. Tagore'un Nobel Ödülü'nü kazanması, yazarın ülkesinde ulusal duygularla yüceltilmesine neden oldu. Öte yandan batı Tagore'un dinsel lirik şiirlerini büyük bir hayranlıkla karşıladı. Ne var ki, ödülle gelen ün Tagore'un sürdürmekte olduğu yalın yaşamı altüst etti. Ödülün ardından tüm dünya halklarının birliğine duyduğu özlemle yeni bir dünya gezisine çıktı. 1916'da Japonya yolculuğu sırasında savaşı ve milliyetçiliği yeren ünlü söylevi tüm dünya aydınları arasında geniş yankı uyandırdı. 1930'da Oxford'da verdiği bir dizi konferans ertesi yıl kitap olarak yayımlandı.

Halkıyla içli dışlı olmasına, Bengal köylerinin sefalet ve ilkelliğini yakından bilmesine karşın, Tagore başta siyasetten uzak durmuştu. Ama Mohandas Karamçand Gandhi'nin sesi yükseldikçe yavaş yavaş Tagore'da da ulusal bilinç uyanmaya başladı. 1915'te İngiltere kendisine "sir" unvanı verdi. O dönemde ulusal kurtuluş ve özgürlük hareketinde Gandhi ile aynı çizgide olmasına karşın, bu unvanı hoşgörüyle kabul etti. Ama dört yıl sonra Pencap'ta İngiltere'nin giriştiği katliamı protesto ederek bu unvanı geri verdi. Tagore siyasal yaşamın içine girmişti ve Gandhi'den sonra tek manevi önder sayılmaktaydı. Gandhi Tagore'a "Guride" (Büyük Üstat) sanını takmıştı. Ne var ki, Tagore çalışma arkadaşlarıyla uyuşmazlığa düşünce siyasal yaşamdan çekildi. 1921'de kurduğu Visva-Bharati Üniversitesi'nde değişik ulustan öğrencilere batı ile Hint geleneklerini kaynaştıran bir eğitim programı uyguladı. Yaşamının son dönemlerini edebiyat çalışmalarını sürdürerek ve dünyanın değişik ülkelerinde konferanslar vererek geçirdi.

Tagore yapıtlarının büyük bölümünü Bengal dilinde yazmış ve bunların çoğunu İngilizce'ye kendisi çevirmiştir. Şiirlerindeki evren-

sel sevginin kaynağı İÖ 400'lere uzanan dinsel geleneklerdir. Şiirlerinin esin kaynağını ülkesinin yoksul insanlarının çileli yaşamı ve sevdiklerini yitirmenin verdiği acı oluşturur. Tagore'un yapıtlarında Hindistan'ın toplumsal ve dinsel geçmişinin büyük etkisi görülür. *Gitanjali* (1910), *Büyüyen Ay* (1913), *Bahçıvan* (1913) ve *Meyva Zamanı* (1916), Tagore'un dilimize de çevrilen başlıca şiir kitaplarıdır.

TAHIL. Dünyadaki temel besin kaynaklarının başında tahıllar gelir. Bol nişastalı taneleriyle yüksek enerji sağlayan bu tarım ürünleri yalnızca insanların değil, hayvanların beslenmesinde de çok önemli rol oynar. Bunlardan buğday, yulaf, arpa ve çavdar serin iklim, pirinç, mısır ve darı sıcak iklim tahıllarıdır.

Tahıllar çok eskiçağlarda (İÖ 7000'lerde) yetiştirilmeye başlanan ilk tarım ürünleridir. Örneğin, Mezopotamya, Eski Yunan ve Roma'da buğday ve arpa depolanan çok eski tahıl ambarları, Amerika'da ise Maya, Aztek ve İnkalar'a ait mısır depoları bulunmuştur. Dünyanın bu en eski tarımsal etkinliğinde, öbür tarım ürünlerine göre daha az emekle daha bol ürün elde edilebilmektedir. İşte bu nedenle ve ayrıca değişik iklim ve toprak koşullarına uyum sağlayabilen tahıl çeşitlerinin bulunması, ürünün taşınma, depolanma ve bekletilmeye uygun olması gibi başka nedenlerle tahıllar ekvatordan kutuplara, alçak ovalardan yüksek yaylalara kadar uzanan çok geniş bir alana yayılmıştır.

Buğday, pirinç ve çavdar çoğunlukla insanların beslenmesinde, buna karşılık arpa, mısır, yulaf ve darı daha çok hayvan yemi olarak kullanılır. Tahıllardan ayrıca yağ çıkarılır, bira yapılır, alkol ve glikoz gibi yüzlerce sanayi ürününün üretiminde yararlanılır. Buğday en çok yetiştirilen tahıldır. Pirinç ise doğu ülkelerinin başlıca tarım ürünü ve dünya nüfusunun yarısının temel besin maddesidir. Dünyada tahıl en çok Kanada, ABD, Avustralya, Arjantin ve SSCB'nin Ukrayna bölgesinde yetiştirilir (*bak.* ARPA; BUĞDAY; ÇAVDAR; DARI; MISIR; PİRİNÇ; YULAF).

TAHİTİ, Büyük Okyanus'un güney kesimindeki Fransız Polinezyası'nı oluşturan 130 adanın en büyüğüdür. Fransa'ya bağlı denizaşırı topraklar statüsündeki Fransız Polinezyası beş büyük takımadadan oluşmuştur. Cemiyet Adaları adı verilen takımada içinde yer alan Tahiti'nin yüzölçümü 1.042 km², nüfusu 116.000'dir (1983). Fransız Polinezyası'nın başkenti, Tahiti'nin kuzeybatı sahilindeki Papeete'dir (1983 nüfusu 23.496).

Bu güzel tropikal ada, bir kıstakla birbirine bağlanan iki eski volkanik tepeden oluşur. Adanın en yüksek noktası 2.241 metre yüksekliğindeki Orohena Dağı'dır. Nüfusun büyük bölümü adayı çevreleyen verimli kıyı ovasında yerleşmiştir. Parçalanmış mercan resifleri ve lagünlerle çevrili olan adanın özellikle güney kesiminde yağış çok yoğundur; sıcaklık ortalaması ocakta 29°C, temmuzda da 24°C'dir.

Tahiti halkının büyük bölümünü Polinezyalılar oluşturur. Adada Fransız ve Çinli azınlıkların dışında, Polinezyalı ve Avrupalı atalardan gelen melezler de yaşar. Önemli bir turizm merkezi olan Tahiti'de kopra, tropik meyveler, vanilya üretilir ve dış ülkelere satılır.

1767'de Tahiti'ye gelen Samuel Wallis adaya İngiltere adına el koymuştu. 1768'de ise Fransız denizci Louis-Antoine de Bougainville adaya ulaştı ve ada üzerinde Fransa adına hak iddia etti. 1769'da kaptan James Cook da Tahiti'ye uğramıştı. Adada ilk kez Avrupalılar'ın yaşadığı yerleşmeyi İngilizler kurmuştu; ama Tahiti 1842'de Fransa'nın koruması altına girdi, 1880'de de bu ülkenin sömürgesi oldu. 1959'da ise Fransız Polinezyası'na katıldı.

Fransız ressam Paul Gauguin, İngiliz yazar Robert Louis Stevenson ve ABD'li romancı Herman Melville Tahiti'de yaşamış ve adanın dünya çapında tanınmasına katkıda bulunmuşlardır.

TAHKİMAT *bak.* KALE VE TAHKİMAT.

TAHRAN, İran'ın başkentidir. Deniz düzeyinden 1.200 metre yüksekte olan kent, Elburz Dağları'nın güney yamaçlarına yakın ve Hazar Denizi'nin 100 km kadar güneyindedir. Kuzeydoğudan kuzeybatıya doğru uzun bir sıra halinde uzanan Elburz Dağları'nın en

ZEFA

İran'ın başkenti Tahran'da kalabalık bir cadde.

yüksek noktası, doruğu her zaman karla kaplı olan 5.633 metre yüksekliğindeki Demavend Tepesi'dir. Güney ve güneybatıdaki açık, engebeli alan 50 km içinde tuz çölüne dönüşür. Tahran'ın kışları soğuk ama kısa, yazları ise çok sıcak geçer.

Tahran'ın tarihsel Rey kentinin bir banliyösü olarak kurulduğu sanılmaktadır. Rey kenti başkentken Tahran bahçecilik yapılan bir köydü; 1220'de Moğollar'ın Rey'i yıkmasından sonra ise giderek gelişti ve 1788'de başkent oldu. 1869'da kenti çevreleyen eski duvarlar yerine surlar ve hendek yapıldı. Kentin çini kaplı çok güzel 12 kapısı vardı. 1934'te İran Hükümdarı Rıza Şah Pehlevi surları ve kapıları yıktırdı; kentin genişlemesine olanak sağlamak için hendekleri doldurttu. Giderek büyüyen petrol sanayisinin de katkısıyla Tahran'ı modernleştirdi, geniş caddeler ve alanlar açtırdı. Bu dönemde caddeler boyunca modern hükümet binaları yapıldı. Tahran'ın tarihi, bugün müze olan Gülistan Sarayı'nda, gölgeli bahçeleriyle ünlü elçiliklerde ve bir zamanlar çok geniş yer kaplayan pazarlardan geriye kalanlarda yaşamaktadır. Safeviler'i deviren Nadir Şah'ın Hindistan' dan ganimet olarak getirdiği, değerli taşlarla bezeli Tavus Tahtı Gülistan Sarayı'ndadır. Meclisin yer aldığı Baharistan Sarayı'da Tahran'daki önemli tarihsel yapılar arasındadır. Tahran'da üç üniversite ve bir stadyum vardır. Şah Muhammed Rıza Pehlevi'nin 1979'da devrilmesinden bu yana, Tahran İran İslam Cumhuriyeti'nin başkentidir (*bak.* İRAN).

Kuzey İran'ın ticaret merkezi olan Tahran aynı zamanda, otomobil, dokuma, çanak çömlek, elektrik donanımı ve porselen eşya üretilen önemli bir sanayi merkezidir. Tahran'da, en önemlisi kentin 8 km batısında olan birkaç havaalanı vardır.

Yazın kentin sıcağından kaçmak isteyen pek çok Tahranlı, Elburz Dağları'nın eteklerindeki serin banliyölere gider.

Tahran'ın nüfusu 6.042.584'tür (1986).

TAHTA KAPLAMA *bak.* AHŞAP KAPLAMA.

TAHTAKURULARI, birçok bitki zararlısının da yer aldığı yarımkanatlılar grubundan, kan emici böceklerdir. Bu böceklerden bazıları kan emerek deride kaşıntı ve kabartılara yol açmakla kalmaz, tehlikeli hastalıkları da bulaştırabilir. Yaygın biçimde tanınan bayağı tahtakurusu (*Cimex lectularius*) *Cimicidae* familyasındandır. Yeryüzünün hemen her yerine yayılmış olan bu türün erişkinleri kızıl kahverengi, çok yassı, yayvan gövdeli ve 4-5 mm uzunluğundadır. Koku bezleri kötü bir koku salgılar. Geceleri ortaya çıkar, yataklara tırmanır ve uyuyan insanların kanını emer, daha sonra tahta aralıkları, döşeme yarıkları gibi korunaklı yerlere girerler. Bir tahtakurusu 5 dakikada ağırlığı kadar kan emebilir. Emdiği kanı sindirmesi günlerce sürer. Beslenmeden bir yıl, bazen daha çok yaşayabilir. İnsanların yaşadığı temiz olmayan yerler tah-

Yatak tahtakurusu

takurusunun üremesine uygun ortamı hazırlar. Dişi tahtakurusu yılda üç ya da dört kez yumurtlar ve her yumurtlama döneminde ortalama 200 yumurta bırakır. Isırığı deriyi örselemekle birlikte, bu türün insana hiçbir hastalık bulaştırmadığı sanılmaktadır.

Aynı familyada, çeşitli memelilerin ve kuşların kanını emen birçok tür vardır. Bunlar arasında yarasa tahtakurusu (*Cimex pilosellus*), kırlangıç tahtakuruları (*Oeciacus* cinsinin üyeleri) ve tavuk tahtakurusu (*Haematosiphon inodora*) sayılabilir. Tavuk tahtakurusunun insanların ve domuzların da kanını emdiği bilinmektedir.

Reduviidae familyasının kan emici üyeleri de tahtakurusu adıyla tanınır. Bu böceklerden insana tehlikeli hastalıklar da geçmektedir. Öbür tahtakurularından çok daha iridirler. Görünüşleri de önemli ölçüde farklıdır. Küçük baş bölümü gövdeden, boyna benzer bir boğumla ayrılmıştır. Gövde sıvılarını emmeye yarayan kısa ve kıvrık gaga, kullanılmadığı zaman ön bacaklarının arasındaki bir oluğa yerleşir. Renkleri genellikle siyah ya da koyu kahverengidir. Güney Amerika'da yaşayan bazı türleri, özellikle çocuklarda ölümle sonuçlanabilen Chagas hastalığını bulaştırır. Asya'nın güney kesimlerinde yaşayan bir türü (*Triatoma rubrofasciata*) kalaazar hastalığını bulaştıran böcekler arasında yer alır. Çamur tahtakurusu (*Reduvius personatus*) ise sinek, örümcek gibi omurgasızların yanı sıra evlerde bulunan öbür tahtakurularını avlar. Bazen insana da saldıran bu türün ısırığı ağrı vericidir.

TAJO IRMAĞI, 1.007 kilometrelik uzunluğuyla İber Yarımadası'ndaki en uzun ırmaktır. İspanya'nın başkenti Madrid'in 145 km kadar doğusundaki dağlardan doğan Tajo Irmağı Portekiz'in başkenti Lizbon'da Atlas Okyanusu'na dökülür.

Tajo Irmağı, İber Yarımadası'nın iç kesimlerini bütünüyle kaplayan ve Meseta Central (Orta Yayla) adı verilen yüksek düzlükten geçer. Bu iç yayla, kışların çok soğuk, yazlarınsa kavurucu sıcak geçtiği bir bölgedir.

Suyolu olarak kullanılamayan Tajo Irmağı'nın dar ve derin vadisi kara ve demiryolu yapımına da elverişli değildir. Madrid, Meseta Central'in ortalarında akan ve Tajo'nun küçük bir kolu olan Manzanares Irmağı'nın üzerinde kuruludur.

ZEFA

Lizbon'da Tajo Irmağı'nın üzerinden geçen 25 Nisan Köprüsü. Ön planda, köprüye egemen konumdaki Hz. İsa heykeli görülüyor.

Tajo batıya doğru aktıkça, vadisi de derinleşir. Tarihsel bir İspanyol kenti olan Toledo, ırmağın oyduğu vadi ile çevrelenmiş yüksek bir kayalığın üzerine yer alır. Alcántara'daki baraj gölü, SSCB dışında Avrupa'daki en büyük yapay göldür. Tajo Irmağı bu barajın yakınlarından başlayarak İspanya-Portekiz sınırının 44 kilometrelik bir bölümünü çizdikten sonra Portekiz'e girer.

Portekiz'de düzlük bir ovadan geçen Tajo, denize döküldüğü yerde Mar da Palha adı verilen göl benzeri bir haliç oluşturur. Bu haliç, dünyanın en güzel limanlarından biri olan Lizbon limanıdır. Burada Tajo'nun iki yakası, 1.012 metre uzunluktaki 25 Nisan Köprüsü'yle birbirine bağlanmıştır.

TAKIM TEZGÂHLARI. Katı malzemelerin işlenmesinde ve biçimlendirilmesinde kullanılan makinelere takım tezgâhı denir. Bu tezgâhlar genellikle elektrik motoruyla çalıştırılır; çünkü elektrik motorunun denetimi kolaydır, oldukça az yer kaplar ve duman çıkarmaz. Tezgâhların kesici, delici ya da aşındırıcı öğesine takım denir; bu makinelerin

takım tezgâhı olarak adlandırılmasının nedeni budur.

Ağaç ya da metal kütüklerinin kesilmesinde kullanılan *testere tezgâhı*'nın takımı, çevresinde dişler bulunan ince bir metal teker (dairesel testere) ya da bir kenarına dişler açılmış ince bir metal şerit (şerit testere) olabilir. Dairesel testere tezgâhları daha çok ağaç tomruklarının kesilmesinde kullanılır. Şerit testere tezgâhlarındaki kesici şeride lama denir. Genellikle iki ucu birleştirilerek sonsuz bir halka haline getirilen lama, tezgâhın motoruna bağlı iki döner teker tarafından hareket ettirilir. Bazı şerit testere tezgâhlarının laması ise demir testeresine benzer ve motor yardımıyla ileri geri hareket ettirilir.

Delme tezgâhları'nın takımı, dönerek malzemeye işleyen matkaplardır; bu makinelere matkap tezgâhı da denir. Matkaplar, ucu sivri, üzerine sarmal oluklar açılmış metal millerdir. Matkabın deliğin açıldığı parçaya girdikçe kesip attığı malzemeye "talaş" denir.

Black and Decker

Motorlu oyma testeresiyle, uygun testere ağızları kullanılarak ağaç, metal ve plastik malzemelerde oyma işleri yapılabilir.

Black and Decker

Motorlu el matkabıyla, sert matkap uçları kullanılarak beton gibi sert yüzeyler delinebilir.

Talaş, matkabın oluklarından yukarıya doğru, parçanın dışına çıkar. El matkaplarında makine parçaya doğru elle bastırılır. Büyük tezgâhlarda ise bu işlem vidalı kolların yardımıyla ya da otomatik olarak gerçekleştirilir. Bir seferde birden çok delik açan çok matkaplı tezgâhlar da vardır.

Daha büyük deliklerin açılmasında kullanılan makinelere ise *broşlama tezgâhı* denir. Ama bunun için, önce parçada matkapla küçük bir delik açılır ya da, parça dökülerek hazırlanmışsa, döküm sırasında bu tür bir delik bırakılır. Daha sonra bu delik broşlama tezgâhının broş ya da tığ denen takımıyla büyütülür. Broş, bir kenarına dişler açılmış metal bir çubuk biçimindedir ve deliğin içinde gidip gelerek talaş kaldırır, deliğin çapını büyütür; deliğin derinliğinde herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Eğer delik çok hassas bir biçimde işlenecekse, bu kez *rayba* denen, matkaba benzer bir takım kullanılır. Hassas delik işleme tezgâhı da denen bu makinelerde genellikle takım sabit tutulur ve iş parçası bir tablanın üzerinde çok hassas biçimde ileri geri ya da sağa sola doğru hareket ettirilir. Çok büyük çaplı deliklerin açıldığı broşlama tezgâhlarında ise, iş parçası döner bir tablaya bağlanır, tabla dönerek parçayı sabit takıma bastırır.

Torna tezgâhı, cıvata ya da merdane gibi silindir biçimli parçaların yapımında kullanılır. Torna tezgâhıyla biçimlendirme sırasında, tezgâhın "kalem" denen kesici takımı sabit

tutulur, iş parçası ise döndürülerek kaleme yaklaştırılır. Otomatik torna tezgâhlarında, kalemin parçaya ne oranda işleyeceği önceden ayarlanır ve tezgâh bundan sonrasını kendi başına yapar. Torna tezgâhları delik açma, delik işleme ve perdahlama (yüzeyin düzgünleştirilmesi) işlemlerinde de kullanılır.

Freze tezgâhı'nın çalışma ilkesi tornadakinin tam tersidir. Yani bu kez iş parçası sabittir ve tezgâhın "çakı" denen kesici takımı dönerek parçanın üzerine yaklaşır ve talaş kaldırır. Freze çakısı, çevresine dişler açılmış silindir ya da teker biçimli bir kesicidir. Çakı tezgâh tablası boyunca hareket eder ve her geçişinde (buna "paso" denir) sınırlı bir miktarda talaş kaldırır. Bu yüzden istenen düzey elde edilene kadar iş parçasının bağlı olduğu tabla her pasodan sonra bir miktar yükseltilir ve çakının parçaya işlemesi sağlanır.

Planya ve *vargel* tezgâhlarının torna ve frezeden başlıca farkı, bu makinelerde herhangi bir dönme hareketinin bulunmaması, hareketlerin doğrusal bir hat üzerinde ileri geri yapılmasıdır. Planyada kesici takım sabittir, iş parçası takımın altından ileri geri geçirilir ve her pasodan sonra takım bir miktar indirilerek parçaya işlemesi sağlanır. Vargelde ise iş parçası sabittir ve kesici takım parçanın üzerinden geçirilir. Takımın her geçişinden sonra, iş parçasının bağlı olduğu tabla bir miktar yükseltilerek takımın parçaya işlemesi ve bir kat daha talaş kaldırması sağlanır. Vargellerde genellikle daha büyük ve uzun parçalar işlenir. Ayrıca, takımın aşağı yukarı hareket ettiği *dikey planyalama tezgâhları* da vardır.

Taşlama tezgâhları çok önemli makinelerdir. Bu tür tezgâhlarda kesici takım yerine, yapay bir aşındırıcıdan yapılmış, büyük hızla dönen bir taş bulunur. Taşlama tezgâhları çok düzgün yüzeyler elde etmeye ve parçaya istenen boyutları kazandırmaya yarar. Bu tezgâhların pek çok türü vardır. *Yüzey taşlama tezgâhı*, bir freze tezgâhı gibi çalışır ve düzgün yüzeyler elde etmeye yarar. *Silindirik taşlama tezgâhı*, merdane ya da teker biçimli parçalara ya da yuvarlak deliklere gerekli ölçüleri kazandırmada kullanılabilir. Bazı taşlama tezgâhlarında, demir ya da çelikten yapılmış iş parçaları mıknatıslı bir

Black and Decker

Motorlu zımparalama aygıtının aşındırıcı öğesi dönerek çalışır; böylece malzemenin üzerinde çiziklerin kalması önlenir.

tablanın yardımıyla tutulabilir (*bak.* MAGNETİZMA). Çarkların çevresine diş ve millere yiv açmakta kullanılan taşlama tezgâhları da vardır.

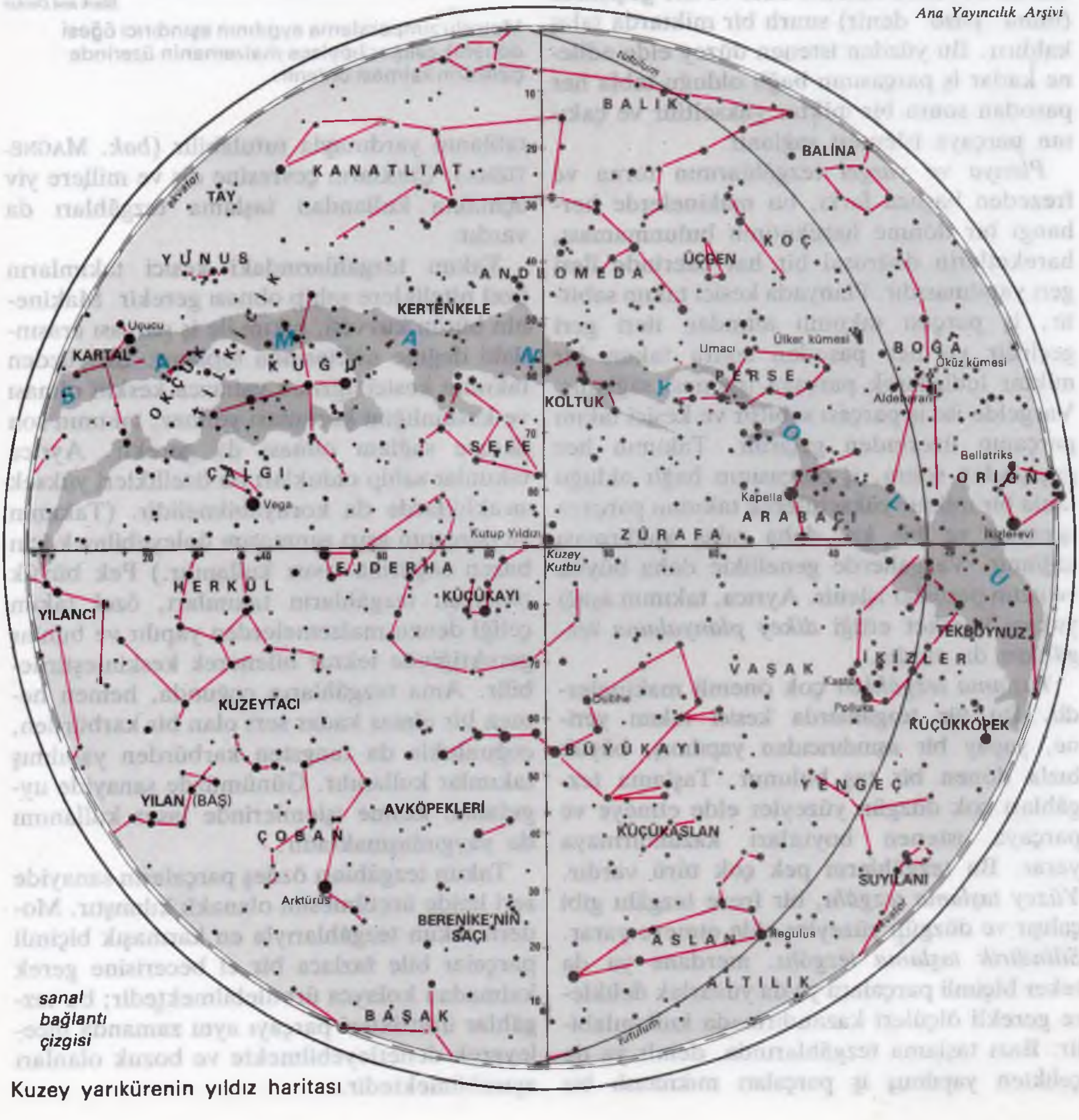
Takım tezgâhlarındaki kesici takımların özel niteliklere sahip olması gerekir. Makinenin bütün kuvveti, takım ile iş parçası arasındaki değme noktasında toplanır. Bu yüzden takımın kesici ağzının yalnızca keskin olması ve keskinliğini koruması yetmez; takımın son derece sağlam olması da gerekir. Ayrıca takımlar sahip oldukları bu özellikleri yüksek sıcaklıklarda da koruyabilmelidir. (Takımın ve parçanın aşırı ısınmasını önleyebilmek için bazen soğutma sıvısı kullanılır.) Pek büyük olmayan tezgâhların takımları, özel takım çeliği denen malzemelerden yapılır ve bunlar gerektiğinde tekrar bilenerek keskinleştirilebilir. Ama tezgâhların çoğunda, hemen hemen bir elmas kadar sert olan bir karbürden, çoğunlukla da tungsten karbürden yapılmış takımlar kullanılır. Günümüzde sanayide uygulanan kesme işlemlerinde laser kullanımı da yaygınlaşmaktadır.

Takım tezgâhları özdeş parçaların sanayide seri halde üretilmesini olanaklı kılmıştır. Modern takım tezgâhlarıyla en karmaşık biçimli parçalar bile fazlaca bir el becerisine gerek kalmadan kolayca üretilebilmektedir; bu tezgâhlar ürettikleri parçayı aynı zamanda inceleyerek denetleyebilmekte ve bozuk olanları ayırabilmektedir.

TAKIMYILDIZ. Dünya'dan bakıldığında grup halinde görülen yıldızlar topluluğuna takımyıldız denir. Gruptaki yıldızlar birbirine sanal (düşsel) çizgilerle bağlanacak olursa, ortaya belirli şekiller çıkar. Eski astronomlar bu şekilleri efsanelerdeki belirli hayvanlara ve kahramanlara benzetmiş ve bunların tanrılarca gökyüzüne çıkarıldıklarına inanmışlardır. Takımyıldızların büyük bölümünü, Eski Yunanlılar ve Romalılar adlandırmıştır, ama onlar da bu adları Babilliler'den almış olabilirler. Bu maddede verilmiş olan yıldız haritalarında, gökyüzündeki parlak yıldızlar ve takımyıldızlar gösterilmiştir; siz de takımyıldızların oluşturduğu şekilleri geceleri gökyüzünde görebilirsiniz, ama bu şekillerle gerçek nesneler arasındaki ilişkiyi fark etmek her zaman kolay olmaz.

Bugün astronomlarca belirlenmiş 88 takımyıldız vardır. İS 2. yüzyılda yaşamış olan Yunanlı astronom Batlamyus (*bak.* BATLAMYUS), *Almagest* adlı kitabında 48 takımyıldız adı saymıştır; o tarihten beri bunlara 40 takımyıldız daha eklenmiştir. Batlamyus'un sıraladığı adların çoğu korunmuştur. Batlamyus'tan sonra verilen adların pek çoğunu ise,

Ana Yayıncılık Arşivi

Kuzey yarıkürenin yıldız haritası

17. ve 18. yüzyıllarda güney gökküredeki takımyıldızları araştıran ve ortaya çıkaran Avrupalı astronomlar takmıştır.

Dünya'dan bakıldığında bir takımyıldızdaki bütün yıldızlar birbirine yakınmış gibi görünür, ama bu durum onların uzaydaki gerçek konumlarının da böyle olduğu anlamına gelmez; çünkü, içlerinden bazıları sanıldığından çok daha uzakta olabilir. Yani, takımyıldızlar gerçekte birbirine yakın duran yıldızlardan oluşan gruplar olmayabilir; yalnızca Dünya'dan bakıldığında böyle görünüyor olabilirler.

Dünya üzerindeki belirli bir noktadan bakıldığında, yılın değişik zamanlarında gökyüzünde değişik takımyıldızlar görülür. Bu, Dünya'nın Güneş'in çevresinde dolanmasından kaynaklanır. Yılın bir bölümünde görülebilen bir takımyıldız altı ay sonra görünürde Güneş'e daha yakın bir konuma geçtiği için geceleri görünmez olur. Bazı takımyıldızlar yalnızca kuzey yarıküreden, bazıları ise yalnızca güney yarıküreden görülebilir. Örneğin, Büyükayı güney yarıküreden, buna karşılık Güneyhaçı da kuzey yarıküreden görülemez.

Güneş'in görünürdeki hareketini yaparken

Ana Yayıncılık Arşivi

Güney yarıkürenin yıldız haritası

gökkürede çizdiği çembere *tutulum* ya da *ekliptik* denir. Bu daire boyunca yer alan 12 takımyıldız burçlar kuşağını oluşturur (*bak.* BURÇLAR KUŞAĞI). Öteki takımyıldızlar, burçlar kuşağının kuzeyinde ve güneyinde kalanlar olmak üzere ikiye ayrılır.

Takımyıldızlar, çeşitli yıldızların ve öbür gökcisimlerinin gökyüzünün neresinde bulunduğunu belirtmekte yararlı olur. Parlak yıldızların çoğunun Eski Yunanca, Latince ya da Arapça'dan gelen ayrı ayrı adları vardır; kaptanlar ve pilotlar yıldızları bu adlarıyla anarlar. Ama astronomlar, her yıldızı bulunduğu takımyıldızın adıyla adlandırırlar ve aynı takımyıldızda bulunanları birbirinden ayırt etmek için de, bunların her birine Yunan alfabesinden ayrı bir harf verirler. Örneğin Demirkazık ya da Latince adıyla Polaris, yani kuzey gökküredeki Kutup Yıldızı (*bak.* KUTUP YILDIZI), Küçükayı takımyıldızındaki en parlak yıldızdır ve astronomlar bu yıldızı α Küçükayı ya da Küçükayı'nın α yıldızı olarak tanımlarlar. (Bu maddede geçen Yunanca harfler, "alfa" olarak okunan "α", "beta" olarak okunan "β", "gamma olarak okunan "γ"dır.)

Her takımyıldızda belirli özellikleriyle

Türkçe adı	Latince adı	Kısaltması
Ağcık	Reticulum	Ret
Akrep	Scorpius	Sco
Altılık	Sextans	Sex
Andromeda	Andromeda	And
Anka	Phoenix	Phe
Arabacı	Auriga	Aur
Aslan	Leo	Leo
Avköpekleri	Canes Venatici	CVn
Balık	Pisces	Psc
Balina	Cetus	Cet
Başak	Virgo	Vir
Berenike'nin Saçı	Coma Berenices	Com
Boğa	Taurus	Tau
Bukalemun	Chamaeleon	Cha
Büyükayı	Ursa Major	UNa
Büyükköpek	Canis Major	CMa
Cennetkuşu	Apus	Aps
Cetvel	Norma	Nor
Çalgı	Lyra	Lyr
Çelikkalem	Caelum	Cae
Çoban	Boötes	Boo
Dürbün	Telescopium	Tel
Ejderha	Draco	Dra
Erboğa	Centaurus	Cen
Güneybalığı	Piscis Austrinus (ya da Australis)	PsA
Güneyhaçı	Crux	Cru
Güneytacı	Corona Australis	CrA
Güneyüçgeni	Triangulum Australe	TrA
Güvercin	Columba	Col
Herkül	Hercules	Her
Hintli	Indus	Ind
Irmak	Eridanus	Eri
İkizler	Gemini	Gem
Kalkan	Scutum	Sct
Kanatlıat	Pegasus	Peg
Karga	Corvus	Crv
Karina	Carina	Car
Kartal	Aquila	Aql
Kertenkele	Lacerta	Lac
Kılıçbalığı	Dorado	Dor
Koç	Aries	Ari

Türkçe adı	Latince adı	Kısaltması
Koltuk	Cassiopeia	Cas
Kova	Aquarius	Aqr
Kuğu	Cygnus	Cyg
Kumpas	Pyxis	Pyx
Kupa	Crater	Crt
Kurt	Lupus	Lup
Kuzeytacı	Corona Borealis	CrB
Küçükaslan	Leo Minor	LMi
Küçükayı	Ursa Minor	UMi
Küçükköpek	Canis Minor	CMi
Küçüksuyılanı	Hydrus	Hyi
Masa	Mensa	Men
Mikroskop	Microscopium	Mic
Ocak	Fornax	For
Oğlak	Capricornus	Cap
Okçuk	Sagitta	Sge
Orion	Orion	Ori
Pergel	Circinus	Cir
Perse	Perseus	Per
Pompa	Antlia	Ant
Pupa	Puppis	Pup
Ressam	Pictor	Pic
Saat	Horologrum	Hor
Sefe	Cepheus	Cep
Sekizlik	Octans	Oct
Sinek	Musca	Mus
Sunak	Ara	Ara
Suyılanı	Hydra	Hya
Tavşan	Lepus	Lep
Tavus	Pavo	Pav
Tay	Equuleus	Equ
Tekboynuz	Monoceros	Mon
Terazi	Libra	Lib
Tilkicik	Vulpecula	Vul
Tukan	Tucana	Tuc
Turna	Grus	Gru
Uçanbalık	Volans	Vol
Üçgen	Triangulum	Tri
Vaşak	Lynx	Lyn
Yay	Sagittarius	Sgr
Yelken	Vela	Vel
Yengeç	Cancer	Cnc
Yılan	Serpens	Ser
Yılancı	Ophiuchus	Oph
Yontar	Sculptor	Scl
Yunus	Delphinus	Del
Zürafa	Camelopardalis	Cam

Güneyhaçı'nın "üstteki" ve "alttaki" yıldızları Güney Kutbu'na işaret eder.

öbürlerinden ayırt edilebilen bazı yıldızlar vardır. Bu maddede en ünlü takımyıldızlar ile yıldızlara değinilmektedir. Bu takımyıldızlar ile yıldızların adlarının çoğu Yunan efsanelerinden ve mitlerinden kaynaklanmaktadır; bu efsane ve mitlere ilişkin daha geniş bilgiyi EFSANE VE MİTLER maddesinde bulabilirsiniz. En iyi tanınan takımyıldızlardan biri Büyükayı'dır (Ursa Major). Bu takımyıldızdaki en parlak yedi yıldızın düzeni çok çeşitli cisimlere benzetilmiş, bu nedenle de takımyıldıza bugüne kadar Saban, Araba, Yedi Öküzler ve Büyük Cezve gibi çeşitli adlar verilmiştir. Cezvenin sapından en uzaktaki iki yıldıza "İşaretçiler" denir, çünkü bunlar bir çizgiyle birleştirildiğinde Kutup Yıldızı'nı gösterirler.

Orion takımyıldızı genellikle bir avcı olarak çizilmiştir; takımyıldızın üç parlak yıldızı bu avcının kuşağını oluşturur. Kuzey yarıküreden bakıldığında bu kuşağın üzerinde kalan parlak, sarımsı kırmızı yıldıza İkizlerevi ya da Elcebbar denir; bu yıldızın Latince adı α Orionis ya da Orion'un α yıldızıdır. Kuşağın altında kalan parlak, beyaz yıldız Ayak (Rigel) ya da β Orionis'tir. Güney yarıküreden bakıldığında İkizlerevi ile Ayak'ın konumları bunun tam tersidir.

Avcının iki köpeği vardır; bunlardan büyük olanının adı Büyükköpek (Canis Major), küçüğünkü ise Küçükköpek'tir (Canis Minor). Büyükköpek'teki en önemli yıldız, görebildiğimiz bütün yıldızların en parlağı ve Güneş'e en yakın yıldızlardan biri olan Akyıldız ya da Latince adıyla Sirius'tur (astronomide α Büyükköpek).

Orion'un yakınında, burçlar kuşağı takımyıldızlarından İkizler (Gemini) yer alır. İkizler'deki en parlak iki yıldız, adlarını Yunan efsanesinde Zeus'un ölümsüzlük verdiği oğulları Kastor ve Polydeuskes'ten (Polluks) alan Kastor (astronomide α İkizler) ve Polluks'tur (β İkizler).

Burçlar kuşağının bir başka takımyıldızı, Herakles'in öldürdüğü Nemeia aslanı olduğu varsayılan Aslan'dır (Leo). Aslan'ın en parlak, yani α yıldızı Regulus'tur. Kutup Yıldızı'nın yakınlarındaki Ejderha ya da Latince adıyla Draco takımyıldızı da, adını Herakles'in bir başka kurbanından, Hesperidler'in bahçesindeki altın elmalı ağaca bekçilik ettiği kabul edilen ejderhadan alır. Ejderhanın yakınlarında, Çoban (Boötes) takımyıldızı ve bunun parlak, turuncuya çalan kırmızı α yıldızı Arktürüs bulunur.

Orion'u öldüren akrep, Akrep (Scorpius) takımyıldızı olarak görünür. Bunun orta yerinde, bilinen en büyük yıldızlardan biri olan, kırmızımsı renkli Akrep Yüreği ya da Latince adıyla Antares (α Akrep) yer alır. Bu yıldız Güneş'ten yüzlerce kez daha büyüktür.

Kutup Yıldızı'nın (Polaris) belirlediği Kuzey Kutbu'na en yakın noktadaki en parlak yıldız, Çalgı (Lyra) takımyıldızının α yıldızı olan Vega'dır. Vega'nın yakınında çok soluk bir başka yıldız daha gözükür; ama, bu iki yıldız gerçekte birbirlerine yakın değillerdir ve yalnızca Yer'den bakıldığında böyle görünürler.

Perseus'un deniz canavarından kurtardığı karısı Andromeda ve onun annesi Kassiepeia ile babası Kepheus'un adları da takımyıldızlara verilmiştir. Türkçe'de bu takımyıldızlar, sırasıyla Perse (Perseus) ya da Kahraman, Andromeda, Koltuk (Cassiopeia) ve Sefe (Cepheus) adlarıyla bilinir. Koltuk, Kutup Yıldızı'na göre Büyükayı ile bakışımlı bir konumda bulunduğu için kolayca tanınabilir. Bu takımyıldızın büyük bir W oluşturan beş parlak yıldızı vardır. Perse'nin β yıldızı Umacı'dır (Algol). Bu yıldıza Algol ya da Türkçe karşılığıyla Umacı adının verilmesi, belki de onun her zaman aynı parlaklıkta olmadığının keşfedilmesinden kaynaklanmıştır. Umacı, üç günden biraz daha kısa ve düzenli aralıklarla soluklaşıp yeniden eski parlaklığına döner. Bunun nedeni, Umacı'nın aslında tek bir yıl-

dız değil, birbirinin çevresinde dolanan ve biri ötekinden çok daha soluk iki yıldız olmasıdır; soluk olan, parlak olan ile Yer'in arasından geçerken öbürünü örter ve parlaklığının azalmasına yol açar.

Güney gökkürenin küçük, ama en ilginç takımyıldızı, Güneyhaçı ya da Latince adıyla Crux ya da Crux Australis'tir. (*Crux* sözcüğü Latince'de "haç", *australis* ise "güney" anlamına gelir.) Güneyhaçı, güney gökkutbuna oldukça yakın bir bölgede yer alır. Güneyhaçı'nın en parlak α ve γ yıldızları güney gökkutbunun yerini gösterir. Bu iki yıldız, ilk Avrupalı kâşiflere güney denizlerine inme cesaretini veren bir kılavuz işlevi görmüştür.

Takımyıldızlar yıldızlardan başka bulutsu, yıldız kümesi ve gökada gibi başka gökcisimlerini de içerirler. Boğa (Taurus) takımyıldızındaki ünlü Yengeç bulutsusu; Samanyolu Gökadası'na en yakın olan Andromeda Gökadası; Boğa takımyıldızındaki Ülker kümesi (Pleiades); güney yarıküreden görülebilen Kılıçbalığı (Dorado) ve Tukan (Tucana) takımyıldızlarının belirlediği kesimde yer alan, Samanyolu Gökadası'nın uydusu olan Macellan Bulutları bunlara örnektir.

Bu maddedeki yıldız haritalarında, bazı parlak yıldızlarla birlikte, bütün takımyıldızlar gösterilmiştir. Bazı gazetelerde, o ay içinde görülebilecek takımyıldızları ve bunlarla birlikte, gezegenlerin yörüngelerini gösteren haritalar verilir. Ayrıca büyük kitabevlerinde yıldız atlasları da bulunabilir. Planetaryumlardaki gösterilerde takımyıldızları da izleme olanağı vardır (*bak.* PLANETARYUM).

302. sayfadaki listede bütün takımyıldızların Türkçe ve Latince adları astronomlarca kullanılan kısa adları ile verilmiştir. Takımyıldızların Türkçe adları, genellikle Latince adın anlamını da belirtir; Latince özel adlar ise Türkçe'de olduğu gibi korunmuştur.

TAKLABÖCEĞİ, adını sırtüstü yatarken sıçrayıp havada takla atmasından ötürü almıştır. Kınkanatlıların *Elateridae* familyasını oluşturan bu böceklerin yeryüzünün büyük bölümüne dağılmış 7.000 kadar türü vardır.

Taklaböceği kendine dokunulduğunda sırtüstü düşüp ölü taklidi yapar. Doğrulmak için ön bölümünü kıvırır ve burada bulunan dikeni arkada kalan bir çukurluğa kilitler. Diken serbest kalınca çıkan çat sesiyle birlikte böcek havaya sıçrayarak takla atar.

Taklaböcekleri bitkilerle beslenir. Yol açtıkları zararın büyük bölümünden erişkinleri değil larvaları sorumludur. İnce uzun gövdelerinden ötürü telkurdu denen, ayrıca keseğen ve kökkurdu adlarıyla da tanınan bu larvalar fidanlıklara, tarlalara, sebze ve meyve bahçelerine dadanır, tohumları ve kökleri kemirir. Erişkinlerin gövdesi genellikle desensiz ya da az desenli, kahverengi ya da siyahtır. Sıcak ülkelerde yaşayan bazı türleri parlak renkleri ve ışıldama özellikleriyle dikkat çeker. Karanlıkta kitap okumaya yetecek ölçüde güçlü ışık yayanları bile vardır (*bak.* BİYOLOJİK IŞILDAMA).

TAKMA AD, herhangi bir nedenle ya da amaçla asıl (gerçek) ad yerine kullanılan addır. Takma ad bir kişiye başkalarınca verildiği gibi, kişi kendi kendine de takma ad koyabilir. Osmanlıca'da bu anlamda "müstear ad" ya da "nam-ı müstear" sözü kullanılırdı. Şairlerin edebiyat dünyasında kullandıkları takma ada "mahlas" denirdi. Bir şair kendi kendine mahlas alabileceği gibi usta bir şair genç bir şaire mahlas verebilirdi. Sözgelimi "Fuzuli", asıl adı Mehmed olan ünlü Divan şairimizin kendine uygun gördüğü, kullandığı mahlastır. Divan ve halk edebiyatımızda "mahlas" kullanmak gelenekleşmiştir.

Takma ad daha çok sanatçılar tarafından kullanılır. Asıl adıyla ünlenmiş bir sanatçı para kazanmak amacıyla yarattığı sıradan bir ürüne kendi imzasını koymak istemeyebilir. Yazar ya da ressam, edebiyat ya da resim sanatı açısından bir iddiası olmayan bir ürününü takma bir adla ortaya çıkartabilir. Bir sanatçı yaratıcılık alanında denemek istediği değişik bir çalışmada, alacağı tepkileri ya da karşılaşacağı önyargıları hesaba katarak takma ad kullanabilir. Edebiyat dünyasının değişik alanlarında ürün veren bazı yazarlar da asıl uğraş alanları dışındaki çalışmalarını takma adla yayımlayabilirler. Örneğin şair olarak ün kazanmış bir sanatçı düzyazılarında takma ad kullanabilir. Ciddi yazılarıyla ünlü bir gazeteci gülmece alanında verdiği

ürünleri takma adla yayımlayabilir. Sözgelişi, ünlü romancımız Refik Halit Karay gülmeceyle ilgili ürünlerini "Kirpi" takma adıyla yayımlamıştır. Ayrı türlerde kitap yazan yazarlar batı dünyasında da vardır. Sözgelişi, şair C. Day-Lewis'in yazdığı dedektif öykülerinde "Nicholas Blake" adını kullanmasını buna örnek olarak gösterebiliriz. Hemen hemen herkesin okuduğu *Tom Sawyer'in Maceraları* (*The Adventures of Tom Sawyer*; 1876) adlı kitabın yazarı "Mark Twain" olarak bilinir ve Mark Twain edebiyat tarihine geçmiş bir yazardır. Oysa Mark Twain'in gerçek adı Samuel Langhorne Clemens'dir (*bak.* TWAIN, MARK). *Alis Harikalar Diyarında* (*Alice's Adventures in Wonderland*; 1865) adlı ünlü yapıtın yazarı "Lewis Carroll" diye bilinir ama yazarın gerçek adı Charles Lutwidge Dodgson'dur (*bak.* CARROLL, LEWIS). Görevi gereği kendi adıyla yazı yazması sakıncalı olan kimseler de takma adla yazı yazabilirler.

Takma ad konusunun batı edebiyatında oldukça ilginç bir serüveni vardır. 19. yüzyılda yayıncı ve okuyucular kadın yazarları pek önemsemiyor, bu nedenle de kadın yazarlar takma ad olarak erkek adları kullanıyorlardı. Ünlü roman yazarı George Eliot'ın asıl adı Mary Anne Evans'tı. Charlotte, Emily ve Anne Brontë adlı üç kız kardeş başlangıçta gerçek adlarını gizleyerek Currer, Ellis ve Acton Bell takma adlarını kullandılar (*bak.* BRONTË KARDEŞLER). Bizim edebiyatımızda da Peyami Safa, Nâzım Hikmet ve Attilâ İlhan takma ad kullanan yazarlardan bazılarıdır. Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), Yaşar Kemal (Kemal Sadık Göğçeli), Cemal Süreya (Cemalettin Seber) ve Aziz Nesin (Mehmet Nusret) gibi yazarlarımız ün kazandıkları bu takma adlarıyla tanınırlar ve asıl adlarıyla hemen hemen hiç bilinmezler.

Takma ad yalnızca sanat dünyasına özgü değildir. Tarihte ve günlük yaşantımızda da takma adlarla karşılaşabiliriz. Bir kişinin ruhsal ya da bedensel bir özelliği göz önünde tutularak o kişiye takma bir ad uygun görülebilir. Burada söz konusu olan, bu takma adın başkaları tarafından takılmış, uygun görülmüş olmasıdır. Böylesi takma adlara "lakap" dendiği gibi "san" ya da "unvan" da denir. Timur'a, bir ayağı aksak olduğu için "Timurlenk", Atatürk'e "kurtarıcı gazi" anlamına gelen "Halâskâr Gazi", İstanbul'u alan Osmanlı Padişahı II. Mehmed'e "fetheden" anlamına gelen "Fatih" lakapları verilmiştir.

Günlük yaşamımızda da çevremizdeki kimselere özelliklerine göre fazladan adlar takıldığı, daha doğrusu takma adlar verildiğini biliriz. Aşırı derecede telaşlı birine "telaşe müdürü" ya da "telaşeci", çok iyimser ve inanan birine "Hüsnü bey" diye takma ad veririz. Konuşurken belli bir sözcüğü fazla kullanan kimseye kullandığı bu sözcüğü takma ad olarak uygun görürüz.

TAKMA KOL VE BACAK. Hastalık ya da kaza sonucunda kolunu ya da bacağını yitiren kişilere, bir ölçüde bu organın yerini tutabilecek yapay kol ve bacaklar takılır. Eksik bir organın boşluğunu doldurmak ve görevlerini yerine getirmek üzere tasarlanmış bütün yapay organların tıp dilindeki genel adı "protez" dir; örneğin takma kol ve bacaklara kol ya da bacak protezi, takma dişlere diş protezi, gözçukurunu dolduran, ama görme işlevini yerine getiremeyen cam gözlere de göz protezi denir.

Günümüzde, kolunu ya da bacağını yitirmiş kişiler bu organlarından tümüyle yoksun kalmış sayılmazlar. Çünkü, bir yandan görünüm ve işlerlik açısından gerçek organlara çok benzeyen protezler üretilirken, bir yandan da uzmanlar bu takma organların en verimli biçimde kullanılabilmesi için kişileri eğitip destekleyerek sorunlarına yardımcı olurlar. Amaç, bu insanların başkalarının yardımına bağımlı olmadan yaşayabilmelerini sağlamaktır.

Takma Kol ve Bacakların İlk Örnekleri

Ampütasyon denen kol ya da bacak kesme ameliyatları bilinen en eski cerrahi tekniklerinden biridir ve başlangıcı tarihöncesi çağlara kadar uzanır. Kesilen bu organların yerine takma kol ya da bacak yerleştirme düşüncesinin ilk kez ne zaman ve nerede uygulandığı bilinmiyor. Ama, İÖ 1500'lerde yazılmış Sanskrit ilahiler derlemesi *Rigveda*, bu uygulamadan söz eden en eski kaynak olarak gösterilir. Bulunan en eski örnek ise İÖ

yaklaşık 300 yılından kalma bir takma bacaktır. Romalılar'ın yaptığı bu bacak tahtadandı ve üstünde tunç çivilerle çakılmış tunçtan çemberler vardı.

Ortaçağda da bütün takma bacaklar tahtadan yapıldı. Bugün neredeyse korsanların simgesi sayılan bu tahta bacaklar şövalyeler için yapıldığında değerli zırhlarla kaplanıyor

James Stevenson/Science Photo Library

Çok hafif ve dayanıklı maddelerden yapılmış, üzeri canlı deri görünümündeki silikonla kaplanmış çağdaş bir takma bacak.

ve genellikle yalnızca ata binerken kullanılıyordu; çünkü bir insanın taşıyamayacağı kadar ağırdı. Gene bu dönemde, korsanların kullandıkları ucu kancalı tahta kollar ve askerlerin kılıç ya da mızrak tutmasına bile olanak veren oldukça gelişmiş takma kollar ve eller de yapıldı.

Gelişmiş protezlerin tasarımını, yapımını ve uygulanmasını konu alan çağdaş protez biliminin doğuşunu, 16. yüzyılın büyük Fransız askeri cerrahı Ambroise Paré'ye borçluyuz. Savaş yaralarının tedavisi ve ameliyatı konusunda yeni teknikler geliştiren Paré'nin en büyük katkısı, iyileşme umudu olmayan kol ve bacakları en uygun biçimde kesmek olmuştur. Ondan önceki cerrahlar, kanamayı durdurmak için ameliyat yerini kızgın demirle dağlıyorlardı. Paré ise o bölgedeki atardamarları bağlayarak, kesilen organın yerine sonradan kol ya da bacak protezlerinin başarıyla uygulanmasını sağladı. Ayrıca, cephede bulunmadığı zamanlar, ülkenin en usta teknisyenlerine hastaları için takma kol ve bacaklar yaptırarak bu alandaki gelişmelere öncülük etti.

Çağdaş Protezler

Tıp araştırmacıları ve biyomühendisler (*bak.* BİYOMÜHENDİSLİK) sürekli çalışarak her gün daha gelişmiş yapay kol ve bacaklar üretiyorlar. Günümüzde, bacağı kasığının hemen altından kesilmiş kişiler bile özenle tasarlanmış bir bacak proteziyle fazla yorulmadan ve düşme tehlikesi olmadan normal bir hızla yürüyebilirler. Kol ve el protezleriyle ise, ata binip araba kullanmaya varıncaya kadar pek çok iş başarılabilir.

Protezlerin tasarımı her şeyden önce iskelet yapısının ayrıntılı olarak araştırılmasına dayanır. Yürümek, merkez sinir sisteminin denetimiyle ve kasların yardımıyla uzun kemiklerin eklemler çevresinde dönmesine dayanan karmaşık bir eylemdir. (*Ayrıca bak.* İSKELET.)

Bugün takma bacaklarda uzun kemiklerin yerine, çok hafif ve son derece dayanıklı bir madde olan karbon liflerinden yapılmış borular kullanılır. Ayak bileğindeki eklemler ise, jet uçaklarının yapımında kullanılan çok hafif ve dayanıklı alüminyum alaşımlarından yapılır; eklemin hareketleri de sağlam lastik iplerle denetlenir. Ayak protezleri, plastik bir madde olan sert poliüretan köpüğünden biçimlendirilip arasına destek olarak sağlam karbon lifleri yerleştirilir. Poliüretan köpüğü, standart ayakkabı ölçülerinde yapılmış ayak kalıplarına dökülür ve parmakların biçimine varıncaya kadar bütün organa doğal bir görünüm verilir.

Diz eklemi, eğilip bükülmeden insanın tüm

ağırlığını taşıyabilecek kadar sağlam olmalıdır. Bu protezlere, dizin dönmesini ve bacağın doğal biçimde hareket etmesini sağlayan bir düzenek eklenir. Eklemin çevresi de, gerçek organın yapısına tümüyle uygun olarak biçimlendirilmiş çok yumuşak ve esnek bir plastik köpükle sarılır. En sonunda bacağın tümü, canlı deriye çok benzeyen ve suyu ya da başka maddeleri geçirmeyen silikon bir kılıfla kaplanır.

Takma kolların yapımı da hemen hemen aynıdır. "Estetik kol" denen kol protezlerinin görünümü, gerçek organa neredeyse ayırt edilemeyecek kadar benzer. Bu protezlerde dirsek, bilek ve parmak eklemlerinin hareketleri, pille çalışan çok küçük elektrik motorlarıyla sağlanır. Omuzdaki ya da kolun sağlam bölümlerindeki kasların kasılmasıyla oluşan çok hafif elektrik sinyalleri elektronik alıcılarla alınır, özel yükselteçlerle güçlendirilir ve hem bileğin, hem parmakların hareketlerini denetleyen küçük servomotorlara gönderilir. Takma kolun sahibi, belirli kaslarını hareket ettirerek parmaklarının kavrama gücünü ve hızını denetleyebilir. Bu yeni koluna alıştığında, bir bardağa su doldurmak gibi el becerisi gerektiren işleri bile yapabilecek kadar ustalaşır.

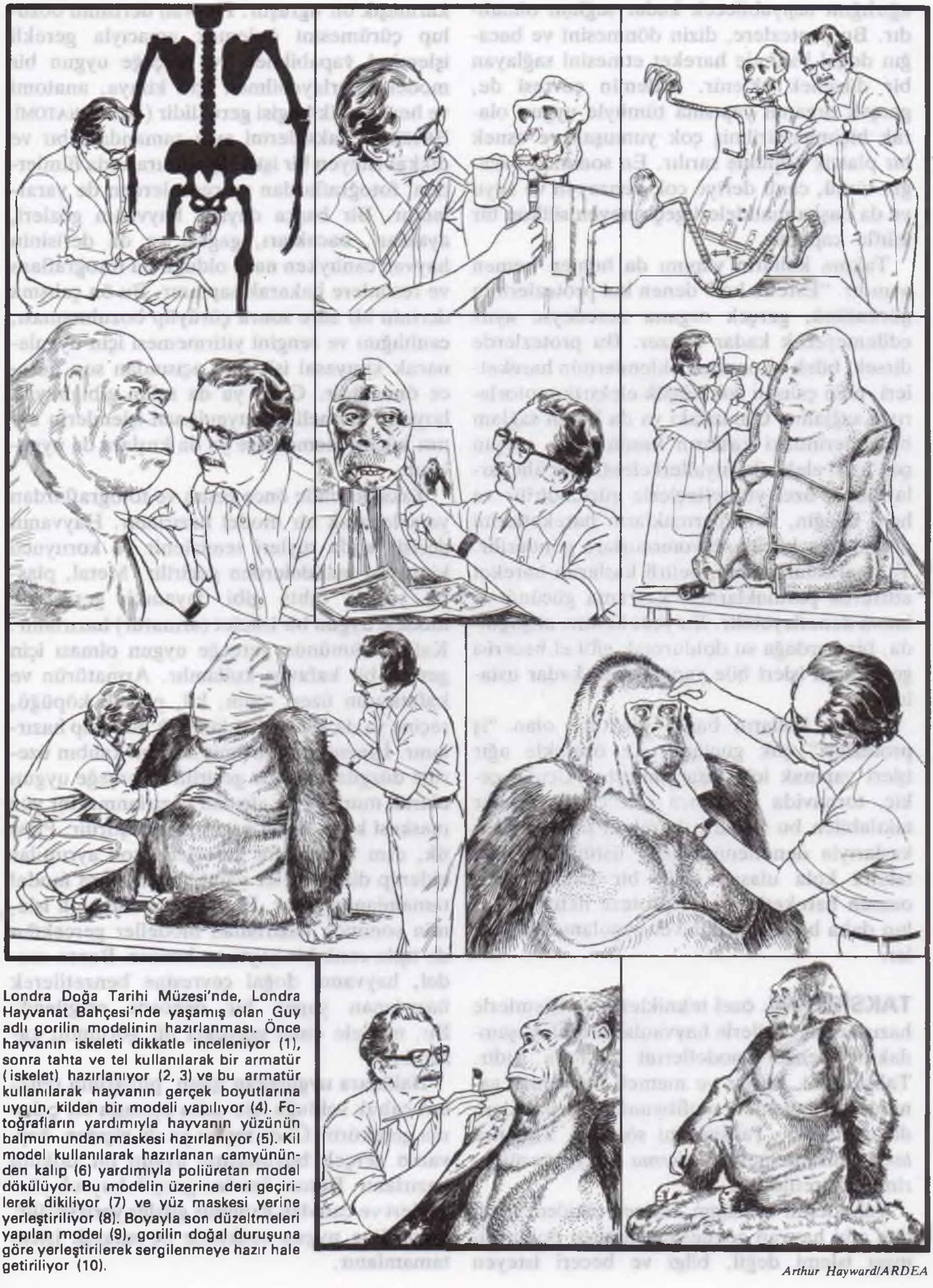
Takma kolların başka bir türü olan "iş protezleri" çok güçlüdür ve özellikle ağır işleri yapmak için tasarlanmıştır. Ucuna çekiç, tornavida ve kanca gibi çeşitli araçlar takılabilen bu kolların hareketi öbür omzun kaslarıyla denetlenir. Sırtın üstünden geçip takma kola ulaşan çelik bir kablo, öbür omzun hareketlerini bu proteze iletir ve kolun daha büyük bir kuvvet uygulamasını sağlar.

TAKSİDERMİ, özel tekniklerle ve işlemlerle hazırlanmış derilerle hayvanların canlı yaşamdakine benzer modellerini yaratma işidir. Taksidermi, kuşlar ve memeli hayvanlar yanında sürüngenler, amfibyumlar ve balıklara da uygulanır. Taksidermi sözcüğü Yunanca *taksi* (düzenlemek) ve *derma* (deri) sözcüklerinden türetilmiştir.

Taksidermi sanılanın aksine, eskiden yapıldığı gibi hayvan gövdesinin basitçe doldurulması işlemi değil, bilgi ve beceri isteyen karmaşık bir uğraştır. Hayvan derisinin bozulup çürümesini önlemek amacıyla gerekli işlemleri yapabilmek ve gerçeğe uygun bir model hazırlayabilmek için kimya, anatomi ve heykelcilik bilgisi gereklidir (*bak.* ANATOMİ; HEYKEL). Taksidermi aynı zamanda sabır ve dikkat isteyen bir iştir. İşlem sırasında filmlerden, fotoğraflardan ve resimlerden de yararlanılır. Bir başka deyişle hayvanın gözleri, ayakları, bacakları, gagası ya da derisinin hayvan canlıyken nasıl olduğu bu fotoğraflara ve resimlere bakarak saptanır. Bu ön çalışma derinin bir süre sonra çürüyüp bozulmaması, canlılığını ve rengini yitirmemesi için uygulanacak kimyasal işlemler açısından son derece önemlidir. Goril ya da aslan gibi büyük boyutlu memelilere uygulanan işlemlerin aynısı küçük memelilere ya da kuşlara da uygulanır.

Taksidermide önce resim ve fotoğraflardan yararlanarak bir model hazırlanır. Hayvanın derisi ya da tüyleri temizlenir ve koruyucu kimyasal maddelerden geçirilir. Metal, plastik ya da tahta gibi dayanıklı gereçlerle modele uygun bir iskelet (armatür) hazırlanır. Kafa bölümünün gerçeğe uygun olması için gerçek bir kafatası kullanılır. Armatürün ve kafatasının üzeri mum, kil, plastik köpüğü, reçine ya da alçıyla kaplanarak bir kalıp hazırlanır. İşlemden geçirilmiş deri bu kalıbın üzerine düzgün biçimde geçirilir. Gerçeğe uygun olarak mum ya da alçıdan hazırlanmış bir yüz maskesi kafatasının üzerine yerleştirilir. Plastik, cam ve kıl gibi gereçlerle son ayrıntılar eklenip düzeltmeler yapıldıktan sonra model tamamlanmış olur. Bu uzun ve zahmetli işlemin sonunda hazırlanan modeller gerçekten de tıpkı canlı bir hayvana benzer. Bazen model, hayvanın doğal çevresine benzetilerek hazırlanan yapay bir dekorda sergilenir. Bu, modele daha gerçekçi bir görünüm kazandırır.

Balıklara uygulanan işlem, pullarının renkleri çabuk solduğu için daha ayrıntılı bir çalışma gerektirir. Önce reçine ya da alçıdan, hayvanın gerçek boyutlarına uygun bir döküm hazırlanır. Bunun üzerine gerçek kuyruk yüzgeçleri ve camdan yapılmış gözler yerleştirilir. Gerçeğine uygun renklerle boyanarak işlem tamamlanır.

Londra Doğa Tarihi Müzesi'nde, Londra Hayvanat Bahçesi'nde yaşamış olan Guy adlı gorilin modelinin hazırlanması. Önce hayvanın iskeleti dikkatle inceleniyor (1), sonra tahta ve tel kullanılarak bir armatür (iskelet) hazırlanıyor (2, 3) ve bu armatür kullanılarak hayvanın gerçek boyutlarına uygun, kilden bir modeli yapılıyor (4). Fotoğrafların yardımıyla hayvanın yüzünün balmumundan maskesi hazırlanıyor (5). Kil model kullanılarak hazırlanan camyünün-den kalıp (6) yardımıyla poliüretan model dökülüyor. Bu modelin üzerine deri geçirilerek dikiliyor (7) ve yüz maskesi yerine yerleştiriliyor (8). Boyayla son düzeltmeleri yapılan model (9), gorilin doğal duruşuna göre yerleştirilerek sergilenmeye hazır hale getiriliyor (10).

Arthur Hayward/ARDEA

Günümüzde birçok müzede taksidermi işlemiyle yaratılmış hayvan modelleri sergilenmektedir.

TAKVİM. Çok eskiçağlardan beri insanlar gerek toplumsal yaşamlarının düzeni açısından, gerek dinsel nedenlerle uzun ölçekli zaman ölçümlerine gereksinim duymuştur. İşte, zamanın gün, ay, yıl gibi uzun süreli dönemlere bölünmesine dayalı olarak geliştirilen takvimler de bu gereksinim sonucunda ortaya çıkmıştır. Eski insanlar ilk takvimleri, herkesin görebileceği en düzenli iki doğal olay olan Güneş'in ve Ay'ın hareketlerine dayandırmışlardı. Bu iki gökcisminin hareketleri, en basit üç zaman dilimi olan gün, ay ve yılı belirler (*bak.* AY; GÜNDÜZ VE GECE; YIL).

Eskiden insanlar Güneş'in Dünya'nın çevresinde dolandığını sanırlardı, ama bugün durumun bunun tam tersi olduğunu biliyoruz. Dünya kendi ekseni çevresinde bir tam dönüş yaptığında, Güneş Dünya'nm çevresinde bir tam dolanım yapmış gibi görünür. Gün, Güneş'in görünürdeki bu hareketinin bir tam çevrimini tamamlayabilmesi, yani Dünya'nın kendi ekseni çevresinde bir tam dönüş yapabilmesi için geçen süredir ve 24 saatin biraz altındadır. Bir zaman dilimi olarak ay adı, Dünya'nın uydusu olan Ay'dan gelir; bu zaman diliminin uzunluğu, bir yeniay evresinden öbür yeniay evresine kadar geçen süreye eşittir ve yaklaşık 29½ gündür. Yıl ise, Dünya'nın Güneş'in çevresindeki dolanım süresidir ve 365 gün 5 saat 48 dakika 46 saniyeye eşittir. Ay'ın evrelerine dayalı olan takvimlere Ay takvimi, Güneş'in görünürdeki hareketine dayalı olan takvimlere ise Güneş takvimi denir. Ay takvimindeki aylar kavuşum ayı ya da kameri ay, Güneş takvimindeki yıllar ise Güneş yılı olarak adlandırılır.

Bu zaman uzunlukları arasındaki ilişkiler tamsayılarla ifade edilemez, ayrıca ayların uzunlukları toplandığında bir yılın uzunluğuna eşit olmaz; bu nedenlerden dolayı sık sık düzeltme gerektirmeyecek bir takvim geliştirilinceye kadar yüzyıllar geçmiştir. Aslında bu tür bir takvimin geliştirilmesi gereği binlerce yıl öncesinde anlaşılmıştı. Eski zamanlarda insanlar yılın uzunluğunu mevsimlerin değişimini gözlemleyerek belirlerdi; ama aynı zamanda, tohum ekme ve ekinleri biçme zamanını tam olarak kestirebilmek için, düzenli aralıklarla görünen ve gözden kaybolan belirgin bazı yıldızları ve takımyıldızları da gözlemlemeye başlamışlardı.

Yıl uzunluğuna ilişkin oldukça doğru ilk ölçümü İÖ 4200 dolaylarında Eski Mısırlılar gerçekleştirdiler. Mısırlılar için büyük önem taşıyan Nil Irmağı her yıl hemen hemen aynı zamanda taşıyordu. Mısırlı rahipler, her yıl taşkın zamanında Akyıldız'ın (Sirius) Güneş doğmadan hemen önce doğduğunu belirlemişlerdi. Rahipler bu olaya yeniden tanık oluncaya kadar geçen günleri saydılar ve böylece 365 sayısını buldular. Bunu yıl uzunluğu olarak kabul ettiler ve 30'ar günlük 12 aya böldüler, kalan beş günü de yılın sonuna bıraktılar.

Mısır takvimi, yıl uzunluğu her zaman aynı olan ilk takvimdir. Babilliler'in de İÖ 3000-2000 arasında geliştirdikleri bir takvimleri vardı; ama onlar Ay'ın evrelerini dikkate almış ve yılı 29 ya da 30'ar günlük 12 aya bölmüşlerdi. Ama bu Ay takvimindeki bir yılın uzunluğu yalnızca 354 gün olduğu için Güneş yılından daha kısaydı ve bu nedenle de Babil takvimine göre ilkbahar çoğu kez Güneş yılının kışına, yani gerçek kışa rastlıyordu. Böyle bir durum ortaya çıktığında, takvim ile mevsimler arasında yeniden uyum sağlayabilmek için o yıla fazladan bir ay eklenirdi.

Bu takvim İÖ 1000 dolaylarında Asurlular ve Babil Sürgünü'nden döndükten sonra Yahudiler tarafından da kullanıldı. Yahudiler bugün de aynı tür bir takvimden yararlanmaktadırlar; Hamursuz Bayramı'm gerçek zamanında kutlayabilmek için, yeni yıllarını hep eylül ya da ekimde başlatırlar.

Eski Yunanlılar çok çeşitli takvimler geliştirmişlerdir. Bu takvimler genel olarak Ay'ın evrelerine dayandırılmıştı ve bir yıl 12 aya bölünmüş 354 günden oluşuyordu. Yunanlılar kendi Ay takvimleri ile yaklaşık 365 günlük Güneş takvimi arasında uyum sağlayabilmek için bir yıl bekler ve bunu izleyen yıla fazladan bir ay eklerdi. Ama gene de onların toplam 737 günlük iki yılları, Güneş takvimindeki iki yıldan yedi gün daha uzun olur ve takvimleri hep böyle yanlış giderdi. Bazı

1		2		3		4		5		6		7	
Pazartesi	1	Salı	1	Çarşamba	1	Perşembe	1	Cuma	1	Cumartesi	1	PAZAR	1
Salı	2	Çarşamba	2	Perşembe	2	Cuma	2	Cumartesi	2	PAZAR	2	Pazartesi	2
Çarşamba	3	Perşembe	3	Cuma	3	Cumartesi	3	PAZAR	3	Pazartesi	3	Salı	3
Perşembe	4	Cuma	4	Cumartesi	4	PAZAR	4	Pazartesi	4	Salı	4	Çarşamba	4
Cuma	5	Cumartesi	5	PAZAR	5	Pazartesi	5	Salı	5	Çarşamba	5	Perşembe	5
Cumartesi	6	PAZAR	6	Pazartesi	6	Salı	6	Çarşamba	6	Perşembe	6	Cuma	6
PAZAR	7	Pazartesi	7	Salı	7	Çarşamba	7	Perşembe	7	Cuma	7	Cumartesi	7
Pazartesi	8	Salı	8	Çarşamba	8	Perşembe	8	Cuma	8	Cumartesi	8	PAZAR	8
Salı	9	Çarşamba	9	Perşembe	9	Cuma	9	Cumartesi	9	PAZAR	9	Pazartesi	9
Çarşamba	10	Perşembe	10	Cuma	10	Cumartesi	10	PAZAR	10	Pazartesi	10	Salı	10
Perşembe	11	Cuma	11	Cumartesi	11	PAZAR	11	Pazartesi	11	Salı	11	Çarşamba	11
Cuma	12	Cumartesi	12	PAZAR	12	Pazartesi	12	Salı	12	Çarşamba	12	Perşembe	12
Cumartesi	13	PAZAR	13	Pazartesi	13	Salı	13	Çarşamba	13	Perşembe	13	Cuma	13
PAZAR	14	Pazartesi	14	Salı	14	Çarşamba	14	Perşembe	14	Cuma	14	Cumartesi	14
Pazartesi	15	Salı	15	Çarşamba	15	Perşembe	15	Cuma	15	Cumartesi	15	PAZAR	15
Salı	16	Çarşamba	16	Perşembe	16	Cuma	16	Cumartesi	16	PAZAR	16	Pazartesi	16
Çarşamba	17	Perşembe	17	Cuma	17	Cumartesi	17	PAZAR	17	Pazartesi	17	Salı	17
Perşembe	18	Cuma	18	Cumartesi	18	PAZAR	18	Pazartesi	18	Salı	18	Çarşamba	18
Cuma	19	Cumartesi	19	PAZAR	19	Pazartesi	19	Salı	19	Çarşamba	19	Perşembe	19
Cumartesi	20	PAZAR	20	Pazartesi	20	Salı	20	Çarşamba	20	Perşembe	20	Cuma	20
PAZAR	21	Pazartesi	21	Salı	21	Çarşamba	21	Perşembe	21	Cuma	21	Cumartesi	21
Pazartesi	22	Salı	22	Çarşamba	22	Perşembe	22	Cuma	22	Cumartesi	22	PAZAR	22
Salı	23	Çarşamba	23	Perşembe	23	Cuma	23	Cumartesi	23	PAZAR	23	Pazartesi	23
Çarşamba	24	Perşembe	24	Cuma	24	Cumartesi	24	PAZAR	24	Pazartesi	24	Salı	24
Perşembe	25	Cuma	25	Cumartesi	25	PAZAR	25	Pazartesi	25	Salı	25	Çarşamba	25
Cuma	26	Cumartesi	26	PAZAR	26	Pazartesi	26	Salı	26	Çarşamba	26	Perşembe	26
Cumartesi	27	PAZAR	27	Pazartesi	27	Salı	27	Çarşamba	27	Perşembe	27	Cuma	27
PAZAR	28	Pazartesi	28	Salı	28	Çarşamba	28	Perşembe	28	Cuma	28	Cumartesi	28
Pazartesi	29	Salı	29	Çarşamba	29	Perşembe	29	Cuma	29	Cumartesi	29	PAZAR	29
Salı	30	Çarşamba	30	Perşembe	30	Cuma	30	Cumartesi	30	PAZAR	30	Pazartesi	30
Çarşamba	31	Perşembe	31	Cuma	31	Cumartesi	31	PAZAR	31	Pazartesi	31	Salı	31

Bu sayfada yer alan sürekli takvim, 1753 ile 2030 yılları arasındaki herhangi bir tarihin hangi güne geldiğini bulmaya yarar. İnsan Ay'a ilk kez 20 Temmuz 1969'da ayak bastı. Bunun hangi gün olduğunu bulmak için: (1) Aşağıda soldaki çizelgede 1969'u bulun; bu sayının yanında bir c harfi olduğunu göreceksiniz. (2) Aşağıda sağdaki çizelgede c satırını bulun ve bunun temmuz sütunuyla kesiştiği noktadaki sayıyı okuyun. Bu sayı 2'dir. (3) Yukarıdaki çizelgede 2 sütununu bulun ve bu sütunda 20 rakamının yanındaki günün adını okuyun. Aradığınız gün "pazar"dır.

1753'ten 2030'a KADAR YILLAR

	1786g	1821a	1856k	1891d	1926e	1961g	1996h
	1787a	1822b	1857d	1892n	1927f	1962a	1997c
1753a	1788k	1823c	1858e	1893g	1928q	1963b	1998d
1754b	1789d	1824m	1859f	1894a	1929b	1964l	1999e
1755c	1790e	1825f	1860q	1895b	1930c	1965e	2000p
1756m	1791f	1826g	1861b	1896l	1931d	1966f	2001a
1757f	1792q	1827a	1862c	1897e	1932n	1967g	2002b
1758g	1793b	1828k	1863d	1898f	1933g	1968h	2003c
1759a	1794c	1829d	1864n	1899g	1934a	1969c	2004m
1760k	1795d	1830e	1865g	1900a	1935b	1970d	2005f
1761d	1796n	1831f	1866a	1901b	1936l	1971e	2006g
1762e	1797g	1832q	1867b	1902c	1937e	1972p	2007a
1763f	1798a	1833b	1868l	1903d	1938f	1973a	2008k
1764q	1799b	1834c	1869e	1904n	1939g	1974b	2009d
1765b	1800c	1835d	1870f	1905g	1940h	1975c	2010e
1766c	1801d	1836n	1871g	1906a	1941c	1976m	2011f
1767d	1802e	1837g	1872h	1907b	1942d	1977f	2012q
1768n	1803f	1838a	1873c	1908l	1943e	1978g	2013b
1769g	1804q	1839b	1874d	1909e	1944p	1979a	2014c
1770a	1805b	1840l	1875e	1910f	1945a	1980k	2015d
1771b	1806c	1841e	1876p	1911g	1946b	1981d	2016n
1772l	1807d	1842f	1877a	1912h	1947c	1982e	2017g
1773e	1808n	1843g	1878b	1913c	1948m	1983f	2018a
1774f	1809g	1844h	1879c	1914d	1949f	1984q	2019b
1775g	1810a	1845c	1880m	1915e	1950g	1985b	2020l
1776h	1811b	1846d	1881f	1916p	1951a	1986c	2021e
1777c	1812l	1847e	1882g	1917a	1952k	1987d	2022f
1778d	1813e	1848p	1883a	1918b	1953d	1988n	2023g
1779e	1814f	1849a	1884k	1919c	1954e	1989g	2024h
1780p	1815g	1850b	1885d	1920m	1955f	1990a	2025c
1781a	1816h	1851c	1886e	1921f	1956q	1991b	2026d
1782b	1817c	1852m	1887f	1922g	1957b	1992l	2027e
1783c	1818d	1853f	1888q	1923a	1958c	1993e	2028p
1784m	1819e	1854g	1889b	1924k	1959d	1994f	2029a
1785f	1820p	1855a	1890c	1925d	1960n	1995g	2030b

	Ocak	Şub.	Mart	Nis.	May.	Haz.	Tem.	Ağus.	Eyl.	Ekim	Kas.	Arlk.
a	1	4	4	7	2	5	7	3	6	1	4	6
b	2	5	5	1	3	6	1	4	7	2	5	7
c	3	6	6	2	4	7	2	5	1	3	6	1
d	4	7	7	3	5	1	3	6	2	4	7	2
e	5	1	1	4	6	2	4	7	3	5	1	3
f	6	2	2	5	7	3	5	1	4	6	2	4
g	7	3	3	6	1	4	6	2	5	7	3	5
h	1	4	5	1	3	6	1	4	7	2	5	7
k	2	5	6	2	4	7	2	5	1	3	6	1
l	3	6	7	3	5	1	3	6	2	4	7	2
m	4	7	1	4	6	2	4	7	3	5	1	3
n	5	1	2	5	7	3	5	1	4	6	2	4
p	6	2	3	6	1	4	6	2	5	7	3	5
q	7	3	4	7	2	5	7	3	6	1	4	6

Yunan kentlerinde ise, Güneş yılıyla uyumlu olsun diye takvimlere rasgele aylar ve günler eklenir ya da çıkartılırdı.

Çin takvimi son derece karmaşıktı; gökcisimlerinin hareketine dayalı olan bu takvim, her biri 29 ya da 30 günlük 12 ya da 13 aydan oluşuyordu. Çinliler geleneksel olarak, yılları sırasıyla 12 hayvanın adıyla adlandırmışlardır. Bunlar fare, öküz, kaplan, tavşan, ejderha, yılan, at, koyun, maymun, kuş, köpek ve domuzdur. 1991'de başlayan Çin yılı, Koyun Yılı'dır.

Zaman, yıldan çok daha uzun dilimlere de bölünebilir. Yıllar, ulusların tarihindeki belirli olayların zamanı başlangıç alınarak sayılabilir. Hıristiyanlar Hz. İsa'nın doğumunu tarihin en önemli olayı olarak kabul ettikleri için, tarihi "İsa'dan önce" ve "İsa'dan sonra", olarak ikiye ayırırlar. İsa'nın doğumundan önceki yıllar "İsa'dan önce" sözcükleriyle, İsa'nın doğumundan sonra gelen yıllar ise "İsa'dan sonra" sözcükleriyle nitelenir; ama genel olarak bu sözcüklerin yerine, kısaltmaları olan "İÖ" ve "İS" kullanılır. Yılların bu yöntemle tarihlendirilmesi, İsa'nın yaşadığı dönemin üzerinden 500 yılı aşkın bir süre geçtikten sonra, Dionysios Exiguus adındaki bir keşişin İsa'nın doğum tarihini hesaplamasıyla başlamıştır.

İsa'nın doğuşu Hıristiyanlar'ca kullanılan tek başlangıç noktası olduğu için, İsa'dan önceki yılları geriye doğru saymak gerekir. Örneğin İngiltere'yi İÖ 54'te istila eden Jül Sezar İÖ 44'te öldürülmüştür.

Romalılar, Hıristiyan takvimine göre İÖ 753 dolaylarına rastlayan Roma'nm kuruluş yılını takvimlerinin başlangıç noktası olarak almışlardı.

Müslümanlar'ın kullandığı hicri takvim, Hz. Muhammed'in Mekke'den Medine'ye göç ettiği "Hicret" yılından başlar; bu göç bugün kullanılan takvime göre İS 622'ye rastlar.

Yahudiler yıllarını, kutsal yazılarında belirtilen dünyanın yaratılış tarihinden başlayarak tarihlendirirler. Bu başlangıç tarihi, İÖ 3761 yılının 7 Ekim Pazartesi gününe rastlar. Bu nedenle Hıristiyanlar'ın takvimi İS 1968 yılını gösterirken, Yahudiler'in takviminde bu yıl 5729'du.

İÖ 1000'de Hindistan'da kullanılmaya başlanan Hindu takvimi Ay'ın evrelerini temel alırdı. 12 aya bölünen 354 günlük Hindu takvim yılı ile Güneş yılı arasında uyum sağlamak için her 30 ayda bir takvime fazladan bir ay eklenirdi; ama hata gene de tam olarak düzeltilmiş olmazdı.

Jülyen Takvim

Bugün kullanmakta olduğumuz takvim, Jül Sezar'm düzenlemiş olduğu Roma takvimine dayanır ve Jülyen takvim olarak adlandırılır. Jülyen takvim yürürlüğe girmeden önce Romalılar yalnızca 10 aya bölünmüş toplam 304 günden oluşan bir takvim kullanıyorlardı. Kral Numa Pompilius buna *ianuarius* (ocak) ve *februarius* (şubat) aylarını ekledi ve böylece toplam gün sayısı 355 oldu. Romalılar çift sayıların ölümü, tek sayıların ise yaşamı temsil ettiğine inandıkları için, bütün ayların 29 ya da 31 gün çekmesini kararlaştırmış, yalnızca şubatın 28 gün olmasına izin vermişlerdi. Roma yılının Güneş yılıyla uyumunu sağlamak için rahipler ve yöneticiler istedikleri zaman takvime fazladan aylar eklerdi. Sonuç olarak takvim kısa bir süre içinde karmaşık bir hal almıştı.

İÖ 46'da Sezar, Güneş yılının kesin uzunluğunun 365¼ gün olduğuna ve takvimdeki yıl uzunluğunun da böyle olması gerektiğine karar verdi. Sezar bu yeni takvimi yürürlüğe koymadan önce, içinde bulunulan karmaşık durumu düzeltmek için İÖ 46 yılının 445 gün olarak alınmasını emretti. Bu yüzden o yıl "karmaşa yılı" olarak anılır oldu. Sonraki yıllar 365 gün çekecek, arda kalan dörtte birlik günleri tüketmek için de her dört yılda bir takvim yılı 366 gün olarak kabul edilecekti; işte bu ek günün bulunduğu yıllar "artıkyıl" olarak anılmaya başlandı.

Sezar, beş ayın 30 gün, altı aym 31 gün çekmesine ve şubat ayının normal yıllarda 29 gün, artıkyıllarda ise 30 gün olmasına karar verdi. Jül Sezar'ın bu takvim reformundan sonra rahipler, şubata her dördüncü yılda fazladan bir gün eklemek yerine, her üçüncü yılda bir gün ekleme hatasına düştüler. Buradan kaynaklanan birikmiş hataları Augustus Caesar düzeltti ve *julius* (temmuz) ayından sonra gelen ayın adının *augustus* (ağustos) olarak değiştirilmesini buyurdu. Bundan baş-

ka, şubat ayından bir gün alındı ve ağustosa eklendi.

Bütün bu düzeltmelere karşın Jülyen takvim yılı gene de Güneş yılından yaklaşık 11 dakika daha uzundu; bu uzunluk tek bir yıl için önemli değildi, ama yüzyıllar geçtikçe dakikalar günleri buldu.

Gregoryen Takvim

16. yüzyıla gelindiğinde Jülyen takvimdeki hata 10 güne çıkmıştı. Kutsal günlerin tarihi o kadar kaymıştı ki, Papa XIII. Gregorius 1582 yılından 10 gün düşürülmesini emretti. Gregorius ayrıca, gelecekteki takvim hatalarının önüne geçmek için, 400'e tam olarak bölünemeyen yüzyıl başlarının (örneğin 1700, 1900) hiçbir biçimde artıkyıl olmaması kuralını koydu. Bu yeni sistem Gregoryen takvim olarak adlandırılır.

Katolik ülkeler Gregoryen takvimi kısa sürede, Protestan ülkeler ise biraz daha geç kabul ettiler. İngiltere'de Jülyen takvim, hatanın 11 günü bulduğu 1752'ye kadar kullanıldı. O yıl, 2 Eylül'den sonraki günün 14 Eylül olacağı ilan edildi ve bunun nedenini anlayamadığı için yaşamından 11 günün çalındığını düşünen pek çok kişi sokaklara dökülerek, "11 günümüzü geri verin" diye bağırıp çağırdı.

İngiltere'nin Gregoryen takvime geçtiği dönemde Amerika'da 13 kolonisi vardı; bu yüzden buralarda da 1752'de Gregoryen takvim kabul edildi. George Washington'm doğum günü 1732'de yürürlükte olan Jülyen takvime göre 11 Şubat'tı, ama Gregoryen takvim kabul edilince bu tarih 22 Şubat oldu. Bugün kullanılmakta olan resmi takvim Gregoryen takvim olduğu için Washington'ın doğum günü de 22 Şubat'ta kutlanmaktadır.

Bazı ülkeler ve kiliseler Gregoryen takvimi İngiltere'den de sonra kabul ettiler. Bu takvimi Bulgaristan 1916'da, SSCB 1918'de, Rum Ortodoks Kilisesi 1924'te, Türkiye ise 1 Ocak 1926'da benimsedi. (Türkiye'de Gregoryen takvime, miladi takvim denir.) Dinsel bayramların zamanını belirlemek için başka takvimlerden yararlanan bazı halk toplulukları dışında bugün artık tüm dünyada Gregoryen takvim kullanılmaktadır.

Yılbaşı

Başka bir sorun yeni yılın başlayacağı günün saptanmasıydı. Eski Mısırlılar, Fenikeliler ve Persler yıllarını, gündüz ve gecenin eşit uzunlukta olduğu güz ılımında (21 Eylül) başlatırlardı. Eski Yunanlılar bir süre için yılbaşını, gündüzün en kısa olduğu kış gündönümünde (21 Aralık) kutladılar. Sezar yılın ilk gününü 1 Ocak olarak değiştirinceye kadar Romalılar da aynı şeyi yaptılar. İngiltere Kilisesi yılbaşını 25 Aralık olarak kabul etti, ama devlet 1 Ocak'a bağlı kaldı. Avrupa'da Gregoryen takvim yılbaşını 1 Ocak olarak saptamıştı. 1753'te İngiltere ve ABD'de hem kilise, hem de devlet, Gregoryen takvimi benimseyen bütün ülkelerde olduğu gibi yeni yıllarını 1 Ocak'ta başlatmayı kabullendiler ve bu bir daha hiç değişmedi.

Türkler'de Takvim

İslam öncesi dönemde Türkler Güneş yılına dayalı, 12 ya da 60 yılda tamamlanıp yeniden başa dönen takvimler kullanıyorlardı. Bu takvimlerde yıllar sayıyla değil, genellikle hayvan adlarıyla belirtiliyordu. İslamiyeti kabul etmelerinden sonra Türkler arasında da hicri takvim giderek yaygınlaştı. Ama Ay yılına dayalı hicri takvim (bir yılı 354 gün kabul eden hicri-kameri takvim) yanında Güneş yılına dayalı hicri-şemsi takvimin (bir yılı 365 gün kabul eden takvim) kullanıldığı dönemler de oldu. Örneğin Büyük Selçuklu Hükümdarı Melikşah'ın (hükümdarlığı 1072-92) kabul ettiği ve yılbaşı Nevruz (21 Mart) olan Takvim-i Celali bugün de İran'da ve Afganistan'da kullanılmaktadır.

Osmanlılar 17. yüzyıl sonlarına kadar yalnız hicri-kameri takvimi kullanmışlardı. 1678'de mali işler için uygulamaya konulan, Jülyen takvime dayalı, yılbaşı 1 Mart olan mali takvim (rumi takvim de denir) giderek yaygınlaştı. Tanzimat'la (1839) birlikte devletin bütün kayıtlarında hicri-kameri takvim yanında mali takvim de resmen uygulanmaya başlandı. Ama iki takvim yılı arasındaki 11 günlük fark birçok karışıklığa yol açtı. Bu fark 1917'de bir yasayla ortadan kaldırıldı. 1 Ocak 1926'da Türkiye'de de Gregoryen takvim uygulanmaya başlandıktan sonra mali yılbaşı 1 Haziran olarak kabul edildi. Çeşit-

li zorluklar yüzünden 1950'de başlangıcı 1 Mart'a alınan mali yıl, 1983'te genel takvimle birleştirildi ve 1 Ocak'ta başlaması kararlaştırıldı.

TALAT PAŞA (1874-1921), Enver Paşa ve Cemal Paşa ile birlikte II. Meşrutiyet döneminde (1908-18) Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamında etkili olmuştur (*bak.* CEMAL PAŞA; ENVER PAŞA).

Asıl adı Mehmed Talat'tır. Edirne'de doğdu. İlköğrenimini Vize'de yaptı, Edirne Askeri Rüştiyesi'ni (ortaokul) bitirdi. İki yıl kadar Edirne'deki bir Musevi okuluna devam etti. Bu okulda bir yıla yakın Türkçe öğretmenliği yaptıktan sonra 1891'de Edirne Posta ve Telgraf İdaresi'nde kâtip olarak çalışmaya başladı. Bu arada II. Abdülhamid'in baskıcı yönetimine karşı mücadele eden Jön Türkler'in kurmuş olduğu gizli İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ne (1908'de İttihat ve Terakki adını aldı) girdi. Jön Türkler'in yurtdışında bastırdıkları gazete, dergi ve bildirileri dağıtma, cemiyete yeni üyeler kazandırma gibi etkinlikleri yüzünden kovuşturmaya uğradı ve 1896'da tutuklanarak iki yılı aşkın süre Edirne Cezaevi'nde yattı. 1898'de üç yıl kalebentlik cezasına çarptırıldıysa da cezası II. Abdülhamid'ce sürgüne çevrilerek Selanik'e gönderildi. Bir süre Selanik-Manastır arasında gezici posta görevlisi olarak çalıştı. 1899'da Selanik Posta ve Telgraf İdaresi'nde kâtip oldu. 1903'te de başkâtipliğe yükseldi. Bu dönemde de Jön Türkler'le ilişkisini sürdürdü. Selanik'te Jön Türk hareketine ilgi duyan asker ve sivil aydınları gizli Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nde örgütlemeye çalıştı. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin 1907'de Paris'teki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile birleşmesinde etkili rol oynadı. Gizli çalışmaları yüzünden 1907'de memurluktan çıkarılınca Selanik Özel Ticaret Okulu'nun müdürlüğünü üstlendi. Bu yıllarda Rumeli'deki asker ve sivil aydınlar arasında gittikçe artan muhalefeti Terakki ve İttihat Cemiyeti saflarında örgütlemek için yoğun çalışmalarda bulundu.

• Talat Bey, 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra toplanan Meclis-i Mebusan'a Edirne temsilcisi olarak girdi. Meclis-i Mebusan'ın başkan vekilliğine seçildi. Aynı zamanda İttihat ve Terakki'nin genel merkez yönetiminde görev alarak siyasal partiye dönüşen cemiyetin ülke çapında örgütlenmesi işinde çalıştı. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa hükümetinde ilk kez dahiliye nazırı (içişleri bakanı) oldu. Ocak 1910'da İbrahim Hakkı Paşa'nın kurduğu hükümette de aynı göreve getirildi, ama muhalefetin yoğun eleştirileri üzerine Şubat 1910'da istifa etti. Talat Bey iki yıllık bir aradan sonra Ocak 1912'de bu kez Said Paşa hükümetinde posta ve telgraf nazırlığını üstlendi. Ardından da dahiliye nazırı vekili oldu. Muhalefetin gittikçe artan baskısı karşısında İttihat ve Terakki iktidardan çekilme kararı alınca (Temmuz 1912) Talat Bey de nazırlıktan ayrıldı. Bu arada parti genel merkezinde yapılan seçimle İttihat ve Terakki'nin genel başkan vekilliğine getirildi. Osmanlı Devleti'nin Ekim 1912'de başlayan I. Balkan Savaşı'nda ağır bir yenilgiye uğraması, Kâmil Paşa başkanlığındaki hükümetin de bu yenilgiyi belgeleyen Londra Konferansı kararlarını benimsemesi muhalefetteki İttihat ve Terakki'nin sert tepkisine yol açtı. Enver Bey'in (Paşa) önderliğindeki bir grup Babıâli'yi basarak hükümeti zorla istifa ettirdiler. Bir hükümet darbesi niteliğindeki bu olayı düzenleyenler arasında Talat Bey de vardı.

Babıâli Baskını ile İttihat ve Terakki'nin

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Talat Paşa, Enver ve Cemal paşalarla birlikte II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı Devleti'nin siyasal yaşamında etkili olmuştur.

yönetime el koymasından sonra kurulan Mahmud Şevket Paşa hükümetinde görev almayan Talat Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te öldürülmesi üzerine sadrazam olan Said Halim Paşa hükümetinde yeniden dahiliye nazırlığına getirildi. 1917'ye kadar süren bu görevi sırasında Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katıldı. Talat Bey savaş sırasında, özellikle Rusya'nın desteğiyle içte bir cephe oluşturarak Osmanlı ordusunu arkadan vurmaya girişen Doğu Anadolu'daki Ermeniler'e karşı zorunlu göç yasasının çıkarılmasında önemli rol oynadı. Ermeniler'in güvenlik açısından daha elverişli bölgelere yerleştirilmesini öngören bu yasanın uygulanması sırasında meydana gelen olaylardan sorumlu tutulan Talat Bey, yurtdışındaki Ermeni propagandasının etkisiyle batı kamuoyunca "bir numaralı Ermeni düşmanı" ilan edildi.

Said Halim Paşa 3 Şubat 1917'de sadrazamlıktan istifa edince, İttihat ve Terakki yönetimince aday gösterilen Talat Bey, gelenek uyarınca "vezir" rütbesi verilerek sadrazamlığa getirildi. Maliye ve dahiliye nazırlıklarını da üstlenen Talat Paşa, Osmanlı Devleti ile müttefiklerinin savaşı yitirmeye başladıkları bu dönemde iki kez Almanya'ya giderek ekonomik ve mali yardım isteğinde bulunduysa da olumlu sonuç elde edemedi.

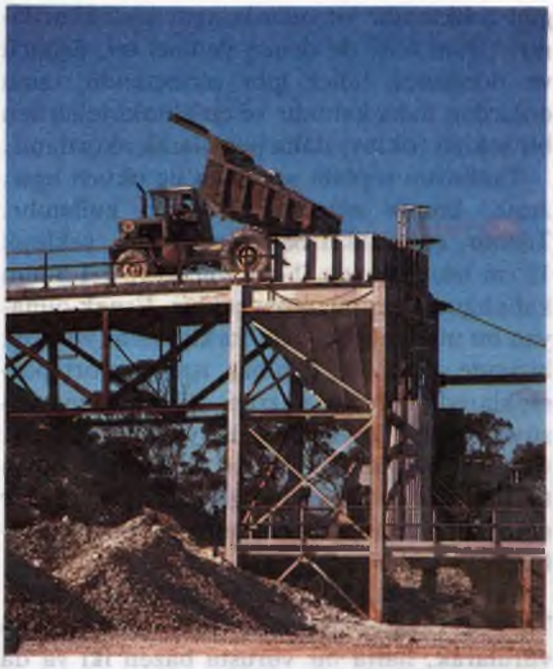
1917 Ekim Devrimi üzerine savaştan çekilen Rusya ile Mart 1918'de Brest-Litovsk'ta yapılan barış görüşmelerine Osmanlı baş delegesi olarak katılan Talat Paşa, V. Mehmed'in (Reşad) ölmesi üzerine 4 Temmuz 1918'de tahta çıkan Vahideddin (VI. Mehmed) döneminde de sadrazamlığını sürdürdü. Ama 29 Eylül 1918'de Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi, ardından da Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın ateşkes istemeleri üzerine 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni kurulan Ahmed İzzet Paşa hükümeti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalayarak Osmanlı Devleti'nin yenilgisini resmen kabul etti. İttihat ve Terakki de 1 Kasım'da son kongresini yaparak dağılma kararı aldı. Talat Paşa kongrede, savaş boyunca izlediği siyaseti anlatan uzun bir konuşma yaptı. Ayrıca Ahmed İzzet Paşa'ya bir mektup göndererek, özgür bir ortamda siyasal geçmişinden dolayı yargılanma isteğini belirtti. 1-2 Kasım gecesi Enver ve Cemal paşalarla birlikte bir denizaltıyla Karadeniz üzerinden Almanya'ya kaçan Talat Paşa Berlin'e yerleşerek siyasal mücadelesini burada sürdürdü. Almanya'ya sığınan İttihatçılar'la İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı adlı bir örgüt kurarak, özellikle Rusya'daki Türkler'e yönelik propaganda ve örgütleme çalışmalarında bulunduysa da pek başarılı olamadı.

Talat Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'de bir Ermeni tarafından öldürüldü. Kemikleri 1943'te İstanbul'a getirilerek Hürriyet-i Ebediye Tepesi'nde toprağa verildi. II. Meşrutiyet yıllarını kapsayan anıları *Talat Paşa'nın Anıları* (1986) adıyla, sürgün dönemini anlattığı anıları ise *Talat Paşa'nın Gurbet Hatıraları* (1983, 3 cilt) başlığıyla yayımlanmıştır.

TALK, kimyasal bileşimi magnezyum, silisyum, oksijen ve hidrojenden oluşan, kristal yapılı ve oldukça yaygın bulunan bir mineraldir. Belirli özellikleri mikanınkine çok benzer (*bak.* MİKA). Mikada olduğu gibi, silisyum ve oksijen atomları yapraklı bir yapı ortaya koyacak biçimde birbirine bağlanmıştır. Talkın birçok özelliği atomlarının bu yerleşim düzeninden kaynaklanır. Örneğin, avuç içinde ovalandığında yüzeyindeki pulsu katmanlar kolayca birbirinin üzerinden kayar. Bu nedenle talk, dokunulduğunda yağlıymış duygusu verir. Bilinen en yumuşak minerallerden biri olan talk tırnakla çizilebilir.

Talk genellikle soluk yeşildir, ama duru beyaz, gri, sarı ve koyu yeşil türlerine de rastlanır. Bütün talk türleri doğada, birer başkalaşım kayacı olan (*bak.* KAYAÇ) steatit ve sabuntaşı biçiminde bulunur.

Talkın ve talklı kayaçların sanayide pek çok kullanım alanı vardır. Talk, ısıya karşı dirençli olduğundan ve elektriği iletmediğinden, fırınların kaplanmasında ve elektrik kablolarının yalıtılmasında kullanılır. Toz haline getirilen beyaz talktan boyalarda, talk pudrasında, sabunlarda, seramik ürünlerinde, kozmetik kremlerde ve dudak boyalarında yararlanılır. Çatı kaplamalarında olduğu gibi, havaya karşı dayanıklı çimentoların yapımında talkın renkli türleri kullanılır. Steatit pek çok aside karşı dirençlidir; bu özelliği nedeniyle bloklar halinde kesilerek laboratuvar ve fabrikalarda-

ZEFA

Avustralya'daki bu taşocağında, talk minerali içeren kayaçlar kamyonlarla getirilir ve kırıcının silosuna dökülür.

ki lavaboların ve masa üstlüklerinin yapımında kullanılır. Sabuntaşı binlerce yıldır oyma işleri ve vazo yapımında kullanılmaktadır.

ABD'de Vermont'tan Georgia'ya kadar uzanan Appalaş Dağları'nın çeşitli yerlerinde ve ayrıca batı eyaletlerinden California, Washington ve Texas'ta büyük talk çökelleri vardır. Büyük talk çökellerinin bulunduğu öbür ülkeler Çin, Fransa, İtalya, Avusturya, Norveç, Almanya, Hindistan, Japonya, SSCB ve Kore Cumhuriyeti'dir.

TALMUD, Museviler'in Kutsal Kitap'ı olan *Tevrat*'tan sonra ikinci önemli kitaptır (*bak.* KUTSAL KİTAP; YAHUDİLER VE MUSEVİLİK). İbranice'de "öğrenim" anlamına gelen *Talmud*, Yahudiler'in sözlü yasalarını bir araya toplayan *Mişna* ve bu yasalara ilişkin yorum ve tartışmaları içeren *Gemara* adında iki ayrı bölümden oluşur.

Yahudi din bilginleri, yüzyıllardır uygulanan sözlü Yahudi yasaları üzerinde 200 yıla yakın bir süre çalışarak *Mişna* adı verilen kitabı yazdılar. Son biçimini İS 3. yüzyılın başında alan *Mişna*, İbranice'de "yineleme yoluyla öğrenme" anlamına gelir. Altı ana bölümden oluşan *Mişna*'da günlük dualar, dinlenme ve kutsal cumartesi, yani Şabat gününe ilişkin düzenlemeler, ibadet günleri, dinsel bayramlar, törenler, ayinler ve dinsel yasakların yanı sıra Yahudiler'in günlük yaşamını düzenleyen kurallar yer alır. Bunlar arasında tarım ve ticarete, işçi-işveren ilişkilerine, nişan, evlenme, boşanma, nafaka ve miras ile insanların ve evlerinin temizliğine ilişkin dinsel kurallar sayılabilir. *Mişna*'da ayrıca hırsızlık, tefecilik gibi suç oluşturan davranışları, mahkemeleri ve tanıklığı düzenleyen yasalar da bulunur.

Filistin ve Babil'de Yahudi din bilginleri *Mişna*'yı temel alarak, bu metinlere *Gemara* adı verilen ayrıntılı açıklamalar ve yorumlar eklediler. Böylece iki farklı Talmud oluştu. Daha uzun ve kapsamlı olan *Babil Talmudu* 500 dolaylarında, Filistin'de hazırlanan *Filistin Talmudu*'ndan 100 yıl sonra tamamlandı. Bir bölümü İbranice, bir bölümü ise Aramca yazılı olan bu *Talmud* daha ayrıntılı bilgiler içerdiği için daha fazla saygı gördü. Her iki *Talmud* da Yahudi din bilginlerinin yasalara ilişkin son çözümlemelerinin yanında, *Tevrat*'ın yorumlarını, tartışmaları, efsaneleri ve gözlemleri içerir.

TANBUR ya da **TAMBUR,** sapındaki perde bağları klasik Türk müziğinin ses sistemi uyarınca düzenlendiğinden, bu müziğin simgesi sayılabilecek telli ve mızraplı bir çalgıdır. Tanbur çalana "tanburi" denir.

Ahşap dilimlerin yan yana yapıştırılmasıyla oluşturulan ve ortalama 35 cm çapında bir yarımküre olan teknesi (gövdesi), ince bir ladin ya da köknar levha olan göğüsle kapatılır. Yaklaşık 104 cm uzunluğundaki ince sap, güçlü bir takoz aracılığıyla gövdeye bağlanır. Burguluk gerçekte sapın bir uzantısıdır. Gövdenin kenarındaki tel takozundan çıkan her tel, göğüse basan eşiğin üzerinden aşarak sap boyunca uzanır ve burgulukla sapı ayıran dip eşikteki bir delikten geçerek belli bir sıraya göre bir burguya sarılır. Sapın parmaklarla perdelere basılan önyüzü düz, arkası yuvarlaktır. Bu yapısından ötürü U biçiminde bir kesit verir. Saptaki perdeler eskiden bağırsak

kirişten yapılırdı. Günümüzde, bir ikisi dışında bütün tanbur sanatçıları naylon iplikten perde bağlatmaktadır.

Perdelerin ortalama sayısı 50'dir. Böylece bir sekizliye ortalama 25 perde düşer. Ama, başta Necdet Yaşar olmak üzere, perdeler konusunda titizlik gösteren tanbur sanatçıları perde sayısını 65'e kadar artırmışlardır. Tanburun tel sayısı ise yedidir. Alttan üste doğru, birinci ve ikinci teller çalgının en çok kullanılan telleridir ve aynı sese ya da başka türlü

Metin And Arşivi

Seyyid Vehbi'nin *Surname*'sinden alınan Levni'nin bu minyatüründe, III. Ahmed'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğününde tanbur (önde), ney ve tef çalanlar görülüyor.

söylersek, *la* notasına denk düşen "yegâh perdesi"ne akortlanır. Tanburun öbür telleri, çalınış sırasında belli bir ahenk oluşturan tellerdir. Üçüncü ve dördüncü teller, çalınacak makamın karar sesine göre rast ya da dügâh perdelerine (*re* ya da *mi*) akortlanır. Beşinci ve altıncı teller, birinci ve ikinci teller gibi çeliktendir ve onlarla aynı sese akortlanır. "Bam teli" de denen yedinci tel, üçüncü ve dördüncü teller gibi pirinçtendir, ama onlardan daha kalındır ve en alttaki tellerden bir sekizli (oktav) daha pes olarak akortlanır.

Tanburun toplam ses alanı üç oktavı aşar. Ama, bunun ancak 2,5 oktavı kullanılır. Tanbur, çoğunlukla bağadan yapılan, yaklaşık 12 cm uzunluğunda, 1 cm eninde ve 1-1,5 mm kalınlığında bir mızrapla çalınır. Esnek olmayan bu mızrabın iki ucu, farklı tınılar verecek biçimde açılır. Sağ elin baş, işaret ve ortaparmaklarıyla tutulan mızrap, tellere geniş yüzüyle değil, diklemesine, dar yüzüyle vurulur. Çalgının tok sesi biraz da mızrabının böyle tutulmasındandır. Bilindiği kadarıyla çalgılar arasında yalnız tanburun mızrabı böyle tutulur ve vurulur.

Tanburi Cemil Bey'den (1871-1916) (*bak.* TANBURİ CEMİL BEY) önce, tane tane mızrap vurularak, hatta bir vuruşta bazen iki ya da daha çok ses elde edilerek çalınan tanbur, onun katkısıyla, çalanın beceri ve yeteneğine göre az çok değişmekle birlikte, hep bol mızrap vuruşuyla çalınır olmuştur.

Mızrap yerine yayla çalınan yaylı tanbur da, Cemil Bey'in bir buluşudur. Mızraplı tanburun bütün telleri tek düzlemde yer alırken, yaylı tanburun en soldaki iki teli yaklaşık 2 mm yüksektedir. Bu tür tanburda mızrap yerine yay kullanıldığı için bazı değişiklikler söz konusudur. Çalgının kullanılan asıl tellerinin yeri değişmiştir; çünkü, çalgının sapı yere paralel değil, dik olarak tutulur ve gövde iki diz arasına yerleştirilir. Bu nedenle de notaları elde etmek için kullanılan teller sapın solunda yer almış olur. Bu da yayın yalnızca bu iki tele değmesi içindir. Yüzyılın başlarında, yaylı tanburun gövdesi mızraplı tanburun gövdesi gibiydi. Daha doğrusu, ikisi arasındaki tek fark, mızraplı tanburun eşiğinin düz, yaylı tanburunkinin ise iki teli yüksekte bırakacak biçimde yapılmış olmasıydı. Sonradan cümbüş gövdesine tanbur sapı takılarak yapılan yaylı tanbur, son 15-20 yılda kendine özgü bir yapıya kavuştu. Artık yaylı tanburun gövdesi ya ahşaptan ya da metalden yapılabiliyor. Ahşap gövde deri göğüslü olarak yapılıyor. Buna karşılık metalden yapılan gövde deri ya da kadife ile kaplanarak madeni

tınısı giderilmeye çalışılıyor. Çoğunlukla birinci tip gövde yeğlenmektedir.

TANBURİ CEMİL BEY (1871-1916), Türk tanbur ve kemençe virtüözü ve bestecisidir. Ünlü tanbur ve viyolonsel sanatçısı Mesut Cemil'in babasıdır (*bak.* MESUT CEMİL).

Ailesinde müzikle uğraşan, müziğe yakın ilgi gösteren kimseler vardı. 10 yaşındayken kendi kendine keman ve kanun çalmayı öğrendi. Daha sonra tanburla tanıştı ve kendini bütünüyle bu çalgıya verdi. Kısa sürelerle, çeşitli amatör ya da profesyonel müzikçilerden dersler almışsa da, kendi kendini yetiştirdiği söylenebilir. İdadiyi (lise) bitirdikten sonra bir yıl da Mülkiye Mektebi'nde (bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) okudu. Öğrenimini yarıda bırakarak Hariciye Nezareti'nde (Dışişleri Bakanlığı) memurluğa başladı. Bu yıllarda, alışılmadık bir üslupla çalan bir tanburi olarak ilgi çekti. Dönemin müzik otoritelerinden bazıları onun, tanburu ud gibi çaldığını, bunun tanbura uygun bir çalma biçimi olmadığını söylüyor, bazıları da onun bir virtüöz olduğunu savunarak hayranlıklarını dile getiriyordu. Tanburun dışında daha başka birçok çalgıya ilgi duyan Cemil Bey, dönemin en büyük kemençecisi olan ve Vasilaki diye de tanınan Vasil Efendi'den kemençe öğrendi, kısa süre sonra da kemençeyi öğretmeninden daha büyük bir ustalıkla çalmaya başladı. Lavta ve viyolonseli de şaşırtıcı bir hünerle çalardı. Yaklaşık 150 plağının 100'ünde, tanbur, kemençe, lavta ve viyolonsel taksimi yer alır. Öbür plaklarında, bir ya da iki çalgı eşliğinde bir saz eseri (peşrev, saz semaisi ya da oyun havası) çalmış ya da bir hanendeye (ses sanatçısı) eşlik etmiştir. Plakları sayesinde ünü bütün İslam dünyasına yayılmıştır.

Cemil Bey saz sanatçısı (sazende) olarak, geleneksel tanbur çalma üslubunun unutulmasına yol açan, önceleri sapının çok uzun oluşu nedeniyle çok ağır tempoyla çalınan bu çalgıyı, neredeyse ud kadar kıvrak bir çalgı durumuna getiren; kemençeyi erişilmez bir müzikaliteyle çalan; lavtayı bir ritim çalgısı olmaktan kurtararak bir taksim çalgısı gibi kullanabilen; viyolonselle ilk kez çok başarılı taksimler yapan bir virtüözdür. Türk müzik tarihinde birden çok çalgıya bu derece egemen başka bir saz sanatçısı yoktur.

Tanbur çalışındaki şaşırtıcı hız, taksimlerinde, olgun bir istif içinde birbirine bağlanan parlak ve melodik müzik cümleleriyle birleşmiştir. Gerek tanbur taksimlerinde, gerek kemençe, lavta ve viyolonsel taksimlerinde, bu türü, giriş, gelişme, meyan ve karar olmak

İletişim Yayıncılık Arşivi

Tanbur ve kemençe virtüözü, besteci Tanburi Cemil Bey.

üzere dört bölümlü olarak ele almıştır. Her zaman büyük önem taşımış olan ve bir saz sanatçısının ustalığının ölçütü sayılan taksim türünün en güzel, en olgun örneklerini Cemil Bey vermiştir.

Cemil Bey besteci olarak, az yapıt veren, ama peşrev ve saz semaisi türlerinde, repertuarın belki de en değerli parçalarını bestelemiş bir sanatçıdır. Toplam 36 bestesi vardır. Bunların sekizi peşrev, yedisi saz semaisi, üçü oyun havası, 16'sı şarkı ve ikisi ninnidir. Peşrev ve saz semailerinde Tanburi Büyük Osman Bey'in etkisi görülmekle birlikte, özellikle saz semailerinde ortaya koyduğu ustalıklı bölümleriyle, müzik cümlelerinin daha uzun ve sağlam oluşuyla ondan kesinlikle ayrılır. Başlıca yapıtları *Şedaraban Peşrev* ve *Saz Semaisi*, *Ferahfeza Peşrev* ve *Saz Semaisi*, *Muhayyer Peşrev* ve *Saz Semaisi*, *Mahur Peşrev*, *Kürdilihicazkâr Peşrev*, *Hicazkâr Saz Semaisi*, *Hüseyni Oyun Havası* ("Çeçen Kızı"), *Şehnaz Şarkı* ("Feryad ki feryadıma imdad edecek yok"), *Hüseyni Şarkı* ("Görmek ister gözlerim her dem seni"), *Evç Şarkı*'dır ("Nazirin yok senin ey mah yerde").

TANCA. Kuzeybatı Afrika'da, Cebelitarık Boğazı'nın batısında kurulmuş çok eski bir kent olan Tanca, günümüzde Fas Krallığı'nın aynı adlı ilinin merkezidir. İspanya kıyılarına yalnızca 27 km uzaklıkta bulunan kent, geniş bir körfeze bakan iki tepenin üzerine yayılmıştır. Limanın gerisinde, 15. yüzyıldan kalma surlarla çevrili eski kent yer alır. Eski kentte *kasba* olarak bilinen bir kale, günümüzde Fas Sanatları Müzesi olan Sultan Sarayı ve Büyük Cami vardır. Avrupalı ve ABD'li turistlerin gözde dinlence yerlerinden olan Tanca'da kıvrılarak uzanan kumsallar boyunca lüks oteller bulunmaktadır. Kent Fas'a katılmadan önce Avrupalılar'ın oturduğu mahalleler güneye ve batıya doğru uzanırdı.

Başlangıçta bir Fenike ticaret merkezi, sonra bir Kartaca limanı olan kent daha sonra Roma İmparatorluğu'nun yönetimine girdi, İS 42'de özgür kent ilan edilerek Roma eyalet merkezlerinden biri oldu. 500 yıl süren Roma egemenliğinin ardından sırasıyla Vandallar'ın, Bizanslılar'ın ve Araplar'ın eline geçti. 705'ten başlayarak 700 yıldan fazla bir süre Araplar'ın yönetiminde kalan ve sonraki 200 yılı İspanya ve Portekiz egemenliğinde geçiren Tanca, daha sonra kısa bir süre İngiliz yönetiminde kaldı ve 1684'te Fas sultanının egemenliğine girdi. 19. yüzyıl boyunca Fas'ın diplomatik başkenti olan Tanca, 1923'te uluslararası bir kent yapılarak İngiltere, Fransa, İspanya, Portekiz, İtalya, Belçika Hollanda ve İsveç temsilcilerinden oluşan bir kurulun yönetimine bırakıldı.

1956'da yeniden Fas Krallığı'na bağlanan Tanca, önemli bir turizm ve ticaret merkezidir. Kentte dokumacılık ve balıkçılık da gelişmiştir. Tanca'da 1968'de Amerikan Üniversitesi, 1971'de de Kuzey Afrika Üniversitesi kurulmuştur. Çeşitli Avrupa limanlarına kara ve demiryollarıyla bağlı olan Tanca'da bir de uluslararası havalimanı vardır.

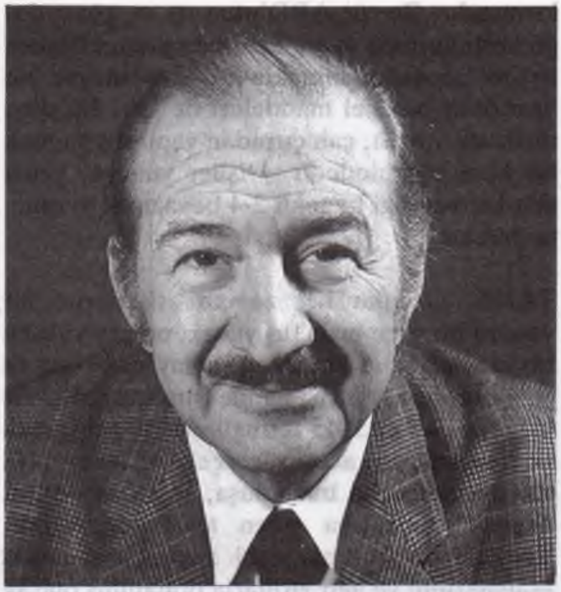
Nüfusu 266.346'dır (1982).

TANER, Haldun (1915-1986). Toplumun bozuk ve düzensiz yanlarını kişilerden hareketle yansıtan öykü ve oyunlarıyla tanınan Haldun Taner kendine özgü bir gülmece anlayışı geliştirmiş, ülkemizde epik türün ve kabare tiyatrosunun yerleşmesine öncülük etmiştir.

İstanbul'da doğan ve babasını küçük yaşta yitiren Haldun Taner parasız yatılı olarak girdiği Galatasaray Lisesi'nde ilk ve ortaöğrenimini tamamladı. Yükseköğrenimi için devlet tarafından Almanya'ya gönderildi. Burada Heidelberg Üniversitesi'nde ekonomi ve siyasal bilimler eğitimi görmeye başladı. Bu sırada sağlığı bozularak vereme yakalanan Haldun Taner yurda dönmek zorunda kaldı. 1938-42 yılları arasında Erenköy Sanatoryumu'nda güç bir tedavi dönemi geçirdi. Hastalığı yenen Haldun Taner 1950'de İstanbul Üniversitesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Aynı üniversitenin Sanat Tarihi Bölümü'nde asistan olarak çalıştı. 1954'te bu görevinden ayrılarak Viyana'ya gitti. Burada Max Reinhardt Tiyatro Akademisi'nde eğitim gördü. Bu sırada Viyana tiyatrolarında reji asistanı ve Viyana Doğubilim Enstitüsü'nde Türkçe öğretmeni olarak çalıştı.

1957'de yurda dönen Haldun Taner *Tercüman* gazetesinde "Devekuşuna Mektuplar" adıyla fıkralar yazmaya başladı. Bu arada Edebiyat Fakültesi'nde ve Gazetecilik Enstitüsü'nde (bugün İstanbul Üniversitesi Basın-Yayın Yüksek Okulu) öğretim üyeliği de yapmaktaydı. 1960'ta bir süre *Tercüman* gazetesinin başyazarlığını yaptıysa da bir yıl sonra gazetecilikten ayrıldı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve özel LCC Tiyatro Okulu'nda ders veren Haldun Taner 1976'da *Milliyet* gazetesinde fıkra yazmaya başladı.

Uzun süre kendisini yatağa bağlayan hastalığı sırasında ilk yazı denemelerine girişerek Ankara Radyosu'na küçük radyo oyunları göndermeye başladı. İlk öyküsü 1944'te "Haldun Yağcıoğlu" takma adıyla *Yedigün* dergisinde yayımlandı. 1948'de *Cumhuriyet* gazetesinin açtığı Yunus Nadi Hikâye Yarışması'nda "Necmiye'nin Hatırı" adlı öyküsüyle dördüncü oldu. *Cumhuriyet* gazetesinde yayımladığı öykülerini 1949'da *Yaşasın Demokrasi* adını verdiği yapıtında topladı. 1953'te bir yabancı gazetenin düzenlediği uluslararası yarışmada *Şişhane'ye Yağmur Yağıyordu* adlı öyküsüyle Türkiye birincisi oldu. Aynı yıllarda, arkadaşlarıyla birlikte çıkardıkları *Küçük Dergi* tarafından düzenlenen edebiyat mati-

Ara Güler

Haldun Taner ülkemizde kabare tiyatrosunun yerleşmesine öncülük etmiştir.

neleriyle Haldun Taner daha çok tanındı ve okur kazandı. 1953'te *Günün Adamı* adındaki oyunu dönemin yöneticilerine çattığı gerekçesiyle yasaklandı.

Haldun Taner 1955 yılı Sait Faik Hikâye Armağanı'nı *On İkiye Bir Var* (1954) adlı kitabıyla Sabahattin Kudret Aksal'la paylaştı. Bu yıllarda, daha geniş kitleye ulaşabilmek amacıyla çalışmalarını tiyatroya kaydırdı. İlk oyunu 1949'da yazdığı *Günün Adamı*'ydı. Daha sonra oyunları Şehir ve Devlet tiyatrolarıyla birçok özel tiyatroda sahnelenen Haldun Taner'in en tanınmış yapıtı olan *Keşanlı Ali Destanı* (1964) yurtiçinde 1.420, yurtdışında da Almanya, İngiltere, Çekoslovakya ve Yugoslavya'nın çeşitli kentlerinde 243 kez oynandı. 1962'de siyasal yergi tiyatrosunun ilk örneği olan *Bu Şehr-i Stanbul Ki* (1968) oyununu yazdı. 1967'de Zeki Alasya, Metin Akpmar ve Ahmet Gülhan'la birlikte Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nu kurdu. Daha sonra çalışmalarını Ahmet Gülhan'la birlikte kurduğu Tef Kabare Tiyatrosu'nda sürdürdü. 1972'de *Sersem Kocanın Kurnaz Karısı* (1971) adlı oyunuyla Türk Dil Kurumu Tiyatro Ödülü'nü kazandı. *Tuş* (1951) adlı öyküsü filme alınan Haldun Taner'in birçok öyküsü de yabancı dillere çevrildi.

Haldun Taner edebiyatın toplum sorunlarıyla ilgilenmesi gerektiğini, toplum sorunlarıyla ilgilenmeyen yapıtların eksik ve güdük kalacağını öne sürüyordu. Ona göre bir öykü toplumun, çevremizin bütün tiplerinin kalıbına girebilmeli, onları kendi ağızları ve düşünüş biçimleriyle konuşturabilmeli, günün sorunlarını ele almalı, toplumun aksaklıklarını hem gerçekçi betimlemeyle, hem de alaya alarak yansıtmalıydı.

Haldun Taner'in öykülerindeki alay ve yergi onun en önemli özelliğidir. Toplumun çürük ve aksayan yanlarını ince bir alay ve yergiyle yansıtmıştır. Bazı olaylara hoşgörüyle bakabilen Taner, toplumdaki bozuklukların, düzensizliklerin kaynağını, düzensizlikler karşısında insanların davranışlarını, hiçbir şey yapmayışlarını okuyucularına aktarmakla birlikte çözüm yolları önermez. *Ayışığında Çalışkur* (1954) adlı öyküsü yazılış biçimi yönünden en özgün olanıdır. Bu öyküsünde bir apartmanın çeşitli dairelerindeki yaşamı yansıtır. Haldun Taner öyküyü yazıp yayımladıktan sonra, kendini eleştiriye uğramış, birtakım eleştiri yazıları ve mektupları almış gibi düşünerek öyküyü bu eleştirileri göz önünde tutarak yeniden yazmıştır. Eleştiriler doğrultusunda yapılan değişiklikleri belirtmek üzere öyküyü ikinci kez hem ilk yazdığı biçimiyle, hem de ikinci biçimiyle sayfa sayfa karşılaştırarak yeniden yayımlamıştır. Ayrıca öykünün sonuna bir sonuç bölümü ve sonucun etkileri de eklenmiştir. Haldun Taner böylece bir yazarın yapıtıyla herhangi bir okuyucunun beğenisi arasındaki ayrılığı, okuyucularını eğlendirecek bir havada yansıtmıştır.

Haldun Taner'in öykülerindeki kişiler, içinde yaşadıkları toplumsal sınıfın özelliklerini belirgin bir biçimde yansıtırlar. Onun öykülerindeki kişilerin bir bölümü ekonomik durumları iyi olan, değer ölçüleri paraya dayanan kadınlarla paraya düşkün zengin erkekler, diplomat ve işadamları, kültür düzeyi pek yüksek olmayan yarı aydınlardır. Bunlar aynı ortamda yaşamak zorunda oldukları halkla bütünleşemeyen, ekonomik durumları rahat bir yaşam sürmelerine olanak veren kişilerdir. Öykülerindeki öteki kişileri ise memurlar, öğrenciler, emekliler, kapıcılar, bekçiler, yani dar gelirliler oluşturur. Haldun Taner öykülerindeki

rinde bu iki karşıt toplumsal kümeyi karşılaştırır. Zenginlerde parasal olanakların yarattığı kişilik zayıflıklarını eleştirirken, yoksul ya da dar gelirlileri saf ve temiz kişiler olarak verir. Haldun Taner öykülerinde yabancı sözcüklerden arındırılmış bir dil kullanmıştır.

TANGARA. Yenidünya'da yaşayan, çoğu sıcak bölgelere dağılmış 200'ü aşkın ötücükuş türü tangara adıyla tanınır. Tüyleri genellikle parlak ve göz alıcı renklerle bezeli, uzunlukları 10-20 santimetredir. Yeşil, kırmızı, turuncu, mor, kahverengi, sarı, mavi ve beyaz gibi renkler bazen hep birlikte, aynı türün tüylerinde çarpıcı zıtlıklar oluşturur. ABD ve Kanada'da yaşayan türler kırmızı, sarı, yeşil ve siyahtır. Bu kuşların tüyleri yazın sonlarına doğru parlaklığını yitirerek soluk sarımsı yeşile dönüşür.

ABD'nin doğusu ve Kanada'nın güneydoğusunda üreyen kızıl tangaranın (*Piranga olivacea*) erkeğinde kanatlar ve kuyruk siyah, öbür bölümler parlak kırmızıdır. Batı tangarasının (*Piranga ludoviciana*) kanatları ve kuyruğu siyah, başı kırmızı, sırtındaki siyah şerit dışında öbür bölümleri parlak sarı tüylüdür. Daha soluk renkli olan kızılca tangaranın (*Piranga flava*) erkeğinde üst bölümler kırmızı ve kırmızımsı kahverengi, alt bölümler oldukça parlak kırmızıdır. Kışın tüyleri, soluk sarımsı yeşil ve siyah olan dişilerinkine benzer. Yaz tangarası (*Piranga rubra*) tümüyle

NHPA/Haroldo Palo Jr.

Amazon ormanlarında yaşayan parlak renkli bir Brezilya tangarası.

kırmızıdır. Bu tür ABD'nin orta ve güneydoğu kesimlerinde ürer. Kızıl tangaranın başlıca besini böcekler olmakla birlikte meyve ve bazı öbür bitkisel maddeleri de yer. Bu dört türün de yuvası, çalı çırpıdan yapılmış yayvan bir kâse biçimindedir. Dişiler yuvaya, geniş ucu kahverengi benekli 2-4 beyazımsı yumurta bırakır.

TANK. Ordular her zaman askerlerini bir yerden bir yere hızla taşıyacak, onlara yüksek bir ateş gücü ve korunma sağlayacak seri ve çevik bir araç arayışı içinde olmuştur. Bu tür bir araç ilk kez 1915'te İngiltere'de geliştirildi ve başlangıçta aracın gerçek amacını gizli tutmak amacıyla bu buluşa, İngilizce'de "su deposu" anlamına gelen *tank* adı verildi. Tanklar bir bakıma eski zamanların savaş arabalarının ve ağır zırhlarla donanmış olarak at sırtında savaşan ortaçağ şövalyelerinin devamı olarak kabul edilebilir.

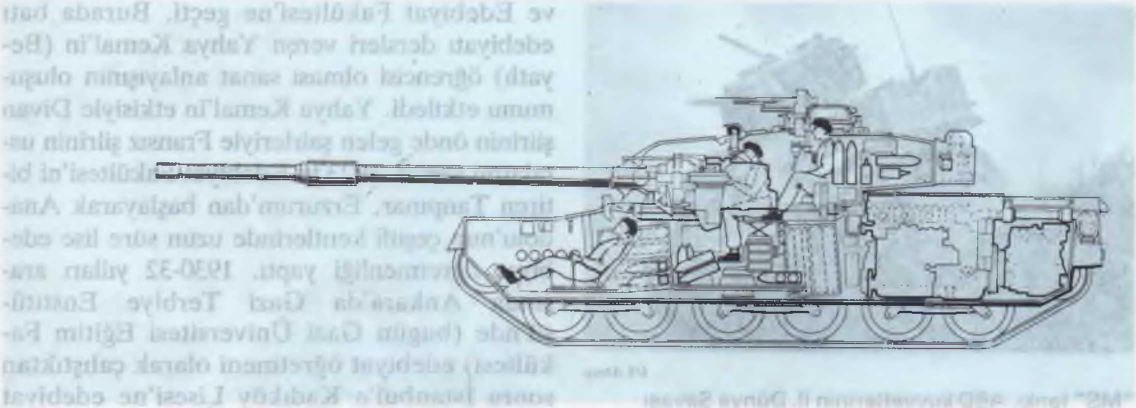
1482'de büyük İtalyan ressam ve mucit Leonardo da Vinci, insan gücüyle hareket

IBM Corporation

Planlarını 500 yıl kadar önce Leonardo da Vinci'nin çizdiği tankın günümüzde yapılmış bir modeli.

eden tank taslakları çizmişti. Ama gerçek tanklar, ağır topları ve zırhları savaş alanında hareket ettirebilecek güçte, görece az yer işgal eden benzin motorunun geliştirilmesiyle ortaya çıktı. İlk tanklar I. Dünya Savaşı (1914-18) sırasında yapıldı. İngiltere'de, o sırada bakan olan Winston Churchill, paletli traktörlerin geliştirilerek tank haline getirilmesi çalışmalarına destek oldu.

"The Engineer"

Bu kesit resmi modern bir tankın içini ve üç kişilik mürettebatın konumlarını göstermektedir.

İngiltere ilk kez 1916'daki Somme Savaşı'nda tank kullandı; ama bu araçların sayısı o zaman az olduğu için, düşman kuvvetlerinin üzerinde fazlaca etkisi olmadı. İngilizler asıl başarıyı, 400 kadar tank kullandıkları Cambrai Çarpışması'nda (1917) elde ettiler. I. Dünya Savaşı'nda tankların görevi, dikenli tel çekilmiş cephelerde piyadeye yol açmak ve siperlerin, makineli tüfek yuvalarının üstünden geçmekti (*bak.* BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI).

1919-39 arasında daha hızlı tanklar geliştirildi ve emirlerin iletilebilmesi için tanklar arasında radyo bağlantısı kuruldu. Çeşitli ordulardaki subaylar tankların süvari birliklerinin görevlerini (düşman hatlarının gerilerine sarkma ve düşmanı zayıf noktalarından vurma) üstlenecek ideal bir araç olduğunu görmeye başladılar. Bunun önemini ilk fark eden Alman ordusu oldu ve II. Dünya Savaşı'nın (1939-45) başlarında, uçaklar ve mekanize piyade birlikleriyle desteklenen Alman tankları önlerine çıkan her şeyi ezip geçti. Savaş ilerledikçe, her iki taraf da, daha güçlü toplarla donanmış, daha büyük ve daha ağır tanklar geliştirdi ve Müttefikler'in sonuçta kazandığı zaferde tankların önemli bir rolü oldu. Almanlar 75 milimetrelik bir topla donatılmış "Panther" (Panter) ve savaşta kullanılan en ağır tank olan 56-65 tonluk "Tiger" (Kaplan) tanklarını geliştirdiler. Müttefik ülkelerin başarı kazanan tankları ise, SSCB'nin "T-34" ve "Stalin"leri, ABD'nin "M4 Sherman" ve "M48 Patton"ları ile İngilizler'in "Churchill" ve "Cromwell"leriydi. O dönemde ayrıca, suda yüzebilen ve bir pervanenin yardımıyla göl ve ırmakları aşabilen amfibi tanklar da ortaya çıktı.

Günümüz tankları arasında İngilizler'in "Chieftain" ve "Challenger", SSCB yapımı "T-62" ve "T-80", ABD yapımı "M60" ve "Abrams" ile Alman "Leopard" tankları başta gelmektedir. Günümüz tankı alçak ve dardır. Bu, aracın görülmesini ve vurulmasını zorlaştırır. İsveç yapımı "S" tipi tankların tareti yoktur, top gövdeye yerleştirilmiştir.

Tankın ana silahı, uzun namlulu ve hedefinden şaşmayan topudur. Çoğu kez bu topun yanına, "ateş düzeltme atışı" yapmaya yarayan bir makineli tüfek yerleştirilmiştir. Bu makineli tüfek izli mermiler atar; bu mermilerin yolu kolayca görülebilir ve böylece topçu

Planet News

Bu İngiliz tankı I. Dünya Savaşı'nda kullanılan ilk tanklardan biridir.

US Army

"MS" tankı, ABD kuvvetlerinin II. Dünya Savaşı sırasında engebeli arazide kullandığı küçük ve hafif bir tanktı.

büyük topla nişan alırken gerekli düzeltmeleri yapabilir. Günümüzün geliştirilmiş tanklarında atış menzilini bulmak için laser ışınlarından (*bak.* LASER) yararlanılmaktadır. Bu tanklar ayrıca güdümlü silahlarla da donatılabilmektedir, zırhları ise düşmanın top ateşini saptıracak biçimde tasarımlanmıştır. Kızılötesi sistemleri tank mürettebatının karanlıkta da görebilmesini sağlar; filtre edilmiş hava sistemleri ise mürettebatın, kapaklar kapalı durumdayken 72 saat kadar içeride kalabilmesini olanaklı kılar.

Bütün tanklarda motor, her iki yanda bulunan çelik paletlerin takılı olduğu dişli tekerlekleri döndürür. Böylece tankın ağırlığı her iki paletin alt yüzeyine dağılır ve 50 ton ağırlığındaki bir tank çamurda, karda, kumda ve engebeli arazide hızla hareket edebilir.

TANPINAR, Ahmet Hamdi (1901-1962). Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının en özgün şair, romancı, öykücü ve denemecilerinden biri Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Yapıtlarında çocukluk yaşantılarının, düşlerin ve anıların önemli bir yeri vardır. Tanpınar, edebiyatımızda düş (rüya) konusuna en çok eğilen yazarlardan biridir. Roman ve öykülerinde değişme sürecine girmiş İstanbul'u ve İstanbul insanlarını konu edinir.

İstanbul'da doğan Ahmet Hamdi İlk ve ortaöğrenimini, kadı olan babasının görev yaptığı çeşitli kentlerde tamamladı. 1918'de yükseköğrenimi için İstanbul'da Baytar Mektebi'ne girdi. Bir yıl sonra okulunu değiştirdi ve Edebiyat Fakültesi'ne geçti. Burada batı edebiyatı dersleri veren Yahya Kemal'in (Beyatlı) öğrencisi olması sanat anlayışının oluşumunu etkiledi. Yahya Kemal'in etkisiyle Divan şiirinin önde gelen şairleriyle Fransız şiirinin ustalarını tanıdı. 1923'te Edebiyat Fakültesi'ni bitiren Tanpınar, Erzurum'dan başlayarak Anadolu'nun çeşitli kentlerinde uzun süre lise edebiyat öğretmenliği yaptı. 1930-32 yılları arasında Ankara'da Gazi Terbiye Enstitüsü'nde (bugün Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) edebiyat öğretmeni olarak çalıştıktan sonra İstanbul'a Kadıköy Lisesi'ne edebiyat öğretmeni olarak geldi. Bir yıl sonra Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugün Mimar Sinan Üniversitesi), Ahmed Haşim'in ölümü üzerine boşalan sanat tarihi ve estetik dersleri öğretmenliğine getirildi. Daha sonra İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Yeni Türk Edebiyatı Kürsüsü profesörlüğüne atandı. 1942'de Maraş milletvekili seçilince bu görevinden ayrıldı. 1946'da milletvekilliğine yeniden aday gösterilmeyince tekrar Milli Eğitim Bakanlığı örgütünde görev aldı. Bir süre bakanlık müfettişi olarak çalıştıktan sonra Güzel Sanatlar Akademisi estetik öğretmenliğine, oradan da Edebiyat Fakültesi'ndeki eski görevine döndü. Ölümüne kadar bu görevde kaldı.

Ahmet Hamdi Tanpınar ilk şiirini 1920'de Celal Sahir'in (Erozan) çıkardığı *Altıncı Kitap* dergisinde yayımladı. Daha sonra *Dergâh, Milli Mecmua, Hayat, Görüş, Varlık, Oluş, Ülkü* ve *Aile* dergilerinde yayımladığı şiirlerinden bir bölümünü 1961'de *Şiirler* adlı bir kitapta topladı. Bu kitabıyla Tanpınar 1962'de Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazandı. Aynı yıllarda düzyazılarını da *Tan* ve *Cumhuriyet* gazetelerinde yayımlamaktaydı.

Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında öğretmenleri ve sınıf arkadaşlarıyla çıkardıkları *Dergâh* dergisi iki kuşağı, ustalarla genç sanatçıları bir araya getirmekteydi. Bu dergide Yahya Kemal, Ahmed Haşim, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Falih Rıfkı (Atay) gibi döneminin önde gelen yazarlarının yanı sıra Ahmet Hamdi, Kemalettin Kamu, Ahmet Kutsi (Tecer), Hasan Âli (Yücel) gibi genç yazarlar da yazmaktaydı. Bu çevre Ahmet Hamdi'nin yaratıcılık döneminin ilk yıllarını etkileyen

önemli bir kültür alanını oluşturuyordu. İlk öyküsü "Geçmiş Zaman Elbiseleri" 1936'da *Ağaç* dergisinde yayımlandı. İlk romanı *Mahur Beste* ise 1944'te *Ülkü* dergisinde tefrika edilmeye başlandı.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ilk öykü kitabı *Abdullah Efendinin Rüyaları* (1943) adını taşır. Bu yapıtında topladığı beş uzun öyküsünde kişiler genellikle sıra dışı, ilginç ve doğal olmayan özellikler taşır. Bunlar geçmişlerindeki belli belirsiz bazı olayların etkisinde kalmış, dış dünya ile olan uyumunu yitirmiş, yaşamları düşlerle karabasanlar arasında gidip gelen kişilerdir. Tanpınar 1955'te yayımladığı *Yaz Yağmuru* adlı öykü kitabında da kendi kişiliğinden yola çıkarak, yakın çevresinde gözlemlediği insanların karmaşık ruhsal durumlarını sergiler. Bunu yaparken de düşlerle gerçek dünya arasında bir köprü kurar. Ama öykülerinde derinlemesine bir ruhsal çözümlemeye girmez. Onun öykülerindeki kişilerin ruhsal denge ve kişisel ilişkileri altüst olmuştur ve bu kişiler bildiğimiz günlük yaşamı sürdürmeyen kişilerdir.

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

Ahmet Hamdi Tanpınar Türk edebiyatında düş konusunu en çok işleyen yazarlardan biridir.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ilk romanı *Mahur Beste* (1975), Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan seçkin bir çevreyi ele alır. Bu çevrenin iş ve ev yaşamları, sarayla ilişkileri, alışkanlıkları, ilgi alanları, tutkuları sergilenir. Bu romanında Tanpınar müziğe verdiği önemi ve geçmişin, yaşadığı dönemde de varlığını sürdüren değerlerini, bir beste aracılığıyla açıklayarak göstermiştir. 1950'de *Yeni İstanbul* gazetesinde tefrika edilen *Sahnenin Dışındakiler* (1973) adlı romanında ise II. Abdülhamid döneminin kalıntılarıyla II. Meşrutiyet dönemi kuşağını anlatır. Bu romanında Ahmet Hamdi mütareke yıllarındaki İstanbul'u sergiler. Özyaşamöyküsü niteliğinde bir roman olan *Huzur* (1949) ise yazarın yaşam felsefesini, estetik anlayışını, kültür birikimini en duyarlı biçimde yansıtan yapıttır. *Huzur* romanının devamı denilebilecek *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde (1961) de kişilerin bir bölümü Tanpınar okurları için yabancı değildir. Ahmet Hamdi *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde 19. yüzyılın sonlarıyla 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanan geniş bir zaman diliminde, yitip gitmekte olan eski ile gelişmekte olan yeniyi birlikte verir. Bu roman ince bir gülmece ile örülmüş bir toplum eleştirisidir. Okumanın tadını daha küçük yaşlarda alan Ahmet Hamdi Tanpınar okuduğu yapıtlardan etkilenerek düşlere dalar. Buradan hareketle çocukluk dünyasına döner ve o yıllardaki yaşamını yer yer düşler ve anılarla canlandırarak anlatır.

TANRI, evreni yarattığı ve denetlediği düşünülen kutsal ve yüce varlıktır. Putperestler tanrı olarak kabul ettikleri putlara taptılar; onların dünya ve insanların yaşamı üzerinde etkili olduklarına inandılar (*bak.* ESKİ TANRILAR). İnsanlar ilkçağlardan beri bir tanrıya ya da yüce bir güce inanma gereği duydu. Tanrıların doğası ve kişiliği ise içinde yaşanılan topluma ve zamana göre değişti. Tanrı bazen, kurban verilerek beğenisi kazanılması gereken kinci ve acımasız bir kişiliğe, bazen de kendisine kurbanlar sunulması yerine, insanlardan iyi ve doğru davranışlar bekleyen, affedici ve sevgi dolu bir kişiliğe büründü.

Musevilik'te Tanrı evrenin tek yaratıcısı ve

yöneticisi olarak kabul edildi. Kutsal ve adil olan bir tek Tanrı'nın varlığına inanma Musevilik ile başladı. Bu Tanrı kendisine inananlardan doğru ve adil olmalarını istiyordu (*bak*. YAHUDİLER VE MUSEVİLİK). Hıristiyanlık ve Müslümanlık da benzer Tanrı inancını ve tektanrıcılığı benimsedi.

Hıristiyanlar *üçleme*'ye, yani Tanrı'da üç kişiliğin birleştiğine inanırlar. Tanrı'nın bu üç kişiliği Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'tur. Hıristiyanlık ile öbür dinler arasındaki en önemli farklardan biri de, Tanrı inancıyla ilgilidir. Hıristiyanlar Tanrı'nın Hz. İsa'nın bedenine bürünerek dünyaya geldiğine ve burada yaşadığına inanırlar (*bak*. HIRİSTİYANLIK).

İslam dininde evrenin ve bütün canlıların yaratıcısı, koruyucusu ve yöneticisi olan en yüce varlık Allah adıyla anılır. Bu ad başka hiçbir varlık için kullanılmaz.

İslam dininde Allah birdir, benzeri ve ortağı yoktur, her şeyin üstündedir. Onun varlığı yerle ve zamanla sınırlı değildir; öncesiz ve sonrasızdır. Varlığı yaptıklarıyla bilinir, ama kendisi gözle görülemez, kavranamaz, düşünülemez ve tasarlanamaz. *Kuran*'a göre Allah peygamberleri aracılığıyla kitaplar göndererek insanlara doğru yolu gösterir (*bak*. İSLAM).

Tektanrılı bu üç büyük dinin dışında Hindu dininde evrenin her yerinde var olduğu düşünülen kutsal ruh Brahman'a inanılır. Japonya'ya özgü bir dinsel inanç sistemi ve çoktanrılı bir din olan Şinto dininde tanrıların rüzgâr, yağmur, şimşek gibi doğa olaylarını denetledikleri düşünülür. Taocular, evrenden önce de var olan, tükenmez, yorulmaz, görülmez, işitilmez ve her şeyin kaynağı olan Tao'ya inanırlar (*bak*. DİN; HİNDULAR VE HİNDU DİNİ; ŞİNTO DİNİ; TAOCULUK).

TANZANYA, Doğu Afrika kıyısında bağımsız bir cumhuriyettir. Ülkenin kıta üzerindeki topraklarını oluşturan Tanganika ile doğu kıyısı açıklarındaki Zengibar ve Pemba adalarından oluşan Zengibar'ın 1964'te birleşmesiyle Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti kurulmuştur. (Zengibar ve Pemba adaları ZENGİBAR maddesinde ayrıca anlatılmıştır.)

Tanzanya'nın Hint Okyanusu kıyısında uzanan oldukça dar kıyı ovası ülkenin iç

TANZANYA'YA İLİŞKİN BİLGİLER

YÜZÖLÇÜMÜ: 945.037 km².
NÜFUS: 23.729.000 (1989).
YÖNETİM BİÇİMİ: İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi bağımsız cumhuriyet.
BAŞKENT: Dar es-Selam. (Yeni başkent Dodoma olacaktır.)
DOĞAL YAPI: Kıyı ovası, kıyıdan uzaklaştıkça 1.400 metre yükseklikte bir yaylaya dönüşür. Afrika'nın en yüksek dağı olan Kilimanjaro ülkenin kuzeydoğusundadır. Victoria, Tanganika ve Malavi gölleri ülkenin sınırlarının bir bölümünü oluşturur. Zengibar ve Pemba, kıyıdan açıkta yer alan mercanadalarıdır.
BAŞLICA ÜRÜNLER: Sisal, kahve, pamuk, mısır, yerfıstığı, kopra, şekerkamışı, çay, canlı hayvan; elmas, altın.
ÖNEMLİ KENTLER: Dar es-Selam, Zengibar, Tanga, Tabora, Muansa.
EĞİTİM: 7-14 yaşları arasında zorunlu ve parasızdır.

bölümlerinde, 1.400 metreye kadar yükselen bir yaylaya dönüşür. Yerkabuğundaki bir dizi kırığın oluşturduğu Büyük Rift Vadisi, Doğu Afrika'nın büyük bölümünde olduğu gibi Tanzanya'da da sarp dağlar ve büyük çöküntü alanlarıyla ilginç yüzey şekilleri oluşturur (*bak*. BÜYÜK RİFT VADİSİ). Tanzanya'nın güneybatı köşesindeki Malavi Gölü (eski adıyla Nyasa Gölü) ve daha kuzeydeki Tanganika Gölü, Büyük Rift Vadisi'nin üzerinde yer alır. Dünyanın ikinci derin gölü olan Tanganika Gölü'nün derinliği 1.435 metreye ulaşır. Tanzanya'nın kuzey sınırında Afrika'nın en büyük gölü olan Victoria Gölü vardır.

Tanzanya'nın başlıca dağları ülkenin kuze-

yindeki dağlık bölgededir. Volkanik dorukları 5.895 metreye ulaşan ve Afrika'nın en yüksek dağı olan Kilimanjaro ile 4.566 metre yüksekliğindeki Meru Dağı da buradadır (*bak*. KİLİMANJARO).

Tanzanya, tropik bölgede yer alır (*bak*. DÖNENCELER). Ülkenin kıyı bölgelerinde iklim çok sıcak ve genellikle rahatsızlık verecek kadar nemlidir. İç bölgelerde de hava sıcaklığı oldukça yüksektir ve mayıstan ekime kadar olan serin mevsimde yağış azdır. Göllere yakın yerler ve ırmak vadileri dışında Tanzanya sulak bir ülke değildir. Bunun sonucu olarak toprakların büyük bölümü funda türü bitkilerle ya da küçük kümeler halindeki ağaçlıklarla kaplıdır.

Çok zengin bir hayvan varlığı olan Tanzanya'da 14.800 km²'lik bir alanda kurulmuş olan Serengeti Ulusal Parkı, Afrika'daki en önemli hayvan koruma bölgesidir (*bak*. ULUSAL PARKLAR). Yabanıl yaşamın çok zengin olduğu bir başka bölge de Ngorongoro krateri çevresidir. Ülkenin büyük bölümündeki çeçe sinekleri sığır yetiştirilmesine olanak vermez.

Halk

120 kadar farklı Siyah Afrikalı etnik grubun yaşadığı Tanzanya'da çoğunluğu Bantu dil grubundaki kabileler oluşturur. Öbür iki temel dil grubu Nil ve Kuşi dil gruplarıdır. Nil dil grubu içinde yer alan, uzun boylu, göçebe ve savaşçı bir ırk olan Masailer, eskiden sığır sürüleriyle birlikte düzlüklerde dolaşır, gittikleri yerlerde bulunan yerleşik kabilelere saldırırlardı. Kıyı şeridinde yaşayan Svahililer çok eskiden beri dış dünya ile ilişki kurmuşlardır. Doğu Afrika'da yaşayan değişik halklar arasındaki iletişimde Svahili dili kullanılır. Birçok Tanzanyalı kendi geleneksel dinlerine bağlıdır; ama toplam nüfusun yüzde 40'ını Hıristiyanlar, yüzde 30'unu da Müslümanlar oluşturur.

Tanzanya'da Afrikalılar'ın yanı sıra, özellikle kentlerde ve kıyı bölgelerde yerleşmiş olan çok sayıda Asyalı (Hintli ve Pakistanlı) ve Arap vardır. Ülkede az sayıda da Avrupalı yaşar. Son yıllarda ilk ve ortaöğretim büyük ölçüde gelişmiştir. Dar es-Selam'da bir üniversite vardır.

Tanzanya'nın başkenti ve en büyük kenti, adı "barış limanı" anlamına gelen Dar es-Selam'dır. Ülkenin öbür önemli kentleri, kuzeydeki sisal üretim bölgesinin merkezi olan liman kenti Tanga, ülkenin iç bölgesinde yer alan Tabora ve Dodoma ile Victoria Gölü'nün güney kıyısındaki Muansa'dır. Tanzanya'nın başkentini, giderek büyüyen bir kent olan Dodoma'ya taşımak için çalışmalar sürdürülmektedir.

Tarım

Kırsal kesimde yaşayanların çoğu, kendi kullanımları için darı ya da mısır gibi tahıllar, fasulye, manyok, tatlıpatates ve muz yetiştirir. Kahve ve pamuk yetiştirip satanlar, sığır, koyun ya da keçi besleyenler de vardır. Dışarı satılan başlıca ürünler, liflerinden halat ve sicim yapılan sisal, kahve ve pamuktur.

Tanzanya maden yönünden oldukça zengindir. Tanganika Gölü yakınlarındaki Uvinza'da ve kıyı bölgesinde tuz çıkarılır. Çıkarılan öbür madenler altın, gümüş, mika ve kalaydır. Malavi Gölü yakınlarında çok zengin kömür ve demir cevheri yatakları vardır, ama bu yataklar çok az işletilmiştir. Kentler ve fabrikalar için gerekli olan elektriği hidro-

Tanzanian National Tourist Office

Bir zamanlar bir köle ticareti limanı olan Bagamoyo, Zengibar Adası ile yaptığı ticaret sonucu gelişmiştir.

elektrik enerji santralları sağlar. Sanayi genellikle tarım ve orman ürünlerine dayalıdır. Birçok önemli şirket ve sisal üretim alanlarının çoğu devletin denetimindedir.

Dar es-Selam demiryolu ile Kigoma ve Muansa'ya bağlıdır. Bir başka demiryolu hattı Tanga'yı Kenya'daki Mombasa'ya bağlar. Çin Halk Cumhuriyeti'nin yardımıyla yapılmış olan Tanzanya-Zambia Demiryolu, Dar es-Selam'dan Zambia sınırına uzanır. Ülkenin başlıca havalimanları Dar es-Selam ve Kilimanjaro'dadır; ayrıca küçük havaalanları da vardır.

Picturepoint

Dar es-Selam Tanzanya'nın başkenti, en büyük limanı ve sanayi merkezidir.

Tarih

Tanzanya'da bulunan fosil kalıntıları, ilk insanların günümüzden binlerce yıl önce Afrika'nın bu bölümünde yaşamaya başlamış olduğunu göstermektedir. Çok sonraları ülkenin iç bölümlerine Afrikalılar'ın yerleşmesinin ardından, Araplar kıyı boyunca ticaret merkezleri kurdular. Portekizliler 15. yüzyılın sonlarından başlayarak kıyıdaki bu yerleşimleri Hindistan'a yaptıkları yolculuklarda konaklama yeri olarak kullandılar ve kıyıdaki krallıklarda yaşayan Araplar'la birçok kez savaştılar. 1730'larda Araplar Portekizliler'i bölgeden çıkarmayı başardılar.

Günümüzde Umman'ın başkenti olan Maskat'ın sultanı, 1840'larda ülkesinin başkentini Tanganika kıyısı açıklarındaki Zengibar Adası'na taşıdı. Sultanın adamları Afrikalı köle ve fildişi toplamak için Tanganika içlerine kadar gittiler. Bu gezilerden dönüşlerinde gördükleri çok büyük göllerden söz ettiler. Mombasa'daki Alman misyonerler bu anlatılanlara dayanarak, bölgedeki üç büyük gölü (Malavi, Tanganika ve Victoria göllerini) birleşik olarak bir içdeniz gibi gösteren bir harita çizdiler.

Bu harita Sir Richard Burton ve John Hanning Speke adlı İngiliz kâşiflerini bölgede keşif gezileri yapmaya özendirdi. Burton ve Speke 1858'de Tanganika Gölü'nü keşfetti. Speke aynı yıl Victoria Gölü'nü ilk kez gördü ve 1862'de bu gölün Nil Irmağı'nın kaynaklarından biri olduğunu ortaya koydu; ama onun bu görüşünün herkesçe kabul edilmesi için bir süre geçmesi gerekti. Tanganika'da araştırmalar yapan öbür kâşifler arasında David Livingstone ve Sir Henry Morton Stanley de vardır (*bak.* LIVINGSTONE, DAVID; STANLEY, SIR HENRY MORTON).

1880'lerde denizaşırı sömürgeler aramaya başlayan Almanlar'ın gönderdikleri bir temsilci, yerel kabile başkanlarıyla antlaşmalar yaparak Almanya'nın Doğu Afrika'da önemli bir etkinlik kazanmasını sağladı. Tanganika 1891'de Alman koruması altına girdi. Yıllarca Afrikalı Yerliler'in ve Araplar'ın sert direnişleri ile karşılaşan Almanlar bölgede demiryolları döşediler ve sisal gibi bazı ürünlerin tarımını başlattılar.

I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin denizden ablukaya alarak Almanya ile bütün bağlantısını kestiği Alman Doğu Afrikası, uzun bir direnişten sonra 1916'da İngiliz kuvvetlerince işgal edildi. Yöre savaştan sonra Tanganika Toprakları adı altında Milletler Cemiyeti adına İngiliz manda yönetimine verildi. Tanganika II. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşmiş Milletler vesayet yönetimi altına girdi. Vesayet antlaşması uyarınca ülkenin yeni siyasal yapısını oluşturma görevi İngiltere'ye verildi.

Aralık 1961'de Tanganika'nın bağımsızlığı resmen ilan edildi. Aralık 1963'te de Zengibar bağımsızlığını ilan etti. Ocak 1964'te Siyah Afrikalılar'ın desteklediği bir ayaklanmayla Zengibar hükümeti devrilerek cumhuriyet ilan edildi. Tanganika ve Zengibar yönetimleri arasındaki görüşmeler sonucunda

Nisan 1964'te iki ülke Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti adı altında birleşti. Tanzanya Birleşik Cumhuriyeti, Afrika Birliği Örgütü'nde etkin bir rol oynadı ve Afrika'daki bağımsızlık mücadelelerini destekledi. Baskıcı yönetimler altında bulunan Uganda ve Burundi gibi komşularıyla çekişmesi, 1979'da Uganda ile savaşa yol açtı. Uganda'da İdi Amin yönetiminin devrilmesinden sonra 1981'de savaşa son verildi. Sonraki dönemde Tanzanya'nın komşularıyla ilişkisi işbirliği temelinde gelişti.

Tanzanya, yürütme yetkisine sahip bir cumhurbaşkanı ve yasama yetkisini kullanan Ulusal Meclis ile yönetilir. Bağımsızlık mücadelesini yürüten Tanganika Afrika Ulusal Birliği örgütünün önderi Julius Nyerere bağımsızlıktan sonra ülkenin ilk başbakanı ve cumhuriyet ilan edildikten sonra da ilk cumhurbaşkanı oldu (*bak.* NYERERE, JULIUS). Nyerere 1985'te anayasa gereği cumhurbaşkanlığından ayrılana kadar, köy topluluklarında tarımı geliştirmeye dayanan ve ekonomide devlete büyük ağırlık veren sosyalist bir politika uyguladı.

TANZİMAT, Osmanlı tarihinde, batılılaşma yolunda köklü değişmelerin yaşandığı dönemin adıdır. Tanzimat dönemi 3 Kasım 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlamış; yenileşmenin sürmesi anlamında, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiş; dar anlamıyla ise 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanıyla son bulmuştur.

Tanzimat Öncesi Gelişmeler

Osmanlı Devleti 18. yüzyılın başından beri duyduğu yenileşme gereksinimini Lale Devri'nden başlayarak giriştiği çeşitli reformlarla karşılamaya çalışmıştı. Ama bu reform hareketleri ya 1730 Patrona Halil Ayaklanması, 1807 Kabakçı Mustafa Ayaklanması gibi tepkilerle karşılaşmış ya da başarılı sonuçlar vermemişti. Buna karşılık eğitim ve askerlik alanında bazı yeniliklerin yararı görülmüş, eskinin yanında bunlar da kurumlaşmaya başlamıştı. Öte yandan batının büyüyen gücü ve artan baskısı, üst üste uğranılan askeri yenilgiler ve sürüp giden iç düzensizlik Osmanlı Devleti'ni hep acil sorunlar karşısında bırakmış, kapsamlı ve köklü bir yenileşme programının hazırlanıp uygulanmasına olanak bırakmamıştı. Bu nedenlere devletin yönetim yapısındaki bozulmayı da eklemek gerekir. Ayrıca geleneksel toprak düzenindeki bozulma, zanaat üretimindeki ve ticaretteki gerileme sorunun boyutlarını daha da büyütmüştü. II. Mahmud döneminde (1808-39) başlayan atılımlar daha köklü olmakla birlikte, öncekilere benzer nitelikteydi ve çoğunlukla acil sorunlara çözüm getirmeyi amaçlıyordu. Ama plansız da olsa, Tanzimat'ın habercisi niteliğindeki adımlar hep bu dönemde atılmıştır. (Tanzimat öncesi yenileşme hareketleri için *bak.* ABDÜLHAMİD I; LALE DEVRİ; MAHMUD II; NİZAM-I CEDİD; SELİM.)

Tanzimat'ın İlanı

II. Mahmud devleti yenileştirmeye çabalarken askeri yenilgiler de sürüyordu. Öyle ki, artık Kavalalı Mehmed Ali Paşa gibi bir eyalet valisi bile devlete kafa tutuyor, Osmanlı ordusunu ikinci kez 1839'da Nizip'te ağır bir yenilgiye uğratıyordu. II. Mahmud böyle bir ortamda öldü. Yerine geçen oğlu Abdülmecid de daha ilk günlerinde Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa'nın Osmanlı donanmasını İskenderiye'ye götürüp Kavalalı'ya teslim etmesi olayıyla karşılaştı. Ayrıca, II. Mahmud'un reformlarına karşı olmasıyla tanınan Hüsrev Paşa padişahın deneyimsizliğinden yararlanarak yeniden sadrazam olmuştu.

Bu arada Mısır sorununun çözümü için İngiltere'nin desteğini sağlamayı başaran Londra büyükelçisi Mustafa Reşid Paşa İstanbul'a dönmüştü. Mustafa Reşid Paşa, Abdülmecid'le görüşmesinde onu kapsamlı bir reform programının gereğine inandırmayı başardı ve hazırladığı bir fermanı padişaha onaylatarak 3 Kasım 1839'da ilan etti. Topkapı Sarayı'nın Sarayburnu-Ahırkapı tarafındaki Gülhane Köşkü önünde ilan edildiği için Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da anılan Tanzimat Fermanı biçimsel olarak geleneksel padişah fermanlarından farksızdı ve padişah ağzından uyruklara tanınan yeni hakları sıralıyordu. Ama içerik olarak pek çok yenilikler taşıyordu. Her şeyden önce ilk kez bir padişah yetkilerini sınırlandırıyor, yargının üstünlüğünü tanıyor, belli kurallar çerçevesinde,

yasa koyma hakkını paylaşıyordu. Öte yandan ferman, en başta bütün uyruklara can, mal ve ırz güvenliği sağlamayı vaat ediyor, vergi toplama yöntemlerinin adalete uygun biçimde düzeltilmesini, askerliğin de yeniden düzenlenmesini ve belli bir süreyle sınırlandırılmasını öngörüyordu. Fermanda yer alan öbür hükümlerde de ceza davalarının açık olarak görülmesi, yargılamadan ve yasal bir dayanak olmadan kimseye ceza verilmemesi, suçlu görülen bir kişinin mallarına el konulması demek olan müsaderenin kaldırılması, yönetimle ilgili konuların Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'de, askerlikle ilgili işlerin de Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şûrası'nda görüşülerek karara bağlanması, bu kararlar padişahın onayıyla yasa olarak değer kazanacağından bunlara uymayanlar için yeni bir ceza yasası yapılması, devlet görevlilerine artık düzenli olarak aylık bağlandığından rüşvet alınmaması, rüşvet alanlar için ayrı bir ceza yasası yapılması öngörülmektedir.

Padişah fermanla koyduğu yeni ilkelere uyacağına söz vermekte, bütün devlet görevlilerinden de söz alınmasını istemektedir. Ferman, devletin bundan böyle bu ilkelere göre yönetileceğinin herkese duyurulmasını ve İstanbul'daki elçiliklere de bildirilmesini isteyen tümcelerle son bulmaktadır.

Tanzimat'ın Uygulanması

Tanzimat Fermanı'nda öngörülen ilkelerin uygulanması kolay olmadı. Ama zaman zaman duraklamalara, çeşitli ödünlere karşın, I. Meşrutiyet'e kadarki 35 yıllık sürede birçok alanda fermanın öngördüklerinin de ilerisine geçen reformlar gerçekleştirildi, devlet büyük ölçüde yenilendi. Uygulamalar bakımından Tanzimat dönemi 1839-56, 1856-71 ve 1871-76 olarak üç alt döneme ayrılır. İlk alt dönem büyük ölçüde Mustafa Reşid Paşa'nm damgasını taşır ve onun karşı çıktığı Islahat Fermanı'nın ilanıyla sona erer. İkinci alt dönem, Mustafa Reşid Paşa'nın yetiştirdiği Fuad Paşa ile Âli Paşa'nın sadrazamlıklarını kapsar ve Âli Paşa'nın ölümüyle son bulur. Üçüncü alt dönem ise Tanzimat hareketinin durakladığı, Abdülaziz'in mutlak gücünü artırdığı 1871-76 arasını kapsar ve I. Meşrutiyet'in ilanıyla biter. (*Ayrıca bak* ABDÜLAZİZ; ÂLİ PAŞA; BİRİNCİ VE İKİNCİ MEŞRUTİYET; ISLAHAT FERMANI.)

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Mustafa Reşid ve Âli paşalarla birlikte Tanzimat'ın en önemli uygulayıcılarından olan Fuad Paşa 1852-69 arasında dört kez hariciye nazırlığı (dışişleri bakanlığı), iki kez de sadrazamlık yapmıştır.

Tanzimat döneminde gerçekleştirilen reformların başlıcaları, alanlarına göre şöyle sıralanabilir: Hukuk alanında, 1840'ta ilk ceza yasası çıkarıldı. Bunu 1851 ve 1858'deki daha gelişmiş yeni ceza yasaları izledi. Angaryanın kaldırılmasından sonra 1848'de köle ticareti de yasaklandı. 1840'ta çıkarılan nizamnameye göre ilk kez ticaret mahkemesi kuruldu. 1850'de ticaret yasası, 1861'de ticaret yargılama usulü tüzüğü, 1863'te de deniz ticareti yasası çıkarıldı. 1847'de toprak mülkiyeti ve arazi kullanımıyla ilgili ilk yasayı 1858'de yayımlanan geniş kapsamlı Arazi Kanunnamesi izledi. Bu yasa öbür yasalar gibi batıdan alınmış değildi. Temelde, var olan ve İslam hukukuna dayanan toprak mülkiyetine ilişkin kuralları maddeleştiriyor ve bu alandaki hukuksal karışıklığa son vermeyi amaçlıyordu. 1868-76 arasında Cevdet Paşa'nın başkanlığındaki bir kurulca hazırlanan Mecelle de

İslam hukukuna dayanıyordu. 1.851 maddeden oluşan Mecelle büyük ölçüde borçlar hukukuna ilişkin konuları kapsıyor, ayrıca eşya hukukuyla ve yargılama hukukuyla ilgili kurallara da yer veriyordu.

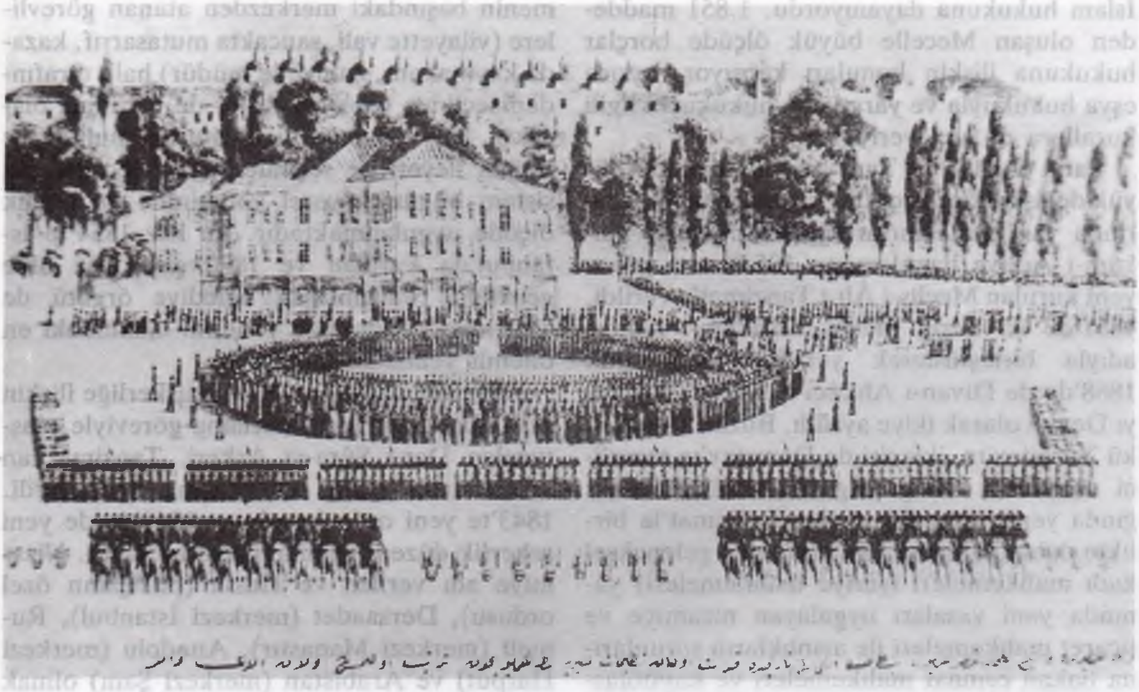
Yargı örgütü de Tanzimat döneminde büyük değişiklikler geçirdi. Tanzimat'ın ilk yıllarında yasa taslaklarını Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye hazırlamıştı. 1854'te bu görev yeni kurulan Meclis-i Âli-i Tanzimat'a verildi. 1861'de iki kurul Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adıyla birleştirilerek yeniden örgütlendi. 1868'de de Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şûra-yı Devlet olarak ikiye ayrıldı. Birincisi bugünkü Yargıtay'ın, ikincisi de Danıştay'ın temelini oluşturdu. Yargı örgütünün alt basamağında yer alan mahkemeler Tanzimat'la birlikte daha çeşitlendi. Bu dönemde geleneksel kadı mahkemeleri (şeriye mahkemeleri) yanında yeni yasaları uygulayan nizamiye ve ticaret mahkemeleri ile azınlıkların sorunlarına bakan cemaat mahkemeleri ve kapitülasyonlardan doğan hakla kurulan konsolosluk mahkemeleri ayrı ayrı etkinlik gösterdiler. Bu düzen yetki ve görev bakımından birçok sorun çıkarmış, ama bir yandan da çağdaş yargıya geçişin temelini hazırlamıştır.

Yönetim alanında, merkez ve taşra yönetimi büyük bir değişim geçirdi. Merkezde, II. Mahmud'un Evkaf, Dahiliye, Hariciye ve Maliye nezaretlerini (bakanlık) kurarak başlattığı modern örgütlenme biçimi yaygınlaşarak sürdü. Yeni atılımlarla birlikte Ticaret ve Ziraat, Maarif, Adliye, Bahriye, Harbiye bakanlıkları kuruldu. Bunların başındaki nazırlar (bakan) da modern hükümet sisteminin temeli olan bakanlar kurulunun üyeleri oldular. Taşrada ise halkın yönetime katılmasını sağlayacak yerel meclislerin kurulması 1840'tan başlayarak gittikçe yaygınlaştı. Bir yandan da ülkenin yönetsel bölünmesi yeniden düzenlenerek merkezle uyumlu bir örgütlenmeye gidildi. 1864'te ilk kez Tuna vilayetinde uygulanan yeni sistemle taşra yönetimi vilayet (il), sancak (il ile ilçe arasında yönetim kademesi), kaza (ilçe), nahiye (bucak) ve köy biçiminde örgütlendi. Uygulamanın başarılı olması üzerine 1871'de çıkarılan Vilayet Nizamnamesi (iller tüzüğü) ile sistem ülke çapında yaygınlaştırıldı. Köy dışında, her kademenin başındaki merkezden atanan görevlilere (vilayette vali, sancakta mutasarrıf, kazada kaymakam, nahiyede müdür) halk tarafından seçilmiş yerel meclisler de yardımcı olacaktı. Köy yönetimini oluşturan muhtar ve ihtiyar heyeti ise seçimle başa gelecekti. Bu sistem bugünkü yerel yönetimde de büyük ölçüde uygulanmaktadır. İlk kez 1854'te İstanbul'da kurulan ve 1870'ten sonra ülke genelinde yaygınlaşan belediye örgütü de Tanzimat döneminde yönetim alanındaki en önemli yeniliklerden biridir.

Askerlik alanında, 1837'de askerliğe ilişkin yeni düzenlemeleri hazırlama göreviyle oluşturulan Dar-ı Şûra-yı Askeri, Tanzimat'tan sonra daha etkili bir çalışma içine girdi. 1843'te yeni ordu kuruluşu, 1848'de de yeni askerlik düzeni uygulanmaya başlandı. Nizamiye adı verilen ve Hassa (padişahın özel ordusu), Dersaadet (merkezi İstanbul), Rumeli (merkezi Manastır), Anadolu (merkezi Harput) ve Arabistan (merkezi Şam) olmak üzere beş bölgede konuşlandırılan orduların sayısı 1848'de altıya, 1869'da da yediye çıkarıldı. Aynı yıl yürürlüğe giren Kur'a Nizamnamesi ile toplam 150 bin askerden oluşan ordu için her yıl kura usulüyle 30 bin kişinin askere alınması, bir o kadarının da terhis edilmesi öngörülüyordu. Askerlik süresi beş yılla sınırlandırılıyor, terhis edilenler altı yıl redif, sekiz yıl da mustahfız adıyla 14 yıl daha yedek asker sayılıyordu. Tanzimat döneminde ordunun savaş araç gereci yönünden modernleşmesine de önem verilmiştir. Subayların eğitimi için 1834'te kurulan Mekteb-i Harbiye'de (bugün Kara Harp Okulu) 1849'da erkân-ı harbiye sınıfı açılarak kurmay subay yetiştirilmesine başlanmıştır.

Eğitim alanında gerçekleştirilen atılımlarla Tanzimat'ı uygulayacak yeni bir insan tipinin yaratılmasına çalışılmıştır. (Bu alandaki yenilikler için EĞİTİM maddesine bakınız.)

Ekonomi alanında, Tanzimat döneminde büyük atılımlar gerçekleştiği söylenemez. Daha çok dış etkilerle başlatılan yenilikler çağdaş bir ekonomik yapının oluşması yolunda ilerlemeler sağlamış, ama öte yandan ülke bir yarı sömürge durumuna düşmüştür. Tanzimat Fermanı'nda sözü edilen adaletli vergi düzenini kurmak için ilk adım hemen atılmış,

Belleten/T.T.K., 1964

Tanzimat döneminde yapılmış bu suluboya resimde Tanzimat Fermanı'nın ilan töreni görülüyor.

çağdışı bir vergi toplama yöntemi olan iltizam 1839'da kaldırılmıştır. Ama yeni düzen hemen kurulamadığından, 1841'de iltizam bir kez daha yürürlüğe konmuş, yeni vergi düzeni ancak 1870'lerin sonuna doğru ülke genelinde yaygınlaşmıştır.

Tanzimat döneminde iç gümrüklerin kaldırılması ve ürün alım satımında devlet tekeli demek olan yed-i vahid usulüne son verilmesi üretimi ve ticareti olumlu yönde etkilemiştir. Tarımda kredi kullanılmaya başlanması, modern tarım yöntemlerinin yaygınlaşması, 1860'lardan sonra da demiryollarının işletmeye açılması tarımsal üretimi büyük ölçüde artırmıştır. Sanayide modernleşmeye yönelik çabalar ise sınırlı kalmış, ülke daha ucuz yabancı sanayi ürünleri için açık pazar durumuna gelmiş, sanayideki geleneksel küçük üretim düzeni de hızla çökmüştür. Bunda, ilki 1838'de İngiltere, sonraları da birçok Avrupa ülkesiyle imzalanan ticaret antlaşmalarının büyük rolü olmuştur. Devleti modernleştirme girişimi mali bakımdan da ağır bir yük getirmiştir. İlk kez 1854'te alınmaya başlanan dış borç, 1881'de ülkenin ekonomik ve mali kaynaklarını Avrupa ülkelerinin denetimine bırakan Düyun-ı Umumiye'nin kurulmasına varan gelişmelerin başlangıcını oluşturmuştur (*bak.* DÜYUN-I UMUMİYE).

Siyasal alanda, Tanzimat'ın Osmanlı birliğini sürdürmede başarılı olamadığı açıktır. Siyasal nitelikli ayaklanmalar, ayrıcalık ya da bağımsızlık istekleri ve kopmalar, gelişen milliyetçilik akımının da etkisiyle hızla artmış, devlet bunları önlemek için hem yoğun siyasal ve askeri çaba harcamak, hem de mali kaynak ayırmak zorunda kalmıştır. Tanzimat'la getirilen yeni haklar ne azınlıklarca ne de bunların koruyuculuğunu üstlenen Avrupa devletlerince yeterli bulunmuş, 1856'da yeni bir fermanın çıkarılması gerekmiştir (*bak.* ISLAHAT FERMANI). Tanzimat içte tutucuların tepkisiyle karşılaşmış, 1860'tan sonra basının ortaya çıkmasıyla aydınlar da Tanzimat'ın yetersiz buldukları yönlerini eleştirmişlerdir.

Sonuç olarak Tanzimat, Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda büyük değişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Ama değişmenin bedeli hayli yüksek olmuş, devlet modernleşirken ülke yarı sömürge durumuna düşmüştür.

(*Ayrıca bak.* ABDÜLMECİD; CEVDET PAŞA; JÖN TÜRKLER; MİDHAT PAŞA; MUSTAFA REŞİD PAŞA.)

TANZİMAT EDEBİYATI, 19. yüzyıl ortalarında, siyasal gelişmelerle birlikte ortaya çıkan bir edebiyat hareketidir. Türk edebiyatının tarihsel gelişiminde batı uygarlığının da büyük bir payı vardır. Bu açıdan Tanzimat edebiyatı batı uygarlığının etkisinde gelişen yeni edebiyat akımının ilk evresidir (1860-96).

Osmanlı Devleti'nde yaşanmaya başlanan çöküşü önleyebilmek, hiç olmazsa geciktirebilmek için öncelikle ordudan başlayarak girişilen bir dizi düzenleme hareketi Osmanlı toplumunun toplumsal, kültürel ve sanatsal yaşamında da etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) ile Islahat Fermanı (18 Şubat 1856), Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeki azınlıkların haklarını korumayı amaçlamasının yanı sıra, Osmanlı devlet yönetiminde ve toplum katlarında da etkili olmuştur (*bak.* ISLAHAT FERMANI; TANZİMAT). Özellikle batı ülkelerinde elçilik yapan görevlilerle öğrenim için batıda bulunanların batı dünyasına ilişkin gözlem ve değerlendirmeleri yenileşme hareketlerinde etkili olmuştur. Ülke düzeyinde öğretimi programlayıp yürütebilmek için 1845'te Meclis-i Maarif-i Umumiye (1857'de Maarif-i Umumiye Nezareti'ne dönüştürülmüştür); öğretmen ve yönetici yetiştirmek üzere Darülmuallimin (öğretmen okulu) ve Mülkiye Mektebi (bugün Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi) gibi okullar açılmış, üniversitelerde okutulacak ders kitaplarının hazırlanması için de Encümen-i Daniş (Bilimler Akademisi) kurulmuştur (1851). Bu gelişmeler arasında çok önemli bir olgu da bugün anladığımız anlamdaki gazetelerin yayımlanmaya başlamasıdır. Bu dönemde 1860'ta Agâh Efendi ve Şinasi tarafından çıkarılan *Tercüman-ı Ahval*; Şinasi tarafından 1862'de çıkarılan *Tasvir-i Efkâr*; 1867'de Ali Suavi ile Ziya Paşa tarafından çıkarılan *Muhbir* gibi ilk gazeteler her şeyden önce aydınlar ile en azından büyük kentlerdeki geniş halk kitleleri arasında iletişim kurulmasına yaramıştır.

Gazeteler kısa bir süre sonra yönetime ilişkin konulara da el atmakta gecikmedi; millet meclisi açılması, halkın yönetime katılması istenmeye başlandı. Yönetim bu tür yayınlardan oldukça rahatsız oldu, aydınlar ise yönetimin sıkı izlemesi karşısında, ayrıca dağınık görünümlerini de ortadan kaldırmak için kendi aralarında Yeni Osmanlılar adıyla bir dernek kurdular (1865). Namık Kemal, Ziya Paşa, Agâh Efendi, Ali Suavi derneğin

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ali Suavi (1839-1878).

kurucu üyeleri arasında yer aldılar. Yönetim bu gizli derneğin üyelerinden bir bölümünü İstanbul'dan uzaklaştırdı. Üyelerin bir bölümü de Avrupa'ya kaçmak zorunda kaldı. Fransa'da Mustafa Fazıl Paşa'nın parasal desteğiyle çıkarılan gazetelerde meşrutiyet rejimini savunmaya başladılar. Bir süre sonra II. Abdülhamid meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz verip tahta çıkınca, ilk Türk anayasası da halka sunulma olanağına kavuştu (Kanun-ı Esasi, 23 Aralık 1876).

Şiir

Tanzimat şiirinde hem Divan şiirinin, hem de batı şiirinin büyük etkileri görülür. Tanzimat şairleri genellikle Divan şiiri kültürüyle yetişmişlerdir; bazıları da Avrupa'da, özellikle Fransa'da bir süre yaşadıkları için Fransız şiirini yakından izleme olanağını bulmuştur. Batı edebiyatından ilk şiir çevirileri de bu dönemde görülmektedir. Fransız şiirinden yapılan çeviriler çoğunluktadır. Voltaire, Jean-Jacques Rousseau, Victor Hugo, Alphonse de Lamartine, Jean de La Fontaine, Jean

Racine, François Fénelon, Nicolas Boileau, Alfred de Musset gibi şairlerden çeviriler yapıldı. Bu şiirler Türk şiirinin biçimsel yapısını etkiledi. Batının, sone, *terza rima, ottava rima* gibi koşuk (nazım) biçimleri de kullanılmaya başlandı. Gene çevirilerin etkisiyle Klasikçilik, Romantizm, Gerçekçilik, Parnasse (Parnas), Sembolizm gibi edebiyat akımları Türk edebiyatında tanınmaya başlandı. Çeviri şiirler Türk şiirini öz bakımından da etkiledi. Yeni düşünceler, kavramlar, imgeler, simgeler ve özellikle batı dillerinden birtakım yeni sözcükler bu dönemde dilimize girdi.

Tanzimat şiirinin ilk kuşağında bazı temel kavramlar ilk kez kullanıldı. Şinasi'de "uygarlık, hak, adalet, yasa, devlet ile halkın karşılıklı hak ve ödevleri"; Namık Kemal'de "özgürlük ve yurt", Ziya Paşa'da "geri kalmışlık" bunlara örnektir. Tanzimat'ın ikinci kuşağında toplumsal temalar daha geriye, ikincil duruma düştü, fizikötesi gündeme geldi. Recaizade Mahmud Ekrem'de "ölüm"; Abdülhak Hamid'de (Tarhan) "ölüm"ün yanı sıra "Tanrı, yaşam, dünya, madde, ruh, varlığın ne olduğu ve sonu" gibi temalar ağırlık kazandı. Tanzimat'ın ilk kuşağı "yeni insan"ı yaratmaya çalışıyordu, yaklaşımları toplumsal ve ahlaksaldı. Toplumun çağdaşlaştırılmasını ana ilke edinmişlerdi. İkinci kuşağın gündemini ise daha çok şiirle ilgili konular ve metafizik alanlar oluşturmuştur. Başka bir deyişle, ikinci kuşak "sanat sanat için" ilkesini benimsemiştir. Bunda siyasal baskının yanı sıra Romantizm Akımı'nın etkileri de olmuştur.

Tanzimat'ın birinci kuşağında Namık Kemal (1840-1888), Şinasi (1826-1871), Ziya Paşa (1825-1880); ikinci kuşağında Recaizade Mahmud Ekrem (1847-1914), Abdülhak Hamid (1852-1937), Muallim Naci (1850-1893) gibi şairler vardır.

Roman ve Öykü

Türk edebiyatında batılı anlamda roman ve öykü Tanzimat döneminde başlamıştır. Ülkemizde roman ve öykünün gelişiminde batı edebiyatından yapılan roman çevirilerinin büyük katkısı vardır. İlk çeviri Yusuf Kâmil Paşa'nın, Fénelon'un *les Aventures de Télémaque* (1699) (*Telemakhos'un Başından Geçenler*) adlı yapıtının çevirisidir. Yapıt 1862'de *Terceme-i Telemak* adıyla çevrilmiştir. Aynı yıl Victor Hugo'nun romanı *Sefiller* (*les Misérables*) de dilimize çevrildi. Bu yapıtları Daniel Defoe'dan *Hikâye'i Robinson* (1864), François René Chateaubriand'dan *Atala* (1872), Alexandre Dumas'dan (Baba) *Monte Kristo* (1871) çevirileri izledi.

Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ahmed Vefik Paşa (1823-1891).

Türk edebiyatında ilk öykü ve roman denemelerini Ahmed Midhat (1844-1913) yazmıştır: *Kıssadan Hisse*; *Letaif-i Rivayat*. Bu dönem roman ve öykücüleri, dil ve sanat anlayışları bakımından birbirinden ayrılır. Ahmed Midhat, Emin Nihad (ölümü 1875'ten sonra), Şemseddin Sami (1850-1904), Nabizade Nâzım (1862-1893) halka seslenmeyi ilke edindikleri için oldukça yalın bir dille; Namık Kemal, Samipaşazade Sezai (1860-1936), Recaizade Mahmud Ekrem ise seçkin bir topluluğa seslenmeyi ilke edindikleri için Yeni Osmanlıca'yla yazmışlardır. Bu dönem roman ve öykülerinde konular ya günlük yaşamdan ya da tarihten seçilmiştir. Tutsaklık ya da sürgünlük (Ahmed Midhat, *Esaret*; Namık Kemal, *İntibah*; Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*), aile baskısıyla gerçekleştirilmek istenen evlilikler (Şemseddin Sami, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*; Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*), batılılaşmanın yanlış algılanması (Ahmed Midhat, *Felatun Bey ile Râkım Efendi*; Recaizade Mahmud Ekrem, *Araba Sevdası*) gibi konular

işlenmiştir. Birinci kuşak romancı ve öykücüleri (Ahmed Midhat, Emin Nihad, Şemseddin Sami, Namık Kemal) Romantizm'in; ikinci kuşak romancı ve öykücüleri olan Samipaşazade Sezai, Mizancı Mehmed Murad (1853-1917), Recaizade Mahmud Ekrem ve Nabizade Nâzım Gerçekçilik ve Doğalcılık (Natüralizm) akımlarının etkisinde kalmışlardır. Namık Kemal'in *Cezmi*'si ilk tarihsel roman olma özelliğini taşır. *Araba Sevdası* (R. M. Ekrem) ilk Gerçekçi roman olarak kabul edilir. Nabizade Nâzım da *Karabibik* adlı uzun öyküsüyle Anadolu köy yaşamını Türk roman ve öyküsünün konu dağarcığına sokmuştur. Aynı yazarın *Zehra* adlı romanı da ilk Doğalcı psikolojik roman örneğidir. Tanzimat romanları, üstünlükleri yanında, ilk örnekler olmanın çeşitli aksaklıklarını da taşımaktadır. Yazar çoğunlukla romanın içinde yer alır, kendi ağzından düşüncelerini söyler ve araya girer; çevre ve doğa betimlemeleri iyi yerleştirilememiştir; dil zaman zaman doğallığını yitirir ve kurguda çeşitli tutarsızlıklar vardır.

Tiyatro

Batılı anlamıyla tiyatro da Tanzimat döneminde görülür. Bu dönemde geleneksel tiyatro içine giren türler (meddah, kıssahan, kukla, Karagöz, ortaoyunu gibi) de varlığını sürdürmüştür.

Tanzimat'ın ilk yıllarında İstanbul'un çeşitli yerlerinde tiyatro binaları yapılmaya başlandı. Önceleri özellikle İtalyan ve Fransız, daha sonra da Ermeni tiyatro toplulukları bu binalarda oyunlar sergilediler. Mihail Naum (ölümü 1870'ten sonra), Güllü Agop (1840-1902) gibi Ermeniler'in Türkçe oyunlar da sahnelemeleri önemli bir gelişme oldu. Güllü Agop, 1868'de kurduğu Osmanlı Tiyatrosu'nda ilk kez düzenli olarak temsiller vermeye başlamış; ayrıca müzikli oyunlar dışında, Türkçe oyunlar sahneleme tekelini 10 yıl elinde tutmuştur. Birçok Türk erkek tiyatro sanatçısı ilk kez bu tiyatroda sahneye çıkmıştır. Müslüman Türk kadınının sahneye çıkması şeriat hükümlerine göre olanaksızdı. Bu yüzden bazı kadın rollerini bazı durumlarda yabancı kadınlar ya da erkekler oynamışlardır. Bu tiyatro 1884'te Ahmed Midhat'ın *Çerkes Özdenleri* oyununu oynarken, oyun özgürlük duyguları aşıladığı gerekçesiyle tiyatro kapatılmış, binası da yıktırılmıştır. Bundan dolayı bu tarihten 1908'e kadar Türk tiyatrolarına tuluat oyunları egemen olmuştur. Mardiros Mınakyan'ın (1839-1920) kurduğu Osmanlı Dram Kumpanyası (1882) Türkçe oyunlar sahnelemeye devam etmiştir.

Türk edebiyatında ilk tiyatro yapıtı olarak Hayrullah Efendi'nin (1817-66) *Hikâye-i İbrahim Paşa be İbrahim-i Gülşeni* (1844) adlı dramı gösterilmektedir. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* (1860) ilk güldürü olarak kabul edilmektedir. Ali Haydar (1836-1914) ilk trajedi, Direktör Âli Bey (1844-99) de karakter güldürüsü örneklerini vermiştir. Yazar, çevirmen, tiyatroya maddi ve manevi destek sağlayan devlet adamı olarak Ahmed Vefik Paşa'nın (1823-91) Tanzimat tiyatrosuna çok yönlü katkısı olmuştur. Molière'den yaptığı çeviri ve uyarlamaları çok önemlidir. Feraizcizade Mehmed Şakir (1853-1911) duru bir Türkçe ve başarılı bir teknikle yazdığı oyunlardan ötürü "Türk Molière'i" olarak adlandırılmıştır. Bu dönem tiyatrolarında çoğunlukla toplumsal ve tarihsel konular işlenmiştir. Öbür türlere oranla Tanzimat döneminde tiyatro çok daha etkili olmuştur. Bu bakımdan bazı Tanzimat yazarları (Namık Kemal, Recaizade Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamid) tiyatro oyunları da yazmıştır.

Eleştiri

Tanzimat yazarlarının eleştiri türünde de yapıt ortaya koymaları bir rastlantı değildir. "Yeni bir toplum, yeni bir insan, yeni bir dil, yeni bir edebiyat" yaratabilmek için bir öncekinin acımasızca eleştirilmesi gerekmektedir. İşte Tanzimatçılar da bunu yapmışlardır: Namık Kemal ve Ziya Paşa Osmanlı edebiyatının toplumdan kopuk oluşunu kıyasıya eleştirmişlerdir. Recaizade Mahmud Ekrem ile Muallim Naci arasındaki şiir dili ve nazım tekniği konusundaki tartışma da büyük yankı uyandırmıştır. Recaizade'nin *Talim-i Edebiyat*'ı (1879) yeni Türk edebiyatının temellerini belirlemeye de hizmet etmiştir. Ziya Paşa'nın *Harabat*'ı (1874-75) üzerine Namık Kemal'in yazdığı *Tahrib-i Harabat* (1885) ve *Takib* (1885) eskiye yönelik eleştirilerin en keskinle-

rindendir. Muallim Naci'nin de *Istılahat-ı Edebiyye* (1889) adlı sözlüğünde Divan şairlerinden çok çağdaşlarından ve batı edebiyatından örnekler alması çok anlamlıdır. Tanzimat edebiyatı, Türk toplumunun batı kültürüyle karşı karşıya geldiği, yeni bir dünya görüşü benimseyip geliştirmeye niyetlendiği, ilklerin, dolayısıyla da birçok yeniliklerin yanı sıra yanlışların da yapıldığı, yol açıcı, sonraki dönemleri yakından etkileyen ileriye dönük bir atılımdır. Bu alanda yapılan olumlu ya da olumsuz eleştirilere karşın, bugün de ortaya konan birçok edebiyat türünün kaynakları Tanzimat dönemine kadar uzanmaktadır.

TAOCULUK. Çin'de çok eski zamanlardan beri varlığını sürdüren üç büyük din vardır: Taoculuk, Konfüçyüsçülük ve Budacılık (*bak.* BUDA VE BUDACILIK; KONFÜÇYÜS VE KONFÜÇYÜSÇÜLÜK). Konfüçyüsçülük gibi Çin kökenli olan Taoculuk'u İÖ 6. yüzyılda yaşayan bilgin Laozi'nin kurduğu kabul edilir. Taoculuk'un temel kitabı olan *Yüce Aklın Erdemi*'nin (*Daode Jing*) de önceleri onun tarafından yazıldığı sanılmış, ne var ki 19. yüzyılda bu kanı sarsılmıştır. Bu kısa ama özlü yapıt, yalın ve doğaya uygun bir yaşam biçimine dönmeyi, doğaya aykırı eylemlerden kaçınmayı, geçmişin etkilerini yadsımayı ve devlet yönetiminde hiçbir şeye karşı koymadan kendiliğindenci bir yol izlemeyi savunur.

Tao kabaca, yol anlamına gelir. Çok değişik biçimlerde yorumlanabilen Tao bir anlamda, her koşulda doğru düşünebilmenin ve doğru davranmanın yolunu bulmaktır. Ne var ki, Laozi Tao'nun tam olarak ne anlama geldiğini açıklamanın olanaksız olduğunu ileri sürmekte ve "Tao'yu açıklayabileceklerini söyleyenler onu bilmez, bilenlerse söylemez" demekteydi. Tao'yu bulmak için kendini eğitmeye başlayan insan sıkı bir disiplin içinde yalın bir yaşam sürmeli ve uzun süreler boyunca sessizce ve derin düşünmeyi öğrenmelidir. Aynı zamanda solunum denetimi gibi pek çok doğulu mistiğin de yaptığı belirli fiziksel alıştırmaları sürdürmesi gerekir (*bak.* MİSTİSİZM). Tao'yu bulan bir insan eksiksiz, mükemmel iyiliğe ulaşmış olur ve yaşamın

The Royal Ontario Museum, Toronto

Kuzey Çin'deki Shanxi'de bulunan bir tapınaktaki bu freskte Taoculuk'un kurucusu Laozi (ortada) görülüyor.

getireceği tersliklere, talihsizliklere aldırmaz. Laozi insanların birbirlerine karşı saygılı ve nazik olmaları gerektiğine inanırdı.

Taocu felsefenin bir dine dönüşmesi İÖ 2. yüzyılda başladı. Başlangıçta, örgütlenmiş Taocu tapmaklar yoktu. Ama İS 2. yüzyılda Çin'de yaygınlaşan Budacılık, Taoculuk'u da etkiledi. Taocular da Budacılık'taki gibi bir başrahibin, rahiplerin, rahibelerin ve kutsal yazıların bulunduğu tapmaklar kurdular. Böylece tanrıları, tanrıçaları, ve efsaneleriyle mistik bir Taoculuk gelişti.

Taoculuk bir din ve felsefe olarak Çin kültürünün bütün gelişme evrelerinde etkili olmuştur. Uzun Çin tarihinde Taoculuk'un izleyicileri arasında yer almış pek çok bilgin, sanatçı ve din adamı bulunur.

Temel Britannica
Ek Bilgiler.

SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETLERİ BİRLİĞİ. Gorbaçov dış politikadaki başarılarına karşın, içeride büyük sorunlarla karşı karşıya geldi. Bunların başında ekonomik reformların hızı konusundaki görüş ayrılıkları, beş yıldır uygulanan *perestroyka*'nın (yeniden yapılanma) halkın yaşam düzeyini iyileştirememiş olması ve bundan kaynaklanan hoşnutsuzluk ile eski rejim yanlılarının direnişleri geliyordu. Öte yandan cumhuriyetlerde baş gösteren bağımsızlık girişimleri ve etnik çatışmalar çok ciddi bir gerginlik kaynağı durumuna geldi. Ülkede birçok yeni parti ve örgüt ortaya çıkarken, basın özgürlüğünün genişlemesi muhalif gazetelerin büyük bir güç kazanmasını sağladı.

Gorbaçov'un iktidara gelişinden sonra uyguladığı reformlarla içten içe gelişen çatışma 1991'de kaçınılmaz bir hesaplaşmaya dönüştü. Önde gelen reformcuların tutuculara yönelttiği ağır suçlamalarla birlikte darbe söylentileri yayılmaya başladı. Martta birliği koruma amacıyla düzenlenen halkoylamasına katılanların yüzde 76'sı birlikten yana oy kullandı. Ama reformcu kanatta yeni bir güç odağı olarak sivrilen Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in güçlü olduğu bölgelerde bu oran daha düşük çıktı. Baltık cumhuriyetleri ile Gürcistan, Moldavya ve Ermenistan halkoylamasına katılmayı reddettiler.

Reformcu yönetimin güç kaybetmesinden yararlanmak isteyen tutucular 18 Ağustos 1991'de, Kırım'da dinlenmekte olan Gorbaçov'u Olağanüstü Hal Komitesi adına görevden çekilmeye zorladı ve bunu kabul etmeyince de göz hapsine aldı. Ertesi gün sağlığının bozuk olması nedeniyle Gorbaçov'un yetkilerini yardımcısına bıraktığı duyuruldu. Ama Gorbaçov Moskova'yla telefon bağlantısı kurmayı başararak gerçek durumu aktardı. Darbeye karşı halkın gösterdiği büyük tepkinin başına geçen Yeltsin hemen genel greve gidilmesi çağrısında bulundu ve halktan Olağanüstü Hal Komitesi'nin emirlerine uymamalarını istedi. Bazı ordu birlikleri de parlamentoda odaklaşan direnişi desteklemeye başladı. Yeltsin 20 Ağustos'ta çıkardığı bir kararnameyle Rusya toprakları üzerindeki bütün ordu birliklerinin ve KGB güçleriyle öteki güvenlik birimlerinin komutasını üstlendiğini duyurdu. ABD Başkanı George Bush Yeltsin'i arayarak Gorbaçov'un görevinin başına dönmemesi durumunda SSCB'yle ilişki kurmayacağı yolunda güvence verdi. Darbe kısa sürede çöktü ve darbeciler Moskova'dan kaçarken tutuklandılar. Gorbaçov ve ailesi 22 Ağustos'ta Moskova'ya döndü.

Darbenin ardından Baltık cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettiler. Öteki cumhuriyetlerin de aynı yönde adımlar atması ve ortaya çıkan otorite boşluğu bir anda komünist rejimin çözülmesini getirdi. 8 Aralık'ta bir araya gelen üç Slav cumhuriyeti Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın liderleri artık SSCB'nin var olmadığı konusunda görüş birliğine vardılar ve merkezi Beyaz Rusya'nın başkenti Minsk'te olmak üzere Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kuruluşunu ilan ettiler. Baltık ülkeleri ile Gürcistan dışındaki eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsız devletler olarak bu yeni yapı içinde yer aldılar. Gorbaçov'a da artık devletsiz kalmış bir devlet başkanı olarak istifa etmekten başka bir yol kalmadı. Böylece 71 yıllık SSCB sona ermiş oldu.

SPOR

KISALTMALAR

Alm.	Almanya
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADC	Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC	Almanya Federal Cumhuriyeti
Alm.	Almanya
Arj.	Arjantin
Avus.	Avusturya
Avustr.	Avustralya
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti, bugün Mısır
Bah.	Bahamalar
Bar.	Barbados
Bel.	Belçika
Bir. Tk.	Birleşik Takım
Bre.	Brezilya
Bul.	Bulgaristan
Cez.	Cezayir
Çek.	Çekoslovakya
ÇHC	Çin Halk Cumhuriyeti
da	dakika
Dan.	Danimarka
Dom. Cum.	Dominik Cumhuriyeti
Ekv.	Ekvador
Est.	Estonya
Eti.	Etiyopya
FIFA	Uluslararası Futbol Federasyonu
FITA	Uluslararası Okçuluk Federasyonu
Fil.	Filipinler
Fin.	Finlandiya
Fr.	Fransa
G. Af.	Güney Afrika
Gua.	Guatemala
Hol.	Hollanda
İng.	İngiltere
İr.	İran
İri.	İrlanda
İsk.	İskoçya

İsp.	İspanya
İsv.	İsveç
İsvi.	İsviçre
İt.	İtalya
Jam.	Jamaika
Jap.	Japonya
Kan.	Kanada
Ken.	Kenya
kg	kilogram
K. İrl.	Kuzey İrlanda
Kol.	Kolombiya
Kore Cum.	Kore Cumhuriyeti
Kore DHC	Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti
km	kilometre
Liech.	Liechtenstein
Lüks.	Lüksemburg
m	metre
Mac.	Macaristan
Mek.	Meksika
Moğ.	Moğolistan
Mor.	Moritanya
Nij.	Nijerya
Nik.	Nikaragua
Nor.	Norveç
Pan.	Panama
Par.	Paraguay
Pol.	Polonya
Po. Ri.	Porto Riko
Por.	Portekiz
Rom.	Romanya
Rus.	Rusya
sa	saat
Sen.	Sengal
sn	saniye
Som.	Somali
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği
Sur.	Surinam
Tanz.	Tanzanya
Tayl.	Tayland
Tri. ve Tob.	Trinidad ve Tobago
Tun.	Tunus
Tür.	Türkiye
Uga.	Uganda
Ur.	Uruguay
Ven.	Venezuela
Vir. Adl.	Virgin Adaları
WBA	Dünya Boks Birliği
WBC	Dünya Boks Konseyi
Yug.	Yugoslavya
Yun.	Yunanistan
Y.Z.	Yeni Zelanda

ATLETİZM

Dünye Kupası Şampiyonluğu—erkekler

Maraton: 1991 Y. Tolstikov (SSCB)

Dünya Kupası Şampiyonluğu—bayanlar

Maraton: 1991 R. Mota (Por.)

Dünya Atletizm Şampiyonluğu—erkekler

dal	1991
100 m	C. Lewis (ABD)
200 m	M. Johnson (ABD)
400 m	A. Pettigrew (ABD)
800 m	B. Konchellah (Ken.)
1.500 m	N. Morceli (Cez.)
5.000 m	Y. Ondieki (Ken.)
10.000 m	M. Tanui (Ken.)
3.000 m engelli	M. Kiptanui (Ken.)
110 m engelli	G. Foster (ABD)
400 m engelli	S. Matete (Zam.)
maraton	H. Taniguçi (Jap.)
20 km yürüyüş	M. Damilano (İt.)
50 km yürüyüş	A. Potaşov (SSCB)
4x100 m bayrak	ABD (A. Cason, L. Burrell, D. Mitchell, C. Lewis)
4x400 m bayrak	İngiltere (R. Black, D. Redmond, J. Regis, K. Akabusi)
yüksek atlama	C. Austin (ABD)
sırıkla atlama	S. Bubka (SSCB)
uzun atlama	M. Powell (ABD)
üç adım atlama	K. Harrison (ABD)
gülle atma	W. Günthör (İsvi.)
disk atma	L. Riedel (Alm.)
çekiç atma	Y. Sedıh (SSCB)
cirit atma	K. Kinnunen (Fin.)
dekatlon	D. O'Brien (ABD)

Dünya Atletizm Şampiyonluğu—bayanlar

dal	1991
100 m	K. Krabbe (Alm.)
200 m	K. Krabbe (Alm.)
400 m	M.-J. Perec (Fr.)
800 m	L. Nurutdinova (SSCB)
1.500 m	H. Boulmerka (Cez.)
3.000 m	T. Dorovskih (SSCB)
10.000 m	L. McColgan (İng.)
100 m engelli	L. Narojilenko (SSCB)
400 m engelli	W. Panfil (Pol.)
maraton	A. İvanova (SSCB)
10 km yürüyüş	
4x100 m bayrak	Jamaika (D. Duhaney, J. Cuthbert, B. McDonald, M. Ottey)
4x400 m bayrak	SSCB (T. Ledovskaya, L. Djigalova, O. Nazarova, O. Brızgina)
yüksek atlama	H. Henkel (Alm.)
uzun atlama	J. Joyner-Kersee (ABD)
gülle atma	Huang Zhihong (ÇHC)
disk atma	T. Hiristova (Bul)
cirit atma	Xu Demei (ÇHC)
heptatlon	S. Braun (Alm.)

Dünya Kros Şampiyonluğu—erkekler (12.000 m)

yıl	bireysel	takım
1991	K. Shah (Mor.)	Kenya
1992	J. Ngugi (Ken.)	Kenya

Dünya Kros Şampiyonluğu—bayanlar (5.000 m)

yıl	bireysel	takım
1991	L. Jennings (ABD)	Kenya
1992	L. Jennings (ABD)	Kenya

Boston Maratonu

yıl	erkekler	sa:da:sn
1991	I. Hussein (Ken.)	2:11:06
1992	I. Hussein (Ken.)	2:08:14

yıl	bayanlar	sa:da:sn
1991	W. Panfil (Pol.)	2:24:18
1992	O. Markova (Rus.)	2:23:43

New York Maratonu

yıl	erkekler	sa:da:sn
1991	S. Garcia (Mek.)	2:09:28
1992	W. Mtolo (G. Af.)	2:09:29

yıl	bayanlar	sa:da:sn
1991	L. McColgan	2:27:23
1992	L. Ondieki (Avustr.)	2:24:40

Amerika Maratonu/Chicago

yıl	erkekler	sa:da:sn
1990	M. Pitayo (Mek.)	2:09:41
1991	J. Silva (Bre.)	2:14:33
1992	J. C. de Souza (Bre.)	2:16:14

yıl	bayanlar	sa:da:sn
1990	A. Cunha (Por.)	2:30:11
1991	M. Hamrin-Senorski (İsv.)	2:36:21
1992	L. Somers (ABD)	2:37:41

BASKETBOL

Dünya Amatör Basketbol Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1990	Yugoslavya	SSCB
1992	ABD	Hırvatistan

Dünya Amatör Basketbol Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	şampiyon	rakibi
1990	ABD	Yugoslavya
1992	Birleşik Takım	ÇHC

Ulusal Basketbol Birliği (NBA) Şampiyonluğu

sezon	şampiyon	rakibi	sonuç
1990-91	Chicago Bulls	Los Angeles Lakers	4-1
1991-92	Chicago Bulls	Portland Trail Blazers	4-2

BİSİKLET

Fransa Turu

yıl	şampiyon	km
1991	M. Indurain (İsp.)	3.935
1992	M. Indurain (İsp.)	3.983

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—erkekler

yıl	sürat (amatör)	sürat (profesyonel)
1991	J. Fiedler (Alm.)	–
1992	J. Fiedler (Alm.)	M. Hübner (Alm.)

yıl	bireysel takip (amatör)	bireysel takip (profesyonel)
1991	J. Lehmann (Alm.)	F. Moreau (Fr.)
1992	C. Boardman (İng.)	M.McCarthy (ABD)

yıl	motor artçısı (amatör)	motor artçısı (profesyonel)
1991	R. Königshofer (Avus.)	D. Clark (Avustr.)
1992	C. Podlesch (Ger.)	P. Steiger(İsvi.)

Dünya Bisiklet Pist Şampiyonluğu—bayanlar (amatör)

yıl	sürat	3 km. bireysel takip
1991	I. Haringa (Hol.)	P. Rossner (Alm.)
1992	E. Salumae (Est.)	P. Rossner (Alm.)

Dünya Bisiklet Yol Şampiyonluğu

yıl	erkekler (amatör)	erkekler (prfesyonel)	bayanlar (amatör)
1991	V. Pjasinski (SSCB)	G. Bugno (İt.)	L. Van Moorsel (Hol.)
1992	F. Casartelli (İt.)	G. Bugno (İt.)	K. Watt (Avustr.)

BOKS

Dünya Ağır Sıklet Boks Şampiyonları—ağırlık sınırı yok

WBA (ülke; unvanı kazandığı tarih)

James Douglas (ABD; 11/2/90)
Evander Holyfield (ABD; 26/10/90)
Riddick Bowe (ABD; 13/11/92)

WBC

Riddick Bowe (ABD; 13/11/92) 1992'de WBC unvanı geri alındı
Lennox Lewis (İng; 14/12/92)

Dünya Kruvazör (cruiser) Sıklet Şampiyonları—üst sınır 88,45 kg

WBA

Robert Daniels (ABD; 11/89)
Bobby Czyz (ABD; 8/3/91)

WBC

Massimiliano Duran (İt; 27/7/90)
Anaclet Wamba (Fr; 20/7/91)

Dünya Yarı Ağır Sıklet Boks Şampiyonları—üst sınır 79 kg

WBA

Thomas Hearns (ABD; 3/6/91)
Virgil Hill (ABD; 9/92

WBC

Dennis Andries (İng.; 28/7/90)
Jeff Harding (Avustr.; 11/9/91)

Dünya Orta Sıklet Şampiyonları—üst sınır 72,5 kg

WBA

Reggie Johnson (ABD; 22/4/92)

WBC

Julian Jackson (ABD; 24/11/90)

Dünya Yarı Orta Sıklet Şampiyonları—üst sınır 70 kg

WBA

Gilbert Dele (Fr.; 2/91)
Vinny Pazienza (ABD; 11/10/91)
Julio César Vásquez (Arj.; 22/12/92)

WBC

Terry Norris (ABD; 31/3/90)

Dünya Velter Sıklet Şampiyonları—üst sınır 66,5 kg

WBA

Aaron Davis (ABD; 8/7/90)
Meldrick Taylor (ABD; 19/1/91)
Crisanto España (Ven.; 31/10/92)

WBC

Maurice Blocker (ABD; 19/8/90)
Simon Brown (Jam.; 18/3/91)
James McGirt (ABD; 29/11/91)

Dünya Yarı Velter Sıklet Şampiyonları—üst sınır 63,5 kg

WBA

Loreto Garza (ABD; 17/8/90)
Edwin Rossario (Po.Ri.; 15/6/91)
Akinobu Hiranaka (Jap.; 10/4/92)
Morris East (Fil.; 9/9/92)

WBC

Julio César Chávez (Mek.; 13/5/89)

Dünya Hafif Sıklet Şampiyonları—üst sınır 61 kg

WBA

Juan Nazario (Po.Ri.; 4/4/90)
Pernell Whitaker (ABD; 11/8/90) 1992'de unvanı bıraktı
Joey Gramache (ABD; 13/6/92)
Tony Lopez (ABD; 24/10/92)

WBC

Pernell Whitaker (ABD; 20/8/89) 1992'de unvanı bıraktı
Miguel González (Mek.; 24/8/92)

Dünya Yarı Hafif Sıklet Şampiyonları—üst sınır 59 kg

WBA

Joey Gramache (ABD; 28/6/91) 1991'de unvanı bıraktı
Genaro Hernandez (ABD; 22/11/91)

WBC

Azumah Nelson (Gan.; 29/2/88)

Dünya Tüy Sıklet Şampiyonları—üst sınır 57 kg

WBA

Park Yung Kyum (Kore Cum.; 30/3/91)

WBC

Marcos Vilasana (Mek.; 2/6/90)
Paul Hodkinson (İng.; 13/11/91)

Dünya Yarı Tüy Sıklet Şampiyonları—üst sınır 55 kg

WBA

Luís Mendoza (Kol.; 11/9/90)
Raul Pérez (Mek.; 7/10/91)
Wilfredo Vásquez (Po.Ri.; 27/3/92)

WBC

Paul Banke (ABD; 23/4/90)
Pedro Decima (Arj.; 5/11/90)
Kiyoşi Hatanaka (Jap.; 3/2/91)
Daniel Zaragoza (Mek.; 14/6/91)
Thierry Jacob (Fr.; 20/3/92)
Tracy Patterson (ABD; 23/6/92)

Dünya Horoz Sıklet Şampiyonları—üst sınır 53,5 kg

WBA

Israel Contreras (Ven.; 19/10/91)
Eddie Cook (ABD; 15/3/92)
Eliecer Julio (Kol.; 10/10/92)

WBC

Greg Richardson (ABD; 25/2/91)
Coiçiro Tatsuyoşi (Jap.; 9/91)
Victor Rabanáles (Mek.; 30/3/92)

Dünya Yarı Horoz Sıklet Şampiyonları—üst sınır 52 kg

WBA

Katsuya Onizuka (Jap.; 10/4/92)

WBC

Moon Sung Kil (Kore Cum.; 20/1/90)

Dünya Sinek Sıklet Şampiyonları—üst sınır 51 kg

WBA
Lee Yul Woo (Kore Cum.; 10/3/90)
Leopard Tamakuma (Jap.; 29/7/90)
Elvis Alvarez (Kol. 14/3/91)
Kim Yong Kang (Kore Cum.; 1/6/91)
Aquiles Guzman (Ven.; 16/9/92)
David Griman (Ven.;12/92)

WBC
Muangchai Kittlkasem (Tayl.; 15/2/91)
Yuri Arbaçakov (Rus.; 23/6/92)

Dünya Yarı Sinek Sıklet Şampiyonları—üst sınır 50 kg

WBA
Hiroki İoka (Jap.; 17/12/91)
Yuh Myung Woo (Kore Cum.; 18/11/92)

WBC
Rolando Pascua (Fil.; 19/12/90)
Melchor Cob Castro (Mek.; 25/3/91)
Humberto Gonzales (Mek.; 4/6/91)

BUZ HOKEYİ

Dünya Amatör Buz Hokeyi Şampiyonluğu

yıl	şampiyon
1991	İsveç
1992	İsveç

BUZ PATENİ

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—erkekler

yıl	şampiyon
1991	K. Browning (Kan.)
1992	V. Petrenko (Bir. Tk.)

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—bayanlar

yıl	şampiyon
1991	K. Yamaguchi (ABD)
1992	K. Yamaguchi (ABD)

Dünya Artistik Paten Şampiyonları—çiftler

yıl	şampiyonlar
1991	N. Mişkutenok, A. Dmitriyev (SSCB)
1992	N. Mişkutenok, A. Dmitriyev (Bir. Tk.)

Dünya Buz Dansı Şampiyonları

1991	I. Duchesnay, P. Duchesnay (Fr.)
1992	M. Klimova, S. Panomarenko (Bir. Tk.)

Dünya Kombine Sürat Pateni Şampiyonları—erkekler

1991	J. O. Koss (Norv.)
1992	R. Sighel (İt.)

Dünya Kombine Sürat Pateni—bayanlar

1991	G. Kleeman (Alm.)
1992	G. Niemann (Alm.)

Dünya Sürat Pateni Sürat Şampiyonluğu

yıl	erkekler	bayanlar
1991	İ. Jelezovski (SSCB)	M. Garbrecht (Alm.)
1992	İ. Jelezovski (Bir. Tk.)	Ye Qiabo (ÇHC)

ESKRİM

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—erkekler (bireysel)

yıl	flöre	epe	kılıç
1990	P. Omnès (Fr.)	T. Gerull (AFC)	G. Nebald (Mac.)
1991	I. Weissenborn (Alm.)	A. Şuvalov (SSCB)	G. Kriyenko (SSCB)
1992	P. Omnès (Fr.)	E. Srecki (Fr.)	B. Szabo (Mac.)

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—erkekler (takım)

yıl	flöre	epe	kılıç
1990	İtalya	İtalya	SSCB
1991	Küba	SSCB	Macaristan
1992	Almanya	Almanya	Birleşik Takım

Dünya Eskrim Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	bireysel flöre	takım flöre
1990	A. Fichtel (AFC)	İtalya
1991	G. Trillini (İt.)	İtalya
1992	G. Trillini (İt.)	İtalya

FUTBOL

Avrupa Kupa Galipleri Kupası

sezon	sonuç	
1989-90	Sampdoria (İt.)	2
	Anderlecht (Bel.)	0
1990-91	Manchester United (İng.)	2
	FC Barcelona (İsp.)	1
1991-92	Werder Bremen (Alm.)	2
	AS Monaco (Mon.)	0

Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası

sezon	sonuç	
1989-90	AC Milan (İt.)	1
	Benfica (Por.)	0
1990-91	Kızıl Yıldız Belgrade (Yug.)*	0
	Marseille (Fr.)	0

* Sonucu penaltı atışlarıyla belirlendi.

1991-92	FC Barcelona (İsp.) Sampdoria (İt.)	1 0

Libertadores de America Kupası (Güney Amerika Kupası)

yıl	şampiyon	rakibi	sonuçlar
1990	Olimpia (Par.)	Barcelona (Ekv.)	2-0, 1-1
1991	Colo Colo (Şili)	Olympia (Par.)	0-0, 3-0
1992	São Paulo (Bre.)	Newell's Old Boys (Arj.)	0-1, 1-0, 3-2*

* Sonuç penaltı atışlarıyla belirlendi.

GÜREŞ

Dünya Güreş Şampiyonluğu—serbest

yıl	48 kg	52 kg
1990	A. Martinez (Küb.)	M. Torkan (İr.)
1991	V. Orudjev (SSCB)	Z. Jones (ABD)
1992	Park II (Kore DHC)	Li Hak (Kore DHC)
yıl	**57 kg**	**62 kg**
1990	A. Puerto (Küb.)	J. Smith (ABD)
1991	S. Smal (SSCB)	J. Smith (ABD)
1992	A. Puerto (Küb.)	J. Smith (ABD)
yıl	**68 kg**	**74 kg**
1990	A. Fadzaev (SSCB)	R. Sofiyadi (Bul.)
1991	A. Fadzaev (SSCB)	A. Khadem (İr.)
1992	A. Fadzaev (Bir. Tk.)	Park Jang (Kor. Cum.)
yıl	**82 kg**	**90 kg**
1990	J. Lohyna (Çek.)	M. Hadartsev (SSCB)
1991	K. Jackson (ABD)	M. Hadartsev (SSCB)
1992	K. Jackson (ABD)	M. Hadartsev (Bir. Tk.)
yıl	**100 kg**	**130 kg**
1990	L. Habelov (SSCB)	D. Gobedjişvili (SSCB)
1991	L. Habelov (SSCB)	A. Schroder (Alm.)
1992	L. Habelov (Bir. Tk.)	B. Baumgartner (ABD)

Dünya Güreş Şampiyonluğu—grekoromen

yıl	48 kg	52 kg
1990	O. Kuçerenko (SSCB)	A. Ignatenko (SSCB)
1991	Duk Yong Gooun (Kore Cum.)	R. Martinez (Küb.)
1992	O. Kuçerenko (Bir. Tk.)	J. Ronningen (Nor.)
yıl	**57 kg**	**62 kg**
1990	R. Yıldız (Alm.)	M. Oliveras (Küb.)
1991	R. Yıldız (Alm.)	S. Martinov (SSCB)
1992	An Han Bong (Kore Cum.)	A. Pirim (Tür.)
yıl	**68 kg**	**74 kg**
1990	İ. Doguçiev (SSCB)	M. İskandaryan (SSCB)
1991	İ. Doguçiev (SSCB)	M. İskandaryan (SSCB)
1992	A. Repka (Mac.)	M. İskandaryan (Bir.Tk.)
yıl	**82 kg**	**90 kg**
1990	P. Farcas (Mac.)	M. Bullman (Alm.)
1991	P. Farcas (Mac.)	M. Bullman (Alm.)
1992	P. Farcas (Mac.)	M. Bullman (Alm.)
yıl	**100 kg**	**130 kg**
1990	S. Demiaşkieviş (SSCB)	A. Karelin (SSCB)
1991	H. Milian (Küb.)	A. Karelin (SSCB)
1992	H. Milian (Küb.)	A. Karelin (Bir. Tk.)

JİMNASTİK

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—erkekler

yıl	kombine hareketler (takım)	kombine hareketler (bireysel)
1991	SSCB	G. Misutin (SSCB)
1992	Birleşik Takım	V. Şerbo (Bir. Tk.)
yıl	**barfiks**	**paralel bar**
1991	R. Beuchner (Alm.) Li Chungyang (ÇHC)	Li Jing (Çin.)
1992	T. Dimas (ABD)	V. Şerbo (Bir. Tk.)
yıl	**kulplu beygir**	**halka**
1991	V. Belenki (SSCB) V. Şerbo (Bir. Tk.)	G. Misutin (SSCB)
1992	Pae Gil Su (Kore DHC)	V. Şerbo (Bir. Tk.)
yıl	**atlama beygiri**	**yer hareketleri**
1991	You Ok Youl (Kore Cum.)	İ. Korobçinski (SSCB)
1992	V. Şerbo (Bir. Tk.)	Li Xiaosahuang (ÇHC)

Dünya Jimnastik Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	kombine hareketler (takım)	kombine hareketler (bireysel
1991	SSCB	K. Zmeskal (ABD)
1992	Birleşik Takım	T. Gutsu (Bir. Tk.)
yıl	**denge aleti**	**asimetrik bar**
1991	S. Boginskaya (SSCB)	Kim Gwang Suk (Kore DHC)
1992	T. Lissenko (Bir. Tk.)	Lu Li (ÇHC)
yıl	**atlama beygiri**	**yer hareketleri**
1991	L. Milosovici (Rom.)	C. Bontas (Rom.) O. Çusovitina (SSCB)
1992	L. Milosovici (Rom.) H. Onodi (Mac.)	L. Milosovici (Rom.)
yıl	**ritmik jimnastik**	
1991	O. Skaldina (SSCB)	
1992	A. Timoşenko (Bir. Tk.)	

JUDO

Dünya Judo Şampiyonluğu (1991)

açık sıklet	60 kg	65 kg
N. Ogava (Jap.)	T. Koşino (Jap.)	G. Quellmalz (Alm.)
71 kg	78 kg	86 kg
T. Koga (Jap.)	D. Lascau (Alm.)	H. Okada (Jap.)
95 kg	+ 95 kg	
S. Traineau (Fr.)	S. Kosorotov (SSCB)	

KAYAK

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu (Kros)—erkekler

yıl	10 km	15 km klasik
1991	T. Langli (Nor.)	B. Daehlie (Nor.)
1992	V. Ulvang (Nor.)	B. Daehlie (Nor.)

yıl	30 km klasik	50 km serbest	bayrak
1991	G. Swan (Isv.)	T. Morgen (Isv.)	Norveç
1992	V. Ulvang (Nor.)	B. Daehlie (Nor.)	Norveç

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu (Kros)—bayanlar

yıl	5 km klasik	10 km klasik
1991	T. Dybendahl (Nor.)	E. Vialbe (SSCB)
1992	M. Lukkarinen (Fin.)	L. Egorova (Bir. Tk.)

yıl	15 km	30 km klasik	bayrak
1991	E. Vialbe (SSCB)	L. Egorova (SSCB)	SSCB
1992	L. Egorova (Bir.Tk.)	S. Belmondo (İt.)	(Bir.Tk.)

Dünya Alp Disiplinli Kayak Şampiyonluğu—iniş

yıl	erkekler	bayanlar
1991	F. Heinzer (İsvi.)	P. Kronberger (Avus.)
1992	P. Ortlieb (Avus.)	K. Lee-Gartner (Kan.)

Dünya Kuzey Disiplini Kayak Şampiyonluğu—kayakla atlama

yıl	atlama (70 m)	kombine
1991	H. Kuttin (Avus.)	F.-B. Lundberg (Nor.)
1992	–	F. Guy (Fr.)

yıl	90 m	120 m
1991	F. Petek (Yug.)	F. Petek (Yug.)
1992	E. Vettori (Avus.)	T. Nieminen (Fin.)

yıl	takım	takım kombine
1991	Avusturya	Avusturya
1992	Finlandiya	Japonya

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—kombine

yıl	erkekler	bayanlar
1991	S. Eberharter (Avus.)	C. Bournissen (İsvi.)
1992	J. Polig (İt.)	P. Kronberger (Avus.)

Dünya Alp Disiplini Kayak Şampiyonluğu—Slalom

yıl	erkekler slalom	bayanlar slalom
1991	M. Girardelli (Lüks.)	V. Schneider (İsvi.)
1992	F. C. Jagge (Nor.)	P. Kronberger (Avus.)

Kuzey Disiplini Dünya Kupası

yıl	erkekler	bayanlar
1990	V. Ulvang (Nor.)	L. Lazutina (SSCB)
1991	V. Smirnov (SSCB)	E. Vialbe (SSCB)
1992	B. Daehlie (Nor.)	E. Vialbe (Rus.)

Alp Disiplini Dünya Kupası

yıl	erkekler	bayanlar
1990	P. Zurbriggen (İsvi.)	P. Kronberger (Avus.)
1991	M. Girardelli (Lüks.)	P. Kronberger (Avus.)
1992	P. Accola (İsvi.)	P. Kronberger (Avus.)

KÜREK

Dünya Kürek Şampiyonluğu—erkekler

yıl	tek çifte	da:sn
1990	Yu.Jensen (SSCB)	7:22,15
1991	T. Lange (Alm.)	6:41,29
1992	T. Lange (Alm.)	6:51,40

yıl	iki çifte	da:sn
1990	C. Zerbst, A. Jonke (Avus.)	6:56,37
1991	H.-J. Zwolle, N. Rienks (Hol.)	6:06,14
1992	S. Hawkins, P. Antonie (Avustr.)	6:17,32

yıl	dümencili iki tek	da:sn
1990	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	6:48,30
1991	G. Abbagnale, C. Abbagnale (İt.)	7:34,39
1992	J. Searle, G. Searle (İng.)	6:49,83

yıl	dümencisiz iki tek	da:sn
1990	T. Jung, U. Kellner (ADC)	7:07,91
1991	S. Redgrave, M. Pinsent (İng.)	6:21,35
1992	S. Redgrave, M. Pinsent (İng.)	6:27,72

yıl	dümencili dört tek	da:sn	dümencisiz dört tek	da:sn
1990	ADC	6:46,73	Avustr.	5:52,20
1991	Alm.	5:58,96	Avustr.	6:29,69
1992	Rom.	5:59,37	Avustr.	5:55,04

yıl	sekiz tek	da:sn
1990	AFC	5:26,62
1991	Alm.	5:50,98
1992	Alm.	5:29,53

Dünya Kürek Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	tek çifte	da:sn	dört çifte	da:sn
1990	B. Peter (ADC)	7:24,10	ADC	6:14,08
1991	S. Laumann (Kan.)	8:17,58	Alm.	6:55,85
1992	E. Lipa (Rom.)	7:25,54	Alm.	6:20,18

yıl	iki çifte	da:sn
1990	K. Boron, B. Schramm (ADC)	8:18,63
1991	K. Boron, B. Schramm (Alm.)	6:44,71
1992	K. Boron, K. Köppen (Alm.)	6:49,00

yıl	dümencisiz iki tek	da:sn
1990	S. Werremeier, I. Althoff (AFC)	8:28,37
1991	M.McBean, K. Heddle (Kan.)	6:57,42
1992	M.McBean, K. Heddle (Kan.)	7:06,22

yıl	dümencisiz dört tek	da:sn	sekiz tek	da:sn
1990	Rom.	7:51,68	Rom.	5:59,26
1991	Kan.	6:25,43	Kan.	6:28,20
1992	Kan.	6:30,85	Kan.	6:02,62

MASATENİSİ

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu (1991)—erkekler

St. Bridge Kupası (tekler)	İran Kupası (çiftler)	Swaything Kupası (takım)
J. Persson (İsv.)	P. Karlsson, T. Von Scheele (İsv.)	İsveç

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu (1991)—bayanlar

G. Geist Ödülü (tekler)	W.J. Pope Kupası (çiftler)	Corbillion Kupası (takım)
D. Yaping (ÇHC)	Gao Jun, Chen Zihe (ÇHC)	Kore

Dünya Masatenisi Şampiyonluğu (1991)—karışık

Heydusek Ödülü
Wang Tao, Liu Wei (ÇHC)

Masatenisi Dünya Kupası

yıl	şampiyon
1990	J.-O. Waldner (İsv.)
1991	J. Persson (İsv.)
1992	Ma Wenge (ÇHC)

OKÇULUK

FITA Dünya Açık Hedef Okçuluğu Şampiyonluğu (1991)

erkekler bireysel		erkekler takım	
şampiyon	puan	şampiyon	puan
S. Fairweather (Avustr.)	334	Kore Cum.	998

bayanlar bireysel		bayanlar takım	
şampiyon	puan	şampiyon	puan
Kim Soo Nyung (Kore Cum.)	333	Kore Cum.	1.030

OTOMOBİL YARIŞI

Dünya Sürücüler Şampiyonluğu

yıl	sürücü	araba
1990	A. Senna (Bre.)	McLaren/Honda
1991	A. Senna (Bre.)	McLaren/Honda
1992	N. Mansell (İng.)	Williams/Renault

Indianapolis 500

yıl	sürücü	ort. hız km/sa
1990	A. Luyendyk	299,312
1991	R. Mears	283,979
1992	A. Unser, Jr.	216,423

Uluslararası Formula I Otomobil İmalatçıları Kupası

yıl	araba
1990	McLaren/Honda
1991	McLaren/Honda
1992	Williams/Renault

Monte Carlo Rallisi

yıl	araba	sürücüler
1990	Lancia	Auriol, Ocelli
1991	Toyota Celica	Sainz, Moya
1992	Lancia	Kankkunen

ABD Standart Otomobil Yarışı Ulusal Birliği (NASCAR) Winston Kupası

yıl	sürücü
1990	D. Earnhardt
1991	D. Earnhardt
1992	A. Kulwicki

Le Mans 24 Saat Dayanıklılık Grand Prix'si

yıl	araba	sürücüler
1990	Jaguar	J. Nielsen, P. Cobb, M. Brundle
1991	Mazda	V. Weidler, J. Herbert, B. Gachot
1992	Peugeot	Y. Dalmas, M. Blundell, D. Warwick

SATRANÇ

Dünya Satranç Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1990	G. Kasparov (SSCB)	A. Karpov (SSCB)

Dünya Satranç Şampiyonluğu—bayanlar

yıl	şampiyon	rakibi
1991	Xie Jun (ÇHC)	M. Çiburdanidze (SSCB)

Uluslararası Takım Şampiyonluğu—erkekler

yıl	şampiyon	rakibi
1992	Rusya	Özbekistan

TENİS

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	S. Edberg (İsv.)	M. Navratilova (ABD)
1991	M. Stich (Alm.)	S. Graf (Alm.)
1992	A. Agassi (ABD)	S. Graf (Alm.)

Tüm İngiltere (Wimbledon) Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	R. Leach/J. Pugh	J. Novotna/H. Sukova
1991	J. Fitzgerald/A. Jarryd	L. Savchenko/N. Zvereva
1992	J. McEnroe/M. Stich	G. Fernandez/N. Zvereva

Fransa Açık Tenis Turnuvası—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	A. Gomez (Ekv.)	M. Seles (Yug.)
1991	J. Courier (ABD)	M. Seles (Yug.)
1992	J. Courier (ABD)	M. Seles (Yug.)

Fransa Açık Tenis Turnuvası—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	S. Casal/E. Sánchez	J. Novotna/H. Sukova
1991	J. Fitzgerald/A. Jarryd	G. Fernandez/J. Novotna
1992	J. Hilasek /M. Rosset	G. Fernandez/N. Zvereva

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	P. Sampras (ABD)	G. Sabatini (Arj.)
1991	S. Edberg (İsv.)	M. Seles (Yug.)
1992	S. Edberg (İsv.)	M. Seles (Yug.)

ABD Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	P. Aldrich/D. Visser	M. Navratilova/ G. Fernandez
1991	J. Fitzgerald/A. Jarryd	P. Shriver/N.Zvereva
1992	J. Grabb/R. Reneberg	G. Fernandez/ N. Zvereva

Davis Kupası

yıl	şampiyon
1990	ABD
1991	Fransa
1992	ABD

Federasyon Kupası

yıl	şampiyon	rakibi	sonuç
1990	ABD	SSCB	2-1
1991	İspanya	ABD	2-1
1992	Almanya	İspanya	2-1

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—tekler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	I. Lendl (Çek.)	S. Graf (AFC)
1991	B. Becker (Alm.)	M. Seles (Yug.)
1992	J. Courier (ABD)	M. Seles (Yug.)

Avustralya Açık Tenis Şampiyonluğu—çiftler

yıl	erkekler	bayanlar
1990	P. Aldrich/D. Visser	J. Novotna/H. Sukova
1991	S. Davis/D. Pate	P. Fendick/M.J. Fernandez
1992	T. Woodbridge/ M. Woodforde	A. Sánchez Vicario/ H. Sukova

VOLEYBOL

Dünya Voleybol Şampiyonluğu

yıl	erkekler	bayanlar
1990	İtalya	SSCB
1992	Brezilya	Küba

YÜZME

Dünya Yüzme Şampiyonluğu (1991)—erkekler

serbest

100 m	200 m
M. Biondi (ABD)	G. Lamberti (İt.)
400 m	1.500 m
J. Hoffmann (Alm.)	J. Hoffmann (Alm.)

sırtüstü

100 m	200 m
J. Rouse (ABD)	M. Lopez Zubero (İsp.)

kurbağalama

100 m	200 m
N. Rozsa (Mac.)	M. Barrowman (ABD)

kelebek

100 m	200 m
A. Nesty (Sur.)	M. Stewart (ABD)

bireysel karışık

200 m	400 m
T. Darnyi (Mac.)	T. Darnyi (Mac.)

takım bayrak

4x100 m serbest	4x200 m serbest	4x100 m karışık
ABD	Almanya	ABD

tramplen atlama

tramplen	kule
K. Ferguson (ABD)	Sun Shuwei (ÇHC)

Dünya Yüzme Şampiyonluğu (1991)—bayanlar

serbest

100 m	200 m
N. Haislett (ABD)	H. Lewis (Avustr.)
400 m	800 m
J. Evans (ABD)	J. Evans (ABD)

sırtüstü

100 m	200 m
K. Egerszegi (Mac.)	K. Egerszegi (Mac.)

kurbağalama

100 m	200 m
L. Frame (Avustr.)	E. Volkova (SSCB)

kelebek

100 m	200 m
Q. Hong (Çin)	S. Sanders (ABD)

bireysel karışık

200 m	400 m
Lin Li (ÇHC)	Lin Li (ÇHC)

takım bayrak

4x100 m serbest	4x200 m serbest	4x100 m karışık
ABD	Almanya	ABD

tramplen atlama

tramplen	kule
Gao Min (ÇHC)	Fu Mingxia (ÇHC)

SRİ LANKA

RESMİ ADI: Sri Lanka Demokratik Sosyalist Cumhuriyeti.

YÖNETİM BİÇİMİ: Çok partili, tek meclisli cumhuriyet.

YÜZÖLÇÜMÜ: 65.510 km^2.

NÜFUS (1992): 17.464.000.

BAŞKENT: Sri Jayawardenapura (yasama ve yargı); Colombo (yönetim).

BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1990): Colombo (615.000), Dehiwala-Mount Lavinia (196.000), Moratuwa (170.000), Caffna (129.000), Sri Jayawardenapura-Kotte (109.000).

Hindistan'ın girişimiyle 1987'de ülkede sağlanan ateşkes ertesi yıl en büyük Tamil gerilla grubunun barış planına uymamasıyla bozuldu. Ülkeyi 11 yıl yöneten Junius Jayawardene'den Ocak 1989'da devlet başkanlığını devralan Banasinghe Premadasa, terörün tırmanması üzerine Haziran 1989'da yeniden olağanüstü önlemlere başvurdu. Ayrıca ateşkesi denetlemek üzere Tamil bölgesinde bulunan Hint barış kuvvetinin kademeli olarak çekilmesini sağladı. Silahlı Sinhali gruplarının eyleme geçmesiyle iç savaşa dönüşen çatışmalar 1990'da sivilleri de büyük çapta etkilemeye başladı. 1991'e gelindiğinde ölü sayısının 20 bine ulaştığı tahmin ediliyordu.

İç savaş yüzünden ülke ekonomisi de büyük bir bunalıma girdi. Yolsuzluk ve rüşvet olayları-

nın ağırlaştırdığı bu durum muhalefetin sertleşmesine ve iktidar partisinin bölünmesine yol açtı. Ülkedeki insan hakları ihlalleri uluslararası düzeyde tepkiler doğurdu. Hükümet örgütlü suçu, kaçakçılığı ve fuhuşu artırdığı gerekçesiyle, ülkenin çaydan sonraki en büyük gelir kaynağı olan kumarı yasakladı. İç savaşın sona erdirilmesi yönündeki barışçı gösterilere karşın, yaygın terör eylemleri 1992'de de sürdü.

SUDAN

RESMİ ADI: Sudan Cumhuriyeti.
YÖNETİM BİÇİMİ: Geçici yasama meclisi bulunan askeri yönetim.
YÜZÖLÇÜMÜ: 2.503.890 km^2.
NÜFUS (1992): 29.971.000.
BAŞKENT: Hartum.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1983): Omdurman (526.2887), Hartum (476.218), Kuzey Hartum (341.146), Port Sudan (215.000), Vad Medani (1987; 145.000).

Hükümet kuvvetleri ile Sudan Halk Kurtuluş Ordusu (SHKO) arasındaki çarpışmalar 1990 başlarında daha da şiddetlendi. Öte yandan, iki başarısız darbe girişimi yeni tutuklama ve idamlara yol açtı. Birleşmiş Milletler kaynakları iç savaş ve kıtlık yüzünden ülkede son dört yılda 500 bin kişinin öldüğünü tahmin ediyordu. Hükümet ülkenin gıda yardımına gerek duyduğunu ancak Şubat 1991'de kabul etti.

Körfez Savaşı nedeniyle 1991'de Kuveyt'te çalışan binlerce Sudanlı'nın ülkeye geri dönmesi ekonomik sıkıntıları daha da artırdı. Sudan'ın Irak'ı desteklemesi dış yardımların büyük ölçüde kesilmesine yol açtı. Hükümet SHKO temsilcileriyle Nijerya'da yürütülen barış görüşmelerinin boşa çıkmasından sonra, Mart 1992'de güneyde yeni bir saldırıya geçti. Çatışmaların sürmesine yol açan başlıca anlaşmazlık noktaları hükümetin şeriat düzeninde, SHKO'nun da güney bölgesinin kendi geleceğini belirlemede diretmesiydi.

SURİNAM

RESMİ ADI: Surinam Cumhuriyeti.
YÖNETİM BİÇİMİ: Çok partili, tek meclisli cumhuriyet.
YÜZÖLÇÜMÜ: 163.820 km^2.
NÜFUS (1992): 404.000.
BAŞKENT: Paramaribo.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1980): Paramaribo (1988; 192.109), Nieuw Nickerie (6.078), Meerzorg (5.355), Marienburg (3.633).

Askeri yönetim dış baskılar altında Mayıs 1991'de genel seçimlere gitmek zorunda kaldı. Hiçbir partinin anayasayı değiştirmek ve yeni bir başkan seçebilmek için gerekli çoğunluğu kazanamaması parlamentoda bir kilitlenme yarattı. Uzun görüşmelerden sonra başkanlığa, geleneksel partilerce oluşturulan cephenin adayı seçildi. Bu arada Mart 1991'de yönetim karşıtı gerillalarla ateşkes anlaşmasına varıldı. Bu gelişme 1992'de barış yönünde daha kalıcı düzenlemeleri ve demokratikleşmeyi hedefleyen adımları getirdi.

SURİYE

RESMİ ADI: Suriye Arap Cumhuriyeti.
YÖNETİM BİÇİMİ: Çok partili, tek meclisli cumhuriyet.
YÜZÖLÇÜMÜ: 185.180 km^2.
NÜFUS (1992): 12.958.000.
BAŞKENT: Şam.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1992): Şam (1.451.000), Halep (1.445.000), Humus (518.000), Lazkiye (284.000), Hama (254.000).

Suriye içerideki ekonomik sıkıntılar ve dış siyasal baskılar karşısında 1980'lerin sonlarında Lübnan'da barışı sağlama ve askeri birliklerini çekme yönünde adımlar atmaya başladı. Öte yandan Hafız Esad'ın 1990'da Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı sert bir tutum takınması ABD ve öteki Batı ülkeleriyle ilişkilerin gelişmesi yolunu açtı. Suriye birlikleri Körfez Savaşı'nda koalisyon cephesinde etkin olarak yer aldı. Savaşın yarattığı yeni ortamda, Suriye yönetimi Temmuz 1991'de ABD desteğindeki Ortadoğu barış sürecini destekleme kararını aldı. Aralık 1991'deki halkoylamasında Hafız Esad dördüncü kez cumhurbaşkanlığına seçildi.

Suriye dış politikadaki tutum değişikliğinin ekonomik meyvelerini de toplamaya başladı. Japonya ve Avrupa Toplulukları'ndan birçok altyapı yatırımı için kredi sağladı. Arap dünyasında da Suriye'nin ağırlığı arttı. Suriye, Mısır ve Körfez İşbirliği Konseyi'ne üye altı ülke askeri ve ekonomik işbirliğine yöneldi. Fırat Ir-

mağı konusundaki anlaşmazık ve PKK'nin Suriye'den sağladığı destek nedeniyle Türkiye'yle bozuk olan ilişkiler 1992'de görüşmelerle bir yumuşama havasına girdi.

Suriye aynı zamanda kendine özgü bir yaklaşımla serbest piyasa modeline dayalı reformlara girişti. Hafız Esad Mart 1992'de, iktidardaki Ulusal İlerici Cephe'nin rolünün yeniden düzenleneceğini ve başka siyasal partilerin kurulmasına olanak tanınacağını belirtti.

SUUDİ ARABİSTAN

RESMİ ADI: Suudi Arabistan Krallığı.
YÖNETİM BİÇİMİ: Krallık.
YÜZÖLÇÜMÜ: 2.240.000 km^2.
NÜFUS (1992): 15.267.000.
BAŞKENT: Riyad.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1980): Cidde (1983; 1.500.000), Riyad (1981; 1.308.000), Mekke (550.000), Taif (300.000).

Petrol gelirlerine dayalı kalkınma çabalarını sürdürürken monarşik devlet yapısını da korumaya çalışan Suudi Arabistan yönetimi, Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesiyle son yılların en ağır bunalımıyla yüz yüze geldi. Kral Fahd hemen Batı dünyasından ve Arap ülkelerinden yardım istedi. Ayrıca dışarıdan silah alımını ve askeri önlemleri artırdı. Bu arada SSCB ve Çin'le diplomatik ilişkiler kurarak dış politikada yeni bir yönelime girdi.

Körfez Bunalımı nedeniyle topraklarını 500 bin kadar askere ve binlerce uçakla tanka açan Suudi Arabistan'ın 1991'de Kuveyt'in kurtarılmasındaki başlıca katkısı mali alanda oldu. Bununla birlikte Riyad ve Dahran kentlerine bazı "Scud" füzeleri düştü ve sınır kasabası Hafci Irak saldırısına uğradı. Irak'ın Kuveyt'teki petrol kuyularını bombalaması, Basra Körfezi kıyılarında ciddi çevre kirlenmesine yol açtı. Kuveyt'teki petrol yangını Suudi topraklarındaki bitki örtüsüne büyük zarar verdi.

Körfez Bunalımı sırasında siyasal reformlara gitme sözünü veren Kral Fahd, Meclis-i Şûra adlı bir danışma meclisinin kurulmasını, bazı yetkilerin yerel meclislere devredilmesini ve şeriat hükümlerinin yanı sıra kamu yönetimini düzenleyecek bir "temel yasa"nın hazırlanmasını öngören üç kararname çıkardı. Suud ailesinin bu reformları desteklemesine karşın, 1992 sonlarında din adamları arasında yenilikleri hedef alan bir muhalefet gelişti.

Lübnan'da barışın sağlanmasında oynadığı rolle İslam dünyasındaki ağırlığını pekiştiren Suudi Arabistan, 1992'de Bosna-Hersek'teki uygulamalar nedeniyle Belgrad üzerinde baskı uygulamaya yönelik yoğun bir kampanya başlattı. Öte yandan, eski Sovyet cumhuriyetlerinden Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan'la ilişkiye girdi. Körfez Savaşı sırasında Irak yanlısı tutum izledikleri için Yemen, Ürdün ve Katar'la gergin olan ilişkiler yeni anlaşmazlıklar nedeniyle daha da kötüleşti. Körfez Savaşı'nın getirdiği yüke ve dış politikadaki ağır sorunlara karşın, Suudi ekonomisindeki gelişme eğilimi sürdü.

SVAZİLAND

RESMİ ADI: Svaziland Krallığı.
YÖNETİM BİÇİMİ: İki meclisli krallık.
YÜZÖLÇÜMÜ: 17.364 km^2.
NÜFUS (1992): 826.000.
BAŞKENT: Mbabane (yönetim); Lobamba (kraliyet ve yasama).
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1986): Manzini (52.000), Mbabane (38.290), Nhlangano (4.107), Piggs Peak (3.223).

Svaziland 1980'lerde düşük borç ve enflasyon düzeyiyle ekonomideki olumlu gelişme çizgisini sürdürdü. Ama Mozambik'ten mülteci akını ciddi bir sorun haline geldi. Kral III. Mswati 1989'da emirlerini dinlemediği gerekçesiyle başbakanı görevden aldı. Ertesi yıl işçiler ve öğrenciler arasında gelişen gösteriler karşısında birkaç aşamalı seçim sisteminin yeniden düzenlenmesini kabul etmek zorunda kaldı. Ardından, 1992'de sürgündeki siyasal muhalifleri geri çağırdı. 1993'te ise yeni bir anayasanın hazırlanmasını ve çok partili seçimlere gidilmesini öngören demokratikleşme planını açıkladı.

ŞANLIURFA

YÜZÖLÇÜMÜ: 18.584 km^2.
NÜFUSU (1990): 1.001.455.
İL MERKEZİ: Şanlıurfa.
İLÇELER VE NÜFUSLARI (1990): Merkez ilçe (372.020), Akçakale (48.555), Birecik (58.907), Bozova (56.812), Ceylanpınar (49.555), Halfeti (36.058), Harran (29.592), Hilvan (35.566), Siverek (133.838), Suruç (80.202), Viranşehir (100.361).

Atatürk Baraj Gölü'nün önemli bir bölümü Şanlıurfa toprakları içinde yer alır.

BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1990): Şanlıurfa (276.528), Siverek (63.049), Viranşehir (57.461), Suruç (39.905), Ceylanpınar (33.238), Birecik (28.440).

BAŞLICA YÜKSELTİ: Mandal Tepesi (1.895 metre).

SICAKLIK: Şanlıurfa kentinde en düşük –12,4°C (9.2.1932), en yüksek 46,5°C (19.7.1962), ortalama 18°C.

YAĞIŞ MİKTARI: Şanlıurfa kentinde yıllık ortalama 476,4 mm.

ŞIRNAK

YÜZÖLÇÜMÜ: 7.172 km².

NÜFUSU (1990): 262.006.

İL MERKEZİ: Şırnak.

İLÇELER VE NÜFUSLARI (1990): Merkez ilçe (47.154), Beytüşşebap (22.409), Cizre (63.626), Güçlükonak (12.878), İdil (44.064), Silopi (46.946), Uludere (24.929).

BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1990): Cizre (50.023), Şırnak (25.059).

BAŞLICA YÜKSELTİLER: Altın Dağı (3.358 metre), Termo Dağı (3.275 metre), Mamemusa Dağı (3.232 metre), Tanintanin Dağı (3.055 metre).

SICAKLIK: Şırnak kentinde en düşük –14,5°C (2.2.1967), en yüksek 37,9°C (20.8.1969), ortalama 13,7°C.

YAĞIŞ MİKTARI: Şırnak kentinde yıllık ortalama 857 mm.

ŞİLİ

RESMİ ADI: Şili Cumhuriyeti.

YÖNETİM BİÇİMİ: Çok partili, iki meclisli cumhuriyet.

YÜZÖLÇÜMÜ: 756.626 km².

NÜFUS (1992): 13.599.000.

BAŞKENT: Santiago.

BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1991): Santiago (5.342.900), Viña del Mar (312.300), Concepción (311.500), Valparaíso (296.000), Talcahuano (251.100).

Mart 1990'da göreve başlayan Başkan Patricio Aylwin Azócar, askeri rejim döneminde kaybolan ya da idam edilen siyasal tutuklularla ilgili bir araştırma komisyonu oluşturdu. Bu arada Allende'nin cenazesi ailesi tarafından, Şili'nin eski başkanlarından çoğunun gömülü olduğu Santiago'nun en büyük mezarlığında yeniden toprağa verildi. Demokratik dönemin oturmaya başlamasıyla birlikte geçmişte silahlı kuvvetlerin karıştığı yolsuzluklar gündeme geldi. Ama yetkililer General Pinochet'yi doğrudan suçlamaktan kaçındı. Araştırma komisyonunun Şubat 1991'de Aylwin'e sunduğu bir raporda askeri rejim dönemindeki ölüm olayları ayrıntılarıyla belgelendirildi. Aylwin kurbanlardan bazılarının ailelerine tazminat ödeneceğini belirtmekle birlikte, insan hakları ihlalleriyle ilgili toplu yargılamalar yapılmayacağını açıkladı. Rapor nedeniyle yeni yönetim ile ordu arasında sürtüşme başladı.

Askeri rejim sonrasında artan yabancı sermaye akışıyla birlikte ekonomi toparlanma sürecine girdi. Hükümet altyapı hizmetlerini modernleştirmek; karayolu, demiryolu, liman ve havaalanlarını ihracata dayalı büyümeye elverişli hale getirmek amacıyla geniş çaplı bir program açıkladı. Öte yandan birçok sektörde ücret artışı talebiyle grevler ve gösteriler yaygınlaştı.

Aylwin 1992'de ordunun yönetimdeki ağırlığını azaltmayı amaçlayan anayasal reformlara

yöneldi. Ayrıca askeri rejim dönemindeki özelleştirme programını yeniden düzenleme ve ülkenin en önemli gelir kaynaklarından olan madencilikle ilgili devlet kuruluşlarını yeni bir yapıya kavuşturma yönünde adımlar attı.

TACİKİSTAN

RESMİ ADI: Tacikistan Cumhuriyeti.
YÖNETİM BİÇİMİ: Geçici meclisli cumhuriyet.
YÜZÖLÇÜMÜ: 143.100 km².
NÜFUS (1992): 5.568.000.
BAŞKENT: Duşanbe.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1989): Duşanbe (582.400), Hodjent (eskiden Leninabat; 164.500), Kulyab (79.300), Kurgan-Tyube (58.400), Ura-Tyube (47.700).

SSCB'nin 1991 sonlarında dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Tacikistan'da 1992'de silahlı gruplar arasında başlayan çatışmalarla iktidar parçalanma sürecine girdi. Eski bir komünist olan Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyev'e karşı birlikte hareket eden İslamcı ve demokratik gruplar çok partili seçimlere gidilmesini ve yeni bir anayasa hazırlanmasını istediler. Nabiyev'in 7 Eylül'de istifaya zorlanmasından sonra bu grupların ağırlıkta olduğu bir hükümet başa geçti ve Yüksek Sovyet'in başkanı Ekberşah İskenderov, Nabiyev'in yerini aldı. Ama eski komünistlerin darbe girişimleri çatışmaların tırmanmasına ve ülkede bir siyasal karışıklığın belirmesine yol açtı. Ekimde başkent Duşanbe kısa bir süre Nabiyev yanlısı güçlerin eline geçti. 20 Kasım'da Hocand kentinde toplanan Yüksek Sovyet, İskenderov'un yerine İmamali Rahmanov'u getirdi. Ayrıca, Tacikistan'ın parlamenter bir cumhuriyet olduğu ilan edildi. Eski komünistlerin denetimindeki yeni hükümet 10 Aralık'ta Duşanbey'i ele geçirdiyse de, 1993'ün ilk yarısında ülkedeki istikrarsızlık hâlâ sürüyordu.

Dağlık bir ülke olan Tacikistan'ın doğusunda Pamir Dağları yükselir.

TANZANYA

RESMİ ADI: Tanzanya Cumhuriyeti.
YÖNETİM BİÇİMİ: Tek meclisli cumhuriyet.
YÜZÖLÇÜMÜ: 942.799 km².
NÜFUS (1992): 25.809.000.
BAŞKENT: Dar es-Selam.
BAŞLICA KENTLER VE NÜFUSLARI (1988): Dar es-Selam (1.360.850), Muansa (223.013), Dodoma (203.833), Tanga (187.634), Zengibar (157.634).

Ekonomik güçlüklerin, yolsuzluk söylentilerinin ve Zengibar'daki ayrılıkçı Müslüman hareketinin yarattığı baskı Tanzanya'nın 1990'da çok partili sisteme yönelmesini getirdi. İktidardaki Tanzanya Devrimci Partisi'nin başkanlığını Julius Nyerere'den devralan ve Ekim 1990'da rakipsiz olarak ikinci dönem için cumhurbaşkanlığına seçilen Ali Hassan Mwinyi, Şubat 1991'de yeni siyasal sistemi belirlemek üzere bir komisyon oluşturdu. Bu adım uluslararası kuruluşların yönlendirdiği ekonomik toparlanma programına daha geniş destek kazandırdı. Şubat 1992'de çok partili düzenle ilgili değişiklikler resmen kabul edildi. Ama hükümet parlamentonun, görev süresinin sona ereceği 1995'e değin korunmasını kararlaştırdı. Öte yandan Tanzanya, Uganda ve Kenya arasında bölgesel işbirliğini canlandırma yönünde adımlar atıldı.